

Azərbaycan Universiteti

**CƏNUBİ QAFQAZ YENİ QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR
KONTEKSTİNDƏ
Beynəlxalq konfransı
3 may 2024-cü il**

**International Conference on
SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF
MODERN GLOBAL CHALLENGES
3 May, 2024**

Baku | AZERBAIJAN

Organizing Committee

CHAIRMAN

Saadat Aliyeva, Rector, Azerbaijan University

MEMBERS

Joni Kvitsiani - Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Igor Turitsin - Research Institute of History, Economics and Law, Moscow, Russian Federation

Marina Imasheva - Kazan Federal University, Kazan, Russian Federation

Elvin Talishinsky - Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Nushaba Guliyeva - Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Nejla Gunay - Gazi University, Ankara, Türkiye

Bekir Kochlar - Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye

Anvar Rakhimov - Economics and Pedagogy University, Karshi, Uzbekistan

Javid Gasimov - Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye

Nadim Macit - Ege University, Institute of Turkish World Studies, İzmir, Türkiye

Sahodat Murtazova - Economics and Pedagogy University, Karshi, Uzbekistan

Ahmet Kılınç - Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye

Vefa Kurban - Ege University, Institute of Turkish World Studies, İzmir, Türkiye

Ramiz Sevdimaliyev - Baku State University, Baku, Azerbaijan

Gabil Aliyev - Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Latifa Agamaliyeva - Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Sevinj Aliyeva - Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Kamala Najafova – Baku State University, Baku, Azerbaijan

Gasim Hajiyev - Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Zaur Aliyev – Institute of Philosophy and Sociology of ANAS, Baku, Azerbaijan

Eldar Jafarov – Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

MÜNDƏRİCAT

PLENARY TALKS

Турицын И.В.	10
СОВРЕМЕННЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ МЕТОДОЛОГИИ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА МИРОВЫХ ВОЙН	
Джони Квициани	17
СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ГРУЗИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА: УСПЕХИ И ВЫЗОВЫ	

SECTION TALKS

Abdirakhimova Mokhigul	20
THE PLACE OF SOUTH CAUCASUS AS A PART OF INTERNATIONAL CORRIDORS	
Abdullayeva Sevda	22
CƏNUBİ QAFQAZ BEYNƏLXALQ DƏHLİZLƏRİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ - ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN GEOSİYASİ ƏHƏMİYYƏTİ	
Abdullayeva Şəfəq	25
CƏNUBİ QAFQAZDA İQTİSADI İNTEQRASIYA	
Adilova Nigar	28
İNFORMASIYA ƏSRİNİN QLOBAL ÇAĞIRIŞLARI VƏ POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA SİYASİ MƏDƏNİYYƏTƏ TƏSİRİ	
Ağaliyev Pərvin	32
BÖYÜK GÜCLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏR	
Allahverdiyeva Zeynəb	35
ERMƏNİSTAN-İSRAİL MÜNASİBƏTLƏRİ	
Arsenashvili Akaki, Bakradze Elina, Khmiadashvili Sofio	37
MATHEMATICAL MODELING OF WATER RESOURCES OF THE MTKVARI RIVER BASIN IN THE TERRITORY OF GEORGIA, TAKING INTO ACCOUNT THE ECOLOGICAL SITUATION	
Aydınlı Fərhad	38
CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA YENİ REALLIQ: İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ VƏ ONUN NƏTİCƏLƏRİ	
Eduardo Julio López Bastida, Aliyev Zaur, Alejandro Valdés López	41
ON THE POSSIBILITIES OF CUBA-AZERBAIJAN COOPERATION TO FACE EMERGING PROBLEMS IN THE CONTEXT OF CURRENT GLOBAL CHANGES	
Bədəlova Aynur	46
CƏNUBİ QAFQAZIN İNTEQRASIYA PROBLEMLƏRİ	
Bağirova Aysel	48
CƏNUBİ QAFQAZDA İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR	

Bağırzadə Cavid	52
İKİNCİ QARABAĞ (VƏTƏN) MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ VƏZİYYƏT KONTEKSİNDƏ AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARLA MÜNASİBƏTLƏRİ	
Bayramova Ləman	55
DANIŞIQLARIN APARILMASI TEXNOLOGİYASI: NƏZƏRİYYƏ VƏ PRAKTİKA (Azərbaycan-Ermənistan)	
Behbudov Kamran	57
CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ TƏHLÜKƏSİZLİK MƏSƏLƏLƏRİ-III DÜNYA MÜHARİBƏSİ ASTANASINDA	
Bəhdiyev Asim	60
AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN QƏBUL ETDİYİ MÜTƏRƏQQİ QƏRARLAR	
Beybutova Lətafət	63
AZƏRBAYCANIN TARİX VƏ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİNƏ QARŞI QEYRİ-İNSANİ ƏMƏLLƏR	
Cəfərov Eldar, Əlili Fidan	66
YAŞIL NƏZƏRİYYƏDƏ TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ	
Cəlilov Ramil	69
CƏNUBİ QAFQAZ REĞIONUNDA QARŞIDURMADAN SÜLHƏ PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR	
Charekishvili Lia	72
ADDRESSING NEW CHALLENGES IN THE SOUTH CAUCASUS: THE EDUCATIONAL LANDSCAPE OF GEORGIA	
Dadashov Tural	75
EVOLVING GEOPOLITICAL LANDSCAPE OF THE SOUTH CAUCASUS: DIMINISHING RUSSIAN INFLUENCE AND THE RISE OF NEW POWER CENTRES	
Dilənova Lalə	76
AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ İCTİMAİ DİPLOMATİYA MÜSTƏVİSİNDƏ	
Əliyev Fərahim	79
“ORTA DƏHLİZ” CƏNUBİ QAFQAZ KONTEKSİNDƏ	
Əliyeva Nərgiz	81
“QƏRİBƏ MÜHARİBƏ” DÖVRÜNDƏ BÖYÜK BRİTANIYA VƏ FRANSANIN HƏRBİ – SİYASİ PLANLARINDA QAFQAZIN ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR	
Əliyeva Təhminə	85
QAFQAZDA OSMANLI VƏ RUSİYA MARAQLARI (1917-1920)	
Əliyeva Sevinc	88
ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ: MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR	
Əliyev Məhəmməd	92
II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA REĞIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYİN TRANSFORMASIYASI	

Əliyev Qabil	96
RUSİYA-ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİ POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ	
Əsədova Rəna	99
QARABAĞA BÖYÜK QAYIDIŞIN BAŞLANMASI: DEMOQRAFİK TƏHLİL	
Əsgərzadə Şahin	103
ÇAĞDAŞ DÖNƏMDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BALKAN DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA ƏLAQƏLƏR: MARAQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR	
Gonashvili Vasil	106
DEVELOPMENT OF ELECTORAL SYSTEMS AND PROCEDURES IN GEORGIA	
Həbibbəyli Samirə	109
TÜRKİYƏNİN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ	
Гаджинская Наида	111
ИЛЬХАМ АЛИЕВ И ИЗМЕНЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА ЮЖНОМ КAVKAZE	
Hacıyeva Leyla	115
CƏNUBİ QAFQAZIN BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT DƏHLİZLƏRİ	
Hacıyev Qasım	117
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CƏNUBİ QAFQAZIN QLOBAL ÇAĞIRIŞLARA VƏ TƏHDİDLƏRƏ CAVAB VERƏN QÜDRƏTLİ DÖVLƏTİDİR	
Hacıyeva Aliyə	122
QARABAĞDA İLK AĞILLI KƏND MODELİNİN QURULMASI: AĞALI KƏNDİ	
Həmidova Zərifə	125
ZƏNGİLƏNDAN NAXÇIVANA GEDƏN YOL	
Hudayberganov Dilshod, Narboyev Sarvar	127
CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP POTENTIAL IN ECONOMIC FIELDS	
Hunbetli Shafa	130
SOUTH CAUCASIAN POLICY AND PERSPECTIVES OF GREAT POWERS	
Hunbetli Shafa	132
SOCIAL-POLITICAL SITUATION IN THE SOUTH CAUCASUS AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY	
Hüseynova Kəmalə	134
CƏNUBİ QAFQAZ: REALLIQLAR VƏ GÖZLƏNTİLƏR FONUNDA	
Hüseynova Xuraman	137
ERMƏNİSTAN ORDUSUNUN SİLAH TƏMİNATI VƏ TƏMİNATÇI ÖLKƏLƏR	
Ибрагимова Розалия	139
РОЛЬ МЕЖКОРПОРАТИВНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОССИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ	

Исмагова Назрби	142
РАЗВИТИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ «ПОЛИТИКИ ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ»	
İsmaylova Afaq	146
CƏNUBİ QAFQAZDA İQTİSADİ TENDENSİYALAR	
İsmaylova Günel	148
CƏNUBİ QAFQAZDA SÜLH ÜÇÜN REGIONAL İNTEQRASIYA	
İsmaylov Şahismayıl	150
AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ	
Джафарли Фарид	153
ВОЗМОЖНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ	
Cəfərov Eldar	155
MƏDƏNİYYƏT DİPLOMATİYASI DÖVLƏTLƏRİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ (Azərbaycan modeli)	
Жумаева Шахло	158
ИСЛАМИЗАЦИЯ КАВКАЗА И ВЛИЯНИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ ОБЩЕСТВА	
Kəlbizadə Elnur	161
ERMƏNİSTAN-İRAN VƏ ERMƏNİSTAN-RUSIYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ KORRELYASIYA: MÜSBƏTDƏN MƏNFİYƏ DOĞRU	
Kazımov Əbdürəhman, Aslanov Elgün, Məmmədov Mahir	163
CƏNUBİ QAFQAZDA MÜNAQİŞƏLƏRİN EKOSİSTEMƏ VURDUĞU ZƏRƏR	
Хақани İsmayıl	168
GÜNEY QAFQAZ: YAXIN KEÇMİŞDƏN GƏLƏCƏYƏ	
Khurtsia Lali	171
EU ENERGY SECURITY AND OPPORTUNITIES FOR SOUTH CAUCASUS COUNTRIES	
Kurban Vefa, Bubur Rüçhan	174
AZERBAIJAN AT THE 33TH YEAR OF ITS INDEPENDENCE EXAMINATION OF HISTORICAL BUILDINGS IN SHUSHA THROUGH THE EXAMPLE OF SEYIDLİ MASJID	
Lahgazi Cherif	174
FOSTERING ECONOMIC INTEGRATION IN THE SOUTH CAUCASUS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES	
Məmmədova Kəmalə	177
ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ QLOBAL NƏQLİYYAT MARŞRUTUNUN BİR HİSSƏSİ KİMİ	
Məhdixanov Rəsul	179
CƏNUBİ QAFQAZIN TÜRKDİLLİ ETNOSLARI	
Məmmədli Səbinə	180
CƏNUBİ QAFQAZDA BÖYÜK GÜCLƏRİN SIYASI VƏ İQTİSADİ MARAQLARI	

Məmmədli Balamirzə	182
XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİNDƏ ABŞ-İN AZƏRBAYCAN SİYASƏTİNƏ VƏTƏN TARİXŞÜNASLIĞI PRİZMASINDA BAXIŞ	
Məmmədov İlyas, Həşimova Svetlana	185
AZƏRBAYCANDA NƏQLİYYAT LOQİSTİKA SİSTEMİ: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ PERSPEKTİVLƏR	
Məmmədova Elvina	192
QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA FİLİZ FAYDALI QAZINTILARINDAN İSTİFADƏ ZAMANI ƏTRAF MÜHİTƏ DƏYƏN EKOLOJİ ZƏRƏRLƏR	
Məmmədova Günel	194
MÜASİR DÖVRDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA QLOBAL VƏ REGIONAL AKTORLARIN MARAQLARI	
Məmmədova Pərvanə	197
CƏNUBİ QAFQAZIN DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN DİASPORUNUN ROLU	
Məmmədova Nuranə	200
CƏNUBİ QAFQAZ ÖLKƏLƏRİNİN TRANZİT POTENSİALI	
Mikayılova Rübabə	202
AZƏRBAYCANIN HƏYATA KEÇİRDİYİ REGIONAL SİYASƏTİ NƏTİCƏSİNDƏ MEYDANA GƏLƏN YENİ REALLIQLAR VƏ QONŞULARLA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ	
Mirzəzadə Rəna	203
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR SİYASƏTİ	
Mirzəzadə Barat	206
AVROPA İTTİFAQININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZIN YERİ VƏ ROLU: AZƏRBAYCAN TİMSALINDA	
Муртазова Саходат, Маматкулов Бекзод, Асадова Раъно	209
УЗБЕКИСТАН И ЮЖНЫЙ КАВКАЗ: ОТНОШЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	
Musayeva Günel	212
RUSİYA VƏ ERMƏNİSTAN ARASINDA HUMANİTAR ƏMƏKDAŞLIQ	
Muxtarova Mələk	215
GENDER İDENTİKLİYİNƏ YENİ BAXIŞ – QLOBAL ÇAĞIRIŞ KİMİ: CƏNUBİ QAFQAZ MEDIA DİSKURSUNDA MƏSƏLƏYƏ MÜNASİBƏT	
Nadirova Səkinə	218
1919-CU İL 23 NOYABR AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN SAZIŞI VƏ ZƏNGƏZUR	
Nağıyeva Nərgiz	221
BÖYÜK GÜCLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA POST-NEOKOLONİAL SİYASƏTİ	
Nuri Sonay Teker	224
AN ANALYSIS OF RUSSIAN MEDIA'S COVERAGE OF TURKIYE TARGETING ANTI-US AND ANTI-WESTERN DISCOURSE ACCORDING TO RAND CORPORATION THINK TANK	

Околотин В.С.	225
МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА ОБОРОНЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ТРАНСПОРТНОГО МАРШРУТА В СССР ЧЕРЕЗ ИРАН В 1943 ГОДУ	
Osman Tekin	228
RISING TRILEMMAS IN SOUTH CAUCASIA: TÜRKİYE-AZERBAIJAN-PAKISTAN VERSUS INDIA-ARMENIA-IRAN	
Qarabağlı Rizvan	230
ALBAN MEMARLIĞININ TUĞ QOLU	
Qarayeva Aydan	233
İQTİSADİ İNTEQRASIYA VƏ İNKİŞAF CƏNUBİ QAFQAZDA SABİTLİYİN KATALİZATORU KİMİ	
Qasımzadə Fatma	235
MÜASİR DÖVRDƏ DANIŞIQLARIN APARILMASINA DAİR YANAŞMALAR (Azərbaycan-Ermənistan nümunəsində)	
Quliyeva Növrəstə	238
ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN AÇILMASI MƏSƏLƏSİ VƏ DÖVLƏTLƏRARASI ZİDDİYYƏTLƏR	
Quliyeva Aybəniz	240
CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA AZƏRBAYCAN - GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİ	
Quliyeva Nüşabə	244
CƏNUBİ QAFQAZ RESPUBLİKALARININ AVROPA TƏHSİL SİSTEMİNƏ İNTEQRASIYASI (Azərbaycan və Gürcüstan nümunəsində)	
Quliyeva Səidə	248
ERMƏNİ MİLLƏTÇİLİYİNİN YERLİ XALQLARA QARŞI DÜŞMƏNÇİLİYİ (Karibinin “Qırmızı Kitab”ı əsasında)	
Quluzadə Paşa	251
CƏNUBİ QAFQAZDA DAİMİ SÜLHÜN TƏSİSİ CƏHDLƏRİ VƏ İ. KANTIN “ƏBƏDİ SÜLH HAQQINDA” TRAKTATI	
Rəhimova Şahnaz	253
RUSİYANIN GÜRCÜSTANA DAİR “AQRƏSSİV” XARİCİ SİYASƏTİ	
Rəhimov Əlvida	256
XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİNDƏ VƏ XXI ƏSRİN İLK ONİLLİKLƏRİNDƏ AHISQA (MESXETİ) TÜRKLƏRİNİN GÜRCÜSTANA QAYIDIŞ MƏSƏLƏSİ	
Rzayev Nicat	259
TÜRK MƏNÇAY MÜQAVİLƏSİ- AZƏRBAYCANIN TARİXİ ƏRAZİ PROBLEMLƏRİN ƏSASININ QOYULMASI	
Safarli Arzu, Alakbarova Solmaz, Huseynzadə Lala, Suleymanova Narmin	261
DIGITAL CURRENCIES AND CENTRAL BANK INITIATIVES: A COMPARATIVE ANALYSIS IN THE SOUTH CAUCASUS REGION WITHIN THE GLOBAL ECONOMIC LANDSCAPE	
Safarli Arzu, Adigozalov Ali, Jafarov Faig	263
BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND FINANCIAL INCLUSION: A CASE STUDY OF CRYPTOCURRENCIES IN THE SOUTH CAUCASUS REGION	

Safarli Arzu	265
PERSPECTIVES AND CHALLENGES: RESEARCHING THE POTENTIAL OF ECONOMIC INTEGRATION IN THE SOUTH CAUCASUS REGION	
Sarı Berrin	267
REGIONAL PEACE AND MAGNETIC POINTS IN ARMENIA'S FOREIGN POLICY AFTER 2021 WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTIPOLARITY	
Səidov Ceyhun	269
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ İSRAİL DÖVLƏTİNİN STRATEJİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN ƏSASLARI	
Səmədov Rauf	274
POST-KONFLİKT DÖVRÜNDƏ “QALİBİYYƏT” ANLAYIŞI: ONUN FƏLSƏFİ VƏ SİYASİ ASPEKTLƏRİ	
Səmədov Yaqub	276
CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR VƏ AZƏRBAYCANIN LİDERLİYİ	
Shengelia Temur, Berishvili Khatuna	278
GEOECONOMIC AND GEOPOLITICAL INTERESTS OF SOUTH CAUCASUS COUNTRIES AND OPPORTUNITIES FOR INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION	
Şirəliyev Müseyib	284
REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK KOMPLEKSİ NƏZƏRİYYƏSİ KONTEKSTİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA AZƏRBAYCANIN LİDERLİYİ	
Talışinski Elvin, Məhərrəmov Babək	286
CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNUN TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ İNFORMASIYA AMİLİ	
Халаев Захид	288
СОБЫТИЯ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVIII В. В СВЕДЕНИЯХ ТУРЕЦКОГО АВТОРА БЕДРЕДДИНЗАДЕ АЛИ-БЕЯ	
Xalıqova Gülnar	291
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ	
Xanoğlu Vəfa	295
CƏNUBİ QAFQAZ QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİK KONTEKSTİNDƏ	
Yusibova Günel	292
POSTMÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR	
Yusifova Kəmalə	299
“BÖYÜK İPƏK YOLU”NUN BƏRPASININ AZƏRBAYCANIN SOSIAL İNKİŞAFI ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ	
Zeynalova Aysel	302
İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ İLƏ BAĞLI GÜRCÜSTANIN MÜXTƏLİF DAİRƏLƏRİNİN MÖVQEYİ	

PLENARY TALKS

СОВРЕМЕННЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ МЕТОДОЛОГИИ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА МИРОВЫХ ВОЙН

И.В. Турицын

Научно-исследовательский институт истории, экономики и права, Москва, Россия
i.turitsyn@mail.ru

История человечества – это история непрерывных локальных войн. И лишь в условиях империализма войны приобрели планетарный глобальный характер и превратились в мировые. Фиксируя данный качественный переход, в качестве его основных условий необходимо выделить, прежде всего, раздел мира между ведущими мировым державами, перешедшими в данной связи к его переделу, а также резкое возрастание значения финансового капитала и формирующейся финансовой олигархии, уже в рамках Первой мировой войны решительно «подвинувшей» на вторые роли официальные правительства отдельных (в том числе «великих») стран. По существу, именно финансовый капитал стал главным вдохновителем всех мировых войн, история которых есть ни что иное, как борьба за установление тотального контроля финансовой олигархии над человечеством.

В русле старой традиции характеристики войн как «продолжения» политики «другими средствами» [1, с.224] («насильственными средствами» [2, с.21]), а также определения политики как «концентрированного выражения» экономики, совершенно очевидно, что именно последняя всегда являлась главной причиной войн. Вполне логично, что в условиях империализма именно финансовая олигархия и ее интересы в решающей степени стали определять и экономику, и ее «продолжение» в глобальной войне.

В настоящее время существует целый ряд разнообразных концепций, продолжающих и развивающих тему глобальной / тотальной конфликтности. При этом сложилась даже своего рода иерархия трактовок, объясняющих происхождение войн и их типологию: от наиболее простых – психолого-биологических (Фрейд и пр.) теорий, сводящих все к самой природе человека, к все более объективированным – демографическим (перенаселение, удельный вес молодежи и пр.), вульгарно-экономическим (крайние формы конкуренции), историко-социологическим (столкновение интересов социумов, государств, группировок и пр.), этно-социальным (доминанта этнической солидарности), идейно-мировоззренческим (религии, политические доктрины и пр.) и т.д.

На фоне разнообразных попыток синтеза различных доктрин, лишь на пороге новейшей истории оформились и приобрели должное значение концепции, связанные с более глубоким пониманием феномена войны, основанные на комплексном анализе развития мировых производительных сил и производственных отношений, представляющие глобальную (мировую) войну не просто как продукт столкновения

интересов отдельных государств (народов), но, прежде всего, как закономерный результат эволюции мирохозяйственной системы, обусловленной, с одной стороны, общим характером борьбы за мировые ресурсы (прежде всего, колонии), а с другой – общей логикой развития капитализма, главным образом фундаментальными изменениями отношений собственности, сложным противостоянием промышленного и финансового капитала, появлением финансовой олигархии и т.д. [3, 4].

Не отрицая значения широкого спектра субъективных интересов и приоритетов различных государств, а также социальных, профессиональных, этнических и иных групп, нужно признать, что основы стремительно нараставших процессов глобальной конфликтности, получивших завершенность в феномене мировых войн, все более определялись не столько внешними политическими проявлениями «интересов держав», сколько логикой оформления транснациональных структур (прежде всего финансовых), неуклонно подчинявших себе и, по сути, подменявших собой государства. Одновременно утвердилось понимание того, что единственным серьезным ограничителем и корректором все более очевидного в новейшей истории доминирования сил, с железной неотвратимостью рождающих войны (в том числе мировые), выступает конфликт капитала и труда. Тем самым, мировые войны изначально приобрели два основных измерения, две неразрывно связанные между собой формы: собственно военного конфликта, удовлетворяющего интересы участников войны и ее основного бенефициара – финансового капитала, и революционной борьбы трудящихся, направленной не только против войны, но и, прежде всего, на ниспровержение существующего миропорядка и установление более справедливого общественного строя. В этом и состоит, на наш взгляд, главный парадокс мировой войны, представляющей в виде противоречивого единства традиционных и отрицающих их гражданских военных действий.

На данном фоне гораздо менее продуктивными, имеющими нередко откровенно схоластический характер (в лучшем случае определенное прикладное значение – пропагандистское, военное, частное исследовательское и пр.), представляются научные поиски, направленные на выработку различного рода классификаций войн, в частности, с учетом морально-этической составляющей (справедливые / несправедливые и пр.), состава сторон и участников конфликта (межгосударственные, гражданские, крестьянские, партизанские и пр.), характера противостояния (ограниченные, тотальные, гибридные и пр.) и т.д. Такой подход нередко порождает причудливые гибриды (например, ныне популярное, вычурно-«научное» - «тотальная гибридная война» и пр.). На наш взгляд, данные характеристики сегодня лишь затушевывают суть мировой войны, как нового вида войн, рожденного эпохой глобализации.

Между тем, в условиях империализма война обрела принципиально новое содержание, новое качество, вышла на несоизмеримо более высокий уровень социального абстрагирования, на котором главными ее бенефициарами, интересантами и, как следствие, организаторами и вдохновителями, стали группы, не принимающие в непосредственного участия в военных действиях в качестве комбатантов, однако извлекающие из нее максимально возможную «доходность» – материальную, финансовую, социальную.

Собственно, милитаристский фактор войны по своему системному и даже, в каком-то смысле, – ментальному значению стал отходить на второй план. По мере формирования финансовой олигархии, а также ее последовательной интернационализации, точнее – превращения в глобальную силу, произошла качественная трансформация и самого феномена войны. При этом все более очевидной становилась утрата ею, как институтом,

прежнего доминирующего смысла захвата некой конкретной добычи (хотя, конечно, он и сегодня сохраняет значение). Но главное значение приобрел сам процесс ведения войны, позволяющий осуществлять масштабное перераспределение различного рода ресурсов не столько торжествующими победителями, сколько, образно говоря, в «виртуальном» поле денежно-финансовых, фондовых операций. В данном виде для основных бенефициаров война, как своего рода самодостаточный процесс.

Эти процессы, на наш взгляд, зашли так далеко, что, с определенного момента, по существу, утратил свое прежнее значение даже, казалось бы, ключевой вопрос о «победителе» в войне. Несмотря на любой исход военного столкновения для сторон масштабных конфликтов, таким победителем в любом случае с все большей очевидностью стали выступать не государства – триумфаторы, а системные группировки, представляющие формирующийся глобальный капитал. Естественно, данный вывод характеризует лишь мировую войну, как феномен глобального противостояния, на поверхности имеющего вид столкновения вполне определенных ведущих государств мира и их группировок.

Иными словами, ключевой характеристикой мировых войн становится предельно абсурдное с позиций обычного здравого смысла столкновение выступающих под самыми различными флагами армий, организованное и ведущееся в интересах глобального – интернационального по своей сути – капитала. При этом если на «нижних этажах» противостоящих друг другу социумов война представляется как некое священное действие, то на «верхних» – царит глобальный интернациональный, глубоко циничный праздник наживы. Образно говоря, то «братание» на фронтах, которое нередко наблюдается в финале затяжной мировой войны, для истинных организаторов и бенефициаров войны является присущим изначально.

Таким образом, мировая война – это исключительно продукт эпохи империализма, с неотвратимой неумолимостью перерождающего высший слой основных традиционных социумов – финансовую олигархию и, по мере последующего перерастания в постимпериализм, окончательно превращающего его во все более однородную транснациональную массу, лишенную многих традиционных социальных инстинктов, в том числе чувства сопричастности к тому или иному народу. Ее уделом остается лишь самодовлеющий и всепоглощающий инстинкт наживы и стремления к контролю над миром.

В контексте данной теоретической конструкции базовые концепты истории мировых войн, на наш взгляд, сегодня откровенно устарели. Сегодня в трактовке этого феномена целесообразно исходить из того, что он качественно отличается не только от декларированных военными теоретиками XIX в. «войн народов/наций», но и от закрепленных в трудах их продолжателей в XX веке «тотальных» войн.

Строго определяя, общепризнанными в современной научной литературе являются лишь Первая (28.07.1914-11.11.1918) и Вторая (1.09.1939-2.09.1945) мировые войны, которыми были охвачены, хотя и в различной степени, все континенты Земли. Однако наряду с этим, анализ истории глобальной конфликтности с учетом тех новых военно-политических событий, которыми были ознаменованы почти восемь десятилетий, следующие за Второй мировой войной, позволяет многим исследователям предлагать и иные трактовки. В свете процессов второй половины XX – первой четверти XXI века, учеными все чаще выделяются три, а то и четыре мировых войны. При этом под Третьей мировой одними понимается развернувшаяся после Второй мировой войны «холодная

война» между блоками капиталистических и социалистических стран [5], в то время как другими – современный незавершенный этап стремительного нарастания мировой конфликтности (с разными точками отсчета ее начала).

В последнем случае исследователями в качестве исходного пункта предлагаются различные масштабные события, имевшие мировой резонанс. К примеру, некоторые из них считают, что Третья мировая война «началась на Балканах 24 марта 1999 года» [6, с.101], то есть связывают ее с войной в Сербии, что, учитывая участие в ней признанных мировых держав, в принципе, может считаться вполне пригодной для рассмотрения гипотезой. Довольно распространенным является также мнение о том, что Третья мировая война началась с трагических событий 11 сентября 2001 года. Впрочем, изначально чаще всего оно формулировалось весьма расплывчато, неопределенно. Во всяком случае, в западной историографии и политологических работах началом Третьей мировой войны данные события стараются не артикулировать, что неизбежно входит в известное противоречие с практически всеобщим признанием глобального характера нового этапа военной активности.

К примеру, Л. Фридман буквально по горячим следам, с одной стороны, указывал на то, что происходящее явно отличается от того, как Третья мировая война виделась в период «холодной войны», а с другой – прямо называл разворачивающиеся события «войной», которая разворачивается в различных регионах мира, констатируя, что с нею «связано будущее ислама, а потому и характер власти во всех странах с мусульманским населением» [7, с.63]. Тем не менее, в итоге, для текущего периода он отказывался считать «глобальную войну» с исламом мировой, поскольку это «была бы точка зрения «Аль-Каиды»» [7, с.79], хотя и не исключал, что Третья мировая может стать реальностью в будущем [7, с.81].

Особо отметим и то, что изначально в такого рода конструкциях присутствовал религиозный аспект. Так, на «круглом столе» в Париже (8.10.2001) Роже де Век заявил, что США с союзниками вступают в битву с «исламом» – «в столетний конфликт, который охватит огромный регион от Магриба до Индии, а также южные границы России» [8, с.51]. И что это, если не мировая война? Хотя и здесь прямо события не определялись как Третья мировая война. Да и как считать мировой войной войну с некой абстракцией – «исламом»? – С таким же успехом можно вести войну с «коммунизмом», а то и «спиритизмом», «авангардизмом» и пр. Заметим также, что «война» с мировой религией выглядела как-то не вполне прилично. Поэтому врагом был объявлен, в конечном счете, все же «международный терроризм».

На данном фоне гораздо большего внимания заслуживает точка зрения, связывающая начало мировой войны с украинским политическим кризисом, берущим свое начало в событиях 2013-2014 годов. Действительно, в данных событиях впервые с момента окончания «холодной» (в нашем понимании, Третьей мировой) войны ведущие мировые державы обнаружили не просто различия позиций, но уже откровенно конфронтационные подходы, в последнее время поставившие мир перед реальной угрозой глобального столкновения.

Отметим, что основная часть тех ученых, которые склонны относить к разряду мировых войн холодную войну, предлагают считать, что сегодня началась уже Четвертая мировая война, либо же мир находится в ее «преддверии», стоит перед угрозой ее возникновения. А, к примеру, И.В. Бестужев-Лада полагает, что мировые войны «схожи лишь масштабами. В остальном же каждая из них уникальна, причем обе следующие за Второй мировой войной настолько своеобразны, что одну из них издевательски прозвали

«холодной», а другая пока что происходит под псевдонимом «международный терроризм»», хотя это следует считать «логикой очередной мировой войны» [9, с.5]. В его понимании Четвертая мировая война, после 11 сентября 2001 г. вступившая уже в свою «вторую стадию», является столкновением «между так называемым Первым миром богатых стран Запада и Третьим миром слаборазвитых государств Юга и Востока» [9, с.29]. Несомненно, что, при наличии отдельных интересных идей, подобная концепция, исходящая, в частности, из весьма сомнительных тезисов о слаборазвитом Востоке и «индивидуализации» мировых войн, в принципе, вообще подрывает возможность их системного, действительно научного осмысления.

Другой полюс теоретического осмысления феномена мировой войны представляют собой внешне более «глобальные» подходы к периодизации ее истории. К примеру, Энтони Бивор фиксирует, что отдельные «историки говорят о «тридцатилетней войне», длившейся с 1914 по 1945 г.», рассматривая Первую мировую войну как «первоначальную катастрофу», а некоторые дотягивают эту «Долгую войну» даже до 1989 года [10, с.13]. В свою очередь, в трактовке Драгоша Калаича, вычлняются и «Третья мировая война», как явление нашей современности, и «Великая мировая война, начавшаяся в 1914 году» [10, с.30]. Таким образом, здесь мы также имеем довольно размытую картину, не отличающуюся строгостью научных построений, позволяющих выявлять именно закономерности мирового развития.

На наш взгляд, вся эта разноголосица, в которой присутствуют от одной до четырех мировых войн, – результат не столько добросовестной научной конкуренции, сколько отсутствия единых критериев при определении указанного феномена. В данном контексте, подобно физикам-экспериментаторам, зачастую далеким от претенциозных дискуссий о фундаментальных истинах, видимо, стоит поначалу отойти от бесконечных споров с оттенком схоластики, обратившись на первом этапе к элементарному воссозданию общей картины нарастания глобальной конфликтности с конца XIX столетия – то есть в эпоху империализма. Тем более, что, как известно, именно к этой эпохе относятся и две признанные мировые войны.

Обращаясь к конкретно-историческому материалу, прежде всего еще раз подчеркнем, что мировые войны – это явления, качественно отличающиеся от войны в традиционном понимании данного слова. Подходить к мировой войне именно как к войне обычной – с ее декларативным началом и ясными «итогами» - бесперспективно. В нашем понимании, в отличие от обычной войны, мировая война не может декретироваться тем или иным актом формального объявления. Ни в одной мировой войне его попросту не существует и существовать не может!

К такому закономерному выводу неизбежно приводит даже самый элементарный учет сложного состава участников известных мировых конфликтов и одновременности их вовлечения в военные события. На наш взгляд, строго фиксированные (до дня!), простые и понятные, как школьный пенал, даты представляют интерес, пожалуй, лишь для старательного гимназиста и его экзаменатора. На деле «вбить» мировую войну, как глобальное явление, в прокрустово ложе строгих дат и, соответственно, хрестоматийных истин не только сложно, но и откровенно контрпродуктивно. Образно говоря, мировая война представляет собой не некую конкретно взятую военную кампанию (или даже их серии, комплексы), а своего рода глобальное стихийное бедствие, военно-политический тайфун, проходящий стадии зарождения, развития, зрелости, угасания, непрерывно

меняющий границы, захватывающий по мере своей эволюции все новые страны, приобретающий все новые формы и пр.

Подчеркнем, что это понимание войны подсознательно принимается уже современниками. Не случайно о ней задолго до формального «начала» не только активно и многословно рассуждают специалисты, аналитики, но и говорит чуть ли не все образованное общество. И даже вовсе не образованное! На наш взгляд, по существу, и на публицистическом, и на бытовом уровнях, тем самым объективно фиксируется сам факт уже начавшегося разрастания, развертывания мировой войны, в нашей трактовке – ее первая фаза «запуска». Однако в силу своей традиционной косности общественное сознание в это время пока еще не в состоянии осознать и принять тот факт, что мировая война – это не некое страшное будущее, а с полной очевидностью обнаруживающая себя реальность.

При этом первая фаза мирового конфликта, предваряющая некую формальную, декларативную дату его якобы еще предстоящего «начала», играет чрезвычайно большое значение. Она не только определяет саму глобальную миссию развертывающейся мировой войны (в том числе ее цели и задачи), но и ее общую конфигурацию, главные театры военных действий, а также целый ряд других базовых характеристик. Конечно, можно привычно возразить, что эта первая фаза представляет собой лишь «преддверие», «прелюдию» мировой войны, что собственно мы и видим в научной литературе. На наш взгляд, в этом то и кроется основной теоретический изъян, который уже отмечался выше – уравнивание обычной и мировой войны, нежелание видеть их принципиальное отличие, равно как и воспринимать историческое событие в его целостности. Между тем, с линейкой обычной войны к войне мировой подходить бессмысленно. Измерить не получится!

Возвращаясь в этой связи к феномену мировых войн, мы должны признать, что устоявшиеся, ставшие хрестоматийно привычными символические даты объявления Австро-Венгрией войны Сербии 28 июля 1914 г. – для Первой мировой и вторжения Третьего рейха в Польшу 1 сентября 1939 г. – для Второй мировой войны объективно не подтверждают своего неоправданно большого значения. Заметим, что в каждом указанном случае речь идет лишь о столкновении «мировой» державы с региональным игроком. Представлять эти даты как время «начала» мировых войн – это даже не упрощение, это прямая профанация, изначально препятствующая пониманию исследуемого феномена.

И с каждой очередной мировой войной искусственность и бесплодность такого рода исследовательских подходов к хронологии мировых войн, по сути, как войн традиционных, заурядных, обычных, становится все более очевидной. И если в Первой мировой войне отмеченное выше «начало» еще хоть как-то объяснимо (хотя и с большими допусками), то уже для Второй мировой 1 сентября 1939 г. выглядит как совершенно произвольная, откровенно символическая дата. Ведь, собственно говоря, что произошло? – Нападение Германии на региональную страну (Польшу). Нисколько не умаляя значения данной трагедии для польского народа, тем не менее зададимся простым вопросом: это всерьез называется «началом» мировой войны? Кстати, и последующее – абсолютно символическое – вхождение в войну таких мировых держав как Англия и Франция в данном случае принципиально ничего не изменило. Их фиктивная «война» уже современниками была названа «странной». При этом даже в то время участники решающего столкновения определились еще не вполне. Во всяком случае, именно так считали многие современники (к примеру, А. Гитлер всерьез рассчитывал на возможность примирения с новой

«антантой» и даже предпринимал к этому вполне конкретные шаги (к примеру, миссия Гесса)).

С учетом предложенной трактовки, в нашем понимании, для Первой мировой войны целесообразно выделение периода 1894-1923 гг. (с периодами – начальным 1894-1914, кульминационным 1914-1918 и завершающим («охвостье») 1918-1923). Соответственно, для Второй мировой войны (1931-1945 гг.) выделяются аналогичные периоды 1931-1941, 1941-1945 и 1945-1949).

В связи с появлением фактора ядерного оружия, характер последующей глобальной конфликтности, безусловно резко изменился. Поскольку прямое глобальное военное столкновение грозило крахом не отдельных блоков, а уже планеты в целом, характер Третьей мировой войны (1949-1991), которая, на наш взгляд, закончилась в 1991 г. разгромом СССР и социалистического блока в целом, выглядит уже совершенно иным. При сохранении военной составляющей на локальном уровне, решающее значение в это время приобрело противоборство в экономической и идеологической сферах. И, как доказала практика, эти «войны», в конечном счете, позволили разгромить противника, не переходя на уровень глобального военного столкновения.

В данном контексте события 2014 г., на наш взгляд, следует считать началом «запуска» не Третьей мировой, которой сегодня пугают мир всевозможные «эксперты», а уже Четвертой. Следуя логике исторического процесса, развиваться она будет в основном по лекалам Третьей (холодной) мировой войны, т.е. в экономической и идеологической сферах, с элементами прямого военного противостояния на локальном уровне. В то же время решающее значение с определенного времени здесь должны приобрести новые формы военной конфликтности (биологические, психотронные и пр. войны), что создает исключительно высокие риски планетарной катастрофы.

Ключевые слова: Мировые войны, глобальная конфликтность, историософия, империализм, финансовый капитал.

Литература

1. Ленин В.И. Крах II Интернационала. Полн. собр. соч. 5-е изд. Т. 26, М.: Политиздат, 1969.
2. Сталин И.В. Ответ товарищу Разину. Сочинения. Т.16. - М.: Изд-во «Писатель», 1997.
3. Гобсон Дж.А. Империализм. Л.: Прибой, 1927.
4. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. М., 1959.
5. Бессонов Б.Н., Шрейдер В.Ф. Фашизм. Вторая мировая война на Западе, третья мировая – против СССР. Омск, 2005. 438 с.
6. Souzdaltsev, I. Natiology: Social Science for the Third Millennium. Englewood Cliffs, NJ (USA): R&R, 1999.
7. Freedman, L. The Third world war? Survival. L., 2001. Vol. 43. № 4, pp. 61-88.
8. Le monde apres le 11 septembre: (Table ronde, Paris, 8 octobre 2001 // Critique intern. - Paris, 2002. - №4, pp. 51-66.
9. Бестужев-Лада И.В. Третья и Четвертая мировые войны: ход и ожидаемый исход. М.: Институт экономических стратегий, 2005.
10. Бивор Э. Вторая мировая война. М.: Колибри, 2016.

MODERN POLITICAL PROCESS IN THE CONTEXT OF A NEW METHODOLOGY FOR STUDYING THE PHENOMENON OF WORLD WARS

It is advisable to consider the modern political process, characterized by a steady increase in interstate conflict, in the context of the history of world wars, which are qualitatively different from the traditional wars of the past. Just as individual border incidents are not wars, a world war does not represent a strictly homogeneous military event - a war with clearly fixed start and end dates. It represents an entire era, including a series of wars at different times, united by the main conflict - the clash of the leading world powers. A world war has at least three main periods - build-up (with "launch" and "warm-up" phases), culmination and decay (tail-off), within which a whole series of wars unfolds. This war is characterized by a number of mandatory features, in particular, the participation of world powers in it, the presence of two main opponents, the confrontation of which determines the nature and mission of the war, the relativity and, to a certain extent, the conventionality of the "blocs" participating in the war and the "allied" ones that characterize them. relations, the struggle for the redistribution of world assets within the framework of which the only true beneficiary - regardless of the results of the war - is the financial oligarchy, etc.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ГРУЗИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА: УСПЕХИ И ВЫЗОВЫ

Джони Квициани

Тбилисский Государственный Университет, Грузия, Тбилиси, Грузия

На современном этапе, в условиях идущего в мире процесса глобализации и параллельно регионализации, Грузия и Азербайджан с учетом возникших новых реалий, свободы и независимости, на основе традиционного и исторически сложившегося добрососедства, еще 8 марта 1996 года подписали «Договор об укреплении дружбы, сотрудничества и взаимной безопасности между Азербайджанской Республикой и Грузией», который заложил основу стратегического партнерства между нашими странами.

Как показало время, он оказался полезным для обеих стран, обеспечивая им энергетическую и экономическую безопасность, координацию внешнеполитической деятельности сторон на международном уровне как в регионе, так и за его пределами.

Вместе с тем, в двусторонних отношениях есть проблемы (территориальные разногласия, в религиозной сфере и в политике Грузии и Азербайджана в отношении азербайджанской этнической группы, проживающей в Грузии, и грузинской - в Азербайджане), которые могут представлять угрозу сложившемуся стратегическому партнерству. О них ни в коем случае нельзя умалчивать, так как они могут стать для оппозиции внутри Грузии и Азербайджана, а также внешних сил предметом спекуляции и провокаций.

Вопросам внешней политики Грузии и Азербайджана все больше внимания уделяется учеными (О. Ардашелия, Р. Гачечиладзе, М. Гасымлы, З. Бахтуридзе, С. Маркедонов, Г. Турава, А. Крылов, Томас де Ваал, Э. Исмаилов и др.). В работах этих авторов говорится об исторических, геополитических, геоэкономических и культурных основах

традиционного сотрудничества Грузии и Азербайджана, что во многом определило долгосрочный характер их стратегического партнерства. Авторы подчеркивают, что транспортные связи, реализация совместных энергетических и транспортных проектов, стороны экономически и частично политически сблизило (нефтепровод Баку - Супса, 1999 г., в 2006 году в строй вошли нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан и параллельно с ним в 2007 г. газопровод Баку-Тбилиси-Эрзерум, а в 2017 г. - в строй вошла железная дорога по маршруту Баку-Тбилиси-Карс). В трудах вышеотмеченных ученых говорится также, что тандему двух стран на Южном Кавказе удалось диверсифицировать внешнеполитическую деятельность сторон как в западном, так и в восточном направлении.

Вместе с тем, историк Крылов А. в недавно изданной монографии «Государства Южного Кавказа в контексте международной политики (М., 2023) считает, что в южнокавказских странах за три десятилетия независимого развития утрачена «высокая степень социально-экономической и культурной однородности, которая была унаследована от советских времен». Поэтому, по его мнению, «нарастающие политические, идеологические и ментально-цивилизационные различия, а также стремление внерегиональных игроков использовать страны региона в качестве инструментов своей политики, способствуют сохранению высокого потенциала конфликтности в масштабах региона и внутри каждой из стран, повышают вероятность новых потрясений и военных конфликтов». Трудно согласиться с такой постановкой проблемы ученого, так как нравственно-ценностные ориентиры грузин, азербайджанцев и у других народов Кавказа (свобода, независимость, толерантность и т.д.) берут начало из общих корневых связей, вырабатывались исторически в результате многовекового совместного проживания, политического, экономического и культурного сотрудничества, а уже реализованные транспортные, энергетические проекты в регионе и строительство новых в наши дни закладывают прочный фундамент для мира и стабильности в регионе.

Таким образом, в имеющейся литературе находят отражение актуальные вопросы грузино-азербайджанских отношений и достигнутые в этом успехи. Однако, в ней недостаточное внимание уделяется вызовам стратегическому партнерству сторон, анализу роли глубоководного инфраструктурного проекта - порта в Анаклии в мировой системе международных отношений и готовности стран Южного Кавказа к сотрудничеству как с западом, так и с востоком. Начало его строительства запланировано в сентябре текущего года. Больше внимания требует анализ предложенной грузинской стороной платформы «Мирная инициатива добрососедства на Южном Кавказе». Тбилиси в рамках этой платформы выступает модератором между Баку и Ереваном по заключению между ними мирного договора после второй Карабахской войны 2020 года. Обнадеживают идущие в рамках платформы в последнее время процесс трехсторонних встреч, обмен пленными и т.д., решимость высших руководителей всех трех стран Южного Кавказа в том, что они сами должны решать региональные вопросы.

Литература

1. Ардашелия Омар Грузино-азербайджанское стратегическое партнерство: история и современность Тбилиси, 2018 (на груз. яз.).
2. Бахтуридзе З.З. Внешнеполитический курс Грузии в XXI веке: региональное измерение Санкт-Петербург, 2018.
3. Гасымлы Муса Внешняя политика Азербайджанской республики (1991-2003) ч.1, ч.2 Москва, 2016.

4. Гачечиладзе Реваз Грузия в региональном контексте Тбилиси, 2023 (на груз. яз.).
5. Исмаилов Эльдар Очерки по истории Азербайджана Москва, 2010.
6. Крылов Александр Государства южного Кавказа в контексте международной политики Москва, 2023.
7. Маркедонов С.М. и др. Невоенные аспекты политического взаимодействия на Кавказе: сравнительный анализ подходов США и России, Полис. 2022. №6. С.166-181.Турава Г.М. Грузино-азербайджанские отношения: вызовы стратегическому партнерству. Вестник гуманитарного образования, 2020, №1. С.75-87.
8. Томас де Ваал Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной Москва, 2014.

SECTION TALKS

THE PLACE OF SOUTH CAUCASUS AS A PART OF INTERNATIONAL CORRIDORS

Mokhigul Abdirakhimova

University of Economics and Pedagogy, Karshi, Kashkadarya region, Uzbekistan
moxigulabdiraximova13@gmail.com

Abstract: This article provides a concise overview of the South Caucasus region's role as a vital component of international corridors. Situated at the crossroads of Europe, Asia and the Middle East, the South Caucasus serves as a strategic nexus for transportation, energy transit and digital connectivity. Through key corridors, including transportation routes like the East-West and North-South corridors, as well as energy pipelines such as the BTC and BTE pipelines, the region facilitates the movement of goods, people and resources between various continents. Moreover, ongoing efforts to enhance digital infrastructure underscore the South Caucasus' significance in facilitating information exchange and economic integration. Despite facing challenges such as political tensions and regulatory barriers, the region's potential for fostering regional integration, geopolitical connectivity and economic growth remains significant.

Introduction: The South Caucasus, a region nestled between the Black Sea to the west and the Caspian Sea to the east, serves as a vital nexus in the intricate web of international corridors spanning Eurasia. Historically, this region has been a crossroads of civilizations, cultures, and trade routes, fostering exchanges between Europe, Asia and the Middle East. Today, the South Caucasus continues to occupy a strategic position within the global landscape, as it plays a pivotal role in facilitating the movement of goods, energy resources and information across continents.

The concept of international corridors encompasses a diverse array of interconnected networks, including transportation arteries, energy pipelines and digital highways. Within this framework, the South Caucasus emerges as a key node, linking the markets of Europe and Asia and serving as a crucial transit route for energy resources from the Caspian region to global markets. Furthermore, the region's geographic position positions it as a gateway for digital connectivity, bridging the digital divide and fostering economic development through enhanced access to information and communication technologies. Against the backdrop of geopolitical shifts, economic transformations and technological advancements, the South Caucasus finds itself at a pivotal juncture in the global arena. The development of international corridors in the region not only facilitates economic integration and regional cooperation but also carries significant geopolitical implications, as major powers vie for influence and access to strategic resources. This wide-ranging introduction sets the stage for a comprehensive exploration of the South Caucasus as a part of international corridors, encompassing its historical significance, strategic importance, and evolving role in shaping the interconnectedness of the Eurasian continent. Through an in-depth analysis of transportation networks, energy transit routes and digital connectivity initiatives, this article aims to elucidate the multifaceted dynamics of the South Caucasus within the broader framework of global integration and cooperation.

Let's take consideration into South Caucasus as a Part of International Corridors:

The South Caucasus region, nestled between Europe, Asia and the Middle East, has historically served as a crucial crossroads for trade, culture and geopolitical interests. Today, it

continues to play a vital role as a transit hub within the broader framework of international corridors. These corridors encompass networks of transportation, energy and communication routes that facilitate the movement of goods, people and ideas across borders. In recent years, the South Caucasus has emerged as a pivotal link within various international corridors, contributing to regional integration, economic development and geopolitical connectivity.

Strategic Location and Connectivity: Situated at the intersection of major trade routes, the South Caucasus enjoys strategic importance due to its geographic location. The region serves as a bridge connecting Europe to Asia and the Middle East, offering access to lucrative markets and resources. Its proximity to the Black Sea, Caspian Sea and the Mediterranean further enhances its connectivity and trade potential.

Transportation Corridors: The South Caucasus is traversed by several key transportation corridors that facilitate the movement of goods and people between Europe, Asia and the Middle East. The East-West transport corridor, for instance, connects Europe to Central Asia via the Black Sea ports of Georgia and Azerbaijan. The North-South transport corridor, on the other hand, links Russia to Iran and India through Azerbaijan and Armenia, providing an alternative route for trade and transit.

Energy Corridors: In addition to transportation corridors, the South Caucasus is a crucial hub for energy corridors, particularly in the field of oil and gas transit. The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline, inaugurated in 2006, transports Caspian oil from Azerbaijan to the Mediterranean port of Ceyhan in Turkey, bypassing traditional routes through Russia. Similarly, the Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) pipeline delivers natural gas from Azerbaijan to Turkey via Georgia, enhancing energy security and diversification in the region.

Telecommunication and Digital Connectivity: The South Caucasus is also emerging as a key player in telecommunication and digital connectivity corridors. With the growing importance of digital infrastructure and information exchange, countries in the region are investing in expanding their telecommunications networks and improving internet connectivity. The Southern Corridor for digital connectivity, for example, aims to enhance broadband access and digital services across the South Caucasus, fostering economic growth and innovation.

Geopolitical Implications: The development of international corridors in the South Caucasus has significant geopolitical implications, shaping regional dynamics and influencing geopolitical alignments. The region's strategic position has attracted the attention of major powers, leading to competition and cooperation in infrastructure development and transit projects. Moreover, international corridors have the potential to promote stability and cooperation among neighbouring countries, fostering trust and mutual interdependence.

Challenges and Opportunities: Despite its potential, the realization of the South Caucasus' role as a part of international corridors faces various challenges. Political tensions, unresolved conflicts and regulatory barriers pose obstacles to seamless connectivity and cooperation. Moreover, infrastructure deficiencies and logistical constraints hinder the efficient functioning of transportation and energy corridors.

However, these challenges also present opportunities for collaboration and investment in infrastructure modernization and regional integration. By addressing bottlenecks and fostering cooperation among stakeholders, the South Caucasus can unlock its full potential as a vital node within international corridors, contributing to economic growth, stability and connectivity in the broader Eurasian space.

Conclusion: In conclusion, the South Caucasus region occupies a pivotal position within international corridors, serving as a crucial link between Europe, Asia and the Middle East.

Through transportation, energy and digital connectivity corridors, the region plays a vital role in facilitating trade, transit and communication across borders. While facing challenges and geopolitical complexities, the South Caucasus also presents significant opportunities for cooperation, investment and regional integration. By harnessing its strategic location and enhancing infrastructure connectivity, the South Caucasus can realize its potential as a key player in the evolving landscape of international corridors.

Keywords: Geopolitical connectivity, transportation corridors, energy transit, digital infrastructure, regional integration, strategic positioning.

References

1. European Commission. (2020). EU Strategy for the South Caucasus: Strengthening Connectivity in the Region. https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/eu-strategy-south-caucasus-2020-09-15_en.pdf
2. The World Bank. (2019). South Caucasus Regional Development Study: Unlocking Opportunities for Growth. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/10/16/south-caucasus-regional-development-study-unlocking-opportunities-for-growth>
3. International Energy Agency. (2021). Energy Policies of IEA Countries: Azerbaijan 2021 Review. <https://www.iea.org/reports/energy-policies-of-iea-countries-azerbaijan-2021-review>
4. European Bank for Reconstruction and Development. (2022). Digital Infrastructure in the South Caucasus: Opportunities and Challenges. <https://www.ebrd.com/news/2022/ebrd-and-european-union-announce-new-investment-for-the-south-caucasus-digital-infrastructure.html>
5. United Nations Development Programme. (2020). Regional Human Development Report: South Caucasus. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-reports/2010-human-development-report.html>

CƏNUBİ QAFQAZ BEYNƏLXALQ DƏHLİZLƏRİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ - ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN GEOSİYASİ ƏHƏMİYYƏTİ

Sevda Abdullayeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
sevda.abdullayeva.1986@mail.ru

1861-ci ildə əsas qoyulmuş Zəngəzur rayonu dağ silsiləsi ilə əhatə olunmuşdur [5]. Kürəkçay müqaviləsi ilə bölgə (Qarabağ xanlığı) 1805-ci il mayın 14-də Rusiyaya birləşdirildi [1]. 1905-ci ildə Şimali Azərbaycan bölgəsində ermənilər Zəngəzur, Pəmbək, Gəncə, Tiflis kimi bölgələrdə azərbaycanlılara qarşı hücumlar və qırğınlar həyata keçirmişdir. 1918-ci ilin martında ermənilər türkləri həmin bölgədən təmizləmək üçün Bakıya yenidən hücumla keçdilər. Bu hücumla Bakını viran qoydular [4]. 1918-1920-ci illərdə hakimiyyətdə olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Zəngəzur Qarabağ quberniyasının dörd mahalından biri idi. Ərazisinin ölçüsü 7824 km² idi. Bu dövrdə Zəngəzur dörd vilayətdən ibarət idi: Zəngəzur (rayon mərkəzi Gorus şəhəri idi), Qafan, Mehri və Sisyan [10]. Mudros sülh müqaviləsindən sonra Osmanlı imperiyası öz ordusunu Bakı və Cənubi Qafqazdan çıxardı. Müttəfiq dövlətlər sözügedən bölgələri işğal etdilər. General Tomson Müttəfiq Qüvvələrin komandanı idi. Onun tərəfindən Zəngəzurun beşdə dördü Əbdülvahap Akıncıya - Erməni dəstəsinin başçısı Andronikə verildi. Andronik

bölgəni, o cümlədən Qarabağı və Gəncəni “Kiçik Ermənistan” adlandırır. O, bölgədə yaşayan türkləri və müsəlmanları yox edib, sözügedən torpaqları Ermənistana birləşdirmək istəyirdi. Andronikin başçılığı ilə Balasan Ayrapetov, Usub Hacıyev və Arutyun Loğmanov kimi dəstə başçıları bölgədə böyük bir qırğın törətdilər. Zəngəzur qəzasında yandırılan və dağıdılan kəndlərin sayı 115-dir. Qırğında 2276 qadın, 2196 uşaq və 3257 kişi öldürülüb. Minlərlə insanın yaralandığı hadisələrdə 50 mindən çox Zəngəzurlu köçəri vəziyyətə düşmüşdür [8]. 1918-ci ilə qədər yaradılmış bufer zonalarında ermənilər həmişə azlıq təşkil edəblər. Ermənilərin bir bölgədə çoxluq təşkil etməsi 1918-1920-ci illər və 1930-1946-cı illər arasında türklərə qarşı aparılan “etnik təmizləmə” nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu məqsədlə 1920-ci ildə Azərbaycanı hissə-hissə parçalamağa və ermənilərin bu bölgəyə, həmçinin Borçalıya, Gürcüstana hakim olmasını təmin etməyə nail oldu; Dərbənd Dağıstanı, İrəvan və Zəngəzur Ermənistana verildi. Eyni məqsədlə 1923-cü ildə Qarabağın dağlıq hissəsində muxtar respublika yaradıldı [4]. Mehri rayonunun bir hissəsi Ermənistana verilərək orada Mehri vilayəti yaradıldığı halda, rayonun digər hissəsi Azərbaycana verilmiş və həmin bölgədə Zəngilan vilayəti yaradılmışdır. Qafan quberniyasının ərazisinin bir hissəsi 1930-cu ildə Ermənistana verilmişdir. 1933-cü ildə Qafan ərazisinin bir hissəsində Qubadlı vilayəti yaradıldı və Azərbaycana birləşdirildi. Zəngəzur qəzasında yerləşən Zəngəzur quberniyası 1930-cu ildə iki yerə bölünərək Gorus və Laçın quberniyaları yarandı. Laçın Azərbaycana, Gorus isə Ermənistana bağlı idi. Bununla da Zəngəzurun qərb rayonları Ermənistan ərazisinə daxil edildi və Azərbaycan, Naxçıvan və Türkiyə arasında əlaqə kəsildi. Bu gün Zəngəzur bölgəsi deyildikdə, Ermənistanda, əsasən, Sisian, Gorus, Mehri və Qafan vilayətləri, Azərbaycanda isə Qubadlı, Laçın və Zəngilan vilayətləri başa düşülməlidir [10]. Xüsusən də Zəngəzurun Ermənistana verilməsi Rusiyanın kiçik bir torpaq parçasından istifadə edərək atdığı strateji addımın göstəricisidir. Zəngəzur rayonu Azərbaycan və Ermənistanı ayıran strateji rayondur, eni 40-45 kilometrdir. 1920-ci ildə Zəngəzur bölgəsində əhalinin əksəriyyəti türklər idi. Əksəriyyəti türklərdən ibarət olan bu bölgəyə sonralar Rusiya tərəfindən ermənilər göndərilib. Bu bölgədə müxtəlif tarixlərdə dəfələrlə türk kəndlərinə qarşı qırğınlar həyata keçirilib və türk kəndlərinin sayı azalıb. Məsələn, 1918-ci ildə baş vermiş qırğın nəticəsində Zəngəzurun 115 kəndi dağıdılmış, çoxlu sayda insan qətlə yetirilmiş, 50 min türk kəndi tərksisib köç etmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu baş verənlərdən sonra Zəngəzur Naxçıvana və Azərbaycanın digər bölgələri arasında səddə çevrildi. Bu sədd türk dünyasında süni maneə yaratdı. Həmin dövrdə Rusiya Türk mədəniyyətini, hövzəni bölmək cəhdlərini təhsil-siyasi strategiyaları ilə uğurla idarə etdi. Bununla da ruslaşdırma və assimilyasiya məqsədlərinə çatmağa başladı [4]. Zəngəzur rayonunun işğalı, qırğınlar və sürgünlər nəticəsində Naxçıvan və Azərbaycanın quru əlaqəsi kəsildi. Zəngəzuru tərksisib etmək olanların bir qismi Naxçıvana getdi [2]. Sovet hakimiyyətinin 28 aprel 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra 1920-ci il iyulun 28-də Zəngəzur Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanın tərkibinə daxil edildi. Beləliklə, Azərbaycan və Naxçıvan arasındakı bağ qırıldı [7].

İkinci Qarabağ müharibəsində qələbədən sonra Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya 2020-ci il noyabrın 10-da Moskvada Dağlıq Qarabağın statusu haqqında imzalanmış sazişlə köklü dəyişikliklər baş verdi. Memorandumun 11-ci maddəsi türk dünyası kontekstində kifayət qədər əhəmiyyətlidir və vacibdir. Həmin maddəyə əsasən, Naxçıvanla Azərbaycan arasında mülki şəxslərin və yüklərin daşınması nəqliyyat vasitələri təmin ediləcəkdir. Tərəflərin razılığı ilə Naxçıvanla Azərbaycan arasında nəqliyyat yolları tikiləcəkdir [6].

“Şuşa Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında müttəfiqlik əlaqələri haqqında bəyannamə” 2021-ci il iyunun 15-də imzalanıb. Sözügedən sənəddə Zəngəzur dəhlizindən bəhs edilir. Bu, ilk beynəlxalq sənəd idi. Şuşa bəyannaməsində Zəngəzur dəhlizinin

həm Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri, həm də regional əlaqələr baxımından strateji əhəmiyyətə malik olduğu vurğulanıb [9]. İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazın strateji əhəmiyyəti daha da artmışdır. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizinin açılması türk dünyası ilə quru əlaqə yaratmaq məqsədilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Zəngəzur Türkiyə, Azərbaycan və Naxçıvan arasında quru əlaqənin yaradılması baxımından əhəmiyyətlidir. Bu dəhlizin Türkiyə və digər türk dünyaları ilə əlaqələrin qurulması baxımından yeni bir dövrün başlanğıcı sayıla bilər. Lakin məlumdur ki, Ermənistan bu dəhlizlə bağlı Brüssel danışıqları zamanı dəhliz açılmasına şübhə ilə yanaşırdı [2]. Zəngəzur dəhlizinin açılması həm geosiyasi, həm də geostrateji baxımdan əhəmiyyətlidir və bəzi dairələrə görə bu həm də Turan dəhlizinin formalaşması deməkdir. Hazırkı dövrdə Qafqaz, Rusiya və Mərkəzi Asiyaın enerji tranzit nöqtəsi kimi regionda seçilən Azərbaycan, daha əvvəl də qeyd olunduğu kimi, türk dünyası ilə siyasi, tarixi və mədəni əlaqələri ilə də seçilir. Ermənistandan fərqli olaraq, Azərbaycan istər qlobal münasibətlər, dövrü inkişaf baxımından, istərsə də neftinin qiymətinin artması səbəbindən dünya ilə iqtisadi mövqeyini tədricən gücləndirir. Zəngəzurun böyük geosiyasi əhəmiyyəti var. Zəngəzurun açılması sayəsində Çindən Macarıstana qədər coğrafiyanın birləşməsi mümkün olacaq [3]. Naxçıvanla Qərbi Azərbaycan arasında əlaqəni təmin edən Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı əldə olunan razılaşma türk dünyasının inteqrasiyasına yol açmış, enerji və ticarətin sağlam logistikası kontekstində yeni vəziyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bir Kəmərlər Bir Yol Layihəsi çərçivəsində marşrutun əhəmiyyətli dərəcədə qısalmasını təmin edən Zəngəzur Dəhlizi qlobal ticarətin həm vaxt, həm də xərc baxımından daha yaxşı şəkildə həyata keçirilməsini təmin edir. Zəngəzur dəhlizində nəqliyyat şəbəkələrinin tamamlanması ilə regionun əhəmiyyətinin daha da artacağı göz qabağındadır. Bu proses türk dünyasının həm zənginləşməsinə, həm birləşməsinə, həm də bir-birinə kömək etməsinə imkan verəcək.

Açar sözlər: Zəngəzur dəhlizi, əhəmiyyət, strateji mövqe, inkişaf, geosiyasi vəziyyət.

Ədəbiyyat

1. Əhmədova, E. (2020), Erməni işğalından azad edilmiş Kubadlı rayonunun (rayonunun) tarixi və Kubadlı toponiminin etimologiyasına baxış, IV. Beynəlxalq Türk Dünyası Sosial Elmlər Simpoziumu, Osman Kubilay Gül, Berker Kurt və Celal Can Çakmakçı.
2. Azərbaycan tarixi, 1900-1920-ci illər. (2001), 7 cild. Cild 5. Bakı, AMEA nəşri.
3. Demirkollu, C. (2020), Changing Israeli Geopolitics on the Axis of Zəngəzur Corridor, Dördüncü Beynəlxalq İsrail və Yəhudilik Araşdırmaları Konfransı 2020, s. 135-137. (E.T.: 13.04.2023), <https://dergipark.org.tr/az/download/journalfile/16701#page=141>
4. Kızıllı, Ö. (2016), Zəngəzur dəhlizindən Əzəzə qədər Türk Dünyasında Süni Divar Böhranı, E. T.: 02.05.2023.
5. Hüseyin-Zadə, K., Kocaman, S. (2023), Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Bölgələrinin Alternativ Turizm Potu.
6. Özdemir, D.M., Kantar, G. (2023), Şuşa Bəyannaməsinin Önəmi və Mümkün Təsirləri. MANAS Sosial Araşdırmalar, 12(2), səh. 733-744. DOI: 10.33206/mjss.1221730.
7. Seyidov, M., Akıncı, A. (2021), Türkiyə Naxçıvanın Varlıq Mübarizəsində, International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 7(30), s.
8. Seyidova, S. (2014), Daşnaksütyun Erməni Terror Təşkilatının 1918-1920-ci illərdə Cənubi Qafqazda və Yuxarı Qarabağda törətdiyi qırğınlar, Türksünaslıq, 9(1), s. 485-494.
9. Tütünsatar, A. (2022), Beynəlxalq Ticarət Siyasəti və Logistika Aspektində Zəngəzur Dəhlizinin Önəmi, Türkiyə Peşə və Sosial Elmlər Jurnalı, 4(8), s. 66-74.

10. Üste, A.N., Aydın, Ü.S. (2022), Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik kompleksi nəzəriyyəsi kontekstində Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti, Manisa Celal Bayar Universiteti Sosial Elmlər Jurnalı, 20(Xüsusi buraxılış), səh. 261-274.

SOUTH CAUCASUS AS A PART OF INTERNATIONAL CORRIDORS - THE GEOSEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF ZANGAZUR CORRIDOR

The opening of the Zangezur Corridor is important from both geopolitical and geostrategic points of view, and according to some circles, it also means the formation of the Turan Corridor. Currently, Azerbaijan stands out in the region as an energy transit point of the Caucasus, Russia and Central Asia, and as mentioned earlier, it is also distinguished by its political, historical and cultural relations with the Turkic world. Unlike Armenia, Azerbaijan is gradually strengthening its economic position with the world, either in terms of global relations, cyclical developments, or due to the increase in the price of oil. Zangezur has great geopolitical importance. Thanks to the opening of Zangazur, it will be possible to connect geography from China to Hungary.

CƏNUBİ QAFQAZDA İQTİSADİ İNTEQRASIYA

Şəfaq Abdullayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Shafaq70@mail.ru

Mərkəzi Asiya ölkələri BTQ-nin (Bakı-Tibilisi-Qars) istifadəyə verilməsindən və Ələt limanının tikintisindən sonra Cənubi Qafqazın artan tranzit potensialına maraq göstərilir.

2017-ci ilin noyabrında Əfqanıstandan yüklərin Türkmənistan, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə vasitəsilə Avropaya daşınmasını nəzərdə tutan “Lapis Lazuli dəhlizi” adlanan daha bir nəqliyyat marşrutunun yaradılması haqqında saziş imzalanıb. Bu nəqliyyat dəhlizi Əfqanıstan, Qara və Aralıq dənizləri arasında Çin, Orta Asiya ölkələri, Hindistan, Pakistan və İranın istifadə edə biləcəyi ən qısa marşrut ola bilər. 2018-ci ilin iyul ayında Türkmənistan-Azərbaycan-Gürcüstan-Ruminiyadan ibarət “Xəzər-Qara dəniz” nəqliyyat-tranzit dəhlizi yaradıldı.

Türkmənistanın regional beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə qoşulmada aktivləşməsi, əsasən, 2018-ci ilin may ayında Xəzər Türkmənbaşında illik ötürmə qabiliyyəti 17-18 milyon ton olan beynəlxalq dəniz limanının açılışının nəticəsi olub [1].

Şimal-Cənub İTC İran vasitəsilə Baltıqyanı ölkələrlə Hindistan arasında nəqliyyat əlaqələrini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Bu nəqliyyat dəhlizinin digər (dəniz) marşrutlar ilə müqayisədə əsas üstünlüyü daşıma məsafələrinin iki və ya daha çox dəfə azaldılması, habelə konteynerlərin daşınması xərclərinin aşağı salınmasıdır.

Belə ki, Fars körfəzi, Süveyş kanalı, Aralıq dənizi vasitəsilə Helsinkiyə dəniz yolu ilə yüklərin daşınması 45-60 gün ərzində həyata keçirilirsə, Şimal-Cənub İTC boyunca yüklərin çatdırılma müddəti 20-25 gün olmalıdır.

2000-ci ilin sentyabrında Rusiya, İran və Hindistan arasında Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin yaradılması haqqında Saziş imzalandı. İran ərazisindən tranzit Azərbaycan Astarasını İran şəhərləri ilə birləşdirəcək Astara-Rəşt-Qəzvin (ARK) dəmir yolu xətti ilə təmin

edilməlidir. Beləliklə, uzunluğu 375 km olan ARC avtomobil yolu Rusiya, Azərbaycan və İranın dəmir yollarını birləşdirməlidir.

Bu yolun tikintisinə dair saziş hələ 2005-ci ildə üç tərəf arasında imzalanıb. Müqavilə İran və Azərbaycan ərazisində Astara ilə Azərbaycan-İran sərhədi arasında dəmir yolu hissələrinin tikintisini, həmçinin dəmir yolu xəttinin yenidən qurulmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan ərazisində bu layihə ilə bağlı bütün işlər artıq yekunlaşıb. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin çatışmayan hissəsi tikintisi davam edən Rəşt (İran) - Astara (Azərbaycan) dəmir yolu xəttidir. İran ərazisində dəmir yolunun tikintisini sürətləndirmək üçün Azərbaycan İrana 500 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit ayırmaq qərarına gəlib. Gözlənilir ki, Şimal-Cənub İTC layihəsinin icrası yaxın üç il ərzində tam başa çatacaqdır. İlk mərhələdə ildə 6 milyon ton, gələcəkdə isə 15-20 milyon tona qədər yükün daşınması planlaşdırılır .

ARC dəmir yolunun tikintisinin başa çatdırılması Fars körfəzi, Hind okeanı və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrindən Rusiyaya, Skandinaviya ölkələrinə və Şimali Avropa ölkələrinə regional tranzit daşımalarının inkişafına şərait yaradacaqdır. Avropa - Rusiya - Azərbaycan - İran - Fars körfəzindən - Hindistan - Pakistan multimodal kommunikasiyasında bu dəhliz Azərbaycandan yan keçməklə Xəzər dənizi boyunca dəniz variantı, Gürcüstandan keçən dəniz variantı və şərq sahilı boyu variantla rəqabət aparacaq. Beləliklə, bir neçə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizində iştirak (Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub xətləri boyunca) Azərbaycanı regionun ən böyük nəqliyyat qovşağına çevirir.

Şimal-Cənub İTC-də iştirak Ermənistan üçün son dərəcə vacib görünür. Ermənistan üzərindən Rusiya, Gürcüstan və İrani birləşdirən dəhliz sayəsində respublika iqtisadi inkişafın tranzit risklərini azalda biləcək ki, bu da BTQ-nin istismara verilməsindən sonra xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, İran-Ermənistan dəmir yolunun tikintisi (uzunluğu təxminən 300 km) Ermənistan tərəfinə enerji resurslarının və digər yüklərin nəqli üçün alternativ marşrutdan istifadə etməyə, xarici dünyaya çıxış əldə etməyə imkan verəcək. Hazırda Ermənistanla xarici ölkələr arasında bütün dəmir yolu əlaqəsi yalnız Gürcüstan vasitəsilə həyata keçirilir.

Ermənistan üçün İrana dəmir yolunun tikintisi üzrə prioritet layihə təsdiqlənmə mərhələsindədir. Baxmayaraq ki, hələ 2012-ci ilin mayında Ermənistan və İran tərəfləri onun həyata keçirilməsi üçün konsessiya müqaviləsi imzalayıblar. 2013-cü ilin yanvarında Ermənistanın Nəqliyyat və Rabitə Nazirliyi, "İaz1a" (BƏƏ) investisiya şirkəti və "Cənubi Qafqaz Dəmir Yolu" (Rusiya Dəmir Yollarının törəmə müəssisəsi) Ermənistanın Cənub Dəmiryolunun tikintisinə dair müqavilə imzalayıb [2]. Müqavilə Qavar və Meğri şəhərləri arasında dəmir yolu xəttinin tikintisini nəzərdə tutur. Elektrikləşdirilmiş birxətli dəmir yolu xətti Qara dəniz və Fars körfəzini birləşdirən Şimal-Cənub dəhlizinin bir hissəsi olmalıdır. Layihə başa çatdıqdan sonra yeni dəmir yolu Ermənistan və İranın mövcud dəmir yolu şəbəkələrinə inteqrasiya olunacaq. Dəmir yolunun tikintisi çərçivəsində Yerasx stansiyasında logistika mərkəzinin tikintisinin mümkünlüyü də müzakirə edilir.

Bu yaxınlarda bu magistralın tikintisi yenidən fəal müzakirə olundu ki, bu da əvvəlcə Ermənistanın Aİİ-yə qoşulmasının, sonra isə Aİİ və İran arasında azad ticarət zonasının yaradılması haqqında müvəqqəti sazişin imzalanmasının nəticəsi idi. Dəmir yolunun tikintisi, əsasən, Ermənistanın nəqliyyat blokadası problemlərini həll edəcək, həmçinin Ermənistan və İran arasında ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişafına güclü təkan verə biləcək. Bu, Ermənistana öz mallarını İrana və ərazisi ilə Fars körfəzi ölkələrinə, İran isə Ermənistan ərazisindən Gürcüstana, oradan isə Rusiya və Aİ-yə ixrac etməyə imkan verəcək. Lakin ekspertlərin fikrincə, İran-Ermənistan dəmir yolu layihəsi iqtisadi baxımdan səmərəsizdir, üstəlik, siyasi motivlidir və buna görə də son 5 ildə praktiki olaraq zirvədən çıxıb bilməyib.

Ermənistanda Şimal-Cənub magistralının Gürcüstan sərhədindən Ermənistanın Meğri şəhərinə qədər olan hissəsində tikinti davam edir və bunun sayəsində respublika Fars körfəzi regionunu Qara dənizlə birləşdirə biləcək. Bu layihə həm də irimiqyaslı terminalın tikintisini nəzərdə tutur. Rəsmi hesablamalara görə, bu yolun tikintisinin 4-5 il ərzində başa çatdırılması planlaşdırılır. Ümumi uzunluğu 556 km olan Şimal-Cənub magistral dəhlizi Ermənistan (Meğri - Kapan - Qoris - İrəvan - Əştərək - Gümrü - Bavra) və Gürcüstan ərazisindən keçməklə Qara dənizə və Avropa ölkələrinə çıxışı təmin etməlidir.

Cənubi Qafqazda nəqliyyat kommunikasiyalarının inkişafının xüsusiyyətləri bir sıra çətinliklərlə, o cümlədən regionda donmuş yolların olması ilə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan və Türkiyə, Ermənistan və İran tərəfindən həyata keçirilən sözügedən dəmir yolu tikintisi layihələri Qarabağ münaqişəsinə görə qatarların hərəkəti dayandırılmış İrəvan - Culfa - Meğri - Mincivan - Bakı və Bakı dəmir yolu marşrutlarını əvəz etmək üçün nəzərdə tutulub. Tbilisi - Gümrü - Qars. Gürcüstan və Rusiya arasında dəmir yolu əlaqələri (Abxaziya vasitəsilə: Soçi - Suxumi - Tbilisi - Yerevan) 90-cı illərin əvvəllərində kəsildi. Əvəzində dəmir yolu bərə keçidləri var: Kavkaz limanı (Rusiya) - Poti limanı (Gürcüstan), İliçevsk limanı (Ukrayna) - Poti limanı, həmçinin Varna - Novorossiysk - Poti. Dənizlə belə daşınma malların tranzit müddətini xeyli uzadır və onların maya dəyərini artırır. Rusiya ilə Gürcüstan arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin olmaması onların ikitərəfli ticarətinin artmasına mane olur və Ermənistanın nəqliyyat təcridinin elementidir.

Rusiya tərəfi Trans-Qafqaz magistralı (TRANSKAM) boyunca beynəlxalq əlaqənin bərpasına və Alaqir (Şimali Osetiya) - Sxinvali (Cənubi Osetiya) dəmir yolunun tikintisinə qədər uzanan Ermənistanın tranzit vəziyyətinin yaxşılaşdırılması layihələrini müzakirə edir. Lakin Gürcüstanla müvafiq razılaşmalar olmadan bu layihələrin həyata keçirilməsi mümkün deyil.

Beləliklə, Cənubi Qafqaz ölkələri nəqliyyat-coğrafi mövqelərinə görə əhəmiyyətli tranzit potensialına malikdirlər ki, bu da onların iqtisadiyyatının transformasiyasında əsas rol oynayır. 90-cı illərin silahlı münaqişələrinin nəticələri və sonradan yanacağa və xammala qlobal tələbatın artması regionun nəqliyyat şəbəkəsini kökündən dəyişdi. Yeni beynəlxalq kommunikasiyaların yaradılması Cənubi Qafqaz ölkələrinin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin dinamikasında və coğrafiyasında mühüm dəyişikliklərə səbəb olur. Yeni infrastruktur obyektləri Türkiyə-Gürcüstan-Azərbaycan oxu boyunca regionda aydın şəkildə görünən qeyri-formal inteqrasiya vektorlarını göstərir. Bu ox boyunca iqtisadi qarşılıqlı əlaqə formal fəaliyyət göstərən inteqrasiya birlikləri çərçivəsində olduğundan nəzərəcarpacaq dərəcədə böyükdür.

Regionun tranzit potensialının xüsusiyyətləri həll edilməmiş regional münaqişələri saxlamaqla karbohidrogenlərin nəqli üzrə orada aparıcı yer tutması ilə müəyyən edilir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan və Gürcüstan Şərq-Qərb istiqamətində tranziti fəal şəkildə inkişaf etdirir. Ermənistan kənarda qalır, ilk növbədə Şimal-Cənub istiqamətində (Rusiya-İran) bugünkü ən effektiv marşrutların hər ikisinin Azərbaycan ərazisindən keçməsi, ya da Gürcüstan tərəfindən tanınmayan Abxaziya və Cənubi Osetiya və planlaşdırılan yeni nəqliyyat dəhlizləri hələ tamamlanmaqdan çox uzaqdır. Tranzit əhəmiyyətini və cəlbediciliyini artırmaq üçün region ölkələri logistikanın səmərəliliyini və nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyətini artırmalıdır.

Açar sözlər: Region, inteqrasiya, səmərəli, kommunikasiya, tranzit.

Ədəbiyyat

1. <https://interaffairs.ru/news/show/36991>
2. <https://regnum.ru/news/polit/3258969.html>

ECONOMIC INTEGRATION IN THE SOUTH CAUCASUS

In the economy of the 21st century, economic integration between the countries of the region has become more global and is considered as a factor that has a positive effect on the economic development of these individual states. Today, regional integration allows countries to rise to a qualitatively new level of development. The opening of transport communications and new economic interaction nodes will be beneficial to the countries of the South Caucasus.

İNFORMASIYA ƏSRİNİN QLOBAL ÇAĞIRIŞLARI VƏ POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA SİYASİ MƏDƏNİYYƏTƏ TƏSİRİ

Nigar Adilova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Nigar.adilova@au.edu.az

Müasir dövrdə informasiya və texnologiyaların eləcə də kommunikasiya üsullarının yerli və beynəlxalq səviyyədə nə qədər önəm daşdığı danılmaz bir həqiqətdir. Müasir dövrdə beynəlxalq arenada informasiyaya sahib olan, ən geniş “Big data”-ni səmərəli şəkildə idarə edən aktorlar güc sahiblərinə çevrilirlər. Müasir dövr tədqiqatçılarından N. Srıçekin “Kapitalizm platforma” kitabında “koqnitariat” terminini işlədir ki, burada qlobal cəmiyyətdə münasibətlərin biliyə malik olanların digərlərini sıxışdırması baxımından izah edilir [4]. İnformasiya əsri dövlətlərarası münasibətləri həm də virtual və daha açıq müstəviyə daşmışdır. Bu yeni mühitdə dezinformasiyalar, informasiya ilə manipulyasiya, emosionallaşmış məzmunlar çox müşahidə olunsa da, həqiqətlərin dünyaya tez bir zamanda çatdırılması və ən uzaq ərəzilərdən izlənilməsi kimi üstünlükləri vardır. Siyasi biliyin və aktiv vətəndaşın formalaşmasında kütləvi kommunikasiya vasitələri mühüm rol oynayır. Yeni informasiya əsri yeni münasibətlər və inkişaf tendensiyalarını müəyyən edir. İnternet idarəçiliyi, rəqəmsal bölünmə, E-idarəçilik, süni intellekt və blokçeyn texnologiyaları istər yerli, istər qlobal səviyyədə idarəetmə münasibətlərinə, dövlətlərarası münasibətlərə, diplomatik danışıqlar və müharibə strategiyalarına bəzən hətta ağılagəlməz və gözlənilməz dərəcədə öz təsirini göstərir. İnformasiya əsrinin milli dövlətlər üçün əsas çağırışları demokratikləşmə, siyasi inkişaf və inteqrasiya, idarəetmə səmərəliliyinin artırılması, milli dəyərlərə yenidən baxış və s. hesab oluna bilər. Müasir dünyada dəyişən güc nisbəti, yeni ekoloji çağırışlar, fərqli regionlarda münaqişələrin baş verməsi informasiya cəmiyyətlərinin inkişafı ilə bir yerdə təzahür edir. Bu gün Cənubi Qafqaz dünyanın əsas diqqət cəlb edən regionlarından birinə çevrilmişdir. İkinci Qarabağ müharibəsinin Azərbaycan üçün uğurlu nəticələri regiondan böyük güclərin mövqeyinə öz təsirini göstərmiş, yeni regional əməkdaşlıq üçün imkanlar açmış, eləcə də enerji layihələrindən birgə və səmərəli istifadəsi üçün potensial şərait yaranmışdır. Sözsüz ki, müharibənin qazanılması ərəfəsində və ondan sonrakı dövrdə bütün qeyd edilən fəalliyət və proseslərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının mühüm rolu olmuşdur. İnformasiya cəmiyyətinin əsas çağırışlarından biri dəyərlərin müasirləşməsi ilə səciyyələnilir. Amerika alimləri Ronald İnqhart və Kristian Velzel tərəfindən post-materialist dəyərlər kimi irəli sürülən rəşional-dünyəvi və özünüifadə dəyərləri bu baxımdan informasiya cəmiyyətlərində siyasi və sosial inkişaf üçün əsas meyar hesab olunur [6].

Rasional-dünyəvi dəyərlər elmin inkişafı, sosial normalara süni konformizmin aradan qalxması ilə əlaqədirdirsə, özünü ifadə dəyərləri müxtəlif sahədə və səviyyələrdə kimliyin dərkə və müəyyən olunması, onun uğrunda mübarizə, mənəvi kamilliyin əldə olunması, mənəvi azadlıq kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zəmində son dövrlərdə qloballaşmanın milli kimliklərə təhdidi əsas müzakirə predmetlərindən biri olmuşdur. Təhdidin mühüm səbəblərindən biri kimi kütləvi və sərhədsiz media qeyd olunur. Bu baxımdan biz informasiya əsrində iki çağırışı müşahidə etmiş oluruq: Özünüifadə dəyərləri və bəzən də öz dəyərlərindən imtinaya təşviq. Belə olan halda yerli medianın üzərinə yeni çağırışlara diqqətli yanaşma kimi mühüm vəzifə düşür. Təsadüfi deyil ki, bu gün böyük dövlətlər beynəlxalq ictimaiyyətdə öz mövqelərini həm də yumşaq güc vasitəsilə artırmağa çox diqqət ayırırlar. Post müharibə dövründə Azərbaycan cəmiyyətində informasiya cəmiyyətinin yaranmasını məhz özünüifadə dəyərləri kontekstində aydın müşahidə etmək olur. Bu gün siyasi kimliyin əsas növü milli kimlikdir və milli kimliyin əsas tələblərindən biri siyasi sistemə inam və dəstəklə əlaqədirdir. Bu baxımdan vətəndaşların özünüifadəsi müxtəlif sosial sorğularda özünü aydın göstərir. Xüsusilə postmüharibə dövründə Azərbaycanda ictimai fikrin, sistemə inamın demək olar ki, bütün sahələrində artım müşahidə olunmuşdur. 2021-ci il mart və 2021-ci il noyabr aylarında Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin həyata keçirdiyi sorğu nəticəsində liderə, parlament və məhkəmə orqanlarına, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına inam göstəriciləri artmışdır. Eləcə də, sorğunun nəticələrinə əsasən, prezidentin apardığı siyasətin böyük əksəriyyət tərəfindən dəstəkləndiyi görünür. Göstəricilərin yüksək olması dövlət rəhbərinin apardığı uğurlu siyasətin nəticəsi kimi qalib xalqa çevrilməyimiz və bununla yanaşı, 44 günlük müharibə və ondan sonrakı dövrdə aparılan informasiya siyasətilə sıx əlaqədirdir. Bu barədə Mərkəzin hesabatında aşağıdakılar qeyd edilmişdir: “Postmüharibə dövründə etdiyi bütün çıxışlarında və verdiyi müsahibələrdə dövlət başçısı Qələbənin memarı kimi Azərbaycanın bölgədə sülhün, əməkdaşlığın, inkişafın tərəfdarı olduğunu qeyd edib. Sorğuda iştirak edən respondentlər bu qənaəti tam şəkildə bölüşürlər ki, Prezident Qələbənin memarı kimi qlobal platformalarda intensiv çıxışları ilə Qələbəmizi uğurla beynəlxalq aləmə tanıdır (93,7%), Azərbaycanın informasiya siyasətində üstünlüyünü təmin edir və bu yöndə fəaliyyətə dair yeni imkanlar açır (85,7%), Qələbənin tarixiləşdirilməsində vətəndaş iştirakçılığını və ümummilliyi həmrəyliyi stimullaşdırır (85,7%), milli maraqlarımıza zidd cəhdlərə və xarici təsirlərə qarşı müqaviməti gücləndirir (81,9%)” [2, s.40]. Sosial tədqiqatlar Mərkəzinin apardığı sorğuların nəticəsində o da müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan vətəndaşlarının siyasi marağı və baş verən hadisələr haqqında bilikləri kifayət qədərdir. Onlar “Qazaxa adi bir neçə kəndin geri qaytarılmasına dair prezidentin verdiyi vədlərin də tez bir zamanda özünü doğruldacağına” inandıqlarını ifadə ediblər. Özünüifadə dəyərləri həm də siyasi iştirakçılığı özündə ehtiva edir. Bu baxımdan deyə bilər ki, rəqəmsal media Azərbaycanda siyasi iştirakçılığın yeni forması olan onlayn iştirakçılığı da inkişaf etdirir. Adi vətəndaşların onlayn formatda siyasi müzakirələrdə iştirak etməsi, siyasi məzmunlu materialları bir-biri ilə paylaşması, siyasi şərhlər verməsi, qruplar yaratması, sosial şəbəkələrdə video və şərhləri bəyənməsi, onlayn petisiyaların ortaya çıxması və imzalanması kimi siyasi iştirakçılıq növü Azərbaycanda kifayət qədər geniş yayılmışdır. Vətən müharibəsi zamanı müşahidə olunan yüksək iştirakçılıq onlayn siyasi davranışlara nümunə ola bilər. Cəbhədə döyüşə bilməyənlər öz vətənpərvərlik hislərini bu sahədə nümayiş etdirməyə çalışırdılar. Sosial şəbəkə iştirakçılarının səyi ilə qırx dörd gün ərzində erməni vəhşiliyinə, eləcə də Azərbaycan xalqının ədalətli mübarizəsinə dair həstəqlər dünya informasiya məkanında günün trendinə çevrilmişdi. Sosial şəbəkələrin yaratdığı virtual iştirakçılıq imkanları vətəndaşları düşməni kommentlərdə, video çarxlarla, paylaşımmlarla məğlub etməyə həvəsləndirmiş və onların informasiya müharibəsində qalib gəlməsini təmin etmişdir. İnformasiya müharibəsi zamanı

Ermənistanın müxtəlif yalan informasiyaları başda dövlət rəhbərinin beynəlxalq görüşlər və informasiya müstəvisində səsləndirdiyi əsaslı faktlar və ötürdüyü mesajlar olmaqla, eləcə də digər rəsmi informasiya mənbələrinin fəaliyyəti ilə uğurla ifşa edilmişdir. Eyni zamanda, düşmənin rəsmi dövlət saytlarına müdaxilə olunmuş, onların fəaliyyətinə əngəllər törədilmişdir. Azərbaycan cəmiyyətində siyasi mədəniyyətin bir çox keyfiyyətləri məhz media vasitəsilə xalqa və beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Müharibə başlayan gündən etibarən əsas media və sosial şəbəkələr cəbhə bölgəsindən müxtəlif məlumatları ictimaiyyətə çatdırmışlar. Bununla yanaşı, sosial şəbəkələrdə auditoriyanın diqqəti informasiya savaşının aparılması zərurətinə yönəldilmiş, geniş əhatə dairəsinə nail olmaq üçün qabaqcadan hazırlanmış video və fotoların sosial şəbəkə istifadəçiləri arasında yayımlanması, geniş paylaşılması təmin edilmişdir. Erməni silahlı qüvvələrinin canlı qüvvə və texnika baxımından itkilərinin yalnız Müdafiə Nazirliyinin foto və videogörüntüləri əsasında ictimaiyyətə təqdim edilməsi də müsbət məqam kimi diqqəti çəkmişdir [1]. Doğrudur, sosial şəbəkələrdə xəbər kanalları və ya fərdi istifadəçilər reytingə naminə saxta informasiyaları paylaşmaqdan çəkinməsələr də, ümumilikdə, informasiya məkanındakı fəaliyyət səmərəli olmuşdur. Düşmənin saxta məlumatları savadlı gənclər tərəfindən aşkar edilib ifşa olunmuş, müharibənin əsl həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə operativ çatdırılmışdır. Bu dövrdə döyüş meydanlarındakı qəhrəmanlıqdan başqa, medianın imkanları sayəsində onlayn iştirakçılıq siyasi mədəniyyətin yeni səviyyəsini nümayiş etdirmişdir. Prezident İlham Əliyev gənclərin bu dövrdə sosial şəbəkələrdə fəallığını yüksək qiymətləndirmişdir: “Vətən müharibəsi dövründə bizim gənclərimiz sosial şəbəkələrdə çox fəal oldular və deyə bilərəm ki, bütövlükdə müharibə zamanı gedən informasiya müharibəsində də biz qalib gəldik. Sosial şəbəkələrdəki fəaliyyət hesab edirəm ki, müharibə dövründə çox uğurlu olub və bütövlükdə indi Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün sosial şəbəkələrin çox böyük rolu var” [5]. Bu gün Qərbi Azərbaycanın Cənubi Qafqazda artan nüfuzuna xələl gətirmək üçün yenə informasiya mənbələrindən fəal istifadə etməkdədir. Fransanın, Almaniyanın bəzi dairələri müxtəlif rəsmi sosial media platformaları, media vasitələrində Azərbaycan əleyhinə şərhlər verməkdə davam edirlər. Lakin Azərbaycanı dəstəkləyən xarici informasiya mənbələri də kifayət qədər çoxdur. Bu yaxınlarda Yeni Kaledoniyada Azərbaycan bayrağını dalğalandıraraq Fransa əleyhinə etirazların media vasitəsilə yayımlanması Azərbaycanın dünyaya hansı mesajı çatdırdığının aydın ifadəsidir. Bu fəaliyyətlərin hər biri Azərbaycan vətəndaşının siyasi liderə və hökumət siyasətinə inamını artırmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir. Müasir dövrdə global çağırışlardan biri də demokratikləşmədir. Demokratikləşmənin mahiyyətinin düzgün şəkildə başa düşülməsi və səmərəli şəkildə təmin olunması bu gün digər Cənubi Qafqaz dövlətləri kimi Azərbaycan üçün kifayət qədər vacibdir. Demokratikləşmənin Qərbi meyl kimi başa düşülməsi bu gün Gürcüstan və Ermənistan üçün ürəkəçən nəticələrə səbəb olmamışdır. Bu baxımdan Azərbaycanda milli demokratiyanın təşviqi çox önəmlidir və mediada bu kontekstdə əhəmiyyətli rola malikdir. Ölkə rəhbərinin uğurlu balanslı siyasəti və bunun mediada təcəssümü, xalqın dəstəyi şəklində özünü göstərən legitimlik və vətəndaş münasibətlərindəki tolerant yanaşma bunun əyani sübutu ola bilər. Tolerantlıq, İnqhart və Velzelin göstəricilərinə görə rəsonal-dünyəvi dəyərlərə aiddir. Azərbaycan siyasi mədəniyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də tarixən tolerantlıq olmuşdur. Bunun əsasında müasir dövrdə multikultural cəmiyyət formalaşmış və tolerant dəyərlər, digərlərinə qarşı dözümlü münasibət siyasi mədəniyyətimizin əsasını təşkil etmişdir. Postmüharibə dövründə Qarabağda yaşayan erməni icması ilə bağlı mövqe də bu yanaşmanı bir daha təsdiq edir: “Bu gün Rusiya sülhməramlılarının məsuliyyət daşdığı ərazidə - Qarabağda yaşayan 25 minə yaxın etnik erməni bizim vətəndaşlardır. Onların fərqli dini və ya etnik mənşəyi olan istənilən digər Azərbaycan vətəndaşı kimi eyni hüquqları, imtiyazları və öhdəlikləri olacaq” [3]. Bu gün dövlət mediası və

sosial media da eyni yanaşmalara dair məzmun üstünlük təşkil etməkdədir. Demokratiyanın və şəffaflığın inkişafı isə həm də vətəndaşların qərar qəbul edilməsində iştirakçılığı ilə əlaqədardır ki, bunun da təmin olunması e-hökumət xidmətləri günbəgün inkişaf etdirilməkdədir. Beləliklə, müharibə və post-müharibə dövründə Azərbaycanın məqsədyönlü informasiya siyasəti ilə həm müasir qlobal, həm də regional çağırışlara uğurla cavab verməkdədir. Bu isə öz növbəsində iştirakçı siyasi mədəniyyətin inkişafına və vətəndaşların səmərəli siyasi fəaliyyətinə də öz müsbət təsirini göstərir.

Açar sözlər: İnformasiya əsri, müasir çağırışlar, post-müharibə, Azərbaycanda siyasi mədəniyyət.

Ədəbiyyat

1. Niyazov X. (2021). Vətən müharibəsi və postkonflikt dövrdə Azərbaycanın informasiya siyasətinin əsas xüsusiyyətləri. Geostrategiya. <https://geostrategiya.az/news.php?id=181>
2. Prezidentin fəaliyyəti ictimai rəydə: Sosioloji sorğu əsasında hazırlanmış analitik hesabat. Buraxılışa məsul: Mirbəşir E. (2021). Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı.
3. Prezident İlham Əliyevin İspaniyanın EFE informasiya agentliyinə müsahibəsi. (2021). Elektron resurs: prezident.az/müsahibələr. <https://president.az/articles/53296>
4. Срничек Н. Капитализм платформ. (2019). пер. с англ. и науч. ред. М. Добряковой. Издательский дом Высшей школы экономики, Москва.
5. <https://t.me/s/operativmm>
6. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp>

CONTEMPORARY CHALLENGES OF INFORMATION ERA AND ITS IMPACT TO THE POLITICAL CULTURE OF AZERBAIJAN IN POST-WAR PERIOD

It is an undeniable fact that information and technologies, as well as, communication methods are playing important role at local and international level in modern world. The changing balance of power, new environmental challenges and the occurrence of conflicts in different regions are manifested together with the development of information societies. Today, the South Caucasus has become one of the main attention-grabbing regions of the world. The successful results of the Second Karabakh War for Azerbaijan had an impact on the power balances of the great states in the region, opened opportunities for new regional cooperation, as well as created potential conditions for the joint and efficient use of energy projects. Undoubtedly, on the eve of winning the war and in the period after it, information and communication technologies played an important role in all the mentioned activities and processes. One of the main challenges of the information society is characterized by the modernization of values. In the post-war period, these values are manifested in the form of trust in the head of the country, his political activity, high virtual political participation and a tolerant political culture.

BÖYÜK GÜCLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏR

Pərvin Ağaliyev

Bakı Mühəndislik Universteti, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycanın yerləşdiyi mövqe və resursları onu böyük dövlətlərin diqqətində saxlayıb. Heç də müharibələrin baş verməsi təsadüfə deyildir. Məhz bu xüsusiyyətlər onu Cənubi Qafqazda önəmli dövlətə çevirmişdir. Bundan əlavə olaraq 20-ci əsrdən başlanan enerji layihələri Azərbaycanın dəyərini daha da artırdı. Buna misal olaraq başlanğıc üçün 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” və Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərləri layihələrini göstərmək olar. Bununla da Azərbaycana digər ölkənin maraqlarının artmasına səbəb oldu ki, belə dövlətlərə ABŞ və Avropa İttifaqını misal göstərmək olar.

SSRİ-in süqutu nəticəsində bir sıra dəyişiklər baş verdi hansı ki, bunlardan biri də Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsi oldu. Bununla belə Azərbaycanın malik olduğu təbii sərvətlər o cümlədən yerləşdiyi mövqe “Böyük güclərin” marağında olub. Bu məsələ öz növbəsində Azərbaycanın milli təhlükəsizlik problemini də ortaya çıxarır. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətinin effektivliyi və uğuru ölkənin təhlükəsizlik mühiti və beynəlxalq imicindən asılıdır. Dövlətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqlarının təminatı, davamlı inkişafı, vətəndaşlarının sosial-siyasi hüquqlarının və rifah halının təmin olunması və milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına təsir edən əsas amillər məhz təhlükəsizlik mühiti və beynəlxalq imicidir. Azərbaycan müstəqil bir dövlət olaraq beynəlxalq hüququn subyekti kimi, müasir dünyanın bir hissəsidir. BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, MDB, GUAM və s. kimi böyük beynəlxalq və regional təşkilatların üzvüdür. Siyasi və sosial-mədəni baxımdan nüfuzlu beynəlxalq strukturlara hərtərəfli inteqrasiya xətti yürüdür, çoxsaylı beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur. Bütün bunlar həm onun təhlükəsizlik mühitinə, həm də beynəlxalq imicinin müəyyənəlməsinə bilavasitə təsir göstərir. Onun tutduğu geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji mövqe, yürütdüyü daxili və xarici siyasət dünyanın və regionun aparıcı dövlətlərinin maraqlarına toxunur və onların diqqətindən kənar qalmır. Bu realıq həm bölgənin, həm də ölkənin daxili təhlükəsizlik mühitinə birbaşa təsir göstərir. ABŞ və Qərbi Avropanın böyük ölkələri, regionun Rusiya, Çin, Türkiyə, İran kimi böyük dövlətləri və b. geosiyasi oyunçular Cənubi Qafqazda, Orta Asiya və bütövlükdə Avrasiyada öz maraqları çərçivəsində fəal geosiyasət reallaşdırır ki, bu da Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq maraqlarından yan keçmir [5].

Tarixən Cənubi Qafqaz böyük dövlətlərin Rusiya, Türkiyə və İran üçün döyüş meydanı olmuşdur. Dünya güclərinin Cənubi Qafqazdakı məqsədləri logistik xarakter daşıyır. Ümumiyyətlə SSRİ-in süqutundan sonra Avropa İttifaqı müxtəlif layihələrlə müstəqillik qazanmış dövlətlərə inteqrasiya etməyə başladı. Avropa İttifaqı bu yolla enerji təminatını o cümlədən Asiya doğru geden logistikaya sahib olmaq istəyirdi. Çünki məhz Cənubi Qafqaz Asiya gedən “qapı” rolunu oynayırdı.

İlk vaxtlarda Avropa İttifaqının Gürcüstanla əlaqələri genişləndirmiş və dostluq münasibətləri saxlanılmışdır. Gürcüstanın Rusiya ilə həmsərhəd olması, Avropa İttifaqı üçün vacibdir [1, s.135]. Tərəflər arasında münasibətlər hər nə qədər yaxşı olsa da 2008-ci ildə Rusiyanın Gürcüstana ordu yeritməsinə neytral yanaşdı. Bundan başqa Gürcüstan şərab və ya digər istehlak mallarının tədarükçüsü kimi Avropa İttifaqı üçün maraqlı deyil. Baxmayaraq ki, Xəzər bölgəsindən bütün boru kəmərləri Gürcüstan ərazisindən Avropaya gedir. Bu, iqtisadi qazanc əldə

etmək və enerji problemlərini həll etmək üçün tranzit bir ölkəyə çevrilməsinə imkan verir. Brüssel, Tbilisinin Avropa İttifaqı ilə Gürcüstan arasında sərbəst ticarət zonası yaratmaq cəhdindən imtina etdi. Rəsmi səbəb olaraq Gürcüstanda qida sənayesi standartlarında əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırma və ümumavropa standartında xüsusi ixrac sertifikatlarının tətbiq edilməsi ehtiyacı göstərildi [1, s135]. Buradan belə nəticə çıxır ki, Gürcüstan Avropa İttifaqı üçün enerji tranzit edən ölkədir.

Cənubi Qafqaz Avropa İttifaqının və regiondakı digər Qərb aktorlarının enerji təhlükəsizliyi üçün enerji ilə zəngin Xəzər hövzəsinə açılan əsas qapı hesab olunur. Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi strategiyası Xəzər karbohidrogenlərini öz enerji təchizatının diversifikasiyası vasitəsi kimi, Cənubi Qafqazı isə Xəzərin enerji resurslarını Avropa bazarları ilə birləşdirən strateji tranzit marşrutu kimi nəzərdən keçirir. Azərbaycanın neft sektorunun inkişafı, o cümlədən neft-qaz kəmərlərinin və digər müvafiq infrastrukturun tikintisi artıq Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verir və regional və qlobal əməkdaşlıq üçün əlavə stimullar yaradır. Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk, Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft kəmərləri və Cənubi Qafqaz qaz kəməri kimi regional infrastruktur layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi ilə nəticələnən bu əməkdaşlıq Cənubi Qafqaz regionunun əhəmiyyətini artırmış, Avropa və qlobal miqyasda mühüm rol oynamışdır [3].

Azərbaycan Avropa İttifaqı ilə 2009-cu ildən bəri Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) proqramı çərçivəsində ikitərəfli və çoxtərəfli formatda əməkdaşlıq edir. Avropa İttifaqı ilə ikitərəfli əməkdaşlıq xətti prioritet olaraq qalmasına baxmayaraq, ŞT-nin çoxtərəfli platforması Azərbaycana birgə maraq doğuran məsələlər üzrə fikir mübadiləsi aparmağa, regional siyasət kontekstində öz milli maraqlarını yürütməyə, bunun üçün müxtəlif təşəbbüslər irəli sürməyə imkan yaratmaqla Avropa İttifaqı ilə ikitərəfli əməkdaşlıq gündəliyinə tamamlayıcı dəstək rolunu oynayır [2]. Tərəflər arasındakı əlaqələrin əsasını enerji təşkil edir ki, Avropa bu məsələdə müxtəlif proqramlardan istifadə edir. Bunlara, TACIS, TRASEKA misal göstərmək olar ki, Azərbaycan bu yolla öz ehtiyatlarını Avropa bazarına çıxarır. Avropa isə enerji mənbələrinin şaxələndirməsi vacib olduğuna görə Azərbaycanla əlaqələrdə maraqlıdır. Digər tərəfdən bunu həyata keçirməklərində məqsəd Rusiyadan enerji asılılığını azaltmaqdır.

Avropa İttifaqı həmçinin Ermənistanla da əlaqələr yarıdır. Baxmayaraq ki, Ermənistan tarixən Rusiyaya bağlı ölkə olub və nəzər almaq lazımdır ki, Rusiya qoşunları burada yerləşir. Avropa Ermənistanı ŞT-ı üçün vacib hesab edir. Buna görə də müxtəlif humanitar proqramlarla Ermənistana yardım edir. Bütün bunlara rəğmən Ermənistan bir çox layihələrdən kənar qalır. Bunun əsas səbəblərindən biri, Rusiyaya olan bağlılığıdır ki, Rusiya Cənubi Qafqazı öz arxa bağçası kimi görür və burada Qərb faktorunu istəmir. Bununla belə tərəflər arasında 2017-ci ildə Hərtərəfli və Genişləndirilmiş Tərəfdaşlıq Sazişi imzalanmışdı, lakin 2021-ci ildə qüvvəyə mindi. Ümumiyyətlə, mövcud Paşinyan administrasiyası Qərbbə meyil edir. Bu o, deməkdir ki, artıq Ermənistan Rusiyanın orbitindən çıxmaq üçün addımlar atır. Rus-Ukraniya müharibəsində biz bunu gördük.

Cənubi Qafqazla məqsədləri olan digər güc isə Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır, baxmayaraq ki, birbaşa sərəhədi yoxdur. Lakin iqtisadi maraqlarına görə bu ərazilərə meyil etmişdir. SSRİ-in süqut etməsindən sonra Azərbaycanın qarşısında duran məqsədlərdən biri xarici təhlükələrdən qorunmaq və əməkdaşlıq idi ki, Azərbaycan burada Qərbə yoxsa Rusiyaya addım atmalı idi. Azərbaycan burada balanslaşdırılmış və pragmatik siyasət yürüdür ki, daha faydalı olanı seçsin. Öz təbii ehtiyatları xarici bazara çıxarmaq üçün Qərbə yönəldi ki, buda ABŞ-in maraqlarını təmin etmiş oldu. ABŞ-Azərbaycan ilə diplomatik əlaqələri 1992-ci ildən başlasa da iqtisadi sahədə məhz 1994-cü il “Əsrin müqaviləsi” ilə formalaşmışdı. Burda digər maraqlı məqam İran hökumətinin müqavilədə iştirakına ABŞ razılığı olmamışdı. Bu yolla İranın Cənubi Qafqaza

müdaxiləsinin qarşısını almışdır. Ümumiyyətlə, Birləşmiş Ştatlar Azərbaycanın öz enerji resurslarını inkişaf etdirmək və Qərb bazarlarına ixrac etmək söylərini uzun müddətdir dəstəkləyir. Xam neft Azərbaycandan ABŞ-a ən böyük idxaltdır. ABŞ şirkətləri Azərbaycanda dənizdə neftin işlənməsi layihələrində iştirak edir, Azərbaycana təyyarə və ağır texnika ixrac edir, kənd təsərrüfatı, telekommunikasiya, turizm, nəqliyyat xidmətləri və digər sahələrdə imkanları nəzərdən keçirir.

Birləşmiş Ştatlar Ermənistan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra bu ölkə ilə fəal əməkdaşlıq edir. Bu fonda Ermənistanın 2018-ci ildə demokratik irəliləyişi və artan regional təhlükəsizliyinə baxmayaraq, davamlı demokratikləşməsi ABŞ-ın Avrasiyadakı maraqlarına uyğun gələn mühüm hadisədir. Daha dəqiq desək, o, başqa cür avtoritar və əlverişsiz mühitlərdə demokratik irəliləyişləri idarə etmək və dəstəkləməkdə Qərb üçün bir modeldir. Bu kontekstdə Ermənistanın suverenliyi və təhlükəsizliyi ilə bağlı olan demokratik inkişafını dəstəkləmək ABŞ-ın həyati maraqlarına cavab verir. Bundan əlavə, Vaşinqtonun Ermənistanın demokratikləşməsinə möhkəm və ciddi dəstəyi Avrasiya qitəsində Amerika mərkəzli dəyərlərin yayılmasına da təsir edə bilər. ABŞ-ın xarici siyasətinin irəliləməsi üçün anti-Rusiya elitaları və siyasi aktorları deyil, demokratik prosesləri və hərəkatları dəstəkləmək vacibdir. Bu qiymətləndirmənin mühüm hissəsi ABŞ-ın Avrasiyadakı maraqlarının uzunmüddətli trayektoriyasıdır: diktaturalar və avtoritar rejimlər qeyri-sabit, etibarsızdır və tərəfdaş dövlətlərdən resurs tələb etdiyi halda, demokratiyalar sabit, etibarlı olaraq qalır və maraqların qarşılıqlı irəliləməsi ilə məşğul olurlar. Bu kontekstdə ABŞ Ermənistanı dəstəkləməklə, faktiki olaraq uzunmüddətli perspektivdə ABŞ-ın regional maraqlarını inkişaf etdirməyə sərmayə qoyur. Güclü və demokratik və Rusiyanın orbitində olan Ermənistan Amerika dəyərlərinin təbliğində mühüm regional mərkəz rolunu oynayacaq [4].

Digər tərəfdən ABŞ təkcə təbii ehtiyatlar cəhətdən əməkdaşlıq etmir. Burada logistik məqsədlər üçün müəyyən addımlar atır. Buna görə də Vaşinqton administrasiyası Cənubi Qafqazın sabit olmasına çalışır.

Son olaraq “Böyük gücləri”-n Cənubi Qafqazda əsas siyasətləri regionu sabit saxlayaraq, təbii ehtiyatlarından və coğrafi mövqeyindən istifadə etsinlər. Dünyada son zamanlar baş verən hadisələrdə bu regionun bu güclər üçün əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir.

Açar sözlər: Azərbaycan, enerji layihələri, ABŞ, Avropa İttifaqı, TACİS, BMT, Avropa Şurası.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva S. Dünya siyasətində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. Bakı, Optimist MMC çap mərkəzi, 2022, 234 səh.
2. <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-avropa-ittifaqi-munasibetleri>
3. https://republic.preslib.az/az_c4.html
4. <https://evnreport.com/opinion/how-important-is-armenia-to-the-united-states/>
5. <https://anl.az/down/meqale/ses/2010/may/118715.htm>

SOUTH CAUCASUS POLICIES AND PERSPECTIVES OF GREAT POWERS

Azerbaijan's location and resources have kept it in the attention of major powers. It is not a coincidence that wars have occurred. It is these features that have made it an important state in the South Caucasus. In addition, the energy projects that began in the 20th century increased the value of Azerbaijan even more. For example, for starters, the "Captive's contract" and the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline projects in 1994 can be mentioned. With this, the interest of other countries in Azerbaijan increased and the USA and the European Union can be cited as examples of such eras.

ERMƏNİSTAN-İSRAİL MÜNASİBƏTLƏRİ

Zeynəb Allahverdiyeva

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

zeyneb-allahverdiyeva-00@mail.ru

Son illərdə dünya siyasi səhnəsində baş verən proseslər və bu proseslərin yaratdığı yeni reallıqlar beynəlxalq münasibətlər sisteminə öz təsirini göstərir. Baş verən bu proseslər kontekstində əsas ön plana çıxan regionlar var. Burada biz xüsusilə Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərq regionlarını qeyd edə bilərik. Çünki tarix boyu həm Yaxın Şərq, həm də Cənubi Qafqaz regionunda baş verən etnik ziddiyyətlər və bu ziddiyyətlər nəticəsində yaranan münaqişə və müharibələr hər iki regionun dünya geosiyasətində önəmini artıran əsas amillərdəndir. Məhz bu amillər də Cənubi Qafqaz regionu ölkələrindən olan Ermənistanın Yaxın Şərq regionunun əsas ölkəsi olan İsrail ilə münasibətlərinin araşdırılmasını zəruri edir.

Beynəlxalq münasibətlər sisteminin strukturuna görə hər hansı iki ölkə arasındakı münasibətləri şərtləndirən amillər olmalıdır. İsrail dövləti ilə Ermənistan Respublikası arasındakı münasibətləri şərtləndirən amillər içərisində geosiyasi, geoiqtisadi və coğrafi amilləri vurğulamaq lazımdır. Lakin İsrailin Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ən az münasibət qurduğu ölkə Ermənistandır və bu iki ölkə arasındakı münasibətlərin elə bir xüsusi cəhəti yoxdur.

İlk öncə iki ölkə arasındakı münasibətlərin tarixinə nəzər salaq. 1992-ci ilin aprelində İsrail ilə Gürcüstan arasında diplomatik münasibətlər qurulur. Bundan sonra mənzil-qərərgahı Tbilisidə olan İsrail dövlətinin Gürcüstandakı səfirliyi Ermənistan üzrədə səlahiyyətli hesab edilir. Belə diplomatik təmsilçilik 2007-ci ilə qədər davam edir. Ermənistan müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk dəfə 1995-ci ilin fevralında Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyan İsrailə səfər etmişdi. Bu hadisədən sonra Ermənistan müəyyən addımlar atmaqla İsrail ilə əlaqələri gücləndirməyə çalışmış, 1996-cı ildə Çolak Momjyan Ermənistanın Qüdsdəki fəxri konsulu təyin edilmişdi [3]. Levon Ter-Petrosyandan sonra Ermənistanda hakimiyyətə gələn Robert Köçəryan isə 2000-ci ilin yanvarında İsrailə səfəri zamanı İsrailin Baş naziri Ehud Barak, Prezident Ezer Veyzman ilə görüşmüşdür. Yanvarın 19-da iki ölkə arasında İsrail kapitalının Ermənistanın daxili bazarına nüfuz etməsi və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin qurulması üçün təşviqini nəzərdə tutan "İnvestisiyaların qarşılıqlı stimullaşdırılması və qorunması haqqında" dövlətlərarası müqavilə imzalanmışdı [5]. 2017-ci ilin iyul ayında İsrailin Regional əməkdaşlıq naziri Tsaxi Aneqbi İrəvanda Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinin rəhbəri Eduard Nalbandyan ilə görüşmüş, tərəflər İsrail-Ermənistan münasibətlərinin vəziyyətini, beynəlxalq təşkilatlardakı əməkdaşlığı, ticarət-

iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi tədbirlərini və turizm potensialının reallaşdırılmasını müzakirə etmişdilər [4].

2018-ci ildə Ermənistanda “məxməri çevriliş” nəticəsində Nikol Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsindən sonra Ermənistan İsrail ilə münasibətlərində daha real addımlar atmağa başladı. 2018-ci ildən sonra Ermənistanın İsrail ilə münasibətləri normallaşdırmaq cəhdlərinin əsas səbəblərindən biri rəsmi Vaşinqton ilə olan siyasi əlaqələr idi. Belə ki, erməni rəsmiləri İsrailin Vaşinqtonda siyasi qərarların qəbuluna ciddi təsir göstərdiyini nəzərə alaraq, Ermənistanın İsrail ilə münasibətlərinin Vaşinqtonla münasibətlərinə təsir göstərə biləcəyi qənaətində idilər. “Məxməri çevriliş” dən sonra 2019-cu ildə İsrail dövləti Eliav Belotserkovskini Ermənistana yeni fəvqəladə və səlahiyyətli səfir təyin etdi. O, keçmiş SSRİ siyasi məkanını ən yaxşı bilən yəhudi diplomat idi [3].

Belə ki, 2019-cu ildə İsrailin “The Jerusalem Post” jurnalına müsahibə verən Ermənistanın o dövrdə Xarici İşlər naziri Z. Mnatsakayan hər iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasını və səfirliklərin açılmasının mümkünliyünü vurğulamışdı. Hətta Z. Mnatsakayan hökumətin iclasında çıxış edərək bildirmişdi ki, Ermənistan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi uzun müddətdirki səfirliyin açılmasına hazırlaşır. 2018-ci ildə Nikol Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsindən sonra Ermənistanın İsrail ilə münasibətləri nizamlamaq üçün atdığı bu addımlar İran İslam Respublikasının narahatlıqlarını artırmışdır. Beləki, bir qrup tələbənin 2020-ci il iyununda Ermənistanın Tehrandakı səfirliyi yaxınlığında etiraz aksiyası keçirməsi də bununla bağlı olmuşdu. Aksiya iştirakçıları Ermənistanın İsraildə səfirlik açmaq qərarına etirazlarını bildirmiş, bu qərara yenidən baxılması üçün çağırışlar etmişdilər [2].

Lakin 2020-ci ildə baş verən II Qarabağ müharibəsi və bu müharibədə İsrailin özünə tərəfdaş hesab etdiyi Azərbaycanı dəstəkləməsi yenidən Ermənistanın İsrail ilə qurmaq istədiyi diplomatik əlaqələri gərginləşdirdi. 2020-ci ildə gərginləşən Ermənistan-İsrail münasibətlərindən sonra 2021-ci ilin dekabrında Arman Hakopyan Ermənistan Respublikasının İsraildəki səfiri təyin edilmişdi və hal-hazırda da səfir səlahiyyətlərini icra edir.

Ermənistan-İsrail münasibətlərinə təsir göstərən əsas amillərdən biri isə Ermənistanda mövcud olan antisemitizmdir. Tarixən Ermənistanda antisemitizm mövcud olmuşdur. Xüsusən Ermənistan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə yəhudilərin təcrid siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdı. Ermənistanda antisemitizm dövlət siyasətinin də tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Ermənistanda antisemitizm 3 səviyyədə mövcuddur:

- Erməni cəmiyyətində mövcud olan antisemitizm;
- Hakimiyyət və siyasətçilər tərəfindən dəstəklənən antisemitizm;
- KİV vasitəsilə təbliğ olunan antisemitizm [1].

Belə bir sual meydana çıxır: erməni cəmiyyətindəki yəhudi azlığa qarşı bu nifrətin səbəbi nə ilə əlaqədardır? əslində, bu, ermənilərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Lakin bu problemin ikinci bir səbəbi isə bəzi tarixçilər tərəfindən iddia edilən avantürist fikirlərdir. Tarixi sübutlarla dəstəklənməyən bu nəzəriyyənin iddialarına görə, uydurma “erməni soyqırımı”nda Osmanlı yəhudiləri iştirak etmiş və Osmanlı əsgərlərinə dəstək olmuşlar. Nəticədə isə bu saxta iddialar bütün erməni xalqı, siyasətçiləri tərəfindən mənimsənilmişdir. Lakin bu iddialar reallığı əks etdirmir.

Baş verən bütün hadisələrə rəğmən Ermənistan Hökuməti hələ də ölkədə antisemitizmin olmadığını iddia edir. 2018-ci ilin martın 28-də “PEW” Araşdırma Mərkəzi tərəfindən açıqlanan məlumatda Şərqi Avropanın 18 ölkəsi arasında Ermənistan yəhudilərə qarşı ən az tolerant olan ölkə seçilmişdi. Digər ölkələrə nisbətən burda antisemitizm 32%-dir ki, bu, çox böyük bir göstəricidir [1].

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, əgər Ermənistan dövləti İsrail ilə münasibətlərini normallaşdırmaq istəyirsə, ilk öncədə ölkədə mövcud olan antisemitizmə qarşı mübarizə aparmalıdır.

Nəticə etibarını ilə qeyd edə bilərik ki, Ermənistan-İsrail münasibətlərində 2018-ci ildə Nikol Paşinyan hakimiyyətə gələndən sonra müəyyən irəliləyiş olmuş, lakin bu münasibətlər strateji səviyyəyə qalxmamışdır. Ümumiyyətlə Ermənistan-İsrail münasibətlərinin strateji səviyyədə inkişafına təsir edən amillər var. Bunlardan ən əsası Azərbaycanın İsrailin tərəfdaşı olmasıdır. Digər amil isə Ermənistan və İran arasında olan yaxın münasibətlərdir. İran Cənubi Qafqazda özünə müttəfiq hesab etdiyi Ermənistanla İsrail arasında yaxşı münasibətlərin qurulmasını istəmir. İki ölkə arasındakı münasibətlərin inkişafına təsir edən digər amil isə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Ermənistanda mövcud olan antisemitizmdir.

Açar sözlər: İsrail, Ermənistan, Cənubi Qafqaz, geosiyasət, antisemitizm.

Ədəbiyyat

1. Əzimzadə, A. (2020). Ermənistanda antisemitizm. Azərbaycan qəzeti, 203(8519), 10-11.
2. Kəlbizadə, E.H. (2021). İsrail-Ermənistan münasibətləri: təsir göstərən amillər və mərhələləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Sosial Elmlər Jurnalı, 21(2), 120-132.
3. Qasımlı, M., Kəlbizadə, E., Baxşıyeva, Y. (2022). Ermənistan İsrail dövlətinin Cənubi Qafqaz siyasətində (1991-2021-ci illər), Bakı, 320s.

ARMENIA-ISRAEL RELATIONS

In the post-Soviet period, the Caucasus region played an important role in the foreign policy of the world's leading countries. For these reasons, the study of the policy of the Caucasus in modern times is relevant. The state of Israel has political, economic and security interests in the South Caucasus. Relations between the Republic of Armenia and the State of Israel are very weak and don't differ in any way.

The purpose of this study is to determine the place and role of Armenia in the Caucasus policy of the state of Israel, to clarify the objective and subjective reasons for the low level of political-diplomatic relations.

MATHEMATICAL MODELING OF WATER RESOURCES OF THE MTKVARI RIVER BASIN IN THE TERRITORY OF GEORGIA, TAKING INTO ACCOUNT THE ECOLOGICAL SITUATION

Akaki Arsenashvili¹, Elina Bakradze², Sofio Khmiadashvili³

¹Department of Econometrics, Faculty of Economics and Business, TSU, Tbilisi, Georgia

²Department of Environmental Pollution Monitoring, National Environment Agency, Georgia

³Department of Air Quality and Maintenance, National Environment Agency, Georgia

akaki.arsenashvili@tsu.ge

Abstract. The problem of distribution of water resources of the Mtkvari river basin and the ecological condition of the Mtkvari River is of special importance for both Georgia and Azerbaijan. Solving this problem will play a major role in the rational use of natural resources, the supply of drinking water to the population, and the protection of the ecological purity of the water

basin. Such problems are discussed in [1, 2, 3]. Obviously, the solution of the mentioned problem should be done taking into account the growth of the population and the improvement of the environment. In the model discussed by us, both the price of water and the maximum satisfaction of the demand for it, as well as the optimal distribution of water resources and water pumping are considered. To solve such problems, we have built a mathematical model of the process under consideration, which is described in the form of a system of linear differential equations. On the basis of the obtained model, the task of optimal management with many criteria is set. This type of optimal management problem is solved by means of Pontryagin's maximum principle.

Keywords: The ecological purity of the water basin; water resource allocation process; environmental pollution; mathematical model of drinking water supply; treatment plant; optimization problem with multiple criteria; pontryagin's maximum principle.

References

1. Eristavi V., Danelia A., Alasania I., Arkhipova I. (1985) Sources of environmental pollution and technical measures for their elimination, publishing house Ganatleba, Tbilisi.
2. J. Liu, Y.P. Li, G.H. Huang. Mathematical Modeling for Water Quality Management under Interval and Fuzzy Uncertainties. Journal of Applied Mathematics, Volume 2013, Article ID 731568, <https://doi.org/10.1155/2013/731568>
3. Hagihara Y., Hagihara K., Nakagawa Y., Watanabe H. (1981). A multi-objective optimal water resources allocation process. IFAC Proc. 14(2).

CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA YENİ REALLIQ: İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ VƏ ONUN NƏTİCƏLƏRİ

Fərhad Aydınli

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

farhad.aydinli@bsu.edu.az

2020-ci il Cənubi Qafqaz regionunda müxtəlif hadisələrlə yadda qaldı. Bir tərəfdən pandemiyanın bu ərazilərdə geniş vüsət alması, digər tərəfdən isə Qarabağın Ermənistan işğalından azad edilməsi ilə. Müharibədə qalib gələn Azərbaycan isə diplomatiya yoluna üz tutaraq əldə olunan nailiyyətləri möhkəmləndirməyi hədəf seçdi. Məqalədə Azərbaycanın hərbi və diplomatik uğurları tədqiq edilmişdir.

Səfalət içərisində boğulan Ermənistan koronavirusla mübarizədə heyrətedici acizlik göstərdi, ikincisi, qəfildən Azərbaycanın Tovuz bölgəsinə hücum etdi. Hər iki hadisə bütövlükdə Ermənistanda sosial-iqtisadi və psixoloji vəziyyətin daha da ağırlaşması fonunda meydana gəldi. Nəticədə, Nikol Paşinyan hökuməti düşdüyü dalandan çıxmaq üçün məntiqsiz və təhlükəli addımlar atmağa başladı. Bununla da o, növbəti dəfə ümumən Cənubi Qafqaz üçün dağıdıcı bir amil olduğunu ortaya qoydu. Əslində, bu vəziyyətin fonunda Ermənistanın Tovuzla hücum cəhdinin səbəbi aydındır. Birincisi, rəsmi İrəvan öz vətəndaşlarının diqqətini ölkədaxili problemlərdən yayındırır, xəyali xarici təhlükəyə yönəltməyə çalışırdı. İkincisi, özü regional əməkdaşlıq üçün heç bir töhfə verə bilmədiyi şəraitdə Azərbaycanın bu istiqamətdəki uğurlarına kölgə salmağa və imkan olarsa, ona mane olmağa cəhd göstərirdi. Yəni, faktiki olaraq, regionda geosiyasi tarazlığı pozmağa çalışırdı [1].

İqtisadi və hərbi cəhətdən güclənən Azərbaycanın qarşısında isə Ermənistan qətiyyət göstərə bilməzdi. Təxminən 30 il düşmən işğalı altında olan 20 faiz torpaqlarımız müzəffər ordumuz sayəsində 44 günə azad olundu. Baxmayaraq ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 1993-cü ildə 822, 853, 874 və 884 sayılı 4 qətnamə qəbul olunsada bu qətnamələrin hər birində ermənilərin təcavüzkar siyasəti pislənilsə də erməni hərbi birləşmələrinin zəbt etdikləri Azərbaycan torpaqlarından qeyd-şərtsiz çıxmaları birmənalı şəkildə tələb olunsada bu tələblər o zamana qədər yerinə yetirilməmişdi [2].

27 sentyabr hadisələri xalqımızın bu təcavüzə artıq dözməyəcəyini və düşməni cəbhədə məhv edəcəyinin signalını vermişdi. Düşmənin cəbhə boyu aldığı ağır məğlubiyyətlər onlarda psixoloji sarsıntı, ruh düşkünlüyü yaradır və daha çox səhvlər etməsinə gətirib çıxarırdı. Ermənistan qadağan olunmuş silahlardan istifadə edərək Gəncə, Bərdə, Tərtər və Beyləqan şəhərlərimizi və onların mülki əhalisini hədəfə alması onların acizliyinin göstəricisi idi [3].

Biz öz haqq işimizi təkcə cəbhədə deyil, diplomatik müstəvidə də uğurla aparırdıq. Vətən müharibəsi zamanı Türkiyə, Pakistan, İsrail, Macarıstan, Ukrayna, Moldova, Bosniya və Hersoqovina və bir çox ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiklərini açıq-aşkar bəyan etmişdilər. Qardaş ölkə Türkiyə demək olar ki, hər gün Azərbaycanla bağlı təbliğatı ən üst səviyyədə aparırdı. Türkiyə rəsmilərinin tez-tez Bakıya olan səfərləri də məhz Ankara hökumətinin ölkəmizə olan sədaqətinin simvolu kimi qiymətləndirilməlidir. 19 oktyabrda Türkiyə Böyük Millət Məclisinin (TBMM) sədri Mustafa Şentopdun [4], daha sonra, Türkiyənin Baş Ombudsmanı Şərəf Malkoçun [5] ölkəmizə səfəri mənəvi dəstək xarakteri daşıyırdı.

Düşməne “hərbi dərs” verən müzəffər ordumuz işğal altında olan torpaqlarımızı geri qaytardı. BMT-nin 4 qətnaməsindən irəli gələn fəaliyyəti öz üzərinə götürərək hərbi meydanda tətbiq edən Azərbaycan ordusu qısa müddət ərzində torpaq bütövlüyümüzü bərpa etdi. Şanlı Azərbaycan ordusu 44 günlük müharibə dövründə düşməne ağır zərbə vuraraq onların silah arsenalının 80 %-ni məhv etdi. Düşmən bu qədər itki ilə müharibəyə davam edə bilməzdi. Məcbur qalaraq kapitulyasiya aktına imza atdı. 2020-ci il noyabrın 10-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidenti bəyanat imzaladılar.

Üçtərəfli bəyanat Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində son 30 il ərzində əldə edilmiş ən önəmli nəticə hesab edilir. Bu bəyanatı şərh edərkən bir sıra məqamları nəzərdən keçirməliyik: Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir, 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarını, eləcə də, Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonlarını müharibə aparmadan qeyd-şərtsiz bəyanatın şərtlərinə müvafiq olaraq işğalçılardan azad edir. Bölgədə münaqişə vəziyyətinin bir daha formalaşmaması üçün humaniz nümayiş etdirərək qarşı tərəfin də istəklərinə cavab verən rus sülhmərmalı qüvvələrinin cəlb edilməsinə razılığını bildirir, lakin eyni zamanda, razılaşmaya əməl edilməsinə nəzarəti gücləndirmək məqsədilə türk qüvvələrinin də bölgəyə gətirilməsinə nail olur. Hərbi əsirlər, girovlarla bağlı ciddi irəliləyiş əldə edilir. Müharibə dövründə əldə etdiyimiz çoxsaylı əsirlərə qayğı ilə yanaşaraq geri qaytarılması üçün saxlayan Azərbaycan tərəfi sonradan əldə olunan razılaşmaya əsasən hamının hamıya prinsipi əsasında əsirlərin dəyişdirilməsi prosesini həyata keçirdi. Halbuki, Azərbaycan tərəfinə əsir düşənlərin sayı ilə Azərbaycanlı əsirləri müqayisə belə etmək olmazdı, bu nisbət bəlkə də onun birə nisbətində idi. Bəyanatla bağlı xüsusi məqamlardan biri regionda nəqliyyat dəhlizinin formalaşdırılması, iqtisadi layihələrin reallaşdırılması ilə bağlı idi. Şərtlərə əsasən, Azərbaycan öz əzəli torpaqlarından keçərək Naxçıvanla birləşəcək nəqliyyat kommunikasiya xətlərinin inşası, Azərbaycanla Naxçıvanın birbaşa əlaqəsi təmin edilməlidir. Eyni zamanda, bu dolayısı ilə böyük türk yolunun başlanğıcı

kimi də qəbul edilə bilər. Bu məsələ ilə bağlı əlavə saziş və ya görüş isə tərəflərin qarşdakı aylar ərzində görüşünün nəticəsindən asılı olacağı dəqiqdir. Bir sözlə, bəyanatın imzalanması və razılaşmanın əldə olunması regionda münəqişə dövrünün bitdiyi, iqtisadi dirçəliş dövrünün başladığının bariz nümunəsidir. Bununla da, Azərbaycan, Rusiya, Türkiyə, İran, Ermənistan və Gürcüstanı özündə birləşdirən yeni iqtisadi potensial formalaşmışdır.

Azərbaycan 44 günlük Vətən savaşından qalib çıxdı, istər hərbi sahədə, istərsə də diplomatiya sahəsində bu müharibəni qazandı. Türkiyə Azərbaycan birliyi, Rusiyanın neytrallaşdırılması, Azərbaycan xalqının mübarizliyi, cənab ali baş komandanın düzgün siyasi kursu və yerində verdiyi qərarlar müharibənin qazanılması üçün vacib şərtlərdən hesab edilməlidir. Beləliklə, artıq Cənubi Qafqazda inkişaf və sabitlik üçün əlverişli şərait yaranmışdır, Dağlıq Qarabağ münəqişəsinin nizamlanması regionda digər münəqişələrin həlli üçün münbit şərait formalaşdırmışdır. Ümumilikdə yaxın gələcəkdə Cənubi Qafqaz regionunun Şərq-Qərb dəhlizi boyunca çox önəmli strateji mövqe qazanacağı, nəhəng iqtisadi layihələrin reallaşdırılacağı gözləniləndir. Azərbaycan artıq Avropaya yalnız Gürcüstan istiqaməti ilə deyil, öz torpaqları vasitəsilə, yəni Naxçıvan üzərindən Türkiyə vasitəsilə inteqrasiya edə biləcək. Bu durumda isə Ermənistanın sərgiləyəcəyi siyasi mövqe onu təcrid olunma siyasətindən ya azad edəcək, ya da yeni xaosa sürükləyəcək. Əgər erməni xalqı sülhə sadıq qalarsa və Azərbaycanın beynəlxalq platformalarda tanınan ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşarsa, formalaşacaq yeni enerji, infrastruktur layihələrindən faydalana bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, İlham Əliyev, ordumuz, Cənubi Qafqaz, Ermənistan.

Ədəbiyyat

1. Cənubi Qafqazda geosiyasi gərginlik: risk faktoru kimi Ermənistan təhlükəsi. <http://newtimes.az/az/experts/6613/>
2. United Nation Security Council, Resolution 884. <http://idp.gov.az/en/law/87/parent/15>
3. Azərbaycan güclü dövlətdir və onun güclü ordusu var. http://bsu.edu.az/az/news/azrbaycan_gcl_dvltidir_v_onun_gcl_ordusu_var
4. TBMM Başkanı Şentop, Azərbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ilə görüşdü. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/tbmm-baskani-sentop-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ile-gorustu/2011429>
5. Ombudsman Malkoç Azərbaycan Temasları Kapsamında Cumhurbaşkanı Aliyev'le Görüştü. <https://www.ombudsman.gov.tr/azerbaycan-ziyareti.html>

NEW REALITY IN THE SOUTH CAUCASUS REGION: THE SECOND KARABAKH WAR AND ITS CONSEQUENCES

2020 was marked by various events in the South Caucasus region. On the one hand, the spread of the pandemic in these areas and on the other hand, the liberation of Karabakh from Armenian occupation. Azerbaijan, which won the war, turned to diplomacy and aimed to consolidate its achievements. The article analyses Azerbaijan's military and diplomatic achievements.

ON THE POSSIBILITIES OF CUBA-AZERBAIJAN COOPERATION TO FACE EMERGING PROBLEMS IN THE CONTEXT OF CURRENT GLOBAL CHANGES

Eduardo Julio López Bastida¹, Zaur Aliyev², Alejandro Valdés López³

¹Centro de Estudios de Energía y Medio Ambiente (CEEMA), Universidad de Cienfuegos, Cuatro Caminos, Cienfuegos, Cuba

²Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), Institute of the History of Science, Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

³Centro de Investigación y Estudios de Posgrado, Facultad de Ciencias Químicas, Universidad Autónoma de San Luis Potosí, México

kuten@ucf.edu.cu, A350923@alumnos.uaslp.mx

Abstract. Addressing the complexities of contemporary global emerging problems demands a multifaceted approach, integrating innovative scientific methods, sustainable practices and insightful perspectives. Taking this into account the article explores the transformative potential of scientific knowledge, sustainability principles and wisdom-driven insights in tackling emerging issues. We advocate for the integration of these elements into educational frameworks, nurturing individuals equipped to navigate a rapidly evolving world. But we also believe that an essential element for adequately confronting these new challenges is cooperation, which is why we analyze the potential of cooperation between Azerbaijan-Cuba. Recognizing shared political will and favorable socio-economic conditions, in this work it is highlighted health and education as promising domains for mutual cooperation. Through strategic partnerships in these areas, both nations can benefit, fostering progress and contributing to the development of both nations.

Development. An emerging problem refers to a problem that arises unexpectedly or becomes apparent over time, often due to complex interactions or changes in a system. These problems are not immediately obvious but develop gradually as a result of the non-linear dynamics of the system, so they can be difficult to predict or proactively address due to their unpredictable nature [1]. This happens because the parts of these systems interact with each other in multiple ways, culminating in a higher order of emergence greater than the sum of its parts (they must be analyzed holistically) [2]. Typically, these problems can be of different types, such as social, economic, environmental, or political and can have a significant impact on society or the environment globally. In our opinion, they manifest as a result of a multidimensional crisis that humanity is experiencing today. Thus, among the main emerging global problems we can highlight [3]: failure of climate change mitigation and/or adaptation, natural disasters and extreme weather events, biodiversity loss and ecosystem collapse, involuntary large-scale migration, natural resource crises and environmental pollution, erosion of social cohesion and social polarization, expansion of cybercrime and cyber insecurity, geo-economic confrontation and armed conflicts and trade protectionism and economic fragmentation.

The solution of emergent problems requires the involvement and coordination of various social actors since they can evolve over time and require adaptations in the response, besides being interconnected with each other and with other existing problems [4]. For example, among the aforementioned problems, there is a significant interaction due to the interdependence of climate, ecosystems, and biodiversity and human societies, given the close links between adaptation to climate change, mitigation, ecosystem health, human well-being and sustainable development. Consequently, it is important to consider the diversity of actors and various forms of knowledge involved in the action to solve them. The above imply the need for human beings to be formed with new ideals of knowledge and understanding, breaking away from old ideals, norms and

values. These changes, known as the Inadvertent Revolution, fundamentally go in five directions: the epistemological revolution, the replacement of the ideal of simplicity with that of complexity, the new environmental holism, the Social Studies of science and technology and bioethics [5]. This way, science should be conceived from new approach known as sustainability science, defined as an emerging field of research dealing with the interactions between social and natural systems and how these interactions affect the change of sustainability, meeting the needs of present and future generations through a substantial reduction of poverty and conserving the life-support systems on the planet [6].

In our opinion, the above brings about the need to adopt a new approach to address emerging problems taking into account the following conditions: need of a philosophical basis; consideration of system organization, unpredictability and novelty; formation of new values and virtues; formation of new ideas of knowledge; paradigm shifts; analysis from a historical perspective in the search and implementation of response options with common and differentiated responsibilities; relevance of means of implementation such as financing and technologies under shared and differentiated conditions; need to develop interdisciplinary capacities to face situations; the importance of local development to ensure the response capacities at the local scale; and the need to strengthen international cooperation/solidarity. For this, it is necessary to conceive a new science in which a science-politics-society dialogue is established, characterized by the acknowledgment of the relevance of scientific information for policy decisions, but considering that relevance is defined according to the logic of the decision [7]. But in order to achieve this paradigm shift the development of education for sustainable development is required; an education that puts humanity at the center of the problem, guarantees economic efficiency and social effectiveness, an organic set of relationships with defined specificity and critical and original thinking of its own, involving a way of thinking characterized by [8]: systems thinking (understanding relationships); anticipation (understanding and evaluating future scenarios); normative thinking (norms and values of our actions); strategic thinking (implementing innovative actions); collaborative thinking (learning from others); critical thinking (questioning norms, practices and opinions); self-awareness (the role of each individual) and integrated problem-solving (applying different problem-solving frameworks).

As mentioned previously, one of the most necessary points for confronting emerging problems is associated with cooperation since, due to its complexity, a united front is required. In this regard, we believe that there is a high potential for cooperation between Cuba and all the countries of the Caucasus, with the case of Azerbaijan being especially relevant due to its role as a regional power. Cuba and Azerbaijan have had diplomatic relations for more than 30 years, characterized by ties of friendship and close collaboration, supported by permanent bilateral dialogue, which has expanded friendship and cooperation for the benefit of both peoples. In this sense, it is recognized the high level achieved in political relations between the two nations, characterized by mutual visits at the highest level and the agreement on the main issues on the international agenda, as well as in the cooperation in multilateral forums. In particular, both countries have presided over the Non-Aligned Movement, playing an important role in the consolidation of this organization. Considering this, below, we will highlight some of the main fields where this cooperation can take place.

▪ **Collaboration in Education, Science, Technology and Government**

In Cuba, all Higher Education Institutions have been characterized since their emergence by their universal and ecumenical nature. Currently, exogenous links are an increasingly important factor for development, acknowledging the existing international cultural heritage. Hence,

internationalization is now one of the essential requirements in the strategy for improving educational institutions, due to the contribution they provide both from the point of view of knowledge, good practices, as well as the resources shared to achieve raising the quality of higher education [9, 10]. Cuba currently has 50 universities, 113 specialties, where almost 50% of the population has a higher education degree. All universities and their undergraduate and postgraduate studies, have undergone accreditation processes, with more than 40% obtaining the excellence category. There are collaboration agreements with more than 2,000 institutions, especially universities in more than 120 countries. The main avenues for collaboration are joint research or postgraduate projects, scholarships granted by Cuba, mainly in the area of medicine or scholarships granted to postgraduate students, collaboration projects attending to the various calls from international bodies, exchanges of specialists, scientific events, publications, etc.

Another interesting aspect in which bridges of collaboration can be established may be the government's approach to science and innovation. Government management based on science and innovation involves utilizing scientific knowledge and innovative approaches to enhance governance, policy-making and public services. By integrating scientific methods, data-driven decision-making and cutting-edge technologies, governments can improve efficiency, transparency and effectiveness in various sectors. This approach fosters evidence-based policies, promotes sustainability and drives economic growth through research and development initiatives [11, 12, 13]. Both governments can leverage science and innovation in areas such as healthcare to improve public health outcomes, in environmental policies to address climate change (it is important to highlight that Azerbaijan will hold the next UN Climate Change Conference in November 2024 and Cuba can give insights about Latin America positions) and in education to enhance learning outcomes. By fostering collaboration with academia and industry, and implementing technology-driven solutions, governments can tackle complex challenges more effectively. Overall, embracing science and innovation in government management will lead to better-informed decisions, increased accountability and the ability to adapt to changing circumstances in this dynamic evolving world. As far as we have seen, the above points have been recognized and addressed repeatedly by researches from both countries [14, 15].

▪ **Cooperation in Health, Biotechnology and Pharmaceuticals:**

For almost 60 years, Cuba has maintained international medical collaboration where more than 600 000 Cuban health workers have collaborated in 165 countries around the world. This had a special significance during the scourge of the pandemic, where 58 brigades departed in these difficult years to 42 countries. Today, they are working in 57 countries, with around 22,400 collaborators, 54% of whom are women. Thanks to Cuban health personnel, more than 1.9 billion of consultations and 13 million surgical interventions have been carried out. On repeated occasions, international organizations have highlighted that Cuba is a model for many nations, as in addition to offering its international collaboration, it has also trained more than 29,000 physicians from hundreds of territories at the Latin American School of Medicine (ELAM) [16, 17, 18, 19].

In addition, in a little more than six decades, Cuba has become an important power in biotechnology and pharmaceuticals. BioCubaFarma, the company that groups the institutions dedicated to this activity (including 32 companies, 65 business units, 80 production lines and 21 scientific units) possesses 2,400 patent registrations internationally, among which stand out vaccines, medications against cancer, brain diseases, autoimmune and anti-inflammatory drugs, but also medical equipment, etc. stand out, many of which are unique at the international level. Currently, 300 products are exported to 43 countries. Regarding international collaboration, there

are joint ventures for the production of these products in more than 15 countries and more than 300 research projects in progress [20].

In 2023, the Ministry of Health of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Public Health of the Republic of Cuba signed a Memorandum of Understanding, with the aim of strengthening cooperation in the field of Medical Sciences and Health. Among the main areas of cooperation, the academic and scientific exchange stands out, as well as experiences related to communicable and non-communicable chronic diseases, including HIV/AIDS, cancer and diabetes, as well as areas related to surgery and precision medicine. Joint activities are also included in the medical, pharmacological and biotechnological areas, as well as postgraduate academic training, including short-term training for health personnel. In addition, relations will be established between the relevant institutions of both countries authorized to regulate drugs and medical devices and the exchange of information in the field of technology and biopharmaceutical products will be encouraged. The possibility of the provision of medical services by specialists in the areas of interest is also contemplated, in accordance with the legislation of both countries. Since 2020, there has been a presence of Cuban doctors in the Republic of Azerbaijan [21, 22].

▪ **Other forms of collaboration**

Naturally, there are other forms of collaboration, for example tourism. While in Azerbaijan the development of tourism has become a priority [23, 24], visits to Cuba can be of great interest. The main tourist offerings are sun and beach, cultural, nature and city tourism. There are 17 foreign companies present in the Cuban hotel industry, either in joint ventures or hotel management; Meliá, Iberostar and Blue Diamond lead the list. Famous are the Varadero beach and other keys that have more than 70% of the island's tourism, but there is also an interest in continuing the development of cultural tourism with 6 World Heritage cities, a huge potential in music, dance and other artistic expressions; scientific tourism with important international scientific events; nature tourism with numerous protected areas, etc. There is also an adequate network of extra-hotel services and an adequate network of airports and national and international airlines, capable of efficiently bringing tourism from all over the world [25].

There is also the potential for joint production of goods and services with added value, using knowledge and innovation, as well as clean technologies and generating industrial concentration for import substitution, promoting exports in line with the priorities of the countries' social and economic development, contributing to the development of territories, entities and the population that benefits from it. The prioritized areas are renewable energies, the food industry, manufactures and materials, medicines and other biotechnological products. In this regard, since 2023, Cuba has proposed a portfolio of opportunities with 729 projects, being the Mariel Special Development Zone (ZEDM) the Cuban government's flagship project to attract foreign capital, which currently has 62 approved businesses with a committed investment amount of more than \$3 billion [26].

Conclusions. The emerging problems in the context of current global changes require the application of new science, sustainability and wisdom for their resolution. Science provides us with knowledge and tools to understand the world around us, sustainability teaches us to care for the planet and natural resources, as well as ourselves and others and wisdom allows us to reflect on our existence and find meaning and purpose in our lives. The combination of these three elements in teaching can help shape more critical, responsible and supportive and committed individuals to the well-being of humanity. As part of the changes that the confrontation with emerging problems warrants, cooperation is one of the most important points. In this work we have pointed out the potential that exists for Azerbaijan-Cuba collaboration given that the political will and the economic and social conditions exist for this intention. Specifically, we believe that

health and education are among the areas with the most options for cooperation between Azerbaijan and Cuba, with the potential for mutual benefit for both regions.

Keywords: Global challenges, emerging issues, sustainability, critical thinking, cooperation.

References

1. S. Thurner, R. Hanel, P. Klimek, Introduction to the Theory of Complex Systems, Hardcover, Oxford University Press, 2018.
2. J.H. Holland, Complexity, Oxford University Press, 2014.
3. WEF, The Global Risks Report: Insight Report, XIX World Economic Forum, 2024.
4. L.C.S. Baca, Edgar Morin: Pensar La Complejidad, Orexis. Exploraciones Éticas 1, 37 (2023).
5. C.J. Delgado, Problemas Bioéticos ¿emergentes o Persistentes? Expuestos Por La Pandemia, Pensamientos Filosóficos 1 (2020).
6. E.J.L. Bastida, A.V. López, J.L.L. González, Ciencia en América Latina: una visión en tiempos de la Covid-19, Revista Conrado 16, S 1 (2020).
7. R. Pichs, Nuevas Evidencias Científicas y Negociaciones Multilaterales En La 28ª Conferencia Sobre Cambio Climático de 2023 (Conferencia Magistral), in (La Habana, 2024).
8. S.P. González Díaz and J. Núñez Jover, Desafíos Emergentes En Los Vínculos Entre Ciencia, Naturaleza y Sociedad: La Ciencia de La Sostenibilidad, Humanidades Médicas 14, 522 (2014).
9. J. Zhu, S. Wang, Internationalization, Cultural Appreciation and Institutional Governmentality for Quality Control in Transnational Higher Education Cooperation: An Empirical Assessment, Plos One 17, e0274989 (2022).
10. C. Wu, Research on the Internationalization Strategy of Higher Education under the Background of Network Education, Applied Bionics and Biomechanics 2022, 9352275 (2022).
11. R. Owen, P. Macnaghten, J. Stilgoe, Responsible Research and Innovation: From Science in Society to Science for Society, with Society, Science and Public Policy 39, 751 (2012).
12. H. Etzkowitz, Innovation in Innovation: The Triple Helix of University-Industry-Government Relations, Social Science Information 42, 293 (2003).
13. M. Díaz-Canel Bermúdez, Por Qué Necesitamos Un Sistema de Gestión Del Gobierno Basado En Ciencia e Innovación?, Anales de La Academia de Ciencias de Cuba 11, (2021).
14. A. Guliyeva, U. Rzayeva, The Role of E-Government in Reduction of Information Asymmetry in Developing Countries on the Example of Azerbaijan, Aeb 6, 209 (2018).
15. M. Díaz-Canel Bermúdez, Gestión de Gobierno Basada En Ciencia e Innovación: Avances y Desafíos, Anales de La Academia de Ciencias de Cuba 12, (2022).
16. E.B. Chaple, M.A. Mercer, The Cuban Response to the Ebola Epidemic in West Africa, International Journal of Social Determinants of Health and Health Services 47, 134 (2016).
17. M. Lidola, F.T. Borges, Negotiating Horizontality in Medical South–South Cooperation: The Cuban Mission in Rio de Janeiro’s Urban Peripheries, Global Public Health 13, 355 (2017).
18. S. McLennan, C. Werle, We Are the Ones Who Will Have to Make the Change: Cuban Health Cooperation and the Integration of Cuban Medical Graduates into Practice in the Pacific, Human Resources for Health 21, 36 (2023).
19. N. Marimón Torres, E. Martínez Cruz, Experiencia Cubana En Cooperación Sur-Sur, Revista Cubana de Salud Pública 37, 380 (2011).

20. O. Oramas-Santos, L. Canós-Darós, M. Ortiz-Torres, E. Babiloni, La innovación en la industria biotecnológica cubana, in Proceedings INNODOCT/22. International Conference on Innovation, Documentation and Education Editorial Universitat Politècnica de València, 2023, pp. 253–260.
21. D.T. Ávila, Y.C. Valladares, Y.C. Toledo, Primeros médicos cubanos en Azerbaiyán, la tierra del fuego, Revista Cubana de Salud Pública 47, 1 (2021).
22. D.G. Jorge, Y.C. Valladares, Cuban Health Professionals Assist Fight against COVID-19 in Azerbaijan, Revista Cubana de Medicina Física y Rehabilitación 13, 1 (2021).
23. Z.I. Tahir, G.A. Rafiq, Sustainable development of the tourism industry in Azerbaijan, Universidad y Sociedad 13, 1 (2021).
24. F. Ahmadov, G. Mirzayeva, İ. Mammadov, Competitiveness Analysis of the Tourism Sector in Azerbaijan and the Clustering Problem, Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT) XII, 2240 (2021).
25. L.D. Pinto Delgado, El Derecho Turístico En Cuba. Recapitulando En Un Nuevo Contexto, Revista Estudios Del Desarrollo Social: Cuba y América Latina 11, (2023).
26. T.K. Hernández, ZED Mariel: Interview with General Director Ana Teresa Igarza, in The Cuba Interviews: Conversations on Foreign Investment and Economic Development, edited by T.K. Hernández Springer International Publishing, Cham, 2023, pp. 147–155.

CƏNUBİ QAFQAZIN İNTEQRASIYA PROBLEMLƏRİ

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
badalovaaynur@gmail.com

Cənubi Qafqaz ölkələrinin siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni inteqrasiyası problemləri bəlkə də bu regionun gələcəyi üçün əsas mövzudur. Həqiqətən də SSRİ-nin dağılmasından sonra həm regionun, həm də orada formalaşan dövlətlərin problemlərinin əksəriyyəti siyasi parçalanma ilə, bu dövlətlərin həyata keçirdiyi çoxtərəfli siyasətlə bağlıdır. Cənubi Qafqazda Qərblə əməkdaşlıq o cümlədən bir sıra proqramlar ilə müəyyən edilən struktur dəyişikliklərinin son məqsədi bu regionun dövlətlər arasında etimadını formalaşdıran sabit təhlükəsizlik sistemi, ümumi iqtisadi sistemə malik sabit demokratiya ərazisinə çevrilməsi kimi görünür. Cənubi Qafqaz insanların azad yaşayışının təmin edilə biləcəyi məkan, region ölkələrinin sərbəst inkişaf etməsi üçün geniş imkanlara malikdir. Eyni zamanda, aydındır ki, Cənubi Qafqaz dövlətlərinin Avropa İttifaqı ilə inteqrasiyasının bu və ya digər formasından əvvəl bu dövlətlərin öz aralarında kifayət qədər inteqrasiyası olmalıdır ki, bu da çoxsaylı münaqişələr və Cənubi Qafqaz ölkələrinin müxtəlif siyasi istiqamətlərində maneələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik probleminin bəyanatı bu regionun coğrafi, sosial-mədəni, siyasi baxımdan formalaşan bir növ bütövlüyü kimi gözdən keçirilməsini nəzərdə tutur.

Cənubi Qafqazda siyasi, iqtisadi və ya hər hansı digər reallıqlar, mülahizələr həqiqətən maraqlı doğuran və araşdırılmasına ehtiyac olan mövzulardır. Bu parametrlərin əksəriyyəti hazırda Cənubi Qafqazın üç dövlətində təcrid olunmuş şəkildə inkişaf etməyə meyillidir və buna görə də onların heç biri nəinki qlobal siyasi məkanda, həm də yaxın regional məkanda müstəqil deyildir. Təsadüfi deyil ki, dövlətlərin və Cənubi Qafqaz regionunun taleyi ilə bağlı ən mühüm qərarlar kənardan qəbul edilir. Bu vəziyyət hər bir ölkənin və regionun özünün milli təhlükəsizliyinin

gücləndirilməsi baxımından yeni modellərin axtarılması zərurətini yaradır ki, bunların arasında təbii olaraq regional inteqrasiya konsepsiyası yaranır.

İnteqrasiya ehtiyacı və miqyası meyarlarının aşkar sualları ilə yanaşı, geniş intellektual müzakirə tələb edən inteqrasiyanın dəyər nüvəsi, onun daxili və xarici motivləri ilə bağlı suallar da az əhəmiyyət kəsb etmir. Regionun inteqrasiyası üçün az və ya çox açıq motivasiya edən onun coğrafi əlaqəsi, xalqların əhəmiyyətli mədəni birliyi, əvvəllər mövcud olmuş və Cənubi Qafqaz ölkələri arasında yaranan iqtisadi əlaqələr, Avropa proqramlarında birgə iştirak və s. səbəblər ola bilər. Əsas motivasiyalardan biri odur ki, inteqrasiya regionun və onun xalqlarının mədəni kimliyini və tarixi irsini daha effektiv müdafiə etməyə imkan verə bilər. Razılaşmaq lazımdır ki, qloballaşma şəraitində milli dövlətlərin öz suverenliyinin bir hissəsini itirməsi, ölkənin daxili problemlərinin həllində müstəqil xarici siyasətə lüzumsuz müdaxilələrə yol vermədən onun muxtar özünüidarənin bəzi formalarına endirilməsi təhlükəsi və riskləri artır. Sonuncu argument inteqrasiyanı xüsusilə cəlbədicidir. O da əhəmiyyətsiz deyil ki, Cənubi Qafqazın siyasi və iqtisadi məkanının çox spesifik birləşməsi genişlənən Avropa ilə inteqrasiya üçün açıq-aydın, lakin buna baxmayaraq, kifayət qədər birmənalı şərtidir. Çox düzgün olaraq qeyd edilmişdir ki: “Azərbaycan xalqını və bütövlükdə regionu ciddi narahat edən ən böyük problem Ermənistanın təcavüzü və bunun ağır fəsadlarıdır. Uzun illər ABŞ, Rusiya və Fransanın Dağlıq Qarabağ məsələsində mövqelərinin üst-üstə düşməsi də görünən həqiqətlər idi. Cənubi Qafqaz regionunda işğalçının törətdiyi fəsadlara dair suallar elə beynəlxalq siyasətin konturlarını təyin edən ölkələr tərəfindən bu günədək açıq olaraq qalmaqdadır” [2].

Məhz buna görə də inteqrasiyanın miqyası heç də asan proses deyil və bir sıra məqamlarda ən azı ən mühüm regional ölkələr: Rusiya, İran, Türkiyənin həyati maraqlarına toxunan mübahisəli məsələdir. Məqalələrin birində qeyd edilir: “Xəzərin və Qara dənizin, Rusiya, İran və Türkiyə arasında yerləşməsi Cənubi Qafqaz regionunu Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizinə çevirir. Bu amil Xəzər regionunun, xüsusilə də Cənubi Qafqazın dünyanın geosiyasi xəritəsində mühüm mövqeyə malik olduğunu göstərir” [1].

Bu gün Cənubi Qafqazda inteqrasiya prosesinin müstəqil tədqiqi - cəmiyyətdə yanaşmaları və əhval-ruhiyyəni dəyişdirə biləcək ağırlı məqamların və halların müəyyən edilməsi, mövcud vəziyyətdən narazılığın əsas səbəblərini yenidən qurmaq, hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yerinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranıb. Bölgənin bir-birini yeni dəyərlərə doğru çəkməsi olduqca açıqdır. Bu gün Cənubi Qafqaz ölkələrindən olan Azərbaycan Respublikası cənab İlham Əliyev kimi liderə əmanətdir və etibarlı əllərdədir. Məqalələrin birində vurğulanan fikirlərdən biri ilə mən də razılaşmaq istədim: “Prezident İlham Əliyev dəfələrlə çıxışlarında vurğulayıb ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazı sülh, əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət regionu kimi görmək istəyir. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra əməkdaşlıq formatını yaratmaq üçün yeni imkanlar ortaya çıxıb, lakin çox təəssüf ki, Ermənistan indiyə qədər Cənubi Qafqazda üçtərəfli qarşılıqlı fəaliyyət formatının başlanmasına həvəs göstərmir” [3]. Bu münaqişəli mövzunun həlli üçün cənab prezidentimiz qurduğu uğurlu siyasətə xələl yetirmədən lazımı bütün addımları atmağa hazırdır. Biz rəhbərimizin gücünə, onun uğurlu siyasətinə inanır və ona arxalanırıq. İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan özünün layiqli dövrünü yaşayır. Milli dövlət quruculuğu və savadlı rəhbər tərəfindən idarə edilməsi ölkəmizin daha da inkişaf etməsi, ərəzi bütövlüyünün bərpa edilməsi, müstəqilliyini möhkəmlənməsi, siyasi, iqtisadi və digər sahələrdə də çox böyük uğurlar qazanmasına şərait yaratdı. Ölkəmizin iqtisadiyyatı inkişaf etmiş, sənaye istehsalı artmış, minlərlə yeni iş yerləri açılmış, işsizlik səviyyəsi azalmışdır. Bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə konkret proqramlar hazırlanır, ümummilli əhəmiyyətli məsələlər üzrə qərarlar qəbul olunmaqla çox uğurla həyata keçirilir.

İlham Əliyevin apardığı düzgün siyasət nəticəsində Azərbaycan regional dövlət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq təşkilatların reyting cədvəllərində Azərbaycanın mövqeyi qalmaqdadır.

Prezidentimizin uğurlu siyasətinin nəticəsi Azərbaycan dünya birliyinin ölkəmizə münasibətinin göstəricisi və təzahürüdür. Bu savadlı siyasət məhz ümumilli lider Heydər Əliyev sayəsində başlamış və bu gün cənab prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Açar sözlər: Region, saziş, münaqişə, inteqrasiya, rəhbər, siyasət.

Ədəbiyyat

1. <https://old.xalqqazeti.com/az/news/analytics/47556>
2. <https://science.gov.az/az/news/open/14943>
3. https://www.sdu.edu.az/az/news_society/75

INTEGRATION PROBLEMS OF THE SOUTH CAUCASUS

The problems of political, economic and socio-cultural integration of South Caucasus countries are perhaps the main topic for the future of this region. Indeed, after the collapse of the USSR, most of the problems of both the region and the states formed there are related to political fragmentation and the multilateral policy implemented by these states. The more or less obvious motivation for the integration of the region is its geographic connection, significant cultural unity of peoples, previously existing and emerging economic relations between the countries of the South Caucasus, joint participation in European programs, common Soviet past, etc. there may be reasons. Today, the Republic of Azerbaijan, one of the countries of the South Caucasus, is entrusted to a leader like Mr. İlham Aliyev and is in safe hands. As a result of İlham Aliyev's correct policy, Azerbaijan rose to the level of a regional state. The result of our President's successful policy is an indicator and manifestation of the attitude of the international community to our country.

CƏNUBİ QAFQAZDA İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Aysel Bağırova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

aysel-baghirova@mail.ru

XX əsrin əvvəllərində liberal idealizmin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Norman Angell “Böyük İlluziya” adlı əsərində bir çox dövlət adamlarının müharibənin hələ də sərfəli məqsədlərə xidmət etdiyinə inanmalarını illuziya adlandırır. Alim bunu onunla əsaslandırır ki, müasir dövrdə dövlətlərin inkişafı daha çox onların bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıq dərəcəsi ilə əlaqədardır, çünki bahalı və siyasi cəhətdən dağıdıcı olan müharibələr ticarət əlaqələrini pozaraq qarşılıqlı asılılığı məhv etdiyi üçün inkişafa mane olur [3, s.37]. Hazırda dövlətlər üçün güc tətbiqi bəhə, onun qazancı kiçik, iqtisadi inkişaf və xarici ticarət isə ucuz və mənfəətlidir. Ermənistanın Azərbaycanın ərazilərinin bir qismini işğal edərək 30 il işğal altında saxlaması, həmçinin Ermənistanın qonşu dövlətlərə qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürməsi onun region dövlətləri ilə əlaqələrinin kəsilməsinə və özünün inkişafdan geridə qalmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanın II

Qarabağ müharibəsində qələbə qazanaraq torpaqlarını işğaldan azad etməsi ilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə son qoyulmuş və Cənubi Qafqazda münaqişəli status-kvonun saxlanılmasına əsaslanan geosiyasi konfrontasiya kursu münaqişələrin həlli ilə əməkdaşlıq və inteqrasiya proseslərinə istiqamətlənmiş yeni geosiyasi reallıqla əvəz olunmuşdur. Bu reallıq Cənubi Qafqaz dövlətlərinin müxtəlif sahələrdə, xüsusilə iqtisadi, nəqliyyat-ticarət sahələrində birgə fəaliyyət göstərmələrinə imkan yaradır. Regionda Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli digər münaqişələrə domino təsiri göstərməklə onların həllinə yol açar bilər. Gürcüstanda Abxaziya və Tsxinvali regionlarında olan münaqişələrin həlli Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsindən fərqli olaraq hərbi-siyasi yolla deyil, daha çox siyasi, diplomatik yolla mümkündür. Gürcüstan 2008-ci ilin avqustunda 5 günlük müharibədə hərbi həllin mümkün olmadığını təcrübə etmişdi. Aydın olur ki, münaqişələr regional təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üçün başlıca maneədir. Dünyanın effektiv regional inteqrasiya birliklərinin nümunəsində görə bilərik ki, dövlətlərarası münaqişələrin olduğu mühitdə inteqrasiya proseslərinin inkişafı qeyri-mümkündür. İnteqrasiya proseslərinin inkişafına dair müxtəlif nəzəri yanaşmalar vardır. Fikrimizcə, dövlətlər arasında inteqrasiya proseslərinə siyasi deyil, iqtisadi sahədən başlamağı irəli sürən funksionalizm nəzəriyyəsi daha münasibdir. Bunu hazırda 27 ölkəni özündə birləşdirən və iqtisadi inteqrasiyanın bütün mərhələlərini keçən Avropa İttifaqının nümunəsində görə bilərik. Cənubi Qafqaz regionunda da inteqrasiya proseslərinin iqtisadi sahədən başlanması daha perspektivlidir.

Cənubi Qafqazda iqtisadi inteqrasiya prosesi ilk növbədə Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanmasından asılıdır. Ermənistan tərəfindən sülh müqaviləsinin imzalanmasının gecikdirilməsi regionda vəziyyəti gərgin olaraq saxlayır. Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanmasından sonra region dövlətləri iqtisadi inteqrasiyanın ilkin mərhələsi olan imtiyazlı ticarət sazişləri çərçivəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirə bilərlər. Gürcüstan Azərbaycan və Ermənistanla deyil, Rusiya ilə münaqişəli vəziyyətdədir. Bu səbəbdən də Cənubi Qafqaz dövlətləri arasında iqtisadi əməkdaşlığa maneə qalmır. Gürcüstanın Azərbaycan və Ermənistanla strateji tərəfdaşlıq münasibətləri vardır. Gürcüstanla Ermənistan arasında 2024-cü ilin yanvarın 26-da imzalanmış strateji tərəfdaşlıq sənədi iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığa fokuslanıb. Gürcüstan bir neçə dəfə Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh dialoqunun aparılmasında vasitəçilik etməyə hazır olduğunu bəyan etmişdir. Qarşılıqlı olaraq sülh müqaviləsi əməkdaşlığa şərait yaradacaq, əməkdaşlığın inkişafı isə sülhü möhkəmləndirəcək.

İqtisadi inteqrasiya üçün vacib şərtlərdən biri dövlətlər arasında sülh münasibətləri ilə yanaşı inteqrasiya edəcək dövlətlərin iqtisadi inkişaf göstəricilərinin bir-birinə yaxın və iqtisadi inkişaf səviyyələrinin təxmini bərabər olmasıdır. Bu şərt beynəlxalq təcrübədə istisnalarla müşahidə olunub. Şimali Amerika Azad Ticarət Müqaviləsində iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ABŞ, Kanada ilə birlikdə onlarla müqayisədə çox geridə qalan Meksikanın iştirak etməsi yaxud Soyuq müharibədən sonra orta iqtisadi inkişaf göstəricisindən də aşağı inkişaf səviyyələri olan Şərqi Avropa dövlətlərinin Aİ-yə qoşulmaları müşahidə olunub. Ermənistanın regionun digər dövlətləri ilə müqayisədə iqtisadi cəhətdən geridə qalması regionda iqtisadi əməkdaşlığa çətinlik yarada bilər, lakin Ermənistan sülh müqaviləsi imzalayıb təcavüzkar siyasətini sona çatdırdığı təqdirdə qonşuları ilə ticarətinin intensivləşməsinə və müvafiq olaraq iqtisadi inkişafına səbəb olacaq.

Cənubi Qafqaz dövlətlərindən başqa region ətrafı dövlətlərin də regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinə təsirləri nəzərdən qaçmamalıdır. Postsovet məkanında ABŞ və Rusiya arasında geosiyasi rəqabətin təsirlərini əks etdirən Ukraynadakı müharibənin nəticəsi Cənubi Qafqaza da təsirsiz ötürməyəcək. İndiki vəziyyətdə Ermənistanın hərbi-siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni

cəhətdən Rusiya ilə sıx əlaqələri vardır. Onlar birlikdə hərbi-siyasi blok olan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatında, iqtisadi inteqrasiyanın gömrük ittifaqı mərhələsində olan Avrasiya İqtisadi Birliyində iştirak edirlər. Azərbaycan adı çəkilən bu iki təşkilatda iştirak etmir. Azərbaycan 2011-ci ildən Qoşulmama hərəkatının üzvüdür, lakin Rusiya ilə müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yüksək səviyyədədir. Gürcüstanın Rusiya ilə münasibətləri Abxaziya və Cənubi Osetiya münaqişələri səbəbindən gərgindir və Rusiya ilə birlikdə hər hansı regional birliklərdə iştirak etməkdən imtina edir. Gürcüstan Qərbi inteqrasiya yolunu tutmuşdur. M.Saakaşvilinin prezidentliyi dövrü Gürcüstan tarixində NATO-ya üzv olmağa ən çox can atılan dövrüdür. Gürcüstanın NATO-ya üzvlük məsələsinə ABŞ-ın dəstəyinin olmasına baxmayaraq ABŞ-ın Avropa müttəfiqlərinin, xüsusilə Almaniya və Fransanın bu məsələdə ABŞ qədər dəstəyi müşahidə olunmur. Münaqişəli vəziyyətdə olması səbəbindən NATO-ya inteqrasiya etmək sahəsində Gürcüstan xarici siyasətində geri çəkilmələr müşahidə olunsa da, Aİ ilə münasibətləri yüksələn xətlə inkişaf edir. Gürcüstanın gələcəkdə Aİ-yə qoşulması III dövlətlərə münasibətdə vahid iqtisadi-ticarət əlaqələri həyata keçirməsi deməkdir. Ermənistan və Gürcüstanın fərqli və rəqib inteqrasiya birliklərində olması bölgədə iqtisadi inteqrasiya proseslərinə mənfi təsir edə bilər. Hazırkı vəziyyətdə Cənubi Qafqaz regionunda iqtisadi inteqrasiyanın inkişaf mərhələləri olan azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, vahid bazar, iqtisadi birlik təşkilatlarının yaranmasından daha çox dövlətlər arasında ticarət və investisiyanın təşviqi, qarşılıqlı ticarət maneələrinin aradan qaldırılması ilə imtiyazlı ticarət sazişləri mümkün görünür.

Cənubi Qafqazın Avropa və Asiya arasında yerləşməsi onu Şərqi-Qərbi, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərində əhəmiyyətli edir. Bu sahədə müsbət təcrübələr mövcuddur və inkişaf perspektivləri genişdir. Cənubi Qafqaz dövlətləri içərisində Azərbaycan həm təbii sərvətlərlə zəngin olması, həm də coğrafi cəhətdən Orta Şərqi, Mərkəzi Asiya və Avropa arasında əlaqənin inkişafı baxımından xüsusilə əlverişli mövqeyə malikdir. Azərbaycan regionunda ticarət, nəqliyyat-kommunikasiya yollarının yaradılmasında təşəbbüsə və həyata keçirilməsində böyük paya malikdir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğal siyasəti onu bu layihələrdən kənar qoymuşdur. Ermənistan hakimiyyəti də regional əməkdaşlıq olmadan inkişafın mümkün olmadığını fərqləndirir. Regionun beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi imkanlarının genişləndirilməsi iqtisadi inteqrasiyaya müsbət təsir edə bilər. Regional nəqliyyat yollarının inkişafına böyük dəstək verən Türkiyə Respublikasıdır. Türkiyə Azərbaycan və Gürcüstanla sıx iqtisadi əlaqələrə malikdir. Bu üç ölkənin iştirakı ilə həyata keçirilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu, Cənub Qaz dəhlizi Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, Asiya və Avropa arasında yüklərin təhlükəsiz çatdırılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, Trans-Xəzər beynəlxalq nəqliyyat yolu olan Orta Dəhliz Cənub-Şərqi Asiya və Çindən başlayaraq Qazaxıstan, Azərbaycan, Gürcüstan və daha bir neçə Avropa ölkələrindən keçir. II Qarabağ müharibəsindən sonra Türkiyənin regional əməkdaşlıqda iştirak imkanlarının genişlənməsi regional sabitliyə töhfə verir.

Azərbaycanın II Qarabağ müharibəsində Ermənistan üzərində qələbəsindən sonra 2020-ci ilin noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında imzalanan Üçtərəfli bəyanatın 9-cu bəndində bölgədəki bütün nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin bərpa edilməsi və Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərbi rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası qeyd edilmişdir [1]. Üçtərəfli bəyanatın 9-cu bəndinə əsaslanan yeni nəqliyyat dəhlizi Zəngəzur nəqliyyat dəhlizidir. Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyətə başlaması üçün Türkiyə dəstək verir. Azərbaycan bəyanatın müddəalarını yerinə yetirir. Ermənistan isə üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməkdən boyun qaçırır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşmasının mənəvi tərəfi də vardır. Ermənistan Azərbaycana qarşı qəddar, insanlığa sığmayan işğal siyasəti həyata keçirmişdir. Hələ

XVIII əsrdə İ.Kant əbədi sülhün şərtlərindən biri olaraq qeyd etmişdi ki, dövlətlər müharibə zamanı müharibədən sonrakı dövrdə sülh bağlandıqda bir-birlərinə etibar etmələrini mümkünsüz edəcək vasitələrdən istifadə etməməlidirlər [2, s.62]. İqtisadi liberalizmin nümayəndələrini dəstəkləyərək qeyd edə bilərik ki, iqtisadi əlaqələrin təbiəti əməkdaşlıq əsaslıdır. Zəngəzur dəhlizinin həyata keçirilməsi iqtisadi mənfəətlərlə yanaşı, iki ölkə arasında etimad məsələsinə köməklik edəcək.

Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan və Türkiyə arasında birbaşa quru yol əlaqəsini təmin edəcək, həmçinin Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə Türkiyə arasında əlaqələri yeni mərhələyə daşdıracaq. Türk birliyindən narahat olan qüvvələr onun həyata keçirilməsinə mane olmağa və bunu Ermənistan vasitəsilə həyata keçirməyə çalışırlar. Ermənistan isə nəzərə almalıdır ki, iqtisadi təcridçilikdən qurtarmaq, regional əməkdaşlıq layihələrinə qoşulmaq üçün əldə etdiyi bu imkanı itirə bilər. Əgər Ermənistan Zəngəzur dəhlizinin reallaşmasına mane olmaqda davam edərsə, Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyətdən heçnə qazanmayacaq.

Bu nəticəyə gəlirik ki, Cənubi Qafqazın sabit gələcəyi üçün dövlətlər arasında iqtisadi inteqrasiya daha münasibdir. Bu istiqamətdə ticarət və investisiyanın təşviqi, qarşılıqlı ticarət maneələrinin aradan qaldırılması münasib, Zəngəzur dəhlizinin reallaşdırılması isə vacibdir. Bu sahədə fəaliyyətə başlamaq üçün isə ilkin şərt regionda sülh müqaviləsinin olmasıdır. Bu səbəbdən Ermənistan təcavüzkar siyasətini sona çatdırmalı və sülh müqaviləsinin imzalanmasını gecikdirməməli, həmçinin Zəngəzur dəhlizinin həyata keçirilməsinə mane olmamalıdır.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, sülh müqaviləsi, iqtisadi inteqrasiya, qarşılıqlı ticarət, Zəngəzur dəhlizi.

Ədəbiyyat

1. İlham Əliyev xalqa müraciət edib. <https://president.az/az/articles/view/45924> 10 noyabr 2020
2. Project Gutenberg's Perpetual Peace, by Immanuel Kant and Mary Campbell Smith. <https://www.gutenberg.org/files/50922/50922-h/50922-h.htm> January 14, 2016
3. Robert Jackson, Georg Sørensen. Introduction to international relations Theories and Approaches. Fifth edition. Oxford University Press, 2013.

FACTORS AFFECTING INTEGRATION PROCESSES IN THE SOUTH CAUCASUS

After the Cold War, South Caucasus became one of the arenas of geopolitical competition due to its geographical location and natural resources. For a long time, conflicts have been the main threat to the regional security. After the Second Karabakh War, opportunities for cooperation and integration emerged in the region. The purpose of the research work is to reveal the possibilities of economic integration in the region and the factors affecting this process. The importance of the research work is to increase attention to economic cooperation between states and international transport corridors. Peace relations between the states, indicators of their economic development and influences of states outside the region are the factors affecting regional economic integration processes. For integration, Armenia should end its aggressive policy in the region and should not delay the signing of the peace agreement. In this work have been used the methods such as comparison, observation, systematic approach and modeling.

İKİNCİ QARABAĞ (VƏTƏN) MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ VƏZİYYƏT KONTEKSİNDƏ AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARLA MÜNASİBƏTLƏRİ

Cavid Bağırzadə

Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

cavid.bagirzade@gdu.edu.az

İkinci Qarabağ-Vətən müharibəsində Azərbaycanın parlaq qələbəsi regionda, Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi vəziyyətin yaranmasını şərtləndirmişdir. Davamlı və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa malik Azərbaycan regional və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində etibarlı və mühüm tərəfdaş dövlət kimi mövqeyə malik dövlətdir. Xüsusilə də Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycanın iştirakı və yaxud razılığı, onun dövlət maraqları nəzərə alınmadan hər hansı bir lahiyənin reallaşması mümkün deyildir. Belə bir vəziyyətdə Vətən müharibəsində qalib gələrək ərazi bütövlüyünü təmin etməklə Azərbaycan eyni zamanda BMT-nin uzun illər ərzində kağız üzərində qalmış qətnamələrinin də yerinə yetirilməsini təmin etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Vətən müharibəsi dövründə verdiyi müsahibələrində, çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır ki, müharibə dövründə Azərbaycana qarşı bir çox təzyiqlər olmuşdur. Lakin bunlara baxmayaraq Ali Baş Komandanın siyasi iradəsi, qətiyyəti və Azərbaycan Ordusunun qəhrəmanlığı ilə Azərbaycan qısa müddət ərzində düşməni diz çökdürdü və bununla da regionda yeni geosiyasi münasibətlər yaranmağa başladı. Vətən müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyət kontekstində Cənubi Qafqaz regionu ilə, o cümlədən də regionun lider dövləti olan Azərbaycanla münasibətlərə yeni baxışlar və yanaşmalar yaranmışdı. O cümlədən də Avropa İttifaqının Azərbaycan ilə münasibətlərində də yeni yanaşmaların yarandığını görmək olar. Belə ki, 2021-ci il iyunun 2-də Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişelin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə zəng etmiş, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyət və Azərbaycanla münasibətlərə dair məsələlər telefon danışığının başlıca mövzusu olmuşdur. Beləliklə də Vətən müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyət kontekstində Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında olan münasibətlərdə də hərtərəfli maraqlara uyğun yeni yanaşmalar ortaya çıxmışdır ki, bütün bunlara Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin və Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişelin bəyanatlarında açıqlamalar verilmişdir.

Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişel 18 iyul 2021-ci ildə Azərbaycana rəsmi səfər gəlmişdir [3, s.1; 6]. Prezident İlham Əliyev Şarl Mişeli qəbul etmişdir. Görüşdən sonra tərəflər birgə mətbuat konfransı keçirmişdilər. Mətbuat konfransında çıxış edən Prezident İlham Əliyev Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərə toxunaraq bildirmişdir ki, Avropa İttifaqı bizim üçün yaxın tərəfdaşdır. Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişelin Azərbaycana səfəri tərəfdaşlığımızın göstəricisidir. Əməkdaşlıq çərçivəsində uzun illərdir müxtəlif sahələrdə birgə işlər görülür. Eyni zamanda, əməkdaşlığın şaxələndirilməsi üçün çox yaxşı əsaslar mövcuddur. Şarl Mişelin Qafqazın 3 ölkəsinə səfəri Avropanın iştirakını, Avropa gündəliyini nümayiş etdirir və bu, ölkəmizin gündəliyinə tam uyğundur. Avropa İttifaqı ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşdır. Ticarətimizin 40 faizi Avropa İttifaqı ilə aparılır. Ötən ilki ticarət dövriyyəsi 9,5 milyard ABŞ dolları idi. Azərbaycanın Avropa İttifaqına üzv dövlətlərlə ixracının həcmi 6,8 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Üzv dövlətlərdən 1700-dən çox şirkət Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Bu, həmçinin bizim iqtisadi fəaliyyətimizin miqyasını nümayiş etdirir. Azərbaycan üzv dövlətlərlə

İkitərəfli əlaqələrdə çox fəaldır. Azərbaycan Avropa İttifaqının 9 üzv dövləti ilə strateji tərəfdaşlıq haqqında sənədlər imzalayıb və ya qəbul edilmişdir. Beləliklə, Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin üçdə biri Azərbaycanı strateji tərəfdaş hesab edir [2, s.3; 4, s.2; 5]. Bununla da Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın həm Cənubi Qafqaz regionundakı mövqeyini, onun iqtisadi gücünü, əhəmiyyətini vurğulamaqla ölkənin Avropa İttifaqı dövlətləri üçün etibarlı tərəfdaş olduğunu göstərmişdir. Bütün bunlar İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər Azərbaycanın Avropa İttifaqı ölkələri ilə siyasi tərəfdaşlıq və iqtisadi əlaqələrinin geniş və hərtərəfli olduğunu bir daha təsdiq edir. Hərtərəfli və geniş əlaqələrin əsas istiqamətlərindən biri də məhz enerji təhlükəsizliyi sahəsindəki əməkdaşlıqdır. Məlumdur ki, Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələsində tərəfdaş ölkə kimi bu istiqamətdə mühüm addımlar atmışdır. Təsədüfi deyildir ki, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan-Avropa İttifaqı əməkdaşlığının əsas istiqamətlərindən biridir. Xüsusilə Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi enerji təhlükəsizliyi sahəsində mühüm faktdır.

Avrasiya regionunda Azərbaycan geosiyasi baxımdan mühüm nəqliyyat roluna malik olması ilə seçilir. Azərbaycanın nəhəng nəqliyyat infrastruktur layihələri Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın strateji əhəmiyyət kəsb etməsini təsdiq edir. Məhz İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra, 2020-ci il 10 noyabr tarixli üçtərəfli razılaşmada əks olunduğu kimi regionda bütün kommunikasiyaların, yeni nəqliyyat dəhlizinin açılması üçün yeni imkanlar nəzərdə tutulmuşdur.

1992-ci ilin martında Azərbaycanın NATO ilə münasibətlərinin əsası qoyulmuş, Azərbaycan bir sıra Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətləri ilə birlikdə NATO-nun yeni yaradılmış məşvərətçi forumuna – Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasına (1997-ci ildən Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurası) qoşulmuşdur. Sonrakı mərhələdə Azərbaycan Respublikası ilə NATO arasında məzmunlu tərəfdaşlığın əsası Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 4 may 1994-cü il tarixində Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Çərçivə Sənədinin imzalanması ilə qoyulmuşdur.

Azərbaycanın NATO ilə münasibətləri və əməkdaşlığı Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Çərçivə Sənədi həyata keçirilmişdir. Azərbaycan 2004-cü ildə qoşulduğu Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planına əsasən 2005-2007-ci illərdə I dövr, 2008-2010-ci illərdə II dövr, 2012-2013-cü illərdə III dövr, 2014-2016-cı illərdə IV dövr və 2017-2019-cu illəri əhatə etməklə V dövr sənədlərini uğurla bitirməklə üzərinə düşən vəzifəsini icra etmişdir [7].

Vətən müharibəsi və Antiterror Əməliyyatından sonra Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün və suverenliyin bərpa edilməsindən sonra Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi vəziyyət formalaşmışdır. Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq yeni geosiyasi reallıqlarə bərqərar edən Azərbaycan Avrasiya regionunda etibarlı tərəfdaş olmaqla bərabər, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin mühüm təminatçısı kimi də çıxış etməkdir. Digər tərəfdən də hərbi-siyasi gücü get-gedə artan Azərbaycan müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlarda mühüm rol oynayır. Martın 17-də NATO Baş katibi Yens Stoltenberqin ölkəmizə səfəri zamanı Prezident İlham Əliyev Azərbaycan-NATO münasibətlərinin tarixinə toxunaraq bildirmişdir ki, Azərbaycan-NATO tərəfdaşlığının 30 ildən artıq davam edən uzun tarixi var. Tərəfdaşlığımız müsbət olmuşdur. Azərbaycan Kosovoda və Əfqanıstanda sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edib. Bu, bizim üçün böyük təcrübə olub. 2021-ci il avqustun axırında Əfqanıstanı tərk edən sonuncu müttəfiq qüvvələr bizim hərbi qulluqçularımız olmuşlar. Bu isə bir daha bizim əməkdaşlığımıza güclü sadıqlığımızı nümayiş etdirir [8].

NATO Baş katibi Yens Stoltenberq ölkəmizin Avropa ölkələri, o cümlədən də NATO ölkələri ilə münasibətlərinə diqqət çəkərək qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın bir neçə NATO

müttəfiqi ilə sıx əlaqələrini inkişaf etdirməsini alqışlayıram və ölkənizin qazın çatdırılmasında, eləcə də gələcək enerjinin, yəni elektrik enerjisinin Avropada NATO-nun əsas müttəfiqlərinə ötürülməsində daha mühüm rol oynadığını görmək olur. Beləliklə, Siz cəmiyyətlərimizin güclənməsində mühüm rol oynayırırsınız. Azərbaycan NATO-nun uzunmüddətli tərəfdaşdır. Biz uzun illərdir bir yerdə çalışırıq. Biz Kosovoda KFOR qüvvələrimizə verdiyiniz dəstəyi çox yüksək dəyərləndiririk, o cümlədən təbii ki, Prezident olduğunuz dövrdə Əfqanıstanda missiyamıza uzun illər verdiyiniz töhfə çox vacib idi. Siz tam haqlısınız. Əfqanıstanı tərk edən ən sonuncu qüvvələrdən biri Azərbaycan hərbiçiləri olub. Çünki Siz hava limanının mühafizəsinə görə cavabdeh idiniz və bu, NATO qüvvələrinin Əfqanıstandan təxliyəsinə əsas məsələ idi. Beləliklə, bu göstərir ki, tərəfdaşlığımız təkcə siyasi dialoqa yox, o cümlədən əyani əməkdaşlığa söykənir və biz bunu alqışlayırıq. Bundan əlavə, təbii ki, bu regionda sülh bölgə xalqları, ölkələri üçün çox vacibdir, o, həmçinin Qara dəniz regionu və Şimali Atlantika təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyətlidir. Buna görə də sülh və sabitlik nəinki burada, həmçinin daha geniş miqyasda təhlükəsizlik üçün vacibdir [8].

Beləliklə, müasir mərhələdə Azərbaycanın mühüm beynəlxalq hərbi-siyasi blok olan NATO ilə münasibətlərində yeni baxış, yeni yanaşmalar meydana çıxmışdır. Nəzərə alsaq ki, müasir dövrə dünyada kifayət qədər gərgin mürəkkəb siyasi bir vəziyyət yaranmışdır və belə bir dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla münasibətləri qarşılıqlı etimada və sülh çağırışlarına əsaslanır.

Açar sözlər: Prezident İlham Əliyev, Cənubi Qafqaz, İkinci Qarabağ müharibəsi, Avropa İttifaqı, NATO.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan qəzeti, № 150 (8743), 23 iyul 2021-ci il, səh.1-4.
2. Respublika qəzeti, № 150 (7046), 23 iyul 2021-ci il, səh.1-4.
3. Respublika qəzeti, № 152 (7048), 25 iyul 2021-ci il, səh.1-2.
4. Xalq qəzeti, № 150 (29692), 23 iyul 2021-ci il, səh.1-3.
5. <https://azertag.az/xeber/Avropa-Ittifaqi-Surasinin-Prezidenti-Sarl-Misel-Azerbaycana-ig-uzar-sefere-gelib-1833905>
6. <https://president.az/articles/52511>
7. <https://nato-pfp.mfa.gov.az/az/content/18/azerbaycan-ve-nato-emekdasligi-haqqinda-arayis>
8. <https://president.az/az/articles/view/65370>

ON THE RELATIONS OF AZERBAIJAN WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF THE NEW GEOPOLITICAL SITUATION EMERGED IN THE SOUTH CAUCASUS AFTER THE SECOND KARABAKH WAR

Azerbaijan's brilliant victory in the Second Karabakh-Homeland War caused the emergence of a new geopolitical situation in the region, in the South Caucasus. Azerbaijan, which has sustained and sustainable socio-economic development, has a position as a reliable and important partner in the system of regional and international economic relations. Especially in the South Caucasus region, it is impossible to realize any project without taking into account the participation or consent of Azerbaijan and its state interests. By winning the second Karabakh war and ensuring its territorial integrity, Azerbaijan also ensured the implementation of UN resolutions that remained on paper for many years. In the context of the new geopolitical situation in the South Caucasus after the Second Karabakh War, new views and approaches to relations with the South

Caucasus region, including Azerbaijan, the leading state of the region, emerged. One of these relationships is the relationship with the European Union. All this was one of the main topics of negotiations and discussions during the official visit of the President of the Council of the European Union Charles Michel to Azerbaijan on July 18, 2021 as part of his visit to the South Caucasus region. In the context of the new geopolitical situation in the South Caucasus after the Second Karabakh War, new approaches in accordance with comprehensive interests have emerged in Azerbaijan-NATO relations all these were the main topics of the meeting during the visit of NATO Secretary General Jens Stoltenberg to Azerbaijan on March 17, 2024.

DANIŞIQLARIN APARILMASI TEXNOLOGİYASI: NƏZƏRİYYƏ VƏ PRAKTİKA (AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN)

Ləman Bayramova

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

lembayramova@gmail.com

Danışıqlar insanın şüurlu fəaliyyət sisteminin təməl elementlərindən biridir. Danışıqlar maraqlar üzərində qurulan nizamlanmış prosesdir.

Qarabağda müharibənin başa çatmasından sonrakı 3 il müddətində Ermənistan Bakının demək olar ki, bütün tələbləri ilə razılaşıb. Ermənistan əvəzində Qarabağ ermənilərinə təhlükəsizlik zəmanəti verilməsini tələb etmişdir. Azərbaycan Respublikası bəyan etmişdir ki, onlar da Azərbaycan vətəndaşları ilə eyni hüquqlara malik olacaqlar. 2020-ci il müharibəsindən sonra tərəflər dəfələrlə danışıqlar masası arxasına əyləşdilər. Bəzən sülh müqaviləsinin imzalanması yaxın görünürdü. Bu cür görüşlər Vaşinqton, Brüssel, Moskvanın himayəsi altında keçirilirdi. Belə görüşlərin irəliləyişi sanki daha çox ermənilərin təhlükəsizliyi məsələsindən asılı idi.

Rusiya sülhməramlıları üç ölkə başçısının razılaşmasına əsasən, Dağlıq Qarabağda yerləşdirildi. Ermənilərin yaşadığı Qarabağ ərazisinə nəzarət edərək onların təhlükəsizliyini təmin edirlər. Lakin ermənilər bu təminatın keyfiyyətindən razı deyillər. Onlar sülhməramlıların Azərbaycan hərbiçiləri qarşısında aciz olduğuna inanmaqdadırlar. Azərbaycan, rusların Ermənistandan gizli şəkildə silahları Qarabağa daşınmasına kömək etdiklərini vurğulayır. Gündən-günə silahlı insidentlər, atəşkəs rejiminin pozulması haqda xəbərlər gəlir. Azərbaycan bununla ona işarə etməyə çalışır ki, sülhməramlıların mandatının 2025-ci ildə başa çatacağı zaman yenilənə bilməyəcəkdir.

2023-cü ilin may ayından etibarən Azərbaycan və Ermənistan arasında münasibətlərin normallaşması istiqamətində davam edən danışıqlar intensivləşmişdir. Vaşinqtonda, Brüsseldə və Moskvada görüşləri mövqelərin yaxınlaşması üçün mühüm şanslar yaradır. Kişinyovdakı görüş qeyri-rəsmi olsa da müzakirələrin gələcək istiqamətində rol oynadı.

Ermənistan Respublikası. Erməni mətbuatı Paşinyan hakimiyyətinin artıq sülhə doğru irəlilədiyini vurğulamışdır. Beşərəfli qeyri-rəsmi görüşdən sonra səslənən fikirlərə görə Paşinyan Azərbaycanla münasibətləri normallaşdırmaq istəyir. Erməni müxalifəti isə Bakı və Yerevan arasında sülh razılaşması danışıqlarında Ermənistanın hədsiz güzəştə gedə biləcəyi təhlükəsindən danışmaqdadır. Rusiya ilə ixtilafdan sonra Aİ ilə yaxınlaşmağa çalışır

Azərbaycan Respublikası. Prezident İlham Əliyev isə andiçmə mərasimində qeyd etdi ki, əgər Ermənistan Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına son qoymazsa, “əgər Ermənistan öz

qanunvericiliyini normal qaydaya salmazsa, təbii ki, sülh müqaviləsi olmayacaq” [2]. Azərbaycan Ermənistanın öz Konstitusiyasına dəyişiklik edərək, Azərbaycana ərazi iddiası kimi gördüyü "Dağlıq Qarabağ" haqqında istinadları çıxarmasını istəyir. Ermənistanda Baş Nazir Paşinyan hökuməti ali qanuna bu dəyişikliyi etməyə çalışsa da, bu təkliflərlə bağlı narazılıq var və bu, Paşinyanın nüfuzuna təsir etməkdədir.

Rusiya Federasiyası. Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh sazişinin imzalanması Rusiyanın maraqlarına uyğun deyil, Rusiya öz sülhməramlılarını Azərbaycan ərazisində saxlamaq istəyir. Bunun üçün erməni əhalisinin Qarabağa geri qaytarılmasına çalışır. Azərbaycan buna müsbət baxmır, Sülhməramlıların müddətinin 2025-ci ildə bitəcəyini vurğulamaqdadır.

Azərbaycan-Ermənistan sərhədində baş verən son atışma, həmçinin belə bir ehtimalı gündəmə gətirib ki, ola bilsin, Rusiyanın dəstəklədiyi Azərbaycan hər hansı sülh razılaşmasını imzalamazdan əvvəl, bu yolla rəsmi Yerevanı "Zəngəzur dəhlizi" kimi tanınan dəmir və quru yollarını açmağa məcbur edir.

Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı. KTMT ayrı-ayrı dövlətlərin 1) Cənubi Qafqazda mövqelərini möhkəmləndirmək, 2) Xəzər dənizinin ehtiyatlarına çıxış əldə etmək və 3) Mərkəzi Asiyaya birbaşa çıxışı təmin etmək cəhdlərinin olmsından irəli gələrək hesab edir ki, "Ermənistan-Azərbaycan sərhədindəki yüksək münaqişə potensialından fəal şəkildə" bunun üçün istifadə olunmaqdadır. Təşkilata görə sülh sazişi bağlanmasının vəziyyətin gələcək nizamlanmasında başlıca amildir.

Avropa İttifaqı. Sərhəddə hadisəyə görə Avropa İttifaqı missiyası tənqid olunmaqdadır. Paralel şəkildə, Ermənistan və Aİ arasında yaxınlaşma müşahidə olunmaqdadır. "Aİ- xarici siyasət üzrə Ali Josep Borrell Ermənistan xarici işlər naziri Ararat Mirzoyanla görüşündə bildirib ki, Aİ-ermənistanla heç vaxt olmadığı qədər güclüdür və hər iki tərəf bu münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsi maraqlıdır" [4]. Görüşdən əvvəl Mirzoyanla Borrell arasında söhbət kameralara düşüb Borrell Mirzoyandan "problemim var" deyərək soruşub, Mirzoyan var "bəli, var, kifayətdir", deyib. Bu görüş sərhəddəki hadisədən sonra baş tutub. 1) Borrell, Azərbaycanın Ermənistanın döyüş postunu vurmasını tənqid edib. Azərbaycan buna sərt reaksiya verib. 2) Bakı Aİ-ni sərhəddə Ermənistan ordusunun Azərbaycan Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi qulluqçusunun yaralanması ilə nəticələnən "hərbi təxribatına göz yummaqda" günahlandırıb.

İran İslam Respublikası. İran Bakının planına yaxşı baxmır. Reallaşarsa Zəngəzur yolu Ermənistandan keçəcək, Türkiyə və Azərbaycanı birləşdirəcəkdir. Bakı Ermənistanın nəzarəti olmadan bu yoldan istifadə etmək istəyir, Ermənistan isə öz ərazisinə nəzarət hüququnun olduğunu deyir. Azərbaycanın Qarabağa nəzarəti bərpa etdikdən sonra Ermənistan Moskvanın ona dəstək verməməsindən narazı qalaraq ənənəvi müttəfiqi olan Rusiyadan uzaqlaşmağa çalışmaqdadır. Paşinyan son çıxışlarında qeyd etmişdir ki, Yerevan Moskvanı əsas müdafiə tərəfdaşı hesab etmir. Fransa və Hindistanı özünün ən böyük silah təchizatçısı sayır.

Ermənistanın Rusiyanın təsirindən uzaqlaşmaq istiqamətyönümlü çıxışları. onun özü üçün elə də asan məsələ deyil. Əsas infrastruktur, o cümlədən dəmiryolları, qaz və elektrik enerji sistemi Rusiyanın nəzarətindədir. Bundan əlavə, Ermənistanda Rusiyanın hərbi bazası mövcuddur və Ermənistan Putinin hərbi və siyasi bloklarının üzvüdür

Müasir mövcud reallıq. Ermənistan Rusiya ilə münasibətlərdə yaranan ixtilaflardan sonra, Avropa İttifaqı ilə yaxınlaşıb. Paşinyan hökuməti sülh sazişi imzalamağa dair bəyanatlar versə, Ermənistanın davranışları mövcud reallığın bəyanatlardan nə dərəcədə uzaq olduğunu göstəricisidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev fevralın 14-də açılış çıxışında qeyd etmişdir ki, hər kəs Azərbaycan-Ermənistan məsələsi ilə məşğul olmağa çalışsın, lakin artıq Ermənistan-Azərbaycan məsələsi həll edilib. Ermənistanla müqavilə bağlanmazsa, Azərbaycanın hazırkı

siyasətində "heç nə dəyişməyəcək"dir. Ermənistanın sülh razılaşmasında beynəlxalq dəstək və qarantorlara ehtiyacı vardır və bunu təmin etməyə çalışmaqdadır. Azərbaycan isə sərhəddə üçüncü tərəfin nəzarətinə ehtiyac duymur. Çünki, 44 günlük Qarabağ müharibəsinə qədərki dövrdə, müharibənin gedişatı və nəticələrində "beynəlxalq dəstək" çilərin maraqlarına xidmət edən cəhdlərinin sonuçları göz qabağındadır. Artıq Azərbaycan danışıqlar prosesinin birbaşa keçirilməsi tərəfdarıdır. Bugünkü mövcud vəziyyət onu deməyə əsas verir ki, məsələyə kənar qüvvələrin himayə etməyə çalışaraq müdaxilə etməsinə ehtiyac yoxdur. Məsələ həll edilib. Ermənistan müqavilə bağlamasa, Azərbaycanın siyasəti dəyişilməyəcək.

Açar sözlər: Azərbaycan, Ermənistan, Rusiya, ABŞ, Avropa İttifaqı.

Ədəbiyyat

1. Farid Şafiyev, *Orientalizing Azerbaijanis and Armenia-Azerbaijan Conflict*. In *Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives*, Routledge, 2022, pp. 88–111.
2. Azərbaycanla Ermənistan arasında Qarabağla bağlı danışıqlar nəyə əsaslanıb? <https://www.bbc.com/azeri/articles/cx8y8gxgyn8o>
3. Azərbaycan və Ermənistan arasında niyə atışma oldu, bundan sonra nə olacaq? <https://www.bbc.com/azeri/articles/c72ge472gdno>
4. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi: 2024-cü ildə nələr olacaq? <http://www.dia-az.info/8/406686-ermənistan-azərbaycan-munaqişesi-2024-cu-ilde-neler-olacaq.html>

TECHNOLOGY OF CONDUCT OF NEGOTIATIONS: THEORY AND PRACTICE (AZERBAIJAN-ARMENIA)

The conclusion of a peace treaty based on mutual recognition of territorial integrity between Armenia and Azerbaijan remains the most important issue. This should put an end to Armenia's territorial claims to the Karabakh region of Azerbaijan. Azerbaijan, in turn, will work on the reintegration of the Armenian population. Based on this development, the two countries may start negotiations on delimitation and demarcation, opening of transport routes and wider economic cooperation. Peace between Armenia and Azerbaijan can create a regional cooperation platform between the three Caucasian countries - Armenia, Azerbaijan and Georgia.

CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ TƏHLÜKƏSİZLİK MƏSƏLƏLƏRİ- III DÜNYA MÜHARİBƏSİ ASTANASINDA

Kamran Behbudov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Müasir dünyanın siyası və iqtisadi reallıqları dəyişir. Dəyişən dünya günbəgün III Dünya müharibəsi astanasına yaxınlaşır. Hal-hazırda regional təsirlər və itkilərin artırılmasına cəhdlər güclənir. Bələ də demək mümkündür ki, III Dünya müharibəsi regional qarşıdurmalar zəminində başlanacaq və başlanmaqdadır. Cənubi Qafqaz tarixən böyük geopolitik önəm malik region kimi diqqəti cəlb edib. SSRİ-nin dağıldığı dövəndə Rusiyanın təsir dairəsindən xeyli çıxan bölgəyə digər regional və global aktorların marağı artdı. Tədricən ABŞ və Avropanın təmsalında Qərb Qafqazda möhkəmlənməyə cəhd göstərirdi. Rusiyadan fərqli olaraq Qərbin tək cə sərt gücə söykənməyən yayılma siyasəti mədəni və sosial-iqtisadi xarakter daşdığı üçün yenicə müstəqillik

qazanmış region ölkələrinə ilkin dövrdə dəstək göstərilməsindən tutmuş, münaqişələrin həllində vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsinə qədər geniş spektri əhatə edən böyük vədlər paketini özündə birləşdirirdi.

Ənənəvi güclər olan Türkiyə və İranın da regionda siyasi maraqları ideoloji baxımdan müxtəlifdir. Türkiyəni Cənubi Qafqazda əsas güc mərkəzi olan Azərbaycanla siyasi-mədəni-ideoloji əlaqələr bağlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Qərbdə daim Gürcüstanı, İran və Rusiya Ermənistanı, Türkiyə isə Azərbaycanı bölgədəki təbii müttəfiqi hesab edib. Son illər güclənən və ayrıca qlobal güc qütbünə çevrilmək niyyətində olan Çinin də regiona marağı artmaqdadır.

Çinin tarixi-mədəni kontekstdə Qafqazla bağları o qədər güclü olmayan mərkəz olaraq, Pekinin bu strategiyası ağılabatdır. Son illər elm və təhsil kimi humanitar sferalarda da Çinin bölgədə əlaqələr formalaşdırmağa çalışması müşahidə olunur. Həmçinin, Böyük İpək Yolunun Ermənistandan keçəcək hissəsi rəsmi Pekin üçün maraqlıdır.

Qlobal və regional güclərin Qafqazda təsir dairəsini genişləndirmək və bölgədə möhkəmlənmək imkanlarına nəzər yetirək: Qarabağ məsələsi üzərindən.

Rusiyanın yanaşmasını gözdən keçirdikdə, aydın olur ki, uzun müddət Moskva Qarabağ məsələsindən regionda mövcudluğunu qorumaq, Çar Rusiyası dövründən əlində saxladığı - Osmanlı və İranla apardığı müharibələrdə qan tökərək əldə etdiyi, Gülcüstan və Türkmənçay müqavilələri ilə rəsmiləşdirdiyi - mövqelərini rəqiblərinə güzəştə getməmək xəttini yürüdüdü.

II Qarabağ müharibəsindən sonra bölgəyə sülhməramlı hərbi kontingentini yerləşdirən Moskva Qərbin təşkil və təklif etdiyi danışıqlar masasında məsələnin yekun həllinə - sülh müqaviləsinin imzalanmasına hər vəchlə mane olur. Ukrayna ilə müharibədə üzlaşdırdığı çətinliklərin Rusiyayı zəiflətməsi onun kommunikativ alətlərinin effektivliyini azaltsa da, Moskva Qafqazda var olmaqda, ənənəvi mövqelərini qorumağa qərarlıdır.

Kollektiv Qərb isə Rusiyanın Cənubi Qafqazdan çıxarılmasında və bölgənin Avro-Atlantik məkana inteqrasiyasında maraqlıdır. Gürcüstan bu istiqamətdə müəyyən addımlar atsa da, hələlik Aİ və NATO üzvlüyündən uzaqdır. Ermənistan da Paşinyan hakimiyyətə gələndən bəri Qərbdə doğru istiqamətlənməyə can atır.

Lakin sələflərinin rusiyayönümlü siyasəti İrəvanı KTMT, Aİİ kimi Moskva meqalayihələrinin bir parçasına çevirib. Ermənistanda Rusiyanın hərbi bazası da mövcuddur. Hələlik Qərb sadəcə Aİ müşahidə missiyası simasında Ermənistana gəlib çıxıb. Hələlik proses olduqca zəif gedir və necə nəticələncəyi bəlli deyil.

Nəzərə alsaq ki, Rusiyada Paşinyan hakimiyyətinin erməni toplumunda diskreditasiyasına və hakimiyyətini itirməsinə hesablanmış planın işə salınması ilə bağlı əlamətlər müşahidə olunur, onda Qərbin Ermənistanda möhkəmlənməsinin qarşısındakı əngəlin böyük olduğu iddiası mübahisə götürməyən reallıq kimi qəbul edilə bilər.

Azərbaycanın yanaşmasına gəldikdə, rəsmi Bakı uzun illər balanslaşdırılmış siyasət yürüdü. Ancaq 2018-ci ildən başlayaraq rəsmi Bakı balans axtarmadığını və dövlət siyasətinin yeni müstəqil müstəviyə qədəm qoyduğunu bəyan edib. Heç şübhəsiz bütün bunlar daha çox müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin təməl prinsiplərinin Ulu öndər Heydər Əliyev ideyaları ilə möhkəmlənən, bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən milli maraqların qorunması ilə modernləşən ölkənin yeni tarixinin Zəfər salnaməsi ilə birgə təhlil olunmalıdır. Bu baxımdan, formalaşan yeni bazis modeli, yeni platforma, dünyanın və regionun gələcək təfərrüatlarında çox vacib yer alır. Milli Qurtuluşumuz günündə imzalanan Şuşa Bəyannaməsi yalnız Azərbaycan üçün deyil, region üçün də möhkəm sülhə yeni ideal perspektivlər açır.

Qoşulmama Hərəkatının ən aktiv üzvlərindən olan Azərbaycan nə Qərbbə inteqrasiya xəttində, nə də Rusiyanın geopolitik layihələrində iştirak məsələsində öhdəlik doğuracaq addımlar atmayıb. Müstəqil siyasət yürüdüb. Doğrudur, Şərq Tərəfdaşlığı, NATO ilə sülhməramlı missiyalarda əməkdaşlıq, eləcə də Müstəqil Dövlətlər Birliyinin fəaliyyətində iştirak edilməsi kimi faktlar var, amma Bakı nə Gürcüstan qədər Qərbbə, nə də Ermənistan qədər Rusiyaya yaxınlaşmayıb. Öz siyasi müstəqilliyini qoruyub saxlayıb.

İrannın Qafqaz siyasəti isə ekspansiya və möhkəmlənmək üzərində qurulub. Ermənistanın dəstəklənməsi, Azərbaycanla zahirən enişli-çixışlı, lakin reallıqda daha çox "enişli" münasibətlər, Gürcüstanın isə Qara dənizə - Avropaya çixış limanı kimi qəbul edilməsi Tehranın yürütdüyü kurs üçün xarakterikdir. İran müəyyən etnik-dini və tarixi-mədəni alətlərə malik olsa da, daha çox hədə və diktə ritorikasından istifadə etdiyi üçün bunların təsirini xeyli dərəcədə itirib.

Rusiyanın xüsusən yaşlı nəsə sovet nostalgiyası, Qərbin isə gəncliyə iqtisadi rifah və sosial-siyasi azadlıqlar vəd etməsinə qarşı İrannın Qafqaza vəd edə biləcəyi nəsə - nə "parlaq keçmiş", nə də işıqlı gələcək var. Bu amil Tehranın Qafqaz siyasətinin ən özünəməxsus tərəfini təşkil edir. Buna görə də İran regionda, hətta siyasi baxımdan daha yaxın olduğu Ermənistanla belə strateji möhkəmlikdən uzaqdır.

Türkiyənin Qafqazla bağları olduqca güclü, əlaqələr olduqca dərin və köklüdür. Qardaş ölkəni Rusiya və İrandan fərqləndirən əsas cəhət Cənubi Qafqazın dövlətə malik olan hər 3 xalqı ilə tarixi münasibətlərə malik olmasıdır. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, Qafqaza XVIII-XIX əsrlərdə gələn Rusiya regiona fərqli siyasi gücdür.

İrannın da Qafqazla bağları Türkiyənininki ilə müqayisə oluna bilməz. Tarixin bir hissəsində müasir İran ərazilərini Azərbaycan türkləri idarə etsə də, qırılma bu izləri kollektiv yaddaşdan siləcək qədər böyük olub. Ermənilər İranda icma kimi yaşasa da, gürcü milli kimliyində İran hələ də tarixi düşmən və işğalçı sayılır. Bunlarla yanaşı, hazırda mövcud olan teokratik sistemin təqdim etdiyi həyat tərzı təsirləri müsəlman azərbaycanlılara, azı xristian erməni və gürcülərə olduğu qədər uzaqdır.

Türkiyə isə Azərbaycanla təsvirinə ehtiyac duyulmayan qardaşlıq münasibətlərinə malikdir, Gürcüstan üçün Qərbbə açılan qapı və NATO üzvü olan dəyərli iqtisadi-siyasi müttəfiqdir. Ermənistanla Türkiyə arasında hər nə qədər kəskin münasibətlər olsa da, son illər normallaşma prosesi geniş vüsət alıb və proses davam edir. Paşinyan Türkiyəni Avropaya gedən yolda "baş keçid" kimi görür.

Yenidən Qarabağda təhlükəsizlik məsələsi kontekstində qlobal və regional güclərin oynadığı rola baxaq. Rusiya məsələnin həllini mümkün olduğu qədər yubatmağa çalışır. İran Azərbaycanın güclənəcəyi istənilən ssenarinin əleyhinədir. Qərbbə sülh müqaviləsindən çalışsa da onun ləngiməsində maraqlı görünür. Türkiyə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasının, sülhün məhz Azərbaycanın və Beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun reallaşmasının baş verməsi üçün əlindən gələni edir. Xalqımız dövlətçilik və milli birliyin qorunmasının, milli kimliyin təhlilinin yeni tarixi mərhələsinə qədəm qoyur. Prezident İlham Əliyev həyata keçirdiyi xarici siyasət platformasında bütün tədbirlərin preambulasını məhz Qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra ədalətli sülhün imzalanması məsələsi dayanır. Hal-hazırda Ermənistan sərhəd boyu qoşunları cəmləyir. Bunun da səbəbləri sırasında Ermənistanın Azərbaycana məxsus kəndləri qaytarmaq istiqamətində vədləri yerinə yetirməməsindən qaynaqlanır. Onlar Azərbaycan tərəfinin öz tarixi ərazilərini müharibə yolu ilə qaytarmasından narahatdırlar. Bu arada Rusiyanın Ermənistanda olan səfirinin münacişənin bitmədiyinə dair fikri regionun yaxın gələcəyi üçün yaxşı nəsə vəd etmir. Üstəlik 6 aprel ABŞ, Avropa ittifaqı, Ermənistan görüşü rəsmi Yeravanın Rusiya üçün Cənubi Qafqazda açıq əks rol oynaması

məcburiyyətini artırma bilər. Bu isə Ermənistanın Azərbaycanla sülh danışıqları vaxtını uzada bilər.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti haqlı olaraq sülh danışıqları zamanı həm işğal dövrünün, həm müharibə dövrünün, həm də postmüharibə dövrünün reallıqlarının nəzərə alınacağını vurğulamışdır. Zənnimizcə bu həm Ermənistan, həm onun havadarları, eyni zamanda Ermənistan siyasəti əleyhdarları üçün ən obyektiv mesajdır.

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN QƏBUL ETDİYİ MÜTƏRƏQQİ QƏRARLAR

Asim Bəhdiyev

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
asim.behdiyev@icloud.com

XX əsr Rusiya imperiyasındakı böhranla əlaqədar islahatlar dövrü başladı. 1905-ci ildə Azərbaycan ziyalıları Əlimərdan bəy Topçubaşov, Şəmsi Əsədullayev, Əhməd bəy Ağayev, Ədil Xan Ziyadxanov, Əli bəy Hüseynzadə türk-müsəlman əhalisinin imperiyanın mərkəzi orqanlarında təmsil olunmasını və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasını tələb edirdi. Gərgin mübarizə 1906-cı ildə Azərbaycanın tanınmış ziyalıları Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl xan Ziyadxanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Tağı Əliyev, Əsədulla bəy Muradxanovun Rusiyanın birinci parlamenti olan Birinci Dövlət Dumasına deputat seçilməsinə səbəb oldu.

“Bununla yanaşı, Rusiyada çarizmin süqutundan sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə keçmiş imperiya ərazisində mürəkkəb geosiyasi vəziyyət yaranmışdı. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin Bakı neftinə marağının siyasi çarpışmaları daha da gərginləşdirdiyi belə bir şəraitdə Azərbaycanın tərəqqipərvər siyasi elitesi müstəqil milli dövlətçiliyin yaradılması naminə birləşdi” [1].

1917-ci ilin fevralında Rusiyada Romanovların mütləqiyyəti devrildi və Cənubi Qafqazı idarə etmək üçün Müvəqqəti hökumət quruldu. Lakin bu hökumət qısa ömür sürdü. 1917-ci ilin oktyabr çevrilişi Cənubi Qafqaz deputatlarının Petroqrada və Moskvaya çatmasına mane oldu. Nəticədə, 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə Zaqafqaziyanın ali orqanı olan Zaqafqaziya Seymini yaratdılar.

Təəssüf ki, daxili və xarici siyasətdə milli maraqların toqquşması Seymi və Birləşmiş Zaqafqaziya Respublikası hökumətini əngəllədi. 1918-ci il mayın 25-də gürcü nümayəndələri Seymi tərk edərək, mayın 26-da Gürcüstanı müstəqil elan etdilər. Azərbaycan nümayəndə heyəti mayın 27-də fəvqəladə iclas keçirdi və orada Azərbaycanı nəzarətə götürərək özünü müvəqqəti Milli Şura elan etdi. M.Ə. Rəsulzadə sədr təyin edildi, onun müavinləri H. Ağayev və M. Seyidov oldu. F. Xoyskinin sədri olduğu icra orqanı yaradıldı.

Mayın 28-də Milli Şura Seymin dağılmasından sonra Azərbaycanda yaranmış vəziyyəti və Gürcüstanın müstəqilliyini müzakirə etdi. Xəlil bəy Xasməmmədov Azərbaycanın müstəqil respublika elan edilməsinin zəruriliyini əsaslandırdı. N. Yusifbəyli, Ə. Şeyxülislamov və M. Seyidov kimi digər üzvlər də bu fikri dəstəklədilər. Milli Şura lehinə 24 səsle Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdi və 6 bəndlik İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi. 1918-ci ilin 28 Mayında M.Ə. Rəsulzadənin sədr seçildiyi Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi 6 maddəlik “İstiqlal bəyannaməsi”:

“ Böyük Rusiya inqilabının cərəyanı ilə, dövlət vücudunun ayrı-ayrı hissələrə ayrılması ilə Zaqafqaziyanın rus orduları tərəfindən tərkibinə mövcud bir vəziyyəti-siyasiyyə hasil oldu. Kəndi

qəvayi-məxsusələrinə tərk olunan Zaqafqaziya millətləri müqəddəratlarının idarəsini bizzat kəndi əllərinə alaraq Zaqafqaziya Qoşma Xalq Cumhuriyyətini təsis etdilər. Vəqayi-siyasiyənin inkişaf etməsi üzərinə gürcü milləti Zaqafqaziya Qoşma Xalq Cumhuriyyəti cüzindən çıxıb öz müstəqil Gürcü Xalq Cumhuriyyəti təsisini səlah gördü.

Rusiya ilə Osmanlı imperatorluğu arasında zühur edən müharibənin təsviyyəsi üzündən hasil olan vəziyyət hazireyi-siyasiyyə və məmləkət daxilində bulunan misilsiz anarxiya Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət bulunan Azərbaycana, dəxi bulunduğu daxili və xarici müşkülətdən çıxmaq üçün xüsusi bir dövlət təşkilatı qurmaq lüzumunu tələqin ediyor.

Buna binaən arai-ümumiyyə ilə intixab olunan Azərbaycan Şurai milliyeyi-islamiyyəsi bütün cəmaətə elan ediyor ki:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu, Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət Azərbaycan dəxi kamil-əl-hüquq müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təşkili-idarəsi Xalq Cumhuriyyəti olaraq təqərrür ediyor.

3. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti bütün millətlər və bilxassə həmcüvar olduğu millət və dövlətlərlə münasibəti-Həsənə təsisinə əzm edər.

4. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrəvində yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin elər.

5. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bilcümlə millətlərə sərbəstəne inkişafı üçün geniş meydan buraxır.

6. Məclisi-müəssisan toplanıncaya qədər Azərbaycan idarəsinin başında arai-ümumiyyə ilə intixab olunmuş Şurai-Milli və Şurai-Milliyə qarşı məsul hökuməti-müvəqqəti durur” [2].

Azərbaycanın dövlət bayrağı ilk dəfə 1918-ci il iyunun 21-də qəbul edilib. Əvvəlcə qırmızı fonda ağ aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir edilib. Daha sonra, 1918-ci il noyabrın 9-da bayraqda ağ aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan mavi, qırmızı və yaşıl şəkil əlavə olundu. 1918-ci il iyunun 27-də türk dili dövlət dili kimi qəbul edildi. Dövlətin gerbi ilk dəfə 23 mart 1919-cu ildə elan edilib.

1920-ci il yanvarın 30-da dövlət bayrağı istisna olmaqla, bütün dövlət rəmzlərinə nəzarətin gücləndirilməsi planları barədə qərar qəbul edildi və dövlət gerbi haqqında sərəncam verildi. Lakin 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğal edildikdən sonra bu planları həyata keçirmək mümkün olmadı. Sovet Azərbaycanı daha sonra öz gerbini qəbul etdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa tarixi mövcud olmasına baxmayaraq, mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi şəraitdə çox fəal xarici siyasət aparmışdır. 1920-ci il yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransı Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi tanınması haqqında xüsusi qərar qəbul etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Türkiyə, İran, Ukrayna, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, İtaliya, Belçika, Hollandiya, Yunanıstan, Polşa, İsveçrə, İsveç, Danimarka, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Rumıniya, Almaniya, Gürcüstan, Ermənistan, Dağlılar Respublikası, Kırım və digər ölkələrlə diplomatik münasibətlər qurdu.

Yeni yaradılmış Azərbaycan dövlətinin ilkin hərəkətlərindən biri də 1918-ci il iyunun 4-də Batumda Osmanlı dövləti ilə sülh və dostluq müqaviləsi bağlamaq oldu. İyunun 16-da Azərbaycan hökuməti Tiflisdən Gəncəyə köçdü.

Milli Şura Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali orqanı idi. 1918-ci il noyabrın 19-da Milli Şura “Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin yaradılması haqqında qanun qəbul etdi. Bu Parlamentin ilk iclası 1918-ci il dekabrın 7-də oldu və Əlimərdan bəy Topçubaşov sədr seçildi. Parlamentin qərarları səsvermə yolu ilə qəbul edilib, bütün sənədlər Azərbaycan dilində yazılıb.

Parlament qanunvericilik fəaliyyətinə, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə və Azərbaycanın tanınmasına xidmət edirdi.

1919-cu il iyulun 21-də qanunverici orqan “Azərbaycan Respublikası Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında Əsasnamə”ni təsdiq etdi. Bu seçkilərdə Şərqdə qadınlara kişilərlə bərabər ilk dəfə səsvermə hüququ verildi.

Parlamentin 11 komissiyası var idi: Maliyyə və Büdcə, Qanunvericilik Təklifi, Müəssislər Məclisinə Seçkilər Mərkəzi, Mandat, Hərbi, Aqrar Məsələlər, Sorğu, Təsərrüfat-inzibati işlər, Ölkənin İstehsal Qüvvələrindən istifadəyə Nəzarət, Nəşriyyat və Əmək Məsələləri. Hər bir komissiyanın özünəməxsus funksiyaları var idi.

“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentçilik tarixində ikinci dövr və ya Bakı dövrü 1918-ci il dekabrın 7-dən 1920-ci il aprelin 27-dək - cəmi 17 ay davam etmişdir. İlk iclas - 1918-ci il dekabrın 7-də, son iclas -1920-ci il aprelin 27-də keçirilmişdir. Bu dövrdə Parlamentin cəmi 145 iclası olmuşdur. Bütün bu iclaslarda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti İstiqlal Bəyannaməsinin müəyyən etdiyi prinsiplərə sadıq qalaraq və konkret tarixi şəraiti nəzərə alaraq ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək və müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının dolğun təmin olunduğu ən müasir hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq məqsədi daşıyan çox mühüm qanunlar və qərarlar qəbul etmişdi. Bütün bu qanunlar və qərarlar, nəticə etibarilə, hakimiyyətin üç qolunun - qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının formalaşdırılmasına yönəlmişdi” [3].

Müsavat Azərbaycan parlamentində təmsil olunan ən böyük partiya idi. Parlamentdəki bütün siyasi partiyalar qanunvericilik fəaliyyətinə sadıq qaldılar, dövləti gücləndirmək üçün qanun layihələri və islahat proqramları təklif etdilər. Onlar güclü ordunun, kəndlilərə pulsuz torpaq paylanması, 8 saatlıq iş gününün, söz, mətbuat və toplaşmaq azadlığı kimi demokratik azadlıqların müdafiəsi ilə çıxış edirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə beş hökumət quruldu. Nazirlər Soveti, icra hakimiyyəti hökumətin fəaliyyətinə rəhbərlik edib, müxtəlif məsələlərlə bağlı 636 qərar və sərəncam verib. Birinci müvəqqəti hökumətə rəhbərlik edən F. Xoyski ikinci və üçüncü hökumətləri də təşkil etdi. 1919-cu ilin martında səhhətinə görə F. Xoyski istefa verdi və aprelin 14-də Nəsim bəy Yusifbəyli dördüncü hökumət kabinetini formalaşdırdı.

1919-cu ilin sentyabrında Bakı Dövlət Universiteti yaradıldı, təhsil sistemi milliləşdirildi. Dövlətin ərazi bütövlüyü təmin edildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mühüm nailiyyətlərindən biri də dövlət himninin və ücrəngli bayrağın qəbulu oldu. Bu nailiyyətlər dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış və yüksək qiymətləndirilib.

1920-ci il yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransının Ali Şurası Azərbaycanın müstəqilliyini de-fakto tanıdı. Bakıda dövlət nümayəndəlikləri açıldı. Lakin 1920-ci il aprelin 28-də beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan suveren Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sovet Rusiyasının təcavüzü nəticəsində süqut etdi. Nəticədə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti quruldu.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, İstiqlal Bəyannaməsi, Parlament, Hökumət, Sovet Rusiyası.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100: bibliografiya. Tərt. ed.: M. Vəliyeva, Z. Əhmədova, A. Hüseynova, Bakı, 2018, 560s, s.3
2. <https://meclis.gov.az/news-az.php?id=14&lang=az>
3. <https://axc.preslib.az/az/page/qHQJ2aWo4P>

ADVANCED DECISIONS ADOPTED BY THE PEOPLE'S REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The people of Azerbaijan declared their independence on May 28, 1918, a culmination of centuries of struggle. However, due to various reasons, they could not enjoy this freedom for long. The bold act of national independence, which had deeply impacted the people's thoughts, was soon suppressed by cruelty. For many years, our republic was forced to operate under the ideological constraints of the Soviet empire.

Despite existing for only 23 months, the Azerbaijan Democratic Republic achieved significant progress in all areas. This can always be seen as evidence that the republic served the people's interests. During its short existence, the government carried out fundamental reforms in various areas of social life, laying the groundwork for sustainable development in the country. Prominent intellectuals and social and political figures of Azerbaijan led this process. Their initiative, determination and intellectual prowess created ample opportunities for the successful implementation of these reforms.

AZƏRBAYCANIN TARİX VƏ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİNƏ QARŞI QEYRİ-İNSANİ ƏMƏLLƏR

Lətafət Beybutova

Quba şəhərində Soyqırımı Memorial Kompleksi, Quba, Azərbaycan
qubatovaltaft@gmail.com

İki əsrdən artıqdır ki, Azərbaycan xalqına qarşı davam edən erməni təcavüzünün qurbanları təkcə soydaşlarımız deyil, həm də yaşı minillərlə ölçülən tarixi mədəni abidələrimiz, müqəddəs ocaqlarımız və məbədlərimizdir. Bu gün tarixən erməni təcavüzünün qurbanı olmuş dini-mədəni abidələrimizin ümumi sayını müəyyənləşdirmək və onlar barədə tam məlumat toplamaq qeyri mümkündür. Çünki XIX əsrdən etibarən Qarabağa və Qərbi Azərbaycan ərazilərinə köçürülən ermənilər müxtəlif vaxtlarda azərbaycanlıların torpaqlarını, sonra orada yaşayan soydaşlarımızı, daha sonra abidələrimizi təcavüzə məruz qoymuşlar.

Erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı ardıcıl təcavüz və etnik təmizləmə siyasətinin əsas məqsədi erməni tarixçilərinin və ideoloqlarının uydurduğu “böyük Ermənistan” dövlətini bu ərazilərdə yaratmaqdır [1]: XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarının Rusiya tərəfindən işğal edilməsindən və ermənilərin zaman-zaman Şimali Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsindən sonra azərbaycanlıların deportasiyası və soyqırımı faciələri başlanmışdır. Gəlmə ermənilər azərbaycanlılara məxsus ərazilərdə məskunlaşdıqdan sonra onlara məxsus maddi-mədəniyyət nümunələrini məhv etməklə onların izlərini silməyə çalışmış, bu mümkün olmadıqda isə həmin maddi-mədəniyyət nümunələrinin “qədim ermənilərə” aid olmaları barədə saxta tarix yazaraq dünya ictimaiyyətini aldatmağa başlamışlar [1].

Tarixçi alimlərimizin də yazdıqları kimi, əzəli Azərbaycan torpağı olan indiki Ermənistan ərazisində çoxlu sayda tarixi-memarlıq abidələri, karvansaralar, imarətlər, məscidlər, qəbiristanlıqlar, məqbərələr, qəbirüstü abidələr və s. mövcud olmuşdur. İrəvan şəhərindəki Xan sarayı, məscidlər, karvansaralar haqqında səyyahların, sənətşünasların, arxeoloqların, rəssamların

əsərlərində geniş məlumatlar verilib. Rəsmi məlumatlara görə, XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyasının ərazisində 310 məscid mövcud olub. Yüzdilliklərin şahidi və yadigarı olan, təlatümlü qərinələrin sərt sınaqlarından çıxan İrəvan qaləsindəki bütün tarixi abidələr, Toxmax göl qəbiristanlığı, Ağadədə qəbiristanlığı, Aşağı Şorca qəbiristanlığı, VII əsrdə Sisyan rayonu ərazisində tikilmiş Agudi qəbirüstü abidəsi, 1413-cü ildə İrəvan-Eçmiədzin yolunun üstündə inşa edilmiş Əmir Səəd məqbərəsi, 1725-ci ildə İrəvanda inşa olunmuş Rəcəb Paşa məscidi və 150-dən artıq digər məscidlər ermənilər tərəfindən vandalcasına dağıdılaraq məhv edilib. Bu gün Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara məxsus yalnız iki tarixi-memarlıq abidəsi qalmışdır. Tarixi Azərbaycan ərazisi olan indiki Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara qarşı apardıqları etnik təmizləmə və tarixi abidələrə qarşı həyata keçirilən vandallıq aktları nəticəsində monoetnik erməni dövləti yaranmış, azərbaycanlıların varlığını özündə əks etdirən bütün tarixi-memarlıq abidələri yer üzündən silinmiş, qəbiristanlıqlar dağıdılmışdır [2]. XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyası ərazisində 310 məscid qeydə alındığı halda, bu gün Ermənistan ərazisində yalnız bir məscid – Göy məscid qismən salamat qalmışdır ki, onu da xarici qonaqlara “fars” məscidi kimi təqdim edirlər.

Təqribən min illik tarixi olan Alban dövlətinin mövcud olduğu dövrlərdə Şimali Azərbaycanın bütün bölgələrində, o cümlədən Qarabağda öz spesifik quruluşuna görə tamam fərqli alban-xristian dininə aid məbədər, şərq xristianlığına məxsus memarlığın bütün növləri inkişaf etmişdi. Bütün bu tarixi həqiqətləri inkar edən ermənilər xristianlıq amilindən istifadə edərək bu tipli abidələrin divar yazılarını və bəzi bədii ornamentlərini dəyişdirərək bu abidələri erməniləşdiriblər. Xocavənd, Xocalı, Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər rayonları ərazilərində ermənilər 50-dən çox abidənin memarlıq quruluşunu dəyişdiriblər.

Bundan əlavə, işğalçı Ermənistan tərəfindən əzəli torpaqlarımızdakı İslam mədəniyyəti abidələri də tamamilə məhv edilib və ya erməniləşdirilib. Bu abidələrin yazıları dəyişdirilməklə ermənilərə məxsusluğu bəradə müxtəlif dillərdə dezinformasiyalar yayılır və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılır [2]. Elə bu səbəbdən də Qarabağ və işğal olunmuş ətraf rayonların ərazilərində mövcud olmuş məscidlər tamamilə dağıdılaraq yararsız hala salınıb. Yalnız beynəlxalq təşkilatların təzyiqləri nəticəsində Ağdam Cümə məscidini, Şuşa şəhərindəki Aşağı Gövhərağa, Yuxarı Gövhərağa və Saatlı məscidlərinin divarlarını salamat saxlamaq mümkün olub. Ermənilər qeyri-insani hərəkətlər nümayiş etdirərək, Ağdam Cümə məscidinin içərisində ev heyvanları, o cümlədən donuz saxlamaqla azərbaycanlılara və bütövlükdə müsəlman dünyasına qarşı öz nifrətlərini nümayiş etdirmişlər.

Qarabağın mədəniyyət paytaxtı olan Şuşa şəhərində vaxtiylə tarixi memarlıq abidəsi kimi Azərbaycan dövləti tərəfindən qorunan qala və istehkam divarları, Pənah Xanın iqamətgahı, Şahbulaq sarayı, Əsgəran qalası, böyük şair Vaqifin məqbərəsi, Xanqızı Natavanın ev muzeyi, Mir Möhsün Nəvvabın mülkü, Ü. Hacıbəyovun ev muzeyinin hazırkı vəziyyətini görmək Erməni işğalçılarının törətdiyi vandalizmin səviyyəsini təsəvvür etmək üçün yetərlidir. Sadəcə Şuşada 8 muzey, 31 kitabxana viran edilmişdir. Qarabağ və ətraf rayonlarda tarixi əhəmiyyət kəsb edən 62 məscid, rayonların ərazisindəki 26 tarix-diyarşünaslıq muzeylərindən on minlərlə qiymətli muzey əşyası və eksponatı talan edilərək Ermənistanı, oradan da başqa ölkələrə aparılmış, 927 kitabxanadan 4.6 milyon kitab və əlyazma əsərin bir qismi yandırılmış bir qismi də Ermənistanı daşınmışdır [3]. Azərbaycan ordusu işğal altındakı torpaqları daha yeni azad etdiyindən Erməni işğalçılarının ölkənin milli mədəniyyətinə vurduğu ziyanın miqyası, nəticələrini hələ tam dəqiqliyiylə hesablamaq, təsəvvür etmək mümkün deyildir. Prezident cənab İlham Əliyevin təlimatıyla beynəlxalq ekspertlərin də cəlb edildiyi komiya işğaldan azad edilən bölgələrdə araşdırma və hesablama fəaliyyətlərinə davam edir. Qarabağ və

ətraf rayonlarda baş verən bu vandalizm və talan siyasətindən sadəcə Türk İslam abidələri deyil, ilk insan məskənlərindən olan Tağlar və Azıx mağaraları, tunc dövrünə ait Ağdamdakı Çıraqtəpə yaşayış yeri, kurqanlar, müxtəlif Alban məbədləri də nəсібini almışdır. İşğal dövrü Ermənilərin Azərbaycanın memarlıq abidələriylə bağlı apardığı saxtalaşdırma və mənimləmə siyasətinin başqa bir istiqaməti də Qafqaz Albanlarına aid olan xristiyan kilsələrini erməniləşdirmək olmuşdur ki, bu haqda əvvəlki yazılarımızdan birində ətraflı məlumat vermişdik. Saxtalaşdırma sadəcə qədim Alban kilsələriylə yekunlaşmamış, yenə Qarabağdakı bəzi qədim tikililərin üzərindəki Türk Müsəlman element və motivləri Erməni yazısı və xaçıyla dəyişdirilmişdir. Ermənistanın hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması və bu sərvətlərin qeyri-qanuni dövriyyəsiylə bağlı qəbul edilən beynəlxalq konvensiyaları kobud şəkildə pozduğu, dünyanın gözü önündə insanlıq mədəniyyətinin mühüm mərkəzlərindən biri olan Qarabağda Azərbaycan xalqının mədəni mirasına qarşı da müharibə apardığı açıqdır [3].

Məlum olduğu kimi, Ermənistan 30 işğal altında saxladığı Qarabağ bölgəsində bütün infrastrukturunu məhv edib. Artıq işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə geniş quruculuq-abadlıq işləri həyata keçirilməkdədir. Bu layihələrin həyata keçirilməsində bizimlə bərabər dünyanın ən qabaqcıl şirkətləri iştirak edəcəkdir. Ölkəmiz ən böyük iritutumlu layihələrdə iştirak edərək öz geosiyasi nüfuzunu daha da möhkəmləndirir [4]. Burada başlıca yeri iki məqam tutur: birincisi, regionun böyük dövlətləri ilə dostluq əlaqələrini möhkəmləndərək onların ədalətli və tərəfsiz mövqə tutmalarını təmin etmək; ikincisi, Azərbaycanda "güclü dövlət üstəgəl güclü cəmiyyət" formulunda güclü ordu faktorunu geniş olaraq bərqərar etmək. Beynəlxalq enerji layihələrinin və ticarət dövriyyəsinin mərkəzində yerləşən Azərbaycan tarixi İpək Yolunun bərpa edilməsi üçün çox böyük səylər göstərib.

Erməni təcavüzkarları işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni irsini təşkil edən mədəniyyət obyektlərini xüsusi qəddarlıqla məhv etmişlər. Ələ keçirdikləri ərazilərdə 12 muzey, 6 rəsm qalereyası olmaqla tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət etmiş və yandırmışlar. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunmuş, 44 məbəd və 9 məscid təhqir edilmişdir. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4 milyon 6 yüz min kitab eləcə də misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilmişdir [5].

1994-cü ildə atəşkəsin əldə edilməsindən sonrakı il ərzində işğal altındakı ərazilərdə dağıdılan tarixi-dini, mədəniyyət abidələrin sayı hərbi münaqişə zamanı dağıdılmış abidələrin sayından çoxdur. Təəssüf ki, dünya ictimaiyyəti ermənilərin ölkəmizin təbiətinin başına gətirdiyi bəlalara biganə münasibət göstərir. Onu da qeyd edək ki, bu gün Azərbaycanda tarixi abidələrimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması sahəsinə böyük işlər aparılır. Artıq torpaqlarımız işğaldan azad edilib və bundan sonra bu ərazilərdə tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası işləri sürətlə davam etdirilir.

Açar sözlər: Alban məbədləri, tarixi abidələr, işğal, saxta dəlillər, arxeoloqlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Azərbaycan cildi. Bakı, 2007.
2. Solmaz Rüstəmovə-Tohidi. 1918. Azərbaycan qırğınları şəkil və sənədlərdə. Bakı, 2013, 168.
3. Dr. Telman Nüsrətəoğlu, Qarabağda Azərbaycan-Türk mədəni irsinə qarşı həyata keçirilən vandalizm.
4. Məhəmməd Nərimanoğlu, Azərbaycan. 2010. 23 iyul. s. 6.
5. Nahid Məmmədov. Güllələnən abidələr: Cəbrayıl. Cəmiyyət və din qəzeti. Bakı, 09 sayılı, 02-08 iyul 2009.

6. Faiq İsmayılov, Tarix və mədəniyyət abidələri; qorunması, istifadəsi və bərpası barədə təlimatlar, Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2013.

INHUMAN ACTS AGAINST THE HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS OF AZERBAIJAN

The main purpose of the Armenian nationalists' policy of consistent aggression and ethnic cleansing against our people is to create the "great Armenia" state invented by Armenian historians and ideologists in these areas: the deportation and genocide tragedies of Azerbaijanis after the capture of Azerbaijani lands by Russia at the beginning of the 19th century and the relocation of Armenians to the territories of Northern Azerbaijan started. After settling in the territories belonging to the Azerbaijanis, the new Armenians tried to remove their traces by destroying Azerbaijani material and cultural samples and when this was not achieved, they began to deceive the world community by writing a fake history that those material and cultural samples belonged to the "ancient Armenians".

YAŞIL NƏZƏRİYYƏDƏ TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ

Eldar Cəfərov, Fidan Əlili

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

eldar.jafarov@bsu.edu.az, fidan.alili.01@gmail.com

İqlim dəyişikliyi və böhran təkcə ekoloji problemlər yaratmır, həm də dövlətlər arasında münasibətlərə təsir edir, qüvvələr balansını dəyişir və beynəlxalq siyasətə mühüm təsir göstərir. Bu da iqlim miqrasiyasına səbəb olur. İqlim miqrasiyası insanların təbii fəlakətlər, qida çatışmazlığı və su ehtiyatlarının qıtlığı kimi səbəblərə görə evlərini tərk etməli olmasıdır. Belə səbəblərdən miqrasiya edən insanlar iqlim qaçqınları adlanır və təhlükəsizlik probleminə çevrilirlər.

Yaşıl nəzəriyyəyə gəldikdə, bir-birinə uyğun gələn üç əsas fərziyyə var. Birincisi odur ki, nəzəriyyə beynəlxalq konsepsiyadan çox qlobal konsepsiyaya önəm verir. Bu baxımdan qlobal birliyin, eləcə də yerli icmaların öz resurslarına nəzarət etmək hüququnun vacibliyi qəbul edilir. Bioregional icmalar dünya nizamının əsas tikinti blokları kimi tanınır. İkinci fərziyyə ondan ibarətdir ki, o, mövcud insan təcrübələrinin qeyri-insani dünya ilə bir növ uyğunsuz olduğunun gizli başa düşülməsi ilə başlayır. Son fərziyyə ondan ibarətdir ki, yaşıl nəzəriyyə antroposentrik fəlsəfi inanc sistemləri tərəfindən dəstəklənən müasir təcrübələrin ekoloji böhranın yaranmasında kritik əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulayır [1, s.15].

Yaşıl nəzəriyyəni Robert Koks kontekstində neo-Qramsçi siyasi iqtisadın bir alt qolu kimi, kosmopolit əxlaq və Yürgen Habermasa əsaslanan demokratiya yanaşması kontekstində isə tənqidi siyasi iqtisad kimi görmək də mümkündür. Üstəlik, rasionalizm-konstruktivizm mübahisəsi kontekstində qiymətləndirildikdə onu tənqidi konstruktivist kimi də xarakterizə etmək olar. Başqa sözlə, bunu neorealizm və neoliberalizmin təmsil etdiyi rasionalist ənənəyə qarşı duran yeni hərəkat daxilində qiymətləndirmək olar. Çünki neorealistlər ekoloji və ekoloji problemləri aşağı siyasət səviyyəsində həll etməklə təhlildən kənarlaşdırdıqları halda, neoliberalallar qlobal səviyyədə problemin bir sıra empirik həlləri istehsal etməyə və problemi həll etməyə çalışaraq

normativ ölçüsü nəzərə alınır. rejim nəzəriyyəsinin yanaşmalarına uyğundur. Bu səbəbdən yaşıl nəzəriyyə həm siyasi iqtisad, həm də normativ nəzəriyyə kontekstində bu rasionalist yanaşmalara qarşı çıxır [1, s.16].

Jorgersen yaşıl nəzəriyyəni, məsələn, okeanlara, iqlimə, səhralara, çaylara, ozon təbəqəsinə və şəhərlərə qədər uzanan, kəşifən siyasi və mədəni sistemlərin yaratdığı ekosistemlər və ətraf mühit kimi anlayışlar vasitəsilə qurulan nəzəriyyələr üçün ümumi bir termin olaraq görür [2, s.161]. Xüsusilə yaşıl nəzəriyyənin əsas nəzəriyyələrdən fərqlənən aspektlərinə diqqət yetirən tədqiqatlarda yaşıl nəzəriyyə ilə digər tənqidi nəzəriyyələr arasında qarşılıqlı əlaqə və ayrılıq kifayət qədər yer almır. Buhari Gülmez və Aydın Dikmen, yaşıl nəzəriyyənin antroposentrizmdən kənarda yatan ontoloji perspektivinə görə "kritik nəzəriyyələrə qarşı problem həll etmə nəzəriyyələri" dixotomiyasından kənara çıxdığını düşünür [4, s.21].

Ekologiya əvəzinə insanlara diqqət yetirən siyasi sistemlər arasında dövlət mərkəzli sistemlər ən dağdııcı strukturlar sırasındadır. Yaşıl nəzəriyyəyə görə, bu tip struktur həmişə öz maraqlarını ətraf mühitdən üstün tutacaqdır. Ona görə də nisbi gücünü artırmaq üçün mümkün qədər iqtisadi artıma nail olmağa çalışacaq. Bu vəziyyət ekologiyanın məhvinə səbəb olacaq. Yaşıl nəzəriyyəyə görə, liberal və ya kommunist olmasından asılı olmayaraq bütün dövlət mərkəzli sistemlərin məqsədi istehsal vasitələrinə nəzarət etməklə böyümək və güclənməkdir.

Ekoloji təhlükəsizlik insanların yaşadığı mühitin sağlam, dayanıqlı və ekoloji problemlərdən qorunması deməkdir. Bununla belə, iqlim dəyişikliyi, suyun çirklənməsi, torpaq eroziyası, meşələrin qırılması, səhralaşma, turşu yağışları və biomüxtəlifliyin itirilməsi kimi problemlər qlobal ekoloji təhlükəsizliyi təhdid edir. Bu problemlər bütün dünyada insan sağlamlığına, təbii sərvətlərə və ekosistemlərə ziyan vurur. Buna görə də ekoloji problemlərdən qorunan bir mühit təmin etmək üçün alınacaq tədbirlər son dərəcə vacibdir. Ekoloji problemlər transsərhəd təsirlərə malik olduğundan ölkələr arasında münaqişə və gərginlik mənbəyi ola bilər. Məsələn, su ehtiyatlarına çıxışla bağlı ölkələr arasında münaqişələr baş verə bilər və ya ərzaq və su ehtiyatlarının azalması miqrasiya dalğalarına səbəb ola bilər. Bundan əlavə, qlobal ekoloji problemlər iqtisadi, sosial və siyasi qeyri-sabitliyə səbəb ola bilər. Bu cür imkanlar 1970-ci illərdən etibarən ekoloji problemlərin ekoloji təhlükəsizlik anlayışı ətrafında qiymətləndirilməsinə imkan yaratsa da, bu problemlərə qarşı qlobal əməkdaşlığın və ekoloji problemlərin beynəlxalq təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən həllinin vacibliyini ortaya qoydu. Ekoloji problemlərin təkə bir dövləti deyil, həm də sərhədləri aşan bir çox dövlətləri narahat etməsi və təhdid etməsi beynəlxalq münasibətlərdə yaşıl nəzəriyyənin əhəmiyyətini artırmışdır. Buna görə də yaşıl nəzəriyyə bu cür ekoloji problemlərin insanlar tərəfindən törədildiyi fikrinə əsaslanan ekosentrik bir anlayışa malikdir.

Ekoloji təhlükəsizlik ümumiyyətlə ekoloji təhlükə və risklərdən azad bir mühit kimi müəyyən edilir. Ekoloji resursların dövlətlər arasında mübahisələrə və hətta münaqişələrə səbəb ola biləcəyi ilə bağlı müzakirələrə əlavə olaraq, təbii yaşayış mühitinin saxlanması, tutmuş, əhalinin sürətli artımı, qlobal istiləşmə və istixana effektindən iqlim dəyişikliyinə, biomüxtəlifliyin azalmasından tutmuş bir çox yeni təhlükələri ehtiva edir. su ehtiyatlarının çirklənməsinə [5, s.11]. Bu tip risklərin və ekoloji təhlükəsizliyə təhdidlərin hər birinin səbəbi digərinin nəticəsidir. O qədər ki, insan fəaliyyətinin təbiətdəki mənfi, qeyri-mütənasib və yanlış idarə olunması biomüxtəlifliyin azalmasına və resursların tükənməsinə, tükənən resurslar isə münaqişələrə səbəb olur. Münaqişələr həm ətraf mühitin pisləşməsinə, həm də insan ölümünə və nüvə və kimyəvi silahlar vasitəsilə məcburi miqrasiyaya səbəb olur. Buna görə də ekoloji təhlükəsizlik problemləri bir səbəb və digərinin nəticəsi olaraq həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət olaraq daim artmağa meyllidir [6, s.350].

Ətraf mühit problemlərinin artması ilə bəşəriyyəti, cəmiyyətləri, dövlətləri, qlobal xarakter daşıyan bütün elementləri təhdid edən bütün problemlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yaxından izləmək zərurəti yaranıb. Təhlükəsizliyə artıq düşmən ordusu ekvivalenti kimi baxılmır və təhlükəsizliyə yalnız hərbi elementlər nail ola bilməz. Dağıdıcılığın ən açıq şəkildə görüldüyü və qlobal təsirlərə malik olduğu bir sahə olaraq ətraf mühit son zamanlar bütün canlıların gələcəyini təhdid edəcək şəkildə zədələnmişdir. Bu vəziyyət əvvəllər məhdud olan, lakin qlobal təhlükəsizlik müzakirələrində yer tapmayan ekoloji problemlərin indi mərkəzi mövqə tutmasına şərait yaratmışdır. Dövlətlərarası və yerli münafişələr, yoxsulluq, işsizlik, terrorizm və məcburi miqrasiya kimi qeyri-sabitlik mənbələri ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Qlobal ekoloji dağıdıcılığın artıq sadəcə proqnoz deyil, iqlim dəyişikliyi və bununla bağlı miqrasiyaların baş verdiyi bir dövrdə müharibə və zorakılığın artdığı, məhvetmə mədəniyyətinin dünyaya hakim olmağa başladığı müşahidə edilir. Bu səbəbdən iqlim dəyişikliyi kimi ekoloji təhdidlər hərbi təhlükəsizlik anlayışını üstələyə bilər [7, s.125]. Bu kontekstdə yaşıl nəzəriyyə və onun təhlükəsizlik perspektivi ümumilikdə günümüzün ekoloji problemlərinin həlli, xüsusən də iqlim böhranı və iqlim qaçqınları baxımından çox əhəmiyyətlidir.

“Azərbaycan 2030”: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də ölkəmizdə “yaşıl enerji” istehsalının genişləndirilməsi məsələsi də əhəmiyyətli yer alıb. Hədəf ümumi enerji istehsalı gücündə bərpaolunan enerjinin payını indiki 17,3 faizdən 2025-ci ildə 24, 2030-cu ildə isə 30 faizə çatdırmaqdır.

Bu istiqamətdə inamlı addımlar atılır. Prezident İlham Əliyev işğaldan azad edilmiş əraziləri - 10 min kvadratkilometr ərazini “yaşıl enerji” zonası elan edib. Burada artıq bir neçə su-elektrik stansiyası inşa edilib və fəaliyyətə başlayıb. Günəş və külək-elektrik stansiyalarının yaradılması ilə bağlı isə konkret planlar var.

Xatırladaq ki, BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransı 29-cu sessiyasının – COP29-un bu il ölkəmizdə keçiriləcəyi ilə bağlı qərar ötən il dekabrın 11 –də COP28-in 150-dən çox dövlət və hö-kumət başçılarının iştirakı ilə Dubayda reallaşan plenar iclasında qəbul olunub. Qeyd edək ki, bu, təsadüfi olmayıb. Çünki indiyədək COP-un konfransları qazıntı yanacağı ixracatçıları olan, lakin “yaşıl enerji”yə də fəal şəkildə sərmayə qoyan ölkələrdə keçirilib. Azərbaycanın da fəaliyyəti bu baxımdan yüksək dəyər-ləndirilib. Başqa sözlə, dünya ölkələri-nin COP29-un Bakıda reallaşdırılacağı barədə yekdil qərarı respublikamızın iqlim dəyişikliklərinin qarşısının alınma-sı sahəsində həyata keçirdiyi layihələrə verilən yüksək qiymətlə bağlı olub.

Beləliklə, COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi ilə bağlı qərarın qəbul edil-məsi bir daha təsdiq edir ki, ölkəmizin bu sahədəki fəaliyyəti BMT daxil olmaq-la, beynəlxalq və qlobal təşkilatlar tərə-findən yüksək qiymətləndirilib. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycanın namizədli-yi dəstək olunub və təsdiqlənib. Qeyd edək ki, Azərbaycan regionda “yaşıl enerji”nin inkişafına ən çox investisi-ya edən ölkələrdən biridir. Son illər bu sahəyə yönəlmiş sərmayələrin həcmi 1 milyard dollardan artıqdır [3].

Açar sözlər: Yaşıl nəzəriyyə, ekoloji siyasət, beynəlxalq təhlükəsizlik, Azərbaycan və ekologiya.

Ədəbiyyat

1. Barnett, J. (2003). Security and climate change. *Global Environmental Change*, 13(1), 1-17.
2. Barry, J. (2014). *Green political theory*. V. Geoghegan, R. Wilford, *Political ideologies: An introduction* içinde, ss. 153-178. London: Routledge.

3. Bayramov V. Azərbaycan regionda yaşıl enerji lideridir. Xalq qəzeti. 03.02.2024 <https://xalqqazeti.az/az/iqtisadiyyat/163209-azerbaycan-regionda-yasil-enerji-lideridir>
4. Buhari Gülmez, D., Aydın Dikmen, B. (2022). Gezegensel siyaset manifestosunun ardından yeşil teörinin uluslararası ilişkilerdeki konumu. Uluslararası İlişkiler, 19(76), 19-38.
5. Kaypak, Ş. (2012). Güvenlikte yeni bir boyut: Çevresel güvenlik. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(8), 1-22.
6. Paterson, M. (2012). Yeşil siyaset. S. Burchill et al. Uluslararası ilişkiler teorileri, ss. 341-370). İstanbul: Küre Yayınları.
7. Schubert, R. (2008). Climate change as a security risk. London: Earthscan. s236

SECURITY IN GREEN THEORY AND FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Climate change also causes people to have to leave their natural habitats. In particular, the effects of global climate change increase concerns about climate refugees. Environmental security problems such as rising sea levels, increasing temperatures and frequent natural disasters, decreasing and pollution of water resources, and desertification have the potential to cause social conflicts by endangering people's lives. In the study, the transformation of security after the Cold War was examined within the scope of environmental security through the perspective offered by green theory, and it was concluded that global climate change and climate refugees have the potential for conflict as security problems. While doing all this, from the perspective of green theory, it has been claimed that environmental degradation affects climate change and climate migration and that this situation is a security problem through concrete examples.

CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA QARŞIDURMADAN SÜLHƏ PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Ramil Cəlilov

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Azərbaycan
ramilcelilov100@gmail.com

Cənubi Qafqaz hər zaman öz aktuallığı, geostrateji cəhətdən əhəmiyyətliyi, təbii sərvətləri ilə fərqlənən bir region olmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, tarixin keçmiş səhifələrində və indinin özündə belə dünyanın bir çox dövlətləri bu regionda öz maraq və mənafeələrini müxtəlif şəkillərdə təmin etməyə çalışırlar. Cənubi Qafqaz regionunda yaxın keçmişə qədər vacib məsələlərdən biri potensial münaqişə ocaqları, əsasən də Ermənistan-Azərbaycan qarşdurması idi. Hal-hazırda Cənubi Qafqaz regionunda diqqət çəkən əsas məqamlardan biri məhz Ermənistan-Azərbaycan arasında müharibədən sonrakı vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində addımların atılması, iki dövlət arasında sülh quruculuğu prosesinin effektivliyinin təmin edilməsi, sülhün qarşısını alacaq potensial təhlükələrin aradan qaldırılmasına birgə səylərin göstərilməsidir. Lakin, bu məsələdə hələ də qərəzli mövqeyə sahib olan tərəflər mövcuddur. Bunun əsas səbəbi isə, Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandıqdan sonra ilk öncə dahi liderimiz Heydər Əliyevin, daha sonra isə Heydər Əliyev ənənələrinə sadıq qalan, ona verilən sözləri layiqincə tutaraq ata vəsiyyətini yerinə yetirən cənab prezidentimiz İlham Əliyevin liderliyi ilə ölkəmizin

günü-gündən bütün sahələrdə inkişaf edərək, beynəlxalq sferada əsaslı aktorlardan birinə çevrilməsindədir. Digər bir fakt ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda əsas söz sahibi olaraq öz potensialını artırmaqda davam edir. Məhz 44 günlük tarixi zəfərimiz Azərbaycanın gücünü bütün dünyaya sübut etmiş oldu. Digər bir fakt isə ölkəmizin bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatların fəaliyyətində aktiv iştirakı, vacib və əsaslı beynəlxalq konfranslara ev sahibliyi etməsi onun artan gücünü göstərməkdədir. Məhz bunun nəticəsidir ki, dünya arenasında böyük rol oynayan dövlətlərin iştirakı ilə bu il çərçivəsində COP29 11-22 noyabr tarixləri arasında Azərbaycanda keçiriləcəkdir. Sözsüz, bütün bu uğurlarımız və durmadan artan gücümüzdən ilk növbədə Ermənistan narahatlıq hissi keçirməkdədir. Bunun nəticəsində rəsmi İrəvan öz xarici siyasətində dəyişikliklər edərək təzadlı hərəkətlərə yol verməkdə davam edir. Yenə də hər zaman olduğu kimi iki ölkə arasında sülh quruculuğu prosesinə sözün əsl mənasında can yandıran tərəf kimi Azərbaycan çıxış etməkdədir.

Hal-hazırda sülh quruculuğu prosesində müəyyən irəliləyişlər əldə edilməsinə baxmayaraq, problem yaradacaq məqamların təhlili və tədqiqi xüsusilə vurğulanmalıdır. Belə ki, ötən il ərzində bir sıra dövlətlərin Fransanın, Almaniyanın və Avropa İttifaqının təşəbbüsü ilə keçirilməsi nəzərdə tutulan görüşdən Azərbaycan tərəfi imtina edib. Rəsmi Bakı bunun səbəbini Fransanın Azərbaycana qarşı qərəzli mövqeyinin olması, həmçinin Türkiyənin bu görüşə daxil edilməsinə razılığın verilməməsi ilə əsaslandırılmışdır. Ümumiyyətlə, Ermənistana havadarlıq edən Fransanın Azərbaycanla bağlı qərəzli mövqeyi sonrakı proseslər çərçivəsində özünü göstərdi. İlk olaraq səfirlərimizin heç bir əsaslı səbəb göstərilmədiyi təqdirdə “persona-non-grata” elan edilməsi, Fransanın Evian-Lö-Bən şəhərində azərbaycanlı şair Xurşudbanu Natəvanın abidəsinə qarşı vandalizm aktının törədilməsi, o cümlədən Fransada islamofobiyanın normallaşdırılması kimi vacib məqamları qeyd edə bilərik [1]. 17 fevral 2024-cü il tarixində Almaniyada keçirilən 60-cı Münxen Təhlükəsizlik Konfransında Almaniya Kansleri Olaf Şoltsun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyanın da iştirakçılığı ilə birgə görüş həyata keçirilib [2]. Görüşdə Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh gündəliyi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilib, növbəti danışıqların xarici işlər nazirləri səviyyəsində davam etdiriləcəyi vurğulanmışdır. 28-29 fevral 2024-cü il tarixlərində isə Almaniyanın xarici işlər naziri Annalena Baerbokun təşəbbüsü ilə Berlində Ermənistandan Ararat Mirzoyan və Azərbaycan tərəfdən Ceyhun Bayramov arasında iki günlük danışıqlar aparıldı [3]. Görüşün nəticəsində sülh quruculuğu prosesində əsaslı addım atılmasa da iki ölkə həll edilməmiş məsələləri aydınlaşdırmaqda və bu məqsədlə yenidən görüşməkdə böyük maraqlı olduğunu diqqətə çatdırdı. Lakin növbəti görüşün nə zaman olacağı bildirilməsə də ehtimal edilir ki, tərəflər bu il çərçivəsində məsələlərin müzakirəsi istiqamətində yenidən masaya oturacaqlar. Ötən ilin dekabr ayında cənab prezident İlham Əliyev və Ermənistan baş naziri N.Paşinyan tərəfindən sülh danışıqlarının davam etdirilməsi və sülh quruculuğu çərçivəsində yaxın zamanda razılaşmanın vacib olduğu qeyd edilsə də, rəsmi İrəvan müəyyən mənada bu prosedən yayınmağa çalışır. Sülh quruculuğu prosesini gecikdirməyə davam etməklə bərabər, özünə yeni müttəfiqlər axtarıb. Sülh quruculuğu prosesində əsaslı problemlərdən biri kimi vasitəçilik prinsipi dayanmaqdadır. Azərbaycan tərəfi ötən il ərzində sülh quruculuğu prosesində Türkiyə və Rusiyanın vasitəçiliyini irəli sürsə də qarşı tərəf əks-mövqedən çıxış edərək ABŞ-ın və Avropa İttifaqının vasitəçiliyi məsələsini irəli sürüb. Bu isə birmənalı olaraq qəbul edilməzdir. Nəzərə alsaq ki, iki ölkə arasında müharibənin dayandırılmasında və Azərbaycan Respublikasının işğal altında olan torpaqlarının azad edilməsi prosesində vasitəçi ölkə qismində Rusiya Federasiyası mühüm rol oynamış, həmçinin Türkiyənin ciddi səyləri olmuşdur. Bu zaman ərəfəsində isə ABŞ-ı və Avropa İttifaqı tərəfindən Azərbaycanın müharibəni dərhal dayandırması və məsələni diplomatik yollarla həll

edilməsinin labüdlüyü diqqətə çatdırılmışdı. Məsələyə bu perspektivdən yanaşdıqda yenə də Azərbaycanın bu məsələdə doğru yol seçdiyini görmüş olduq. Məsələni qəlizləşdirən digər bir yanaşma isə Ermənistan tərəfinin Azərbaycana qarşı əsassız iddialar irəli sürən Fransa kimi bir sıra ölkələrə, o cümlədən Avropa İttifaqına arxalanmasıdır. Əgər biz bir neçə il bundan öncəyə nəzər salsaq görə bilərdik ki, Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrdə əməkdaşlığın bir çox aspektlərdə inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi əsas nüanslardan biri kimi qeyd olunurdu. Lakin Rusiya-Ukrayna müharibəsinin başlamasından sonra Avropa İttifaqı tərəfindən Azərbaycana qarşı əsassız iddialar və təzadlı fikirlər səsləndirilməkdə davam edir. Hətta, Azərbaycan qazının onlara lazım olmadığını və bütün əlaqələrin kəsilməsinin mümkün ola biləcəyini bildirirlər. Avropa İttifaqı Azərbaycanın xarici siyasətində Rusiya meyilli tendensiyaqların çoxalması fikirini ortaya atır. Bu qətiyyətlə belə deyil. Hər zaman olduğu kimi bu gün də Azərbaycan xarici siyasətini balanslaşdırılmış şəkildə davam etdirir. Biz bunu Azərbaycan tərəfinin Ukraynaya etdiyi yardımlarda aydın şəkildə görə bilərik. Və əlavə olaraq Azərbaycan tərəfi münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinin vacibliyini hər zaman dəstəkləmişdir. Digər mühüm bir məsələ isə ABŞ-ın bu regiona marağıdır. Nəzərə alsaq yaxın zamanda ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində neqativ bir hal qeydə alındı. Belə ki, Azərbaycan tərəfindən rəsmi şəxslərin ABŞ-a gediş-gəlişinin qadağan edilməsi məsələsi gündəmə gətirildi. Lakin bu məsələ sonradan aradan qaldırıldı. Həmçinin bəzi mənbələrdə Azərbaycanın ərazi iddiası ilə çıxış etdiyi bildirilir. Bu faktorda tamamilə cəfəngiyyatdan ibarətdir. Azərbaycan müharibəni öz qanuni torpaqları, beynəlxalq hüquq normaları və BMT-in qətnamələri çərçivəsində apararaq qələbə qazanmışdır [4].

İndi isə sülh quruculuğu prosesində gələcək perspektivlərin nədən ibarət ola biləcəyinə diqqət yetirək. 7 fevral 2024-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkilərinin nəticəsində 92.12 % səs göstəricisi ilə cənab İlham Əliyev yenidən prezident seçildi. And içmə mərasimində cənab İlham Əliyev bu məsələnin həllində vasitəçiyə ehtiyacımızın olmadığını, sülhün yalnız iki ölkə tərəfindən, heç bir üçüncü tərəfin iştirakı olmadan əldə edilə biləcəyinin mümkünlüyünü vurğulayaraq, Ermənistana rəsmi Bakı tərəfindən sülh müqaviləsinin mətninin yazıb göndərildiyini bildirdi [5]. Hal-hazırda qeyd edə bilərik ki, bu prosesin tez bir zamanda reallaşması iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşması baxımından kifayət qədər həlledici amildir. Lakin Ermənistan hakimiyyətinin qərəzli mövqelərdən çıxış etməsi bu müddəti uzada bilər. Hətta 5 aprel tarixində Ermənistan, ABŞ və Avropa İttifaqının birgə Brüsseldə görüşü gözlənilir. Bu görüşün əks nəticəsi regionda sabitliyin və sülh quruculuğunun təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərəcəkdir. Həmçinin, Ermənistan tərəfinin müxtəlif havadarlarının hesabına silahlandırılması sülh prosesinə zərbə vuracaq digər addımlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan əlavə ölkəmizdə keçiriləcək COP29 çərçivəsində bir çox dünya dövlətlərinin dövlət və hökumət başçıları, bir sıra regional və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri ölkəmizə səfər edəcəkdir. Məhz bu ərəfədə çoxsaylı görüşlərin təşkili, qarşılıqlı dialoqların təşkil edilməsi sülh quruculuğu prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Mart ayı çərçivəsində NATO-un baş katibi Yens Stoltenberqin ilk öncə Bakıya daha sonra isə İrəvana rəsmi səfər etməsi sülh quruculuğu prosesində mühüm rol oynaya bilər. Belə ki, baş katib hər iki dövlətin nümayəndələri ilə görüşərək regionda sülhün bərqərar edilməsinin və möhkəmləndirilməsinin hər iki ölkənin maraqları baxımından labüd olduğunu vurğulayıb. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, hər iki dövlətin nümayəndələri bu məsələnin həll edilməsi istiqamətində yenidən görüşəcəklər. Həmçinin hazırda Azərbaycanın 8 kəndi Ermənistanın işğalı altındadır. Bu kəndlərin qaytarılması və boşaldılmasının təmin edilməsi də sülh quruculuğu prosesinə effektiv təsir göstərəcəkdir.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, sülh quruculuğu, rəsmi, qərəzli, COP29, müqavilə.

Ədəbiyyat

1. Bakıda Müxtəlifliyin qorunması: 2024-cü ildə İslamofobiya ilə mübarizə mövzusunda beynəlxalq konfrans <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/169925-bakida-muxtelifliyin-qorunmasi-2024-ilde>
2. İlham Əliyevin Almaniyanın Kansleri və Ermənistanın Baş naziri ilə birgə görüşü olub <https://president.az/az/articles/view/64221>
3. Berlin hosts foreign ministers of Armenia and Azerbaijan for peace talks <https://www.euronews.com/2024/02/28/berlin-hosts-foreign-ministers-of-armenia-and-azerbaijan-for-peace-talks> <https://www.commonspace.eu/opinion/opinion-de-facto-peace-no-peace-agreement>
4. <https://files.preslib.az/projects/conflict/gl1.pdf>
5. <https://www.euronews.com/2024/02/15/president-aliyev-promises-to-continue-peace-process-with-armenia-in-his-auguration-speech>

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR PEACE WITHOUT CONFLICT IN THE SOUTH CAUCASUS REGION

The South Caucasus region is always in the center of attention. Thus, this region consists of the states of Azerbaijan, Georgia and Armenia. From time to time, conflicts in the South Caucasus region have reached their peak and caused a negative situation. When analyzing the South Caucasus region, the Armenian-Azerbaijani conflict and the current relations between the two countries should be emphasized as the first issue that needs to be paid attention to from a historical point of view.

ADDRESSING NEW CHALLENGES IN THE SOUTH CAUCASUS: THE EDUCATIONAL LANDSCAPE OF GEORGIA

Lia Charekishvili

European University, Tbilisi, Georgia
Charekishvili.lia@eu.edu.ge

Abstract. Education has always held great importance, but its significance has amplified within the ongoing process of globalization. We reside in an era marked by rapid and profound transformations within human societies and our planet. Changes once spanning centuries now unfold within mere years, even months. Earth's conditions are shifting; temperatures escalate, ecological cycles falter, species vanish and the specter of our own extinction looms. Economic crises cascade, displacing millions from their livelihoods while exacerbating the chasm between affluence and deprivation. Recently, a global pandemic has gripped humanity, paralyzing societies, halting production, inducing unemployment, shuttering schools and confining substantial populations to their homes. In this turbulent landscape, education emerges as a potent instrument for sculpting the future—imparting knowledge, honing skills and shaping values. Yet, schooling is not impartial; it operates within the nexus of societal contradictions, serving as both a mirror and a catalyst for change.

At the beginning of 2023/2024 academic year, 879 students had been sent abroad for study, which is more by 156 students compared to the previous year. The number of students sent from public universities is 2.4 times higher than the number of students sent from private universities.

The very important issue is international mobility: the number of students studying abroad and the number of foreign students. The number of foreign students has been increasing over the last few years. For illustration, the number of foreigners in the 2023/2024 school year was 30.7 thousand, compared to 10.1 thousand in 2017/2018.

Introduction. Education has always held great importance, but its significance has amplified within the ongoing process of globalization. We reside in an era marked by rapid and profound transformations within human societies and our planet. Economic crises cascade, displacing millions from their livelihoods while exacerbating the chasm between affluence and deprivation. Recently, a global pandemic has gripped humanity, paralyzing societies, halting production, inducing unemployment, shuttering schools, and confining substantial populations to their homes. In this turbulent landscape, education emerges as a potent instrument for sculpting the future—imparting knowledge, honing skills and shaping values. Yet, schooling is not impartial; it operates within the nexus of societal contradictions, serving as both a mirror and a catalyst for change.

Online education is a flexible instructional delivery system that encompasses any kind of learning that takes place via the Internet. Online learning allows educators to reach students who may not be able to enroll in a traditional classroom course and supports students who need to work on their schedule and at their own pace.

Purpose. At the beginning of the 2023/2024 academic year, 62 higher education institutions were in Georgia, of which - 19 state and 43 private institutions. Approximately two-thirds of higher educational institutions are located in Tbilisi. At the beginning of the 2023/2024 academic year, 54.3 thousand students were enrolled in Georgian higher education institutions, out of them 32.4 thousand in state universities and 21.9 thousand in private universities. Student admissions increased by 8.4 percent compared to the same period of the previous year.

The very important issue is international mobility. At the beginning of 2023/2024 academic year, 879 students had been sent abroad for study, which is more by 156 students compared to the previous year. The number of students sent from public universities is 2.4 times higher than the number of students sent from private universities. The number of foreign students has been increasing over the last few years. For illustration, the number of foreigners in the 2023/2024 school year was 30.7 thousand, compared to 10.1 thousand in 2017/2018.

Foreigner Students have higher enrolment in higher favoring level of education - Magistracy, Certified physician (Veterinarian) or Residency, programs the Health and welfare by 90.4 % of all Students; then comes Social sciences, business and law – by 4.5 %.

The number of foreign students increased year by year. By gender, men exceed women from 2.5 times to 1.2 times. The number of foreign women students increases as men.

Most foreign women students are studying Health and welfare programs, 92.6% of all foreigner women students, accordingly men _ 88.5 %.

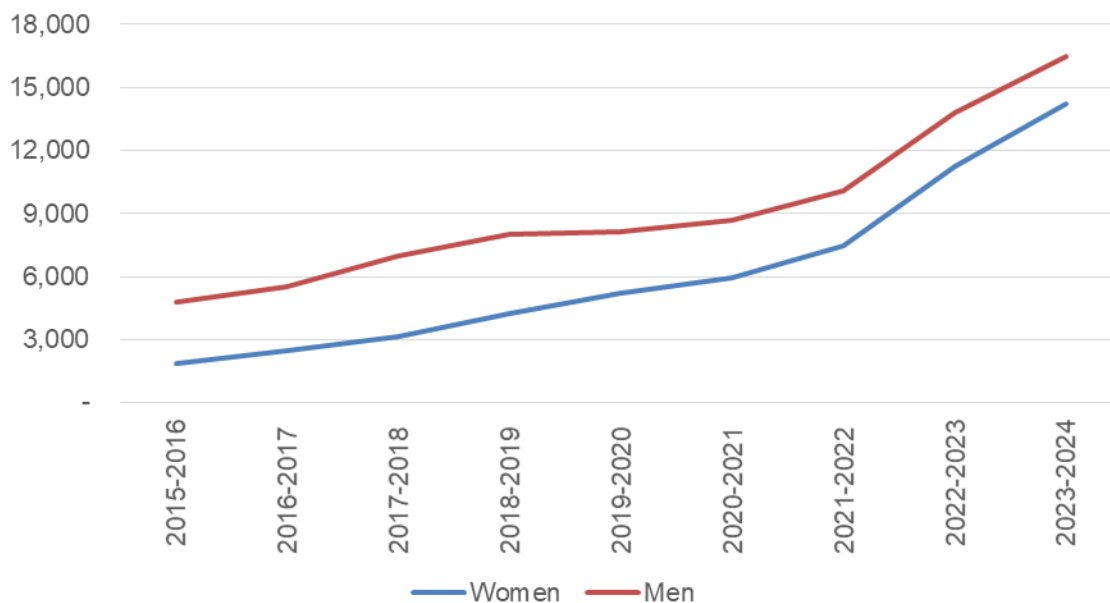

Chart 1. Number of Foreign Students In Institutions by Programmes and Sex, persons
(At the beginning of the school year)
Source: GeoStat

Conclusion. Engaging in learning mobility presents students with the chance to cultivate essential skills and broaden their perspectives through studying or training overseas. The advantages of such mobility are widely acknowledged. Beyond just receiving an education, studying abroad offers individuals the opportunity to enrich their cultural experiences and broaden their worldview. For the host country, this is also significant. It's not solely about financial gains but also about the exchange of foreign expertise and skills.

At the core of globalizing the education system lies the exchange of students among educational institutions worldwide, alongside the analysis of the distribution of students from various countries. This entails understanding which countries' populations are studying in which nations and identifying the most sought-after education programs for mobility.

- ✓ To provide for mobility demanded education programs in Georgia;
- ✓ To provide the skills of critical analysis and independent thought for supporting international mobility.
- ✓ To experience new ways of thinking and acting in the field of study;
- ✓ To get the opportunity for personal development.

Keywords: Education, statistics, foreign students, mobility.

References

1. Charekishvili Lia. About Education System In Georgia: Modern Challenges. Modernization Of Economy: Current Realities, Forecast Scenarios And Development Prospects : IV International scientific-practical conference (1-2 June 2022, Kherson – Khmelnytskyi)
2. Charekishvili Lia. Statistical Analysis of Condition of Higher Education in Georgia. Journal Economics and Business. Iv. Javakhishvili Tbilisi State University N3, 2014, p. 123-142

3. Gagnidze, I. (2018). The Role of International Educational and Science Programs for Sustainable Development (Systemic Approach), *Kybernetes*. Vol. 47 Issue: 2, pp. 409-424. <https://doi.org/10.1108/K-03-2017-0114>
4. Teräs, M., Suoranta, J., Teräs, H. et al. Post-Covid-19 Education and Education Technology Solutionism: a Seller's Market. *Postdigit Sci Educ* 2, 863–878 (2020). <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00164-x>
5. Statistical Data Base. Available from: www.geostat.ge

THE EVOLVING GEOPOLITICAL LANDSCAPE OF THE SOUTH CAUCASUS: DIMINISHING RUSSIAN INFLUENCE AND THE RISE OF NEW POWER CENTRES

Tural Dadashov

Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

Tural1995pa@gmail.com

Abstract: This scholarly article conducts a nuanced examination of the shifting geopolitical dynamics within the South Caucasus, focusing on the gradual erosion of Russian hegemony amidst the ascent of regional and extraregional actors. Utilizing a robust analytical framework, it explores the strategic recalibrations and policy adaptations undertaken by Russia in response to the expanding influence of the EU, NATO and China, alongside the burgeoning ambitions of Iran and Turkey. Through a critical synthesis of recent scholarly literature, this analysis elucidates the complexities of a multipolar regional order emergence, characterized by diversified alliances and enhanced geopolitical competition. The implications of these transitions for regional stability and security are meticulously assessed, with particular emphasis on the strategic configurations underpinning the Georgia-Turkey-Azerbaijan axis. This comprehensive investigation employs a multidisciplinary approach, drawing insights from international relations theory, regional studies, and security studies, to articulate a forward-looking perspective on the South Caucasus's evolving geopolitical landscape.

Analysis:

The Challenges to Russian Hegemony:

Eurasianism and Its Limits: The ideological underpinnings of Russia's attempts to maintain its dominance are increasingly challenged by the realities of a multipolar world, signaling a reevaluation of its hegemonic strategy in the South Caucasus [1].

Economic Engagement as a Strategic Pivot:

The shift towards leveraging economic instruments reflects Russia's adaptation to changing geopolitical dynamics, though this strategy has yet to fully counterbalance the influence of other regional players [2].

The NATO Factor and Security Dilemmas:

Russia's security concerns, magnified by NATO's potential expansion and conflicts in adjacent regions, necessitate a strategic recalibration in the South Caucasus [3].

China's Ascendant Role in the Region:

China's engagement, characterized by economic investments and strategic partnerships, presents a formidable challenge to Russia's historical influence, offering South Caucasus states alternatives to traditional power structures [4].

The Strategic Ambitions of Iran and Turkey:

The geopolitical aspirations of both Iran and Turkey are reshaping the regional balance, with their active engagement highlighting the complexity of national and ethnic affiliations transcending traditional alliances.

The Georgia-Turkey-Azerbaijan Strategic Axis:

This tripartite alliance underscores a collective endeavor towards reducing dependency on Russia, promoting economic integration and enhancing regional security through infrastructure and energy projects.

EU and NATO Influence in Shaping Regional Dynamics:

The involvement of the EU and NATO in promoting democratic institutions and security cooperation in the South Caucasus further complicates Russia's influence, aligning with the broader geopolitical competition and the strategic orientations of regional states.

The South Caucasus region stands at a geopolitical crossroads, with the diminishing influence of Russia and the emergence of new power centres signalling a shift towards a more multipolar and competitive regional order. This transformation, characterized by the diverse strategic interests of global and regional actors, presents both challenges and opportunities for the future stability and security of the region.

Keywords: South Caucasus, Russia, NATO, EU, China, Iran, Turkey, geopolitical shifts, Eurasianism, economic engagement, regional security, power dynamics.

References

1. Yahyapour, M., Gharehbeygi, M. (2016). Hegemonic Challenges of Iran and Russia in the Transcaucasia Region. *Journal of Programming Languages*, 9, 289. <https://doi.org/10.5539/JPL.V9N5P289>.
2. Perović, J. (2005). From disengagement to active economic competition: Russia's return to the South Caucasus and Central Asia. *Demokratizatsiya*.
3. Sushentsov, A., Neklyudov, N. (2020). The Caucasus in Russian foreign policy strategy. *Caucasus Survey*, 8, 127 - 141. <https://doi.org/10.1080/23761199.2020.1759888>.
4. German, T. (2022). Russia and the South Caucasus: The China Challenge. *Europe-Asia Studies*, 74, 1596 - 1615. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2071843>.

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ İCTİMAİ DİPLOMATİYA MÜSTƏVİSİNDƏ

Lalə Dilənova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

lale.dilanova@au.edu.az

İngilis dilindən hərfi tərcümədə “çoxmədəniyyətlilik” anlamına gələn “multikulturalizm” termini Azərbaycanda əsasən ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarından başlayaraq istifadə olunur və bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı, bir-birini tamamladığı və zənginləşdirdiyi cəmiyyəti ifadə edir. Elmi ədəbiyyatda qeyd olunur ki, multikulturalizm Azərbaycanda sosial bir hadisədir, burada multikultural dəyər və ənənələr ifadənin ortaya çıxması və siyasi leksikona daxil olmasından çox-çox əvvəl formalaşmış, müstəqilliyin bərpasının ardından siyasi müstəviyə də çıxarılaraq rəsmi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri elan edilmişdir. Azərbaycanın multikultural cəmiyyət kimi formalaşmasında xalqın mənəvi dəyərləri, milli xüsusiyyətindən irəli

gələn etnik-mədəni müxtəlifliyə tolerant münasibəti ilə yanaşı, ölkənin siyasi rəhbərliyinin bu sahədə apardığı məqsədyönlü iş də böyük rol oynayır. Başqa bir deyişlə, Azərbaycanda adına “multikulturalizm” deyilən sosial münasibətin dövlət siyasətinə və xalqın həyat tərzinə çevrilməsi bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir [1].

Multikulturalizm onu dövlət siyasəti kimi qəbul edən ölkələr kateqoriyasında yer alan Azərbaycan Respublikasının təkə daxili siyasətinin deyil, xarici siyasət kursunun da əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu, rəsmi sənədlərdə əksini və əməli fəaliyyətdə təsdiqini tapmışdır. Bu baxımdan 2000-ci illərdən başlayaraq tolerantlığın, mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, sivilizasiyalar və dinlərarası dialoq məkanı olmaq, dünyada multikulturalizm mərkəzi prizmasından tanınmaq, özünün multikulturalizm modelini dünyaya nümunə kimi təqdim etmək istəyən Azərbaycan dövləti tərəfindən beynəlxalq müstəvidə bu istiqamətdə mövqelənmək məqsədilə müxtəlif təşəbbüslər irəli sürülmüş, layihə və proqramlar həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmış, 11 yanvar 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə 2016-cı il Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilmiş, habelə siyasi leksikona “Multikulturalizmin Azərbaycan modeli” və ya “Azərbaycan multikulturalizm modeli” kimi terminlər daxil edilmişdir. Belə təşəbbüs və fəaliyyətlərdən biri də 2008-ci ildə əsası qoyulan “Bakı prosesi”dir.

Başlanğıcında regional təşəbbüs olan “Bakı prosesi” 2010-cu ildən başlayaraq qlobal hərəkətə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2-3 dekabr 2008-ci il tarixlərində Bakıda keçirilmiş “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda beynəlxalq konfransda irəli sürülən “Bakı prosesi”nin 2018-ci ildə 10 illik yubileyi qeyd olunmuşdur [2, 3]. Avropa Şurasına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin sözügedən konfransına Azərbaycanın təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq 10 İslam ölkəsi dəvət edilmiş, Avropa və ona qonşu regionlardan 48 ölkənin, 8 beynəlxalq təşkilatın və bir sıra beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin iştirak etdiyi konfransda “Mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqinə dair Bakı Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir. “Bakı prosesi”nin əsasının qoyulduğu bu konfransın keçirilməsində əsas məqsəd Azərbaycanın Avropa Şurasına və İslam Konfansı Təşkilatına (2011-ci ildən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı) üzv yeganə dövlət olmaq imkanından bəhrələnərək, Avropa ilə İslam dünyası arasında mədəniyyət körpüsü olmaq, habelə Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun gücləndirilməsi idi. Təşəbbüsün davamlılığının təmin edilməsi məqsədilə 13-15 oktyabr 2009-cu il tarixlərində Bakıda keçirilmiş İslam ölkələrinin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransında yenə Azərbaycanın təşəbbüsü ilə 10-dan çox Avropa dövləti də iştirak etmişdir [4]. Tədbir çərçivəsində Avropa Şurasına üzv dövlətlər ilə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlər arasında mədəniyyətlərarası dialoqa dair birgə kommunike qəbul edilmiş və beləcə beynəlxalq tədbirlərin formatına, iştirakçılarının tərkibinin müəyyənləşdirilməsinə yeni əhəmiyyət gətirilmişdir. Prosesin məntiqi davamı olaraq 2010-cu il sentyabrın 23-də BMT Baş Assambleyasının 65-ci sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun keçirilməsi təşəbbüsü elan edilmişdir [5].

Aradan keçən müddət ərzində qlobal bir platformaya çevrilən “Bakı Prosesi” çərçivəsində UNESCO, Ümumdünya Turizm Təşkilatı, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası və ICESCO kimi beynəlxalq təşkilatların tərəfdaşlığı ilə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumları (2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2024), BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumu (2016), Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumları (2011, 2012, 2013, 2014, 2016, 2018), Dünya Dini Liderlərinin Sammitləri (2010, 2019) keçirilmiş, habelə Nizami Gəncəvi Beynəlxalq

Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə Qlobal Bakı Forumları (2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2021, 2022, 2023, 2024) təşkil edilmişdir. Azərbaycanın qlobal hədəflərinə söykənən Bakı forumlarının məqsədi dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqu möhkəmləndirmək, dini ayrı-seçkiliyə qarşı birgə mübarizə aparmaq, birgəyaşayış ənənələrini, mədəni-dini müxtəlifliyə tolerant münasibəti və hörməti, multikultural dəyərləri təbliğ və təşviq etmək və beləliklə, dünyada gedən proseslərə müsbət töhfə verməkdir.

Formatına və məqsədinə görə mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində qlobal hadisə olan “Bakı prosesi” çərçivəsində təşkil olunan tədbirlər həm bəşəriyyəti narahat edən və düşündürən aktual mövzuların müzakirəsi üçün qlobal platforma rolunu oynayır, həm də müxtəlif aksiyalarla mədəniyyətlərin yaxınlaşması üçün praktik fəaliyyət və layihələri özündə birləşdirir. “Bakı prosesi”nin digər bir fərqləndirici cəhəti isə ondan ibarətdir ki, həm yuxarıda adıçəkilən beynəlxalq təşkilatları öz ətrafında birləşdirir, həm də Azərbaycanın multikulturalizm və mədəniyyətlərarası dialoqa dəstək siyasətini beynəlxalq gündəlikdə saxlayır.

“Bakı prosesi”nin tədbirlərində indiyə qədər 200-ə yaxın ölkədən dövlət başçıları, hökumət rəsmiləri, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, diplomatlar, dünyanın nüfuzlu beyin mərkəzlərinin, media qurumlarının, akademik dairələrin nümayəndələri, din, siyasət, mədəniyyət, təhsil və elm xadimləri, qlobal biznes qurumlarının nümayəndələri iştirak etmiş, Bakı prosesi” beynəlxalq siyasi-mədəni terminologiyada öz yerini tutmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 2017, 2018 və 2019-cu illərdə BMT Baş Assambleyasına təqdim etdiyi məruzələrində “Bakı Prosesi”ni xüsusi vurğulayaraq Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunu mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoq sahəsində BMT-nin əsas qlobal platforması olduğunu ifadə etmişdir [6, 7].

Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri olan multikulturalizm onun xarici siyasətinin də səmərəliliyini artırır və bu baxımdan təbliği ölkənin beynəlxalq miqyasda tanınması və haqqındakı təsəvvürlərin düzgün məcraya yönəldilməsi məqsədlərinə xidmət edərək ictimai diplomatiya fəaliyyətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Ötən əsrin 90-cı illərində postsovet məkanında ortaya çıxan yeni müstəqil dövlətlər kimi Azərbaycan da beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiya prosesində demokratik cəmiyyət quruculuğu yolunu və bazar iqtisadiyyatını əsas istiqamət kimi seçən, hüquqi - dünyəvi inkişaf yolunda inamla addımlayan ölkə və beynəlxalq birliyin gələcəkdəki etibarlı tərəfdaşı kimi tanınmaq və beləcə dövlətin müstəqilliyinə və təhlükəsizliyinə beynəlxalq təminat almaq üçün xarici siyasətin qabaqlayıcı mexanizmi olan ictimai diplomatiya fəaliyyətlərinə müraciət etmiş, onun müxtəlif texnologiya və elementlərindən istifadə etmişdir.

Müstəqilliyin bərpasının ilk illərində Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət kursu Qarabağın dağlıq hissəsində erməni separatizmi və Ermənistanın hərbi təcavüzü ilə dərinləşən ciddi siyasi və iqtisadi problemlərlə müşayiət olunur və bu məsələ diplomatiyanın qarşısında mühüm vəzifələr qoyurdu. Erməni separatizminin qarşısının alınması, işğalın ağır nəticələrinin aradan qaldırılması, artıq keçmişdə qalan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ölkənin ərazi bütövlüyü və beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll edilməsi üçün beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyinin təmin edilməsi zərurəti milli maraqlara söykənən xarici siyasət kursu ilə birlikdə fəal ictimai diplomatiyanın həyata keçirilməsini də tələb edirdi. Ümumi olaraq multikultural dəyər və ənənələrin beynəlxalq ictimaiyyətə milli identikliyin elementi kimi təqdimi, xüsusi olaraq isə Azərbaycan multikulturalizminin təzahürü olan, geniş beynəlxalq dəstəyə malik “Bakı prosesi” çərçivəsində təşkil olunan forumlar bu prosesin önəmli halqasını təşkil edir və xarici siyasət məqsədlərinə çatmaq yolunda strateji vasitə olan ictimai diplomatiyanın əhəmiyyətini bir daha vurğulayır.

Açar sözlər: Multikulturalizm, xarici siyasət, Bakı prosesi, mədəniyyətlərarası dialoq, ictimai diplomatiya.

Ədəbiyyat

1. Abdulla K. Multikulturalizmə giriş, Bakı 2029. s.414-415.
2. Parisdə Bakı Prosesinin 10 illik yubileyi qeyd edilib, <https://culture.gov.az/az/umumi-xeberler/parisde-baki-prosesi-nin-10-illik-yubileyi-qeyd-edilib>, 30.03.2024.
3. Bakı Prosesinin 10-cu ildönümünün qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, <https://president.az/az/articles/view/25888>, 30.03.2024.
4. İlham Əliyev Dünya dini liderlərinin II Sammitinin açılış mərasimində iştirak edib, <https://president.az/az/articles/view/34790>, 20.03.2024.
5. İlham Əliyev Dünya dini liderlərinin II Sammitinin açılış mərasimində iştirak edib, <https://president.az/az/articles/view/34790>, 20.03.2024.
6. Bakı Prosesi qlobal təşəbbüsünün 12 ili tamam olur, https://yeniazərbaycan.com/SonXeber_e74607_az.html, 26.03.2024.
7. İlham Əliyev Dünya dini liderlərinin II Sammitinin açılış mərasimində iştirak edib, <https://president.az/az/articles/view/34790>, 20.03.2024.

“ORTA DƏHLİZ” CƏNUBİ QAFQAZ KONTEKSİNDƏ

Fərahim Əliyev

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası,
Bakı, Azərbaycan
ferahim_eliyev_1997@mail.ru

“Bir kəmə, bir yol” layihəsinin əsas hissəsi – Orta Dəhliz (Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi) Çini Mərkəzi Asiya və Azərbaycan vasitəsilə Avropa ilə birləşdirən strateji nəqliyyat marşrutudur. İqtisadi inkişafa, siyasi sabitliyə və qarşılıqlı mədəni əlaqələrə ciddi təsiri baxımından dəhlizin region, Cənubi Qafqaz və Avropa üçün əhəmiyyəti çoxcəhətlidir. Son dövrlərdə geoiqtisadi əhəmiyyəti artan Orta Dəhliz və ya Trans-Xəzər Nəqliyyat Marşrutu olaraq da adlandırılan nəqliyyat şəbəkəsi Avropa-Çin arasında quru yolunun önəmi ilə yanaşı Cənubi Qafqaz kontekstində də diqqət çəkir.

Azərbaycan qərblə şərqin kəsişməsindəki və Cənubi Qafqazda coğrafi mövqeyi etibarilə nəhəng marşrutun mərkəzindədir, hətta layihənin Orta dəhlizi üzərində açar ölkədir; Ölkə dəhliz vasitəsilə regional və beynəlxalq ticarətdə strateji əhəmiyyət qazanır, iqtisadi infrastrukturunu möhkəmləndirir, həmçinin yeni bazarlara çıxış, mal və xidmətləri üçün ixrac imkanları əldə edir.

Avrasiyada 4 milyard əhalini birləşdirən, 70-ə qədər ölkənin iştirak etdiyi və dünyanın gələcək 50 illik iqtisadiyyatını müəyyən edəcəyi proqnozlaşdırılan “Bir kəmə bir yol” (Yeni İpək Yolu) layihəsinin quru marşrut üzrə üç əsas dəhlizi mövcuddur: Şimal, Cənub və Orta. Şimal dəhlizində yerləşən Rusiyanın, eləcə də Cənub dəhlizində yerləşən İrənin Qərblə kəskin münasibətləri daşımaların bu dəhlizlər üzərindən həyata keçirilməsini risk altına atır. Bu, Mərkəzi Asiyadan Azərbaycana, buradan Türkiyə üzərindən Avropaya çıxan Orta dəhlizi aktuallaşdırır. Qarabağ münaqişəsinin həlli isə Orta dəhlizi daha da perspektivli edib. Bu vəziyyətdə Rusiya və İrəni birləşdirən Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat layihəsi hər iki istiqamətdəki dəhlizləri Orta dəhlizdə - Azərbaycan üzərində birləşdirmək imkanı verir. Artıq bununla bağlı işlər həyata keçirir

və bu, Azərbaycanı “Bir kəmərlər bir yol” layihəsində əhəmiyyətli haba çevirir. Bu, ölkəmizin milyardlarla dollar qazanc əldə etmək perspektivini açır.

Proqnozlara görə, Orta Dəhlizə 8 trilyon dollara qədər investisiya yatırılacaq. Təkcə yük daşımalarının 40 milyard dollar dəyərə malik olacağı gözlənilir. Bu daşımaların ən azı 5, ən çox 10 faizinin Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu marşrutu üzrə həyata keçirilməsi Azərbaycanın milyardlarla dollar gəlir əldə etməsi deməkdir. Bununla yanaşı, Orta dəhliz üzərindən enerji resurslarının Avropa bazarına çıxarılmasında da Azərbaycanın əhəmiyyətli paya sahib olmaq imkanı var [1].

Son dövrlərdə “Orta Dəhliz” ətrafında yaranmış yeni reallıq Azərbaycanı da bu dəhlizlə bağlı daha fəal addımlar atmağa vadar edir. Azərbaycan Qərblə Şərqlə arasında “Orta Dəhliz”in inkişafı üçün Türkiyə və Qazaxıstanla birgə addımlar atır. 27 iyun 2022-ci il tarixində Bakıda Türkiyə, Azərbaycan və Qazaxıstanın xarici işlər və nəqliyyat nazirlərinin keçirilən görüşündə vurğulanmışdı ki, Xəzər dənizi ilə yüklərin çatdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və hər üç ölkə “Orta Dəhliz”in əhəmiyyətini artırmaq üçün addımlar atmağa hazırdır. Həmin görüşdə xüsusilə qeyd olunmuşdu ki, nəqliyyat və logistikaya sərmayənin artması regionda rifahı artıracaq. Nazirlərin Bakı görüşündə, həmçinin vurğulanmışdı ki, regional proseslər fonunda Azərbaycan, Türkiyə və Qazaxıstan arasında əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [2].

ADA Universitetində 2023-cü il noyabrın 25-də “Orta Dəhliz boyunca: geosiyasət, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat” mövzusunda keçirilən konfransda da bu beynəlxalq nəqliyyat infrastrukturunu barədə ətraflı danışılıb. Prezident İlham Əliyev tədbirdəki çıxışında Orta Dəhliz kimi irimiqyashlı layihənin icrasının təhlükəsizlik, iqtisadi bacarıq və geosiyasi amillər sayəsində gerçəkləşdiyini, bu cür önəmli təşəbbüsə qoşulan hər bir ölkənin də bu missiyaya sadıq qaldığını diqqətə çatdırıb [3].

Xüsusilə qeyd etmək vacibdir ki, son zamanlar dünyada baş verən mühüm siyasi proseslər fonunda Azərbaycanın regiondakı düzgün xarici siyasəti xüsusilə ön plana çıxır. Güclənən və super dövlətə çevrilən Çin Cənub-Şərqi Asiya bölgəsində Hindistanla rəqabət aparır. 2023-cü ilin noyabr ayında Hindistanda irəli sürülən İMEC layihəsi də Çinin “Bir kəmərlər bir yol” layihəsinə alternativ olmaq məqsədi daşıyır. Lakin bu layihənin əsas marşrut xətlərindən biri kimi qəbul edilən Yaxın Şərqdə eskalasiyaların başlanması Dehlinin ideyasını “doğulmadan ölüyə” çevirdi. Bu eyni zamanda, İMEC-də təmsil olunmaq istəyən ölkələr üçün də mənfi perspektivlər vəd edir. Belə ölkələrdən biri də Ermənistandır. Rəsmi İrəvan Pekin-Dehli rəqabətində seçimini Hindistandan yana etməklə məğlub tərəfə çevrildi. Bu kontekstdə rəsmi Bakının strateji tərəfdaş kimi Çini seçməsi nə qədər doğru qərar verildiyini sübut edir. Dünyanın yeni super gücü Azərbaycanla bərabərhüquqlu şəkildə əməkdaşlığın dərinləşməsində maraqlıdır və bu Bakının həm siyasi, həm iqtisadi dividendlər əldə etmək imkanlarını genişləndirir.

Bir sözlə, Qərbdən Şərqlə və Şimaldan Cənuba geniş coğrafiyada yeni marşrutlar yaradan layihələrin təşəbbüskarı və həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan regionu nəqliyyat kommunikasiyaları şəbəkəsi ilə əhatə etmişdir. Görülən işlərin zəruriliyini, məqsədəuyğunluğunu və vaxtında olduğunu zaman və reallıq sübut edir ki, bu gün bir çox ölkələr Azərbaycanın təşəbbüsü ilə açılan yollara diqqət yönəldir. Məhsulların Xəzər dənizi vasitəsilə tranzitini nəzərdə tutan “Orta Dəhliz” bugünkü reallıqlarda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünyada ticarət əməliyyatlarının əsas hissəsinin Asiya ilə Avropa arasında həyata keçirildiyini nəzərə alsaq, Azərbaycanın dost ölkələrlə “Orta Dəhliz”in səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş birgə fəaliyyətinin strateji miqyasını təsəvvür etmək çətin deyil.

Açar sözlər: Azərbaycan, Çin, Orta dəhliz, nəqliyyat, Cənubi Qafqaz, marşrut.

Ədəbiyyat

1. Səbuhi Məmmədov, (08.09.2022) Xalq qəzeti: Orta Dəhlizin fəaliyyəti Azərbaycanın tranzit potensialını artırır.
2. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, No:531/22, Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri Ceyhun Bayramovun Aktau şəhərində Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkiyənin xarici işlər və nəqliyyat sahələri üzrə məsul nazirlərinin görüşündə iştirakına və çıxışına dair mətbuat məlumatı: <https://mfa.gov.az/az/news/no53122>
3. Prezidentin Administrasiyası, (25.11.2022), Bakıda keçirilən Orta Dəhliz boyunca: geopolitika, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat mövzusunda beynəlxalq konfransda İlham Əliyevin nitqi: <https://president.az/az/articles/view/58028>

"MIDDLE CORRIDOR" IN THE CONTEXT OF THE SOUTH CAUCASUS

This analytical study was designed to understand the importance of the Middle Corridor in the South Caucasus, as well as the existing opportunities in the region. Thus, the Middle Corridor is a viable route for regional and trans-continental trade in the long-term, by defining conditions that can be competitive and representative. Azerbaijan created the development of this corridor for other South Caucasus region, as well as for China and Central Asia region, which will both increase the energy many times and achieve efficient use in a shorter period of time.

“QƏRİBƏ MÜHARİBƏ” DÖVRÜNDƏ BÖYÜK BRİTANIYA VƏ FRANSANIN HƏRBI – SİYASİ PLANLARINDA QAFQAZIN ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR (1939 – cu ilin sonları – 1940 – cu ilin əvvəlləri)

Nərgiz Əliyeva

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
nargizaliyeva10@mail.ru

İkinci Dünya müharibəsinin əvvəlində Böyük Britaniya və Fransaın hərbi strategiyası əsasən Almaniya tərəfdən gözlənilən mümkün hücumun qarşısını almaqla yanaşı Almaniya və onun müttəfiqlərini iqtisadi blokada vasitəsilə zəiflətmək idi. Almaniya fərqli olaraq Böyük Britaniya və Fransa həlledici hərbi əməliyyatlara əsaslanan qısamüddətli müharibə strategiyasının əksinə uzunmüddətli müharibə strategiyasından istifadə etməyə çalışırdılar. Müharibənin ilk aylarında Müttəfiqlər arasındakı fikir ayrılıqları Almaniya həlledici zərbə endirməyi gecikdirirdi. Belə ki, Fransa hərbi dairələri həm Almaniyanı Qərb cəbhəsindən uzaqlaşdırmaq həm də uzunmüddətli müharibə üçün lazım olan xammala çıxışının qarşısını almaq üçün Şərqi Avropada ikinci cəbhənin açılmasını zəruri hesab edirdilər. Çünki Fransa Baş Qərargahı hesab edirdi ki, hərbi əməliyyatlar Almaniya və Müttəfiqlər arasında Şərqi Avropada başlanmadığı təqdirdə, Almaniyanın hücum etmək üçün ilk hədəfi Fransa ərazisi olacaq. Böyük Britaniya isə Şərqi Avropada ikinci cəbhənin açılmasına qarşı idi. Çünki Şərqi Avropa İtaliya və SSRİ-nin maraq dairəsinə daxil olduğu üçün, Fransa və Böyük Britaniyanın bu regiondakı hərbi fəaliyyəti bu iki ölkəni qıcıqlandıra bilərdi. Şərqi Avropada ikinci cəbhənin açılması məsələsi 1939-cu ilin noyabr ayında SSRİ-nin Finlandiyaya hücumundan sonra gündəmdən düşmüş olur. Belə ki, indi əsas məsələ Norveç və İsveç kimi bitərəf ölkələri müttəfiqliyə cəlb edərək bu ölkələr vasitəsilə

Finlandiyaya hərbi yardım göstərmək, həmçinin, Almaniyanın xammala çıxışının qarşısını almaq idi. Böyük Britaniyanın Mühəribə kabineti tərəfindən irəli sürülən “Kiçik əməliyyat” planına əsasən Norveçin Narvik limanından Almaniyaya dəmir filizinin göndərilməsinin qarşısı alınmalı idi. Fransa tərəfdən irəli sürülən “Böyük əməliyyat” planına əsasən isə Müttəfiqlər İsveçin dəmir filizi yataqlarını ələ keçirməli idilər. Çünki Fransanın Baş naziri Eduard Daladienin fikrincə İsveçin təbii ehtiyatları Almaniyanın əlinə keçsə mühəribə daha iki il müddətinə uzana bilərdi. Bu iki planın da həyata keçəcəyi təqdirdə İsveç və Norveçin neytrallığı Müttəfiqlər tərəfindən açıq şəkildə pozulmuş olurdu. Müttəfiqlər tərəfindən hər vasitə ilə hərbi yardım vədlərinə baxmayaraq, Almaniyanın təzyiqləri nəticəsində Norveç və İsveç əməkdaşlıqdan imtina etdilər [1, s.104 – 105].

Şərqdə isə Almaniyanı xammalla təchiz edən digər ölkə SSRİ olduğu üçün Müttəfiqlər iqtisadi mühəribə vasitəsi kimi 1939-cu ilin noyabrından etibarən SSRİ-nin Qafqazda yerləşən neft sənayesinin bombalanması məsələsini yenidən gündəmə gətirdilər. Qeyd edilməlidir ki, SSRİ ilə mühəribə ehtimalları onun Finlandiyaya hücumundan əvvəl nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Rus – Fin mühəribəsinin başlaması və Almaniyaya artan neft tədarüku bu planın həyata keçməsinə labüd edirdi. Şərqdə Müttəfiqlərin planlarını uğurla həyata keçirmələri üçün Türkiyə və İranın əməkdaşlığı zəruri idi. Lakin hər iki ölkə də mühəribədə bitərəf qalmaq üstün tutmuşdular [2, s29]. Türkiyə geostrateji baxımdan Müttəfiqlərin SSRİ-yə qarşı mühəribə planlarında mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Əlavə olaraq, Böyük Britaniya Mühəribə Kabinetinin iddiasına əsasən Müttəfiqlər Finlandiyada SSRİ-yə qarşı hərbi fəaliyyətlə məşğul olacaqları təqdirdə SSRİ-nin cavab tədbiri kimi Türkiyəyə hücum ehtimalı da var idi. 1939-cu ilin noyabr – dekabr aylarında Böyük Britaniya Baş Qərargahı SSRİ ilə mümkün mühəribə ehtimallarını nəzərdən keçirməyə başlamışdı. Bu zaman əsas diqqət obyektı Qara dəniz boğazları idi. Belə ki, Böyük Britaniya Qara dəniz boğazlarının ingilis gəmilərinə açılması üçün Türkiyə ilə danışıqlara başladı. Danışıqların əsas məqsədi isə Bakı və Batumdan nəql edilən neftin daşınmasının qarşısını almaq idi. Bu təxribat planı Türkiyəni SSRİ-nin hücumuna qarşı müdafiəsini nəzərdə tutan planın bir hissəsi hesab edilirdi. Britaniyanın Ankaradakı səfiri Knatchbull – Hugeson və Türkiyə xarici işlər naziri Şükrü Saraçoğlunun Qara dəniz boğazları haqqındakı danışıqları uğursuzluqla nəticələnir. Belə ki, SSRİ-nin hazırkı mövqeyi Türkiyəni narahat etmədiyi üçün Saraçoğlu qətiyyətlə bildirir ki, hal - hazırda boğazlarla bağlı heç bir öhdəlik götürmək fikirləri yoxdur [4, s.267 - 268].

1939 – cu ilin dekabrın 30 – da Ankarada Böyük Britaniyanın Misirdəki hərbi ataşesi general – mayor Stephen Butler ilə marşal Fevzi Çakmak arasında görüş keçirildi. Görüşdə müzakirə edilən əsas məsələlər Yaxın Şərqdə mühəribə başlayacağı təqdirdə Türkiyənin mövqeyini müəyyən etmək, həmçinin, Britaniyanın Türkiyənin şərbində yaratmaq istədiyi hərbi bazalar idi. Marşal Fevzi Çakmak SSRİ-nin Türkiyə ilə sərhəddə hərbi artellerieaların çoxluğundan narahatlığını bildirsə də, yaxın zamanda Türkiyə və ya İran ərazisinə hücum etməyəcəyini güman edirdi. Lakin ümid edilirdi ki, mühəribə başlayacağı təqdirdə, Müttəfiqlərin sol cinahı Türkiyəni Qara dəniz boyunca mümkün SSRİ hücumundan müdafiə edəcəkdi [5, s.53-54]. Bu danışıqların nəticəsi olaraq, 1940 – cı ilin yanvar ayında Admiral Kuningamın başçılığı altında Yaxın Şərqdə mühəribə ehtimalını nəzərə alaraq Kral Hərbi Hava qüvvələrinin və Kral Donanmasının Aralıq dənizində fəaliyyət planı ilə bağlı hesabat hazırlandı. Hesabata əsasən 1940 – cı ilin fevralından gec olmayaraq Böyük Britaniyanın quru qüvvələri Anadolu və Trakiya ərazisində yerləşdirilməli idi. Kral Hərbi Hava qüvvələrinin tabeliyində olan bombardımançı eskadronu və qırıcı eskadronu isə həm Türkiyəni SSRİ hücumundan qorumaq həm də lazım gəldikdə Sovet neft sənayesinə zərbə endirmək məqsədilə İraq ərazisində yerləşdirilməli idi. Sovet neft sənayesinin bombalanması nəticəsində isə SSRİ-nin Yaxın Şərqdəki mümkün hərbi əməliyyatlarının bir müddət qarşısının alınacağı ehtimal edilirdi. Şərq sərhədlərdə SSRİ təhlükəsindən əlavə Balkan regionundan

gözlənilən Almaniyanın hücum təhlükəsinə qarşı isə Anadoluda ikinci eşolun yerləşdirilməli idi. Hesabat da qeyd edilirdi ki, SSRİ müharibədə bitərəf qalacağı təqdirdə Kral Hərbi Hava qüvvələrinin tabeliyindəki təyyarələr Türkiyənin qərbinə köçürülməli idi. Hesabat Müharibə kabinetində bir mənalı qarşılanmır belə ki, təklif olunan Kral Hərbi Hava qüvvələrinin kontingenti həm müdafiə həm də hücum üçün nəzərdə tutulan planlar üçün yetərsiz idi. Böyük Britaniyanın müharibə siyasətinə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, SSRİ – yə qarşı mümkün hücum planlarında da əsas prioritet məsələ SSRİ – nin Yaxın Şərqi nüfuz etməsinə maneə olmaq idi. Belə ki, SSRİ İran və Türkiyə ərazisinə hücum etsə, İngiltərə - İran neft mədənləri, Mosulun neft mədənləri, həmçinin, müharibənin daha da uzanacağı təqdirdə isə Hindistan və Əfqanıstan kimi imperiya maraqlarına xidmət edən ərazilər də təhlükə altına düşmüş olurdu [4, s.268].

Böyük Britaniya ilə yanaşı Fransa Baş Qərargahı tərəfindən də 1940-cı ilin yanvarında SSRİ-yə qarşı üç mümkün əməliyyat planı da tərtib edilmişdi. Qara dənizdə Müttəfiqlərin hərbi fəaliyyəti və SSRİ-nin neft sənayesinin havadan bombalanması planları birbaşa Türkiyənin əməkdaşlığı olmadan həyata keçirilməsi mümkünsüz idi [6, s.133].

1940 – cı ilin mart ayında Böyük Britaniya SSRİ ilə münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün Stafford Krippsi Moskvaya göndərir. Lakin Krippsin missiyası gözlənilən nəticəni vermir. Belə ki, SSRİ Almaniyaya ilə iqtisadi əlaqələrini kəsməkdən imtina edir. Buna görə də, 1940 – cı ilin aprelin əvvəlində Böyük Britaniya rəsmiləri tərəfindən “Bakı layihəsinin” həyata keçirilməsinin zəruriliyi vurğulanırdı. Baş Qərargah rəislərinin məlumatına əsasən Sovet neft hasilatına vurulan zərbə onun iqtisadiyyatını darmadağın edərək müharibə potensialının zəifləməsinə gətirib çıxaracaq, nəticələri isə birbaşa Almaniya təsir edəcəkdə. Hərbi Hava Qüvvələrinin planına əsasən İraq və Suriyada (hətta ehtimal edilirdi ki, Türkiyənin mövqeyi dəyişəcək və bazalarından istifadəyə icazə verəcək) yerləşən bazalarda fəaliyyət göstərən, modifikasiya edilmiş ingilis və fransız bombardımançı təyyarələri üç ay ərzində mərhələli şəkildə Sovet neft sənayesinə həlledici zərbələr endirməli idi [3, s.368].

Fransada hökumətin dəyişməsi “Bakı layihəsinin” həyata keçirilməsi üçün hazırlıqların tezləşdirilməsində mühüm rol oynamışdı. Reynaud hökuməti qurulduqdan qısa zaman sonra başlayan Böyük Britaniya – Fransa danışıqlarında əsas diqqət mərkəzi SSRİ neft sənayesinə müdaxilə məsələsi idi. Fransa Baş Naziri Reynaud Qərargah rəhbərlərinə “Bakı layihəsi” üçün hazırlıqların sürətlənməsi tapşırığını vermişdi. Nəticə etibarilə, 1940 – cı ilin aprelinde Fransanın Yaxın Şərqi qüvvələrinin komandanı General Maksim Veyqanda “Bakı layihəsinin” hazırlıq işlərini davam etdirmək əmri verildi. Layihəyə əsasən Suriyadakı hava bazaları hazır vəziyyətə gətirilməli və bombardımançı təyyarələrin uçuş məsafəsini artırmaq üçün modifikasiya edilməli idi. General Veyqanın hesabatına görə kifayət qədər bombardımançı təyyarə ilə təmin olunacaqları təqdirdə, əməliyyatı iyunun sonu və ya iyulun əvvəli həyata keçirə bilərdilər [3, s.265-266].

Almaniyanın 1940 – cı il aprelin 9 – da Norveçə işğal etməsinə baxmayaraq, Fransa Qərargah rəisləri bu işğalın onların Qafqaz əməliyyatlarına heç bir təsiri olmadığını vurğulayırdılar. Aprelin 12 – də Fransa Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən Müttəfiqlər həm Almaniyanın neft tədarükünün qarşısını almaq üçün Qafqaza, həm də dəmir filizi tədarükünün qarşısını almaq üçün Şimali Avropaya müdaxilə etməli idilər. Bununla belə, Fransızlardan fərqli olaraq ingilislər yaranmış şəraitdə daha realist idilər. Belə ki, Böyük Britaniya öz hərbi qüvvələrini Şimali Avropanı Almaniyanın işğalından müdafiə etmək üçün Norveçə səfərbər etməyi qərara almışdı. Nəticə etibarilə, Nevil Çemberlen aprelin 22 – də keçirilən Müttəfiqlərin Ali Hərbi Şurasında açıq şəkildə fransızlara hazırkı şəraitdə “Bakı layihəsi” ilə bağlı öhdəlik götürmək istəmədiklərini bildirdi [1, s.121-122].

Ümumən “Bakı lahiyəsi” 1939 – cu ildən Müttəfiqlərin gündəmində olmağına baxmayaraq, Britaniya siyasi dairələri həm yetərincə avia bazaların olmaması həm də SSRİ ilə müharibəyə girməkdən çəkinmələri səbəbindən Qafqaz əməliyyatının həyata keçirilməsini gecikdirmişdi. Qeyd edilməlidir ki, Fransanın hərbi və siyasi dairələri arasında “Bakı layihəsinə” daha çox rəğbət bəslənirdi. Almanların Qərbi Avropadakı hərbi əməliyyatları keçiksəydi fransızların ingilislərə bu mövzu ilə bağlı daha çox təzyiq göstərəcəkləri güman edilirdi. Almaniyanın Qərbi Avropada müharibəyə başlamasından sonra Müttəfiqlər arasında “Bakı layihəsi” ilə bağlı danışıqlar sona çatdı.

Açar sözlər: Qafqaz, Böyük Britaniya, Fransa, İkinci Dünya müharibəsi, “Qərribə müharibə”.

Ədəbiyyat

1. Catherwood, Ch. (2003). *The Balkans in World War Two: Britain's Balkan Dilemma*. Palgrave Macmillan, New York.
2. Gorodetsky G., (Jan. Mar., 1990). The impact of the Ribbentrop – Molotov on the cours of Soviet Foreign policy. *Cahiers du Monde russe et sovietique*, 31(1), pp. 27 – 41.
3. Imlay, C.T. (Apr., 2004). A Reassessment of Anglo – French strategy during the Phony War, 1939 – 1940. *The English Historical Review*, 119(481), pp. 333 – 372.
4. Milman, B. (Apr., 1994). Toward War with Russia: British Naval and Air planing for conflict in the Near East, 1939 – 1940. *Journal of Contemporary History*, 29(2), pp. 261 – 283.
5. Osborn, R.P. (2000). *Operation Pike : Britain versus the Soviet Union, 1939 – 1941*. Greenwood press, London.
6. Richardson, O.Ch. (Spring, 1973). French Plans for Allied Attacks on the Caucasus oil fields January – April, 1940. *French Historical Studies*, 8(1), pp. 130 – 156.

ON THE IMPORTANCE OF THE CAUCASUS IN THE MILITARY AND POLITICAL PLANS OF GREAT BRITAIN AND FRANCE DURING THE "STRANGE WAR" (Late 1939 - Early 1940)

At the beginning of World War II, the military strategy of Great Britain and France was mainly to weaken Germany and its allies through an economic blockade while preventing a possible German attack. Since the USSR was one of the countries that supplied Germany with raw materials (especially oil), the Allies first tried to attack the Soviet oil industry. With this, they tried to weaken both the USSR and Germany. Although plans for the Caucasus operation were prepared in the military and political circles of Great Britain and France, they could not be implemented.

QAFQAZDA OSMANLI VƏ RUSİYA MARAQLARI (1917-1920)

Təhminə Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Quba, Azərbaycan

Qafqaz strateji, iqtisadi, coğrafi baxımdan dünyanın güc mərkəzlərinin diqqətini özünə cəlb edir. Bölgə xüsusi geosiyasi əhəmiyyətə malikdir. Hal-hazırda da burada daha çox dövlətlərin maraqları toqquşur.

Qafqaz xüsusilə strateji cəhətdən Qərb üçün Mərkəzi Asiyaya giriş qapısı, Mərkəzi Asiya üçün isə Qərb bazarına çıxışıdır. Qafqaz, Mərkəzi Asiya ilə birlikdə neft və təbii qaz ehtiyatlarının zənginliyinə görə Qərb dövlətlərinin həmişə maraq dairəsində olmuşdur. Qafqaz Osmanlı İmperatorluğu üçün strateji mövqeyə malik idi, çünki bu bölgə İran, Rusiya və Osmanlı İmperiyası kimi böyük imperiyalar arasında keçid nöqtəsi idi. Buna görə də Osmanlı İmperatorluğunun bölgəyə marağı onun coğrafi strateji əhəmiyyətindən irəli gəlirdi.

Qafqaz regionu xırda etnoslarla zəngin ərazidir. Bu regiona yaxın üç böyük dövlət: Rusiya, İran və Osmanlı dövlətlərinin diqqəti hər zaman böyük olub. Həmin dövlətlər üç əsrə yaxındır ki, öz mənafeləri ilə “Qafqaz oyunlarının” fəal aktyorları olmuşlar. Amerikalı tədqiqatçı S.Kornel yazır: “Qafqaz hər şeydən öncə təhlükəsizlik kompleksi regionudur: bir Qafqaz dövlətinin milli təhlükəsizliyinə digər ikisinin milli təhlükəsizliyindən ayrı baxmaq olmaz. Region dövlətləri də (Rusiya, İran, Türkiyə) məsələyə anoloji şəkildə yanaşır, çünki Qafqazın təhlükəsizliyi onların da milli təhlükəsizliyinə təsir edir” [2, s. 383]. Keçmiş gürcü knyazı Baqraton yazırdı ki, bu savaşlar Qafqazın cənubundakı xristian erməni və gürcülərin müsəlman İrandan və Osmanlı imperiyasından qorxması ucbatından çox çətin bir fazaya daxil oldu. Xristian gürcülər və bölgədəki xristian ermənilər xristian Rusiyaya yaxınlaşmanı öz mənafeləri baxımından uyğun gördülər [1, s. 16]. Necəki xristianlar xristian Rusiyasına yaxınlaşmaq siyasətini seçir eyni ilə müsəlmanlarda azadlıq və xilas yolunu Osmanlıda gördülər.

1917-1920-ci illər Osmanlı İmperiyası ilə Rusiya İmperiyası arasında ciddi siyasi maraqların yaşandığı, bir çox transformasiyaların və qarşıdurmaların yaşandığı bir dövrdür. 1917-ci il Fevral İnqilabı Rusiya İmperiyasının monarxiya sistemə son qoydu. Oktyabr inqilabı Bolşevik Partiyasının hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə nəticələndi. Bu proses Osmanlı İmperiyası üçün əhəmiyyətli bir dəyişiklik yaratdı, çünki Rusiya artıq imperiya deyildi. Rusiya bolşevik hökuməti I Dünya Müharibəsindən çıxmaq üçün Almaniyaya ilə Brest-Litovsk müqaviləsini imzaladı. 1918-ci il fevralın 23-də toplanıb bölgənin müqəddəratını öz əlinə alan Cənubi Qafqaz Seyminin qarşısında duran əsas vəzifə Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsinin bağlanması idi. Osmanlı dövləti ilə danışıqlar aparmaq üçün Seym nümayəndə heyətinin Trabzona yola düşməsi ərəfəsində, 1918-ci il martın 2-də RSFSR xalq xarici işlər komissarının müavini, Brest-Litovskdakı Sovet nümayəndə heyətinin katibi L.Karaxandan alınan teleqram mürəkkəb bir vəziyyət yaratdı. Teleqramda deyilirdi: “...Biz hələlik müzakirədə olan müqaviləni imzalamaq qərarına gəldik. 21 fevral ultimatumunun ən ağır şərti Ərdəhan, Qars və Batumun təyini müqəddəratı adı altında Rusiyadan ayrılmasıdır” [4, s. 85]. Səhəri gün (3 mart 1918) Sovet Rusiyası Dördlər İttifaqı ilə Brest-Litovsk sülhünü imzaladı və bununla da Rusiya Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin (bölgədə keçiriləcək referendumun nəticələrinə uyğun olaraq) Türkiyəyə keçdiyini təsdiq etdi [3, s. 1, s. 121]. Bu müqavilə ilə Rusiya Ukrayna, Belarus və Baltıqyanı ölkələrin ərazilərinin bir hissəsini itirdi. Bu vəziyyət Osmanlı İmperiyası üçün dönüş nöqtəsi yaratdı. Rusiyada Romanovlar sülaləsinin dağılması ilə Qafqaza təsir etmə gücü azaldı burada milli azadlıq hərəkatı genişlənir millətlər azad olmaq üçün müəyyən siyasi hərəkatlar keçirəyə

çalışırdı. Osmanlı bölgədəki vəziyyəti yaxından izləyir və siyasətlərini öz maraqlarına uyğun müəyyənləşdirirdi. Qafqazların azad olmasına kömək edir bu minvalla Orta Asya türklərinə yəni Rusiya içəriyələrinə doğru siyasi təsir gücünü artıraraq onların azad olmalarına kömək etməyə çalışırdı. Bu dövrdə keçirilən Trabzon və Batum konfransları məhz xalqın müqəddəratının həll olunması istiqamətində atılan addımlardan idi.

Osmanlı İmperiyası ilə Qafqaz arasında tarixi və etnik əlaqələr mövcud idi. Qafqazda olan türk və müsəlman əhalisi ilə Türkiyənin ortaq dil, din, mədəniyyət və soy birliyi əlaqələrinin olması, bölgə ilə ortaq tarixi keçmişinin mövcudluğu Qafqazın Türkiyə üçün geosiyasi əhəmiyyətini artıraraq bölgə ilə yaxından maraqlanmasına rəvac verir. Bununla bərabər Xəzər hövzəsi və Qafqazda mövcud zəngin enerji qaynaqlarının Qərbə daşınmasında ən qısa, təhlükəsiz və etibarlı marşrut Türkiyədən keçir. Əks halda Rusiyanın idarəsindəki enerji xətləri, Qərbə qarşı ən təsirli istifadə edilə bilən siyasi və iqtisadi bir silahdır. Bu səbəblə, başda ABŞ olmaqla Qərb dünyası Türkiyənin Qafqazda üstün mövqeyə sahib olmasını istəyir.

Rusiyanın Qafqaza marağı onun coğrafi mövqeyinə və strateji əhəmiyyətinə görə qədim dövrlərə gedib çıxır. Rusiyanın Qafqaza siyasi marağı və müdaxiləsi strateji, hərbi, iqtisadi və mədəni amillərə əsaslanır. Bu amillər Rusiyanın regiona marağı və siyasətini formalaşdırmış və tarix boyu Qafqazın siyasi və sosial dinamikasına mühüm təsir göstərmişdi. Rusiya İmperiyası Qafqazı genişləndirmək və ona nəzarət etmək üçün bir neçə hərbi kampaniya keçirdi. Bu yürüşlər zamanı Rusiya Qafqazın əhəmiyyətli bir hissəsini zəbt etdi və XIX əsrin ortalarında Qafqazın cənub hissəsinə nəzarət etməyə başladı.

Belə bir mürəkkəb etnoqrafik və dini mənzərəsi, eyni zamanda strateji əhəmiyyəti olan bölgədə ortaq maraqların, əksəriyyət üçün münasib sayılan ideyanın və ideologiyanın işlənilməsi və praktikiyə tətbiq edilməsi elə də asan məsələ deyil. “Parçala və hökm sür” prinsipini həyata keçirən Rusiya imperiyasının ruslaşdırma, sürgün, kütləvi repressiyalar, mühacirətə məcbur etmə siyasəti isə zaman-zaman bölgədə daha ağır bir mənzərə yaratmışdır.

Bolşevik İnqilabı, Rusiyada vətəndaş müharibəsi və daha sonra Sovet İttifaqının qurulması kimi hadisələr baş verdi. Bu proses Qafqazın siyasi-ictimai strukturunda da mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu.

Qafqaz Rusiya imperiyasının cənub sərhədlərini qorumaq üçün strateji bir bölgə kimi görünürdü. Fevral inqilabından sonra Rusiyada yaranmış Müvəqqəti hökumət 1917-ci il martın 9-da Cənubi Qafqazı idarə etmək üçün Dövlət Dumasının yerli üzvlərindən ibarət Xüsusi Cənubi Qafqaz Komitəsi (OZAKOM) yaratdı [5, s. 68]. Rusiya siyasətinə dəstək verən Qafqaz dövləti isə Ermənilər idi. Həmin parçala və hökm sür siyasətini yerinə yetirmək üçün ən çox erməni təxribatından ərazi iddialarından istifadə etməyə çalışırdı. Buna misal olaraq Dördlülər ittifaqının təşəbbüsü ilə Qafqaz dövlətləri ilə birlikdə keçirilməsi nəzərdə tutulan İstanbul konfransına gedən erməni nümayəndə heyəti ərazi iddaisı ilə çıxış etməyə ərazisini 9 min kv km-dən 52.5 kv km-ə çatdırmağa çalışırdı. Paris sülh konfransındada eyni siyasət davam etdirilməkdə idi.

Necə Rusiya Ermənistan dövlətinin müsəlman-türk xalqları arasında yaratmasına çalışırdısa, Osmanlıda Azərbaycanı qoruyaraq gələcəkdə Osta aya ilə Osmanlı arasında bufer rolunu oynamasına çalışırdı. Osmanlının Azərbaycanı qorumasının ən mühüm göstərici kimi Bakının azad edilməsi və Naxçıvanın qorunması üçün Araz Türk Respublikasının yaradılmasını göstərə bilərik.

Mudros müqaviləsindən sonra osmanlı Qafqaza təsir qüvvəsi azaldı. Osmanlı imperiyasının dağılması və Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması səbəbindən artıq bölgəyə Rusiya siyasəti daxil olmaqda idi. Sovet Rusiyası qısa zamanda burada yaranan gənc respublikaları istila etdi. Sovet

İttifaqının güclənməsi, bölgədəki mürəkkəb siyasi və hərbi vəziyyətlə birlikdə Rusiyanın və Osmanlı İmperiyasının Qafqazdakı maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi.

Müasir dövrdə Suriya üzərində Rusiya-Türkiyə rəqabətinin olması, 44 günlük Qarabağ müharibəsi, Ukraniya məsələsində Türkiyə və Rusiya münasibətləri onu göstərirki, Cənubi Qafqazda baş verən hadisələrdə hər iki dövlətin təsir edəcəyi prioritet bölgələrdən biri Cənubi Qafqazdır.

Hələ 1994-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev Türkiyəyə səfəri zamanı mətbuat konfransında bir müxbirin: “Rusiya bölgəyə - Qafqaza başqa ölkələrin girməsinə razı olarmı?” sualını cavablandırarkən bildirmişdi: Qafqaz elə bir yerdir ki, böyük dövlətlər, o cümlədən, Rusiya əsrlər boyu buraya maraqla girmiş, Qafqazda öz mövqelərini möhkəmlətməyə çalışmışdır. Əlbəttə, Rusiya çalışacaq ki, Qafqazda mövqeyini saxlasın. Bilirsiniz ki, Ermənistanda və Gürcüstanda Rusiyanın hərbi bazaları var. Rusiyanın Qafqazda öz mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışması təbii haldır. Bunu başqa cür başa düşmək lazım deyil. Başqa dövlətlər də çalışacaqlar, Türkiyə də çalışmalıdır ki, Qafqazda mövqə tutsun”.

Açar sözlər: Qafqaz, Osmanlı, Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, siyasi, iqtisadi, diplomatiya.

Ədəbiyyat

1. Bagration P. Tarihte Kafkasya ve Rusya. Kafkasya (Der Kaukasus) Aylık Mecmua, München, Haziran-Temmuz 1952, № 11-12, s.15-20.
2. Cornell S.E. Small Nations and Great Powers. A Study of Etnopolitical Conflict in the Caucasus. UK Curzon press, 2001, 490 p.
3. Документы внешней политики СССР. Том 1. 7 ноября 1917- 31 декабря 1918 г. Москва.: Издательство Госполитиздат, 1959, 712 с.
4. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис: 1919, 514 с.
5. Qafarov V.V. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi: 1917-1922. Bakı: Azər nəşr nəşriyyatı, 2011, 474 s.

OTTOMAN AND RUSSIA INTEREST IN CAUCASUS (1917-1920)

It demonstrates the historical and strategic importance of the relations between the Ottoman Empire and the Russian Empire in the Caucasus in the years 1917-1920.

The Caucasus has attracted the attention of various empires throughout history with its geographical location and rich resources. The Ottoman Empire and the Russian Empire were among the powers that claimed rights in this region and tried to expand their borders.

The Ottoman Empire was historically influential in the southern parts of the Caucasus, especially the territories of present-day Georgia, Azerbaijan and Armenia. These regions were of strategic importance for the Ottoman Empire's expansion and control of trade routes.

The Russian Empire, on the other hand, was interested in controlling the northern parts of the Caucasus. The Russians launched a series of military campaigns to capture the Caucasus, especially in the 18th and 19th centuries. During these campaigns, conflicts occurred in regions such as Chechnya, Dagestan, Georgia and Azerbaijan.

The rivalry between the Ottoman Empire and Russia deeply affected the political and ethnic structure of the Caucasus.

ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ: MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR

Sevinc Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

a.sevemin@mail.ru

Çin üçün şimal-qərb sərhədində yeni müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsi, qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı üçün yeni və geniş perspektivlərin, yeni risklər və təhlükəsizlik problemlərinin ortaya çıxması demək idi. 1990-cı illərin əvvəllərində Pekinin xarici siyasətinin əsas məqsədi ən əlverişli beynəlxalq mühit formalaşdırmaq və "Çin sərhədinin bütün ətrafı boyunca sabitlik kəməri" yaratmaq idi. ÇXR-in xarici siyasət fəaliyyəti Deng Xiaoping tərəfindən hazırlanmış "24 simvol" konsepsiyasına əsaslanır.

Çinin Cənubi Qafqazda nüfuzunun artmasında Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan, bölgənin infrastrukturunun inkişafı layihələrini nəzərdə tutan "İpək Yolunun İqtisadi Kəməri" proqramında iştirak etməsinin böyük payı var. Şimali Xəzər bölgəsində ÇXR, iqtisadiyyat, humanitar və dini məsələlərə qədər kifayət qədər geniş bir fəaliyyət sahəsinə malikdir və bunların bir çoxu ÇXR-in təhlükəsizliyinin əsas məqamlarına birbaşa təsir edir. Bir sıra mütəxəssislər Çinin geosiyasətinin 1993-cü ildə Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi tərəfindən qəbul edilmiş "üç şimal, dörd dəniz" doktrinasına əsaslandığına inanırlar. 2004-cü ildə Moskvadakı Rusiya Federasiyası Hərbi Xarici Dillər İnstitutunun Yoldaşlar Klubundakı birlik, Çinin geosiyasi roluna dair dinləmələr keçirdi və bu doktrina da müzakirə edildi. Hərbi sinoloqlar, şifrələnmiş bu doktrinaya çərçivəsində Çin dəyişiklik qanununa görə, "dörd dənizin içindəki üç şimal"ı 2019-cu ilə qədər aşacaq və sonra 21-ci əsrin "Çin əsri" olacağını təxmin edirlər. Üç şimal isə Şimali Atlantika İttifaqı, Rusiya (Avrasiyanın iki tərəfə şimalında) və Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır.

ÇXR Cənubi Qafqazdakı özünü elan edən birləşmələri tanımır, çünki bu addım separatçı meylləri dəstəkləməyə bərabər olaraq görür. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü ildə Çinə gedən Azərbaycan dövlət nümayəndə heyətinə rəhbərlik etmişdir. 7 mart 1994-cü ildə Pekində Azərbaycan Respublikası və Çin Xalq Respublikası hökumətləri arasında investisiyaların dəstəklənməsi və qorunması, habelə mədəniyyət və elmi-texniki sahələrdə əməkdaşlıq haqqında bir müqavilə imzalandı; 11 Mart 1994-cü ildə Azərbaycan ilə Çin arasındakı dostluq münasibətlərinə dair bir bəyanat dərc edildi; Mayın 25-də Çin mallarının Azərbaycana gətirilməsi üçün dövlət krediti ilə bağlı razılıq əldə edildi. 1996-cı ilin iyun ayında iki ölkənin hökumətləri arasında güzəştli kreditlər haqqında bir müqavilə imzalanmışdır. 2002-ci ilin iyun ayında, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin nümayəndə heyətinin Çinə səfəri zamanı, 2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası ilə ÇXR arasında Təhsil sahəsində Əməkdaşlıq Protokolu imzalanmışdır. Pekin Universiteti, Yol Texniki Məktəbi, Pekin Petrol Universiteti, Şanxay Texniki Universiteti rəhbərliyi ilə görüşlər, habelə Pekində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrlə görüş olub.

Azərbaycan parlamentində Azərbaycanla ÇXR arasında parlamentlərarası əlaqələr üzrə İşçi Qrupu fəaliyyət göstərir. 2011-ci ildə Azərbaycanda Konfutsi İnstitutu açıldı. Dövlət xətti ilə azərbaycanlı tələbələr Çin universitetlərində, Çin vətəndaşları isə Azərbaycanda təhsil almağa başladı. Azərbaycanda ÇXR-dən olan əmək miqranları da mövcuddur.

ÇXR ilə Ermənistan arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci ildə qurulmuşdur. 1996-cı ildə iki ölkə arasında bir sıra müqavilələr, xüsusən də mülki aviasiya haqqında bir müqavilə, ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması, gəlir və əmlak vergisindən yayınma hallarının qarşısının

alınması haqqında müqavilə, Ermənistan Respublikası Bankı və Çin Xalq Bankı arasında bank əməkdaşlığı haqqında bir müqavilə imzalanmışdır. 1996-cı ildə Dövlət Şurası sədrinin müavini, Çin Xalq Respublikasının Xarici İşlər Naziri Jiyang Jizheng Ermənistana rəsmi səfər etdi. İkitərəfli münasibətlərin inkişafında çox əhəmiyyətli bir hadisə 1997-ci ilin mayında Ermənistan və ÇXR hökumətləri arasında hərbi-sənaye və texniki əməkdaşlıq haqqında bir müqavilənin imzalanması oldu. 1999-cu ildə Ermənistan xarici işlər naziri V. Oskanyan ÇXR-a rəsmi səfər etdi. 1999-cu ildə Ermənistan və Çinin kənd təsərrüfatı nazirlikləri arasında kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanmışdır. 2000-ci ilin dekabrında Ermənistanın Baş naziri A. Marqaryan Çinə işgüzar səfər etdi və bu səfər zamanı praktiki olaraq eyni zamanda iki ölkə arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında bir müqavilə imzalandı. İkitərəfli münasibətlərin inkişafı üçün ticarət, sənaye, enerji, elm, texnologiya, kənd təsərrüfatı, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq üzrə Ermənistan-Çin hökumətlərarası komissiyası yaradıldı. Sənaye və müxtəlif sahələr əməkdaşlığın əsas sahələrindən biridir. Bu sahədəki və ümumiyyətlə Ermənistan-Çin iqtisadi əməkdaşlığındakı ən böyük layihələrdən biri də xloropren kauçuk istehsal edən Şansi-Nairit orta q müəssisəsidir. Şansi-Nairit müştərək müəssisəsi 2003-cü ildə İrəvan Nairit zavodu ilə Çinin səhmdar şirkəti olan Şansi Sintetik Kauçuk arasında imzalanan müqavilə əsasında qurulmuşdur.

Ermənistan Çindən hərbi texnika da alır. 26 - 31 mart 2012-ci il tarixlərində Ermənistanın raket və artilleriya qoşunları Çin istehsalı olan WM-80 çoxsaylı raket sistemlərindən canlı atışlarla taktiki təlimlər keçirdi. 2013-cü ilin avqust ayında, Ermənistan silahlı qüvvələrinin oxşar Rusiya Smerch komplekslərinin təkmilləşdirilmiş versiyası sayılan, mənzil məsafəsi 130 km-ə çatan, Çin istehsalı olan yeni ARIA çoxsaylı raket sistemləri ilə təchiz olunduğu barədə məlumatlar ortaya çıxdı. İki ölkə arasındakı münasibətlər humanitar sahədə də dinamik inkişaf edir. Bu baxımdan, Qafqazda ilk Konfutsi İnstitutunun Ermənistanda açılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müvafiq müqavilə 7 mart 2008-ci ildə Çin Xalq Respublikasının Ermənistandakı səfiri Hong Jiuying və İrəvan Dövlət Linqvistik Universitetinin rektoru Suren Zolyan tərəfindən imzalanmışdır. Çin tərəfdən bu universitetin qurucusu Shanxi Universitetidir. Ermənistandakı Konfutsi İnstitutu kifayət qədər fəaldır və hətta ÇXR Xarici İşlər Naziri Yang Jiechinin 2011-ci ilin fevralında Ermənistana səfəri zamanı da çinli nazir bu institutun Çin dili və mədəniyyətinin yayılması istiqamətindəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir.

Çin ilə Gürcüstan arasında diplomatik münasibətlər 9 iyun 1992-ci ildə müvafiq protokolun imzalanması ilə qurulmuşdur. 1993-cü ildə Gürcüstan və ÇXR hökumətləri arasında iqtisadi və ticari əməkdaşlıq haqqında bir müqavilə, texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında bir razılaşma, gömrük sahəsində əməkdaşlıq haqqında bir müqavilə, turizm sahəsində bir müqavilə, Bank of Georgia və Çin Xalq Bankı arasında əməkdaşlıq müqaviləsi və investisiya sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi qüvvəyə mindi. 1996-cı ildə iki ölkə arasında dəniz nəqliyyatı sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanmışdır. Çin-Gürcüstan münasibətləri siyasi, iqtisadi, mədəni və təhsil sahələrində də inkişaf edir. Siyasi komponentə gəlincə, burada əsas olan iki ölkənin dövlət və partiya qurumları arasındakı təmaslardır. Buradakı ən əhəmiyyətli hadisələr aşağıdakı görüşlər və ziyarətlərdir: 2000-ci ilin avqust ayında Gürcüstan parlamentinin sədri Zurab Jvania Pekinə rəsmi səfər etdi və Çinin Baş naziri Zhu Rongji ilə görüşdü. Görüşdə iki ölkə arasındakı əlaqələrin daha da intensivləşdirilməsi məsələlərinə toxunuldu. Gürcüstan tərəfi, xüsusilə Çin ilə yüngül və toxuculuq sənayesi, hidroelektrik stansiyalarının tikintisi və nəqliyyat sektorunda əlaqələrin genişləndirilməsində maraqlı olduqlarını dilə gətirdi. 2001-ci ilin sentyabrında Gürcüstanın Dövlət Naziri Gia Arsenavili Çinə səfər etdi və Çin Baş nazirinin müavini Li Lanqing ilə görüşdü. Çin Baş nazirinin müavini Pekinin Gürcüstanla əlaqələrin gücləndirilməsini vacib hesab etdiyini

və Gürcüstan xalqının seçdiyi sosial sistemə və inkişaf yoluna hörmət etdiyini dilə gətirdi. İki ölkə arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı hörmət, bərabərlik və qarşılıqlı etimada əsaslandığını da söylədi. 2004-cü ilin aprelində Gürcüstan Xarici İşlər Nazirliyindən departament rəhbəri Salome Zurabişvilinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Çinə yola düşdü. Çinli həmkarı ilə görüşdü və ikitərəfli əməkdaşlığı müzakirə etdi. Gürcüstanın Çin ilə əlaqələri inkişaf etdirməkdə maraqlı olmasının çox özünəməxsus izahatı da ölkənin Baş nazirinin müavini Georgi Baramidze tərəfindən verilmişdir. Onun sözlərinə görə, Gürcüstan Qərblə inteqrasiyaya can atmasına baxmayaraq, coğrafi mövqeyinə görə Şərqlə, ilk növbədə Çin ilə əlaqələrin dərinləşdirilməsində maraqlıdır və bir növ regional iş mərkəzinə çevrilmək niyyətindədir. Gürcüstan tərəfi, Avropa, Aralıq dənizi və Qara dəniz hövzəsini birləşdirən qovşaq nəqliyyat mərkəzinin tarixi missiyasını bərpa etmək istəyir. 2007-ci ildə Rustavi və Harbin şəhərləri arasında əməkdaşlıq memorandumu imzalanmışdır.

Mümkündür ki, gələcəkdə Çin bu dəfə nəqliyyat sektorundakı klaster geosiyasetinin elementlərindən biri kimi bu layihədə iştirak etsin. İki ölkə arasında nəqliyyat sektorundakı əməkdaşlıq kontekstində elektrik qatarlarının birgə istehsalını qeyd etmək lazımdır. "Gürcüstan-Çin qatarları" və ya VMK adını alan elektrik qatarları olduqca uğurlu bir məhsuldur. Ən son texnologiya ilə dizayn edilmiş alternativ mühərriklər və idarəetmə sistemlərinə malikdir. Elektrik qatarının hazırlanmasında Gürcüstan və Çin mütəxəssislərindən əlavə Çexiya və digər ölkələrdən olan mütəxəssislər də iştirak etdilər. Bu qatar elektrik istehlakı baxımından da çox qənaətcildir (2530%-ə qədər qənaət). Bənzər elektrik qatarlarının növləri bir çox Avropa ölkəsində mövcuddur və 2008-ci il Pekin Olimpiadasında nə qədər yararlı olduqlarını sübut etdilər.

2010-cu ilin oktyabrında Çinin "China South Locomotive & Rolling Stock" korporasiyasının bir nümayəndə heyəti "Georgia Railways" şirkəti ilə əməkdaşlıq barədə razılıq üçün Gürcüstana gəldi. Çin tərəfindən Gürcüstana dəmir yolu minik avtomobillərinin tədarükü barədə razılaşma xüsusi maraq doğurur. Çin CSR Nanjing Puzhen Rolling Company tərəfindən istehsal olunan bu elektrikli avtomobillərdən 12-si 2010-cu ilin iyul ayında istismara verilmişdir. Üstəlik Çin tərəfi də Gürcüstan dəmir yolu infrastrukturunun modernləşdirilməsi üçün mühüm layihələrdə iştirak edir. 2010-cu ildə iki Çin şirkəti olan China Sino-Hydro Corporation və China Railway 23rd Bureau Group, Şərqi və Qərbi Gürcüstanı birləşdirən strateji əhəmiyyətli nəqliyyat qovşağı olan Rikotski tunelinin yenidən qurulması üçün Gürcüstan tərəfinin təşkil etdiyi beynəlxalq tenderdə qalib gəldi. Təkcə bypass dəmir yolunun dəyəri 353,5 milyon dollardır və bu dəmir yolunun 30 kilometrlik hissəsinin, həmçinin körpülərin, tunellərin və digərlərinin tikintisini nəzərdə tutur. ÇXR Gürcüstanda müxtəlif enerji layihələrində də iştirak edir.

Çin və Gürcüstan elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığı inkişaf etdirirlər. Bu kontekstdəki mühüm hadisələrdən biri də 2010-cu il noyabr ayının sonunda Gürcüstanda Konfutsi İnstitutunun açılmasıdır. Çin tərəfdən təsisçi Lanzhou Universiteti, Gürcüstan tərəfdən isə Azad Universiteti idi. Açılış mərasimində Gürcüstanın Təhsil nazirinin müavini, Çin Xalq Respublikasının Gürcüstandakı səfiri və digər rəsmi şəxslər iştirak etdilər. 1992-ci ildə əsas qoyulmuş "İpək Yolu" Gürcüstan-Çin mədəniyyət mərkəzi də ikitərəfli mədəni əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Mərkəzdə müxtəlif sahələrdən Çin mədəniyyəti ilə maraqlanan ziyalılar toplanır. Mərkəzin əsas məqsədi iki ölkə arasında mədəni və iqtisadi əlaqələrin inkişafı və dərinləşdirilməsidir. Bu mərkəz yuxarıda adı çəkilən Azad Universiteti ilə fəal əməkdaşlıq edir. Çin Xalq Respublikası Dövlət Şurasının Gürcüstana turizm məkanı statusu verməsi ikitərəfli münasibətlərdə mühüm hadisədir. Bununla əlaqədar olaraq, Gürcüstan Xarici İşlər Nazirliyi bu qərarın çinli turist sayını əhəmiyyətli dərəcədə artıracığını və Gürcüstan ilə Çin arasında ikitərəfli

əməkdaşlığın dərinləşməsinə kömək edəcəyini bildirdi. Çin Gürcüstanın Türkiyə, Azərbaycan və Ukraynadan sonra dördüncü böyük tərəfdaşdır.

Cənubi Qafqaz ölkələri Çinin xarici siyasətindəki prioritet sahələrə daxil olurlar. Bu ölkələr ÇXR ilə həmsərhəd deyil və sürətlə inkişaf etsə də, iqtisadi əməkdaşlıqları hələ o qədər də böyük deyil. Buna baxmayaraq, Cənubi Qafqaz Kəməri və Yol strategiyası Pekinin diqqətini çəkir. Gürcüstan və Azərbaycan üçün Çinin ərazi bütövlüyü prinsiplərini ardıcıl müdafiə etməsi son dərəcə vacibdir, buna cavab olaraq Pekinlə həmrəy olduqlarını nümayiş etdirməyə hazırdırlar. Məsələn, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə görə, "Azərbaycan və Çin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bir-birlərini daim dəstəkləyirlər. Tayvan məsələsində ölkəmiz həmişə vahid Çin mövqeyindən çıxış edir və bu mövqe dəyişməz olaraq qalacaq." Tbilisinin ÇXR ilə yaxınlaşması mütəmadi olaraq Qərbin tənqid obyektinə çevrilir. Məsələn, Wang Yi-nin may ayında Gürcüstana səfəri ABŞ-da narazılığa səbəb oldu. İyun ayında Vaşinqtonda, o zaman Gürcüstan Baş naziri Mamuka Baxtadze, ÇXR ilə ortaq iqtisadi planlar mövzusunda Dövlət katibi M. Pompeodan sərt bir töhmət aldı. Çinin Cənubi Qafqazla son illərdəki əməkdaşlığının artan miqyası Pekini bölgədə olduqca nüfuzlu bir güc halına gətirdi. Bu münasibətlərin əsas tərkib hissəsi bütün tərəflərin iqtisadi maraqlarıdır. Azərbaycanın da əsas iştirakçısı olduğu Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Pekinin bölgədəki global nəqliyyat layihəsinin əsas komponentlərindən biri hesab olunur. Azərbaycanın digər strateji əhəmiyyətli layihəsi Ələtdəki Pekin ilə Bakı arasında imzalanan hökumətlərarası qrant müqaviləsi əsasında avadanlıq təchizatı yolu ilə Çin tərəfindən dəstəklənən Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanıdır. Erməni tərəfinin rəsmi məlumatlarına görə, son bir neçə ildə Çin Ermənistanın ikinci ən böyük ticarət tərəfdaşına çevrilibdir. 2019-cu ilin birinci yarısında Çin-Ermənistan ticarət dövriyyəsi təxminən 50 faiz artaraq 342 milyon dollara çatdı.

2012-ci ildən bəri Çin, Ermənistana ən azı 37 milyon dollar iqtisadi yardım etməklə yanaşı, ölkəyə yüzlərlə ictimai avtobus və təcili yardım maşını hədiyyə etdi. Bundan əlavə, son illərdə Çin həm Ermənistana, həm də Azərbaycana hərbi yardım göstərir, eyni zamanda Gürcüstana yüksək səviyyəli hərbi nümayəndə heyətləri göndərir. Çinin Cənubi Qafqazda və dünyanın hər yerində yumşaq gücünün əsas alətləri Konfutsi institutlarıdır. Bununla yanaşı, Çin Cənubi Qafqaz ölkələrində bir sıra humanitar, mədəni və təhsil layihələrinə sponsorluq edir. Cənubi Qafqazda əhali arasında sinofobik hisslər Mərkəzi Asiyada olduğu qədər güclü deyil. Ehtimal ki, Çindən coğrafi məsafədə uzaqlığı və üç respublikada çinli əmək miqrantlarının sayının az olması ilə əlaqədardır. Ancaq Çinin bölgədəki iqtisadi fəaliyyətləri bəzən mənfi reaksiyalara səbəb olur. Belə ki, 2013-cü ildə Gürcüstanın Milli Cəbhəsi, Tbilisidə Çin Hualing Sənaye və Ticarət Qrupuna məxsus planlaşdırılmış azad iqtisadi zonaya qarşı kiçik bir piket keçirdi. Etirazçılar 2012-ci ildə Çin tərəfi ilə əvvəlki Gürcüstan hökuməti arasında imzalanan sazişin ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb edir, yeni hökumət isə Gürcüstana gələn çinli işçilərin sayına məhdudiyətlər qoyurdu.

Çin bölgədə Rusiya və Qərbə alternativdir. Eyni zamanda, Çin öz siyasi gündəliyini irəli sürməməklə yanaşı, Qafqaz respublikalarından islahat və heç bir ittifaqda iştirakı üçün tələblərlə çıxış etmir.

Ədəbiyyat

1. Burles, M. Chinese Policy towards Russia and the Central Asian Republics. M. Burles. Santa Monica CA: RAND, 1999, 100 p.
2. Kissinger, H. On China. New York: The Penguin Press, 2011, 624 p.
3. Laruelle, M., Peyrouse, S. The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change and the Chinese Factor. M. Laruelle, S. Peyrouse. New York: Columbia University Press, 2013, 256 p.

4. Алиева С.И. Кавказ и Центральная Азия в мировой политике. Баку, 2022.
5. Владимир Парамонов. Внешняя политика Китая в Центральной Азии Центральная Азия и Кавказ, Т. 13. Вып. 4, 2010.
6. Воскресенский, А.Д. Россия и Китай; теория и история межгосударственных отношений. А.Д. Воскресенский М.: МОНФ, 1999. 412 с.
7. Габибзаде, Э. Азербайджан и Китай. Формы, особенности и перспективы развития взаимоотношений. Э. Габибзаде. Баку: Азернешр, 2009. 314 с.
8. Гаджиев, К. Геополитика Кавказа. М.: Международные отношения, 2001. 463 с.
9. Грант, Ч. Россия, Китай и проблемы глобального управления. М.: Моск. Центр Карнеги, 2012. 162 с.
10. Каменнов, П.Б. КНР: Военная политика на рубеже веков. М.: Институт Дальнего Востока РАН, 2008. 223 с.
11. Касенова, Н. Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Кыргызстану. Париж: Центр Россия /ННГ, 2009. 31 с.
12. Китай и страны Центральной Азии в современных геополитических реалиях. Сборник статей. под ред. Л. Музапаровой. Алматы: Центр по изучению Китая при ИМЭП. Посольство КНР в РК, 2008. 130 с.
13. Наумкин, В.В, Звягельская, И.Д. Угрозы, вызовы и риски нетрадиционного ряда (Центральная Азия и Закавказье) В.В. Наумкин, И.Д. Звягельская. М.: ЦСПИ, 1999. 67 с.
14. Южный фланг СНГ. [Вып.2]. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России. под ред. М.М. Наринского, А.В. Мальгина. М.: Навона, 2005.

II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYİN TRANSFORMASIYASI

Məhəmməd Əliyev

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

II Qarabağ müharibədən sonra Cənubi Qafqazda regional proseslər başqa bir yönə çevrilərək beynəlxalq münasibətlərdə mühüm dəyişikliklərə rəvac vermişdir [8]. Cənubi Qafqazda Rusiya üçün Ermənistanla Azərbaycan arasında münasibətlərdə vasitəçi statusunu saxlamaq, eləcə də Ermənistanın mövqeyini gücləndirmək vacibdir [7]. Məhz buna görə də Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndələri Ermənistan-Azərbaycan sərhədinin delimitasiyası, Dağlıq Qarabağın statusu məsələsi və Cənubi Qafqazda nəqliyyat əlaqələrinin açılması [5] ilə bağlı məsələləri, Türkiyə isə Qarabağ amilinə diqqət yetirməklə yeni əməkdaşlıq formatlarını irəli sürürdü [6]

Öz növbəsində, Ermənistanda N.Paşinyan başda olmaqla, hakim qüvvə, ümumiyyətlə, Rusiyanın xarici siyasətinin fonunda “süjetlər”in bölünməsi ilə bağlı hərəkət edir, lakin bu siyasətdən “müsbət” iqtisadi təsirlərlə bağlı fərqli məntiqə əməl edir. Azərbaycan və Türkiyə ilə sərhədlərin açılması və bütün bu sualları “Artsax xalqının” “qurtuluş naminə ayrılma” düsturu ilə əlaqələndirirdi. Azərbaycan isə prezident İ.Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan xalqının İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbəsindən sonra hansısa hərtərəfli razılaşma əsasında Qarabağla bağlı global “sövdələşməni” başa çatdırmağa çalışırdı [2]. Əsas nəticə ondan ibarətdir ki, biz Ermənistanın daxili və xarici siyasətinin davam edən böhranını, bütün məsələlərin tam həll edilməməsindən və Rusiya ilə Türkiyənin aktiv şəkildə oyuna daxil olmasından, eyni vaxtda

“yaxınlaşmanı sıxışdırmaq” formatında qarşılıqlı fəaliyyət göstərəcəkdir [7]. Aydınır ki, Rusiya rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağda hərbi əməliyyatların bu və ya digər nəticələrinin gələcək perspektivləri olan müəyyən fəaliyyət planı var idi [11], lakin Türkiyə amili regionda bütün qarşılıqlı fəaliyyət formatını dəyişməyə də, onun həyata keçirilməsinə mane oldu. Rusiya Ermənistanla Azərbaycan arasında münasibətlərdə maraqlı vasitəçi olaraq qalır, lakin Türkiyənin rolu bütün Avrasiya məkanında dəyişiklik qeydi də daxil olmaqla, Cənubi Qafqazda siyasi atmosferi dəyişdirir.

Uzun illərdə ekspertlər Rusiya və ABŞ-ın (və ya kollektiv Qərbin) maraqlarının tam olmasa da, qismən üst-üstə düşdüyü iki geosiyasi zona müəyyən etmişlər. Bunlar Dağlıq Qarabağ və Əfqanıstandakı münaqişə zonaları idi [9]. Birinci halda münaqişənin həllinə “əsas” prinsiplərin tətbiqi çərçivəsində konsensus ətrafında ortaq mövqə özünü bürüzə verdi, ikinci halda Rusiyanın Əfqanıstandakı koalisiyanın fəaliyyətinə dəstəyi ilə səciyyələndi. Bu gün Rusiya və Türkiyə faktiki olaraq ABŞ-ı Qarabağ məsələsindən sıxışdırıb çıxarıblar və ABŞ Əfqanıstandan qoşunlarını çıxararaq, postsovet məkanı olan Mərkəzi Asiya sərhədində sabitliyin pozulması vəziyyətini yaratmışdır. Hər iki halda Türkiyə faktoru var, amma məsələ R.Ərdoğanın nə dərəcədə müstəqil siyasət yeritmək iqtidarında olması və Türkiyə rəhbərliyi üçün mümkün olanların sərhədlərinin hara olmasıdır. Məsələn, Türkiyə və Azərbaycanın birliyi Şuşa Bəyannaməsi ilə rəsmiləşdirildi [13].

Türkiyə - Azərbaycan- Pakistan “oxu” 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağda gedən müharibə zamanı formalaşmışdır. Belə bir fikir mövcuddur ki, ABŞ nəhayət Cənubi Qafqaz regionunu və qismən də Mərkəzi Asiyayı tərk etmişdir, lakin məsələ Vaşinqtonun Türkiyəyə təsirinin nə dərəcədə azalmasıdır. R. Ərdoğanın “Türk dünyası”nın qurulmasında aktiv fəaliyyətinə baxmayaraq, bütün bu hərəkətlərin əsas alıcısı 2023-cü ildə növbəti seçimini etməli olan türk seçicisi olaraq qalırdı. Bu seçki isə yenidən Ərdoğanın qələbəsi ilə nəticələndi. ABŞ üçün Ərdoğanın nailiyyətlərindən əl çəkmədən Türkiyədə idarə olunan elitani əldə etmək, həmçinin nəhayət, “Böyük Orta Şərq”də Ankara üçün xüsusi olaraq yeni “Quam Doktrinasını” formalaşdırmaq vacibdir [10, s. 103]. Sadiq Türkiyə ABŞ-a postsovet məkanı ölkələri və İranla qarşılıqlı əlaqədə olmaq üçün daha geniş imkanlar verir, həmçinin Rusiyayı Cənubi Qafqaz regionundan qismən sıxışdırıb Çini Mərkəzi Asiyaya keçmək şansı verir. Paradoksal olsa da, Rusiya üçün Türkiyənin Cənubi Qafqazdan daha da sıxışdırılıb çıxarılması perspektivi ilə hakimiyyətin dəyişməsi Azərbaycanın Avrasiya orbitinə yekun olaraq cəlb olunması baxımından faydalı ola bilər. İstənilən halda ABŞ, həm Ərdoğanla, həm də onsuz qazanclı bir oyun olsa da, böyük ehtimalla ikinci varianta üstünlük verilir. Bu mərhələdə Rusiyanın əsas problemi müttəfiq elitaları “maarifləndirmək” bacarıqlarının olmamasıdır [6]. Çox mürəkkəb geosiyasi oyun qurulur, burada son nəticə kifayət qədər uzaqdır.

Türkiyənin təklif etdiyi “3+3” qarşılıqlı fəaliyyət formatını əsas regional oyunçuların (Rusiya və İran) ilkin dəstəkləməsi bu layihənin birmənalı həyata keçirilməsi demək deyil, çünki qarşılıqlı fəaliyyət barədə razılışma bu prosesə kimin rəhbərlik edəcəyi sualındadır və Rusiya, Türkiyə və ya İran səlahiyyətliyə bu sualın cavabı heç də eyni deyil [4]. Üstəlik, Gürcüstanın Abxaziya və Cənubi Osetiyanın statusuna görə Rusiya ilə hər hansı əməkdaşlıq formatından imtina etməsi səbəbindən belə bir layihə mümkün deyil [1]. Beləliklə, bu təşəbbüsün məqsədyönlü şəkildə iflası uğraması vəziyyəti yaranır, baxmayaraq ki, regional əməkdaşlıq “oxları” müxtəlif birləşmələrdə mövcud ola bilər: Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan, Türkiyə-Azərbaycan, Türkiyə-Rusiya, Rusiya-Ermənistan-İran və s. daha qabarıq görünür Ən maraqlısı isə Azərbaycanla Ermənistan arasında balanslı saxlamağa və İslam Respublikasının təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmiş mürəkkəb balanslar sistemi yaratmağa çalışan İranın mövqeyidir. Tehrandakı “qırmızı

xətlər” Azərbaycan və Ermənistanın ərazi bütövlüyü hesab olunur. Bu şəraitdə İran regiondankənar aktorların (Rusiya və Türkiyə istisna olmaqla) müdaxiləsini istisna etməklə ikitərəfli yanaşma sərgiləyir, lakin eyni zamanda İran “icazə verilən”in sərhədlərini aydın şəkildə müəyyənləşdirir. Gürcüstanın mövqeyi xüsusi təhlil obyektidir. Türkiyə, Azərbaycan və Rusiyanın maraqları və regional inkişafın uğuru məhz Gürcüstan istiqamətindən, o cümlədən Abxaziya və Cənubi Osetiya ilə münasibətlərin normallaşmasından asılıdır [3, s.71].

Regionda siyasi durum tamamilə transformasiyaya uğrayaraq dəyişdi, lakin nəqliyyat əlaqələrinin açılması perspektivləri qalmaqda davam edir. Nəqliyyat əlaqələrinin mövcudluğu, ilk baxışdan, kifayət qədər perspektivli hadisə kimi görünür, lakin bu proses bütün oyunçular üçün aydın fayda vəd etmir. Ermənistanda belə hesab edirlər ki, Şimal istiqamətində nəqliyyat arteriyalarının hərtərəfli inkişafı olmadan Sünik bölgəsindən dəmir yolu və avtomobil kommunikasiyalarının açılması Ermənistan üçün sərfəli deyil. Azərbaycan da öz növbəsində Meqridon keçən 45 kilometrlik hissədən istifadə edərək Ermənistanı dəmir yolu kənarında tərki etməkdən faydalanır. Rusiya və Türkiyə Cənubi Qafqazın dəmir yolu rabitə sistemini birləşdirməyə çalışırlar, ona görə də Ankara Gürcüstandan keçən marşrutu Naxçıvan və Azərbaycanla birləşdirmək məqsədi ilə Qars-İğdır-Naxçıvan dəmir yolunun tikintisini planlaşdırır. İran və Rusiyanın təşəbbüsü qlobal Şimal-Cənub layihəsinə daxil edilərək sovet dəmir yolu sistemini dirçəltməyə yönəlməkdədir. Dəmir yollarının müxtəlif kombinasiyaları ticarət tərəfdaşlarına fayda verə və rəqiblərə dolayı ziyan vura bilər, lakin bütün məsələ tərəflərin razılığından çox deyil, bütün istiqamətlərdə yolların bərpası imkanlarından asılıdır. Eyni zamanda, Ermənistanla Azərbaycan arasında gərginlik, eləcə də böyük dövlətlər arasında ziddiyyətlər yolların açılmasının reallaşmasına imkan vermir, münaqişənin dondurulmasının yeni mərhələsinin əsasını qoyur.

Digər tərəfdən, müharibədən sonrakı üçtərəfli sazişlərin bir hissəsinin demək olar ki, tamamilə dağılmasının sübutu Ermənistan-Azərbaycan sərhədində və Dağlıq Qarabağda baş verən insidentlər idi. [12] Böyük dövlətlərin heç bir planı yerlərdə vəziyyəti normallaşdırmadan həyata keçirilə bilməz. Rusiya ilə Gürcüstan arasında qeyri-normal münasibətlər davam edir. Rusiya-Ermənistan əməkdaşlığı qeyri-müəyyənlilik prosesindən keçir, siyasi elitalar bir-birinə inamsızlıq göstərir. Bakı Moskva və Ankaranın ayrı-ayrı epizodlarında siyasi fəaliyyətlərinin təzyiq obyektinə çevrildikdə Azərbaycanın qələbəsi reallıq kimi qəbul edilir. Bu vəziyyət həm mühüm məsələlərin müzakirəsinin ləngiməsi, həm Azərbaycan rəhbərliyinin narazılığının göstəricisi kimi atəşkəs rejiminin vaxtaşırı pozulması, həm də Ermənistan silahlı qüvvələrinin döyüş qabiliyyətinin tam bərpa olunmaması, eləcə də hərbi əməliyyatların kəskin surətdə eskalasiyası ilə zəngindir.

Son hadisələrlə əlaqədar olaraq 2023-cü ilin sentyabrın 19-20-də Azərbaycan silahlı qüvvələrinin Qarabağda apardıdığı uğurlu antiterror tədbirləri nəticəsində bölgədə silahlı toqquşmalara son qoyulmuş və sentyabrın 28-də qondarma Dağlıq Qarabağ respublikası özünü buraxdığını bəyan etmişdir. Bununla da Cənubi Qafqazda gələcək beynəlxalq münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma yolu ilə inkişafına geniş imkanlar yaranmışdır.

Yuxarıdakı təhlil bizə aşağıdakı əsas nəticələri formalaşdırmağa imkan verir.

Birincisi, təhlükəsizlik sahəsində regional proseslərin multifaktorial xarakterini mümkün qədər nəzərə alan kompleks sistem metodu bu fenomeni təhlil edərkən ən məhsuldar hesab edilməlidir.

İkincisi, ziddiyyətli məsələlərin həllinin dinc, siyasi vasitələrinə üstünlük verən, müxtəlif sosial və sivilizasiya sistemlərinə mənsub dövlətlər arasında əməkdaşlıq və təmasları təmin edən təhlükəsizlik əməkdaşlığı modeli müasir şəraitdə ən səmərəli əsasdır. Xüsusilə, Rusiya və NATO-

nun iştirakı ilə Cənubi Qafqazda subregional təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında bu model perspektivli ola bilər.

Üçüncüsü, beynəlxalq regional (subregional) təhlükəsizlik regionun (subregionun) sabit vəziyyətidir, onu təşkil edən subyektlər arasında hərtərəfli əlaqələndirilmiş qarşılıqlı faydalı münasibətlər əsasında birləşir, həm vahid strukturun, həm də onun elementlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır

Açar sözlər: Regional təhlükəsizlik, qloballaşma, Cənubi Qafqaz, Şuşa bəyannaməsi, münaqişə.

Ədəbiyyat

1. Алиев о платформе 3+3: Грузия имеет возражение, а Армения позицию не высказала. <https://www.ekhoakavkaza.com/a/31476490.html>
1. Алиев счел исчерпанным нагорно-карабахский конфликт. <https://www.interfax.ru/world/773926>
2. Буря на Кавказе. Под ред.: Р.Н. Пухова. Москва, Центр анализа стратегий и технологий, 2021. 128 с
3. Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова в ходе совместной пресс-конференции с Министром иностранных дел Турции М.Чавушоглу по итогам переговоров, Анталья, 30 июня 2021 года. https://archive.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4804977
4. Лавров заявил, что статус Нагорного Карабаха еще предстоит согласовать. <https://tass.ru/politika/11603577>
5. Логинова К. Заклятые друзья: возможен ли шестисторонний формат сотрудничества на Южном Кавказе// <https://iz.ru/1098854/kseniia-loginova/zakliatyie-druzia-vozmozhen-li-shestistoronni-format-sotrudnichestva-na-iuzhnom-kavkaze>
6. Маркедонов С., Каледжи В., Хас К. Слом статус-кво и международное измерение кризиса в Нагорном Карабахе. Доклад Международного дискуссионного клуба Валдай. Декабрь 2020. <https://ru.valdaiclub.com/files/36258>
7. Послевоенные перспективы Нагорного Карабаха. Доклад по Европе №264. 9 июня 2021 года. Международная кризисная группа.
8. Посол РФ: позиции России и США по Нагорному Карабаху в принципиальном плане совпадают. [Посол РФ: позиции России и США по Нагорному Карабаху в принципиальном плане совпадают - ТАСС \(tass.ru\)](https://tass.ru/politika/11603577)
9. Союзники России: Формальные обязательства и фактическое сотрудничество. И.В. Фомин, Н.Ю. Силаев, А.В. Макарычева, С.А. Столярова, Э.П. Шавлай Международные процессы. 2019. Т. 17. №2 (57). с. 101-130
10. Страны ЕАЭС обсудили подключение Азербайджана к работе союза. <https://www.rbc.ru/politics/14/04/2021/607026449a794705154bde7e>
11. Что и почему происходит на границе Азербайджана и Армении? <https://www.bbc.com/russian/news-57150521>
12. Шущинская декларация о союзнических отношениях между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой.
13. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/365007/>

TRANSFORMATION OF REGIONAL SECURITY IN THE SOUTH CAUCASUS AFTER THE SECOND KARABAKH WAR

After the Second Karabakh war, the regional processes in the South Caucasus turned in a different direction and led to important changes in international relations. In the South Caucasus, it is important for Russia to maintain the mediator status in the relations between Armenia and Azerbaijan, as well as to strengthen the position of Armenia. That is why the representatives of the Russian Ministry of Foreign Affairs put forward the issues related to the delimitation of the Armenian-Azerbaijani border, the issue of the status of Nagorno-Karabakh and the opening of transport links in the South Caucasus, while Turkey put forward new formats of cooperation focusing on the Karabakh factor.

RUSIYA-ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİ POSTMUNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ

Qabil Əliyev

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
qabilalioglu1956@gmail.com

Xülasə: İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın böyük qələbəsindən sonra Qafqaz regionunda yeni geosiyasi vəziyyət formalaşmağa başlamışdır. Bu cəhət həm region ölkələri arasında qarşılıqlı münasibətlərdə, həm də regionla bağlı böyük dövlətlərin siyasətində ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayandan birmənalı şəkildə Ermənistanı dəstəkləyən, bu respublikaya milyardlarla ABŞ dolları dəyərində müasir silah və hərbi texnika bağışlayan Rusiyanın postmunaqişə dövründə mövqeyinin araşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir.

İkinci Qarabağ müharibəsi gedişində Rusiya Federasiyası (RF) İran üzərindən, erməniəilli Rusiya işadamları da mülki aviasiya ilə Gürcüstan hava məkanından istifadə etməklə Ermənistana böyük həcmdə hərbi texnika, silah-sursat göndərməklə bu dövləti məğlubiyətdən xilas etməyə çalışmışdı. Bu mümkün olmadıqda isə, Rusiya prezidenti V.Putinin bilavasitə təkidi və iştirakı ilə Qarabağda hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında üçtərəfli bəyannamə imzalanmış, münaqişə zonasına Rusiya sülhməramlı qüvvələri yerləşdirilmişdi.

Doğrudur, İkinci Qarabax müharibəsində ağır məğlubiyətdən, xüsusən də 2023-cü il sentyabrın 19-20-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin 1 günlük antiterror əməliyyatı nəticəsində Qarabağdakı erməni hərbi qüvvələrinin məhv edilməsindən sonra Ermənistan cəmiyyətində Rusiyadan narazılıq çıxışları artmışdır. Erməni siyasi dairələrində Rusiyanın bu respublikaya açıq şəkildə hərbi qüvvə ilə yardım göstərməməsi bu narazılığın əsas səbəbi kimi göstərilmişdir. 2018-ci ilin yazında erməni əhalisinin hakimiyyətdə olan Qarabağ klanına qarşı etiraz çıxışları nəticəsində hakimiyyət gələn N. Paşinyan və komandası da bu əhval-ruhiyyəni nəzərə alaraq, Fransa və Hindistanla hərbi əməkdaşlığı genişləndirmək, ABŞ və AB ilə, NATO strukturları ilə əlaqələri möhkəmləndirmək xətti götürdüyünü bəyan etmişdir. Ermənistan hakimiyyətinin ritorikasında da Rusiyanın ünvanına tənqidi fikirlər səsləndirmək, Rusiyanın rəhbərliyi ilə yaradılmış Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatında fəaliyyəti dondurmaq haqqında bəyanatlar verilməsi xeyli çoxalmışdır.

Rusiya-Ermənistan münasibətlərində günümüzdə nə dəyişmişdir? – sualına doğru cavab vermək üçün, söylənilənlərə deyil, iki respublika arasında hərbi və iqtisadi sahədə əməkdaşlığın dərinliyini əks etdirən faktlara əsaslanmaq lazımdır. Hər iki ölkə arasında ***hərbi-siyasi sahədə*** müqavilələr tam şəkildə qüvvədədir: 1995-ci ildə bağlanmış dövlətlərarası müqaviləyə əsasən Gümrüdə Rusiyanın 102-ci hərbi bazası fəaliyyətini davam etdirir, bazanın təxminən 5 min nəfərdən ibarət şəxsi heyəti MDB-nin Birgə Hava Hücümündən Müdafiə Sistemi çərçivəsində döyüş növbətçiliyindədir [1, s.7]. Ermənistanın Türkiyə və İranla sərhədində, 44 günlük müharibədən sonra isə Azərbaycanla cənub istiqamətində şərti sərhədində 6 məntəqəsində 4 mindən çox rus sərhədçisi xidmətini davam etdirir [2]. Bundan başqa, Ermənistanda RF Federal Təhlükəsizlik Xidməti Sərhəd İdarəsi Ermənistan Milli Təhlükəsizlik Xidməti Sərhəd Qoşunları ilə birlikdə “Zvartnos” hava limanı və İranla sərhəddə avtomobil yolu üzərindəki “Aqarak” buraxılış məntəqəsində sərhədin mühafizəsini icra edirlər [2].

Göründüyü kimi, Ermənistan postmünaqişə dövründə də Cənubi Qafqazda Rusiyanın yeganə hərbi-strateji tərəfdaşı olaraq qalır və bağlanmış müqavilələr tam şəkildə icra edilir.

İqtisadi sahə: Ermənistanın atom energetikası, qaz və elektrik paylayıcı sistemləri, dəmir yolu nəqliyyatı Rusiyanın mülkiyyətindədir. Ermənistanda ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrində 100 faizi və ya əksər hissəsi Rusiya kapitalına məxsus olan 40-dan çox iri müəssisə fəaliyyət göstərir. Ermənistanın enerji sektorunda fəaliyyət göstərən rus şirkətləri arasında ən əhəmiyyətli respublikada təbii qazın nəqli və paylanması sistemlərinə sahib olan “Gazprom Armenia” şirkətidir. 1997-ci ilin dekabrında yaradılmış bu şirkət o zamandan etibarən Ermənistanın daxili bazarı üçün qaz tədarükünü, həmçinin yanacaqın daşınması, saxlanması, bölüşdürülməsi və satışını təşkil edir, respublika ərazisində qaz nəqli sisteminin və yeraltı qaz anbarlarının yenidən qurulması və genişləndirilməsi ilə məşğul olur. Ermənistan və Rusiya hökumətləri arasında müqaviləyə əsasən, Ermənistana ildə 2,5 milyard kub metr qaz nəql edilir [1] və dünya bazarında formalaşan qiymətlərdən asılı olmayaraq Rusiya qazının 1000 kub metri üçün Ermənistan 165 dollar ödəyir. Dünya bazarı qiymətləri ilə fərqi ödəmək üçün təkcə 2023-cü ildə Rusiya Ermənistana 1 milyard dollar subsudiya ayırmışdır [5].

2022-2023-cü illərdə Ermənistan və Rusiya arasında ticarət dövriyyəsi 3 dəfədən çox artaraq 7,3 milyard dollara çatmışdır. Bu artım 2022-ci ilin fevralında Rusiyanın Ukraynaya qarşı müharibəyə başlaması ilə bilavasitə əlaqədardır. Ermənistan Rusiyanın Qərbin ağır sanksiyalarından yayınmasında müstəsna rol oynamaqdadır. Ukraynada müharibə başlayandan sonra Ermənistanın Rusiyaya ixracı 5 dəfəyə qədər artmışdır, tarixində ilk dəfə Rusiya ilə ticarət dövriyyəsində müsbət saldoya malik olmuşdur. Bunun da başlıca səbəbi ABŞ və AB-dən idxal edilən maşın və digər məhsulların daha sonra Rusiyaya ixrac edilməsidir. Məsələn, ABŞ-dən avtomobillər Ermənistana gətirilir, daha sonra Rusiyaya reeksport edilir. Digər tərəfdən isə, Rusiya qızılı, briliantı Ermənistan vasitəsilə AB-yə, ABŞ-a, eləcə də ərəb ölkələrinə ixrac edilməkdədir [3].

Əvvəlki onilliklərdə olduğu kimi, günümüzdə də Ermənistanın başlıca ticarət tərəfdaşı Rusiya olaraq qalmaqdadır. Rusiyanın ardınca ikinci yerdə Çin, üçüncü yerdə BƏƏ, dördüncü yerdə İran və yalnız beşinci yerdə ABŞ qərarlaşmışdır [6].

Ermənistan Rusiyanın aparıcı rol oynadığı Avrasiya İqtisadi Birliyi (AİB) ölkələri ilə də iqtisadi əlaqələri genişləndirməkdədir. 2023-cü ildə Ermənistanın AİB ölkələri ilə ticarət dövriyyəsi 42,7 faiz, o cümlədən ixrac 40,8 faiz artaraq 7,6 milyard dollara yüksəlmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2023-cü ildə Ermənistanın AB ilə ticarət dövriyyəsi bu göstəricidən 3 dəfə az – 2,5 milyard həcmində olmuşdur [6]. Həm də Ermənistan AB ilə ticarət dövriyyəsində mənfi saldoya malikdir. Maraqlıdır ki, Ermənistanın AB ilə ticarətində əsas yer Almaniyaya tutur. 2023-cü ildə Ermənistanın bu ölkə ilə ticarət dövriyyəsi 586 milyon dollar olmuşdur. İkinci yeri

İtaliya tutur – 381 milyon dollar, Niderland üçüncü yerdədir – 288 milyon dollar. Böyük bacı Fransa isə dördüncü yeri tutur – 165 milyon dollar və Almaniyadan 3 dəfə geridədir [6].

Ermənistanın keçmiş baş naziri Qrant Baqratyan 2024-cü il aprelin 5-də Ermənistan, Aİ və ABŞ rəsmiləri arasında keçirilən görüş zamanı elan edilən yardımların miqdarının Rusiya ilə müqayisədə çox az olduğunu bildirmişdir: “2024-cü ildə Avropa İttifaqı Ermənistana 67,5 milyon, yəni ümumilikdə növbəti 4 il üçün ayrılan 270 milyon avronun dördüdə bir hissəsini verəcək. Həmçinin bu il ABŞ-dan Ermənistana iqtisadi inkişaf üçün 65 milyon dollar, Qarabağdan köçən ermənilər üçün isə 7 milyon dollar ayrılacağı açıqlanıbdır. Yəni Qərb 2024-cü il üçün ümumilikdə 140 milyon dollar həcmində maliyyə yardımı göstərəcəkdir” [5].

Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistana və buraya köçmüş Qarabağ ermənilərinə böyük həcmdə yardımlar ayrılsa da, Erməni siyasi elitasının korrupsiyaya qurşanmasının cəmiyyət həyatına dərin nüfuz etməsi nəticəsində, sadə vətəndaşlara bu yardımların yalnız cüzi hissəsi çatır. Ermənistan hakimiyyətinə yaxın olan “Joqovurd” qəzetinin məlumatına görə hələ antiterror əməliyyatından öncə Ermənistan hökuməti hər il Dağlıq Qarabağa dövlət büdcəsindən müəyyən qədər yardım ayırmışdı. Qarabağ ermənilərinin kütləvi köçməsindən sonra isə bir çox ölkələrdən yüksək miqdarda yardımlar ayrılmasına başlanmışdı. Məsələn, 2023-cü ilin sonuna kimi bu məqsəd üçün ABŞ 11 milyon, Kanada 2,5 milyon, Yaponiya 2 milyon dollar, Avropa Komissiyası 10,4 milyon, Latviya 350 min avro maliyyə yardımı göndərmişdi [4].

2024-cü ilin fevral və mart aylarında İrəvana yeni transferlər həyata keçirilmişdi. Lakin erməni qaçqınlar bu maliyyə yardımlarının real nəticəsini görməmişlər. Elə ona görə də, Qarabağdan köçən 16 min erməni hökumətin biganəliyini, onlara kömək edilməməsi əsas göstərərək Ermənistanı birdəfəlik tərk etmişdir [4].

Ermənistanda Rusiya meyilli qüvvələrin yeni lideri olmağa can atan Qrant Baqratyanın iddiasına görə, Rusiya və Qərbin Ermənistana iqtisadi yardımları ölçüyəgəlməz dərəcədə fərqlidir. 2024-cü ildə Rusiyadan Ermənistana nağd pul dövriyyəsi 14 milyard dollar təşkil edəcəkdir: yanacaq subsidiyalarından 1 milyard, ixracdan 8 milyard və köçürmələrdən 5 milyard dollar qazanılacaqdır [5]. Yəni Qərbin Ermənistana verdiyi vəsait Rusiyadan gələnlərin sadəcə 1 faizi həcmində olacaqdır.

Postmünaqişə dövründə Rusiyada yaşayan ermənilərin Ermənistana pulköçürmələrinin həcmi 4 dəfədən çox artmış və 2023-cü ildə 4 milyard dollara çatmışdır [7]. Əmək miqrasiyası üzrə erməni eksperti Tatevik Becanyana görə 2023-cü ilin birinci yarısında ER-in 138 min vətəndaşı işləmək üçün RF-ə getmiş, əmək miqrantı kimi qeydiyyatı alınmışdır. Bu, bir il öncəki göstəricidən – 300 min nəfərdən [8] iki dəfədən çox azalsa da, yenə RF ermənilərin əmək miqrasiyasında başlıca yer tutur. Deməli, RF-dən ER-ə pul köçürmələri böyük həcmdə davam edəcəkdir.

Fitch beynəlxalq reyting agentliyi də 2024-cü il martın əvvəlində elan etmişdir ki, Ermənistan iqtisadiyyatı yaxın gələcəkdə də Rusiyadan ağır şəkildə asılı qalacaqdır.

Beləliklə, sərhədlərini rus sərhədçiləri qoruyan, zabitlərinin əksəriyyəti rus hərbi məktəblərinin məzunu olan, ərazisində Rusiya hərbi bazaları yerləşən, bütün strateji infrastrukturu – elektrik şəbəkələri, qaz kəmərləri, telefon və mobil rabitə, dəmir yolları, atom elektrik stansiyası Rusiya şirkətlərinin idarəçiliyində olan, əhalisinin və büdcəsinin gəlirləri böyük ölçüdə Rusiyaya-dan pul köçürmələrindən formalaşan Ermənistan hələ uzun müddət Rusiya ilə sıx bağlı qalacaqdır.

Açar sözlər: Rusiya, Ermənistan, hərbi əməkdaşlıq, iqtisadi əlaqələr.

Ədəbiyyat

1. Ermənistan Rusiyadan nə qədər asılıdır? [https://www.bbc.com/azeri/articles/c3g4lqgryl8o - 04.02.2024](https://www.bbc.com/azeri/articles/c3g4lqgryl8o-04.02.2024)
2. Ermənistan Rusiyadan qopur, yoxsa oyun gedir?.. <https://axar.az/news/gundem/849820.html-06.04.2024>
3. İrəvan ABŞ-dan alıb, Rusiyaya satır – Parsyan ifşa etdi. https://axar.az/news/siyaset/850019.html?utm_source=informers&utm_medium=monthly&utm_campaign=publikaaz-07.04.2024
4. İrəvan Qarabağ ermənilərini aldatdı. [https://globalinfo.az/ermenistana-kocurulen-milyonlar/ - 06.04.2024](https://globalinfo.az/ermenistana-kocurulen-milyonlar/-06.04.2024)
5. Paşinyanın sələfi gülünc faktı üzə çıxardı – İrəvana nə verilib?. <https://globalinfo.az/rusiyadan-ermenistana-14-milyard/-06.04.2024>
6. Армения-Запад: обещать - не значит жениться. <https://caliber.az/post/-19.03.2024>
7. Какое отношение к Азербайджану имеет противостояние между Россией и Арменией? Взгляд из Баку. <https://jam-news.net/ru-19.03.2024>
8. Трудовая миграция из Армении в Россию продолжается: о причинах и последствиях. <https://jam-news.net/ru-04.04.2024>

RUSSIAN-ARMENIAN RELATIONS IN THE POST-CONFLICT PERIOD

After the great victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War, a new geopolitical situation began to emerge in the Caucasus region. This aspect has caused serious changes both in the relationships between the countries of the region and in the policies of large states towards the region. From this point of view, it is of great importance to study the position of Russia in the post-conflict period, which has unequivocally supported Armenia since the beginning of the Nagorno-Karabakh conflict and transferred modern weapons and military equipment worth billions of US dollars to this republic. What has changed today in relations between Russia and Armenia? - To answer this question correctly, it is necessary to rely not on what has been said, but on facts that reflect the depth of cooperation between the two republics in the military and economic spheres.

QARABAĞA BÖYÜK QAYIDIŞIN BAŞLANMASI: DEMOQRAFİK TƏHLİL

Rəna Əsədova

AMEA Tarix İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
rena-beyler@gmail.com

Xülasə: Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonların Ermənistan işğalından azad edilməsi qaçqın və məcburi köçkünlərin çadır qəsəbələrə, yataqxana və digər şəraitə yoxluq yerlərdən abad yaşayış məntəqələrinə köçüb yaşamaları üçün zəmin yaratdı. Azərbaycan hökuməti azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, yollar çəkilməsi, su və elektrik enerjisi təchizatı, yaşayış məntəqələri

inşası proqramları sürətlə icra etməyə başladı. Təqdim edilmiş məruzədə Qarabağa böyük qayıdışın ilk mərhələsinin etno-demografik nəticələri araşdırılmışdır.

2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçildikdən sonra İlham Əliyev Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün olmuş vətəndaşların sosial problemlərinin həlli məsələsini dövlətin əsas məsələsi kimi ön plana çəkdi. O, qaçqın və məcburi köçkünlərin bütün sosial problemlərinin həlli, o cümlədən onların normal yaşayış evləri ilə təmin edilməsi məqsədi ilə 1 iyul 2004-cü il tarixli 298 sayılı «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı» adlı xüsusi sənəd imzaladı və həmin sənədin icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 4 noyabr 2004-cü il 232 sayılı qərarı ilə tədbirlər planını təsdiq etdi [1, s.196].

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin gündəlik diqqət və qayğısı sayəsində, ilk növbədə Biləsuvar, Füzuli və Ağdam rayonlarının ərazisində 5081 ailədən ibarət 22800 məcburi köçkün üçün bütün zəruri sosial-texniki infrastrukturunu olan 20 abad qəsəbə salındı. 2020-ci ilə qədərki dövrdə isə qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə 300 minə qədər məcburi köçkün çadır şəhərciklərindən və yataqxanalardan köçürülərək yeni salınmış 116 abad qəsəbəyə və yeni inşa edilmiş minlərlə fərdi evə yerləşdirildi [5]. Ötən müddət ərzində məcburi köçkün ailələri mənzillərlə, fərdi evlərlə təmin olunmaqla yanaşı, onların digər yaşayış problemlərinin həlli istiqamətində də ardıcıl addımlar atıldı. Bu kateqoriyadan olan insanların sosial problemlərinin həlli üçün 2016-cı ilə kimi 6,1 milyard manat vəsait xərcləndi. Bu zamana kimi məcburi köçkünlərə aylıq yemək xərci üçün verilən müavinətin məbləği 4 dəfə, kommunal xidmətlərə görə vəsaitin məbləği isə 4,5 dəfə artırıldı. Bu müddət ərzində 2 min nəfərdən çox məcburi köçkünün sahibkarlıq subyektinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 40 milyon manat güzəştli kredit ayrıldı. Nəticədə, 2016-cı ildə məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi 13 il əvvəlki 75 faizdən 12 faizə düşdü [2].

İlham Əliyev Füzuli rayonundan olan məcburi köçkünlərin rayonun yeni azad edilmiş ərazilərində daimi məskunlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Respublikada məcburi köçkünlər üçün ilk salınan yaşayış məntəqələri sırasında Füzuli rayonunun Haramı adlı ərazisində qısa müddətdə 11 abad qəsəbə inşa edilməsi bu diqqət və qayğının nəticəsi olmuşdur. Bu qəsəbələrin ardınca Füzuli rayonunda Fin qəsəbəsi və minalardan təmizlənmiş Zobucuq adlanan ərazidə 5 yeni qəsəbə inşa edildi. Azərbaycan Prezidenti 2008-ci il aprelin 18-də Füzuli rayonuna səfəri zamanı rayonun Zobucuqda salınmış 2104 ailəlik 5 qəsəbənin açılışında, həmçinin Su Elektrik Stansiyasının, Tibb Mərkəzinin təməlinin qoyulmasında iştirak etdi [1, s.197; 3, s.97].

Füzuli rayonunun Araz boyu kəndlərində, xüsusən də Horadiz qəsəbəsində məcburi köçkünlər üçün fərdi evlərin inşası da geniş miqyasda davam etdirilirdi. Horadiz qəsəbəsinin böyük sürətlə inkişaf etməsi 2007-ci il oktyabrın 23-də ona şəhər statusu verilməsinə səbəb oldu. İlham Əliyev 2010-cu il noyabrın 10-da Füzuli rayonuna səfəri zamanı Horadiz şəhərində məcburi köçkün ailələri üçün inşa edilmiş yaşayış binaları kompleksinin istifadəyə verilməsi tədbirində iştirak etdi [3, s.106]. 2014-cü il avqustun 28-də Horadiz şəhərində işğal zamanı dağılmış evlərin və çoxmənzilli binaların təmir və bərpaından sonra istifadəyə verilməsi mərasimi keçirildi [3, s.158-159].

2016-cı il noyabrın 12-də Horadiz şəhərində 400 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış qəsəbə istifadəyə verildi. 417 hektar sahəni əhatə edən yeni qəsəbədə 400 ev, məktəb, uşaq bağçası, inzibati bina, tibb məntəqəsi, klub-icma mərkəzi, poçt binası inşa edilmişdir. Bütün zəruri sosial-texniki infrastruktur obyektləri ilə birlikdə salınan qəsəbədə 400 evin ümumi yaşayış sahəsi 21511 kvadratmetr idi. Evlərdən 20-si birotalıq, 200-ü ikiotaqlı, 168-i üçotaqlı, 12-si isə dördotaqlı

idi [4]. Qəsəbədə həmçinin 120 yerlik ikimərtəbəli uşaq bağçası, 320 şagird yerlik məktəb də inşa edilmiş, içərisi hər cür avadanlıqla təchiz olunmuşdu.

Füzuli rayonundan olan məcburi köçkünlərin böyük bir hissəsi İkinci Qarabağ müharibəsi ərəfəsində bütövlükdə 17 yeni salınmış qəsəbədə, 21 kənddə və Horadiz şəhərində normal yaşayış şərtlərinə malik evlərlə təmin olunmuşdular. Həmin vaxt Füzuli rayonu İcra hakimiyyətinin məlumatına görə, rayon əhalisinin ümumi sayı 134,5 min nəfər idi ki, onların yarıya qədəri işğaldan azad edilmiş yaşayış məntəqələrində: Horadiz şəhərində (7,6 min), Zobucuqdakı 5 qəsəbədə (8 min), Qayıdış qəsəbələrində (12 min) və 21 kənddə yaşayırdı [5]. Rayon əhalisinin digər yarısı isə Bakı, Sumqayıt, Gəncə və digər şəhərlərdə, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Sabirabad və digər rayonlarda məcburi köçkün kimi müvəqqəti məskunlaşmışlar.

İkinci Qarabağ müharibəsi gedişində Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərinin minalardan təmizlənməsi Qarabağa böyük qayıdışı ləngidən çox ağır problemdir. Minalar və digər partlayıcı sursatlar məcburi köçkünlərin təhlükəsiz şəkildə geri qayıtmasına imkan vermir, onların evlərinə dönüb kənd təsərrüfatına yararlı sahələri becərmələrinə mane olur, beləliklə də, onları normal yaşayışlarını bərpa etmək imkanlarından məhrum edir. Böyük Britaniyadan olan jurnalist Neil Uotson “nj.com” portalında dərc edilmiş məqaləsində qeyd etmişdir ki, hazırda Azərbaycanın qarşısında işğal dövründə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən quraşdırılmış təxminən 1,5 milyon yerüstü minanın zərərsizləşdirilməsi kimi böyük vəzifə dayanır. Minalar yaşayış məntəqələrinin bərpasını və mülki əhalinin 7 min kvadratkilometr ərazidə məskunlaşmasını çətinləşdirir. Bu ərazi Lüksemburqun ərazisindən təxminən üç dəfə çoxdur [6].

Qarabağda 147 988 hektar ərazi minalarla çox çirklənmiş ərazilər sayılır, 675 570 hektar isə orta və az təhlükəli sahələr hesab olunur. Bütün bu ərazilərin minalardan təmizlənməsi üçün 25 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsaitə ehtiyac vardır. 2023-cü ilin noyabr ayında ANAMA-nın İdarə Heyətinin sədri Vüqar Süleymanov bildirmişdir ki, keçən 3 il ərzində aparılan minatəmizləmə əməliyyatları nəticəsində ümumilikdə 111207 hektar ərazi minalardan və müharibənin partlayıcı qalıqlarından təmizlənmişdir [6].

44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsindəki böyük qələbədən sonra isə Füzuli şəhərinin bərpasına, yeni yaşayış məhəllələrinin inşasına başlanmış və 2023-cü ildən etibarən məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına böyük qayıdışının yeni dalğası gerçəkləşdirilməkdədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2023-cü il mayın 5-də Füzuli şəhərinin içməli su təchizatı, kanalizasiya və yağış suları sistemləri kompleksinin təməlini qoymuşdur. Bu layihə 2040-cı ilədək perspektiv inkişaf nəzərə alınmaqla Füzuli şəhərində 50 min nəfərin içməli su təchizatının yaxşılaşdırılmasına hesablanmışdır. Layihə çərçivəsində 15 subartezian quyusunun qazılması, uzunluğu 10,7 kilometr olan magistral su kəmərinin, tullantı sutəmizləyici qurğunun inşası, eyni zamanda, ümumi uzunluğu 103 kilometr olan su şəbəkəsinin qurulması və digər işlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur [7].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın Tədbirlər Planına uyğun olaraq 2023-cü ilin sonuna kimi 5 yaşayış məntəqəsinə – Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə, Tərtər rayonunun Talış kəndinə, Laçın şəhərinə və həmin rayonun Zabux kəndinə, Füzuli şəhərinə keçmiş məcburi köçkünlərin köçürülməsi işlərinə başlanmışdır. 2023-cü ilin sonuna kimi bu yaşayış məntəqələrinə 1400-dən çox məcburi köçkün ailəsi köçürülüb yerləşdirilmişdir [8].

2024-cü ilin sonunadək ən azı 20 yaşayış məntəqəsinə, o cümlədən Şuşa, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Xankəndi və Xocalı şəhərlərinə və həmin rayonun Malıbəyli kəndinə, Xankəndi şəhərinin Kərkicahan qəsəbəsinə də məcburi köçkünlərin köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin yerlərdə

qeydiyyatda olan məcburi köçkünlər işğaldan əvvəl yaşadıkları və işğala son qoyulduqdan sonra dövlətimizin başçısının göstərişi əsasında aparılan təmir-bərpa işləri nəticəsində tamamilə yenilənmiş, eyni zamanda yenidən inşa edilən bütün zəruri yaşayış şəraiti yaradılmış evlərdə məskunlaşacaqlar [9]. Yenidən inşa edilən mənzillərə köçürülmə ilə bağlı siyahı ilk növbədə qəzalı və ağır şəraitdə, yataqxana, sanatoriya, yarımçıq tikililər kimi müxtəlif müvəqqəti məskunlaşma obyektlərində yaşayan ailələr arasından seçilir və onların yerləşdirilməsində obyektivlik və şəffaflıq püşkatma yolu ilə təmin edilir.

Tədqiqata cəlb edilən statistik göstəricilər əyani şəkildə sübut edir ki, Qarabağın Ermənistan işğalından azad edilməsi və Azərbaycan hökumətinin reallaşdırdığı “Böyük qayıdış” proqramı azərbaycanlı məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına dönməsi üçün münasib şərait yaradır və əhali böyük həvəslə bu böyük qayıdışda iştirak edirlər.

Açar sözlər: Məcburi köçkünlər, infrastruktur layihələri, mina təmizlənməsi, yurda qayıdış.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Tarixi (2003-2016). 2-ci c., İlham Əliyev dövrü. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016, 716 s.
2. <https://president.az/az/articles/view/21663>
3. Azərbaycan Respublikasının Tarixi (1991-2016). Tarixi-xronoloji araşdırma. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016, 244 s.
4. İlham Əliyev Füzuli rayonunun Horadiz şəhərində məcburi köçkünlər üçün salınan yeni qəsəbədə yaradılan şəraitlə tanış olub. <https://president.az/az/articles/view/21663-12.11.2016>
5. <http://www.fuzuli-ih.gov.az/az/page/12.html>
6. Britaniyalı jurnalist: Qərb Azərbaycana minaların təmizlənməsində az kömək edir. <https://globalinfo.az/britaniyalı-jurnalist-qerb-azerbaycana-minalarin-temizlenmesinde-az-komek-edir/-20.03.2024>
7. İlham Əliyev Füzuli şəhərinin içməli su təchizatı, kanalizasiya və yağış suları sistemləri kompleksinin təməlini qoyub. <https://president.az/az/articles/view/59633-05/05/2023>
8. 2024-cü ildə bu işlərə çox güclü təkan veriləcək Böyük Qayıdış. <https://konkret.az/2024-cu-ilde-bu-islere-cox-guclu-tekan-verilecek-boyuk-qayidis - 11/01/2024>
9. Bu il həm də Xocalı və Xankəndiyə məcburi köçkünlər köçürüləcək. <https://globalinfo.az/xocali-ve-xankendiye-koc-bele-heyata-kecirilecek - 21.03.2024>

THE BEGINNING OF THE GREAT RETURN IN KARABAKH: DEMOGRAPHIC ANALYSIS

The liberation of Nagorno-Karabakh and surrounding regions from the occupation of Armenia created the preconditions for the resettlement of refugees and internally displaced persons from tent settlements, hostels and other poor places to prosperous settlements. The Azerbaijani government has begun to accelerate the implementation of programs for demining the liberated territories, building roads, water supply and electricity supply, construction of settlements, etc. The presented report examines the ethno-demographic results of the first stage of the Great Return of Karabakh.

ÇAĞDAŞ DÖNƏMDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ BALKAN DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA ƏLAQƏLƏR: MARAQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Şahin Əsgərzadə

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

sahinaskerzade@gmail.com

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri Balkan ölkələri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsidir. Hər iki tərəf qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında, intensiv əməkdaşlıqda maraqlıdırlar. Tərəflər arasında əməkdaşlığın inkişafı aşağıdakı sahələrdə əlaqələrin daha da genişləndirilməsi nəticəsində davam etməkdədir.

Coğrafi amil. Balkan yarımadası Mərkəzi-Şərqi Avropa bölgəsini əhatə edir. Azərbaycan Respublikası fiziki-coğrafi cəhətdən Avropa və Asiya ölkəsi hesab olunur. Lakin siyasi-coğrafi nöqteyi-nəzərindən Şərqi Avropa ölkəsidir.

Oxşar qədim tarix və dəyərlər. Cənubi Qafqaz və Balkanlar uzun müddət SSRİ-nin təsir altında olmuşdur, Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin oxşar qlobal çağırışları ilə hər iki region qarşı-qarşıyadır - suverenlik problemləri, ərazi məsələləri, kənar qüvvələrin region dövlətlərinin daxili işlərinə müdaxilə etməyə çalışmaları və s.

Energetika. Enerji amili. Müasir dünya sistemində dövlətlərarası münasibətlərin formalaşmasınının (o cümlədən, bir çox siyasi münaqişələrin) kökündə dayanan enerji amilidir. Çağdaş dövəmdə enerji amili beynəlxalq güclərin nüfuz və güc mübarizəsində əsas alətlərdən biridir. Perspektivli iqtisadi layihələr siyasi ambisiyalar naminə qurban verilir

Mövcud şəraitdə Azərbaycan Respublikası iqtisadi maraqları siyasi maraqlardan ayırmağı bacararaq Balkan dövlətlərinə təkliflər verməkdədir. Belə təkliflər hər iki tərəf üçün faydalılıq prinsiplərinə əsaslanır. Yunanıstan - Bolqarıstan interkonnektorunun istifadəyə verilməsi ilə belə təkliflər daha da aktuallaşmışdı. Azərbaycanın qazı Bolqarıstana nəq edilərək Rumıniya bazarına (2023) daxil olur. Bu sistemə Serbiyanı birləşdirəcək interkonnektor üzərində işlər aparılır. Yaxın zamanlarda İonika-Adriatik dəniz layihəsinin reallaşması nəticəsində hal-hazırda Azərbaycandan qazı almayan üç Balkan ölkəsinə enerji resurslarının ötürülməsinə imkan yaranacaqdır.

Azərbaycan Respublikası və Balkan dövlətləri arasında əlaqələr energetika sahəsində təkçə neft-qaz ilə məhdudlaşmır. Tərəflər arasında danışıqlar yeni qlobal çağırışlar, tendensiyalar, Azərbaycan Respublikasının alternativ enerji potensialı imkanlarına malik olması nəticəsində elektrik enerjisinə olan tələbatın aradan qaldırılması ehtiyacının ödəniləsi üçün aktuallaşmışdır. Azərbaycan Gürcüstan Rumıniya Macarıstan arasında işçi qrupu yaradılıb. Məqsəd Qara dənizdə (1195 km) elektrik kabelinin salınmasıdır.

Logistika. Balkan regionu Azərbaycan Respublikası üçün Balkan yarımadası Qara dəniz, Egey dənizi və Adriatik dənizinə çıxışı olan regiondur. Açıq dənizlərə çıxış olmadığından Azərbaycan Respublikasının logistika imkanlarının inkişafı üçün Balkan ölkələri ilə tərəfdaşlıq əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Respublikası yaxın perspektivdə Gürcüstan və Türkiyə limanları vasitəsilə ixrac, tranzit yüklərini Balkan dövlətlərinin limanlarına, daha çox uzaqlara daşımağı niyyətindədir.

Təhlükəsizlik. Tərəflər müasir dünyanın ümumi çağırışları ilə (Azərbaycan üçün Qarabağ, Serbiya üçün Kosovo və s.) üzləşməkdədirlər. Mövcud vəziyyət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı şərtləndirir və daha da zəruri edir. Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı isə daha çox aktual

etməkdədir. Azərbaycan Respublikası və Serbiya müdafiə sənayesi nazirliklərinin imzaladıqları sazişləri təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə nümunədir.

Azərbaycan - Serbiya əlaqələri. Tərəflərin qarşılıqlı əməkdaşlığının inkişafına təkan verən verən mühüm amillərdən biri Belqrada Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıyan ilk dövlətlərdən olmasıdır. Belqrada bu qərarı o dövrün mövcud şəraitində Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan Respublikası və Serbiya arasında ikitərəfli əlaqələr isə 1997-ci ildə (21 avqust) qurulmuşdur. 2011-ci il (iyunun 8-9-da) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Serbiyaya rəsmi səfər etmişdir. Səfər çərçivəsində dövlətimizin başçısı Belqrada Taşmaydan parkında Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin abidəsinin, həmçinin Novi Sad şəhərində dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin büstünün açılışlarında iştirak edib [4].

Tomislav Nikoliçin ölkəmizə səfəri zamanı görkəmli serb alimi Nikola Teslanın abidəsinin açılışı olub. Səfərlərdə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı genişləndirilməsi ilə bağlı müzakirələr aparılıb.

Bugünədək tərəflər arasında 44 sənəd imzalanmışdır Dostluq münasibətləri və strateji tərəfdaşlıq haqqında Bəyannamə (2013) və Strateji tərəfdaşlıq üzrə Birgə Fəaliyyət Planı (2018) xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sənədlərdə keçmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına, BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələrinə və ATƏT-in qərarlarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında tezliklə həll olunmasının dəstəkləndiyi qeyd olunub [4].

Azərbaycan Respublikası da Serbiyanın suverenliyini, ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir. Kosovonun müstəqilliyini tanıyır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müstəvilərdə bu mövqedən çıxış edir.

İqtisadi sahədə qarşılıqlı əlaqələr yüksək səviyyədə inkişaf etməkdədir. Serbiya Azərbaycan Respublikasının 68-ci xarici ticarət tərəfdaşı (2022) oldu. Tərəflər arasında Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiya fəaliyyət göstərməkdədir.

Azərbaycan-Bolqarıstan əlaqələri. Tərəflər arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci il 5 iyunda qurulub. Azərbaycan Respublikasının dövlət başçısının Bolqarıstana ilk rəsmi səfəri 1995-ci ildə 29-30 iyun tarixlərində baş vermişdir. 2015-ci ildə (mart) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Bolqarıstana səfəri zamanı tərəflərin arasında “Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Bəyannamə” imzalanmışdır. Sənəddə tərəflər ortaq maraqların mövcud olduğu məsələlərdə ikitərəfli şəkildə, beynəlxalq aləmdə isə qarşılıqlı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə strateji tərəfdaşlığa daxil olduqlarını bəyan etdilər.

2023-cü il (25 apreldə) Sofiyada “Bulgartransgaz” (Bolqarıstan), “Transgaz” (Rumıniya), FGSZ (Macarıstan) və “Eustream” (Slovakiya) və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) arasında əməkdaşlığın təşviqi ilə bağlı Anlaşma Memorandumu”nun imzalanması mərasimindəki çıxışında Azərbaycanla Bolqarıstanı əsl dost ölkə kimi səciyyələndirmişdir [5].

Tərəflər arasında əməkdaşlıq enerji sahəsində artmaqdadır. Qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin önəmli istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan qazının yeni müştərilərindən biri də Bolqarıstandır. 2022 (19 iyunda) Azərbaycan Respublikasının qazının “Interconnector Greece - Bulgaria” (IGB) kəməri ilə Yunanıstandan Bolqarıstana sınaq nəqlinə başlanmışdır. Bu kəmə 2022-ci ildə mart ayının sonunda Trans-Adriatik Boru Kəmərinə qoşulmuşdur. AP-a qoşulub. Bolqarıstan Azərbaycan qazını daha böyük həcmdə Yunanıstan-Bolqarıstan interkonnektoru vasitəsilə alacaq. Bolqarıstan əlavə qaz almaq istəyini bildirmişdir. Cənub Qaz Dəhlizinin qollarından biri

kimi Bolqarıstana “mavi yanacaq” daşıyacaq IGB-nin illik ötürmə gücü 3 milyard kubmetr təşkil edəcək [5]. Yaxın gələcəkdə isə ötürücülük qabiliyyəti 5 milyard kubmetrə çatacaqdır. SOCAR Azərbaycan Respublikasını Bolqarıstanda da təmsil edəcək

Azərbaycan - Yunanıstan əlaqələri. Azərbaycan Respublikası Yunanıstanı beynəlxalq layihələrlə özünə bağlayaraq Ermənistanla münasibətlərdə məcburi balanslı siyasət aparmağa vadar edir. BMT TŞ-da 10 qeyri-daimi üzvündən birinin Şərqi Avropa regionundan seçilməsi Azərbaycanın Balkan ölkələri ilə yaxınlığına obyektiv çalar qatır [5]. Qeyd etmək lazımdır ki, Fransanın BMT TŞ Azərbaycana qarşı qəbul etdirmək istədiyi son qərəzli qətnaməyə Şərqi Avropa regionundan seçilən Albaniya qarşı çıxmışdır [5].

Açar sözlər: Azərbaycan, Serbiya, Bolqarıstan, Yunanıstan, Balkanlar.

Ədəbiyyat

1. Fətəliyev M. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Kipr məsələsi və Yunanıstan(1945 -1964). Tarix və onun problemləri jurnalı №2. Bakı-2013. s.202-211
2. Həsənov Ə. Geosiyasət (Dərslük). Aypara-3 nəşriyyatı. Bakı-2010. s.602
3. Azərbaycan və Balkan ölkələri bir-birini nə ilə cəlb edir? Bakıdan təhlil <https://jam-news.net/az/az%C9%99rbaycan-v%C9%99-balkan-olk%C9%99ri-bir-birini-n%C9%99-il%C9%99-c%C9%99lb-edir-bakidan-t%C9%99hlil/>
4. Azərbaycan-Serbiya əlaqələri: İkitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafı yaxşı perspektivlər vəd edir https://azertag.az/xeber/azerbaycan_serbiya_elaqeleri_ikiterefli_ve_choxterefli_emekdasligin_inkisafi_yaxsi_perspektivler_ved edir-2383515
5. Azərbaycan-Bolqarıstan: dost və strateji tərəfdaş dövlətlər https://www.yeniazərbaycan.com/Arxiv_e84220_az.html

RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE BALKAN STATES IN THE CONTEMPORARY PERIOD: INTERESTS AND PERSPECTIVES

In modern times, the Balkan region is one of the priority directions in the foreign policy of the Republic of Azerbaijan. It has a dynamic character related to the Balkan region. The purpose of the article is to study the interests that determine mutual relations between the Republic of Azerbaijan and the Balkan states, to examine the areas where intensive relations are developed.

DEVELOPMENT OF ELECTORAL SYSTEMS AND PROCEDURES IN GEORGIA

Vasil Gonashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Georgian election legislation has been improving over the years and approaching European standards. In the process of electoral reforms, the recommendations of the Venice Commission of the Council of Europe are considered and various mechanisms ensuring electoral principles are implemented. We highlight some main issues:

The electoral principle of equality. Equality is expressed not only in the fact that every voter has an equal number of votes, but also in the fact that an equal number of voters elects an equal number of deputies.

Since 1992 till 2015 single-member constituencies have been used in Georgia for holding elections through majoritarian system, which constituencies are created not according to the number of populations, but rather according to the administrative-territorial boundaries [1]. The Constitutional Court ruled unconstitutional such division of constituencies in 2015 [2].

The Court stated that the introduction of the element of territorial representation should not result in explicit and unjustified misbalance of votes, the impact of the votes of the electors registered within territorial units should not be diminished in a manner as to essentially limit the participation of the citizens in the formation of the government.

The Constitutional Court also deliberated about the threshold departure from equal suffrage and stated that according to 2002 Code of Good Practice in Electoral Matters of the Venice Commission the equality of voting power is one of the basic election principles, meaning that constituencies should be determined in a manner as to provide for equal distribution of relevant mandates according to the number of electors. As the same time the maximum admissible departure from the distribution should seldom exceed 10% and never 15%, except in really exceptional circumstances (protection of the concentration of a specific national minority, a demographically weak administrative unit).

Respectively, the question of changing the electoral systems or otherwise formation of constituencies became the topic of agenda. Due to this reason the boundaries of the constituencies were changed by the end of 2015 and as a result some constituencies, where the number of populations coincided with the threshold set by the Constitutional Court, remained unchanged, some were divided and in the majority of constituencies, the boundaries were changed and the settlements, forming the part of the other municipalities were annexed thereto [3].

Improvement of the electoral system. Since 1995, the Parliament in Georgia has been elected by a mixed electoral system - majoritarian and proportional systems. However, during these years, there is a constant tendency and desire to reduce the number of deputies elected by the majoritarian electoral system and to finally establish a proportional electoral system in the country.

Although the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and Venice Commission consider it necessary to take account of specific features of each country before issuing recommendations on electoral matters and believe, that there is no standard, acceptable for every country model of electoral system, they still recommend to opt for proportional electoral system. In its Resolution of 2014 regarding Georgia the Parliamentary Assembly stated, that: `With regard

to the reform of the constitution, the Assembly urges all political forces to agree on an election system that can count on a broad consensus and that strengthens the pluralism of the country's political institutions. In this respect, the Assembly invites all stakeholders to consider the proportional-regional election system, based on open lists, which seems to have the agreement of most, if not all, political forces in the country` [4].

In the parliamentary elections of 1995 and 1999, 85 out of 235 deputies were elected by the majoritarian system in single-mandate constituencies and 150 by the proportional system [5]. Since 2003, the number of members of the Parliament has been determined by 150 members, of which 77 out of 150 deputies were elected by the proportional electoral system, and 73 -by the majoritarian system. After that, the number of majoritarian deputies is further reduced - by 2005, 100 members will be elected by the proportional system and 50 by the majoritarian system. According to the constitutional amendments of 2017, 120 will be elected by the proportional system and 30 by the majoritarian system [6].

With the current edition of the Constitution, the proportional electoral system is finally established in Georgia and 150 members of the Parliament are fully elected by the proportional electoral system [7]. Accordingly, the parliamentary elections of 2024 will be held only with a proportional electoral system - with unified party lists. This system ensures the proportional distribution of the received votes between the parties as much as possible.

It is also notable, that pproportional electoral system was acknowledged by the first Constitution of Georgia of 1921, Georgians are proud of it. Under Article 46 of this Constitution the Parliament of Georgia was elected on the basis of proportional electoral system. However, unfortunately, this constitution soon ceased to be effective, because 4 days after the adoption of the constitution, Georgia was occupied and sovietized.

Active suffrage for prisoners. According to the 1995 Constitution, every citizen of Georgia over the age of 18 had the right to participate in the elections, except for those persons who were recognized by the court as incapacitated or who were in prison by the court's verdict [8]. Accordingly, if a citizen was serving a sentence by a court verdict, he had no active right to vote, regardless of what type of crime he had committed.

Taking into account the recommendations of the Venice Commission of the Council of Europe and experience of European countries, Georgia began to expand the circle of persons with active electoral rights: in 2011, the right to participate in elections was granted to persons who committed a less serious crime (a crime punishable by up to 5 years of imprisonment) [9] and in 2017, the right to vote was granted to persons who committed serious crimes (persons who committed a crime punishable by up to 10 years of imprisonment) [10].

Prohibition of the necessity of living in the country during the last period. Before 2017, for elected officials it was considered necessary to live in Georgia - it was mandatory for the candidate to live in Georgia for a certain period of time and also for the last few years before the election. For example, the president had to live in Georgia for at least 5 years and the last 3 years before the date of the election, a member of the parliament - 10 and 2 years, respectively, members of the representative bodies of the municipality and heads of the local executive power - 5 and 2 years, respectively. The said restrictions were recognized as unconstitutional by the Constitutional Court of Georgia [11].

According to the current legislation, the obligation to live in the last period before the elections has been abolished.

Setting Quotas. Georgia has always recognized the equality of persons, including man and woman. Still 1921 constitution of independent Georgia recognized the mentioned principle [12].

In modern Georgia, taking into consideration the international challenges, the achievement of not only formal (legal), but also actual (substantive) equality of men and women has been put on the agenda.

Due to the fact that the state ensures the involvement of women in the country's political life and public service, in 2017 a corresponding amendment was made to the constitution, according to which `The State shall provide equal rights and opportunities for men and women. The State shall take special measures to ensure the substantive equality of men and women and to eliminate inequality [13].

Based on this principle, the Election Code determined the quota mechanism, in particular, in the parliamentary elections of 2020 and 2024, [14] each political party is obliged to have at least one woman in every four persons of the party list and in the parliamentary elections of 2028-2032, there must be at least one woman in every three persons of the list. The same principle is considered for the election of municipal bodies.

Electronic voting. In Georgia, the voting procedure is being improved, the electronic voting model is being introduced. The parliamentary elections of 2024 will be held using electronic technologies in 80% of the country's territory, including all large cities, which mainly involves the use of three electronic devices:

a) Verification machine - there will be several such devices at each polling station, which will be connected to each other in a network. This device provides identification of the voter based on the citizen's ID card. The voter confirms his identity by signing the receipt; the verification machine replaced the voters' desk lists at the polling station;

b) Vote counting machine - it is placed on the ballot box and counts the ballots put in the box, the votes received by each election subject and the invalid ballots. Several times a day - at 10.00, 12.00, 15.00, 17.00 and 20.00 o'clock, the vote counting machine will print out information about voter activity, including gender information and after voting, all information will be transferred to a memory card for quick transmission to the Central Election Commission;

c) A special tablet - through it, the photocopies of the final results of the voting and the summary protocols obtained from the vote counting machine are electronically transferred to the Central Election Commission.

Keywords: Georgia, election, quotas, constitution, proportional system, equality.

References

1. Law of the Republic of Georgia on State Government, 1992 Article 5; Organic Law of Georgia on the Elections of the Parliament of Georgia, 1995, Article 1; Election Code, 2001, Article 91; Election Code, 2011 Article 110.
2. Resolution of the Constitutional Court of Georgia: Citizens of Georgia - Ucha Nanuashvili and Micheil Sharashidze v. Parliament of Georgia, №1/3/547, May 28, 2015.
3. The Law of Georgia of December 23 on Amendment of the Organic Law of Georgia Election Code of Georgia.
4. The Functioning Of Democratic Institutions In Georgia, Assembly.Coe.Int, 4.2.
5. Tarkhnishvili L., Chkheidze N., Kvantrishvili N., History of Elections, Central Election Commission of Georgia, Tbilisi, 2008, 42-45.
6. Constitutional Law of Georgia On Amending the Constitution of Georgia, 2017, Article 2.
7. Current Constitution of Georgia, Article 37.2.
8. 1995 Constitution of Georgia, Article 28.
9. Constitutional Law of Georgia No. 5630 of December 27, 2011.

10. Constitutional Law of Georgia on Amending the Constitution of Georgia, 2017. Article 24.
11. Decision No. 3/3/600 of the Plenum of the Constitutional Court of Georgia dated May 17, 2017.
12. The Constitution of the Republic of Georgia, adopted by the Constituent Assembly of Georgia on February 21, 1921, Article 39.
13. Constitutional Law of Georgia on Amending the Constitution of Georgia, 2017. Article 11.3.
14. Organic Law of Georgia Election Code of Georgia, Article 203.

TÜRKİYƏNİN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ

Samirə Həbibbəyli

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

Məlum olduğu kimi Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşən, dünya siyasəti üçün əhəmiyyətli regionlardan sayılan Cənubi Qafqaz tarixin əksər dövrlərində qonşu və böyük güclərin maraq dairəsində olmuş, son bir neçə əsrdə Türkiyə, Rusiya və İranın mübarizə və müharibə meydanına çevrilmişdir. SSRİ-nin süqutundan sonra yeni təhlükəsizlik, siyasi və iqtisadi motivlərlə regionun əhəmiyyəti daha da artmış, regional və global aktorlar maraqlarının təmin olunması üçün birbaşa və dolayısı gedişlərdən çəkinməmiş, müxtəlif alətlərlə burada möhkəmlənməyə çalışmışlar.

Cənubi Qafqazın hər üç dövləti ilə həmsərhəd olan əsas regional aktorlardan biri Türkiyə dövlətçilik maraqları fonunda regiondakı proseslərdə aktiv iştirak etmişdir. Hələ XX əsrin əvvəllərində, bir əsrdən çox Cənubi Qafqazda hökmranlıq etmiş çar Rusiyasının çöküşündən sonra regionda yeni dövlətlərin qurulmasına təkan verən Osmanlı İmperiyası, elə bu respublikalarla əlaqələr quran və aktiv əməkdaşlıq edən ilk dövlət kimi tarixə keçmişdir. Regionun sovet Rusiyası tərəfindən işğalından sonra ikili münasibətlərdə fasilə yaransa da, SSRİ-nin süqutu Türkiyə Cümhuriyyətinin Cənubi Qafqaza dair siyasətində sıçrayışa səbəb olmuşdur. Yeni konfigurasiyadan ustalıqla yararlanan Türkiyə regiondakı respublikaların müstəqilliyini rəsmən tanıyan ilk dövlətlərdən olmuş, bunun ardınca əməli addımlar ataraq bir sıra istiqamətlər üzrə faydalı qarşılıqlı münasibətlərin təməlini qoymuşdur.

Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti onun geostreji, geosiyasi və geoiqtisadi maraqları fonunda formalaşmışdır.

Bu ölkənin geostreji maraqlarının üç prioritet istiqamət - ortaq soykök, din və hərbi-təhlükəsizlik üzrə formalaşdığını söyləmək mümkündür.

Birinci prioritet istiqamət Cənubi Qafqazın eyni soykökə malik xalqları ilə sıx qarşılıqlı əlaqələr qurmaqla nüfuz dairəsini genişləndirməkdir. Bu dəst-xətt Azərbaycanda dövlət səviyyəsində qəbul olunmuş, dəstəklənmiş və ölkənin milli maraqlarına cavab vermişdir. Əbəs yerə deyil ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müəllifi olduğu “Bir millət, iki dövlət” ifadəsi hər iki ölkənin rəhbərlərindən sırayı vətəndaşlarına qədər şüarına çevrilmişdir. II Qarabağ müharibəsindən sonra bu amil daha da aktuallaşmış, Türk Dövlətləri Təşkilatı “damı” altında eyni soykökə və ortaq tarixi keçmişə malik dövlətlərin və xalqların daha sıx inteqrasiyası, Türk dünyasının bütövləşməsi gündəmə gəlmişdir.

Gürcüstanda bu siyasət dövlət səviyyəsində həyata keçirilməsə də qeyri-rəsmi məlumatlara əsasən bu ölkədə yaşayan yarım milyona yaxın türk mənşəli əhaliyə (azərbaycanlılar, türk

mənbələrində borçalı türkləri, qarapapaq və ya tərəkəmə türkləri də adlandırılırlar) münasibətdə uğurla tətbiq edilmişdir.

İkinci prioritet istiqamət din amili olmuşdur. Türkiyə istər Azərbaycanda, istərsə də Gürcüstanda (azərbaycanlılar, müsəlman acarlar, kistlər ...timsalında) yumşaq güc olaraq bu amildən yararlanmış, eyni zamanda İranla ideoloji müstəvidə nüfuz dairəsi uğrunda mübarizə aparmışdır. Bu mübarizə radikal islamçılığın və dini ekstermizmin nəzarətdə saxlanması baxımından Azərbaycanın və Gürcüstanın milli maraqlarına cavab verir.

Üçüncü prioritet istiqamət hərbi-təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlıdır. Belə ki, hələ XX əsrin sonlarında NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramına qoşulan Azərbaycan və Gürcüstan Türkiyənin dəstəyi ilə öz hərbi qüvvələrinin bu təşkilatın tətbiq etdiyi standartlara uyğunlaşdırmağa başlamış, beləcə regionda NATO ilə yanaşı Türkiyənin də hərbi-geostrateji maraqları təmin edilmişdir. Hər iki ölkə Türkiyə ilə əməkdaşlığı sayəsində ordularını NATO standartlarına uyğun şəkildə yenidən formalaşdırmışdır. II Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın tarixi qələbəsinin “açarı” prezident-xalq-ordu vəhdətinin ünsürlərindən biri olan ordu məhz bu standartlara uyğun, peşəkarcasına, Türkiyə Hərbi Qüvvələri nümunəsində qurulmuşdur.

Sələfləri və Türkiyə, Cənubi Qafqazdakı geosiyasi maraqları uğrunda bir neçə əsr mübarizə aparmışdır. Regionun əsas geosiyasi əhəmiyyəti Türkiyə-Rusiya, Türkiyə-İran münasibətlərində bufer zona olması ilə xarakterizə edilə bilər. SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqilliyinə qovuşmuş region dövlətləri Türkiyə tərəfindən dəstəklənmişdir. Cənubi Qafqaz dövlətlərinin özünün “arxa bağçası” hesab edən, müstəqillik əldə edildikdən sonra da vaxtilə məqsədyönlü şəkildə “toxumu səpilmiş”, XX əsrin sonlarında alovlandırılmış münaqişələrdən istifadə edərək bölgəni kontrol altında saxlamağa çalışan Rusiyadan fərqli olaraq, Türkiyə regionda müstəqil dövlətlərin mövcudluğuna və sülhə tərəfdar olmuşdur.

Türkiyənin Cənubi Qafqaz dövlətlərinin müstəqilliklərini dəstəkləməsi və onlarla müttəfiqlik (Azərbaycanla) və strateji tərəfdaşlıq (Gürcüstanla) münasibətləri qurması, bununla da region ölkələrinin inkişafında pay sahibi olması İran tərəfindən də arzuolunan hal olmamışdır. Xüsusilə də Azərbaycanda güclü və müasir dövlətin formalaşması İranın azərbaycanmənşəli əhalisi arasında oyanışa səbəb ola bilər ki, bu da ölkənin maraqlarına ziddir. Digər tərəfdən İranda baş verə biləcək oyanış bu dövlətin zəifləməsilə nəticələnə bilər ki, bu da regional güc kimi qüvvələr balansını Türkiyə xeyrinə dəyişər.

Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasətinin məhəng daşlarından biri onun geoiqtisadi maraqları ilə bağlıdır. Regionda enerji, nəqliyyat-kommunikasiya, ticarət və tikinti sahələrində bu ölkənin maraqları yüksək səviyyədə təmin edilmişdir. Qardaş ölkə müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş Azərbaycan və Gürcüstanla qurulan dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərindən səmərəli istifadə etmiş, ticarət-iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmiş, bu ölkələrin bazarına girməyi bacarmış, xüsusilə də Azərbaycanın təmin etdiyi üstünlüklərdən faydalanaraq global layihələrin əsas iştirakçılarından birinə çevrilmişdir. Məlum olduğu kimi Azərbaycanın müəllifi olduğu enerji arteriyalarının böyük hissəsi bu ölkənin ərazisindən keçir. Neft və qaz ehtiyatlarından məhrum Türkiyə enerji layihələrinin hesabına daxili ehtiyaclarını güzəştli şərtlərlə təmin etməklə yanaşı, tranzit ölkə kimi külli miqdarda gəlir qazanmış, ölkədəki məşğulluq problemlərinin həllinə müəyyən qədər nail olmuşdur.

Nəqliyyat sahəsində həyata keçirilən layihələr Türkiyənin geoiqtisadi maraqlarına uyğundur. Beynəlxalq bazarlarda artan rəqabət, istehsal olunan malların dünya bazarlarına cazibədar qiymətlərlə çıxarılması, zamanında, təhlükəsiz daşımını aktual etmişdir. Bu baxımdan “Dəmir İpək Yolu” da adlandırılan Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Uzaq Şərq, Mərkəzi Asiya və Avropanı bir-birinə bağlayan mühüm regional strateji layihə olmaqla, hər üç ölkəyə həm iqtisadi,

həm də siyasi dividentlər qazandırmışdır. Xüsusən də Rusiya-Ukrayna müharibəsi fonunda dəmir yolunun əhəmiyyəti daha da artmışdır.

II Qarabağ müharibəsində qazanılmış şanlı zəfərlə birlikdə gündəmə gələn kommunikasiyaların bərpası, xüsusilə də Zəngəzur dəhlizinin açılması Türkiyənin region siyasətində olduqca əhəmiyyətli yer tutur. Zəngəzur dəhlizi Bakı-Tbilisi-Qarsdan sonra Şərq-Qərb istiqamətində Cənubi Qafqazdan keçən global yük daşımalarının ikinci mühüm yolu olaraq “Orta dəhliz”in kilid nöqtələrindən birinə çevrilə bilər. Bununla yanaşı Türkiyənin Türk dünyası ilə birləşdirən siyasi, ticari və logistik əlaqələri gücləndirər.

Beləliklə, Türkiyə özünün xarici siyasətində Cənubi Qafqaza xüsusi yer ayırmış, SSRİ-nin süqutundan sonra etdiyi uğurlu gedişlərlə regionda söz sahibi olmağı bacarmışdır. Bununla da geostrateji, geosiyasi və iqtisadi maraqlarını təmin edə bilmişdir.

Açar sözlər: Türkiyə, Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Gürcüstan, geostrateji, geosiyasi və geoiqtisadi maraqlar.

TURKEY'S SOUTH CAUCASUS POLICY

Situated at the crossroads of Europe and Asia, the South Caucasus has been a region of significant geopolitical importance throughout history, often finding itself within the sphere of influence of neighboring and major powers. Over the past few centuries, it has become a battleground for contention and conflict involving Türkiye, Russia and Iran. Following the collapse of the Soviet Union, the region's importance has further increased due to new security, political and economic considerations. Both regional and global actors have not hesitated to engage directly and indirectly in the South Caucasus to secure their interests, employing various means to bolster their positions.

Among the primary regional actors closely associated with all three states of the South Caucasus, Türkiye has actively participated in the processes within the region, driven by its state interests. Türkiye's South Caucasus policy is shaped by its geostrategic, geopolitical and geoeconomic interests.

ИЛЬХАМ АЛИЕВ И ИЗМЕНЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

Наида Гаджинская

Азербайджанский Государственный Педагогический университет,
Баку, Азербайджан

n.hajinskaya@gmail.com

Южный Кавказ, в силу географического положения, богатства горючими и минеральными ресурсами, статуса связующего звена между Европой и Азией за последние десятилетия стал предметом мировой политики. Безусловно, стратегическое значение региона Южного Кавказа, не ограничивается лишь актуальностью энергетических поставок. Его геополитическая значимость определяется близостью к районам Ближнего и Среднего Востока, через Южный Кавказ проведены транспортные пути из Европы в Центральную Азию, Китай, преподносимые сегодня как восстановление Великого шёлкового пути. Наконец, республики Южного Кавказа граничат с тремя крупными

региональными державами – Турцией, Россией и Ираном. В целом всё это существенно повышает стратегическую значимость Южнокавказского региона и одновременно создает возможность для входящих в него государств - Азербайджана, Армении и Грузии вести многовекторную политику [1].

Достигнутая общественно-политическая стабильность внутри страны, обеспечившая стремительный и устойчивый рост ее экономики, социального благополучия, успешная внешняя политика, создание мощной армии, вписавшей героическую страницу в славную летопись истории 44-дневной Отечественной войны, полностью утвердили страну в качестве сильного и надежного стратегического партнера и гаранта энергетической безопасности на Южном Кавказе. Во Второй Карабахской войне историческая победа была достигнута в результате военно-тактического и профессионального превосходства Азербайджана, использования инновационных и передовых военных технологий, эффективного сочетания механизма человеческого и искусственного интеллекта, дальновидного руководства Президента Ильхама Алиева. Чрезвычайные военные возможности Вооруженных Сил Азербайджана изменили историю войны, более того, успешные региональные и глобальные дипломатические маневры азербайджанского лидера не оставили Армении и ее сторонникам иного выбора, кроме как смириться с поражением, отказаться от военных действий и освободить территории, которые были незаконно оккупированы [7].

Победа Азербайджана в Отечественной войне изменила характер расстановки сил, интересы, масштабы и ожидания в регионе. Сложившаяся новая расстановка сил изменила двусторонние и многосторонние отношения Азербайджана, создавшего новую парадигму безопасности на Южном Кавказе. Блестящая победа Азербайджана создала ему политическое превосходство, экономическое доминирование и геополитический выбор.

Европейский Союз и весь западный мир констатировали появление «Новой средней державы», которая успешно изменила взаимодействие, безопасность, оборону, социально-экономическую интеграцию и геополитическое уравнение, складывающееся на Южном Кавказе [6].

Отечественная война азербайджанского народа получила в мировой военной науке название «войны XXI века». В условиях трудного рельефа победоносная Азербайджанская армия продемонстрировала истинный профессионализм, мастерство, непоколебимую решимость перед сложными укреплениями, на протяжении многих лет возводимыми противником, а главное, с бесконечной любовью к Родине доказала всему миру, что в любых условиях готова к любого рода трудностям и самопожертвованию.

Сегодня создается новый образ Азербайджана, признается огромная его значимость для обширного Евразийского геополитического пространства. Большой интерес представляет личность Президента Азербайджана Ильхама Алиева. Высокий профессионализм государственного деятеля и дипломата, культура, умение грамотно строить диалог, давать решительный и аргументированный отпор любым нападениям, прекрасное владение иностранными языками сделали его заметной политической фигурой, создав в общественном сознании образ сильного, рационального, гибкого современного государя. Одним из бесспорных достижений азербайджанского Президента является то, что в одном из самых напряженных, неустойчивых и взрывоопасных регионов он сумел создать самодостаточное независимое государство. Сегодня Азербайджанская Республика и ее лидер несут главную ответственность за все происходящие процессы на Южном Кавказе.

Событием огромной исторической значимости явилось проведение в апреле 2022 г. в городе Шуша Международной конференции «Южный Кавказ: развитие и сотрудничество». Для участия в престижном международном форуме, проведенном в освобожденной Шуше по инициативе Президента И. Алиева, прибыли ученые-исследователи более 40 научных учреждений и представители СМИ из 23 стран мира. Основной целью Шушинского форума было обсуждение вопроса о нормализации отношений с Арменией как основы для развития отношений между странами Южного Кавказа в постконфликтный период, открытия коммуникаций, создания условий для прогресса и безопасности в регионе. Также были обсуждены вопросы регионального сотрудничества и международных отношений на Южном Кавказе, установления долгосрочного мира. По этому поводу Президент И. Алиев отметил: «Мы активно продвигаем новую эру на Кавказе - эру мира и сотрудничества. Недавно мы наконец получили положительный ответ от Армении. Их правительство приняло выдвинутые Азербайджаном 5 основополагающих принципов. Эти принципы должны лечь в основу мирного договора с Арменией. Если будет подписан мирный договор и претворены в жизнь данные основополагающие принципы, то мир на Кавказе станет долгосрочным и устойчивым» [3]. Концептуальный подход Президента И. Алиева ко всем вопросам еще раз подтвердил, что благополучие Южного Кавказа, обеспечение прочного мира и стабильности является приоритетным направлением политики главы Азербайджанского государства.

Сегодня Азербайджан является членом авторитетных международных организаций и постоянным участником самых влиятельных форумов, регулярно проводимых в разных концах света. Избравшая в своей внешней политике курс на отказ от присоединения к какому-либо военному альянсу, Азербайджан является полноправным членом Движения Неприсоединения (ДН). В марте 2023 г. Азербайджан выступил инициатором проведения в Баку Саммита ДН, на котором Президент Азербайджанской Республики И. Алиев выразил озабоченность по поводу растущей в мире тенденции к неокOLONIALИЗМУ, отметив увеличение случаев нарушения суверенитета и территориальной целостности, вмешательства во внутренние дела других государств, невыполнения решений ведущих международных организаций, применения селективного подхода и двойных стандартов. Президент И. Алиев выразил резкий протест против продолжения колониальной политики западных держав, особо отметив Францию и заявив, что «территории, управляемые Францией за пределами Европы, являются отвратительными остатками французской колониальной империи». «Мы призываем Францию извиниться и признать ответственность за свое колониальное прошлое, кровавые колониальные преступления и акты геноцида», - сказал в своей речи на Саммите И. Алиев [8].

Одним из известных в мире форумов по вопросам внешней политики и обороны является ежегодно проводимая Мюнхенская конференция по безопасности. С 16 -18 февраля 2024 года в Германии состоялась очередная Мюнхенская конференция по безопасности [2].

Выступая на тему «Преодолевать горы? Построение безопасности на Южном Кавказе» Президент И. Алиев остановился на мирных переговорах между Азербайджаном и Арменией, отметив, что «мы хотим установления мира в Евразии. Я думаю, что Азербайджан и Армения должны продемонстрировать, что переход от длительного состояния взаимной ненависти и враждебности должен быть завершен. Мы сейчас работаем над мирным соглашением между Арменией и Азербайджаном. Будем надеяться, что сможем завершить эту работу как можно скорее. Я думаю, это может стать хорошим

примером того, как страны, у которых были серьезные разногласия, могут собраться вместе и перевернуть страницу вражды» [4].

Видное место на Мюнхенском форуме занял вопрос о проведении в Баку осенью 2024 года Международной конференции по климату и экологии COP-29. Президентом Азербайджана было отмечено, что несмотря на важность этого вопроса, его актуальность еще более повышается в сочетании со взаимодействием с Арменией. «Нас интересует мир, переход к «зеленой» энергетике, и мы не должны забывать, какой ущерб Армения нанесла и продолжает наносить экологии Южного Кавказа, Карабаха, Каспию, насколько опасны Мецаморская атомная станция и все еще не разминированные территории». «Зеленая» энергетика - это мир будущего, который находится в переходе к возобновляемым источникам энергии, а мы как страна нефте- и газодобывающая должны занять свое особое место в этом процессе», - сказал в Мюнхене Президент И. Алиев. Также было отмечено, что Азербайджан готов взаимодействовать со всеми международными партнерами, чтобы COP-29 стала сессией, нацеленной по своему содержанию на положительный результат [5].

Ссылаясь на мнения, высказанные представителями международного сообщества, руководителями различных государств и организаций, можно констатировать, что инициативы Президента Азербайджана заслуживают всеобщего международного одобрения и поддержки. Более того, политический курс главы Азербайджанского государства как феномен в глобальной политике внимательно отслеживается и изучается во всем мире.

Ключевые слова: Южный Кавказ; война XXI века; Международный форум в Шуше 2022 г; Ильхам Алиев и Мюнхенская конференция 2024 г; COP-29.

Литература

1. Бабазаде А. Инициатива - в наших руках. Бакинский рабочий. 2022, 5 мая.
2. Бакинская вершина Движения неприсоединения. <http://www.anl.az>
3. Ильхам Алиев: мы активно выступаем за новую эру мира и сотрудничества на Кавказе. <https://report.az>
4. Ильхам Алиев принял участие в пленарном заседании на тему Преодолевая горы? Построение безопасности на Южном Кавказе. <http://report.az>
5. Ильхам Мамедзаде. Мюнхен и новая геополитика Южного Кавказа. <http://philosophy.edu.az>
6. Мехмуд Уль Хасан ХАН. Южный Кавказ и новая парадигма безопасности. ANKASAM. <https://ankasam.org>
7. Президент Ильхам Алиев: Вторая Карабахская война - это наша историческая Победа, в истории Азербайджана подобной победы не было. <https://azertag.az>
8. Мы призываем Францию извиниться за кровавые колониальные преступления, акты геноцида– <https://azertag.az>

ILHAM ALIYEV AND POLITICAL CLIMATE CHANGE IN THE SOUTH CAUCASUS

The article is devoted to the issue of increasing the strategic importance of the South Caucasus region, which plays the role of a connecting link between Europe and Asia and has become the subject of world politics in recent decades. The article analyzes the reasons that changed the balance of power, interests, scale and expectations in the region. It is shown that the emerging new security paradigm in the South Caucasus has created political superiority, economic dominance and geopolitical choice for Azerbaijan. The conceptual approach of President I. Aliyev to all issues once again confirmed that the well-being of the South Caucasus, ensuring lasting peace and stability is a priority direction of the policy of the head of the Azerbaijani state.

CƏNUBİ QAFQAZIN BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT DƏHLİZLƏRİ

Leyla Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

leila.haciyeva@mail.ru

Avropa ilə Asiyanın qovşağında, Xəzər və Qara dəniz arasında, karbohidrogenlə zəngin Xəzəryanı dövlətlər və onların iri idxalçıları - Aİ və Türkiyə arasında yerləşən Cənubi Qafqaz ölkələri unikal tranzit potensialına malikdir. Onun müvafiq infrastruktur vasitəsilə inkişafı Cənubi Qafqaz dövlətlərinin transformasiyası və müasirləşməsinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Yaradılan iri infrastruktur obyektləri uzun onilliklər ərzində fəaliyyət göstərməyə hesablanıb və onların fəaliyyəti həm iqtisadi, həm də geosiyasi ölçüyə malik olan müəyyən beynəlxalq qarşılıqlı asılılıqların uzunmüddətli konsolidasiyası deməkdir. Yeni nəqliyyat kommunikasiyaları əsasən region dövlətlərinin gələcək inkişafının xarakterini müəyyən edir.

Hazırda Cənubi Qafqaz ərazisindən iki əsas trans-Avrasiya dəhlizi keçir - Trans-Asiya dəhlizi (Azərbaycan - Gürcüstan), Şimal-Cənub dəhlizinin qərb qolu (Azərbaycan) və Şimalın Transxəzər marşrutu - Cənub dəhlizi (Azərbaycan). Ermənistan Avrasiyanın əsas nəqliyyat dəhlizlərindən uzaqda yerləşir. Lakin bəzi qonşu dövlətlərlə əməkdaşlıq edərək onları birləşdirməyə çalışır [1].

Trans-Asiya dəhlizinin inkişafı (Trans-Qafqaz bölməsi daxilində) ilkin olaraq TRACECA layihəsi tərəfindən müəyyən edilmişdir. Nəqliyyat dəhlizinin təşkilində Aİ ilə tərəfdaş ölkələr arasında bu beynəlxalq əməkdaşlıq proqramı 1993-cü ildə Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyanın səkkiz ölkəsinin iştirakı ilə Brüssel Bəyannaməsi əsasında yaradılmışdır. Tezliklə onlara Moldova, Ukrayna və Monqolustan, 2000-ci ildə Türkiyə, Rumıniya və Bolqarıstan, 2009-cu ildə isə İran qoşuldu. Bu layihə çərçivəsində nəqliyyat axınının paylanması üçün əsas qovşaqlar Poti və Batumi (Gürcüstan), Bakı (Azərbaycan), Aktau (Qazaxıstan) və Türkmənbaşı (Türkmənistan) limanlarıdır. Bununla belə, TRACECA çərçivəsində yaradılmış nəqliyyat dəhlizi vahid tarifin tətbiqi ilə bağlı çətinliklər, habelə sərhəd-keçid məntəqələrində nəqliyyat vasitələrinin böyük gecikmələri səbəbindən Avropa və Asiya arasında yüklərin daşınması üçün kifayət qədər cəlbedici olmamışdır .

Bu dəhlizin gələcək inkişafı əsasən Çinin Avrasiya quru yollarında maraqları ilə müəyyən olunmağa başladı. 2013-cü ilin noyabrında “Yeni İpək Yolu” (Astana) II Beynəlxalq Nəqliyyat və Logistika Biznes Forumu çərçivəsində “Qazaxıstan Dəmir Yolu” Milli Şirkəti, “Azərbaycan

Dəmir Yolları” QSC və “Gürcüstan Dəmir Yolu” SC-nin rəhbərləri arasında görüş təşkil edilmişdir.

2017-ci ildə Qazaxıstan, Azərbaycan və Gürcüstanın dəmir yolu şirkətləri və limanları ilə yanaşı, Türkiyə və Ukraynanın dəmir yolu operatorlarının da daxil olduğu “Trans-Xəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu” beynəlxalq assosiasiyası yaradılıb. Bundan əlavə, Çin, Polşa və Rumıniyanın nəqliyyat şirkətləri və liman idarələri layihəyə assosiativ üzv və tərəfdaş kimi qoşulmuşlar.

TMTM (Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu) Çin, Qazaxıstan, Xəzər dənizi, Azərbaycan, Gürcüstan və daha sonra Türkiyə və Avropa ölkələrinə keçir. Ekspertlərin fikrincə, TRACECA-dan fərqli olaraq, onun yaradılmasının motivləri ilkin olaraq siyasi konteksti əhatə edirdi. TITM layihəsi daha pragmatik və konkretidir.

TMTM layihəsi çərçivəsində Azərbaycan və Gürcüstanın tranzit potensialının reallaşdırılmasında mühüm rolu Qazaxıstan oynayır ki, bu da son illərdə nəqliyyat tikintisini intensivləşdirib. Xüsusilə, Xəzərin Aktau limanının ötürücülük qabiliyyəti artırılıb, yeni dəmir yolları çəkilib. Bu da Qazaxıstan vasitəsilə Çindən Avropaya nəqli əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirməyə imkan verir.

Nəticədə 2015-ci ilin yayında Çin-Qazaxıstan-Azərbaycan marşrutu üzrə ilk konteyner qatarının sınaq buraxılışı baş tutdu. 82 konteyner və 41 platformadan ibarət sınaq qatarı Şihezdən (Çin) Bakının Ələt limanına 4768 km (o cümlədən 4258 km dəmir yolu, 510 km dəniz yolu) qət edərək gəlib. Belə ki, yeni Transxəzər marşrutu üzrə 1700 tondan çox kaustik sodanın çatdırılması üçün 6 gün vaxt tələb olunurdusa, əvvəllər oxşar yüklər Bəndər-Abbas (İran) və Poti 9 limanları vasitəsilə 25-40 günə alternativ marşrutlarla daşınırdı.

Trans-Qafqaz dəhlizinin inkişafı Avropa İttifaqı ilə Çin arasında artan ticarət həcmi təmin etmək üçün son dərəcə vacibdir.

Beləliklə, 2010-2022-ci illərdə Çin və Aİ arasında ticarət dövriyyəsi 28,3% artaraq 617,3 milyard dollar təşkil edib.

Bu gün Çin və Avropa arasında yük daşımalarının əsas hissəsi Süveyş kanalı vasitəsilə Cənub Dəniz Yolu ilə həyata keçirilir. Bu marşrutun uzunluğu təxminən 23 min km-dir və yüklərin çatdırılması 45-60 gün çəkir.

Lianyungan - Dostyk - Aktau - Bakı - Poti - İstanbul marşrutu ilə yüklərin daşınması ən azı iki dəfə qısa və sürətlidir. Çin və Türkiyə arasında qarşılıqlı ticarət də çox dinamik inkişaf edir və bu dövr ərzində 1,5 dəfə artaraq 21,9 milyard dollara çatıb.

2022-ci ildə Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizi çərçivəsində Azərbaycan ərazisi ilə həyata keçirilən yükdaşımaların həcmi 52,7 milyon ton təşkil edib ki, bunun da demək olar ki, 2/3-si avtomobil, 1/4-ü isə dəmir yolu nəqliyyatının payına düşüb. Eyni zamanda, bu nəqliyyat dəhlizi ilə daşınan tranzit yüklərin həcmi cəmi 10,2 milyon ton təşkil edib ki, bunun da 2/3 hissəsini dəniz, 1/3 hissəsini isə dəmir yolu nəqliyyatı təşkil edib. 2015-2022-ci illərdə isə tranzit yükdaşımaların həcmi 1/3-dən çox azalmışdır.

Belə ki, ÇXR ilə Aİ arasında, ÇXR ilə Türkiyə arasında qarşılıqlı ticarətin həcmi aktiv artımı, əsasən, Cənubi Qafqaz dövlətlərinin maraqlarına cavab verməyən və mövcud tranzit potensialına uyğun gəlməyən digər nəqliyyat marşrutları vasitəsilə baş verib.

Bu arada son illər region ölkələri Trans-Qafqaz dəhlizinin inkişafı üzrə işləri xeyli intensivləşdiriblər.

Açar sözlər: Regional, tranzit, marşrut, dəhliz, yükdaşınma.

Ədəbiyyat

1. https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49150_az.html

INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS OF THE SOUTH CAUCASUS

In the last few decades, international transport corridors have become widespread and developed in the world economy, they have become the basis for the development of international trade of goods and services, the inclusion of countries in global value chains and the provision of relevant services.

As the global transport infrastructure developed, the concept of transport corridors was slightly modified due to the emergence of container terminals and the formation of more complex transport service chains involving different types of transport (multimodal and intermodal transport). In this context, it should be considered as a coordinated development and unification of modern technical parameters.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CƏNUBİ QAFQAZIN QLOBAL ÇAĞIRIŞLARA VƏ TƏHDİDLƏRƏ CAVAB VERƏN QÜDRƏTLİ DÖVLƏTİDİR

Qasım Hacıyev

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycanda dövlətçiliyin bərpası və möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin başladığı işin, Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurlu davamı Cənubi Qafqaz xalqları və dövlətlərinin tarixində yeni mərhələdir. Cənubi Qafqazda qlobal çağırışlar dövründə dövlətçilik ənənəsi və dövlətlərsə münasibətlərin qorunub saxlanması şəxsiyyət amili mühüm rol oynamışdır və oynayır.

Giriş

Qafqaz dünyanın geostrateji baxımdan mürəkkəb bölgələrindən biridir. Qafqazın dövlətçilik tarixində güclü, qüdrətli dövlətlər, hətta imperiyalar mövcud olmuşdur. Bunların sırasında ən məşhuru – Aratta, Kuti, Lullubi, Urartu, Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya, Kolxida, İberiya dövlətləri, Alan və Xəzər imperiyaları idi.

Bu dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlər olmuş, lakin bu münasibətlər birmənalı olmamışdır, qarşılıqlı əlaqələrlə bərabər gərgin münasibətlər də mövcud olmuşdur.

Tarixən dövlətlərin həyatında və dövlətlərarası münasibətlərdə şəxsiyyət amili mühüm rol oynamışdır. Məlumdur ki, insan şəxsiyyət kimi doğulmur, şəxsiyyətə təcridən çevrilir. İnsan iradəsi, müstəqilliyi, ağılı və yaradıcı təfəkkürü ilə şəxsiyyət olur. Dünya dövlətlərinin tarixində elə şəxsiyyətlər mövcud olmuşdur ki, onlar bu gün də rəğbətlə xatırlanırlar. İtaliyada - Qarribaldi, Almaniyada - Bismark, Fransada - Jak Şirak, Hindistanda - Çəvahir Ləl Nehru, Türkiyədə Mustafa Kamal Paşa- Atatürk və Azərbaycanda Ulu öndər Heydər Əliyev kimi şəxsiyyətlər dövlətçilik tarixində mühüm izlər qoymuşlar.

Alman mütəfəkkirlərdən biri qeyd etmişdir ki, “Tarix şəxsiyyətləri yaratmır, şəxsiyyətlər tarix yaradır”. Cənubi Qafqaz ölkələrinin tarixində Cavanşir, Cavidan, Babək, Qurucu David, kimi sərkərdələr, şəxsiyyətlər mövcud olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər tariximizdə dövlət başçıları Azərbaycanın qüdrətli olmasına çalışmış, lakin bu mümkün olmamışdır.

Məmmədəmin Rəsulzadənin hələ XX əsrin əvvəllərində “Ümumi Qafqaz evi”nin yaradılması üçün etdiyi cəhdlər, “Qafqaz İstiqlal Komitəsi”nin fəaliyyətinə dair məqalə və çıxışları cəsarətli addımlar idi. Məmmədəmin Rəsulzadə şəxsiyyətinin uzaqgörənliyi müəllifi olduğu Qafqaz problemi ilə əlaqədar “Panturanizmə dair” məqalələr toplusundakı fikirləri ilə səciyyələnir [1].

Azərbaycan son dövrlərdə dünya siyasətinə ulu öndərimiz Heydər Əliyevlə çıxmışdır. Dünya ölkələrində Heydər Əliyevi SSRİ daxilində fəaliyyət göstərən güclü şəxsiyyət kimi tanıyırdılar.

Bu, dünya şöhrətli dahi bir siyasi xadimin, dünya xalqları içərisində azərbaycanlı adını daşıyan siyasi qüvvənin dövlətçilik tarixində mühüm mövqə tutması ilə əlamətdardır. Eyni zamanda, bu, ali xarakterli, yüksək intellektual xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən Heydər Əliyev fenomeni ilə bağlıdır [2].

Bunlar Şəxsiyyəti müəyyən zaman və məkana sığmayan Heydər Əliyevin idarəetmə gücünün, onun aurasının Azərbaycanın sərhədləri ilə məhdudlaşmadığını göstərən faktlardır. Heydər Əliyevin planetar məşhurluğu, böyük şəxsiyyət olması nəinki Cənubi Qafqazda bütün SSRİ məkanında yaxşı məlumdur. Bütün bunlar, Ulu Öndərin vaxtilə tutduğu mövqeyi, SSRİ kimi nəhəng bir dövlətdə yaşayan on minlərlə insanın taleyini həll etməsinə dair tutarlı faktlarla təsdiqini tapmışdır.

Heydər Əliyev fenomeni iki əsas detalla, onun yaradıcılıq obrazı və tarixə öz möhürünü vurması ilə də tanınır. Bu, Heydər Əliyevin Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olması, eləcə də, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, həm də Siyasi Büronun üzvü olaraq, Dünyanın nəhəng dövlətlərdən biri olan SSRİ-nin vacib strateji sahələrini idarə etməsi ilə bağlıdır. Buraya geniş spektrli problemlərin həlli, xarici siyasi əlaqələr ilə bağlı Yaxın Şərq, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya, Latın Amerikasına ölkələrinin tələpəli məsələlərinin həllində iştirakı ilə daxil idi. O zaman böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev ölkənin tikinti, səhiyyə, təhsil, gənclərlə iş kimi mühüm sosial-iqtisadi sahələrinə nəzarət və rəhbərlik edirdi.

Heydər Əliyevin titanik əməyinə, rəhbərlik və təşkilatçılıq istedadına görə, Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin ən qabaqcıl subyektinə çevrilmişdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev SSRİ-nin əsas liderlərindən idi. 1970-ci illərdən SSRİ-nin ucqarlarında belə tanınan Heydər Əliyev, sözün həqiqi mənasında bütün sovet vətəndaşlarının həyatına daxil olmuşdu. Onun əbədi xatirəsi Sovet dövrünün ən enerjili liderlərindən biri kimi qaldı və bunu bilənlər çox yaxşı xatırlayırlar ki, ölkənin hər yerində Azərbaycanı Heydər Əliyevə görə tanıyırdılar.

Heydər Əliyev öz bacarığı, dərin biliyi, dahiyənə ağılı, qeyri adi məharəti, dəmir məntiqi, tükənməz sərbəstliyi ilə bütün sovet xalqlarının əsl lideri, himayəçisi və istəklisi idi.

Heydər Əliyev Azərbaycanı geri qalmış aqrar ölkədən ölkənin inkişaf edən Kənd Təsərrüfatı Respublikasına çevirdi. Bu, Sov. İKP MK-nın 28-ci qurultayının sənədlərində öz əksini tapmışdır.

SovİKP MK Siyasi bürosunun üzvü SSRİ Nazirlər Sovetinin Birinci müavini olan zaman Heydər Əliyev çoxşaxəli fəaliyyəti və cəsarətli addımları həm ölkəyə, həm də Respublikamıza böyük şöhrət qazandırmışdı.

Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyü təsdiqini müstəqillik dövründə də tapdı. Taleyinin ən mürəkkəb dövrlərində Azərbaycan xalqının harayına çatan Heydər Əliyevin doğru qərarlarından biri - Vətənə qayıtmaq, canından artıq sevdiyi, ömrünün çoxunu inkişafına, çiçəklənməsinə həsr etdiyi Azərbaycana, onun müstəqil dövlət kimi tanıtmaq və möhkəmlətmək amalı oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyev şəxsiyyətinin fenomen xüsusiyyətləri Onun 1993-cü ilin yayında xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıdışından sonra bir daha bütün cəhətləri ilə öz təsdiqini tapdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini yenidən itirmək təhlükəsi ilə üzləşdiyi, ölkənin vətəndaş qarşılıqlı əlaqələrinin astanasında dayandığı çox ağır, böhranlı bir tarixi şəraitdə siyasi rəhbərliyə gələn Heydər Əliyev özünəxas müdrikliklə qısa müddətdə respublikadakı anarxiyaya son qoydu və Azərbaycan Respublikası tədricən inkişaf etməyə başladı.

Hakimiyyətə qayıdış, çoxsaylı terror aktları, dövlət çevrilişləri, Qarabağ müharibəsi, atəşkəs elan edilməsi və möhkəm bir düynü xatırladan Ermənistan-Azərbaycan Qarabağ münaqişəsinin həlli prosesi, neft strategiyasının parlaq təntənəsi, Heydər Əliyev siyasi xətti və diplomatik fəaliyyətinin əsasını təşkil etdi.

Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdıqdan sonra qarşılıqlı münasibətlərdə yeni keyfiyyət mərhələsi başlandı. Azərbaycan Respublikasının Avropa ölkələri ilə münasibətlərinə yeni baxışlar yarandı, əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirildi.

Regionda, xüsusilə Qafqazda dövlətlərarası münasibətlərin yenidən qurulmasında şəxsiyyət kimi böyük rol oynadı. Balanslaşdırılmış siyasətlə münasibətləri yaxşılaşdırdı [3].

Məlumdur ki, Ulu öndər Qarabağ ərazilərinin işğalına qədər olan dövrdə də müharibə və işğal müddətində də Azərbaycanın bu əzəli və əbədi torpaqlarında ölkənin suverenliyinin daimi olması istiqamətində mübarizə aparmışdır.

Tarix Heydər Əliyev şəxsiyyətinin əzəmətinə, onun müdrik strateq və çevik taktik kimi qüdrətini dönə-dönə təsdiq etmişdir. Şəxsi taleyini canından artıq sevdiyi Azərbaycanın xoşbəxtliyindən, tərəqqisindən ayrılıqda təsəvvür etməyən dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev qurucu lider olması, xalqımızı bir çox bəlalardan qoruması ilə ümummilli lider məqamına yüksəlmişdir. Bütün bunlar bu dahi insana ölməzlik və əbədi ehtiram qazandırmışdır.

Dərin zəkası, müstəsna liderlik bacarığı ilə respublikanı yumruq kimi birləşdirən ulu öndər daim məqam gözləyən erməni separatizminin baş qaldırmasına imkan verməmək üçün bütün zəruri mənəvi-siyasi, sosial-iqtisadi və inzibati tədbirləri məharətlə gerçəkləşdirdi. Heydər Əliyev hələ Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işləyərkən ermənilərin DQMV-də gizli fəaliyyətlərindən xəbərdar olmuş, onlara qarşı lazımı tədbirlər görülməsi üçün ciddi təşəbbüslər göstərmişdi. O, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildikdən sonra vilayətin sosial-iqtisadi inkişafına dair müvafiq tədbirlərlə ermənilərin hər hansı bir narazılığına bəhanə yeri qoymamışdı.

Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev SSRİ-nin yüksək dövlət rəhbərlərindən biri olduğu dövrdə də keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində respublikamızın üstün maraqlarını qətiyyətlə qorumuşdur.

Ölkəmizin ətrafında baş verənləri, başımızın üstünü alan qara buludları görəndə, prosesləri uzaqgörənliklə qiymətləndirən Heydər Əliyev respublikamızın pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasının düzgün yolunu müəyyənləşdirdi. Bundan sonra Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı beynəlxalq aləmin dəstəyinin qazanılması Azərbaycan diplomatiyasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri oldu.

Heydər Əliyev beynəlxalq və regional təşkilatların tribuna və salonlarından işğalçılığın məntiqi şəkildə əsaslandırılan konstruktiv çıxışlar üçün maksimum istifadə etdi. O, Ermənistan–Azərbaycan Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyəti haqqında dünya dövlətlərini lazımcına məlumatlandırdı, ayrı-ayrı dövlətlərin, regional təşkilatların Ermənistanın mövqeyini pisləyən qərarlarının, bəyanatlarının qəbul edilməsinə nail oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin diplomatiyası Ermənistan-Azərbaycan Qarabağ münaqişəsinin dünya səviyyəsinə çıxarılması və həlli ilə bağlı xüsusi konsepsiya hazırlayaraq konkret vəzifələri həyata keçirmək üçün ardıcıl siyasi kurs planlaşdırdı. Dünya ictimaiyyətinin diqqətini belə təhlükələrin qarşısını vaxtında almağın vacibliyinə yönəltdi.

Ulu öndərin prinsipal mövqə tutması ilə Lissabon sammitində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü prinsipi Ermənistandan başqa, ATƏT-in 53 dövləti tərəfindən dəstəkləndi.

Tarix Heydər Əliyev şəxsiyyətinin qüdrətini, onun öz xalqının və milli dövlətçiliyinin keşiyində duran, Azərbaycan varlığını müdhiş uçurumdan xilas edən müdrik strateq olduğunu artıq təsdiq etmişdir.

Qafqazda sülh və əməkdaşlığın inkişafı sahəsində Heydər Əliyevin xidmətləri danılmaz həqiqətə çevrildi. Heydər Əliyev, regionun bütün dövlətləri, o cümlədən Rusiya Federasiyası, Şimali Qafqaz dövlətləri, İİR ilə balanslaşdırılmış xarici siyasət yürütdü, "Qafqaz evi" ideyasını yenidən gündəmə gətirdi.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin regionumuz, vətənimiz, xalqımız, dövlətimiz üçün gördüyü nəhəng işlər hamını əmin etdi ki, onun yürütdüyü siyasətin alternativini yoxdur. Bu zaman "Tbilisi Bəyannaməsi"ndən (8 mart 1996) "Bakı Bəyannaməsi"yə (7-8 sentyabr 1998) doğru yol planlaşdırıldı.

ATƏT-in zirvə toplantısında Heydər Əliyev tərəfindən "Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq paktı"nın (İstanbul, dekabr 1999) yaradılması ilə bağlı təşəbbüs irəli sürüldü.

Qafqazda dövlətlərarası və millətlərarası əməkdaşlığın inkişafında Heydər Əliyevin rolu xüsusi qiymətləndirildi. Qafqazda və bölgədə sülh uğrunda apardığı məqsədyönlü fəaliyyətə görə Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatına layiq görüldü (Ankara, 1999, 1 noyabr). Heydər Əliyev türk-müsəlman sivilizasiyasını təmsil edən böyük dövlət xadimi kimi Rusiya Federasiyasının "Martin" nəşriyyatının tərtib etdiyi bibliografik kitabda Cənubi Qafqazın ən yüksək reytinginə malik lider olması faktı etiraf edildi (23 yanvar 2003).

Qafqaz ölkələrinin liderləri Azərbaycan xalqının ümumilliyi lideri Heydər Əliyevi fenomenal, əzmkar ictimai-siyasi dövlət xadimi, nüfuzlu, görkəmli şəxsiyyət kimi səciyyələndirmişlər. Belə ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin, Rusiya Federasiyasının, İran İslam Respublikasının, Gürcüstanın, hətta düşmən Ermənistanın liderləri Heydər Əliyevi dünyanın böyük liderlərindən biri kimi qiymətləndirmişlər. Onun, bütün Qafqaz regionunda sülhün bərqərar olması üçün ciddi cəhd etməsindən, xalqlararası və dövlətlərarası dostluq münasibətləri yaratmaq üçün möhtəşəm, tükənməz təcrübəsindən bəhrələndiklərini vurğulayırlar. Bu baxımdan Süleyman Dəmirəlin, Əhməd Nəcdət Sezərin, Bülənd Ecevitin, Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Boris Yeltsinin, Vladimir Putinin, Ramazan Abdulatipovun, Eduard Şevərdnadzenin, Mixail Saakaşvilinin Heydər Əliyev haqqında fikir və etirafları Heydər Əliyevin böyük tarixi şəxsiyyət olduğunu bir daha təsdiq edir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin "Vətəndə sülh, bölgədə sülh, dünyada sülh!" konsepsiyası əsasında Qafqaz dövlətlərinin və xalqlarının sülh, əmin-amanlıq və milli təhlükəsizliyi naminə apardığı ardıcıl mübarizə həyata keçirdiyi titanik fəaliyyətin əsas istiqamətləri idi [4]. Ümumiyyətlə, regional əməkdaşlıq haqqında "Tiflis bəyannaməsi"nin imzalanması, Transxəzər əməkdaşlığının nizamlanması "Ümumi Qafqaz evi" və Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi - TRASEKA proqramı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihələri Qafqazda təhlükəsizliyin, sülhün, sabitliyin təminatçısına çevrildi. Xalqların firavanlığı, dövlətlərin davamlı inkişafı, xoşbəxt gələcəyi məhz həmin siyasətin varisliyindən, dövlət hakimiyyətinin bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin edəcək etibarlı davamçısından asılı olması özünü göstərdi [5].

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımıza bəxş etdiyi dəyərlərdən biri özünün siyasi məktəbində yetişdirdiyi bir şəxs, Heydər Əliyev siyasi kursunun uğurlu davamçısı İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi idi.

Təsadüfi deyildir ki, Ulu öndər cənab İlham Əliyev haqqında demişdir: “İnanıram ki, mənim axıra çatdırma bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırma biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” [6].

Cənab İlham Əliyevin Ali baş komandan kimi məharəti ordumuzun Zəfər qazanmasına səbəb oldu. Ermənistanın uzun illər ərzində hazırlaşdığı və 4 ilə işğal etdiyi əraziləri 44 günlük müharibə və bir günlük antiterror əməliyyatı ilə azad etdi.

Ordunun, xalqın birliyini yaradan cənab İlham Əliyev strateq kimi cəbhədə, döyüş meydanlarında, diplomat kimi danışıqlar masasında Qarabağ həqiqətlərini sübut etdi. Özünün də qeyd etdiyi kimi ata vəsiyyətini yerinə yetirdi. Şuşanın qaytarılması əməliyyatının unikalığı dünyanın bir sıra ölkələrində möcüzə kimi şərh edilməyə başlandı. Bu, Azərbaycan Respublikasının məktəblərində “Zəfər tarixi” kimi tədris olunan mövzulara daxil edilmişdir.

İlham Əliyev bildirir ki, “Azərbaycanda bütün işlərin təməlində Heydər Əliyev amili, Heydər Əliyev siyasəti dayanır. Biz bu siyasətə sadıq. Öz milli liderimizin vəsiyyətinə sadıq” [7].

Prezident İlham Əliyev “Biz - Heydər Əliyevin davamçıları ölkəmizi onun istədiyi kimi idarə edirik” [8] deyərək Azərbaycan Respublikasını Cənubi Qafqazın lider dövlətinə və kosmos ölkəsinə çevirdi.

Cənab İlham Əliyev mövcud reallığı dəyişdi, Azərbaycan regionun stabil, sakit, sülh şəraitində yaşamanın təminatçısı kimi çıxış etməyə başladı [9].

Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən böyük və ən perspektivli dövləti kimi tanınır. İqtisadiyyatın qloballaşması şərtləri daxilində dövlətin siyasəti dünya enerji təhlükəsizliyinə böyük töhfələr verir.

Cənab İlham Əliyev Qoşulmama hərəkatına rəhbərlik edərək Azərbaycanı yeni reallıqlara qovuşdurdu.

Cənab İlham Əliyev təkcə Azərbaycanı sevən dövlətlərin rəhbərləri deyil, uzaq dövlətlər tərəfindən də hörmətli şəxsiyyət kimi qəbul olunur.

Təsadüfi deyil ki, xalqımız cənab İlham Əliyevi sevdiyini artıq neçənci dəfədir elan edir, Prezident seçir. İlham Əliyev qalib xalqın qalib lideridir.

Cənubi Qafqaza böyük dövlətlərin geosiyasi marağının gücləndiyi bir dövrdə Azərbaycan Respublikası yeni reallıqlar yaratdı.

Cənubi Qafqazda sabitlik və sülh məsələsi daha çox aktualıq kəsb etdiyi bir zamanda Azərbaycan Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və sabitlik tərəfdarı kimi çıxış edir. Möhkəm təməl üzərində qurulan Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. Cənubi Qafqaz regionunun təhlükəsizliyi Bakının yaratdığı “təhlükəsizlik qurşağı” ilə çox bağlıdır.

Türk Dövlətləri birliyinin yaranmasında və bu dövlətlərarası münasibətlərin qurulmasında cənab İlham Əliyevin böyük rolu var. Dost Türkiyənin qardaşa, RF-nın və İİR-nin neytrallaşdırılması cənab İlham Əliyev şəxsiyyətinin xüsusi məharəti əsasında mövcud olmuşdur.

İlham Əliyev növbədənənar seçki ərəfəsində irəli sürdüyü platformanın xalqımızı və dövlətimizi daha da irəli aparacağına, böyük uğurlar əldə ediləcəyinə inanırıq. Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı “Mənim sözüm imzam qədər qüvvətlidir” fikrinə arxalanırıq.

Nəticə. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazın global çağırışlara və təhdidlərə cavab verən qüdrətli dövləti olması özünü bütün parametrlərdə təsdiqini tapmışdır. Bu proseslər və alınan nəticələrdə şəxsiyyətin rolu özünü göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. М.Э. Расулзаде О пантуранизме. В связи с кавказской проблемой. Баку, Издательский дом Кавказ, 2007, 76 с.
2. İ.M. Hacıyev. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. Bakı, Elm, 2003, 164 s.
3. İ.M. Hüseynova. Hüseynova İ.M. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, Çaçıoğlu, 2008, 672 s.
4. M. Qasımlı, E. Kəlbizadə, G. Musayeva, S. Həbibəyli. Heydər Əliyev və Qafqaz problemləri. Bakı, Azpoliqraf, 2023, 320 s.
5. Qasımlı M.C. Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006. 608 s., s. 27.
6. <https://www.azerbaijan-news.az>
7. <https://report.az>
8. <https://azerbaijan.az>
9. Q.Ə. Hacıyev Heydər Əliyev və Azərbaycanın ırzı bütövlüyü. Bakı, Fiyuzat, 2023, 368 s.

QARABAĞDA İLK AĞILLI KƏND MODELİNİN QURULMASI: AĞALI KƏNDİ

Aliyə Hacıyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

haciye.a.liya99@mail.ru

İkinci Qarabağ müharibəsində parlaq qələbə qazandıqdan sonra Azərbaycan üçün qarşıda artıq yeni hədəflər, vəzifələr və perspektivlər görünməyə başladı. 30 il müddətində düşmən tapdığı altında qalan tarixi Azərbaycan torpaqlarını yenidən bərpa edib həm Azərbaycana, həm də dünyaya qazandırmaq, vətəndaşları öz doğma ata-baba yurdlarına yerləşdirmək ən önəmli məsələlərdən biri idi. Bu yolda ilk addımlar qələbədən həməən sonra atılmağa başlanmış, “Böyük Qayıdış” devizi altında prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən ilk sərəncam və fərmanlar imzalanmışdır. Lakin 30 il müddətində doğma torpaqlarından didərgin düşən xalq yenidən yurdlarına qovuşma sevinci yaşasa da, geridə sadəcə xarabalıqlar qalmışdı və bu hal təbii ki, insanları narahat etməyə bilməzdi. Prezident İlham Əliyevin işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması ilə bağlı özünəməxsus baxışı olub. Belə ki, azad edilmiş ərazilərin ən müasir və ağıllı texnologiyalarla təmin edilməsi hər zaman göz önündə saxlanılmışdır, geriye qayıdacaq əhalini doğma yurdlarında bütün imkanlarla hər tərəfli təmin edilməsi ən önəmli vəzifə idi [4].

Qarabağın yenidən bərpası və əhaliyə qazandırılması üçün bu günədək bir çox önəmli layihələr həyata keçirilmişdir. Belə layihələrdən biri və ən önəmlisi də “Ağıllı kənd” layihəsidir. “Ağıllı kənd” və ya “Ağıllı şəhər” layihələrinin əsas məqsədi bütün xidmət və obyektleri vahid bir sistemdə toplamaq və idarə etməkdir. “Ağıllı kənd” layihəsinin ən önəmli məqsədi həm də kənd yerlərində yaşayacaq insanlar üçün ən yüksək və müasir standartların tətbiq olunması ilə onların şəhərlərdə əldə edə biləcəyi bütün imkanlara və xidmətlərə burada rahat şəkildə əldə edilə bilməsinin təmin edilməsidir. Eyni zamanda bu layihə həm də sakinlərə kəndlərdə daha çox gəlir

əldə etmə və məşğulluq imkanları əldə etməyə də şərait yaradır. Ölkəmizdə “Ağıllı kənd” konsepsiyasının tətbiq olunması ilə bağlı araşdırma aparılması və pilot layihə həyata keçirilməsi imkanlarının və şəraitinin müəyyən edilməsi Prezident İlham Əliyevin 2020-ci il 27 fevral tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020–2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nda artıq öz əksini tapmışdır. İlham Əliyev çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki : “Bildiyiniz kimi, Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunda iştirakım zamanı onlarla şirkətlə görüşlərim olur, onların böyük əksəriyyəti texnoloji şirkətlərdir. Bu görüşlər əsnasında görürəm ki, dünyada hansı yeniliklər var, hansı müsbət inkişaf var və çalışıram ki, o şirkətləri Azərbaycana cəlb edim. Ona görə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” konsepsiyası işlənməlidir və tətbiq edilməlidir”. 2021-ci il aprelin 19-da prezident İlham Əliyev tərəfindən “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında” sərəncam imzalanıb. Bu yolda ilk addım 2021-ci ilin aprel ayının 26-da atıldı və prezident İlham Əliyev tərəfindən Zəngilan rayonun Ağalı kəndində Azərbaycanda ilk dəfə olaraq tətbiq olunacaq “Ağıllı kənd” layihəsinin təməli atıldı. Bu hadisə həm də “Böyük Qayıdışın” da başladığı gün hesab olunur. Konsepsiyasının həyata keçirilməsi layihələndirmə, tikinti və onun tam təhvil verilməsinə kimi bütün proseslər “AS Group Investment” şirkəti tərəfindən həyata keçirilmişdir. Təməli qoyulmuş layihənin həyata keçirilməsində bir sıra qabaqcıl dünya şirkətləri də iştirak edirlər. Onların sırasında Türkiyə, İsrail, İtaliya və Çinin qabaqcıl şirkətlərinin adı ön sırada gəlir [3, 4, 6].

Zəngilanın 1-ci, 2-ci, 3-cü Ağalı kəndlərini əhatə edən pilot layihənin icrası 5 əsas komponent üzrə həyata keçiriləcək. Layihə yaşayış, istehsal, sosial xidmətlər, “ağıllı kənd təsərrüfatı” və alternativ enerji sahələrini əhatə edəcək. Kənddə evdaxili mühəndis kommunikasiya, isitmə sistemləri də ağıllı texnologiyalar əsasında qurulan 200 fərdi evin tikintisi həyata keçirilib, həmçinin müasir məktəb, bağça, poliklinika və elektron idarəetmə mərkəzləri də qurulmuşdur. “Ağıllı kənd” layihəsinə əsasən demək olar ki, bütün proseslərin elektronlaşdırılması bölgədə istehsal imkanlarının gücləndirilməsinə səbəb olacaq. Bu da təbii ki, özlüyündə əhalinin rifahının yaxşılaşmasına və bölgənin sürətli inkişafına zəmin yaradacaq. Layihə həm də kənddəki bütün yaşayış evlərinin, sosial obyektlərin, inzibati və ictimai iaşə binalarının, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və istehsalı prosesinin alternativ enerji mənbələri ilə təmin edilməsinə də nəzərdə tutur. Bu layihənin tətbiq olunması ilə həm də Qarabağ bölgəsində ənənəvi kənd təsərrüfatının inkişafında da mühüm irəliləyiş əldə olunacaq. Belə ki, “Ağıllı kənd” konsepsiyası fermərlərə təsərrüfatın demək olar ki, bir çox sahələrində avtomatlaşdırılmış, bir mərkəzdən idarə olunan və bütün platformanın birgə idarə olunduğu bir sistem, həm də ən qabaqcıl texnologiyalar və texnotransferlərin tətbiqini təmin edə biləcək. Layihə nəzdində həyata keçirilməsi ən önəmli məqamlardan biri kimi qeyd olunan məsələlərdən biri də, məhz ağıllı kənd daxilində sakinlərin dövlət xidmətlərinə çıxışının təmin olunması üçün tam şəraitin formalaşdırılmasıdır. Hətta Ağalı kəndindəki “Ağıllı kənd” də dövlət xidmətinin sahələrindən olan “Azərpoçt” MMC-nin rayon şöbəsinin, “ASAN xidmət” mərkəzi, DOST mərkəzi, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzinin fəaliyyət göstərəcəyi də qeyd edilmişdir.

2022-ci ilin may ayının 27-də Zəngilan rayonunda Ağalı kəndində “Ağıllı kənd” layihəsinin ilk mərhələsinin açılış mərasimi həyata keçirilib. İyunun ayının 18-də isə kəndə xarici turistlər aparılıb. Açılış mərasimində dövlət başçısı prezident İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva iştirak etmiş və kənddə tamamlanmış işlərlə yaxından tanış olmuşlar. Prezident İlham Əliyev açılış mərasimində çıxış edərək demişdir ki: “Müstəqillik Günü ərəfəsində bizim sizinlə Ağalı kəndində, dirçələn Ağalı kəndində görüşməyimiz, bunun çox böyük rəmzi mənası vardır. Çünki Ağalı kəndinin yenidən qurulması və belə müasir vəziyyətə gətirilməsi müstəqilliyimizin möhkəmlənməsindən asılı idi. Bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı və əminəm, hər bir insan

ümumiyyətlə görür ki, bu gün Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi möhkəmdir, əsaslıdır və xalqımızın xoşbəxtliyi üçün əsas amildir. Əlbəttə ki, bunu artıq bilməyən yoxdur, birinci pilot layihə məhz Zəngilanda icra edildi, Ağalı kəndində. Bir il bundan əvvəl inşaat işləri başlamışdır. İndi 200 evdən ibarət gözəl kənd salınıb - “Ağıllı kənd”. Bu gün bu kəndlə tanış olarkən, - bilirsiniz, mən dəfələrlə burada olmuşam, - görürəm ki, doğrudan da böyük, necə deyirlər mütərəqqi bir addım atmışdır. Bilirəm ki, Ağalı kəndində yaşayan ailələrin sayı 200-dən çoxdur. Ona görə yeni layihə təqdim edildi. Kəndin genişləndirilməsi və əlavə 150 evin inşa edilməsi, o cümlədən ikimərtəbəli, üçmərtəbəli mənzil tipli evlərin inşa edilməsi nəzərdə tutulur. Məşğulluq, məktəb, bağça, tibb məntəqəsi, bütün xidmətlər – “ASAN”, “DOST”, Kiçik və Orta biznesə dəstək, hər şey burada var. Bir o qalıb ki, 30 ilə yaxın həsrət içində yaşayan insanlar gəlsinlər, burada rahat yaşasınlar, müzəffər xalq kimi əbədi yaşasınlar. Belə də olacaq. Bundan sonra həm Zəngilan rayonunda, həm digər rayonlarda, indi baş planları təsdiq edilmiş rayonlarda inşaat işləri daha sürətlə gedəcək” [1, 5].

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə “Ağıllı kənd” konsepsiyasının işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiqinə başlanılması “Böyük Qayıdış” proqramının icrasında davamlı və səmərəli nəticələrə gətirib çıxarmaqla, həm Qarabağın sürətli və davamlı inkişafını təmin edəcək, həm də uzun müddət torpaq həsrəti çəkən vətəndaşlarımızın da hər tərəfli imkanlarla təmin olunmaqla doğma torpaqlarına qovuşmasına daha yaxşı zəmin yaradacaq [2].

Açar sözlər: Ağıllı kənd, Zəngilan, Ağalı kəndi, Böyük Qayıdış.

Ədəbiyyat

1. <https://www.bbc.com/azeri/articles/c0w7x6llkr6o>
2. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabagda-birinci-agilli-kend-layihesinin-temeli-qoyuldu-agilli-kend-nedir-1619608871>
3. <https://science.gov.az/az/news/open/17052>
4. <https://azvision.az/news/258574/news.html>
5. <https://www.iksmedia.az/index.php/zhuend-m/1525-prezident-i-lham-liyevin-a-ll-k-nd-layih-sinin-a-l-nda-kh>
6. <https://www.asgroup.az/layiheler/zengilan-rayonu-agali-kendi-erazisinde-insa-olunan-agilli-kend-layihesi>

ESTABLISHING THE FIRST SMART VILLAGE MODEL IN KARABAKH: AGALI VILLAGE

The thesis provides information about the "Smart Village" concept, which is one of the projects implemented in the historical Azerbaijani lands freed from occupation in connection with the "Great Return" after the Second Karabakh War. The first place where the project was implemented was Agali village of Zangilan district. Also, information about the main essence, purpose and goal of the "Smart Village" concept is given in the thesis.

ZƏNGİLİLANDAN NAXÇIVANA GEDƏN YOL

Zərifə Həmidova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı, Şamaxı, Azərbaycan
zerifehemidova16@mail.ru

Şanlı zəfərimizdən ötən 3 il müddətində yeni yaranmış reallıqlar fonunda Şərqi Zəngəzur və Qarabağda böyükmiqyaslı layihələr həyata keçirən Azərbaycan həm də nəqliyyat logistik sektorunun şaxələndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atır.

Həm işğaldan azad olunmuş ərazilərimizin yol nəqliyyat infrastrukturunu tamamilə yenidən qurulur, həm də Şərqi Zəngəzurdan Naxçıvana asan gediş-gəlişin təmin edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir.

Bu layihələrdən biri də oktyabrın 6-da Zəngilan rayonunun Ağbənd qəsəbəsi yaxınlığında "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında İran İslam Respublikasının ərazisindən keçməklə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında yeni kommunikasiya bağlantılarının yaradılması haqqında Anlaşma Memorandumu" çərçivəsində avtomobil körpüsü və sərhəd-gömrük infrastrukturunun inşasıdır.

Bu layihə ilə bağlı hələ ötən il iki ölkə arasında razılıq əldə edilmişdi. Anlaşma memorandumu 2022-ci ilin martın 11-də imzalanmışdı. Bu, ilk növbədə, Azərbaycanın geostrateji müstəvidə yeni qələbəsi, tarixi əhəmiyyətə malik hadisə kimi qiymətləndirilmişdi. Bu il sentyabrın 21-də isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ərazisində İranla dövlət sərhədində inşa olunacaq Ağbənd avtomobil yolu körpüsünün təməlqoyma mərasimi keçirilmişdi. Həmin zaman bildirilmişdi ki, uzunluğu 112 kilometr olan Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunu İran İslam Respublikasının avtomobil yolları şəbəkəsi ilə Araz çayı üzərindən birləşdirəcək körpünün uzunluğu 216 metr, eni isə 24.5 metr olmaqla layihələndirilib. Yeni layihəyə əsasən, 7 gediş - gəliş xətti olacaq buraxılış məntəqəsi, eləcə də avtomobil körpüsü gündəlik ən azı 1100 yük-nəqliyyat (ixrac, idxal və tranzit malları) vasitələrini qəbul etmək imkanına malik olacaq.

Oktyabrın 6-da Azərbaycanla İran arasında qonşu ölkənin ərazisindən keçməklə Şərqi Zəngəzurla Naxçıvan arasında yeni dəmir yolu xəttinin çəkilməsi ilə bağlı da sənədlər imzalandı. Bu sənədlərə əsasən İran ərazisindən keçməklə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında yeni dəmir yolu xəttinin və dəmir yolu körpüləri və Azərbaycan-İran dövlət sərhədində Ağbənd (Azərbaycan Respublikası) - Kələlə (İran İslam Respublikası) dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində Araz çayı üzərində avtomobil sərhəd körpüsü və piyada keçidi tikiləcək. Artıq tikinti işləri sürətlə aparılır. Oktyabrın 30-da Prezident İlham Əliyev sərəncam imzalayaraq Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun İranla bağlantısının və Araz çayı üzərində körpünün tikintisi işlərinin davam etdirilməsi məqsədilə 2023-cü il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin Ehtiyat Fondundan 14 milyon manat vəsait ayırır. Beləliklə, Zəngilanın Ağbənd qəsəbəsi yaxınlığında və Naxçıvan ərazisində tikiləcək körpülər vasitəsilə İran ərazisindən keçməklə bağlantı yaradılacaq. Bunun üçün qarşılıqlı razılaşma əldə olunub, körpünün layihəsi hazırlanıb. Bundan başqa, Araz çayı sahilinin bərpası işləri də aparılıb və çay əvvəlki məcrasına qaytarılıb. Eyni zamanda gömrük keçid məntəqəsi infrastrukturunun da yaradılması nəzərdə tutulur. Ağbənd avtomobil yolu ilə gündəlik 1100 avtomobilin, 30 avtobusun, 15 min insanın sərhəddən keçidi təmin olunacaq.

Bu yol tranzit yüklərin daşınmasına da xidmət edəcək. Bunun həm Azərbaycan, həm İran, həm də region üçün əhəmiyyətli olacaq. Bu yol Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üçün zəruri infrastrukturudur. Bunun nəticəsində bölgə logistik mərkəzə çevriləcək. Ərazidə avtomobil yolu ilə

yanaşı, dəmir yolu körpüsünün də tikintisi nəzərdə tutulub. Bütün infrastruktur bir il ərzində reallaşdırılacaq. Naxçıvana gediş-gəliş imkanları asanlaşacaq və yüklərin asan daşınması təmin ediləcək.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan regionda nəqliyyat-logistik əlaqələrin daha da genişləndirilməsi istiqamətində hər zaman aktiv rol oynayır. Prezident İlham Əliyevin qlobal təşəbbüsləri ilə ölkəmiz Avropa ilə Asiya arasında ticarət körpüləri yaradır. "Şərqi-Qərbi", "Şimal-Cənub" nəqliyyat dəhlizlərinin fəal aktorlarından bi- aktorlarından biri kimi Azərbaycan üzərinə düşən bütün öhdəlikləri yerinə yetirir və bu proseslərə mühüm töhfə verir. İndi də Azərbaycan daha bir mühüm geostrateji layihə ilə bir daha Avrasiyanın həm də nəqliyyat tranzit mərkəzlərindən birinə çevrildiyini təsdiqləyir. Bütün bu layihələr Şərqi Zəngəzurun tezliklə hərtərəfli tərəqqisinə real zəmin yaradacaq.

Açar sözlər: Şərqi Zəngəzur, zəfər, Ağbənd, nəqliyyat, geostrateji layihə.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti 60 ildə: uğurlar, nailiyyətlər və perspektivlər. B. 1999.
2. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B. BDU-nun nəşriyyatı. 1989.
3. Budaqov B.Ə. Türk uluslarının yer adları – B. 1994.
4. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsrlərdə ərəb coğrafiyaşünasları və səyyahları Azərbaycan haqqında. B. 1974. 28.

THE ROAD FROM ZANGILAN TO NAKHCHIVAN

Azerbaijan, which has implemented large-scale projects in East Zangezur and Karabakh in the past 3 years since our glorious victory, is also taking important steps in the direction of diversifying the transport logistics sector.

Both the road transport infrastructure of our territories freed from occupation is being completely rebuilt and work is being continued to ensure easy travel from East Zangezur to Nakhchivan. One of these projects is the construction of a road bridge and border crossing on October 6 near Aghband settlement of Zangilan district within the framework of the "Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Islamic Republic of Iran on the establishment of new communication links between the Eastern Zangezur economic region and the Autonomous Republic of Nakhchivan through the territory of the Islamic Republic of Iran" is the construction of customs infrastructure.

CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP POTENTIAL IN ECONOMIC FIELDS

Dilshod Hudayberganov, Sarvar Narboyev
Urganch State University, Urgench, Uzbekistan
dilshod.x@urdu.uz; sarvar_n@urdu.uz

Abstract. This article discusses the basic principles of the concepts of entrepreneurial potential in the growth of economic sectors in addition to the important components and causes of its rise.

The feature is highly intricate and multifaceted, with a distinct purpose and additional joints that move to offer a wide range of motion. The network is made up of a variety of many organizations. Therefore, the composition of the economy is always the same development and in improvement to be complicated is a structure. The composition of the economy is influenced by some factors surface representing social reproduction and social division of labor economy networks is the ratio. As a result, the economy is made up of a complicated system that is always changing and getting better. The proportion of economic sectors that reflect social reproduction and social division of labor, which is brought about by a number of circumstances, renders up the composition of the economy. In this approach, the country's economy is divided into production and non-production sectors. The production sector includes industry, agriculture, forestry, construction, transport, communication, material equipment supply and other types of production activities. Unemployed release and the field are consists of the housing communal economy and to the population household service show health storage, physical education and social supply, education, culture and art, finance, credit and state insurance and other businesses release activities.

Today, the analysis of the potential of entrepreneurship development in economic sectors is considered the most important priority. This potential is based on creating an idea about the possibilities of entrepreneurial activity and determining people's abilities. Accordingly, the ability of people to create their own business depends on the existence of legislative, organizational, institutional and other mechanisms that facilitate this process in each country [1]. In economically developed countries, entrepreneurship is recognized as the driving force of the economic region, and its level of development depends on the formation and implementation of entrepreneurial potential. In developed countries, especially in the United States, all enterprises are small businesses. Although large corporations have great opportunities in the country, the basis of the economy is small business. A total of 33.3 million in the USA. 99.9 percent of business entities are small businesses [2]. This information reflects the dominance of small businesses in the business sector and their importance in contributing to employment and economic stability. Directly, this aspect requires small business to effectively use its full potential as an entrepreneurial field.

Entrepreneurial capacity is an element of economic potential within the framework of economic sectors. The economic system's overall capacity to generate goods or render services, as well as to address issues related to social and economic growth, is known as its economic potential [3]. Entrepreneurs as an economic entity constitute a set of all types of resources that can be used to achieve the goals of the economic entity based on its potential. Entrepreneurial potential is a set of individual psychological qualities of a person necessary for successful entrepreneurial activity. Motivational activity takes the first place in the structure of entrepreneurial potential, and

it serves as a motivation factor for achieving a specific result. This potential is also considered as an economic resource affecting the state of economic development and growth rates of the country.

Each economic sector will have the opportunity to continue their activities by connecting to the Internet. In this way, online services will be widely developed, and enterprises will be able to mutually integrate cooperation with customers. In particular, individual entrepreneurs in the catering chain are switching to online mode and delivering food to homes. Entrepreneurship is considered as the ability to effectively organize the influence of economic resources, including labor, energy, capital and knowledge, for the implementation of economic activity, imagining the potential in the form of a resource. This resource is also implemented in the field of management, that is, in managing the activities of firms and organizations. In this case, the elements of entrepreneurial potential will consist of the following parts:

- entrepreneurs - a person engaged in the organization of economic processes at the micro level, which includes the owner and non-owner managers, business organizers.
- market infrastructure - will consist of stock exchanges and banks, insurance and auditing companies, consulting and legal firms, state economic bodies, institutions of market economy, etc.
- ethics, culture and spirit of entrepreneurship - includes directions such as effective development of entrepreneurship potential, expansion of mutual relations and increase of entrepreneurship resources.

Also, the entrepreneurial potential for the types of activities corresponding to the intellectual or intangible capital of entrepreneurial structures will have the following generalized structure:

- Personnel (labour) capacity;
- Organizational potential;
- Innovative (consumer) potential.

This potential serves to ensure the socio-economic and sustainable development of each country or business entity.

This image suggests that a number of elements are required to boost entrepreneurial potential, and that these elements ought to be efficiently applied in the growth of economic sectors. As a result, the entrepreneurial potential is multifaceted and reflects the makeup and organization of many sectors and businesses. In the organization of corporate operations, it also involves production, market, natural resource and production elements and social realms. Due to the fact that it necessitates increasing entrepreneurial potential through structural and methodical methods.

Entrepreneurial potential can be defined as an economic resource, which includes elements such as entrepreneurs, entrepreneurial infrastructure, entrepreneurial ethics and culture. Entrepreneurial ability also affects the growth of entrepreneurial potential. Because entrepreneurial ability is a set of qualities, skills and abilities of a person, which allows him to produce and sell goods, make rational decisions, create innovations and determine and use the best composition of resources. Entrepreneurial thinking also influenced him and this concept continues to develop to this day. According to him, entrepreneurial interest increases when the necessary resources and opportunities are gathered. Also, the competitive market environment in the development of entrepreneurial potential creates favorable conditions for the economic development of business entities and is the driving force of economic development. Therefore, market conditions force enterprises to operate on the basis of profitability. This means that the result of the enterprise depends on the entrepreneurial potential.

In general, the main factor for the successful implementation of business activities is the perfection of the work of the business entity and the level of quality of their activities. It includes prospective goals and ways to achieve them, as well as resource potential. As a result of

determining the entrepreneurial potential, the implementation of the set goals, the state of resources, the interdependence of product production, sales and service provision, as well as product creation activities are carried out. However, it is necessary to constantly analyze the processes of increasing the entrepreneurial potential in order to eliminate the variability of the factors affecting the increase of the entrepreneurial potential and the lack of their influence.

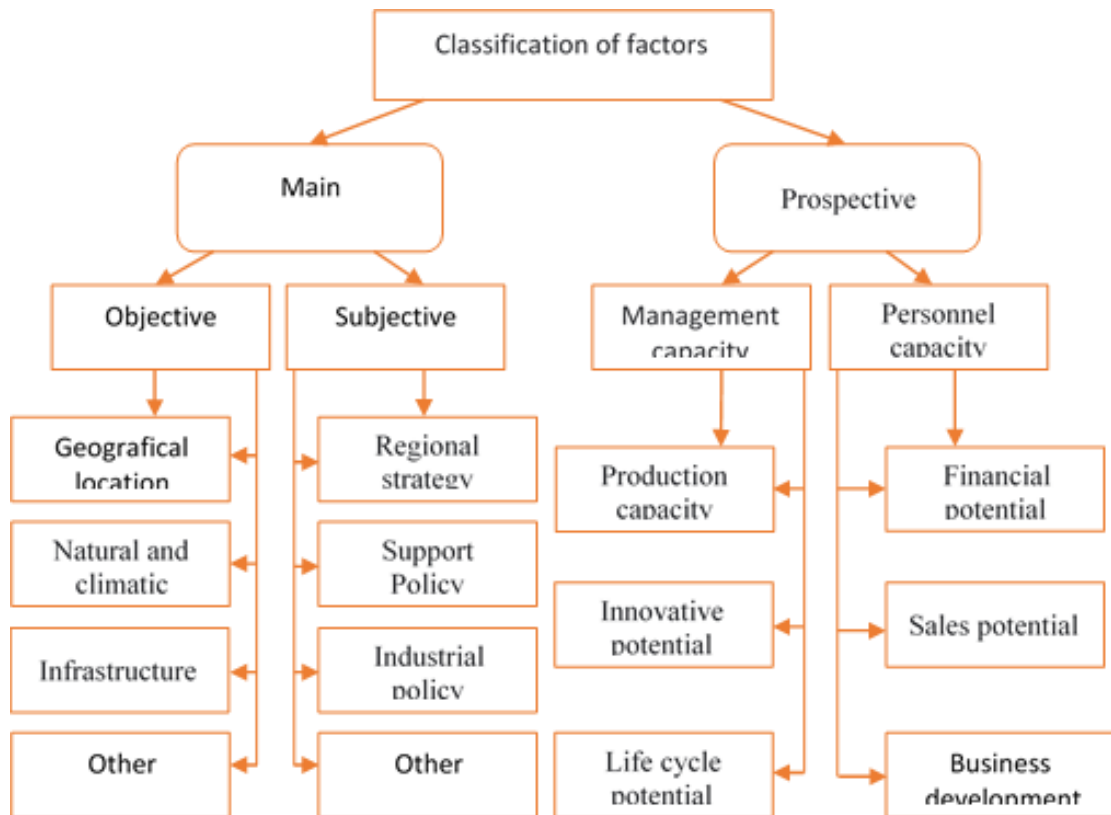

Figure 1. Factors to increase entrepreneurial potential

The conclusion is that entrepreneurial potential is considered as a type of economic resource as a mechanism influencing the state and pace of economic development of the country. As a result of this potential, the socio-economic potential of the region will expand and serve to increase its level of development. Also, entrepreneurial potential Based on increasing the efficiency of the use of available resources , the demand of consumers is satisfied and the socio- economic development of the country is ensured.

Keywords. Entrepreneurship, potential, entrepreneurial potential, economic potential, resource, ability.

Reference

1. Pinkovetskaya Y.S. (2020) Assessing entrepreneurial potential in modern countries. Bulletin of Surgut State University, 1(27), 95 p.
2. <https://www.forbes.com/advisor/business/small-business-statistics/>
3. Matkarimova N.T. (2021) Managing the economic potential of an entrepreneurially oriented sports organization. Scientific electronic journal Economy and innovative technologies. No.3, May-June, 155 p.

SOUTH CAUCASIAN POLICY AND PERSPECTIVES OF GREAT POWERS

Shafa Hunbetli

Mingachevir State University, Mingachevir, Azerbaijan

The South Caucasus, comprising countries like Armenia, Azerbaijan and Georgia, occupies a strategic geopolitical position, acting as a bridge between Europe and Asia. Consequently, it has garnered considerable attention from great powers due to its energy resources, transportation corridors and security implications. Here's a brief overview of the policies and perspectives of some great powers towards the South Caucasus:

Russia: Historically, Russia has maintained strong influence in the South Caucasus, stemming from its imperial past and its role as a key player in the region's conflicts, notably the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan. Russia sees the region as part of its sphere of influence and seeks to maintain its military presence through bases in Armenia and its role as a mediator in regional conflicts. It also has economic interests, particularly in energy infrastructure [2].

United States: The US has increasingly shown interest in the South Caucasus, particularly regarding energy security and counterterrorism efforts. It has supported the construction of pipelines like the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline to transport Caspian Sea oil to global markets, bypassing Russia. The US also supports the sovereignty and territorial integrity of the countries in the region, including Georgia's aspirations for NATO membership, which Russia strongly opposes.

European Union: The EU has pursued closer ties with the South Caucasus countries through various partnership frameworks, focusing on economic cooperation, energy security and democracy promotion. The Eastern Partnership initiative aims to deepen relations with Armenia, Azerbaijan and Georgia, although progress has been uneven due to political and security challenges in the region.

China: China's interests in the South Caucasus primarily revolve around economic investments, particularly in infrastructure projects like transportation and energy. China views the region as a potential gateway to Europe for its Belt and Road Initiative (BRI), which seeks to enhance connectivity and trade between Asia and Europe. However, China's involvement in the region remains relatively limited compared to other great powers.

Turkey and Iran: Both Turkey and Iran have historical, cultural, and economic ties with the South Caucasus countries. Turkey, in particular, has sought to expand its influence in the region, especially through cultural and economic cooperation with Azerbaijan and to a lesser extent with Georgia. Iran also maintains economic and cultural ties with Armenia and Azerbaijan, although its relations with Azerbaijan are complicated by geopolitical rivalries and ethnic tensions.

Turkey increases its influence in the South Caucasus generally through cultural, economic and strategic cooperation. In particular, it has strong cultural and historical ties with Azerbaijan. Turkey is making efforts to deepen cooperation with Azerbaijan in areas such as energy projects and transportation corridors.

Iran also has cultural and economic ties with the South Caucasus. In particular, it operates in the fields of economic cooperation with Armenia and Azerbaijan [8].

Overall, the South Caucasus remains a contested space where various great powers compete for influence, primarily driven by strategic, economic and security interests. The region's unresolved conflicts, such as the Nagorno-Karabakh dispute, further complicate the geopolitical dynamics and present challenges for peace and stability.

Turkey's relations with Azerbaijan and cooperation in the field of energy should be noted as the main factor of the South Caucasus policy. The Georgian direction of the South Caucasus policy gained even more importance due to the passage of alternative transit routes through this country. In order to normalize relations with Armenia, the last state of the South Caucasus, it is necessary to completely resolve the claims of genocide, territorial claims and the Nagorno-Karabakh conflict. From September 27, 2020, as a result of counter-offensive measures by Azerbaijan, the state borders were restored within 44 days and the Azerbaijani flag was raised in the territories freed from occupation. At the same time, certain problems remain and the activities of peacekeepers, especially the return of people to territories freed from occupation and the restoration of normal life, are urgent problems. Turkey, as a strategic partner and brother country in the Patriotic War, supported Azerbaijan, sometimes this support worried the world media and a number of countries.

Keywords. South Caucasus, perspectives, Azerbaijan, economic.

References

1. Hasanli Jemil. The USSR-Turkey Cold War Arena, Baku 2005, 509 p.
2. Kamer Kasim. The Nagorno Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers, The Politics of Caspian Oil, London 2001, pp. 186-189.
3. Kamer Kasim. Turkey's Caucasus Policy: Opportunities and Security Issues, Proceedings of the International III. Turkish Foreign Policy Symposium, Ankara 2009, 208 p.
4. Engin Lüttem Ömer. Current State of Turkey-Armenia Relations, Armenian Studies, Issue 50, 2015, 371 p.
5. Mammadov Farhad, Rzayeva Gulmira. The Nagorno Karabakh Conflict: A Historical and Legal Appraisal, Baku, SAM 2013, 50 p.
6. Mammadli Nuran. Turkey's Foreign Policy during the AKP Government, Baku, UNEC Master's Center, Baku 2015, 110 p.
7. Mammadov Zaur. Cultural Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey (2003-2010), Baku State University, Abstract, Baku-2015, 31 p.
8. Mammadov Zaur. The Cultural Factor in Turkey's South Caucasus Policy, International Scientific Conference of Caucasus Experts, Baku, 2017, 448 p.

SOCIAL-POLITICAL SITUATION IN THE SOUTH CAUCASUS AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Shafa Hunbetli

Mingachevir State University, Mingachevir, Azerbaijan

The South Caucasus is a geographical-political region located south of the Greater Caucasus Mountains, encompassing present-day territories of Azerbaijan, Georgia and Armenia, as well as parts of Turkey and Iran. It is considered the tensest region in the post-Soviet space politically. Areas such as Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh have become contentious as unresolved conflicts. Throughout history, the South Caucasus has attracted the attention of many major powers due to its strategic and geopolitical significance, becoming a stage for political, religious and cultural currents. The economic crisis at the beginning of the 20th century affected both Russia and its colonies. The wave of upheavals that shook the entire empire also engulfed the rapidly industrializing South Caucasus. Frequent peasant and worker uprisings, coupled with the autonomy of local authorities, led to increasing dissatisfaction across all strata of society and its politicization.

The first political organizations that began to form in Azerbaijan in the early 20th century, like elsewhere in Russia, were predominantly socialist-oriented. The policy of aggressive statism, forced russification and the violation of the rights of minority nations had turned the national question into one of the main issues of societal political life. In such circumstances, the Bolsheviks' division of the party program on national issues was highly attractive to local Azerbaijani intellectuals and a segment of the peasantry amidst the revolutionary mood and psychology. This was partly related to the 9th paragraph of the program, which envisaged the right to determine the fate of nations and the creation of autonomous administrative units (provinces). The appeal of these provisions attracted a certain portion of progressive intellectuals who hoped to liberate their own people, primarily from national oppression, by turning to social democracy. M.A. Resulzadeh more precisely defined the participation of radical-minded Azerbaijani intellectuals in the social-democratic movement: "This young generation nurtured sympathy for the opposition wing of Russian society during the first Russian revolutionary period. They saw themselves as the most favorable allies, albeit not the most loyal ones, in the struggle against tsarism in oppositional socialism" [2]. In June 1914, an unprecedented war in human history, in terms of its scale and casualties up to that time, broke out - the First World War. The main instigators of the war were all leading states participating in it - Germany, England, France, Austria-Hungary and Russia. However, Germany, eager to redistribute the world through military power, played a key role in starting the war by pressuring England, Russia and other states. On the eve of the war, a large group of intelligence agents was sent from Germany to Russia, including Transcaucasia. They operated in German companies in this region and various German cultural and educational societies, disseminating provocative literature among the population and conducting various subversive activities. Individuals coming from Germany to Russia under the guise of scholars, travelers, etc., also engaged in intelligence activity. In organizing and coordinating all of this activity, Count von Schlieffen, along with the German consulate in Tiflis, particularly played a significant role, as did the German consul in Erzurum, Edgar Andres. These German spies portrayed Germany as the defender and supporter of the peoples of the Caucasus in their struggle for independence. To strengthen its influence in South Azerbaijan, Germany also sought to weaken Russia's position there by recognizing the strategic importance of the region and striving to

establish close ties with influential local circles. German capital began to establish trade and industrial companies in the region. The project prepared by German industrialists for the Baghdad-Hamadan-Tehran line, which would be a branch of the Baghdad railway, played a significant role in their plans. In the implementation of these plans, Germany's economic and political platform and later its military ally Turkey, were given important roles. German banks not only provided leadership to Turkey's financial institutions but also played a leading role in the Turkish economy, with Deutsche Bank acting as a key player in German policy as an executor. The war in the Caucasus front proceeded under very harsh conditions. Harsh climate, poor transportation conditions, arms shortages and the recklessness of many officers and generals all contributed to significant losses and setbacks in military operations.

The war began with the invasion of Serbia by the Austro-Hungarian army. In response to Serbia's alliance with Russia, Russia declared general mobilization on June 19 (August 1). In response, Germany declared war on Russia. Russia's allies in the Entente - France and England opposed Germany. The army of Wilhelm II invaded France through Belgian territory. Russia launched an offensive in East Prussia. Soon, Japan joined the Entente, while Turkey allied with the German-Austrian bloc. As the war progressed, Italy and Romania joined the Triple Entente, while the United States and other states joined the Entente's operations. Each fighting bloc pursued its own objectives. Although the decisive factor in starting the war was the hostility between Germany and England over colonial possessions and spheres of influence, there were significant contradictions among other participating states as well. Russia and Germany competed with each other over Constantinople and the straits, while Turkey and Russia competed over "Western Armenia" and Constantinople and Russia and Austria competed in the Balkans for dominance [5]. Due to the complexity and diversity of the conflicts, which engulfed many countries and took on a global character, the war turned into a world war, drawing in 38 nations into its bloody theater. The Caucasus and initially Azerbaijan's oil were included in Germany's intervention plans. Competition for dominance in the Baku oil industry between British, French, and German capitals, which resulted in strengthening German influence in Russia's oil trade in the early periods, ended with the suppression of German capital by competitors who seized the main positions in Azerbaijan's oil production. Alongside efforts to reclaim lost positions in oil production, ideologues of the monopolistic German bourgeoisie were working on the program to create a "pan-German realm" that would encompass vast territories from Scandinavia to the Persian Gulf. Rudolf Martin, a German government official, considered the creation of a "Tiflis condominium" that would cover Baku and the entire Caucasus under German rule as one of the objectives of the future war between Germany and Russia, as outlined in his book "Berlin-Baghdad", published long before the war, in 1907. Turning the military operations theater into the South Caucasus front would significantly damage the political and economic life of these states. Relations with Central Russia had been severed, making it difficult for states to procure essential supplies. The closure of Black Sea ports and the halt of oil exports led to a decrease in the price of oil. As a result, of military operations in the Armenian-populated provinces of Turkey, hundreds of thousands of Armenians fled with the protection of the Russians and with the assistance of Iran to the provinces of Yerevan, Elisabethpol and Baku.

In early 1918, the situation in the Caucasus remained extremely complex. After the failure of the peace negotiations between Russia and Germany at Brest-Litovsk, German-Turkish forces launched an attack on December 6, 1917. Seeing the continued advance of Turkish forces, the Transcaucasian Commissariat was forced to send a telegram to Vahib Pasha, the commander of the Caucasus front, on February 6, 1918, expressing their desire to negotiate peace with Turkey.

With no significant influence or strong authority in the region, the Transcaucasian Commissariat found itself in a position to dissolve. On February 22, 1918, at the gathering of elected deputies to the All-Russian Constituent Assembly from the South Caucasus, a decision was made to establish the Transcaucasian Sejm and transfer local authority to this body. On February 23, 1918, the Transcaucasian Sejm, consisting of representatives of three main party factions, began its work. The Sejm included 32 representatives from the Social Democrats (Mensheviks) of Georgia, 30 representatives from the Musavat Party of Azerbaijan and allied non-partisan democrats and 27 representatives from the Dashnaksutyun Party of Armenians. Additionally, social revolutionaries, national democrats, the Armenian People's Freedom Party, the Muslim Socialist Bloc, the Muslim faction from Russia ("Ittihad") and the Mensheviks-government party were represented in the Sejm with four deputies each. There were 44 representatives of Azerbaijani political parties in the Transcaucasian Sejm. Some Mensheviks joined the Georgian faction, while the rest united as the Muslim faction, but unlike the Georgian and Armenian factions, this faction operated in a very fragmented manner. Led by Y.H. Gegechkori, the Transcaucasian government was formed. The issue of the situation in the Caucasus front and the declaration of independence of Transcaucasia played a significant role in both the Sejm and the government's activities.

Keywords: South Caucasus, Azerbaijan, Armenia, large states, external policy, XX century, territorial conflict.

References

1. XX century Azerbaijan history, Volume II, 560 p., Education Publishing, Baku-2009.
2. History of Azerbaijan, Sadigov C., Nagiyev H., 95 p., MBM Publishing, Baku-2005.
3. History of Azerbaijan (in 7 volumes), Volume V, 630 p., Baku-Elm-2001.
4. Political System of Azerbaijan in the Early 20th Century, Milman A., 298, Baku-1966.
5. Azerbaijan Democratic Republic, Nəsim Nəsimzadə, 238 p., Baku-1990.
6. Azerbaijan in the International Relations System (1918-20), Cəmil Həsənli, 664 p., Baku-1993.
7. Foreign Policy of Azerbaijan, Nəsim Nəsimzadə, 304 pages, Baku-1996.
8. History of Azerbaijan, Məmmədov F.N., 476 pages, Elm və Təhsil Publishing, Baku 2011.

CƏNUBİ QAFQAZ: REALLIQLAR VƏ GÖZLƏNTİLƏR FONUNDA

Kəmalə Hüseynova

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

Xəzər dənizindən tutmuş Qara dənizədək, həmçinin Türkiyə, Rusiya və İran kimi regionun aparıcı dövlətlərinin əhatəsində yerləşən Cənubi Qafqaz hər zaman öz geosiyasi mövqeyi, zəngin təbii-coğrafi şəraiti və sərvətləri ilə dünya siyasi güclərinin maraq aspektində özünəxas mövqe tutmuşdur. Regionun tarixinə nəzər saldıqda görə bilərik ki, hələ XIX əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq Rusiyanın ərazidə hakim mövqe sərgiləməsi, Avropa dövlətlərinin də təhrikilə Osmanlı Türkiyəsi və İranın Cənubi Qafqazda pay sahibi olmaq cəhdləri sonuncuların məğlubiyyəti ilə nəticələnmiş, Çar Rusiyası bölgəni 1 əsrə yaxın öz hakimiyyəti altında saxlamağa nail olmuşdur. Daha sonrakı mərhələdə öz müstəqilliklərini elan etmiş bu Qafqaz dövlətləri yenidən və bu dəfə Sovet Rusiyasının hakimiyyəti altında öz mövcudluğunu qorumağa

çalışmışdır. 90-cı illərin əvvəllərində Sovet imperiyasının süqutu nəticəsində müstəqil dövlətçiliyinin bərpasına nail olan bu region dövlətləri yenidən supergüclərin diqqət mərkəzində olmuşlar. Cənubi Qafqazda öz maraqları ilə fərqlənən əsas dövlətlər Rusiya, İran və Türkiyədir. Daha sonrakı yerdə isə ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, son illərdə isə Çin və Yaponiyanın adını çəkə bilərik.

Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin edilməsinə mane olan və “dondurulmuş” vəziyyətdə saxlanılmaqla, gələcəkdə etno-siyasi münaqişələrin yenidən alovlanmasına rəvac verəcək gürcü-abxaz, osetin-gürcü və Ermənistan-Azərbaycan münaqişələrindən sonuncusu tarixi ədaləti bərpa etmək uğrunda başlatılan və cəmi 44 gün ərzində Ali Baş Komandan İlham Əliyevin uğurlu hərbi-siyasi iradə nümayiş etdirməsi sayəsində qazandığımız qələbə nəticəsində artıq “həll olunmamış münaqişə” statusunu itirmişdir.

Rusiya Azərbaycanla əlaqələrini qonşuluq, qarşılıqlı iqtisadi-siyasi maraqlar prizmasından qurursa, Ermənistanla daha çox siyasi partnyor, hərbi tərəfdaş mövqeyi sərgiləyir. Gürcüstanla Rusiyanın münasibətlərinə gəldikdə isə daha çox ərazi münaqişəsi, siyasi rəqabət mövqeyi ilə seçilsələr də, bir çox sahələrdə qarşılıqlı maraqların olması tərəfləri iqtisadi-siyasi məsələlərdə ortaq mövqe nümayiş etdirməsinə səbəb olmuşdur. Son otuz üç ildə Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri daha çox regional geosiyasi, geoiqtisadi proseslərin təsiri ilə formalaşmışdır. Gürcüstanın coğrafi yerləşməsi Azərbaycanın bu ölkənin ərazisindən özünün enerji resurslarını dünya bazarlarına çıxarması və nəqliyyat dəhlizi üçün mükəmməl imkanlar yaradır və rəsmi Bakı da bu imkanlardan yararlanaraq Ermənistan, İran və Rusiyadan yan keçməklə Gürcüstanla birgə böyük enerji və nəqliyyat layihələrini (Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, TANAP kimi böyük enerji layihələrini, TRASECA çərçivəsində Böyük İpək Yolunu, Bakı-Tbilisi-Qars) həyata keçirmişdir [2]. Lakin layihələrin reallaşdırılması qədər təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi də vacib əhəmiyyət kəsb edirdi. Xüsusən 2000-ci illərin ortalarından etibarən Cənubi Qafqazda yeni münaqişə ocağının alovlanması-Abxaziya və Osetiyada başlanan hərəkətlənmə enerji-kommunikasiya layihələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsini daha da aktualaşdırmışdır. Layihələrin reallaşdırılmasında təhlükəsiz mühitin yaradılması ABŞ və Qərb ölkələrinin də maraq dairəsində olduğu üçün 2006-cı ildə ABŞ öz nümayəndəsi olaraq senator R. Luqarı bölgəyə işgüzar səfərə göndərmiş, Rusiya sülhməramlılarının Abxaziya və Cənubi Osetiyadan çıxarılması məsələsində Gürcüstanın mövqeyini dəstəkləmişdir [1]. Əslində Rusiyanın mövqeyi başadüşüləndir. Regionda destruktiv elementləri gücləndirmək və Avropanı öz enerji resurslarından asılı vəziyyətdə saxlamaq. Rusiya Ukrayna cəbhəsində uğradığı çətinliklərdən sonra zəifləmiş, Avropa və o cümlədən, ABŞ tərəfindən iqtisadi sanksiyalarla üzləşsə də, Qafqazda söz sahibi olmaqda qərarlıdır. Gürcüstan hökumətinin mövqeyi bəllidir. Birmənalı şəkildə Qərbyönümlü siyasət yürüdülməsi. Ermənistanda isə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Belə ki, N. Paşinyanın Ermənistanda siyasi hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkə daxilində siyasi qruplar arasında fikir ayrılığı formalaşmış, bir qrup Rusiya, N. Paşinyan başda olmaqla, hakim dairələr isə daha çox Qərbyönümlü siyasətə üstünlük verirlər. Lakin Azərbaycan hökuməti apardığı tarazlaşdırılmış siyasətin nəticəsində bu gün də istər Avropa ölkələri, qonşu Gürcüstan və İranla, istərsə də Rusiya ilə münasibətlərini qarşılıqlı əməkdaşlıq, anlaşma şəraitində davam etdirməkdə israrlıdır. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmiz istər region dövlətlərinin, istərsə də Qərb ölkələrinin faydalandığı bir çox layihələrə imza atmış və uğurla reallaşdırılmasına nail olmuşdur.

Eyni və daha sərfəli siyasi-iqtisadi layihələrin Ermənistanla da reallaşdırılmasının mümkün olduğu halda, sərgilədiyi təcavüzkar siyasət nəticəsində Ermənistan həyata keçirilən bütün layihələrdən kənar qalmışdır. Azərbaycan tərəfinin münaqişədən sonra da nümayiş etdirdiyi mehriban qonşuluq siyasəti prinsipi və bunun bariz nümunəsi olaraq Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin təklif etdiyi və ekspertlər tərəfindən “3+3” və ya “5+1” əməkdaşlıq formulu da özündə kommunikasiya xətlərinin açılması, bu yolla iqtisadi artımın sürətlənməsinə öz töhfəsini verə bilər. Doğrudur, bu formulun reallaşmasına mane olan bir çox amillər (məs. Gürcüstanın Rusiya ilə birgə layihələrdə iştirakdan imtina etməsi, Ermənistan tərəfinin qeyri-konstruktiv mövqə sərgiləməsi, keçən il İranla Azərbaycan arasında yaranan soyuq münasibətlər və daha sonra tərəflərin danışıqlar masasında razılığa gəlməsi və münasibətlərin dinc məcrada davam etdirilməsi) vardır. Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının tarixi ədaləti bərpa etməsi, işğal altında olan ərazilərimizin 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində düşmən tapdağından xilas edilməsi, Ermənistanı “sülhə məcburetmə” siyasəti bu gün Cənubi Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi Avropa İttifaqı dövlətlərini, xüsusən Fransanı ciddi şəkildə narahat edir. Ümumiyyətlə, II Qarabağ müharibəsi başladığı gündən Fransa prezidenti E. Makron ermənilərə rəğbətini dəfələrlə dilə gətirmiş, Dağlıq Qarabağın harada yerləşməsindən bixəbər dövlət başçısı “Ermənistanın müstəqilliyinə və əhalisinə hörmət göstərilməlidir” bəyanatını belə verməkdən çəkinməmişdir. Bu münaqişə tərəflərinə münasibətdə “balanslaşdırılmış siyasət” prinsipinin açıq-aşkar pozulması deməkdir.

Bu gün Azərbaycan hökuməti sərhədlərin demilitarizasiyası və demarkasiyası prosesinin sürətlənməsində, “Zəngəzur dəhlizi”nin reallaşdırılmasında maraqlı tərəfdir. Ermənistan baş naziri isə hər dəfə sülhün təmin edilməsi məsələsində 2022-ci il Praqa sammitinin şərtlərinə əməl olunarsa mümkün olacağını bildirməklə, prosesi qəsdən ləngitməyə, regionda təhlükəsizliyin əbədi olaraq bərpa olunmasını təhlükə altında qoymağa cəhd edir. Bu isə onun özünün mövcudluğunu təhlükə altında qoyur.

Açar sözlər: Münaqişə, region, əməkdaşlıq, sülh, təhlükəsizlik, işğal.

Ədəbiyyat

1. A. Mirzəzadə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: tarixi, mövcud durum və həlli perspektivləri, 2016.
2. M. Məmmədli Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə çoxaspektli baxış, 2023.

SOUTH CAUCASUS: ON THE BACKGROUND OF REALITIES AND EXPECTATIONS

The political and economic processes taking place in the South Caucasus in modern times? Especially the victory we won in the 44-day Patriotic War of the Azerbaijani people under the leadership of the Supreme Commander-in-Chief, worries some countries that are trying to have a say in the region, they do not want to accept the current reality. This and the same time the non-standard policy of the Armenian government hinders the establishment of long-term peace in the region. In this thesis, the analysis of current situation and ways of solving it are reflected.

ERMƏNİSTAN ORDUSUNUN SİLAH TƏMİNATI VƏ TƏMİNATÇI ÖLKƏLƏR

Xuraman Hüseynova

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

xuramanhuseyn0107@gmail.com

Müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra Ermənistan hökuməti 1992-ci il yanvar ayının 28-də “Ermənistan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi haqqında” qərar qəbul etmiş və bu qərara əsasən Ermənistan Milli Ordusu yaradılmışdır. Ermənistan ordusunun hərbi sursat təminatını ödəməkdə ən böyük pay Rusiyanındır. Rusiya ilə Ermənistan arasında hərbi əlaqələr 1992-ci ildən, Sovet İttifaqı dağılandıqdan dərhal sonra yaranıb. Ermənistan Respublikası 1992-ci il mayın 15-də Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsini imzalayaraq Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatına üzv olmuşdur. Bu təşkilata üzvlük digər sahələr kimi ordu sahəsində də Ermənistan üçün imkanlar yaratmışdır. 1992-ci il mayın 15-də imzalanan keçmiş ittifaq respublikalarında yerləşən hərbi bazaların bölünməsi barədə “Daşkənd sazişi”nin şərtlərinə görə, Ermənistana Rusiya Federasiyasının 7-ci Qvardiya ordusunun tərkibində olan 16 və 17-ci briqadaları, 250 tank, 220 zirehli maşın, 285 artilleriya qurğusu, 100 döyüş təyyarəsi və 50 hücum helikopteri verilmişdir [1, s.131]. Həmçinin 1997-ci ildə imzalanmış dövlətlərarası sazişə əsasən, Rusiya Federasiyası və Ermənistan Respublikası təhlükəli vəziyyətlərdə bir-birinə kömək etməyi öhdələrinə götürmüşlər. Rusiya öz siyasətində Ermənistandan istifadəyə üstünlük vermiş və onun əsas silah və silah sistemlərinin tədarükçüsü olmuşdur. Həmçinin Ermənistan 9K72 "Elbrus" OTRK-larını və onlar üçün 32 ədəd maye yanacaq, R-17 qəlpəli-fuqas raketlərini 1993-1996-cı illərdə Rusiyadan əldə etmişdir.

Ermənistan 2001-ci ildə 1 ədəd Mi-24P helikopteri, 2003-cü ildə 2 ədəd Mi-8İV, 5 ədəd Mi-8MT, 2004-cü ildə 2 ədəd İl-76M hərbi nəqliyyat təyyarəsi, 2011-ci ildə Rusiyadan 2 ədəd Mi-24 zərbə helikopteri, 2009-cu ildə 4 kompleks S-300PS, açıqlanmayan sayda QAZ-2975 “Tıqr” zirehli avtomobili əldə etmişdir [2]. 2013-cü ildə imzalanan Rusiya-Ermənistan hərbi əməkdaşlıq sazişi Ermənistanın Rusiya hərbi texnikasını Rusiyanın daxili qiymətlərinə almasını nəzərdə tutmuşdur. 2011-2020-ci illər ərzində Rusiya tərəfindən Ermənistana zirehli şəxsi heyət daşıyıcıları, hava hücumundan müdafiə sistemləri və çoxsaylı reaktiv yaylım atəşi sistemləri, həmçinin tanklar göndərilmişdir. Ermənistan bu silahlardan İkinci Qarabağ müharibəsində istifadə etmişdir. Rusiyanın 2016-cı ildə tədarük etdiyi 300 kilometr mənzilli “İsgəndər” raketləri də bu siyahıya daxildir. Ermənistan 2016-2017-ci illərdə Rusiyadan aldığı “Smerç” raket kompleksindən Azərbaycan şəhərlərinin bombalanmasında istifadə etmişdir.

Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin davam etdirilməsinə töhvə verən ölkələrdən biri də Hindistan olmuşdur. Hindistan son dövrlər Azərbaycan, Pakistan və Türkiyə əlaqələrinin sürətlə inkişaf etməsindən birmənalı şəkildə narahat olmuş və bu narahatlıq fonunda Ermənistanla hərbi əlaqələrini gücləndirmişdir. “Armenianweekly” saytında dərc olunan məlumata əsasən Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək istiqamətində atdığı addımların qarşısını almaq üçün Ermənistan və Hindistan Respublikaları arasında bir sıra hərbi razılaşmalar əldə olunmuşdur. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Hindistan Ermənistanı “Svati” əks-artilleriya radarları ilə təchiz etmişdi. Hindistanın “The Economic Times” qəzetində “Ermənistan silahlanır. Hindistan reaktiv raketlər və silah-sursat ixrac edəcək” adlı məqalədə bildirilir ki, İrəvan silah almağa 20 milyard rupi xərcləyib. Bu nəşrin məlumatına əsasən silah tədarükü müqavilələri 2022-ci ilin sentyabr ayında imzalanıb. Silah sövdələşməsinə 250 milyon ABŞ dolları dəyərində Pinaka çoxbarrelli reaktiv yaylım atəşi sistemləri (MBRL), tank əleyhinə raketlər, döyüş sursatlarının

ixracı daxildir. Hindistanın “Firstpost” saytında dərc olunan məlumatda da Ermənistanın Hindistan istehsalı olan pilotsuz uçuş aparatları (PUA) və PUA əleyhinə müdafiə sistemlərini almaqda maraqlı olduğu və yaxın zamanlarda daha çox sövdələşmənin imzalanacağı bildirilmişdir [3].

2023-cü ilin noyabr ayında Hindistanın “EurAsian Times” xəbər saytı Ermənistanın Heydərabad şəhərində fəaliyyət göstərən “Zen Technologies” şirkəti ilə ümumi dəyəri 41,5 milyon ABŞ dolları olan pilotsuz təyyarələrlə mübarizə sistemlərinin alması üçün müqavilə imzaladığı barədə məlumat dərc etmişdir. Bu sistem PUA-ları aşkarlamaq, növünü müəyyənləşdirmək və onların rabitə sistemini pozaraq zərərsizləşdirmək gücünə malikdir. İmzalanan bu müqaviləyə sistemlərlə işləmək üçün hərbi heyətin hazırlanmasını nəzərdə tutan təlimlər də daxil edilmişdir.

İran və Ermənistan Respublikaları arasında da müəyyən hərbi əməkdaşlıq barədə məlumatlar vardır. İki ölkə arasında münasibətlərin qurulmasına dayanan sənəd 1992-ci ilin fevral ayında “Ermənistan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında münasibətlərin prinsipləri və məqsədləri haqqında” bəyannamədir. 2015-2018-ci illərdə İran İslam Respublikası ilə hərbi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi məsələsi Ermənistanda qəbul edilən hökumət proqramlarının əksəriyyətinə daxil edilmişdir. İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun keçmiş komandanı və İranın Ali Dini Rəhbərinin baş hərbi köməkçisi general-mayor Yəhya Rahim Səfəvi 2022-ci ilin oktyabr ayında İran istehsalı olan pilotsuz uçuş aparatının alınması üçün rəsmi müraciət edən dövlətlər sırasında Ermənistanın da olduğunu təsdiqləmişdi.

Ermənistan ordusunun silah tədarükü gördüyü ölkələrin siyahısına Serbiya da daxildir. BMT Adi Silahlar Reyestr sisteminə Ermənistan tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlara əsasən 2007-ci ildə İrəvan Serbiyadan 250 ədəd M93 “Black Arrow” snayper tüfəngi və 100 ədəd 30 mm çaplı AGM-17 qumbaraatanı satın almışdır. Bosniya və Hersoqovina üzərindən satışı həyata keçirməklə Ermənistana 200 ədəd M-57 və M70 “Commando” minaatanı və 2016-cı ildə açıqlanmayan sayda 82 mm çaplı M79 dəzgahlı qumbaraatan (həmçinin bu silah üçün döyüş sursatı) və M-80 tipli biratımlı qumbaraatanlar ixrac etmişdir. 2019-cu ilin avqust ayında Serbiya istehsalı olan 20 mm çaplı M55A4B1 zenit qurğusu Qarabağdakı erməni separatçı hərbi birləşmələrinin istifadəsi üçün əldə edilmişdir.

“Araratnews” saytının Intelligence Online agentliyinin məlumatına əsasən 2023-ci il aprel ayının 28-də dərc etdiyi məqaləsində qeyd olunub ki, Fransanın Xarici İşlər naziri Ketrin Kolonna İrəvanda Ararat Mirzoyanla keçirdiyi brifinqdə Fransanın İrəvandakı səfirliyinə hərbi attaşə təyin edilməsi barədə müzakirələr aparıldığını bildirib. 2023-cü il oktyabr ayında ER Müdafiə naziri Suren Papikyan və fransız həmkarı Sebastien Lecor hərbi əməkdaşlıqla bağlı sazişə imza atmışlar. Bu sazişə görə Ermənistan Fransanın “Thales” müdafiə qrupundan üç “Ground Master 200 (GM220)” radar sistemi alacaq. Bu radar PUA, helikopter, qanadlı raketləri aşkar etmək və izləmək qabiliyyətinə malikdir. Oktyabr ayında imzalanan sazişə həmçinin “Mistral” hava hücumundan müdafiə raketləri də daxildir. Raketlər 8 km-ə qədər məsafədəki hədəfləri vurmaq gücündədir və Fransa Müdafiə naziri tərəfindən islehsalının təxminən 500.000 avroya başa gəldiyi açıqlanmışdı.

Ermənistanın silah tədarük etdiyi ölkələr siyahısında Çin, İordaniya kralığı, Finlandiyanın da adı var. Ümumən silah alqı-satqısı gizli yollarla həmçinin Yunanıstan, Kipr, Polşa, Fransa, Moldova, Ukrayna, Livan, Hindistan kimi bəzi ölkələrin şirkətləri üzərindən həyata keçirilir.

Açar sözlər: Ermənistan, ölkə, ordu, silah.

Ədəbiyyat

1. Ermənistan: daxili sosial-iqtisadi və siyasi şərait. Q. Hacıyev, E. Kəlbizadə, A. Eyvazov, T. İsmayılova, A. Əzimzadə, Ş. İmaməli. Bakı: MTM Innovation MMC, 2019, 352 s.
2. Süleymanov, R. Ermənistanın açıq və gizli silah alveri: regional təhdidlər artır. Bakı: Azeri Defence, 2015, 3(17), s.48-53.
3. Tacyan, Y. The Geopolitical Implications of India of arms sale to Armenia. Armenian Weekly, August 9, 2023. <https://armenianweekly.com/2023/08/09/the-geopolitical-implications-of-indias-arms-sale-to-armenia/>

ARMENIA ARMY SUPPLY AND SUPPLY COUNTRIES

In the abstract, the organization of the arms supply of the army in Armenia was investigated. Weapons purchased from abroad, including contracts signed for the supply of weapons, were recorded in different years. During the writing of the abstract, content analysis and comparative analysis were carried out, materials from the Armenian mass media were collected and analyzed.

РОЛЬ МЕЖКОРПОРАТИВНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОССИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ

Розалия Ибрагимова

Ивановский государственный университет, Иваново, Россия

ibragimovars@ivanovo.ac.ru

Межстрановые экономические отношения между Россией и Азербайджаном сегодня представлены широкой системой партнерских связей. Постепенно происходит смещение границ обмена товарами и услугами с межнационального уровня к межфирменному, что проявляется в расширении межкорпоративного партнерства и формировании межнациональных бизнес-образований. Укреплению деловых связей между странами способствуют улучшение общих условий международного сотрудничества, бурное развитие информационных технологий и транспортных средств, общая история развития стран, общие культурные ценности и рост уровня жизни [3]. В этой связи возрастает актуальность разработки новых концепций развития международного товарообмена и связей, затрагивающих уровень межфирменного сотрудничества, а также создания благоприятных условий для интернационализации деятельности компаний.

Межкорпоративное сотрудничество осуществляется в различных формах внешнеэкономической деятельности, таких, как косвенный и прямой экспорт, импорт, прямые инвестиции, производство продукции (комплектующих) по контракту с иностранным партнером, покупка лицензий иностранных компаний, франчайзинг, экспорт/импорт «ноу-хау», создание собственных или совместных предприятий и др [2].

В последние годы наметился существенный рост межстрановых торговых операций. По данным Государственного таможенного комитета Азербайджана, товарооборот между Азербайджаном и Россией по итогам 2023 года составил 4,359 миллиарда долларов США, что на 17,5% больше по сравнению с уровнем 2022 года.

Объем экспорта российской продукции в Азербайджан в 2023 г. составил 3,162 миллиарда долларов США (рост на 15,6%). Его структура включает нефтепродукты, металлы, машины и оборудование, химическую продукцию, продукты питания и напитки, а также услуги в сфере туризма [1], образования и здравоохранения. Объем экспорта российских товаров и услуг в Азербайджан в значительной степени зависит от текущих экономических и политических отношений между двумя странами, а также от таких факторов как колебания цен на нефть, изменения валютных курсов, региональные конфликты и других. По доле поставок в общем объеме азербайджанского импорта Россия находится на первом месте (18,29%).

Объем импорта из Азербайджана в Россию в 2023 году составил около 1,196 миллиарда долларов США. Структура импорта из Азербайджана в Россию довольно разнообразна. Нефть и нефтепродукты составляют значительную часть импорта, поскольку страна является крупным производителем и экспортером этих товаров. Также важным товаром, который импортируется из Азербайджана, является алюминий, производимый в стране на базе бокситовых руд.

В последние годы также наблюдается увеличение импорта из Азербайджана в Россию химической продукции, текстиля и продуктов питания. Азербайджан производит разнообразную химическую продукцию, включая удобрения, пластмассы и красители, которые находят свое место на российском рынке. Текстильная продукция и продукты питания, такие как фрукты, орехи и специи, также востребованы в России и составляют значительную часть импорта из Азербайджана. В целом на поставки в Россию приходится 3,53% азербайджанского экспорта (РФ занимает 6 место).

Создание совместных предприятий представляет еще один аспект развития международного сотрудничества. В рамках данной формы ВЭД интернационализации подвергаются технологическая и финансовая стороны деятельности партнеров. Среди успешно функционирующих совместных Российско-Азербайджанских предприятий можно выделить следующие: Каспийский Нефтепровод (Caspian Pipeline Consortium); Каспийская Трубопроводная Компания (Caspian Pipeline Consortium); Каспийская Энергетическая Корпорация (Caspian Energy Corporation); Газпромнефть-Азербайджан (Gazprom Neft Azerbaijan); AzRosneftOil; Газпромнефть-Интернешнл; SOCAR-Gazprom; Союзнефть и др.

Другие формы внешнеэкономического развития, такие, как продажа лицензий, вступление в альянсы, осуществление прямых иностранных инвестиций и др., становятся все более важными в экономических отношениях между Россией и Азербайджаном.

К крупнейшим российским компаниям, функционирующим в Азербайджане, относятся:

- Газпром - крупнейшая российская компания в сфере энергетики, которая активно инвестирует в газовую инфраструктуру Азербайджана.
- Лукойл - российская нефтяная компания, которая ведет добычу нефти на азербайджанском континентальном шельфе.
- РЖД - российская железнодорожная компания, которая осуществляет грузоперевозки через территорию Азербайджана.
- Банк ВТБ - крупнейший банк России, имеет филиалы и представительства в Азербайджане, предоставляет широкий спектр банковских услуг.
- Роснефть - российская нефтяная компания, которая также активно инвестирует в различные проекты в Азербайджане, включая добычу нефти и газа.

Отраслевой спектр азербайджанских компаний, функционирующих на территории России, также достаточно разнообразен и представлен, в частности, такими крупными бизнесами, как:

– SOCAR - государственная нефтяная компания, имеющая дочерние предприятия и представительства в России. Она занимается добычей, переработкой и продажей нефти и газа.

– Azercosmos - государственное космическое агентство, предоставляющее спутниковые услуги связи и навигации, имеет представительство в Москве.

– PASHA Bank - азербайджанский коммерческий банк, осуществляющий свою деятельность на территории России.

– Azersu - государственное предприятие, занимающееся водоснабжением и водоотведением, имеющее представительство в Москве.

– Silk Way Airlines - национальная грузовая авиакомпания Азербайджана, осуществляющая полеты в Россию и имеющая офисы в различных городах страны.

– Bakcell - крупный мобильный оператор связи, предоставляющий услуги сотовой связи и интернета в России.

– AzMeCo - азербайджанская химическая компания, осуществляющая поставки химической продукции на российский рынок.

Возможности развития инновационного потенциала обеих стран значительно расширяются благодаря научно-техническому сотрудничеству, научно-техническому обмену.

Научно-техническое сотрудничество между Россией и Азербайджаном осуществляется в следующих сферах:

1. Энергетика: сотрудничество в области добычи, транспортировки и переработки нефти и природного газа.

2. Атомная энергетика: совместные проекты по строительству и эксплуатации атомных электростанций.

3. Авиационная промышленность: разработка и производство авиационной техники и оборудования.

4. Космическая отрасль: совместные космические проекты, запуск спутников и исследования космоса.

5. Информационные технологии: разработка программного обеспечения, компьютерных систем и сервисов.

6. Медицинская техника: совместные исследования и разработки в области медицинского оборудования и технологий.

7. Политехническое образование: обмен студентами и преподавателями, совместные учебно-научные программы.

8. Экология и охрана окружающей среды: совместные исследования и проекты по улучшению экологической ситуации в регионе.

9. Сельское хозяйство и пищевая промышленность: разработка новых технологий в сельском хозяйстве и пищевой промышленности.

10. Оборонная промышленность: сотрудничество в области разработки и производства военной техники и оборонительных систем.

Таким образом, межкорпоративное сотрудничество играет большую роль в развитии экономических отношений между двумя странами, т.к. создает условия для миграции товаров, капитала, технологий, трудовых, научно-технических, управленческих и других

ресурсов и способствует более эффективному использованию всех факторов производства и распределения, открывая перспективы роста производственно-технологического, финансового и маркетингового потенциала партнеров.

Можно выделить следующие направления дальнейшего совершенствования экономических отношений между Россией и Азербайджаном:

- развитие торгово-экономического сотрудничества на основе расширения ассортимента товаров и услуг;
- создание более благоприятных условий для стимулирования совместных инвестиционных проектов;
- углубление сотрудничества в создании новых энергетических проектов; совместное участие в международных энергетических проектах;
- развитие инфраструктуры и сервиса в сфере туризма;
- совместное создание и внедрение инновационных и цифровых технологий в различных бизнес-процессах.

Ключевые слова: Межкорпоративное партнерство, формы интернационализации, внешнеэкономические отношения, внешнеэкономический потенциал.

Литература

1. Aslanova, E.A., Bagirova, S.R., Behbudova, T.G. (2019). The main areas of cooperation between Azerbaijan and the Republic of Dagestan of the Russian Federation. *Voprosy Istorii*. 2019, 7. с. 96-100.
3. Ибрагимова, Р.С. Интернационализация промышленного предприятия: теория и методология. М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Ивановский гос. ун-т. Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2006. 247 с.
4. Ибрагимова, Р.С. Синхронизация как необходимое условие устойчивого развития промышленного предприятия. *Вестник Ивановского государственного университета*. Серия: Экономика. 2011. № 1. С. 12-17.

РАЗВИТИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ «ПОЛИТИКИ ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ»

Назрби Исмадова

Таджикский Национальный Университет, Душанбе, Таджикистан

nazokat.ismatova@bk.ru

Современный мир – это сложная взаимосвязь процессов глобализации и регионализации. В ходе развития человеческой цивилизации народы и государства совместными усилиями находят путь к новому социальному порядку. Республика Таджикистан, с учетом сложившейся геополитической ситуации в мире в начале нового тысячелетия, осознав важность и приоритетность двустороннего формата взаимодействий, провозгласила политику «открытых дверей» и многовекторную дипломатию, направленной на углубление взаимодействия со всеми государствами мира, в частности, с государствами Кавказа. Данная внешнеполитическая стратегия позволила Республике

Таджикистан принимать активное участие в мировых и региональных интеграционных процессах, в решении назревших вопросов современности.

Взаимоотношения таджикского народа с народами Южного Кавказа имеют давнюю и богатую историю, они начали складываться еще в глубокой древности. В разные исторические периоды они были достаточно плодотворными. С обретением государственной независимости республики Южного Кавказа и Республика Таджикистан оказались в очень сложном политическом и экономическом положении. Несмотря на существующие проблемы, государства Южного Кавказа, наряду с другими странами, начали активно развивать отношения с Республикой Таджикистан. Между республиками Южного Кавказа и Республикой Таджикистан начало формироваться взаимовыгодное сотрудничество во всех сферах, 29 мая 1992 года были установлены дипломатические отношения между Таджикистаном и Азербайджаном. В августе 2007 года Посольство Азербайджанской Республики в Таджикистане, а 2008 году Посольство Республики Таджикистан в Азербайджане начали свою деятельность. Эти события ознаменовали начало нового периода в развитии дипломатических отношений и всестороннего сотрудничества между бывшими советскими республиками в эпоху независимости.

Республика Таджикистан и Азербайджанская Республика имели и до этого тесные экономические, культурно-исторические связи, находясь в составе единого государства. Эта тенденция сохранилась и приумножилась и после приобретения независимости двумя республиками, что свидетельствует о устойчивости вековых братских отношений двух народов. Не случайно Республика Азербайджан была в числе первых стран, признавших государственную независимость Республики Таджикистана, и установила дипломатические отношения [6].

В 1996-1999 годах Таджикистан поддержал имеющую важное значение для Азербайджана проект резолюции «О сотрудничестве между ООН и ОБСЕ» поправку, подтверждающую принадлежность Горно-Карабахского региона к Азербайджанской Республике [1].

Отметим, что развитию и укреплению взаимных связей во многом способствуют встречи Глав двух государств в различных форматах. 15-16 марта 2007 года и 16-17 октября 2014 года, 5-6 апреля 2023 года, 14-15 сентября 2023 года состоялись официальные визиты Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в Республику Таджикистан. 13-14 августа 2007 года, 11-13 июля 2012 года, 9-11 августа 2018 года и 24 ноября 2023 года состоялись официальные визиты Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Азербайджанскую Республику.

В целом регулярные официальные встречи глав государств способствовали формированию определенных и основных направлений таджикско-азербайджанских отношений в политической, экономической, транзитно-транспортной, научно-технической и гуманитарной сферах, ориентированные на долгосрочное партнерство. В настоящее время таджикско-азербайджанская договорно-правовая база насчитывает 62 соглашений и договоров.

Страны поддерживают дружеские отношения, как в двустороннем формате, так и в рамках международных и региональных организаций, участниками которых они являются. [5] Таджикистан и Азербайджан являются партнерами на международном уровне в рамках таких организаций как ООН, ОБСЕ, СНГ, Организация исламского сотрудничества (ОИС), Всемирная торговая организация (ВТО) и Организация экономического сотрудничества (ОЭС). Разработано более десяти проектов документов двустороннего сотрудничества,

большая часть которых была предложена таджикской стороной. В этот период страны также осуществляли сотрудничество в рамках развития транспортного коридора «Европа-Кавказ-Азия», под сокращенным названием «ТРАСЕКА», полноправным членом которой Республика Таджикистан стала в мае 1993 года [3].

Почти по многим вопросам международного и регионального характера позиции двух государств совпадают. Таджикистан и Азербайджан плодотворно сотрудничают и в рамках ЮНЕСКО – Организации ООН по образованию, науке и культуре, представители двух стран принимают участие в проводимых мероприятиях под эгидой этой организации, например, на V Всемирном форуме по межкультурному диалогу (Баку, май 2019 г.) и 43-й сессии Комитета Всемирного наследия ЮНЕСКО (Баку, 30 июня-10 июля 2019 года).

С приобретением государственного суверенитета внешние экономические связи Таджикистана приобрели импульсивный характер и новые географические шторы [2]. Республика Таджикистан весьма активна в своем участии в интеграционных процессах на постсоветском пространстве, инициирует и участвует в региональных организациях, которые нацелены на обеспечение безопасности, преодоление экономической отсталости постсоветских стран, построение транспортно-коммуникационных и хозяйственных связей, создание конкурентоспособной региональной экономики, выход на мировые рынки.

Из года в год умножается объём товарооборота между Таджикистаном и Азербайджаном. Приоритетным направлением экономического сотрудничества Таджикистана Азербайджана является реализация совместных проектов в области цветной металлургии, развития агропромышленного комплекса, энергетики, легкой промышленности, транспорта и связи, горнодобывающей и горно-перерабатывающей промышленности, финансового сектора. Большая часть межгосударственных экономических связей приходится на сферу торговли, где во взаимоотношениях партнеров со стороны Таджикистана наблюдается уменьшение экспорта и увеличение импорта. Следует отметить, что импорт продовольственных товаров из Азербайджанской Республики в последние годы расширился, играя важную роль в формировании внутреннего потребительского рынка. В последние годы наблюдается развитие сотрудничества двух стран в области инвестиций и совместного предпринимательства в сфере нефтяной промышленности. Участие Азербайджанской Республики в нефтяных проектах Таджикистана - яркий пример делового сотрудничества двух государств.

Следует отметить, что различные государственные структуры Таджикистана и Азербайджана принимают участие в осуществлении совместных проектов, в частности в сфере подготовки и переподготовки высокоспециализированных кадров. Двухгодичный проект по изучению иностранных языков для профессиональных целей был осуществлен ведущими вузами Азербайджана и Таджикистана. Этот проект предусматривал «укрепление потенциала специализированных университетов в соответствии с потребностями рынка труда и стратегий развития, а также с новыми вызовами в сфере образования, посредством модернизации потенциала по преподаванию языка; поддержка выпускников языковых вузов в трудоустройстве посредством устойчивого развития языковых навыков» [4].

Проект был направлен на решение таких основных задач, как: 1) поддержка специализированных университетов в реструктуризации учебных программ по языковому обучению; 2) подготовка и переподготовка учителей иностранного языка профильных вузов; 3) содействие в подготовке и технических ресурсах; 4) распространение результатов и подготовка группы специалистов и групп с ограниченными возможностями по обучению

всю жизнь.

Между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой на государственном уровне принята необходимая договорно-правовая база в области образования, которая создает хорошую платформу для дальнейшего развития. В настоящее время в ведущих высших учебных заведениях Азербайджана обучаются таджикские студенты.

Наряду со сферой науки, сотрудничество в сфере образования между двумя странами заслуживает особого внимания. Несомненно, сфера образования является важной составляющей «гуманитарного» моста между народами, особенно между молодежью стран.

Развитие сотрудничества в сфере образования охватывает также вопросы подготовки специалистов для силовых структур Таджикистана. В рамках Соглашения между министерствами обороны Республики Таджикистан и Азербайджанской Республикой ежегодно в высших учебных заведениях системы Министерства обороны Азербайджанской Республики обучаются военные курсанты из Республики Таджикистана. Активно развиваются контакты между высшими учебными заведениями двух стран, основой которых служат Соглашения о сотрудничестве между вузами.

Таким образом, анализ развития межгосударственных связей между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой показывает, что:

- в настоящее время сотрудничество с Азербайджанской Республики находится на высоком уровне развития и имеет тенденцию к расширению, основываясь на принципах, заложенных в Договоре о дружбе и сотрудничестве между двумя странами.

Ключевые слова: Взаимоотношения, Южный Кавказ, Республика Таджикистан, Азербайджанская Республика, политика открытых дверей, сотрудничество, интеграция, геополитика, регионализация, экономические связи, партнерских отношений, образования.

Литература

1. Джеферова Р. Становление и история деятельности азербайджанской диаспоры в Республиках Средней Азии. Национальная Академия Наук Республики Азербайджан. Институт Истории имени А.А. Бакиханов. Ваку 2019. Фрэд В.Р. Диаспоры. Некоторые концептуальные обсуждения.
2. Исмадова Н.Ш., Одинаев М.А., к.э.н., доцент. Статистический анализ взаимоотношений Таджикистана и государствами Южного Кавказа. СБОРНИК трудов XVII международной научно–практической конференции Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы. стр. 43-51, Полесский государственный университет, г. Пинск, Республика Беларусь, 28 апреля 2023 г. Часть I.
3. Отношения между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой. <https://mfa.tj/ru/baku/otnosheniya/dvustoronnie-otnosheniya>. (дата обращения: 24.03.2024.)
4. Проект PUS-1-2013-1-SK-TEMPUS-JPCR – Изучение иностранных языков для профессиональных целей. Текущий архив НАН Республики Таджикистан. Папка: Международные проекты.
5. Сайидзода З. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в период становления её внешней политики (1991-2004гг.). Автореферат дисс. доктора исторических наук. Душанбе, 2016. 50 с.

6. Таджикистан-Азербайджан веками скрепленная дружба. <https://www.tremd.az/cassia/tejikistan/2758966.himl>. (дата обращения: 24.03.2024.)

CƏNUBİ QAFQAZDA İQTİSADI TENDENSIYALAR

Afaq İsmayılova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Afaq_ism@yahoo.com

Müasir siyasi münasibətlər sistemində Cənubi Qafqaz ölkələri üçbucağı ən mürəkkəb və münaqişələrə meyilli region olaraq qalır ki, burada daxili ziddiyyətlərlə yanaşı, hərdənbir xarici aktorların geosiyasi maraqlarının toqquşması yaranır və bu regionda birbaşa təsir göstərir.

Hal-hazırda dünyada qlobal geosiyasi dinamikanın sürətlə dəyişdiyini görürük. Belə bir şəraitdə regional geosiyasətə ciddi təsir göstərə biləcək dövlətlərin müəyyənləşdirilməsi aktual məsələlərdəndir. Dünyanın bütün regionlarında bu istiqamətdə proseslər gedir. Cənubi Qafqaz regionunun ən böyük iqtisadiyyatı olan Azərbaycan üçün prioritetlər qeyri-neft sektorunun inkişafı, yaşıl texnologiyaların fəal tətbiqi yolu ilə enerji sektorunun dekarbonlaşdırılması, qaz tədarükünün və emal sənayesi məhsullarının ixracının şaxələndirilməsidir.

2023-cü ildə Azərbaycanın ümumi daxili məhsulu 70 milyard 862 milyon dollar təşkil edib ki, bu da qonşu Gürcüstan və Ermənistanın göstəricilərindən iki dəfə çoxdur.

ÜDM-də xüsusi çəkisi durmadan artırılan qeyri-neft sektorunun ardıcıl inkişafı diqqətəlayiqdir. Ötən il qeyri-neft sektoru ölkənin ümumi ixrac gəlirlərinin 7%-dən bir qədər çoxunu təşkil edib. Eyni zamanda, aparıcı mövqeləri neft və qazın dərinə emalı ilə məşğul olan sektorlar tutur. Qeyri-neft sektorunun hərəkətverici qüvvəsi Şərqi Zəngəzur və Qarabağın genişmiqyaslı bərpaşdır.

Eyni zamanda, ikirəqəmli inflyasiya əhalinin real gəlirlərinin artımını ciddi şəkildə kompensasiya edir. Həmçinin daxili qiymətlərin dəyişməzliyi və idxal olunan malların qiymətlərinin artması inflyasiyanın artmasına səbəb olur. Xüsusən də Azərbaycan idxalının əhəmiyyətli hissəsi Türkiyədən gəlir. Yüksək inflyasiya qiymətlərin, o cümlədən ixrac mallarının bahalaşmasına səbəb olub ki, bu da Azərbaycanda türk mallarının qiymətlərinin artmasına təsir etməyə bilməzdi.

Lakin ilin sonuna yaxın vəziyyət bir qədər yaxşılaşmağa başladı. Bu bir sıra xaricdən gətirilən malların, ilk növbədə ərzaq məhsullarının qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar.

Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas prioritet sahələri aşağıdakılardır⁶

- Qeyri-neft sektorunun inkişafı;
- “Yaşıl texnologiya”ların fəal tətbiqi yolu ilə enerji sektorunun karbondan təmizlənməsi;
- Qaz tədarükü və emal sənayesi məhsullarının ixracının şaxələndirilməsi;
- Nəqliyyat kommunikasiyalarının təkmilləşdirilməsidir.

Qonşu Ermənistan və Gürcüstanda istehlak bazarının hazırkı vəziyyətinə kənardan, ilk növbədə Rusiyadan böyük maliyyə inyeksiyaları böyük təsir göstərir.

Ermənistan üçün əsasən İT sahəsi ilə məşğul olan Rusiya biznesinin köçürülməsi sektorun ÜDM-də payının 4%-dən çox artmasına səbəb olub.

Eyni zamanda, Ermənistanın əsas gəlir mənbələrindən biri hələ də mədən kompleksinin məhsullarıdır. 2023-cü il üçün əlvan metal filizi ixracı 2022-ci ildəki 30,6%-dən ümumi ixracın 17,2%-ni təşkil edib. Eyni zamanda, pul ifadəsində əvvəlki ilin göstəriciləri ilə müqayisədə (923

milyon dollardan 922 milyon dollara) demək olar ki, dəyişməyib. Bu, avtomobil və elektronika məhsullarının payının artması ilə bağlıdır ki, bu da həmin malların üçüncü ölkələrdən Rusiyaya təkrar ixracı ilə izah olunur. Belə ki, 2022-ci ildə Ermənistan Rusiya Federasiyasına 254 min avtomobil ixrac edib ki, bu da Ermənistan ixracatının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Yeri gəlmişkən, bu təkrar ixracın böyük hissəsi sanksiyaya məruz qalan mallardır.

Gürcüstan iqtisadiyyatı da böyük ölçüdə Qərblə Rusiya arasındakı qarşıdurma hesabına böyüdü, özü üçün aydın üstünlüklər qazandı. Burada da sanksiyalar rejimindən yayınmanın qarşısının alınması ilə bağlı rəsmi səviyyədə bəyanatlar verilir. Eyni zamanda, Gürcüstan cəmiyyətində anti-Rusiya əhval-ruhiyyəsinin artması ölkə hakimiyyəti tərəfindən kifayət qədər ehtiyatlıqla qarşılır və bunu milli maraqlara təhlükə kimi görür.

2023-cü ilin mayında Gürcüstanın baş naziri İrakli Qaribaşvili birbaşa bəyan etdi ki, əgər ölkə Rusiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq edərsə, Gürcüstan iqtisadiyyatı “çökəcək”. Yanvar-iyun aylarında ikitərəfli ticarət dövriyyəsinin 1,2 milyard dolları ötməsi onun iqtisadi artımdakı əhəmiyyətini sübut edir ki, bu da 2022-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 75,7% çoxdur. Gürcüstanın ən çox mal ixrac etdiyi ölkələr siyahısında Rusiya Federasiyası Ermənistan və Azərbaycandan sonra üçüncü yerdədir.

Bundan əlavə, ölkəyə çoxsaylı rus turistləri gəlir. 2023-cü ildə Gürcüstana 1,1 milyon Rusiya vətəndaşı gəlib və Gürcüstan Milli Bankının məlumatına görə onlar ölkədə 891 milyon dollar qoyub. Ekspertlər hesablayıb ki, rus turistlərin ölkəyə gəlişinə qadağa qoyulsa, Gürcüstan iqtisadiyyatı ildə 1 milyard dollar itirəcək .

Cənubi Qafqaz regionunun hazırkı iqtisadi inkişafının diqqətəlayiq cəhəti ondan ibarətdir ki, Rusiya, Gürcüstan və Ermənistanla öz üstünlüklərindən istifadə edərək, ticarət-iqtisadi əlaqələri intensivləşdirməklə şimal qonşuları ilə əlaqələrdən faktiki asılılıqlarını artırırırlar. Eyni zamanda, Azərbaycan ənənəvi Qərb tərəfdaşları və Rusiya Federasiyası ilə münasibətlərini elə balanslaşdırmağa çalışır ki, qlobal güc mərkəzlərindən tənqidi şəkildə müstəqil, daha müstəqil oyunçu olsun.

Açar sözlər: Sülh, tendesiya, regional, mövqe, sabitlik.

Ədəbiyyat

1. <https://nicrus.ru/analytics/geopolitika-yuzhnogo-kavkaza/>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/yuzhnyy-kavkaz-30-let-turbulentnosti>

ECONOMIC TRENDS IN THE SOUTH CAUCASUS

Despite its rather limited political and economic potential, the South Caucasus has historically played an important role in international relations, remaining a region where the interests of all the largest actors in world politics collide: Russia, the USA, the EU, Turkey, Iran, Arab countries and in recent years and China. Thanks to its advantageous geostrategic position, this region has a great influence on global geopolitical and integration processes, affecting the interests of not only its closest neighbors, but also all countries of the Eurasian space.

CƏNUBİ QAFQAZDA SÜLH ÜÇÜN REGIONAL İNTEQRASIYA

Günəl İsmayılova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Gunel.Ismayilova@au.edu.az

Cənubi Qafqaz strateji coğrafi mövqeyə malikdir. Səbəb region ölkələri – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın Rusiya, İran və Türkiyə kimi fəvqəldövlətlərlə həmsərhəd olmasıdır. Lakin Yerevanla Bakı arasında uzun illər davam etmiş münəqişə bölgədə ticarətə və iqtisadi inteqrasiyaya mənfi təsir göstərmişdir. Tərəflər arasında 2020-ci ilin sonlarında baş vermiş İkinci Qarabağ müharibəsi bu regionda geosiyasi mənzərəni dəyişib [4].

Azərbaycanda 44 gün davam etmiş müharibə nəticəsində bir neçə rayonu işğaldan azad edilmişdir. Yekunda 2020-ci ilin noyabrın 10-da tərəflər arasında Rusiyanın vasitəçiliyi ilə üçtərəfli bəyannamə imzalanıb və bununla da qanlı müharibə başa çatıb [1].

Qafqazda inteqrasiya hal-hazırda yüksək səviyyədə davam edir. İnteqrasiyanın əsas hədəflərindən biri humanitar məsələlərin həll olunmasıdır. Humanitar məsələnin əsas məğzi bundan ibarətdir ki, Azərbaycan Ermənistan işğalından azad edilmiş ərazilərə azərbaycanlı məcburi köçkünlərin qaytarılması və mədəni irs olan obyektlərin bərpası kimi məsələlərin həlli üçün beynəlxalq təşkilatlar və tərəfdaşlarla işləməyə hazırdır. Bu yanaşma regionda sülh və yenidənqurmaya yönələn qərarlılığı nümayiş etdirir. Bundan əlavə olaraq Azərbaycan dövləti öz təhlükəsizliyini gücləndirmək üçün addımlar atmaqla yanaşı, geniş regional təhlükəsizliyi də müdafiə edir [2].

Azərbaycan dövləti Qarabağ ərazisində yenidənqurma və bərpa işlərinə başlamışdır. Prezident İlham Əliyev ADA Universitetində çıxışı zamanı qeyd etmişdir ki “Hazırda əsas diqqətimiz Qarabağın yenidən qurulmasına və keçmiş məcburi köçkünlərin tezliklə qayıtmasına yönəlir. Eyni zamanda, ictimaiyyət qarşısında açıqlanmış və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənmiş sülh gündəliyimiz və təşəbbüslərimiz regional inkişafa, Cənubi Qafqazda onun yeni imkanlarına yönəlir. Nəinki Azərbaycan ilə Ermənistan arasında, - əlbəttə ki, bu, regional əməkdaşlığın ən vacib elementlərindən biridir - o cümlədən bütövlükdə Cənubi Qafqaz regionunda əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. Biz separatizm, erməni təcavüzü səbəbindən otuz il həmin fürsəti əldən qaçırmışıq. Cənubi Qafqaz inteqrasiya etməmişdir. Bəli, Azərbaycan və Gürcüstan arasında ikitərəfli və artıq beynəlxalq səviyyədə çox sıx əməkdaşlıq var. Bu, vacibdir. Lakin eyni zamanda, hesab edirəm ki, Ermənistanda, həmçinin anlamalıdırlar ki, onlar bu bölgədə təcrid olunmuş ada kimi yaşamaqda davam edə bilməzlər. Onlar bizimlə münasibətləri normallaşdırmalıdırlar, Azərbaycana və Türkiyəyə ərazi iddialarına son qoymalıdırlar və Cənubi Qafqazda üçtərəfli səviyyədə hər hansı qarşılıqlı təmasdan çəkinməli deyillər. Mən bunu ona görə söyləyirəm ki, aparıcı beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə müxtəlif səviyyələrdə üçtərəfli görüşlərin təşkilinə dair Azərbaycandan artıq bir neçə dəfə təkliflər olub. Biz xarici işlər nazirləri səviyyəsində görüşü təklif etmişik. Ermənistan imtina etdi. Sonra təklif olundu ki, bu görüş ekspertlər səviyyəsində keçirilsin. Ermənistan yenə imtina etdi. Sonra təklif etdik ki, vətəndaş cəmiyyəti səviyyəsində görüş təşkil olunsun. Bir daha Ermənistan imtina etdi. Bu, tərəfdaşlarımıza məlumdur. Səbəbini başa düşürük, niyə? Bilirik ki, bu imtina əks nəticə verir. Biz gələcəyə baxmalıyıq və Cənubi Qafqaz inteqrasiya edilmiş təhlükəsizlik və əməkdaşlıq, eləcə də ümumi rifah məkanı olmalıdır. Bu halda, Ermənistanın siyasəti heç bir məntiqə sığmır. Ola bilsin, onlara bir az vaxt lazımdır. Bəlkə də onlar öz fikirləri əsasında ola biləcək riskləri qiymətləndirməlidirlər.

Lakin hesab edirəm ki, bu, qaçılmazdır. Biz hazırıq. Gürcü həmkarlarımız da hazırdır. Fikrimcə, bu, birinci addım ola bilərdi. Region üçün maliyyə zərfinə gəldikdə, enerji və daşımalar marşrutlarını nəzərə alsaq, Azərbaycan və Gürcüstanın necə inteqrasiya etdiyini siz bilirsiniz. Bu sahədə siz yaxşı ekspertsiniz. Hesab edirəm ki, Ermənistanın regional inkişafın bir hissəsi olması üçün bu ölkəni dəvət etməyə imkan var. Onlar bundan faydalanacaqlar. Onlar enerji resurslarımıza çıxışdan bəhrələnə, müəyyən dərəcədə beynəlxalq daşımalar dəhlizinin bir hissəsinə çevrilə bilərlər. Bu isə, öz növbəsində, əlavə dəyər gətirəcək.

Əlbəttə, Azərbaycanla əlaqələrin normallaşdırılması Ermənistan üçün elə imkan açacaq ki, bu gün onu proqnozlaşdırmaq belə çətin olardı. Bir sözlə, planlarımız bundan ibarətdir. Təsisatların qurulması, fikrimcə, müxtəlif istiqamətlərdə getməlidir. Əvvəlcə, biz siyasi çərçivədən başlamalıyıq. Ən vacibi isə Ermənistanın hansı nöqtəyə qədər irəli gedə biləcəyindən ibarətdir, çünki işğal dövründə və mənim Ermənistan rəhbərləri ilə çoxsaylı təmaslarımda, hər zaman görürdük ki, irəliləyiş üçün çox həlledici məqama gəlib çatanda, onlar hər zaman geriye addım atırdılar. Etimad çox az idi. Deyə bilərəm ki, hələ də etimad çox deyil. Əgər, belə demək olarsa, onların davranışında bu, görünür, çünki bəzən onlar çox ziddiyyətli bəyanatlarla çıxış edirlər. Bir sözlə, siyasi çərçivədə, fikrimcə, onların nümayəndəsinin müzakirələrində iştirakı mühüm töhfə ola bilərdi. Məsələn, biz bunu dəstəkləyə bilərdik. Həmçinin biz QHT-lər səviyyəsində şəxslər arasında təmaslar haqqında düşünürük. Öncə söylədiyim kimi, bunun müəyyən regional miqyası ola bilər. Eyni zamanda, biz regional inkişafa daha geniş miqyasda baxmalıyıq, çünki bilirsiniz ki, Avropa İttifaqı Ermənistan üçün 2,6 milyard avro həcmində çox böyük maliyyə paketini elan edib. Sonradan Azərbaycan üçün də bunu elan edib. Həmin ehtiyatların bir hissəsi əlaqələrin qurulmasına və insanlar üçün daha yaxşı imkanların yaradılmasına sərf oluna bilər. Ermənistanın çox az sayda əhalisini nəzərə alsaq ki, fikrimcə, bu, revanş və qonşularına hədə yaratmaq cəhdləri üçün deyil, sülh işlərinə sərf edilərsə, onda artıqlaması ilə kifayət edəcək.

Azərbaycan dövlət rəhbərliyinin çıxışlarından Qafqazda gedən proseslərdən bu nəticəyə gəlmək olarkı sülh üçün ən böyük inteqrasiyanı Cənubi Qafqazda Azərbaycan dövləti həyata keçirir. Son illərdə əldə edilən uğurlar və ikinci Qarabağ müharibəsində qazanılan zəfər dövlətimizi irəliyə aparmış və əldə etdiyimiz uğurlar aparmaqda davam edir.

Açar sözlər: Dövlət, ərazi, inteqrasiya, Cənubi Qafqaz, sülh.

Ədəbiyyat

1. <https://aircenter.az>
2. <https://report.az/xarici-siyaset/hikmet-haciyev>
3. <https://president.az/>
4. Q.Ə. Hacıyev Heydər Əliyev və Azərbaycanın ırazi bütövlüyü. Bakı, Fiyuzat, 2023, 368 s.

REGIONAL INTEGRATION FOR PEACE IN THE SOUTH CAUCASUS

The South Caucasus has a strategic geographical position. The reason is that the countries of the region - Azerbaijan, Georgia and Armenia - border superpowers such as Russia, Iran and Turkey. Azerbaijan is one of the leading states of the Caucasus since ancient times. Our state, which ended the 30-year occupation in the past years, has attracted the attention of the world. Reconstruction and restoration work continues in the occupied territories.

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Şahismayıl İsmayilov

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ismayilovsahismayil@gmail.com

Türkiyə və Azərbaycan xalqları arasındakı möhkəm qonşuluq, dostluq və qardaşlıq bağlarının günümüzdə bənzəri yoxdur. Bu qardaşlığı hər iki xalqın dahi övladları, ədibləri, liderləri müxtəlif cür dilə gətiriblər. Mustafa Kamal Atatürkün: "Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir", Ulu Öndər Heydər Əliyevin: "Biz bir millət, iki dövlətlik" sözləri qardaşlığımızı dəqiqliklə təcəssüm etdirir. Bu gün isə birliyimizin zirvə dövrü yaşanır.

Giriş

Yaxın coğrafiyada yaşamış, vahid etnik kökdən gələn, eyni dilə, dinə, milli- mənəvi, mədəni dəyərlərə malik millətlərin övladları müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı dövlətlər qurublar. Bu dövlətlər arasındakı münasibətlər tarix boyu müxtəlif faktorlarla tənzimlənib. Bu faktorlar da öz növbəsində dövrlərə uyğun dəyişkənlik göstərib. Əlaqələrdəki faktorlardan danışarkən "Lider" amili xüsusi vurğulanmalıdır. Bu amil XX-XXI əsrlərdə özünü daha da qabarıq büruzə verməyə başlayıb. Müasir dövrdə diplomatik əlaqələrdə ölkə başçılarının siyasi və diplomatik gedişləri iki dövlət arasındakı əməkdaşlığın istiqamətini müəyyən edir. Bu gedişlər isə hər zaman uğurlu olmur.

Münasibətlərin əsasının qoyulması

Ümummilli lider Heydər Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" olaraq xarakterizə etdiyi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin ideoloji əsası, əslində, XIX əsrin sonlarında iki tərəfin maarifçi ziyalıları tərəfindən qoyulmuşdu. Bu dövrdə Osmanlı dövlətində türkçülük cərəyanının ideologiyasının formalaşması, yüksəlişi və təşkilatlanmasında azərbaycanlı ziyalılar da aparıcı rol oynamışdılar. 1918-ci ildə qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) ideoloqları da məhz o ziyalılar olmuşdu. Balkan müharibəsində isə ikitərəfli hərbi əlaqələrin əsası qoyulmuşdu. Belə ki, Azərbaycan türkləri Osmanlı Türkiyəsinə gedərək Balkan müharibəsində döyüşmək üçün ordu sıralarına yazılmışdılar. Birinci Dünya müharibəsində Şərqi Anadoluda Çar Rusiyası ordusunun əsir aldığı Osmanlı əsgərləri Gəncə üzərindən Sibirə və Xəzər dənizində yerləşən Nargin adasına göndərilmişdi. Azərbaycan xalqı əsir düşmüş türk əsgərlərinin taleyinə biganə qalmamış, onlara maddi və mənəvi yardım göstərmişdi. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında ilk rəsmi münasibətlər isə məhz 1918-ci ildə müasir Azərbaycan Respublikasının varisi olduğu AXC dövründə qurulmuşdur. 1918-ci il iyunun 4-də AXC müqaviləsini Osmanlı imperiyası ilə imzalamış və beləliklə, AXC-in müstəqilliyini ilk olaraq məhz Osmanlı dövləti tanımışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Azərbaycanın bir parçası olduğu Sovet İttifaqı və Türkiyə rəqib tərəflərdə yer almışdılar. Bu səbəbdən formal şəkildə Türkiyə və Azərbaycan beynəlxalq aləmdə və regionda bir-birinə rəqib təşkilatların üzvləri idilər. Əslində, Sovet İttifaqının mövcud olduğu dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mədəni əlaqələr az da olsa qorunub saxlanılmışdı. Bir tərəfdən AXC süquta uğradıqdan sonra Türkiyəyə gedən azərbaycanlı mühacirlər orada Azərbaycan məsələsini gündəmdə saxlaya bilmiş, digər tərəfdən bu ölkədən Sovet İttifaqına baş tutan səfərlərdə bəzən Azərbaycana da gələnlər olmuş və eyni zamanda buradan Türkiyəyə mədəni festivallar təşkil olunmuşdu. "Soyuq müharibə" dövründə Sovet İttifaqına qarşı Türkiyənin də üzv olduğu NATO müttəfiqləri tərəfindən aparılan təbliğatda Türkiyədə Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən jurnal və radiolar da fəal iştirak etmişdi. 1991-ci ildə

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra onu ilk tanıyan dövlət Türkiyə Respublikası olmuşdu. Bu məqalə 1991-ci ildə venidən müstəqilliyini qazanan Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında 25 il ərzində ikitərəfli münasibətləri, birgə layihələri və münasibətlərə təsir edən regional hadisələri əhatə edir.

Strateji əhəmiyyətlər

Azərbaycan coğrafi cəhətdən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub kəsişməsində yerləşməsinə baxmayaraq, açıq dənizlərə birbaşa çıxışı olmayan quru dövlətdir. Azərbaycan müstəqilliyini yenidən qazandıqdan sonra informasiya blokadası ilə qarşı-qarşıya qalmışdı. Azərbaycanda gedən proseslər və Dağlıq Qarabağ haqqında Qərb mətbuatını doğru məlumatlandırmağa ehtiyac yaranmışdı. Erməni lobbisi uzun illər Qərbdə yaşamışdı, diaspora və lobbicilik sahəsində təcrübəsi və əlaqələri vardı, Azərbaycan isə sonradan bu prosesə daxil olmuşdu. Məsələn, XX əsrin 90-cı illərində Qərb mətbuatı Azərbaycanda baş verən hadisələri türklərin və ya müsəlmanların ermənilərə hücumu kimi qələmə vermiş, bununla da Azərbaycana qarşı mənfi fikir formalaşdırmışdı. Digər tərəfdən, bu mövqeyi Dağlıq Qarabağ məsələsində də görmək mümkündür. Məsələn, 1992-ci ildə Azərbaycan Ermənistanın hücumuna məruz qaldığı bir dövrdə erməni lobbisinin təşəbbüsü ilə ABŞ Konqresi Azadlığa Dəstək Aktına 907-ci düzəlişi qəbul etmişdi. Müstəqilliyinin ilk illərində bu blokadanı yarmaq üçün Azərbaycan Türkiyədəki həm Qərb dövlətlərinin səfirlərinin, həm də Qərb mediasının təmsilçilərinin imkanlarından faydalanmağa çalışmışdır. Azərbaycan yenidən müstəqilliyini qazandıqdan sonra Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti Bakı mərkəzli olmuşdur. Türkiyənin keçmiş xarici işlər və daha sonra baş naziri olmuş professor Əhməd Davudoğlu Cənubi Qafqazın Türkiyənin xarici siyasəti üçün əhəmiyyətini Orta Asiyaya çıxışın əldə edilməsi, Qərbi Asiya, Xəzər hövzəsi və Şimal-Cənub dəhlizində geosiyasi məkan olaraq təsvir etmişdir. Davudoğlu eyni zamanda "Azərbaycan güclü olmadan Türkiyənin bu regionda güclü olmayacağını da qeyd etmişdir.

Müasir dövr münasibətləri

XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. SSRİ tərkibində olduğu 70 il boyunca da Azərbaycan türkləri istər Türkiyə ilə, istərsə də digər türk xalqları ilə münasibətləri qoruyub saxlamış, qardaşlıq və birliyin yox olmasına imkan verməmişlər. Bu gün isə birliyimizin zirvə dövrü yaşanır. Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsi ilə 30 il düşmən tapdağında qalan öz doğma və tarixi torpaqlarını azad etməsində Türkiyənin istər xalq, istər liderlər səviyyəsində misilsiz dəstək nümayiş etdirməsi, dünyaya qardaşlığımızın növbəti bəyanı oldu. Döyüşlər başladığı gündən Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevə "Əziz qardaşım və Azərbaycan xalqı tək deyil, haqlı mübarizələrində yanlarındaıy" deyərək birlik nümayiş etdirməsi, liderlərin səmimi qardaşlıq münasibətlərinin sübutudur. İki dövlət arasında iqtisadi, ticari, sosial, hərbi və digər sahələrdə imzalanan sazişlər, müqavilələr bu qardaşlığı daha da möhkəmləndirir. 2021-ci il 15 iyun tarixində Şuşa şəhərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın imzaladıqları "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi", Türkiyənin Qafqaz regionunda mövcudluğunu möhkəmləndirməklə yanaşı, Azərbaycanın regionda aparıcı dövlət olduğunu da bir daha isbatlamış oldu. Hərtərəfli əməkdaşlığı əhatə edən bəyannamədə hərbi sahədə əməkdaşlıq məsələlərinin xüsusi yer alması, qlobal arenada birbə manevrlər etmək imkanlarımızı daha da genişləndirəcək. Azərbaycan ordusu NATO-nun 2-ci ən güclü silahlı qüvvələri olan Türkiyə ordusunun əsasında modernləşdirilir. Ordunun ayrı-ayrı bölmələrində xidmət keçən zabitlərimizin Türkiyədə müxtəlif kurslarda iştirakı, iki ölkənin keçirdiyi ortaq təlimlər vahid güc nümunəsi

yarada bildiyimizi aydın şəkildə bütün dünyaya nümayiş etdirir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri, TANAP layihəsi, Şimal-Cənub qaz dəhlizinin bir hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru xətti, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu iqtisadienergetika sahəsində müstəqillik dövründə həyata keçirilmiş ən uğurlu layihələr hesab edilir. Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, keçdiyimiz aylarda Türkiyənin ən böyük və müasir layihələlərindən biri olan "Rizə- Artvin" hava limanının açılışını Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevlə birlikdə etməsi, Azərbaycan üçün əlamətdar tarixlərdə, yeni layihələrin təqdimatında Türkiyə Prezidentinin Azərbaycanın dövlət başçısı ilə bir sırada dayanması, işğaldan azad olunan torpaqların bərpasında, yenidən qurulmasında Türkiyə şirkətlərinin iştirakı, iqtisadiyyatlara qoyulan milyardlarla dollar vəsait, iki qardaş ölkə arasında münasibətlərin yüksək səviyyəsinin aydın göstəricisidir. Bu gün dünyada Azərbaycan Türkiyə qardaşlığına bənzəyən ikinci bir nümunə yoxdur. İki ölkə başçısının səyi ilə əldə olunan siyasi və diplomatik uğurlarla bu münasibətlər bundan sonra da dinamik xəttlə inkişaf edəcək.

Nəticə

Sonda qeyd edək ki, Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı dostluq tarixi, mədəni və strateji yaxınlıqlara söykənən dərin müttəfiqliyi təmsil edir. Onların dostluğu təkcə öz xalqları üçün deyil, həm də daha geniş beynəlxalq ictimaiyyət üçün güc və birlik çırağı rolunu oynayır. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri davamlı tərəfdaşlıqların təşviqində mədəni yaxınlığın və ortaq geosiyasi maraqların gücünün sübutudur. Əsrlər boyu davam edən tarixi əlaqələrdən tutmuş energetika, ticarət və müdafiə sahələrində müasir əməkdaşlığa qədər bu iki xalq arasında əlaqələr zaman keçdikcə daha da güclənir. Bu əlaqələr qarşılıqlı hörmət, etimad və regional sabitlik, iqtisadi inkişaf və mədəni mübadilə də daxil olmaqla ümumi məqsədlərə nail olmaq öhdəliyi ilə xarakterizə olunur. Hər iki ölkə müasir dünyanın mürəkkəbliyi ilə üz-üzə gəldikdə, onların tərəfdaşlığı Qafqazda və onun hüdudlarından kənarında sabitliyin və tərəqqinin təməl daşı olaraq qalır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, mədəni əlaqələr, müstəqillik, dostluq.

Ədəbiyyat

1. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003), I hissə. Bakı: Mütərcim, 2015.
2. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər. 15.03.2016
3. Milliyet, 19.11.1991, s.11.
4. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri, 1991-2016 kitab.
5. https://azertag.az/xeber/Azerbaycanla_Turkiyenin_medeni_elaqeleri_iki_dovlet_arasindaki_qardasligi_daha_da_mohkemplendirir-2579897

ВОЗМОЖНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

Фарида Джафарли

Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Баку, Азербайджан
fridc@internet.ru

Возможности для экономической интеграции в регионе Южного Кавказа многочисленны и содержат значительный потенциал для содействия росту, стабильности и процветанию. Расположенные на пересечении Европы, Азии и Ближнего Востока страны Южного Кавказа - Армения, Азербайджан и Грузия - обладают стратегическим географическим положением, которое предлагает ценные торговые пути и транзитные коридоры. Расширение сотрудничества в развитии инфраструктуры, такой как транспортные и энергетические сети, могло бы способствовать расширению связей как внутри региона, так и за его пределами. Более того, использование богатого культурного наследия и разнообразных природных ресурсов Южного Кавказа может способствовать развитию туризма и привлечению инвестиций, тем самым стимулируя экономическую активность и создание рабочих мест. Региональные инициативы, направленные на гармонизацию торговой политики, снижение барьеров для трансграничной торговли и продвижение совместных предприятий, могут еще больше укрепить усилия по экономической интеграции. Кроме того, развитие региональных экономических институтов и платформ для диалога могло бы обеспечить механизмы разрешения конфликтов, укрепления доверия и развития сотрудничества между странами Южного Кавказа. В целом, используя общие интересы и взаимные выгоды, страны Южного Кавказа имеют уникальную возможность наладить более глубокие экономические связи и раскрыть весь потенциал региона для устойчивого развития и процветания [2].

Улучшение транспортных связей посредством строительства и модернизации автомобильных, железных дорог и морских портов на Южном Кавказе имеет первостепенное значение для расширения региональных связей, содействия торговле и стимулирования экономического роста. Стратегическое расположение стран Южного Кавказа - Армении, Азербайджана и Грузии - как перекрестка между Европой, Азией и Ближним Востоком, подчеркивает важность эффективной транспортной инфраструктуры. Инвестируя в развитие дорожных сетей, включая автомагистрали и магистральные маршруты, страны региона могут оптимизировать перемещение товаров и людей, сокращая время транзита и транспортные расходы. Модернизация железных дорог повышает эффективность и пропускную способность грузовых и пассажирских перевозок, способствуя интеграции региональных рынков и экономик. Кроме того, модернизация морских портов на Черном и Каспийском морях расширяет возможности морской торговли, расширяя доступ региона к мировым рынкам и облегчая экспорт товаров. В целом, улучшение транспортных связей на Южном Кавказе закладывает основу для большей экономической интеграции, увеличения инвестиционных возможностей и устойчивого развития во всем регионе [6].

Создание эффективных транзитных маршрутов для торговли с использованием грузовых транспортных и логистических центров имеет важное значение для обеспечения беспрепятственного и эффективного перемещения товаров, содействия торговле и ускорения экономического роста. Создавая хорошо спланированные транзитные

маршруты, страны могут оптимизировать свои транспортные сети, минимизировать время транзита и снизить затраты, связанные с транспортировкой грузов. Центры грузового транспорта и логистики играют решающую роль в этом процессе, выступая в качестве центров консолидации, хранения и распределения товаров, а также предоставляя дополнительные услуги, такие как таможенное оформление и складирование [4].

Эти центры действуют как стратегические точки на транзитных маршрутах, обеспечивая беспрепятственную передачу товаров между различными видами транспорта, включая автомобильный, железнодорожный, воздушный и морской. Более того, за счет интеграции передовых технологий и внедрения лучших практик в управлении логистикой эти центры могут еще больше повысить эффективность, надежность и безопасность транзитных операций. В целом, создание эффективных транзитных маршрутов и создание надежных центров грузовых перевозок и логистики являются ключевыми компонентами построения устойчивой и конкурентоспособной торговой инфраструктуры, позволяющей странам извлечь выгоду из своих географических преимуществ и расширить свое участие в глобальных торговых сетях [7].

Модернизация и расширение морских портов на Черном и Каспийском морях играют ключевую роль в стимулировании роста международной торговли и транзита через регион. Эти стратегические морские узлы служат жизненно важными воротами, соединяющими страны Южного Кавказа – Армению, Азербайджан и Грузию – с мировыми рынками. Модернизируя инфраструктуру, расширяя возможности и внедряя передовые технологии, морские порты смогут принимать более крупные суда, оптимизировать процессы обработки грузов и повышать эффективность морских операций. Это приводит к сокращению времени транзита, снижению транспортных расходов и повышению конкурентоспособности товаров, перевозимых через эти порты. Кроме того, развитие современных морских портов привлекает иностранные инвестиции, стимулирует экономический рост и создает возможности трудоустройства в регионе. Используя свое выгодное географическое положение и максимизируя свой потенциал в качестве центров морской торговли, морские порты на Черном и Каспийском морях вносят значительный вклад в интеграцию региональных экономик в глобальные торговые сети, способствуя устойчивому развитию и процветанию во всем регионе Южного Кавказа [5].

Снижение торговых барьеров и упрощение торговых процедур между странами региона Южного Кавказа имеет первостепенное значение для стимулирования экономического роста, укрепления регионального сотрудничества и содействия устойчивому развитию. Упрощение таможенных процедур, гармонизация торговых правил и стандартизация требований к документации способствуют более гладкой трансграничной торговле и снижают административное бремя для бизнеса [3].

Выводы

Содействие обмену технологиями и знаниями для стимулирования инноваций и развития высокотехнологичных отраслей в регионе Южного Кавказа имеет важное значение для содействия экономической диверсификации, повышения конкурентоспособности и обеспечения устойчивого роста. Содействуя передаче технологического опыта, передового опыта и результатов исследований между странами региона, правительства и заинтересованные стороны могут стать катализатором возникновения динамичных инновационных экосистем. Совместные инициативы, такие как совместные исследовательские проекты, технопарки и инновационные центры,

предоставляют ученым, предпринимателям и предприятиям платформы для сотрудничества, обмена идеями и совместного создания инновационных решений.

Кроме того, партнерские отношения с международными организациями, академическими учреждениями и фирмами частного сектора открывают доступ к передовым технологиям, возможностям финансирования и глобальным рынкам. Используя свой человеческий капитал и силу инноваций, страны Южного Кавказа могут извлечь выгоду из новых тенденций, таких как цифровизация, искусственный интеллект и возобновляемые источники энергии, чтобы стимулировать экономические преобразования и создать новые возможности для процветания и развития.

Ключевые слова: Южный Кавказ, экономическая интеграция на Южном Кавказе.

Литература

1. Alaranta, Toni. Turkey's new Russian policy: towards a strategic alliance. Finish Institute of International Affairs. 2015. http://www.fiia.fi/en/publication/501/turkey_s_new_russian_policy/
2. Арефьев, Александр. Иностранцы студенты в российских Вузах. Demoscope. Ноябрь 2012. <http://demoscope.ru/weekly/2013/0571/analit02.php>
3. Azerbaijan.Az. Transport Routes of Azerbaijani Oil (Baku-Novorossiysk, Baku-Supsa). http://www.azerbaijan.az/Economy/OilStrategy/oilStrategy_05_e.html
4. Вестник Кавказа. 3 Декабря, 2015. <http://www.vestikavkaza.ru/news/Azerbaydzhani-Turtsiyadogovorilis-uskorit-stroitelstvo-TANAP.html>
5. Gafarlı, Orhan. Southern Gas Corridor: The dilemma of Azerbaijan Energy Policy. Natural Gas Europe. February 12, 2015. <http://www.naturalgaseurope.com/southern-gas-corridor-azerbaijanenergy-policy-7719>
6. Georgian National Tourist Administration. International arrivals. Georgian National Tourist Administration. 2016. <http://gnta.ge/statistics/>
7. Gochitashvili, Temur. Energy Transit Projects. World Experience for Georgia. December 15, 2014. <http://weg.ge/wp-content/uploads/2014/12/1.-Energy-Transit-Projects.pdf>

MƏDƏNİYYƏT DİPLOMATİYASI DÖVLƏTLƏRİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ (AZƏRBAYCAN MODELİ)

Eldar Cəfərov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

eldar.jafarov@au.edu.az

Dövlətlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi beynəlxalq münasibətlərin inkişafı ilə müxtəlif aspektləri özündə birləşdirməyə davam edir. Hal-hazırda qloballaşma fenomeninin təsiri, KİV-lərin inkişafı ilə dünya dövlətləri arasındakı sərhədlər tədricən yox olur və birindən digərinə müəyyən fikir və ideyalar ötürülür. Bu ideyaların daşıyıcısı qismində dövlətlərin mənsub olduğu milli mədəniyyətlər təmsilçi kimi çıxış edir. Bu zaman dövlətlərarası əlaqələrdə mədəniyyət məhfumu öz anlamını dövlətin xarici siyasətində qazanmağa başlayır. Çoxaspektli diplomatik əlaqələrin bir qolu kimi mədəniyyət diplomatiyası dövlətlərin məqsədlərinin həyata keçirilməsində, imicinin formalaşdırılmasında, digər dövlətlərlə əlaqələrinin genişləndirilib,

dərinləşdirilməsində xüsusi rol oynayır. Beləcə mədəniyyət diplomatiyası dövlətlərin xarici siyasətində öz anlamını qazanır.

Mədəni diplomatiya (və ya “Mədəniyyətlərarası diplomatiya”) əsrlər boyu bir təcrübə kimi mövcud olmuşdur. Mədəni diplomatiya termini yeni yaransa da, onun praktikasına dair sübutlar tarix boyu müşahidə oluna bilər və əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Kəşfiyyatçılar, səyyahlar, rəssamlar və s. hamısı “qeyri-rəsmi səfirlər” və ya erkən “mədəniyyət diplomatları”nın canlı nümunələri hesab oluna bilərlər.

Mədəni diplomatiya ən yaxşı şəkildə ideyalar, dəyərlər, ənənələr və mədəniyyət və ya kimliyin digər aspektləri mübadiləsinə əsaslanan və ondan istifadə edən, əlaqələri gücləndirmək, sosial-mədəni əməkdaşlığı gücləndirmək, milli maraqları təşviq etmək üçün istifadə olunan bir yumşaq güc aləti kimi dəyərləndirilir. Mədəni diplomatiya dövlət sektoru, özəl sektor və ya vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilə bilər [4].

Praktikada mədəni diplomatiyanın həyata keçirilməsi əsasən diplomatik orqanlar, lakin bəzən diplomatik olmayan digər subyektlər (diplomatik orqanlarla əməkdaşlıqda fəaliyyət göstərən) tərəfindən də həyata keçirilən müxtəlif fəaliyyətləri əhatə edə bilər. Şübhəsiz ki, bu mədəni-diplomatik fəaliyyətlərin ən mühüm hissələrindən biri qəbul edən dövlətdə göndərən dövlətin milli mədəniyyətinin və mədəni kimliyinin yayılmasında mədəniyyət subyektlərinə yardım etməkdir. Bu yardım məsələn, maddi-texniki, texniki, təşkilati və/və ya təminat daxil ola bilər [3, s.121].

Hazırkı dünyada mədəniyyət, beynəlxalq münasibətlərə və xarici siyasətə getdikcə daha çox nüfuz edir. Mədəni diplomatiya ölkələr tərəfindən mədəni fərqliliklərini təşviq etmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, dünyanın mədəni müxtəlifliyini artırır, eyni zamanda əməkdaşlığa və dialoqa yol açır. Ölkələrin bir-birindən getdikcə daha çox asılı olduğu qloballaşan və bir-biri ilə əlaqəli dünyada mədəni diplomatiya sülhün və sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Qarşılıqlı anlaşma, etimad və mədəni müxtəlifliyi dəstəkləməklə, əməkdaşlığın bir çox sahələrində beynəlxalq əlaqələri gücləndirilir. Mədəniyyətlərarası dialoqun bu unikal forması rəqabətli maraqlardan kənarında çoxtərəfli əməkdaşlığı gücləndirmək və yeniləmək, qlobal ictimai sərvətləri irəli sürmək, eyni zamanda dezinformasiya, sosial bərabərsizliklər, münaqişə və iqlim dəyişikliyi kimi dövrümüzün bəzi aktual problemlərini həll etmək gücünə malikdir [1].

Mədəni diplomatiyanın dövlətlərin xarici siyasətində oynadığı rolu anlamaq üçün onun məqsədləri aydınlaşdırılmalıdır. Ümumilikdə mədəni diplomatiyanın məqsədləri ilə bağlı səkkiz amil müəyyənləşdirilmişdir.

1. Digər dövlətlərlə dialoq qurmaq və qarşılıqlı etimad yaratmaq;
2. Mədəni(və siyasi) tanınmağa nail olmağa çalışmaq;
3. İqtisadi mənfəət əldə etmək;
4. Milli mədəniyyətin imicini və nüfuzunu yüksəltmək;
5. Ölkə ilə bağlı qərəzləri və şübhələri sarıtmaq;
6. Milli mədəniyyətin təfsirlərini yarıdırmaq;
7. Digər fəaliyyət sahələrində gələcək tərəfdaşlıq üçün zəmin yaratmaq;
8. Müəyyən bir hekayəyə, inanc sistemə və ideologiyaya əsaslanan dünya görüşünü təşviq etmək [5, s.174].

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət istiqamətində mədəniyyət sahəsi daha da aktualıq kəsb edir. Dövlət başçısı, Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları fondu və bir sıra digər qurumlar regional, qlobal layihələrin ölkəmizdə keçirilməsi, Azərbaycanın tanınması və Azərbaycan mədəniyyətinin brendləşdirilməsi yolunda müxtəlif işlər görürlər.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın qədim tarixi, mədəniyyəti və mədəni irsinə etdiyi vurğu ölkənin mədəni kimliyinin beynəlxalq arenada təbliği və qorunub saxlanması öhdəliyini əks etdirir. Bu, Azərbaycanın yumşaq gücünü və qlobal miqyasda təsirini gücləndirmək vasitəsi kimi mədəni sərvətlərdən istifadə etmək üçün proaktiv yanaşmanı təklif edir. Prezidentin diplomatik nümayəndələrə müraciəti Azərbaycanın mədəni dəyərlərinin xaricdə təbliğində diplomatik nümayəndəliklərin əhəmiyyətini vurğulayır. Xarici diplomatlarla əlaqə saxlamaqla İlham Əliyev Azərbaycanın mədəni dəyərlərinin əsas beynəlxalq paytaxtlarda səmərəli şəkildə çatdırılmasını və başa düşülməsini təmin etməyə çalışır. Bütövlükdə, Cənab Prezidentin bu sözləri Azərbaycanın mədəni irsinin daha əhatəli və dəqiq təsvirini formalaşdırmaq, xarici tərəfdaşlarla əlaqə yaratmaq və daha geniş xarici siyasət məqsədlərinə nail olmaq üçün mədəni diplomatiyadan istifadə etməklə beynəlxalq mədəni əməkdaşlıqda fəal iştirak etmək üçün birgə səylərini əks etdirir.

Açar sözlər: Mədəniyyət diplomatiyası, ictimai diplomatiya, Xarici siyasətdə mədəniyyət, Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycanın xarici siyasəti.

Ədəbiyyat

1. Cutting Edge. From standing out to reaching out: cultural diplomacy for sustainable development. <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development>
2. Əhədova S. 2014. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər , Bakı: Elm. 347 s.
3. Əliyeva S. 2016. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəniyyətlərin rolu. Bakı. Sabah. 336 s.
4. Institute for Cultural Diplomacy. What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power? https://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy
5. Giles Scott-Smith in Alison Holmes and Simon Rofe. (2016) Global Diplomacy (Rowman & Littlefield). 176-189
6. Hart Justin. (2013) Empire of Ideas: The Origins of Public Diplomacy and the Transformation of US Foreign Policy. Oxford. Oxford University press. 34-38.

CULTURAL DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF STATES (Azerbaijan model)

Implementation of interstate relations continues to incorporate various aspects with the development of international relations. Nowadays, due to the influence of the phenomenon of globalization, the development of mass media, the borders between the countries of the world are gradually disappearing and certain thoughts and ideas are being transferred from one to another. As the carrier of these ideas, the national cultures to which the states belong act as representatives. At this time, the concept of culture in interstate relations begins to gain its meaning in the state's foreign policy. As a branch of multi-faceted diplomatic relations, cultural diplomacy plays a special role in realizing the goals of states, shaping their image, expanding and deepening their relations with other states. Thus, cultural diplomacy gains its meaning in the foreign policy of states.

ИСЛАМИЗАЦИЯ КАВКАЗА И ВЛИЯНИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ ОБЩЕСТВА

Шахло Жумаева

Университет Экономики и Педагогике, Карши, Узбекистан

jumayevashaxlo507@gmail.com

Процесс распространения ислама на Кавказе продолжался много веков. Первые мусульмане пришли в регион с юго-востока с территории нынешних Азербайджана и Южного Дагестана в XV веке, и проникновение религии продолжалось вплоть до XIX века. Период исламизации совпал с вхождением этих территорий в состав Российской Империи. В советский период исламские традиции на Кавказе были серьезно подорваны. Общая для всех регионов политика атеизма привела к тому, что несколько поколений не испытывали существенного влияния исламских традиций. После распада Советского Союза началось возрождение ислама на Кавказе. В Азербайджане это происходило через культурно-религиозные связи с Ираном, где также господствует шиизм. При этом элита Азербайджана происходит преимущественно из провинции Нахичевань, культурно и религиозно близкой к Турции. В традиционно суннитских областях процесс исламизации шел иным образом. В связи с отсутствием духовных школ и высших учебных заведений мусульманские лидеры Кавказа стали отправлять молодежь в страны Арабского Востока для получения образования [1]. Там студенты обучались основам ислама и арабскому языку, который используется для богослужений и чтения священных текстов.

Суфизм на Кавказе – это самобытная версия мусульманства, явившаяся следствием того, как происходила исламизация региона в VII–VIII веках. Кавказ находился довольно далеко от центра распространения ислама по миру (Саудовская Аравия), поэтому ни сам Мухаммад, ни его ближайшие сподвижники не дошли до Кавказских гор. Ислам в этот регион был принесен странствующими мудрецами – суфиями, каждый из которых имел собственный взгляд на некоторые религиозные положения, сохраняя при этом общую канву вероучения [2]. Направления ислама, берущие начало от этих мудрецов и довольно заметно различающиеся между собой, получили арабское название «тарикаты» (от арабского «ат-тарика» – путь). Тарикаты – это не секты, а, скорее, различные направления ислама, объединенные общими основными положениями. Помимо традиционных исламских верований суфийская традиция включает в себя также обращение к магии (строжайше запрещенное кораническим исламом) и сохранение некоторых доисламских культов. В советское время, когда религия находилась под контролем государства, религиозные собрания проводились тайно. Именно благодаря суфийскому исламу в регионе сохранились служители культа, передавалась исламская ученость. Несмотря на то что доскональное следование мусульманским традициям в годы государственного атеизма было практически невозможно, общество на Кавказе сохранило обрядовую религиозность и исламская традиция выжила [3]. После распада Советского Союза, как уже упоминалось выше, молодые люди, которые отправились в арабские страны в поисках «чистого ислама», стали салафитами – ревнителями «истинного» ислама, что привело к серьезным конфликтам с представителями суфийской традиции.

Когда Советский Союз распался, в регионе возник идеологический и институциональный вакуум. Институциональный вакуум (отсутствие системы управления)

отчасти компенсировался родоплеменными институтами, а в заполнении идеологического вакуума (после дискредитации коммунизма) важную роль стал играть ислам. Заполнение институционального вакуума означает, что место прежних институтов занимают родственные связи, на чем основаны, например, мафиозные структуры. Идеологический вакуум образовался, поскольку в СССР провозглашалась дружба народов и строительство коммунизма, а впоследствии никакой замены этому комплексу идей предложено не было. В ситуации неопределенности на место старой идеологии нередко приходит религия, поэтому на Кавказе резко усилился ислам. Особенно ярко исламизация проявилась в восточной части Северного Кавказа, где мусульманство никогда полностью не исчезало. В этом регионе сейчас противостоят друг другу две формы ислама. Одна – это суфизм, традиционная для Кавказа форма ислама, в которой мусульманские законы сильно смешаны с горскими традициями (например кровная месть, невозможная в ортодоксальном исламе). Другая – это салафизм (от арабского «ас-салаф» – предки) – стремление очистить ислам от позднейших напластований и вернуться к изначальной чистоте и простоте веры. Это направление в России часто ошибочно называют ваххабизмом [4].

Салафизм – в исламе борьба за чистоту веры и за буквальное следование Корану и словам Мухаммада Ваххабизм – название секты в исламе, происходит от имени шейха Абдуль-Ваххаба, жившего в XVIII веке в Османской Турции. Он считал, что причина слабости империи в отступлении от первоначальных заветов Мухаммада. Истинный ваххабизм сейчас существует только в Саудовской Аравии Суфизм – мистическое течение в исламе. Суфии – проповедники, трактующие ислам, у которых есть ученики.

В советское время суфизм существовал на Кавказе подпольно, поскольку официально СССР был светским и атеистическим государством. Тем не менее люди собирались на молитвы тайно, и ислам продолжал существовать в регионе, но развивался он самостоятельно, без связи с другими мусульманскими общинами. После 1991 года началось проникновение так называемого «чистого ислама» (салафизма) на Кавказ. В СССР не существовало религиозного образования, поэтому в начале 1990-х годов, в связи с отсутствием мусульманских духовных школ и высших учебных заведений, имамы Кавказа стали отправлять молодежь учиться в страны Арабского Востока. Там студенты обучались как основам ислама, так и арабскому языку, который используется для богослужений и чтения священных текстов [5]. В середине 1990-х студенты стали возвращаться на родину, и наметился конфликт между ними и старыми имамами. Сейчас этот конфликт очень обострился, вплоть до того что стали происходить убийства суфийских имамов. Проблема заключалась в том, что молодые люди, вернувшиеся из арабских стран, стали проповедовать отказ от старых верований и возвращение к «чистому, истинному» исламу. Эта группа считает необходимым введение шариата на Кавказе. Салафизм, за введение которого ратуют поборники чистого ислама, – это та форма мусульманства, которая существовала во времена пророка Мухаммеда в VII веке и при его ближайших сподвижниках и последователях. Это было время расширения исламского мира, время триумфа, когда созданное на очень бедной экономической основе религиозное государство сумело победить великие империи – Византийскую и Персидскую – и создать огромную новую империю. Этот период называют «золотым веком» ислама [6]. Причина неудач исламских народов в последнее время – то, что они проигрывают войны и не могут противостоять крупным державам, по мнению салафитов, заключается в том, что ислам сейчас неправильный, ненастоящий. Он загрязнен заблуждениями, которые накопились за многие века. Ислам нужно очистить, и тогда можно восстановить его прежнюю силу и

славу. На самом деле в VII веке существовало много версий и толкований Корана и интерпретаций хадисов (рассказов о жизни пророка Мухаммада). В то время религия была не такой жесткой, ислам мог использовать достижения других цивилизаций, привлекая на свою сторону людей, недавно перешедших в ислам или даже не перешедших в него. В этом салафитам видится источник проблем, результатом, по их мнению, стала утрата настоящего чистого ислама и застой некогда великой культуры.

Исламизация – это достаточно серьезная проблема для европейского общества, которая требует глубокого осмысления и незамедлительного решения. Исламофобия в самых разных формах – это вовсе не преувеличенная реакция европейских обществ на увеличение последователей ислама в европейских государствах. Ислам все глубже проникает в различные сферы жизни европейского общества, мусульмане избираются в парламенты, создают свои компании, идут служить в полицию, в армию, преподают в светских университетах, школах. Становясь все более очевидной частью европейского населения, они коренным образом меняют традиционный облик современной Европы. Безусловно, и в самой Европе найдется ряд сторонников исламизации, которые не видят никакой угрозы во взаимодействии двух культур, однако размышляя о проблеме исламизации Европы, хочется упомянуть книгу С. Хантингтона «Столкновение цивилизаций» (1996), где он утверждал, что Европа и ислам – это не просто две абсолютно разные культуры, это две изначально враждебные антагонистические цивилизации, которые попросту не могут мирно сосуществовать друг с другом.

Ключевые слова: Ислам, суфизм, мусульманские законы, коран, салафизм, вахабизм.

Литература

1. Бобровников В. О. Мусульмане Северного Кавказа: обычай, право, насилие. М., 2002. с. 34.
2. Центральная Азия. Узнаваемые образы, неизвестный регион. Неприкосновенный запас. №4. М., 2009. Стр-15.
3. Религия и политика на Кавказе. Материалы международной конференции. Под ред. А. Искандарян. Ереван, 2004. Стр-98.
4. Eastern Europe, Russia and Central Asia 2002. London, 2001.
5. Олкотт М.Б. Второй шанс Центральной Азии. М. 2005. Стр-54-55.
6. Центральная Азия. Традиция в условиях перемен. СПб. 2009. Стр-23.

ERMƏNİSTAN-İRAN VƏ ERMƏNİSTAN-RUSİYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ KORRELYASIYA: MÜSBƏTDƏN MƏNFIYƏ DOĞRU

Elnur Kəlbizadə

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
kelbizadeh@gmail.com

Dövlətlərarası münasibətlərin müqayisəsi zamanı istifadə edilə biləcək başlıca bixeviorist metodlardan biri korrelyasiya (qarşılıqlı asılılıq) qiymətləndirməsinin aparılmasıdır. Bu zaman götürülmüş üç dövlət (şərti olaraq A, B və C) arasında münasibətlərdə qarşılıqlı təsirlərin olub-olmaması, bu təsirlərin mənfə və ya müsbət olması qiymətləndirilir. Bu metodun tətbiqi zamanı əgər A dövlətinin B dövləti ilə münasibətlərinin inkişafı, A dövlətinin C dövləti ilə münasibətlərinin inkişafına səbəb olursa bu müsbət korrelyasiya kimi qiymətləndirilir. Əksinə A dövlətinin B dövləti ilə münasibəti inkişaf etdikcə C dövləti ilə əlaqələri zəifləyirsə bu mənfə korrelyasiya kimi qiymətləndirilir. Hazırkı şəraitdə Ermənistanın xarici siyasətində mənfə korrelyasiya əlaqəsini daha çox Rusiya və Aİ ilə münasibətlərdə görmək mümkündür.

Tarix təkrarlanır. Ənənəvi olaraq böyük dövlətlərin və imperiyaların güclənməsi dövründə onların ən sadıq tərəfdaşı kimi özünü göstərən, zəifləmə dövründə isə sürətli şəkildə manevr edib əks cəbhəyə keçən ermənilər (bunu ermənilərin Bizans, Səlcuqlu, Osmanlı, Qacar dövlətlərinə münasibətlərində aydın şəkildə görmək mümkündür). Hazırda da eyni qaydada Rusiyadan uzaqlaşmaq və Fransanın timsalında Aİ-yə yaxınlaşmaq yolunu tutublar. Maraqlı məsələlərdən biri isə İrənlə münasibətlərlə bağlıdır. 1991-ci ildən sonrakı dövrdə Ermənistanın İrən və Rusiya ilə münasibətləri arasında müsbət korrelyasiya mövcud olub. Rusiya ilə münasibətlər inkişaf etdikcə İrənlə də əlaqələr sıxlaşıb. Bu həm də Rusiya və İrənin regionda üst-üstə düşən geosiyasi maraqları ilə bağlı olub. Lakin hazırkı şəraitdə Ermənistan Rusiyadan uzaqlaşmağa çalışdığı halda İrənlə münasibətlərini sıxlaşdırır. Ermənistan-İrən və Ermənistan-Rusiya münasibətlərindəki korrelyasiya əlaqəsi mənfədən müsbətə doğru dəyişir.

2018-ci ildə Ermənistanda baş verən hakimiyyət dəyişikliyi, Nikol Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsi Rusiya-Ermənistan münasibətlərində 2020-ci ilə qədər tədrici, 2020-ci ildən ötən üç illik müddət ərzində tektonik dəyişiklər baş vermişdir. Bu həm də Qafqazda 1991-ci ildən sonrakı dövrdə formalaşmış Rusiya-Ermənistan-İrən oxunun dağılması deməkdir. 2020-ci ildə Ermənistanla Azərbaycan arasında baş vermiş 44 günlük müharibə bu prosesdə xüsusi rol oynadı. 30 ildən artıq müddətdə Azərbaycan Respublikasının ərazilərini işğal altında saxlayan Ermənistan məğlub oldu. Ermənistan hökuməti məğlubiyyətinin səbəblərini Rusiya Federasiyası ilə əlaqələndirməyə çalışdı. Halbuki müharibənin gedişində faktiki olaraq ağır zərbə almış Ermənistanı daha dərin böhrana yuvarlanmaqdan, daha ağır məğlubiyyətdən xilas edən məhz Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi ilə imzalanan üçtərəfli bəyanat olmuşdu.

Obyektiv və subyektiv səbəblərdən məğlubiyyətə uğrayan Ermənistanın Rusiyadan uzaqlaşmağa çalışmasının əsas səbəbi heç də müharibədə Rusiyanın ona açıq dəstək verməməsi yox, Nikol Paşinyan hökumətinin xarici siyasətlə bağlı əvvəlcədən qarşısına qoyduğu məqsədlərdir.

Bu prosesdə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri Ermənistanın İrənlə olan münasibətləridir. 2018-2020-ci illərdə yeni Ermənistan hökumətinə Qərbi meyilli olması səbəbindən İrən kifayət qədər soyuq yanaşmışdır. Hətta bir çox mütəxəssislərin fikrincə İrənin Ermənistan-Azərbaycan müharibəsində neytrallığını gözləniləndən daha artıq həddə qorumasının səbəbi məhz bu olmuşdur. Proqnozlaşdırmaq olardı ki, İrən siyasətində islahatçı qanada yaxınlığı ilə seçilən

Prezident Həsən Ruhanini mühafizəkar İbrahim Rəisinin əvəzləməsindən sonra Ermənistanla münasibətlər daha da kəskinləşəcəkdir. Lakin İbrahim Rəisinin dövründə İranın Ermənistanla əlaqələri nəinki zəifləmədi, əksinə daha da gücləndi. İran faktiki olaraq delimitasiya və demarkasiya olunmamış Ermənistan-Azərbaycan şərti sərhədlərini özünün “qırmızı xətti” elan etdi [1, s.22-23]. Azərbaycanın və Türkiyənin ortaq layihəsi hesab edilən, Ermənistan ərazisindən keçməklə Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın digər rayonları ilə birləşdirəcək dəhliz ideyasına qarşı çıxdı. Halbuki açılacaq yollara və kommunikasiyaların təhlükəsizliyinin məhz Rusiya Federal Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən təmin edilməsi nəzərdə tutulurdu [2, s. 336] və Rusiya bunu ən azından regiondakı təhlükəsizlik maraqları səbəbindən arzulayırdı. 2023-cü ilin sentyabrında Ermənistan ərazisində ABŞ-la birgə hərbi təlimlərin keçirilməsinə, Ermənistan rəsmilərinin, o cümlədən Nikol Paşinyanın NATO ilə əlaqələrlə bağlı verdiyi mesajlara, Ermənistanın ordusunu NATO sisteminə uyğunlaşdıracağı ilə bağlı açıqlamalara baxmayaraq İran bu ölkə ilə əlaqələri sıxlaşdırır. Halbuki Azərbaycan və Gürcüstanla müxtəlif dövrlərdə münasibətlərini gərginləşdirən İran bu ölkələri məhz regiona kənar qüvvələri gətirməkdə ittiham edib.

Proseslərin təhlili Ermənistanla münasibətdə fərqli davranışın sərgilənməsinin bir neçə səbəbdən qaynaqlandığını ehtimal etməyə imkan verir:

Ehtimallardan birincisi bundan ibarətdir ki, İran xarici siyasətinin qurucuları Ermənistanda Rusiyanın mövqelərini zəiflədiyi və onun Ukraynaya yönəldiyi şəraitdə yaranmış güc boşluğunu doldurmağa çalışır. Hesab edilir ki, regionun qonşuluğunda yerləşən üç böyük dövlətdən biri olaraq burada söz sahibinə çevrilmək onun haqqıdır. Bu baxımdan İran həm də Rusiyanın Ermənistandakı iqtisadi təsirlərini nəzərə alır və potensial olaraq Ermənistanda iqtisadi cəhətdən Rusiyanın alternativinə çevrilmə ehtimallarını dəyərləndirir. Özünün karbohidrogen resursları (neft və qaz) olmayan Ermənistan uzun illər məhz Rusiyanın imkanları hesabına özünü təchiz etmişdir. Rusiya ilə siyasi münasibətlərin gərginləşdiyi şəraitdə Ermənistanın özünə yeni enerji təchizatçıları axtaracağı şəksizdir. Ermənistanın qonşuluğunda isə bu potensiala sahib olan cəmi iki dövlət var: onlardan biri Ermənistanın hələ də münasibətlərini normallaşdırma bilmədiyi Azərbaycan, digəri isə İrandır. Ermənistanla İran arasında əvvəlki illərdən formalaşmış iqtisadi əlaqələri, qaz xəttinin çəkilməsi ilə bağlı əldə olunmuş razılaşmaları, görülmüş işləri nəzərə aldıqda İran bu bazara daha iddialı görünməkdədir.

İkinci məsələ ondan ibarətdir ki, İran Cənubi Qafqazda kontingent etibarilə ən böyük ABŞ səfirliyinin Ermənistanda yerləşdiyini və ABŞ-ın regiona nüfuz etmək üçün Ermənistandan istifadə edə biləcəyini başa düşür. Ermənistanla təzyiqlərin ABŞ-ın mövqelərini burada möhkəmlənməsinə təkan verə biləcəyi ehtimallarını dəyərləndirir. “Dəyənək və kökə” siyasəti kontekstində dəyərləndirsək, İran regional geosiyasətdə “kökə” kimi görünməyi seçib.

İran həmçinin Ermənistan hakimiyyətinin Qərbi inteqrasiya siyasətində təcridən ABŞ-dan daha çox Fransanın rolunun güclənməsini də özü üçün müsbət məqam kimi qiymətləndirir. İrana görə Fransa ABŞ-a nisbətən daha az təhlükəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Fransa ilə əlaqələr 1979-cu il inqilabından sonra müqayisədə daha qənaətbəxş səviyyədə olmuşdur. İnqilabın lideri Ruhullah Xomeyniyə şah hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə siyasi sığınacağı məhz Fransa vermişdi. Xomeyninin inqilabdan sonrakı İrana yolu məhz Parisdən başlamışdı. Bu baxımdan İran daha güclü və düşməni hesab etdiyi ABŞ-dansa Fransanın Ermənistanda mövqelərini güclənməsini az təhlükəli hesab edir.

Başqa amillər də vardır. Onlardan ən önəmlilərindən biri İranın daxili etnodemoqrafik konfigurasiyası və Azərbaycanla münasibətlərlə bağlıdır. Bəllidir ki, İranda 40 milyondan artıq türk xalqları və etnik qruplarının nümayəndələri yaşayır ki, onların da böyük hissəsinə

azərbaycanlılar təşkil edirlər. İran hesab edir ki, Ermənistanla münasibətlərini tənzimləyən və güclənən Azərbaycan Cənubi Azərbaycan və İranda azərbaycanlıların hüquqları ilə bağlı məsələyə yönəli bilər. Bu isə İran üçün fəlakətə və parçalanmaya səbəb olar.

Açar sözlər: Ermənistan, İran, Rusiya, korrelyasiya, Cənubi Qafqaz, geosiyasət.

Ədəbiyyat

1. Kəlbizadə, E.H. (2022). Diplomatiyada Qırmızı xətt anlayışı və İranın Cənubi Qafqazdakı qırmızı xətləri. Cənubi Qafqazda reallıqlar respublika elmi konfransının materialları, 22-23.
2. Qasımlı, M.C. (2021). Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə (2003-2021). Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2.

CƏNUBİ QAFQAZDA MÜNAQIŞƏLƏRİN EKOSİSTEMƏ VURDUĞU ZƏRƏR

Əbdürəhman Kazımov, Elgün Aslanov, Mahir Məmmədov
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

Dünyada baş verən və getdikcə də artmaqda olan ekoloji fəlakətlər (kəskin iqlim dəyişiklikləri, daşqınlar, yanğınlar və müharibələr) ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində müasir dövrümüzün qlobal problemləri sırasındadır.

Cənubi Qafqazda – Qarabağda, Abxaziyada və Cənubi Osetiyada münaqişələr, eləcə də regiondakı ölkələr, cəmiyyətlər və icmalar arasında münasibətlərin digər neqativ dinamikası ətraf mühitə, ekologiyaya və həyat keyfiyyətinə təsir göstərir. Bu münaqişələr yerli əhalinin ekoloji hüquqlarının pozulmasına səbəb olmuşdur. Ancaq əvvəla regionda hansı ekoloji problemlərin mövcud olduğunu, əməkdaşlığın olmaması səbəbindən bu problemlərin necə kəskinləşməsinə və münaqişələrin ətraf mühitə gələcək zərərli təsirlərini yumşaltmağın mümkün olub – olmadığını anlamamız vacibdir.

Cənubi Qafqazda münaqişələr yüz minlərlə insanı öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur etmişdir və nəticədə onların əsas hüquqları, o cümlədən mülkiyyət hüququ pozulmuşdur. Torpaq hüququ və digər maddi nemətlərə olan hüquqlar bu baxımdan ən çox pozulanlardandır.

Bununla belə, münaqişələrin ətraf mühitə və ətraf mühitlə bilavasitə bağlı hüquqlara təsiri torpaq hüququna və digər resurslara olan hüquqlara təsirindən qat – qat artıqdır. Təbiətin sərhədləri olmadığı üçün, ətraf mühitin keyfiyyətinin pozulmasının transsərhəd xarakterli olduğu üçün ətraf mühitin mühafizəsinin zəruriliyi yalnız həyat şəraitinin qorunması zərurətindən deyil, həm də gələcək və cari münaqişələrin kəskinləşməsi ehtimalının qarşısının alınmasının zəruriliyindən irəli gəlir. Başqa sözlə desək ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq yalnız mövcud münaqişələrin deyil, eyni zamanda gələcək münaqişələrin qarşısının alınması üçün vasitə ola bilər.

Cənubi Qafqazdakı qonşu ölkələr və icmalar nəinki ümumi sərhədlərə və ətraf mühitə malikdirlər, həm də siyasi münaqişələrin ümumi tarixinə malikdirlər.

Bununla belə hökumətlər ümumi ekoloji problemlərə əməkdaşlıq sahəsi kimi baxmaq əvəzinə əksər hallarda bu məsələlərdə qarşı tərəfi günahlandırmağın daha bir vasitəsi kimi görürlər və beləliklə də münaqişəsini daha da dərinləşdirirlər.

Ancaq ətraf mühit yalnız mövcud siyasi münaqişələrə görə deyil, həm də uzun illər ərzində həyata keçirilən uyğunsuz strateji tədbirlərin nəticəsində zərər çəkir. Məsələn, Ermənistanla

Gürcüstanla arasında, eləcə də Gürcüstanla Azərbaycan arasında münaqişə yoxdur. Lakin bu ölkələr arasında ekologiya sahəsində əməkdaşlıq yoxdur və bunun da nəticəsi olaraq Ermənistandan çirkləndirilmiş sular Gürcüstana axır və orada yerli çirkab suları ilə qarışaraq Azərbaycana axır. Bunun səbəbi ətraf mühitlə bağlı məsələlərə dair ümumi qayğının olmamasıdır. Vətəndaşlar üçün adekvat həyat şəraitini təmin etmək, bioloji müxtəlifliyi qorumaq məqsədilə ətraf mühitin mühafizəsi və onun çirklənməsinin qarşısının alınmasına yönəlmiş siyasətin işlənilməsi hazırlanması və həyata keçirilməsində dövlətlər yalnız maraqlı olmalı deyil, eyni zamanda bu onların vəzifələri, borcu olmalıdır.

Nəzərə alsaq ki, ümumi problemləri yalnız ümumi səylərlə aradan qaldırmaq mümkündür, bu məsələlərin həlli üçün beynəlxalq və regional əməkdaşlıq zərurətə çevrilir.

İnsan hüquqları və ətraf mühitin mühafizəsi barədə müzakirədən öncə problemin normativ – hüquqi bazasına müraciət etməliyik. Ətraf mühiti zərərli insan təsirindən qoruyan beynəlxalq qaydaların və normaların qısa tədqiqi ətraf mühitin və insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəli və bir – birini tamamlayan məfhumlar olması fikrini təsdiq etmək üçün əsas ola bilər.

Ekoloji problemlərin qloballığı ətraf mühitin mühafizəsi üçün beynəlxalq səviyyədə hüquqi bazanın yaradılmasına təkan verdi. Beynəlxalq müqavilələr və sazişlər ekologiya hüququnun əsas hüquqi mənbələridir.

Ətraf mühitin mühafizəsinin beynəlxalq miqyasda öyrənilməsi ekoloji fəlakətlərin transsərhəd nəticələrinin qarşısının alınmasının regional və yerli mexanizmlərinin işlənilməsi üçün zəruridir.

1970-ci başlayaraq ətraf mühitin mühafizəsi barədə müzakirələr ekologiyanın qorunması prinsiplərinin hüquq səviyyəsində bir sıra beynəlxalq konstruksiyalara daxil edilməsinə gətirib çıxardı.

İlk olaraq 15 dekabr 1972-ci ildə BMT Baş Assambleyası ətraf mühitin mühafizəsində maraqlı olan ölkələrə kömək etmək məqsədilə BMT-nin Ətraf Mühit Proqramını (UNEP) təsis etdi. “İnsanın ətraf mühiti üzrə 1972-ci il Stokholm Bəyannaməsi və Ətraf mühit və inkişaf üzrə Rio – de – Janeyro Bəyannaməsi beynəlxalq ekoloji hüququn iki təməl daşdır. Ətraf mühit insan hüquqları indidən sonra bu bəyannamələrdə və sonrakı çoxtərəfli sazişlərdə təsbit olunmuş əsas prinsiplərlə əlaqələndirilir. Stokholm konfransı qlobal miqyasda insanın ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilmə yolunda atılan ilk addım idi, bu konfrans eyni zamanda insanı əhatə edən ətraf mühitin mühafizəsi və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı perspektiv plan işlənilməsi hazırlanması cəhdi idi. Stokholm Bəyannaməsinin əsas prinsipi “insanın rifah içərisində və ləyaqətli həyat sürməsinə imkan verən ətraf mühitdə adekvat həyat şəraitində yaşamaq əsas hüququdur” (BMT-nin İnsan Ətraf Mühit Konfransının Hesabatı).

Rio Bəyannaməsi isə öz növbəsinə müəyyən edir ki, “İnsanlar təbiətlə harmoniyada sağlam və məhsuldar yaşamaq hüququna malikdirlər” (BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransı, 1992-ci il).

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, hər iki bəyannamənin mühüm müddəası hər bir dövlətin öz ərazisi hüdudlarında qəbul etdiyi qərarları və hərəkətləri milli yurisdiksiya çərçivəsindən kənar və digər ölkələrdə ətraf mühitə zərər vurmamasına nəzarət etmək üçün məsuliyyətin müəyyən olunmasından ibarət idi. Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, bu sonuncu müddəa tədqiqatımızın mühüm başlanğıc nöqtəsidir.

2002-ci ildə keçirilmiş Davamlı inkişaf üzrə Beynəlxalq Sammitin Hesabatına əsasən ətraf mühitin mühafizəsi iqtisadi və sosial inkişafı birlikdə davamlı inkişafın üç sütunundan biridir. BMT-nin İnsan hüquqları Şurasının 2005-ci il qətnaməsi insan hüquqları ilə, ətraf mühitin qorunması və davamlı inkişaf arasında əlaqənin olduğunu birmənalı qəbul etdi. “Ekoloji

dayanıqlıq, yoxsulluğun aradan qaldırılması və inkişaf” 2015-ci ildə qəbul edilmiş. “BMT-nin Dayanıqlı inkişaf məqsədləri” Planının əsas prinsipləridir.

Daha bir neçə mühüm beynəlxalq müqavilə vardır ki, onlara regionun bir və ya iki ölkəsi qoşulmuşdur. Ancaq bu sazişlər ekoloji problemlərə, xüsusilə də transsərhəd xarakterli problemlərə birgə nəzarət üçün zəruridir, ona görə ölkələrin bu sazişlərə qoşulması son dərəcə vacibdir. 1991-ci ildə qəbul edilmiş və 1997-ci ildə qüvvəyə minmiş Espo Konstitusiyası (rəsmi adı “Ekoloji təsirin qiymətləndirilməsi üzrə Konvensiyadır) tərəflərin planlaşdırmanın ilkin mərhələlərində müəyyən fəaliyyətlərin ətraf mühitə təsisini qiymətləndirmək, habelə sərhədin hər iki tərəfində ətraf mühitə mənfi təsir göstərə biləcək bütün layihələr barəsində bir – birini məlumatlandırmaq və məsləhətləşmək üzrə vəzifələrini tənzimləyir. Həm Ermənistan, həm Azərbaycan bu Konvensiyaya qoşulmuşdur. Ermənistan Konvensiyanın Protokolunu (Status of Protokol on SEA 2003) ratifikasa da etmişdir. Gürcüstan bu Konvensiyaya qoşulmayıb (Status of the ESPOO Convention 1991).

Kağız üzərində bu beynəlxalq ekoloji hüquqlar həyəcanlandırıcı və ruhlandırıcı səslənir, ancaq onlar çatışmamazlıqlardan, qüsurlardan məhrum deyillər, xüsusilə də icra səviyyəsində, belə ki, beynəlxalq təşkilatlar qərarların icrasına nəzarət səlahiyyətlərinə malik deyildirlər.

Sovet İttifaqı dövründə Cənubi Qafqaz ölkələri arasında su təsərrüfatı zəminində açıq münaqişələr mövcud deyildi, çünki bu ölkələr üçün əsas su mənbəyi sayılan Kür – Araz çay hövzəsi ümumi sovet sərhədləri daxilində idi.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinin $\frac{3}{4}$ hissəsi Kür çayı hövzəsinə düşür və bu çay ölkəmizin ərazisi üçün içməli su mənbəyidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, öz coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycana daxil olan suların çox hissəsi Gürcüstan və Ermənistan dövlətlərinin ərazisində formalaşır. Bu günə kimi qonşu dövlətlər tərəfindən təmizlənməmiş çirkab sularının Kür çayına axıdılması onun hidrokimyəvi rejiminin və suyunun keyfiyyətinə güclü təsir göstərir. Belə ki, aparılan müşahidələr nəticəsində çayın suyunda son zamanlar mus, sink, fenol və neft məhsullarının kifayət qədər yüksək miqdarı aşkar olunur ki, onların da konsentrasiyası yol veriləndən 10 dəfələrlə çox olur.

Kür çayına Gürcüstan ərazisindən ildə 320 min kub metr, Araz çayına isə Ermənistan ərazisindən 350 min kub metr təmizlənməmiş çirkab suları axıdılır.

Sərhədlər arası su hövzələrinin problemlərinin regional səviyyədə beynəlxalq normalar çərçivəsində həlli üçün Azərbaycan Respublikası “Sərhəddən keçən su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi üzrə” Helsinki Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir. Lakin Ermənistanın və Gürcüstanın bu Konvensiyaya qoşulmaması problemin həllini çətinləşdirir. Kür və Araz çaylarının qonşu dövlətlərin ərazilərindən axıdılan tullantı suları ilə çirkləndirilməsi ölkəmizin Kür sahili boyunca yaşayan əhalinin içməli su ilə təminatında problemlər yaradır.

Ermənistanın Qarabağı işğal etməsi nəticəsində 54 min hektar meşə tamamilə məhv edilmişdir. Transsərhəd çayları olan Oxçuçay, Bəsitçay, Bərkuşad və Araz çayları bu günədək Ermənistanın ekoloji terroruna məruz qalır, bu çayları hələ də tullantı suları ilə çirkləndirir.

Ermənistan dövləti təkcə Azərbaycan Respublikasının ekologiya sisteminə deyil, eləcə də dünya ekologiya sisteminə neqativ təsir göstərir. Ermənistanın ərazisində yerləşən “Metsamor” atom elektrik stansiyası neçə illərdir ki, qəzalı vəziyyətdədir. Lakin beynəlxalq birlik, bu sahəyə cavabdeh olan beynəlxalq təşkilatlar (MAQATE) buna hələ də göz yumur və heç bir təsirli tədbirlər görmürlər.

Ermənistan dövləti cəzasızlıqdan istifadə edərək, Zəngilan rayonunun ərazisində dünyada ikinci ən böyük 107 hektar sahəsi olan təbii çinar meşələrini qırmış, digər ərazilərdə işə meşələr,

ətraf yaşıllıqları, əkinə yararlı sahələrdəki otlaqları yandıraraq məhv etmiş, ətraf mühitə və təbii sərvətlərə ölçüyəgəlməz zərər vurmuşdur.

Hazırda Cənubi Qafqaz ölkələri arasında dəyişən siyasi dinamika transsərhəd sularının idarə olunmasına təsir göstərən mühüm amilə çevrilmişdir. Buna görə də Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı adekvat əməkdaşlığın olmaması regionda çoxtərəfli su menecmenti sisteminin işlənilməsinə əngəl törədir. Qeyd etmək lazımdır ki, su məsələsinə dair üç qonşu dövlət arasında sazişlər yoxdur, baxmayaraq ki, bu məsələ regiondakı siyasi vəziyyətə birbaşa təsir göstərir. Münaqişələr transsərhəd su ehtiyatlarının bölgüsü ilə fikir ayrılıqlarına görə daha da kəskinləşir. Bu fikir ayrılıqları və onların yaratdığı gərginlik suyun qeyri – bərabər bölgüsündən, onun həcmində azalmasından, sanksiyalaşdırılmamış su qurğuları və suvarma sistemlərinin tikintisindən, münaqişə zonalarındakı suların və su obyektlərinin təxribat aləti kimi istifadə olunmasından, çirkləndirmədən, dövlətlər, ekoloji təsisatlar və qeyri – hökumət təşkilatları arasında əməkdaşlığın intensiv olmamasından, su standartlarının razılaşdırılmasından və digər amillərdən irəli gəlir.

Cənubi Qafqazda ölkələrində suyun kəmiyyəti və keyfiyyəti ilə bağlı ciddi problemlər mövcuddur. Regional kontekstdə ilk növbədə Kür – Araz çay hövzəsi və bu çayların və onların qollarının menecmenti nümunəsi diqqətli cəlb edir. Hövzənin transsərhəd ərazisi təxminən 190 min 110 kvadrat kilometr ərazini əhatə edir. Hövzənin ərazisinin böyük hissəsi Azərbaycanda (31,5% və ya 59885 min kvadrat kilometr), Gürcüstanda (18,2% və ya 34600 kvadrat kilometr), Ermənistanda (15,7% və ya 29847 kvadrat kilometr) yerləşir. Hövzənin qalan hissəsi İranda (19,5% və ya 37071 kvadrat kilometr) və Türkiyədə (15,1% və ya 28706,6 kvadrat kilometr) yerləşir (BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı 2009).

Bu hövzənin suyundan əsasən Gürcüstanda kənd təsərrüfatı məqsədləri, Ermənistanda isə kənd təsərrüfatı ilə yanaşı həmçinin sənayedə istifadə olunur. Azərbaycan üçün Kür – Araz əsas şirin su mənbəyidir ki, bu da ölkənin bütün içməli suyunun 70%-ni təşkil edir.

Ümumilikdə, transsərhəd diaqnostik təhlil göstərir ki, bu çay hövzəsinə aid olan bir neçə məsələ vardır ki, regionun bütün ölkələri üçün aktuallıq kəsb edir:

- şirin su axınlarının dəyişməsi, içməli suyun çirkləndirilməsi, ekosistemlərin itirilməsi, balıqçılıq təsərrüfatının istismarı, quraqlığa və daşqınlara səbəb olan iqlim dəyişikliyi (BMT-nin Su Fəaliyyəti İnformasiya sistemi 2007). Bütövlükdə Gürcüstanda artıq su vardır, Ermənistanda səmərəsiz idarəetmə nəticəsində müəyyən qədər su çatışmazlığı mövcuddur, Azərbaycanda isə ciddi su çatışmazlığı müşahidə olunur. Şəhərlərin məişət tullantı sularının kifayət qədər təmizlənməməsi, pestisidlərdən istifadə, Gürcüstan və Ermənistanda son dövrlərdə kimya və metallurgiya sənayesinin yenidən canlanması səbəbindən bu su hövzəsi yüksək dərəcədə çirklənmişdir. Hər üç ölkənin tullantı sularının 80%-ə qədəri Kür – Araz hövzəsi sularına axıdılır.

Son illərdə çirklənmə ilə yanaşı çaylarda su bəndlərinin, su anbarlarının və su elektrik stansiyalarının tikintisi ilə əlaqədar su axarında bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. 2009-cu ilin məlumatlarına görə 130-dan çox böyük bənd və su anbarları Kür – Araz çaylarının qollarında, iki böyük bənd isə əsas çaylarda yerləşir. (BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı 2009) ki, onlardan da ən böyüyü Mingəçevir bəndidir. Bu bəndlər və su anbarları elektrik enerjisi almaq üçün və ya suvarma məqsədilə, habelə çay axınının tənzimlənməsi və daşqınların qarşısının alınması üçün istifadə olunur.

Bəndlər mühüm sosial – iqtisadi rol oynasa da onlar çaylarda hidroloji axarın azalmasına gətirib çıxarır ki, bu da həm ətraf təbii mühitə, həm də çayın aşağı axarında yaşayan insanların həyat keyfiyyətinə neqativ təsir göstərir. İnsan fəaliyyəti nəticəsində Kür çayı suyunun 40%-i, Araz çayı suyunun isə 27%-i Xəzər dənizinə çatmır.

Hesab edirik ki, hökumətlər daxili və transsərhəd ekoloji problemlərin və insan hüquqlarının bir – biri ilə əlaqəli iki fenomen olduğunu qəbul etməlidirlər. Bu problemlərin həlli üçün yerli icmaların ehtiyac və maraqlarına üstünlük verilməlidir. Bu proses münaqişə tərəfləri mövcud ekoloji problemləri münaqişələrdən kənar qəbul etməlidirlər. Tərəflər ekoloji problemlərə siyasi üstünlük əldə etmək üsulu kimi baxmamalıdırlar, çünki belə bir yanaşma yalnız inam səviyyəsini azaldır və qarşıdurmanı daha da sərtləşdirir.

Tərəflər insanların su və təmiz ətraf mühitə əlçatanlığını təmin etmək üçün yerli icmaların ehtiyaclarını nəzərə almalıdırlar. Bu, o halda mümkün ola bilər ki, tərəflər bu addımların humanitar fəlakətin qarşısının alınması üçün zəruri olduğunu qəbul etsinlər.

Üçtərəfli əməkdaşlığın hüquqi bazasını yaratmaq üçün hər üç ölkə tərəfindən imzalanmalı olan bir sıra ekoloji saziş bağlanmalıdır. Bu məlumat mübadiləsini təşviq edəcəkdir ki, bu da öz növbəsində qarşılıqlı etimadın yaranmasına gətirib çıxara bilər. Beynəlxalq müqavilələr lazımdır ancaq xarici və daxili stimullar olmadan ölkədaxili qanunlarda və beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş öhdəliklərin həyata keçirilməsi insanların və təbiətin imkanlarından daha çox vaxt tələb edə bilər.

Çox önəmlidir ki, beynəlxalq qurumlar və xarici dövlətlər transsərhəd problemlərinin həlli üçün, həmçinin Kür – Araz hövzəsinin çirklənməsinin qarşısının alınması üçün qərarların qəbul edilməsinə dəstək göstərsinlər. Xarici aktorlar, məsələn, BMT-nin və Avropa İttifaqı agentliklərinin yerli aktorlarla əməkdaşlıq edərək yerlərdə vəziyyətin birgə monitorinqini aparması çox gözəl nəticələr verə bilərdi. Monitorinq bütün dövlətlərdə, o cümlədən münaqişə olduğu yerlərdə aparılmalıdır. Monitorinq bütövlükdə regionda ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün işlək fəaliyyət planının hazırlanmasına yardım edə bilərdi.

Xəzər dənizi regionunun beş sahilboyu ölkəsi (Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan, İran və Azərbaycan) dənizi qidalandıran çay hövzələrinin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Kür – Araz hövzəsi də daxil olmaqla. Dənizdə neft hasilatı kimi sənaye fəaliyyətinə də nəzarət edilməlidir.

Siyasi tövsiyələrin bir hissəsi olaraq regional institutlara öz layihələrində daha inklyuziv olmasını onları “üç üstəgəl iki” formatında həyata keçirməsini, Cənubi Qafqaz ölkələrini İran və Türkiyə ilə birgə fəaliyyətdə görmək işlərdir.

Sonda onu da əlavə etmək istərdik ki, hər bir ölkə su, torpaq və havanın çirklənməsi nəticəsində yaranan itkiləri – kənd təsərrüfatı potensialının azalması, səhiyyə sahəsi üçün büdcə xərclərinin artması, çirklənmiş zonalardan miqrasiya və hətta transsərhəd çirklənməsi ilə əlaqədar münaqişənin kəskinləşməsi potensialına gətirib çıxaran itkiləri həm bioloji müxtəliflik itkilərini, həm də iqtisadi itkiləri real dəyərləndirilməlidirlər. Bu məlumatlar insanların və təbiətin mərkəzində durduğu siyasət üzərində qurulmuş yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf perspektivi ilə müqayisə olunmalıdır.

İtkilər və mümkün faydalar aşkar olduqda insanlarla təbiətin harmonik birgəyaşayış imkanları artacaq, qonşular arasında münaqişənin inkişafı üçün heç olmazsa bir səbəb azalacaqdır.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, ekoloji fəlakətlər, ətraf mühit, münaqişələri, insan hüquqları.

Ədəbiyyat

1. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) 5 iyun 1972-ci il.
2. İnsan - ətraf mühit Stokholm Konfransının Bəyannaməsi. 5-16 iyun 1972-ci il.
3. Ətraf mühit və inkişaf Rio–de Janeyro Beynəlxalq Konfransında qəbul edilmiş Bəyannamə, 3-14 iyun 1992-ci il.

4. Dayanıqlı İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammiti (WSSD) Yoxannesburq Bəyannaməsi, 26 avqust 4 sentyabr 2002-ci il (Report of the World Summit on Sustainable Development 2002).
5. BMT-nin Dayanıqlı inkişaf məqsədləri 25 sentyabr 2015-ci il tarixli Konvensiyası.
6. “Transsərhəd kontekstdə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında” BMT-nin 25 fevral 1991-ci il tarixli Konvensiyası. Espo Finlandiya.
7. Status of Protokol on SEA 2003 (Transsərhəd kontekstdə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında BMT Konstitusiyasına Strateji ekoloji qiymətləndirmə üzrə əlavə Protokolu, 2003).
8. Transsərhəd su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi” üzrə BMT-nin 17 mart 1992-ci il tarixli Helsinki Konvensiyası.

ECOSYSTEM DAMAGE OF CONFLICTS IN THE SOUTH CAUCASUS

The article examines issues related to the environment and human rights in the context of conflicts and tensions in the South Caucasus. The main point of the article is to confirm that environmental problems can become a norm for dialogue and conflict transformation between states. According to the authors of the article, an important component of the transformation of the conflict should be an attempt to find solutions to environmental problems even in the absence of a political solution to the conflict.

The article discusses some examples of transboundary environmental problems in the context of human rights and conflicts in the region, especially the example of the Kura-Araz river basin and the impact of hydroelectric power plants, dams, reservoirs on this basin and territory and on the environment as a whole. The authors provide examples that demonstrate the negative impact of the lack of cooperation between the parties. The article also provides information about sources of water pollution in the region.

The article concludes with recommendations for conflict transformation and dialogue with a focus on environmental rights. According to the authors, although conflicts are an obstacle to cooperation, this should happen for the sake of environmental protection and protection of human rights.

GÜNEY QAFQAZ: YAXIN KEÇMİŞDƏN GƏLƏCƏYƏ

İsmayıl Xaqani

Xəzər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

khaganiismail@gmail.com

Məqalədə XX yüzilliyin başlarından günümüzədək məqalə qonusu ilə ilgili ən önəmli tarixi faktlar, bəlgələr yer alır. Bu tarixi faktlara, bəlgələrə dayanaraq müəllif Güney Qafqaz bölgəsindəki hadisələrinin diqqətəlayiq qismini təqdim edərək, yerli və yabançı (kənar) aktyorların (iştirakçıların) fəaliyyətlərinin genəl mənzərəsini aydınlatmağa çalışır. Təqdim olunan tarixi faktlar işığında Britaniya, Fransa, ABŞ və onların müttəfiqlərinin, Rusiya, Almaniya, Türkiyənin proseslərin gedişində tutduqları mövqelər, atdıqları addımlar göz önünə gəlir. Araşdırmada yer alan hadisələrin xronoloji düzümü XX yüzilliyin başlarında və çağdaş dövəndə üz verən olaylarda mövqə paralelliklərini və bir qisim yanaşma dəyişikliklərini üzərə çıxarır. Son dövr hadisələrində Britaniya, İran və Rusiyanın mövqelərindəki

diqqətçəkən meyllər o dövlətlərin XX yüzilliyin başlarındakı siyasi-hərbi yanaşmaları ilə müqayisə olunur. Məqalədə Güney Qafqaz hadisələrinin XX yüzilliyin başlarından etibarən təsvir olunan genəl mənzərəsi bölgəyə uyqulanan tarixi ssenarilərin yerli aktyorları olan Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycan dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqələri və mübarizələri ilə bağlı tarixi faktlar işığında aydınlaşdırılır.

Çağdaş dönmə olaylarını doğru dəyərləndirmək üçün bölgə xalqları üçün son (XX-XXI) yüzilliklərdəki hakim meylləri gözdən keçirən müəllif Güney Qafqaz və Doğu Anadolu (Türkiyə) bölgəsinin gərginlikdə saxlanması üçün hələ də “erməni kartı”ndan istifadə olduğunu diqqətə çatdırır. Ancaq bu da ermənilərin aktivliyinə və sınırsız fəlakət qaynağı ola biləcək istənilən hərbi-siyasi ssenariyə köklənə bilmə gələnəyinə (təcrübəsinə) dayanmaqdadır. Belə ki, araşdırmada təqdim olunan tarixi faktlardan da görüldüyü kimi, I Dünya Savaşı fonunda gah Sovet Rusiyasının, gah Antantanın və ağqvardiyaçı velikorus qüvvələrinin dəstəyindən sui-istifadə edən erməni silahlı birləşmələri Bakı, Gəncə, İrəvan quberniyalarında, Güney Azərbaycanda (İran bölgəsi), Doğu Anadoluda, Qərbi Gürcüstanda və Quzey Qafqazda dinc sakinlərə qarşı soyqırımı törədərək işğalçı fəaliyyətlərini sürdürmüşdülər. Bu olaylar sırasında erməni millətçiləri özlərinə düşman elan etdikləri türklərə, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və işğalçı fəaliyyətləri ilə yetinməmiş, gürcülərə qarşı soyqırımı, habelə Ahalkələk və Borçalıya torpaq iddiası ilə Tiflis üzərinə hücum əməliyyatları (5 - 31 dekabr 1918-ci il) ilə, ingilislərin dəstəyi ilə işğal etdikləri Qars Vilayətində rus və yunanlara qarşı soyqırımı (1919-1920) fəaliyyətləri ilə – tarixdə qara ləkələrlə yadda qalmışlar. Məqalədə Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, Zəngəzur, Qarabağ, Borçalı, Qars məsələlərində Böyük Britaniya və onun müttəfiqlərinin, ayrıca olaraq ABŞ-in, Rusiyanın, Almanyanın, Osmanlının mövqeyi və hərbi-siyasi addımları ilə bağlı ilginclik arxiv bəlgələri və b. tarixi faktlar ortaya qoyulur. (Paris Sülh Konfransının qonu ilə bağlı materialları da bu sıradandır.)

Sovetlər dönməsində Zəngəzurun qərb qismini Azərbaycandan (1920), Dağ Borçalının da bir qismini Gürcüstandan (1921) hərbi-siyasi vasitələrlə qoparan Ermənistan SSRİ dönməsində Qarabağ və Naxçıvana torpaq tələblərini dəfələrlə rəsmi şəkildə ortaya qoymuş, Ahıska türklərinin də sürgününə nail olduqdan sonra onların yerinə ermənilər köçürülərək bölgədə möhkəmlənmişlər. Təkcə Qarabağ və Ahalkələk məsələlərinin ermənilər tərəfindən 1918-ci ildən günümüzədək gah aşkar, gah da pərdəli şəkildə sürdürülməsi faktları yaxın keçmişə hərtərəfli öyrənmədən Güney Qafqazın gələcək mənzərəsini təsəvvür etməyin mümkün olmayacağına işarə verməkdədir. Ötən əsrin 90-cı illərində soyqırımı törədərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla Qarabağ bölgəsinin çox hissəsini işğal etmiş müstəqil Ermənistan Respublikası bu işğalı özü üçün yetərsiz sayaraq, öz Konstitusiyasına Doğu Anadolu (Türkiyə) bölgəsi ilə bağlı torpaq iddiasını və 1915-ci il olaylarının “erməni soyqırımı” kimi tanınması tələbini də saldırmışdır. Halbuki həmin dövrdə də Dağlıq Qarabağ BMT tərəfindən Azərbaycanın ərazisi kimi tanınmışdı və erməni iddialarını qapadan –Türkiyənin torpaq bütövlüyünü tanıyan uluslararası Qars (1921), Lozanna (1923) müqavilələri də qüvvədə idi (indiyədək də qüvvədədir). Azərbaycan və Türkiyəyə qarşı torpaq iddiaları ilə kifayətlənməyən ermənilər “Mərşal Baqramyan adına erməni batalyonu” təşkil edərək Abxaziyanın Gürcüstandan qoparılması uğrunda hərbi əməliyyatlara qatılaraq, gürcülərə qarşı soyqırımı törətmiş və Abxaziyada şərik işğalçı hökumət yaradılmasında iştirak etmiş və Abxaziyanı “**Kiçik Ermənistan**” elan etmiş, həm də bildirmişdi ki, bununla ermənilər Qara dənizə çıxış əldə etmişlər... Abxaziyada bu “uğurları” ilə də kifayətlənməyən ermənilər Gürcüstanın başqa bir “zəif yeri” olan Ahalkələk bölgəsini bölücülük təhlükəsi altında saxlayır. Erməni xalqının və dərin dövlətinin ən nüfuzlu başçılarından bütün ermənilərin katolikosu İkinci Qareginin 3-cü erməni dövləti kimi görmək istədiyi də məhz Ahalkələk olmalıdır. [Belə ki, onun fikrincə, 2-ci erməni dövləti artıq var idi: Qarabağ (Arsak)!] Məqalədəki faktlardan görüldüyü kimi, bölgənin yerli aktyorları –Gürcüstan və Azərbaycan xalqları müstəqillik əldə etdikləri dönmədən (1918,

may) günümüzədək bölgədə davamlı barışın formalaşması, geostrateji layihələrdə əməkdaşlıq, bölgənin rifah halının yüksəldilməsi, mütərəqqi dəyərlərin daxili və xarici siyasətə yansımaları, mübahisəli məsələlərin dinc yollarla, qarşılıqlı maraqların nəzərə alınması şərtləri ilə nizamlanması, mütərəqqi dünyanın gərəklili və faydalı bir parçası olmaq məsuliyyətinin dərk edilməsi, qlobal çağırışların yerli özəlliklərə uyğun mənimsənilməsi və real addımlarla cavablandırılması qayğıları ilə yaşamaqdadırlar.

Bölgənin 3-cü yerli akytoru – erməni xalqına gəldikdə isə, durum tamamilə başbaşaqdır. 2020-ci ilə Azərbaycanın öz torpaqlarını BMT qətnamələrinə və beynəlxalq hüquqa dayanaraq, 44 günlük savaşa uğurla qaytarması əsassız erməni iddialarına və xəyallarına kəskin zərbə olsa da, Ermənistan dövləti bu dəfə bölgəyə xeyli dərəcədə zəifləmiş Rusiyanın əvəzinə, davamlı barış bəhanəsi ilə Qərbi, NATO-nu, Avropa Birliyini, əslində I Dünya Savaşında ermənilərə açıqca tərəf olan ABŞ-1, Fransanı və onların yandaşlarını (son günlər Hindistan və Yunanıstanı da) gətirməklə, "erməni məsələsi"nin dirçəlməsinə, torpaq iddiaları və işğal ssenarilərinin I Dünya Savaşından qalan nöqtədən/mövqedən yenidən başladılmasına (əslində davamına) pərdəarxası hazırlıq görməkdədir. Davamlı barış masqası altında, Rusiyanın bölgədən sıxışdırılması görüntüsü ilə yürüdülmən bu proses əslində, həm də Türkiyəyə qarşı Ermənistan cəbhəsi açmağa hazırlıq prosesinin ən önəmli aşamasıdır. Çünki qərbdən Yunanıstan, güneydən İraq, Suriya, İran kürd terrorçu savaşıçıları olmaqla, bu mərhələ ilə Qərb Türkiyəni (təkcə Gürcüstanla ensiz sərhəd istisna olmaqla) qurudan düşman mühasirəsinə almış kimi olur. Qara dənizdə də Rusiyanın zəifləməsi, Ukrayna bayrağı altında Qərbin hərbi-siyasi etkisinin güclənməsi erməni strateqlərini Qərbin Türkiyəyə qarşı parçalama planında köhnə yerlərini almağın bu dəfə səmərəli olacağına inandıra bilər. O halda istər Qars (1921), istərsə də Lozanna (1923) müqavilələri pozula bilər və təbii ki, nəinki Güney Qafqazda, eləcə də Quzey Qafqazda erməni iddiaları və hərbi təcavüzləri yeni şəkillərdə baş qaldıra və bölgəni fəlakət çənbərinə ala bilər. Başqa sözlə Anadolu və Qafqaz bölgəsi böyük hərbi-siyasi və humanitar fəlakət girdabına sürüklənmək kimi bir plan içərisindədir. Bu səbəbdən də həmin planın hədəfi ola biləcək xalqların (türklər, azərbaycanlılar, gürcülər...) və onlarla uzlaşmaq istəyən dövlətlərin ciddi həmrəyliyinə və əməli birliyinə ciddi ehtiyac var. Eyni zamanda erməni xalqının da bu cür fəlakət ssenarilərinə alət olaraq sonda öz dövlətçiliyini belə itirmək təhlükəsi ilə üzləşəcəyi haqda çoxtərəfli diplomatik çalışmalara önəm verilməlidir.

Açar sözlər: Güney Qafqaz, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan, Ahalkələk, Cavaxetiya, Paris Konfransı, Rusiya, bolşevik, ağqvardiyaçı, I Dünya Savaşı, İngiltərə, ABŞ, Fransa, Antanta, Almaniya, Osmanlı, Türkiyə, türk, erməni, azərbaycanlı, gürcü, rus, Qərb, NATO, qlobal çağırışlar.

SOUTH CAUCASUS: FROM THE RECENT PAST TO THE FUTURE

The article contains the most important historical facts and documents related to the topic of the article, from the beginning of the 20th century to the present day. Based on these historical facts and documents, the author presents a significant part of the events in the South Caucasus region and tries to illuminate the overall picture of the activities of local and foreign entities (participants). In the light of the presented historical facts, the positions and steps taken during this process by Great Britain, France, the United States and their allies, Russia, Germany and Turkey become clear. A chronological systematization of the events included in the study reveals parallels in positions and some changes in approaches to events that took place at the beginning of the twentieth century and in the modern period. Remarkable trends in the positions of Great Britain, Iran and Russia in recent events are compared with the military-political approaches of these countries at the beginning of the twentieth century. In the article, the general picture of events in the South Caucasus since the beginning of the 20th century is

clarified in the light of historical facts related to the relationship and struggle of the states of Armenia, Georgia and Azerbaijan, which are local actors in historical scenarios affecting the region.

EU ENERGY SECURITY AND OPPORTUNITIES FOR SOUTH CAUCASUS COUNTRIES

Lali Khurtsia

Tbilisi State University named after Ivane Javakhishvili, Tbilisi, Georgia

lali.khurtsia@tsu.ge

Globalization has strengthened competition and put the issue of ensuring energy security on the agenda, which largely depends on the diversification of markets and the creation of an energy hub. The success of this process depends on the flexibility of energy diplomacy, which is a new tool of modern economic policy [1].

The European Union is the largest importer of energy in the world. In 2016, the level of dependence in the European Union was 54%, which means that more than half of the energy needs of the member states were provided at the expense of imports. This figure ranges from 90% in Malta, Luxembourg and Cyprus to 20% in Estonia and Denmark. The level of dependence on imports of energy carriers has increased significantly since 2000, when it was only 47% [2; 3]. The European Union, before the Russia-Ukraine conflict, was mainly dependent on Russian crude oil and natural gas, followed by Norway and its energy capabilities [4].

The current crises put on the agenda the issue of European energy security, the search for new alternative ways, the need to develop a unified approach to solving energy problems and energy security, as well as the creation of such a mechanism in which the global aspect of the energy dimension would be taken into account. The latter is a long-term objective of the EU, which takes EU energy policy to a supranational level and contributes to increasing the importance of energy cooperation for future security.

To date, the European Union has focused on the creation of energy security and national hubs in many directions, including Georgia as a gathering hub for the South Caucasus and Caspian regions, where oil/gas pipelines and electricity networks from these regions can converge.

In response to the difficulties caused by the current crises and the disruption of the global energy market, the European Commission presented the REPowerEU plan [5], fully supported by financial and legal leverage and aims to build the new energy infrastructure and system needed by Europe, which will increase the transfer of green energy through regional energy hubs across In Europe, massive investments in the production of renewable energies, such as hydrogen and bio-methane, encourage industry to save energy and diversify energy sources around the world [6].

REPowerEU's grant budget is massive and exceeds €500 billion for 2022-2027. The action plan is two-phased and divided into short-term and long-term goals. The first phase aims to reduce Europe's dependence on Russian energy by 2/3 in the first year of implementation and to reduce this dependence to zero by 2027 [7]. This means common purchases of natural and liquefied gas, hydrogen through the EU energy platform for all member states, as well as for Ukraine, Moldova, Georgia and the Western Balkans; New energy partnerships with trusted suppliers, renewable and low-carbon gas, acceleration of solar and wind energy projects with renewable hydrogen reservoirs, approval of the first hydrogen projects across the EU, biomethane production and more [8].

Within this context the region of South Caucasus goes in the focus of EU energy security and diversification policy. The South Caucasus region, particularly Azerbaijan, Georgia and potentially Armenia, possesses diverse energy resources including natural gas, oil, and renewable energy sources like hydropower and solar energy. Leveraging these resources can provide a stable and diversified energy supply for the EU. Situated between Europe, Asia and the Middle East, the South Caucasus serves as a natural bridge for energy transit. Its geographical proximity to major energy producers in the Caspian Sea region, including Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, allows for cost-effective transportation of oil and gas to European markets [9].

The EU has a comprehensive strategy to diversify its energy sources and supply routes, aiming to reduce reliance on imports from a single country or region [10]. The South Caucasus region, with its abundant energy resources and proximity to European markets, plays a key role in this diversification strategy. In this context Southern Gas Corridor (SGC) has is a crucial component of EU energy diversification efforts. The SGC involves the construction of pipelines, including the Trans Anatolian Pipeline (TANAP) and the Trans Adriatic Pipeline (TAP), to transport natural gas from Azerbaijan's Shah Deniz field to European consumers. By tapping into Caspian Sea gas reserves, the EU aims to reduce its dependence on Russian gas imports. Expanding and modernizing the existing Infrastructure - including the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline and the Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) gas pipeline, this region can enhance its capacity to serve as an energy corridor to the EU.

Realizing this potential of becoming energy hub will be beneficial both for the Caucasus region and EU. Building energy infrastructure and fostering energy cooperation can stimulate economic development in the South Caucasus region, creating jobs and attracting investment. Enhanced energy cooperation can also contribute to broader regional stability and cooperation. On the other hand diversifying energy sources and supply routes as mentioned is a key priority for the EU to enhance its energy security.

In addition to traditional fossil fuels, the South Caucasus region has significant potential for renewable energy development [11], particularly in hydropower and solar energy, as well as emerging opportunities in wind energy. The EU supports initiatives to harness these renewable energy sources and integrate them into the European energy market [12]. Armenia and Georgia have considerable hydropower potential. Georgia is endowed with abundant water resources, making hydropower the most significant renewable energy source in the country. Rivers such as the Mtkvari, Rioni, and Alazani offer excellent hydropower potential. On the other hand Azerbaijan and Armenia (and at less extent Georgia) receive abundant sunlight throughout the year, making solar energy an attractive renewable energy source. Azerbaijan has already implemented solar energy projects, including utility-scale solar PV installations and rooftop solar systems. Armenia has favorable conditions for solar photovoltaic (PV) installations, particularly in the Ararat Valley and other low-lying areas. Investing in renewable energy projects and the chance becoming part of REpowerUE project can promote sustainability and reduce carbon emissions in both the region and the EU.

With this regard, it is necessary to create a long-term safe and reliable political balance in the South Caucasus region, the prerequisites for which already exist. Despite geopolitical tensions in the region [13], Azerbaijan and Georgia have maintained relative political stability compared to other parts of the former Soviet Union. This stability provides a conducive environment for energy investment and cooperation, reducing political risks for international energy companies. Georgia is striving for EU membership, which opens the way for Azerbaijan and Armenia to receive all the benefits that will follow as a result, of cooperation with the EU. In this regard, the

role of Azerbaijan as the largest supplier of energy resources will be decisive. Effective cooperation among South Caucasus countries and with the EU is essential for realizing the vision of the region as an energy hub. Diplomatic efforts to resolve conflicts and build trust, along with supportive policies and agreements, can facilitate energy cooperation and infrastructure development.

In summary, the EU views the South Caucasus region as a valuable source of alternative energy supply, offering opportunities for diversification, infrastructure investment and political cooperation. By strengthening energy ties with South Caucasus countries and tapping into their energy resources, the EU aims to enhance its energy security and promote sustainable energy development in the region.

Overall, the combination of strategic location, abundant energy resources, favourable investment climate and growing infrastructure make the South Caucasus well-positioned to emerge as a competitive energy hub, offering significant benefits for both the region and its European partners.

Keywords: Renewable energy, pipeline, cooperation, diplomacy, energy hub, diversification.

References

1. EC 2020. Energy 2020 A strategy for competitive, sustainable and secure energy. <https://eur-lex.europa.eu/>
2. Abdelilah, A., A. Lerouge. 2023. Shale Gas: France Hides Massive Imports From The US. <https://disclose.ngo/>. Accessed 05 09, 2023. <https://disclose.ngo/en/article/shale-gas-france-hides-massive-imports-from-the-us>
3. EC 2022. Communication from the commission to the european parliament, the european council, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. <https://eur-lex.europa.eu/>. Accessed 05 07, 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483>
4. Carlson, E.L., C. Coq. 2022. Can the Baltic States Do Without Russian Electricity? Accessed 05 06, 2023. <https://freepolicybriefs.org/2022/11/30/baltic-states-without-russian-electricity/>
5. EC 2022. Is Europe reducing its greenhouse gas emissions? European Environment Agency. Accessed 05 06, 2023. <https://www.eea.europa.eu/themes/climate/eu-greenhouse-gas-inventory/is-europe-reducing-its-greenhouse>
6. Fonte, G., F. Landini. 2023. Italy to use EU funds to become energy hub for Europe. <https://www.reuters.com/> Accessed 05 07, 2023. <https://www.reuters.com/business/energy/italy-use-eu-funds-become-energy-hub-europe-meloni-says-2023-02-06/>
7. Energy statistics - an overview. Eurostat - statistics explained. Accessed 05 08, 2023. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview#Imports_and_exports
8. Nouicer, Athir, Nicolò Rossetto. 2020. Renewable Energy in the European Union. Accessed 05 06, 2023. <https://fsr.eui.eu/renewable-energy-in-the-european-union/>
9. Жанбулатова, Р. 2018. Энергетическая дипломатия ЕС в Центральной Азии на примере сотрудничества Франции и Казахстана. *Concorde* 5: 66-72.
10. IAEA. 2021. Nuclear Share of Electricity Generation in 2021. <https://pris.iaea.org/>. Accessed 05 09, 2023. <https://pris.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/NuclearShareofElectricityGeneration.aspx>

11. Keogh, M., Bayramov, A., German, T. (2021-03). Renewable Energy in the South Caucasus. *Caucasus Analytical Digest (CAD)* 120.
12. Opitz, P., Kharazyan, A., Pasoyan, A., Gurbanov, M., Margvelashvili, M. (2015). *Sustainable Energy Pathways in the South Caucasus: Opportunities for Development and Political Choices*. Tbilisi: South Caucasus Regional Office of the Heinrich Boell Foundation.
13. Erkomaishvili, G., Khurtsia, L. (2023/8/1). Policy of energy security and creation of energy hubs. *Ecoforum Journal* 3(12).

AZERBAIJAN AT THE 33th YEAR OF ITS INDEPENDENCE EXAMINATION OF HISTORICAL BUILDINGS IN SHUSHA THROUGH THE EXAMPLE OF SEYIDLİ MASJID

Vefa Kurban, Rüçhan Bubur

Ege University Institute of Turkish World Studies, İzmir, Türkiye

vefa.kurban@ege.edu.tr, ruchan.bubur@ege.edu.tr

Azerbaijan, following the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union, regained its independence through significant struggles and has since garnered attention in the global power equation due to its geopolitical position, energy resources and economic potential. However, despite regaining its independence, Azerbaijan faced with the issue of preserving its territorial integrity.

In the late 20th century, Armenia occupied the Karabakh region, which is recognized as Azerbaijani territory by international organizations, along with seven districts belonging to Azerbaijan, constituting approximately 20% of Azerbaijani land. During this period, they committed significant massacres. In 1994, a ceasefire was signed between the parties, leading to the initiation of diplomatic negotiations. On the 32nd anniversary of its independence, Azerbaijan has notched remarkable achievements. It has secured worldwide acknowledgment of its territorial integrity on the diplomatic front and exhibited its prowess in the South Caucasus region through economic, political and military strength. However, during this period, historical buildings in the occupied regions of Azerbaijan were greatly damaged by the Armenians. In this study, Armenian vandalism will be discussed based on the example of Seyidli Mosque in the city of Shusha.

Keywords: Seyidli Mosque, Armenian vandalism, Shusha.

FOSTERING ECONOMIC INTEGRATION IN THE SOUTH CAUCASUS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Cherif Lahgazi

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

The South Caucasus region, which includes Georgia, Armenia, and Azerbaijan, is strategically located at the intersection of Europe, Asia and the Middle East. There is a growing understanding that economic integration has the power to spark peace, prosperity and collaboration in the region even in the face of past disputes and geopolitical concerns. With a focus on trade facilitation, energy cooperation, infrastructure development, institutional cooperation and

obstacles to progress, this article attempts to comprehensively examine the opportunities and challenges related to promoting economic integration in the South Caucasus.

Because of its strategic importance as a transit route for energy supplies and trade, the South Caucasus has long been a site of geopolitical intrigue and strife. The conflict between Georgia and Russia in 2008, as reported in the influential book "The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia" [1], highlights the unpredictability of the area. Stability in the region is nevertheless hampered by the unresolved Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan, as well as simmering tensions in Abkhazia and South Ossetia. The geopolitical environment is further complicated by outside pressures from nations like Iran, Turkey and Russia, as covered in "Globalization and Eurasia: Politics, Security and Economics" [4].

There's a lot of opportunities for economic integration:

1-Trade Facilitation: Improving trade facilitation policies, such as those pertaining to customs and transportation, is essential to boosting intraregional connectivity and trade. Notably, programs like the North-South and East-West transport corridors seek to lower trade barriers and expedite travel routes [3].

2-Energy cooperation: There are plenty of energy resources in the South Caucasus, especially natural gas and oil. Initiatives such as the Southern Gas Corridor demonstrate the possibility of energy cooperation and diversification [2]. It carries Caspian gas to Europe via Azerbaijan, Georgia and Turkey. Moreover, initiatives like the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline and the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline have strengthened the region's energy connectivity.

3-Development of Regional Infrastructure: Investing in regional infrastructure projects is essential to improving connectivity and drawing in outside capital. Transport connections and trade between Europe and Asia are greatly enhanced by projects like the Georgian Anaklia Deep Sea Port project and the Baku-Tbilisi-Kars railway [5]. Furthermore, regional integration and sustainable development can be strengthened by funding initiatives related to renewable energy, energy infrastructure and telecommunications.

4-Economic Diversification: To ensure long-term economic growth and stability, it is imperative to promote economic diversification away from traditional sectors like agriculture and mining. Promoting investment in industries such as technology, tourism, manufacturing and services can lead to the creation of new jobs and innovative possibilities [2]. In order to promote economic dynamism and lessen reliance on unstable commodities markets, it is also critical to support small and medium-sized businesses (SMEs) and encourage entrepreneurship.

5-Institutional Cooperation: For the purpose of settling disputes and advancing shared economic interests, it is essential to strengthen institutional frameworks for regional collaboration and communication. In the South Caucasus, institutions like the United Nations (UN), the European Union (EU) and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) are crucial for resolving disputes and promoting projects for economic growth [3].

Regarding the challenges of economic integration, there's:

1- Political Tensions: Regional collaboration and economic integration are seriously hampered by enduring political tensions and unresolved conflicts. Along with territorial disputes in Abkhazia and South Ossetia, the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan exacerbates geopolitical tensions and undercuts efforts for peace and stability. Meaningful economic integration and development need the resolution of these tensions [1].

2- Infrastructure Gaps: The transportation, electricity and telecommunications infrastructure of the South Caucasus still has significant gaps in it, even with recent investments. Trade, investment and economic growth are impeded by inadequate road networks, antiquated train

systems and restricted access to contemporary telecommunications services. In order to address these inadequacies in infrastructure, long-term investments and regional cooperation are required [5].

3- Governance and Corruption Issues: In the South Caucasus, poor governance, opaqueness and corruption obstruct economic growth and discourage foreign investment. Proliferate corruption weakens the rule of law, erodes public confidence and deters investment. To foster an atmosphere that is conducive to investment and economic expansion, institutions must be strengthened, transparency must be increased and good governance must be encouraged [2].

4- External pressures: Efforts to integrate the region are complicated by external pressures from major nations such as the European Union, Iran, Turkey and Russia. Initiatives for regional collaboration are frequently eclipsed by energy and geopolitical rivalry. To advance peace, security and economic development, it is imperative to strike a balance between conflicting interests and engage outside parties in a productive manner [4].

5- Socio-Economic discrepancies: Inclusive growth and development are seriously hampered by socio-economic discrepancies both within and between the South Caucasus countries. High rates of inequality, unemployment and poverty create social unrest and obstruct attempts at economic integration. Encouraging fair growth requires addressing these inequities through targeted policies and investments in social welfare, healthcare and education [3].

Summary: The South Caucasus can promote peace, stability and prosperity through economic integration. New paths for growth and development can be opened by taking use of opportunities for trade facilitation, energy cooperation, infrastructure development, economic diversification and institutional collaboration. However, coordinated efforts and regional cooperation are needed to confront the enormous obstacles of political tensions, infrastructure deficits, corruption, outside influences and socioeconomic inequities. The South Caucasus can set itself up for future economic integration and move toward greater prosperity, stability and connectivity by addressing these obstacles.

References

1. Cornell, S., Starr, S.F. (2017). *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*. Routledge.
2. Kuznetsov, A. (2019). *Economic Development in the Caucasus and Central Asia: Challenges and Opportunities*. Routledge.
3. Movsisyan, A., Idrisov, T. (2020). Economic Cooperation and Integration in the South Caucasus: Prospects and Challenges. *European Journal of Sustainable Development*, 9(4), 381-396.
4. Shayegan, D. (2016). *Globalization and Eurasia: Politics, Security and Economics*. Rowman & Littlefield.
5. Talbott, S., O'Sullivan, F. (2017). *The South Caucasus: Regional Challenges*.

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ QLOBAL NƏQLİYYAT MARŞRUTUNUN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Kəmalə Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

kamalamdova@gmail.com

Tarixi nəqliyyat marşrutlarının bərpası və yenilərinin yaradılması müasir dövrdə əksər dövlətlərin strateji məqsədidir. Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində yerləşən Azərbaycan hazırda mühüm nəqliyyat və logistika qovşağı kimi tanınır. Bu sahədə Avropa İttifaqı ölkələri ilə uğurlu əməkdaşlıq həyata keçirilir. Azərbaycan ərazisindən keçən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat marşrutları məsafə və müddət baxımından yük daşımaları üçün çox əlverişlidir.

2022-ci ilin fevral ayının sonlarında başlayan Rusiya-Ukrayna müharibəsinin siyasi, sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif nəqliyyat marşrutlarının məsuliyyəti ilə bağlı ciddi müzakirələrə səbəb olub. Cənubi Qafqaz ən mühüm geostrateji bölgələrdən biridir [1].

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Cənubi Qafqazda üç respublika (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) həyata keçirdikləri siyasət baxımından fərqli yollar tutsalar da, onların müqəddəratları bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır və yaranan təhlükəsizlik təhdidlərini Azərbaycanın hazırkı vəziyyətini nəzərə almadan qiymətləndirmək mümkün deyil. Xəzər regionundan keçən mövcud və potensial nəqliyyat dəhlizləri müxtəlif ölkələr üçün daha çox iqtisadi gəlir gətirir. Çindən başlayan və Mərkəzi Asiya, Xəzər dənizi, Cənubi Qafqaz və Türkiyədən keçərək Avropaya uzanan nəqliyyat marşrutu Şərqlə Qərbi birləşdirən ən qısa, ən təhlükəsiz və etibarlı marşrutlardan biridir.

Ermənistan vasitəsilə yeni dəhliz - Zəngəzur dəhlizi yaratmaqla bu marşrutu daha qısa və təhlükəsiz etmək üçün indi yaxşı fürsət var. Bu marşrutun potensialını nəzərə alaraq, bu geniş coğrafi məkanda yerləşən ölkələr arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrini gücləndirmək və bütövlükdə regionun inkişafına əlavə təkan vermək olar.

Bu baxımdan Azərbaycanın Şərq-Qərb dəhlizinin yaradılmasında və onun funksionallığının artırılmasında fəal rolü ölkələr tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycan bu nəqliyyat dəhlizinin funksionallığını artırmaq üçün müxtəlif formatlarda fəal əməkdaşlıq siyasəti həyata keçirir.

Zəngəzur dəhlizinin açılması bütün regionun tranzit xəritəsini dəyişəcək. Azərbaycanla Türkiyə arasında quru əlaqəsi təmin ediləcək, Ermənistanla Rusiya arasında Azərbaycan ərazisindən keçən dəmir yolu xətti çəkiləcək. Yəni Zəngəzur dəhlizi həm Azərbaycanla Türkiyəni, həm də Ermənistanla Rusiyanı birləşdirəcək. Bundan əlavə, müasir tarixdə ilk dəfə olaraq Rusiya ilə Türkiyə arasında dəmir yolu əlaqəsi olacaq [2].

Zəngəzur dəhlizi Sakit və Atlantik okeanları arasında ən qısa quru nəqliyyat yoluna, həmçinin Şimal-Cənub və Şərq-Qərb marşrutlarının kəsişmə nöqtəsinə çevriləcək. Avropa və Asiyayı birləşdirən quru nəqliyyat marşrutlarının fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirəcək.

Xəzər-Qara dəniz regionunun xəritəsini daha geniş miqyasda nəzərdən keçirsək, görərik ki, Uzaq Şərqə, eləcə də Qərbə gedən ən ideal marşrut Türkiyə-Cənubi Qafqaz-Xəzər regionundan keçir. Bu marşrutların işlək olması üçün xüsusilə Azərbaycanın iştirakı mütləqdir. Azərbaycandan keçən marşrutlar şəbəkəsinin Türkiyəyə, oradan da Avropaya çatması üçün bir neçə variant var. Bu variant kimi Gürcüstan, Ermənistan və İrani göstərmək olar. Məsafə baxımından ən gəlirli

tranzit ölkə Ermənistan olsa da, İrəvanla Bakı arasında uzunmüddətli münaqişə onun bütün layihələrdən kənar qalmasına səbəb olub. Bu boşluğu zaman-zaman Gürcüstan və İran doldurub. Şübhəsiz ki, yeni dəhlizin yaradılması bu marşrutların əhəmiyyətini xeyli azaldacaq.

Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bağlı aşağıdakı üç mümkün mərhələni göstərmək olar və bu mərhələlərin hər birinin ümumi regionun təhlükəsizliyinə fərqli təsiri var:

Mərhələ 1. Zəngəzur dəhlizinin açılmasına bütün zəruri infrastruktur tamamlanan kimi nail olunacaq. Bu, Azərbaycanın üstünlük verdiyi variantdır və Ermənistanın hazırkı hakimiyyətinin reputasiyasına xələl gətirə bilsə də, ən real variantdır.

Mərhələ 2. Zəngəzur dəhlizinin açılmasına Ermənistandakı müxalif qrupların əksəriyyəti tərəfindən tarazlaşdırılmasına nail olunacaq. Hələlik bu tendensiya artır və irəliləyiş var.

Mərhələ 3. Ermənistan Zəngəzur dəhlizinin açılmasından imtina edir. Bu, 10 noyabr 2020-ci il tarixli üçtərəfli sazişin açıq şəkildə kommunikasiyaların açılmasını diktə etdiyindən bəri ən az inandırıcı variantdır. Bu variant mütləq regionda uzunmüddətli sülh perspektivlərini sarsıdacaq və Azərbaycanı hərbi əməliyyatlara sövq edəcək ki, bu da heç bir tərəf üçün arzuolunmazdır.

Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı bu mühüm layihənin uğurunu təxmin edən ən ağlabatan mərhələlər eyni məqsədə xidmət edir. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizinin açılması regionda uzunmüddətli sülhə doğru addım olacaq.

Ona görə də bütün region ölkələri Zəngəzur dəhlizinin açılmasından yaranan imkanlardan yararlanma bilər ki, bu da regional əməkdaşlığın genişləndirilməsinə və qarşılıqlı etimadın artmasına xidmət edəcək [3]. Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə Avropa və Asiya arasında nəqliyyat şəbəkəsinin yeni “arteriyası” yaranacaq. Bu, son nəticədə Qərb və Şərq, eləcə də region ölkələri arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinə müsbət təsir göstərəcək. Ermənistan Zəngəzur dəhlizinin üstünlüklərindən istifadə edə bilər. Başqa sözlə, regional əməkdaşlığa önəm verərsə, sosial-iqtisadi sahədə müsbət göstəricilər ola bilər. O, ilk növbədə iqtisadi təcriddən çıxmaq və iqtisadi inkişaf yolu keçmək imkanı əldə edəcək. Əks halda o, ümumi iqtisadiyyatını təkmilləşdirmək və inteqrasiya etmək üçün aydın imkanını itirəcək. Ona görə də Zəngəzur dəhlizi onilliklər boyu davam edən düşmənçiliyə son qoymaq üçün uzunmüddətli sülhün bərqərar olmasında real potensiala malik böyük layihədir.

Açar sözlər: Nəqliyyat dəhlizi, region, qlobal ticarət, tranzit marşrutlar.

Ədəbiyyat

1. https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset_e93970_az.html
2. <https://www.qht.az/details/az/25824>
3. <https://xalqgazeti.az/az/sosial-heyat/126944-zengezur-dehlizi-qlobal-onem-dasiyir>

THE ZANGAZUR CORRIDOR AS PART OF THE GLOBAL TRANSPORT ROUTE

Restoration and reshaping of historical transport routes are among the strategic goals and priorities of many states in the modern era. One of those states is Azerbaijan. Located at the crossroads of North-South and East-West transport routes, Azerbaijan currently has a great advantage as an important transport and logistics hub. Also, these transport routes are very convenient for freight transportation in terms of distance and duration. Azerbaijan's rich oil and natural gas resources can be integrated into international energy projects through the Zangezur corridor, which ensures the energy security of the region. This will allow the West to diversify its

energy sources and support the economic and political stability of the countries of the region. The advantages of opening the Zangezur Corridor for all interested parties are justified in the article.

CƏNUBİ QAFQAZIN TÜRKDİLLİ ETNOSLARI

Rəsul Mehdixanov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycan tarixinin aktual problemlərindən biri də bütün tarixi dövrlərdə Azərbaycan xalqının təşəkkülü və millətimizin yaşadığı ərazilər və günümüzə qədər qalan qaranlıq səhifələrin açılmasıdır. Tarixi tədqiqatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, türk mənşəli və türk dilli xalqlar Urmiya gölündən şimalda Dərbənd keçidinə qədər olan ərazilərdə yaşamışlar. Biz tarixçilər apardığımız tədqiqatlar əsasında bu qənaətə gəlirik ki, Azərbaycan xalqı qədim xalq kimi qeyd olunan ərazilərdə əsrlər boyu yaşamışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan tarixinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırmalar aparılmış və tədqiqat sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bunların arasında siyasi, iqtisadi etnik problemlərin və mədəni məsələlərin araşdırılması üstünlük təşkil edir. Lakin Cənubi Qafqazın və Azərbaycan ərazisində yaşayan etnosların tədqiqi tam qanəedici ardıcıl səviyyədə olmamışdır. Bunun da bir sıra tarixi səbəbləri vardır. Belə ki, Cənubi Qafqazın qədim etnosları haqda qaynaqların azlığı, eyni zamanda bunların birtərəfli tədqiqi etnik xalqların tarixinin bəzi hallarda subyektiv izahına gətirib çıxarmışdır. Bu gün bu sahənin öyrənilməsi üçün yeni addımlar atılır, qaynaqların araşdırılması nəticəsində elmi tədqiqatlar xeyli genişləndirilir. Odur ki, Cənubi Qafqaz etnosları haqqında mövzu yazıb tədqiqat aparmaq bu gün üçün aktual bir məsələdir. Mövzunun aktuallığı ilə bərabər mübahisəli problemlər də vardır ki, o da azərbaycanlıların soykökünün tarixidir. Çünki bir tərəfdən xalqımızın etnik tarixini subyektivlik

Tarixi tədqiqatçıların fikrinə görə Albaniya ərazisində və ümumilikdə Cənubi Qafqazda kimmerlərin gəlişinə qədər türkdilli tayfalar yaşamışlar. Kimmerlər Azərbaycan ərazisinə Qara dənizin qərb hissəsindən Dəryal keçidi vasitəsilə keçib gəlmişlər. Kimmerlər Kür-Araz vadisinin qərb hissəsində daha çox məskunlaşmışlar (Şəmkir-Tovuz-Qazax). Kimmerlərin bir hissəsi də Qərbi Azərbaycan ərazisində məskunlaşmışlar. Erməni tarixçiləri göstərir ki, kimmerlər Ermənistanla gələnə qədər burada yaşayan əsas siyasi qüvvələr haylar olmuşdur və biz kimmerlərə yaşayış sığınacağı vermişik. Əslində isə kimmerlərin gəlişinə qədər Qərbi Azərbaycanda ermənilər olmamışlar. Deməli, ermənilərin söylədikləri utopyadır. Çünki Qərbi Azərbaycanda kimmerlərin gəlişinə qədər də türkdilli əhali yaşamışdır. Mənbələr göstərir ki, bu ərazi e.ə. VIII əsrdə Urartuların nəzarəti altında olduğuna görə kimmerlər e.ə. 715-ci ildə urartularla döyüşdü və qələbə çaldılar. Sonrakı əsrlərdə kimmerlər burada çox qalmadılar, onların çox hissəsi, Kiçik Asiyaya, oradan da Manna ərazisinə keçmişlər.

Gürcü tarixçisi A.Q. Şanidze də özünün tarixi əsərlərində Kimmerlərin Albaniyanın qərbində yaşamalarını göstərir [4, s.17-21]. Beləliklə, tarixi qaynaqlara istinadən deyə bilərik ki, kimmerlər Cənubi Qafqaza gəlmiş, onların bir hissəsi Azərbaycanın qərbindəki bölgələrdə Gürcüstanda və indiki Ermənistanın ərazisində həmişəlik məskunlaşmışlar.

M.İ. Artomonovun fikrinə kimmerlərlə bağlı Cənubi Azərbaycanda və İranda «Kəmər» etnonimini əks etdirən toponimlərin mövcudluğu onların türkdilli tayfalar olmalarını və bu ərazidə məskun olduqlarını bir daha sübut edir [1, s.27-31].

Skiflər də Azərbaycan xalqının qədim tarixində dərin iz buraxmış və Azərbaycan xalqının etnogenezində mühüm rol oynamış qədim etnoslardan biridir [2, s.203].

Strabon Azərbaycan ərazisində Sakasena adlı əyalətin adını qeyd edir [10, s.9]. Bu ad saka etnonimindən ibarətdir və türkçə mənsubiyyət bildirir. Həmin əyalətin Astara rayonu ərazisində olması göstərilmişdir. Lakin Alban tarixçisi M. Kalankatlı «Alban tarixi» əsərində qeyd edir ki, Sakasen Astarada deyil, Gəncə bölgəsindədir [2, s.16-39].

Cənubi Qafqaza, Anadoluya, Qara dəniz sahillərinə türkdilli Oğuz tayfalarının axını tarixdə xalqların böyük köçünə təkan vermişdir. Bu dövrdə Azərbaycana gəlib burada məskunlaşan tayfalardan biri Sabir tayfaları olmuşdur. Sabir tayfaları haqqında Ptolemey eramızın II əsrində məlumat vermişdir. Sabirlər Tobol və İrtiş çayları ətrafından Anadoluda Konyaya qədər gəlmiş və bu ərazilərdə yayılmışdır [3, s.72-76].

Albaniya tarixi haqqında əsər yazmış F. Məmmədovanın Albaniyada e.ə. I minillikdə Alban etnosunun yaşadığını və bu etnosların türkmənşəlli olmalarını sübut etmişdir.

Açar sözlər: Etnos, konsolidasiya, tayfa, komponent.

Ədəbiyyat

1. Артаманов М.И. Коммерции и скифи Л. 1974. s. 111.
2. Алиев О скифах и скифском царство в Азербайджане Переднеазиатский сборник. Том. IV, 14, 1979.
3. Kalankatlı M. Alban tarixi, Alban tarixi Müqəddimə, qeyd və şərhlər akademik Z. Bünyadovundur. Bakı.1993, 269 səh.
4. Шакидзе А.Г. Язык и письмо Кафказских Албанцев М.1960, s. 17-21.

TURKIC-SPEAKING ETHNIC GROUPS OF THE SOUTH CAUCASUS

One of the main urgent problem of Azerbaijan history is to avoid the living area of our people in all historical period and unknown problems to us. According to historical research we can say that Turkish and Turkish language people had lived in the north area of the Urmia lake lasted to Derbend. Historians convinced that Azerbaijan people is an ancient people and had lived in the area noted above.

CƏNUBİ QAFQAZDA BÖYÜK GÜCLƏRİN SİYASİ VƏ İQTİSADİ MARAQLARI

Səbinə Məmmədli

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

sebine1990tarix@mail.ru

Avrasiya məkanının geosiyasi, geoiqtisadi əhəmiyyətinə görə ən vacib bölgələrindən biri Cənubi Qafqaz hesab olunur. Cənubi Qafqazın tarixi keçmişi, zəngin təbii resurslara, enerji ehtiyatlarına, əlverişli coğrafi mövqeyə malik olması onu müasir geosiyasi proseslərin mərkəzinə çevirmişdir.

Cənubi Qafqazda maraqları (geosiyasi, iqtisadi və s.) olan əsas güc mərkəzləri bunlardır: Rusiya, İran, Türkiyə, ABŞ, Avropa İttifaqı. Qeyd etdiyimiz dövlətlərlə yanaşı Səudiyyə Ərəbistanı, Çin, Pakistan, Yaponiyanı isə regionda maraqları olan ölkələr sırasına daxil edə

bilərik. Tarixi kontekstdə yanaşdıqda Rusiya, İran və Türkiyəni regionda əsas güc mərkəzləri kimi götürə bilərik.

Cənubi Qafqazda ciddi geosiyasi, geoiqtisadi və təhlükəsizlik maraqları olan güc mərkəzlərindən biri də Avropa İttifaqıdır və geosiyasi maraqlarını bu amillər təşkil edir:

- 1) Avropa region vasitəsi ilə Mərkəzi Asiyaya çıxır;
- 2) Region (Azərbaycan) enerji resursları ilə zəngindir;
- 3) Şərq Tərəfdaşlığı və gələcək inteqrasiya.

Türkiyə Qafqazda və Mərkəzi Asiyada nüfuzunu saxlamaq və artırmaq üçün Azərbaycana təbii müttəfiq kimi baxır. Lakin Türkiyənin bölgədə olan geostrateji maraqları bəzi regional və qlobal güc mərkəzləri ilə qarşı-qarşıya qalır. Həmçinin, Gürcüstan da Türkiyənin Qafqaz geostratejiyasında əhəmiyyətli yer tutur. Bütün bunlar regionda Türkiyə – Gürcüstan – Azərbaycan strateji müttəfiqliyini vacib edir.

SSRİ dağıldıqdan və Cənubi Qafqaz dövlətləri beynəlxalq hüququn müstəqil subyektinə çevrildikdən sonra regionda xüsusi maraqları formalaşan və fəal xarici siyasət həyata keçirən dövlətlərdən biri də ABŞ-dır. Regiona yönələn xarici siyasətinin əsasında 3 amil dayanır:

1. Regionun geostrateji mövqeyi;
2. Təhlükəsizlik;
3. Zəngin enerji ehtiyatlarına malik olması.

Regionun dənizlər arasında yerləşməsi də ABŞ-ın bölgəyə olan maraqlarını daha da artırır. Amerikan geopolitikasında “dəniz hökmranlığı” əsas konsepsiyalardan biridir. Amerikan politoloqu A.Mehenin müəllifi olduğu bu konsepsiyaya əsasən, ABŞ qlobal rolunu artırmaq istəyirsə, xarici siyasət strategiyasında dünya dənizlərinə çıxmaq və onlara nəzarət etmək doktrinasına üstünlük verməlidir.

Cənubi Qafqaz regionunda maraqları olan dövlətlərdən biri də İrandır. Cənubi Qafqazda xüsusilə Azərbaycan diqqət mərkəzindədir. Azərbaycan şimala çıxış nöqtəsi və Moskva-Tehran arasında dəhliz rolunu oynayır. Həmçinin 30 milyondan artıq azərbaycanlının yaşaması və gələcəkdə onların Şimali Azərbaycanla birləşmək istəyinin baş qaldırması İrani bərk narahat edir. Xəzərin statusu məsələsi ilə də bağlı həmişə bu iki dövlət arasında narazılıq olub [1].

Bu gün Avrasiyada dünyanın güc mərkəzlərinin geosiyasi maraqlarının kəşiməsindən danışarkən, ilk öncə enerji resursları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi, Qərb-Şərq, Şimal-Cənub geosiyasi münasibətlərinin, onların iqtisadi-ticarət əlaqələrinin üzərində yerləşən Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz göz önünə gəlir. Bu bölgə əvvəlki dövrlərdə özünün xüsusi geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikası ilə XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərindən Rusiya imperiyası və Osmanlı dövlətinin, XX əsrin əvvəllərindən Avropanın və ABŞ-ın, SSRİ dağıldıqdan sonra XX əsrin sonlarından bütün qlobal dünyanın diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Region ümumi xarakteristikasına görə Avrasiyanın böyük geosiyasi oyunların məkanı hesab edilsə də, ilk öncə neft-qaz amili güc mərkəzlərinin diqqətini cəlb etmişdir.

TASİS proqramı çərçivəsində, 1993-cü ildə Avropa İttifaqının təşəbbüsü ilə Brüsseldə keçirilən “Şərq-Qərb nəqliyyat təhlükəsizliyi” beynəlxalq konfransında TRACECA layihəsi irəli sürülmüşdür. Cənubi Qafqaz və Orta Asiyayı təmsil edən səkkiz prezidentin iştirak etdiyi zirvə görüşündə müzakirə olunmuş və qəbul edilməsi haqqında “Brüssel bəyannaməsi” imzalanmışdır. Qədim Şərq-Qərb “İpək yolu” dəhlizinin yeni şəraitdə bərpası, TRANS AVRASIYA nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturalarının yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsi bəyannamədə öz əksini tapmışdır. Davamında Avropa İttifaqının ayırdığı 300 milyon dollarlıq kredit hesabına proqramın reallaşdırılmasına qərar verilir. Həmçinin konfransda müəyyən edilmiş marşrut üzrə Qazaxıstanın “Drujba” adlı dəniz dəmir yolu stansiyasından başlayaraq Daşkənd, Aşqabad,

Türkmənbaşı, Bakı, Tbilisi, Poti, sonra bərə vasitəsi ilə Odessa-Bakı, Bolqarıstan, Rumıniya, Türkiyə, o cümlədən yenə də bərə vasitəsilə Atırav-Aktav-Bakı xətti ilə TRANS AVRASIYA yük daşıma sisteminin və dəhlizinin yaradılmasına başlanır [2].

Böyük İpək Yolunun bərpası istiqamətində davamlı işlər həyata keçirdən Azərbaycan Respublikası, nəhayət 2005-ci ildə Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə də qoşuldu. Bu da, ölkənin Şərq-Qərb (Böyük İpək Yolu) və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində Avropa və Asiyanın mühüm nəqliyyat tranzit qovşağına çevrilmək imkanları daha da artdı. Xüsusilə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri layihələrinin ikisində də iştirak edən yeganə ölkədir.

Bu gün “Dəmir İpək Yolu” adlandırılan Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu Çinin elan etdiyi, Azərbaycan da daxil olmaqla, bir sıra ölkələrin dəstəklədiyi “Bir kəmə, bir yol” iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilib. BTQ-nin başlıca vəzifəsi Çindən və Cənub-Şərqi Asiyanın digər ölkələrindən Avropaya yüklərin daşınmasıdır. Təbii ki, bu dəmir yolu qitələrarası daşımalar üçün böyük imkanlar yaradacaq.

Avrasiyanın nəqliyyat xəritəsini yeniləyən BTQ Azərbaycanı əhəmiyyətli tranzit daşımalar mərkəzinə çevirib və bu yol ilə gələcəkdə 15 milyon tonadək yük daşımaq mümkün olacaq [3].

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, region, geosiyasi, geoiqtisadi.

Ədəbiyyat

1. <https://ovqat.com/prizma/65072-cenubi-qafqazin-tehlikesizlik-muhitine.html>
2. Ə.X. Həsənov. Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti. Bakı 2016 səh 10, 175-176.
3. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/iitkm-in-sobe-mudiri-aqil-esedov-beynelxalq-neqliyyat-dehlizlerinden-istifade-muasir-dovrun-cagirisidir-896>

POLITICAL AND ECONOMIC INTERESTS OF GREAT POWERS IN THE SOUTH CAUCASUS

The South Caucasus region has always been in the center of attention due to its favorable geographical position throughout history, and as a result of this, it maintains its importance as a region today. In fact, the clash of the interests of major countries here has positive aspects as well as negative aspects. This helps the region achieve positive results in the economic and cultural spheres and in the development of international trade.

XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİNDƏ ABŞ-İN AZƏRBAYCAN SİYASƏTİNƏ VƏTƏN TARİXŞÜNASLIĞI PRİZMASINDA BAXIŞ

Balamirzə Məmmədli

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

balamirzamammadli@gmail.com

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra dünyanın yeganə supergücünə çevrilmiş ABŞ-ın xarici siyasət xəttində Cənubi Qafqazın yenidən müstəqillik qazanmış dövlətləri, o cümlədən Azərbaycan tezliklə mühüm istiqamətlərdən birinə çevrilməyə başladı. Bunun nəticəsidir ki, artıq 1991-ci ilin dekabrın 25-də ABŞ Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini tanımış, bununla da iki ölkə arasında ilk diplomatik münasibətlər qurulmuşdu. 1992-ci ilin fevralında ABŞ

dövlət katibi C. Beykerin Bakıya işgüzar səfərini isə tədqiqatçı U. Hüseynovanın təbircə desək, ABŞ-ın Azərbaycanda strateji maraqlarının əsasının qoyulması kimi xarakterizə etmək olar [13, s.78]. XX əsrin sonlarında ABŞ-ın Azərbaycan ilə münasibətləri ziddiyyətli və anlaşılmaz mərhələdən – strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qədər mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir ki, bu da Vətən tarixşünaslığında Elman Nəsirov, Əli Həsənov, Musa Qasımlı, Hafiz Paşayev, Füzuli İsmayılov, Utarida Hüseynova, Bircə Bayramova, İsmayıl Musa, Səbinə Qaraşova, Xatirə Heydərova, Şəhriyar Məmmədov, Raminə Hüseynli və s. kimi bir çox tədqiqatçıların əsərlərində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan ilə ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulduğu dövr ölkəmizin ağır dövrlərinə – Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müharibə mərhələsinə keçid etməsi ilə səciyyələnir. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycanla danışıqların ilk vaxtından ABŞ münaqişənin ATƏM çərçivəsində həllinə tərəfdar çıxdığını bildirmiş, 1992-ci ilin martın 24-də münaqişənin həlli üzrə ATƏM-in Minsk qrupu yaradılmışdı. 1992-ci ilin aprelində senator D. Dekonsininin rəhbərliyi ilə ABŞ Konqresinin nümayəndə heyəti Bakıya göndərildi ki, İ. Musa həmin səfəri “kəşfiyyət missiyaları” kimi xarakterizə edir [9, s.507]. Ə. Həsənov isə belə qənaətə gəlir ki, amerikalıların məqsədi bu yolla Azərbaycanı hərtərəfli öyrənmək, bu dövlətə münasibətdə ABŞ-ın gələcək xarici siyasətinin konturlarını müəyyənləşdirmək idi [3, s.145-146]. Bu zaman demokratiya və ədalət prinsiplərini əsas tutan ABŞ rəhbərliyinin: “ABŞ hər hansı bir ərazinin statusunun zorakılıq əsasında birtərəfli qaydada dəyişdirilməsi ilə razılaşmayacaqdır”, – deyə bildirməsi Azərbaycan üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdi. Lakin, ABŞ-ın Azərbaycan siyasətində ilk vaxtlar bir sıra ziddiyyətlər özünü göstərməyə başladı. ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin ilk illəri Vətən tarixşünaslığında “anlaşılmaz münasibətlər” kimi xarakterizə edilir ki, bunun da ən mühüm səbəblərindən biri ABŞ Konqresində qəbul edilmiş “Azadlığı müdafiə aktı”nın anti-Azərbaycan xarakterli 907-ci maddəsidir (Section 907). 1992-ci il oktyabrın 24-də ABŞ Prezidenti C. Buş tərəfindən imzalandıqdan sonra qüvvəyə minmiş “Azadlığı müdafiə aktı” (Freedom Support Act) postsovet məkanındakı yeni müstəqil dövlətlərin demokratiya, açıq cəmiyyət və bazar iqtisadiyyatı yolunda irəliləməsi məqsədilə onlara ABŞ tərəfindən göstərilən maliyyə, texniki və digər yardımları nizama salaraq sistemləşdirməyə xidmət edirdi. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən akt eyni zamanda ABŞ-ın öz milli maraqlarına xidmət edirdi. Belə ki, “Azadlığı müdafiə aktı”nın həm də yeni respublikaların inkişafına dəstək verməklə onların yenidən vahid mərkəzə tabe etdirilməsinin qarşısını almaq, ABŞ-ın nüfuzunu keçmiş sovet respublikaları arasında yaymaq, yeni təsir rıçaqları əldə etmək kimi amerikalı milli və siyasi maraqlarına xidmət etməsi qənaətinə gəlmək olar. Bununla belə, istənilən halda Sovet İttifaqının qalıqları üzərində ayağa qalxaraq öz dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirməyə çalışan yeni respublikalar üçün hər cür xarici yardım həyati əhəmiyyət kəsb edirdi, o cümlədən də Azərbaycan üçün. Vətən tarixşünaslığında göstərilir ki, “Azadlığı müdafiə aktı” “demokratiyanın inkişafı və azad bazar iqtisadiyyatına keçid” məqsədi ilə Azərbaycan da daxil olmaqla postsovet ölkələrinə 460 milyon ABŞ dolları həcmində yardımı nəzərdə tuturdu [7, s.156; 1, s.121; 5, s.41]. Lakin, təəssüf ki, yenicə müstəqillik əldə etmiş ölkəmiz heç bir obyektiv əsas olmadan bu nəhəng yardımdan məhrum edildi.

E. Nəsirov və problemin digər tədqiqatçıları yazırlar ki, 907-ci maddə ilə Azərbaycana qarşı belə bir iqtisadi sanksiyanın tətbiqi ABŞ Konqresində rəsmi olaraq bu cür izah edilirdi: “Bu və ya digər qanunvericilik aktları çərçivəsində Birləşmiş Ştatların Azərbaycana iqtisadi yardımını o zamana qədər mümkün olmayacaq ki, ABŞ Prezidenti müəyyən etmiş olsun və bu haqda Konqresə xəbər çatdırsın ki, Azərbaycan hökuməti bütün blokadaları, Ermənistan və Dağlıq Qarabağa qarşı zor gücünün istifadəsini dayandırmaq üçün əməli iş görür” [1, s.23]. Beləliklə, beynəlxalq aləmdə

de-yure səviyyədə tanınmış əraziləri Ermənistanın işğal ordusunun təcavüzünə məruz qaldığı halda Azərbaycan “blokada və zor tətbiq etməkdə” günahlandırılırdı. Ölkəmizə qarşı belə bir qərarın qəbul edilməsi heç şübhəsiz ki, ədalətsiz və qərəzli idi. Bu səbəbdəndir ki, Ə. Həsənov sözügedən maddəni müstəqil dövlət quruculuğu yolunu tutmuş və zorla müharibəyə cəlb edilmiş Azərbaycan üçün çox ağır zərbə kimi xarakterizə edir [4, s.231]. X. Heydərova 907-ci maddəni ikitərəfli münasibətlərə soyuqluq gətirən, Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində ciddi problemlər yaradan amil adlandırır [2, s.381]. Vətən tarixşünaslığında bir çox tədqiqatçılar (R. Mehdiyev, S. Qaraşova və d.) isə 907-ci maddənin “Azadlığı müdafiə aktı”na əlavə edilməsini ABŞ hökumətinin Azərbaycan və Ermənistanla bağlı xarici siyasətində ikili standartlardan çıxış etməsi kimi qiymətləndirirlər [8, s.24; 6, s.283]. “Kerri düzəlişi” kimi də tanınan 907-ci maddənin hansı səbəbdən qəbul edilməsi məsələsinə fərqli yanaşmalar Vətən tarixşünaslıqda geniş müzakirələr doğurmuşdur. Həmin mövqeləri əsasən 2 cür qruplaşdırmaq olar: 1) ABŞ-da mövcud olan güclü erməni diasporunun və lobbisinin aktiv fəaliyyətləri; 2) Azərbaycan Respublikasında o vaxtkı iqtidarın – Ə. Elçibəy hökumətinin səriştəsiz xarici siyasəti. ABŞ Konqresi tərəfindən anti-Azərbaycan xarakterli 907-ci maddənin qəbul edilməsinin səbəbləri ilə bağlı Vətən tarixşünaslığında fərqli yanaşmalar olsa da, onların müqayisəli təhlilindən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, ABŞ-ın Azərbaycanla bağlı xarici siyasətində sözügedən maddənin yer alması konkret bir səbəblə deyil, səbəblər kompleksi ilə bağlıdır.

Azərbaycan-ABŞ münasibətləri böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin 1993-cü ilin yayında siyasi hakimiyyətə böyük qayıdışından sonra yeni və mühüm mərhələyə qədəm qoydu. Vətən tarixşünaslığında əksər tədqiqatçılar, o cümlədən Ə. Həsənov yazır ki, 1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyevin Azərbaycanın rəhbərliyinə qayıtmasından sonra respublikamızın xarici siyasəti, o cümlədən ABŞ ilə münasibətləri yeni mərhələyə qədəm qoyaraq daha məqsədyönlü xarakter aldı, daha ardıcıl surətdə həyata keçirilməyə başladı [3, s.151]. 1994-cü ilin mayın 4-də Azərbaycan ABŞ Prezidenti B. Klintonun xarici siyasət təşəbbüsü olan “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşuldu. Müharibə şəraitində olan Azərbaycanın sözügedən proqrama qoşulması Vətən tarixşünaslığında birmənalı şəkildə müsbət hadisə kimi xarakterizə olunur. Məsələn, S. Mustafayeva bunu ölkəmizin rəsmi Vaşinqtonla hərbi-siyasi əməkdaşlığına təkan verən amil kimi səciyyələndirir [10, s.152]. 1994-cü ilin sentyabrın 20-də ARDNŞ ilə 7 dövlətin (ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı – B.M.) 13 neft şirkəti arasında Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorunda neft yataqlarının birgə hasilatı və işlənməsinə dair “Əsrin müqaviləsi” imzalanarkən, həmin şirkətlər arasında ABŞ-ın “Amoko”, “Penzoyl”, “Yunokal”, “Ekson” kimi iri neft şirkətləri mühüm yer alaraq ümümlikdə 40%-lik paya sahib oldular. 1997-ci ilin 27 iyulundan – 6 avqustunadək Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a ilk dəfə olaraq rəsmi səfər etməsi iki ölkə arasındakı münasibətlərdə çox mühüm tarixi hadisə oldu. Vətən tarixşünaslığında bu hadisə birmənalı olaraq Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin zirvəsi, yeni mərhələnin başlanğıcı, dönüş anı kimi xarakterizə olunur. H. Paşayev sözügedən səfəri ABŞ-Azərbaycan münasibətlərini yeni strateji səviyyəyə qaldırmağa kömək edən hadisə kimi qiymətləndirir [12, s.125].

Beləliklə, dünyanın ən mühüm güc mərkəzlərindən biri olan ABŞ-ın xarici siyasətində Azərbaycan məsələsi Vətən tarixşünaslığındakı çoxsaylı araşdırmalarda – monoqrafiya, dərslük, elmi məqalələrdə və s. geniş şəkildə öz əksini tapmış, mühüm tədqiqat obyektinə olmuşdur. Həmin tarixşünaslıq materiallarının müqayisəli təhlili problemi daha dərinə və hərtərəfli tədqiq etməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa və lazımı nəticələr çıxarmağa əlverişli şərait yaradır.

Açar sözlər: ABŞ, Azərbaycan Respublikası, xarici siyasət, beynəlxalq münasibətlər, Vətən tarixşünaslığı.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Z. (2001). Beynəlxalq münasibətlərdə diasporların rolu. Nurlan, Bakı.
2. Heydərova, X. (2013). ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinə soyuqluq gətirən amillər. Tarix və onun problemləri, №2, 381–386.
3. Həsənov, Ə. (1998). Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Azər nəşr, Bakı.
4. Həsənov, Ə. (2005). Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı.
5. Hüseynov, İ. (2016). Azərbaycanın ABŞ-da tanınması: maraqlı qrupları və diaspor. Geostrategiya, №5 (35), 40–42.
6. Qaraşova, S. (2018). ABŞ-Rusiya: postsovet məkanını uğrunda mübarizə. Səda, Bakı.
7. Qasımlı, M. (2015). Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. II hissə. Mütərcim, Bakı.
8. Mehdiyev, R. (2015). İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan. Şərq-Qərb, Bakı.
9. Musa, İ. (2011). Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı Universiteti, Bakı.
10. Mustafayeva, S. (2009). ABŞ və Böyük Britaniyanın ən yeni tarixi (1918-2007-ci illər), ADPU-nun nəşriyyatı, Bakı.
11. Nəsirov, E. (1998). Azərbaycan-ABŞ münasibətləri (1991-1997-ci illər). Respublika Xatirə Kitab Evi, Bakı.
12. Pashayev, H. (2009). Azerbaijan-US relations: from unjust sanctions to strategic partnership. Azerbaijan in global politics. Crafting foreign policy, Azerbaijan Diplomatic Academy, Baku.
13. Гусейнова, У. (2000). Азербайджан-США. Перспективы сотрудничества (90-е годы). Нурлан, Баку.

AZƏRBAYCANDA NƏQLİYYAT LOQİSTİKA SİSTEMİ: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ PERSPEKTİVLƏR

İlyas Məmmədov, Svetlana Həşimova

ADAU, Gəncə, Azərbaycan

Dünya iqtisadiyyatının inkişafının hazırkı mərhələsində nəqliyyat loqistika sisteminin inkişaf etdirilməsi xüsusi aktualıq daşıyır. Loqistika fəaliyyəti coğrafi mövqə, insan faktoru, maliyyə və informasiya ehtiyatlarından bilavasitə asılı olduğundan, onun inkişaf səviyyəsi insan fəaliyyətinin bütün aspektlərini özündə əks etdirir. İstehsalçı, ixracatçı, idxalatçı və istehlakçı subyektlərin müxtəlif ölkələrdə olmasına rəğmən, malların istehlakçıya çatdırılması müxtəlif ölkələrin dövlət və gömrük sərhədi üzərindən həyata keçirildiyindən, təhlükəsizlik, zaman, tarif kimi meyarlar beynəlxalq loqistikanın mühüm xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Üstəlik, son illərdə dünyada meydana gələn və yayılan müxtəlif pandemiya ilə əlaqədar özünümühafizə tədbiri kimi ölkələrin sərhədlərini bağlanması, planetin ayrı-ayrı regionlarında mövcud olan hərbi-siyasi münaqişələr beynəlxalq loqistikanın fəaliyyətində bir-sıra problemlərin meydana çıxmasına səbəb

olmuşdur. Yaranmış obyektiv və subyektiv amillər iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarından daxili və xarici bazarda öz mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün yeni loqistika sistemlərinin və marşrutlarının müəyyənəndirilib əldə edilməsini tələb edir. Nəzərə alsaq ki, loqistika təkcə daşınma xidmətlərini yox, həm də məhsulların saxlanması, qablaşdırılması, ayrı-ayrı ölkələrin gömrük qaydalarına müvafiq rəsmiləşdirilməsi və s. kimi kompleks prosedurları özündə birləşdirir, onda onun nə qədər əhəmiyyətli olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür.

Nəqliyyat logistika sisteminin səmərəli təşkili paralel olaraq ölkədaxili, ölkəxarici və tranzit yüklərin vaxtında, əlverişli şərtlərlə və itkisiz daşımalarını həyata keçirməklə, istehsal subyektlərinin fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin edilməsinə şərait yaradır. Başqa sözlə, iqtisadi subyektlərin fasiləsiz rejimdə məhsuldar fəaliyyəti zəruri xammal və avadanlıqların vaxtında çatdırılması, tədarük edilməsi, nəqlinin təşkili nəqliyyat xidmətlərinin çevikliyi, logistika infrastrukturunun səmərəli olması hesabına mümkün olur.

Beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat qovşaqlarının kəşimə nöqtələrinin - marşrutlarının potensialından səmərəli yararlanmaq, hava, dəniz, avtomobil, dəmir yolu və digər nəqliyyat növlərindən eyni vaxtda məhsuldar istifadə olunması yükdaşıma dinamikliyinə əlverişli şərait yaradır. Qeyd olunan istiqamətdə xidmətlərin arealının genişləndirilməsi, həcmnin artırılması, söz yox ki, yerinə yetirilən xidmətlərin müqabilində daxil olan maliyyə resurslarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu da ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına əlavə gəlir deməkdir. Hesablamalar göstərir ki, inkişaf etmiş nəqliyyat və logistika sistemi ÜDM-də 3 faizədək birbaşa artıma imkan verir [1].

Şərqlə Qərbi birləşdirən mühüm nəqliyyat marşrutu hesab olunan İpək Yolunun ölkəmizin ərazisindən keçməsi burada logistika sahəsində qədim ənənələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ölkəmizin yerləşdiyi ərazinin coğrafi mövqeyi—Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşməsi, Rusiya, İran, Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan və Xəzər dənizi vasitəsilə Orta Asiya respublikaları ilə həmsərhəd olması, onun mühüm nəqliyyat qovşaqlarının mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Böyük İpək Yolu marşrutu üzrə nəqliyyat dəhlizinin imkanlarının genişlənməsi və buradakı potensialdan məhsuldar istifadə olunması ölkəmizin, o cümlədən bir çox dünya dövlətlərinin milli iqtisadi maraqları dairəsindədir. Buna görə də ölkəmizdə həmin dəhliz üzrə nəqliyyat-logistika imkanlarının obyektiv dəyərləndirilməsi və səmərəli istifadə olunması məsələlərinə strateji yanaşma formalaşmışdır. İpək Yolunun bərpasından sonra ölkəmiz artıq təkcə tranzit ölkə kimi deyil, eyni zamanda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft boru kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru xətti, Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu, “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi kimi beynəlxalq layihələrin təşəbbüskarı və icraçısı kimi çıxış edir. Dünyanın ən iri 100 layihəsindən biri sayılan Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu istismara verildiyi çox da uzun olmayan müddətdə qitələrarası daşıma üçün geniş imkanlar açıb. Çin ilə Avropa ölkələri arasında ən qısa marşrut olan bu dəmir yolunun yaratdığı əlverişli şərait, bir çox ölkələri, xüsusilə Şərqi ölkələrinin diqqətini cəlb edib. Bu dəmir yolu xətti Asiya ilə Avropa arasında ən qısa yol olmaqla, yüklərin daşınmasına sərf edilən vaxtı 2 dəfədən çox azaltmağa imkan verir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Mərkəzi Asiya ölkələrinin – Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Tacikistan və Əfqanıstanın Avropa və dünya bazarlarına çıxışını asanlaşdırmaqla, Çinin elan etdiyi “Bir kəmə, bir yol” iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilməklə, gələcəkdə bu yolla yük daşıma həcminin 15 milyon tonadək çatdırılması mümkün olacaqdır.

Cədvəl 1. Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, 1000ton [12]

Göstəricilər	2018	2020	2022	2018-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə %-lə
Cəmi	230144	188629	218903	95,03
Dəmir yolu	13954	14631	18730	134,22
o cüm. tranzit	3045	4132	7478	2,46 dəfə
Dəniz yolu	8236	5982	7519	91,29
Hava yolu	208	458	407	195,67
Boru kəməri	58402	56040	66035	113,07
Neft kəməri	41491	34720	37782	91,06
Qaz kəməri	16911	21320	28253	167,07
Avtomobil	149344	111518	126025	84,39

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, təhlil edilən dövrdə ümumi daşımaların həcmi azalsa da dəmir yolu ilə, xüsusilə tranzit daşınan yüklərin həcmi nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır. Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə daşımaların təqribən 15% azalması, bir tərəfdən regionda yayılmış pandemiya ilə əlaqədar, digər tərəfdən isə ixrac yönlü məhsulların dəmir yolu vasitəsilə daşınmasına üstünlük verilməsilə izah olunur. Pandemiya ilə əlaqədar yaranan problemlər özünü hava nəqliyyatı ilə yük daşımalarının həcmində artmasında da aydın biruzə verir.

BTQ-nin əsas missiyası yalnız Asiya ilə Avropa arasında yükdaşımalarını həyata keçirmək deyil. Eyni zamanda, Şimaldan və Cənubdan gələn yüklərin Asiya və Avropaya daşınmasını təmin edilməsinin mümkünlüyü bu dəmir yolu xəttinin əhəmiyyətini daha da yüksəltdirmiş olur. Son illərdə Rusiya-Ukrayna münasibətlərinin gərginləşməsi və nəhayət, 2022-ci ilin əvvəllərindən mövcud gərginliyin artıq müharibə fazasına keçməsindən sonra, Qərbi ölkələri tərəfindən Rusiyaya tətbiq olunan beynəlxalq iqtisadi sanksiyalar, Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrində və digər regionlarda yaranmış hərbi-siyasi vəziyyət mövcud reallıqlara uyğun olaraq bu nəqliyyat qovşağının həm iqtisadi, həm də siyasi əhəmiyyəti daha da yüksəlmişdir. “Şimal-Cənub” və “Şərqi-Qərbi” kimi Beynəlxalq layihələrin hər ikisində iştirak etməklə ölkəmiz, təşəbbüskarı olduğu bu nəqliyyat loqistika marşrutlarının iqtisadi cəhətdən ən optimal marşrut olduğunu sübut etməyə nail olmuşdur. Marşrutun yük bazasının əsas hissəsini Hindistan və Körfəz ölkələrinin Rusiya, Skandinaviya bölgəsi və Şimali Avropa ölkələri ilə ticarəti təşkil edir ki, bu da kifayət qədər geniş coğrafi ərazini əhatə edir.

Yük daşımalarının böyük hissəsini həyata keçirən sahələrdən biri də avtomobil nəqliyyatı sektorudur. Bu sahədə istər parkın yenilənməsi, istər yük daşımalarında keyfiyyətin yüksəlməsi prioritet məsələlər kimi diqqət mərkəzində saxlanılıb. Son 20 il ərzində ölkəmizin beynəlxalq avtomobil daşımaları bazarının inkişafı, yerli daşıyıcıların təşviqi və onların bazar payının artırılması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Daşımalarda istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinin parkı genişləndirilib.

Ölkəmizdə nəqliyyat sektorunun fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili istiqamətində görülən işlər nəticəsində yük daşımalarının ümumi həcmi artıb. Belə ki, 2003-cü ildə ölkəmizdən avtomobil nəqliyyatı ilə 59 milyon 100 min ton həcmində yük daşınıbsa, 2023-cü ildə bu rəqəm 134 milyon 200 min ton olub.

Bütün ikitərəfli daşıma istiqamətləri üzrə milli daşıyıcıların bazar payı artmışdır. 2022-ci il ilə müqayisədə 45.91%-dən (101843), 2023-cü ildə 52.77%-ə (135441) qalxıb [9].

Beynəlxalq daşımalarda iştirak edən yerli avtonəqliyyat vasitələrinin sayı dəfələrlə artaraq 12 min 700-ü keçib. Eyni zamanda beynəlxalq daşıyıcılar tərəfindən avtomobil nəqliyyatı ilə ölkəmiz üzərindən aparılan tranzit yükdaşımaları son illər ərzində 6 dəfə artaraq 4,4 milyon ton təşkil edib [9].

Loqistikanın inkişafına təsir edən amillər içərisində regionun coğrafi mövqeyindən əlavə, ölkədə aparılan iqtisadi siyasət mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mövcud reallıqlara uyğun, ölkə iqtisadiyyatının inkişafının strateji xəttinə müvafiq mühüm prioritetləri özündə birləşdirən və nəzərdə tutulan strateji hədəflərə çatmaq üçün 2016-cı ildə, fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirəcək ticarət və loqistikanın inkişafının strateji yol xəritəsi işlənilib hazırlanmışdır. Yol xəritəsində başlıca hədəflərin dəf edilməsi əsasən 3 mərhələ - 2020-ci ilə qədər yükdaşımaların cəlb edilməsi ilə yanaşı, regional tranzit yükdaşımalarında əlavə dəyərin yaradılması məsələlərinin həll edilməsi, 2025-ci ilə qədər loqistika və ticarət infrastrukturunu təkmilləşdirilməsi istiqamətində tənzimləyici amillərin həyata keçirilməsi, 2025-ci ildən etibarən isə digər ölkələrlə güclü əlaqələrə malik səmərəli fəaliyyət göstərən logistik mərkəzlər vasitəsilə Azərbaycanın regional logistika mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək nəzərdə tutulmuşdur [4].

Milli iqtisadi maraqlardan çıxış edərək, strateji hədəflərə çatmaq istiqamətində başlıca məqsəd ölkədə bir sıra loqistika mərkəzlərinin yaradılması hesabına regionun tranzit ticarətində Azərbaycanın payının artırılmasına nail olmaqdan ibarətdir:

1. Mərkəzi Asiya Qara dəniz marşrutunun 40%-i;
2. Mərkəzi Asiya və Avropa marşrutunun 25%-i;
3. Çin və Avropa marşrutunun 3%-i;
4. Rusiya və İran marşrutunun 40%-i;
5. İran və Qara dəniz marşrutunun 25%-i[3].

Qeyd olunan strateji nəticələrin əldə edilməsi yuxarıda qeyd olunan təbii-coğrafi və iqtisadi amillərlə yanaşı, texniki-texnoloji və təşkilatı amillərdən də bilavasitə asılıdır. Ölkədə avtomobil, dəmir yolu, su və hava yollarının daxil olduğu müasir nəqliyyat sisteminin, onun infrastrukturunun mövcudluğu, inkişaf səviyyəsi daşınacaq yüklərin xüsusiyyətlərinə və marşrutun istiqamətinə uyğun daşımaların müxtəlif nəqliyyat vasitələrilə həyata keçirilməsinə imkən verir. Bu isə illər öncə ölkə başçısı tərəfindən ölkədə istehsalın, ixracın, loqistikanın şaxələndirilməsi istiqamətində müəyyənləşdirilmiş və həyata keçirilməsi davam edən mühüm iqtisadi siyasətin nəticəsidir. Müxtəlif dövrləri əhatə edən ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına, avtomobil, dəmir yolu, gəmiçiliyin inkişafına dair xüsusi roqramlarının, qanunların qəbul edilməsi, Tranzit Yükdaşımalar üzrə Koordinasiya Şurasının yaradılması və s. kimi mühüm sənədlərin qəbulu loqistikanın şaxələndirilməsinə, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yardım edəcək tədbirlərin cictimənin mühüm tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməlidir. 2017-ci ildə rəqəmsallaşma, innovasiya, yüksək texnologiyalar və rabitə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə Nəqliyyat Nazirliyi Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi ilə birləşdirilərək, onların əsasında Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yaradılmışdır. 2021-ci ildən Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi adlandırılan bu qurumun yaradılması ölkənin loqistika xidmətlərinin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsinə, bu sahədən daxilolmaların artırılmasına geniş imkanlar yaratmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafının hazırkı mərhələsində ixrac potensialının yüksəldilməsində ixrac yönü yerli məhsulların həcmnin, çeşidinin artırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsilə yanaşı, nəqliyyat-loqistika xidmətlərinin yaxşılaşdırılması da mühüm amillərdəndir. Bu istiqamətdə daxili və xarici yükdaşımaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində ölkə daxili ilə yanaşı

ölkə xaricində də beynəlxalq rəqabətə tab gətirəcək loqistika şirkətlərinin və loqistika mərkəzlərinin yaradılmasının polu böyükdür. Təsadüfi deyildir ki, dövlət başçısı dəfələrlə öz çıxışlarında yerli sahibkarlara xaricdə logistika mərkəzləri yaratmağın təşviqilə bağlı bildirmişdir ki, biz bazarları, indiki durumu və perspektivləri çox dəqiq təhlil etməliyik və yeni bazarlara çıxış əldə etməliyik. Biz xarici bazarlarda öz mövqelərimizi möhkəmləndirməliyik və bunun üçün logistika mərkəzlərinin yaradılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır [7].

Bu istiqamətdə aparılan iqtisadi siyasət, son illərdə beynəlxalq münasibətlər fonunda intensivləşdirilən ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr ölkəmizin regionun mühüm nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevirmək strategiyasının tərkib hissəsi olan, “Şərqi-Qərb”, “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizlərinin kəşf etməsində - Qazaxstanın Aktau şəhərində ölkəmiz tərəfindən xaricdə yaradılan birinci Loqistika Mərkəzi, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı ərazisində azad iqtisadi zonanın, həmçinin Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava limanında logistika qovşağının yaradılması hesabına tranzit yüklər üzrə əlavə dəyərin formalaşdırılması imkanları ölkənin tranzit imkanlarının genişləndirilməsində həlledici rol oynayır. Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti üçün birbaşa yığılma məntəqəsi funksiyasını yerinə yetirməklə, şimal, cənub, şərq və qərb istiqamətlərindən dəhlizlər üzrə ölkəmizə daxil olan yüklərin Bakı-Tbilisi-Qars üzrə Avropa istiqamətində və ya gəmilərlə şərq istiqamətində daşınmasını təmin edən səmərəli və davamlı logistika zəncirinin mühüm halqasına, regionun mühüm Loqistika Mərkəzinə çevrilmişdir. İşğaldan azad edilən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda tikilən hava limanları bu iqtisadi rayonların ölkənin iqtisadiyyatına reintegrasiyasından əlavə, ölkəmizin hava nəqliyyatı ilə yükdaşımalardakı rolunu da artıracaq. Azad olunmuş ərazilərin iqtisadiyyatının region bazarları üzrə şaxələnməsinə xüsusi töhfə verəcək, həmin yerlərdə istehsal olunacaq sənaye məhsullarının dünya bazarına çıxarılması və bütövlükdə regionun ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaradacaqdır.

44 günlük Vətən müharibəsindəki qələbə nəqliyyat-loqistika sahəsində də yeni reallıqlar yaratmışdır. Bu möhtəşəm qələbə nəticəsində yeni nəqliyyat-loqistika marşrutunun “Orta dəhliz”in yaradılması reallaşdırılmaqdadır. Bu marşrut Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Azərbaycandan Türkiyəyə daşınan yükləri qısa müddətdə Avropa və Yaxın Şərq ölkələrinə çatdırmaq imkanı yaradacaqdır. Həmin ərazilərdə avtomobil və dəmir yolu infrastrukturunun yenidən qurulması istiqamətində nəzərdə tutulan layihələrin böyük əksəriyyəti artıq yerinə yetirilmişdir. Yaxın gələcəkdə işğaldan azad olunan Zəngilan rayonu iri regional loqistika mərkəzinə çevriləcəkdir. Fəaliyyətdə olan marşrutlar üzrə Şərqdən Qərbə, Qərbdən Şərqə yük daşımalarının səviyyəsi qənaətbəxş olsa da, geosiyasi kontekstdə yeni marşrutun əhəmiyyəti daha böyükdür.

Cədvəl 2. Nəqliyyat sektorunda daşımalardan əldə olunan gəlir, min manat (müvafiq illərin faktiki qiymətlərlə)

Göstəricilər	2018	2020	2022	2018-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə %-lə
Cəmi	6231943	7006367	10873130	174.47
Dəmir yolu	270841	274827	398967	147.31
Dəniz yolu	170567	168987	248813	145.87
Hava yolu	2066918	3035229	4904810	2.37dəfə
Boru kəməri	1272532	2323741	3567157	2.8dəfə
Neft kəməri	1539697	1127013	1238914	80.47
Qaz kəməri	732835	1196728	2328243	3.18dəfə
Avtomobil	1396899	1181960	1692633	121.17

Qeyd edildiyi kimi, loqistika xidmətinin səmərəli təşkili dövlət büdcəsinin formalaşmasına öz müsbət təsirini verir. Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, neft kəməri istisna olunmaqla, bütün nəqliyyat vasitələrilə daşımalarından əldə olunan gəlir yüksəlmişdir. Bu isə ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında pozitiv göstərici kimi dəyərləndirilməlidir.

Loqistika marşrutunun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində digər amillərlə yanaşı, yük daşımalarının daha da optimallaşdırılması məqsədilə daşımalarda zəruri sənədləşmələrin, sərhad-buraxılış məntəqələrində malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsinin sadələşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu istiqamətdə, xüsusilə, tranzit daşımalarda vaxt itkisini minimuma endirmək məqsədilə gömrük prosedurlarının operativliyini təmin etmək üçün Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən Transxəzər gömrük tranzit portalının yaradılmasının əhəmiyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir. Transxəzər gömrük tranzit portalı Xəzər dənizi ilə daşımalarda Şərqlə Qərbi birləşdirən rəqəmsal mexanizmə çevriləcək [5]. Bu da tranzit ölkələrin ərazisindən malların sürətli daşınmasını təmin edəcək, quru və dəniz limanları arasında multimodal daşımalara səmərəli nəzarət üçün şərait yaradacaqdır. Multimodal daşıma növü strateji cəhətdən uğurlu yerləşən terminallar, intensiv dəmir yolu reysləri və böyük tərəfdaşlar şəbəkəsi ilə ən sərfəli daşıma şərtini seçib yükün təyinat yerinə doğru təhlükəsiz hərəkətinin bütün mərhələlərində müşayiətini təmin etməklə "qapıdan qapıya" çatdırılma prinsipini həyata keçirməyə imkan yaradır.

Avropaya yeni mənbədən və yeni marşrutla mavi yanacaq çatdıran 3500 kilometrlik "Cənub qaz dəhlizi" ixrac xəttinin istismara verilməsilə Avropanın enerji bazarını şaxələndirəcək və onun enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək yeni enerji təchizatı layihəsi uğurla tamamlandı. Bu, ölkəmiz üçün də xüsusi əhəmiyyətli hadisədir. Çünki Azərbaycan artıq Avropa bazarı üçün təbii qaz ixracatçısıdır və regionlararası iqtisadi əməkdaşlığa, enerji mənbələri və marşrutlarının şaxələndirilməsinə öz sanballı töhfəsini verir.

2024-cü ilin martın 1-də "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və "Yaşıl Enerji" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclaslarında Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir: Biz şaxələndirmə haqqında danışarkən mövqeyimiz hər zaman dəyişməz olub və bu gün də belədir - şaxələndirmə yalnız marşrutlara deyil, həm də mənbələrə şamil edilməlidir"[4]. Son illərdə Azərbaycanda tikilib istismara verilmiş Su, Günəş və Külək - Elektrik stansiyalarından hasil edilən elektik enerjisi hesabına həm qaz (İES-lərdəki qənaət), həm də müxtəlif marşrutlara "yaşıl enerji" ixracının artırılmasına nail olunacaqdır. Azərbaycanda "yaşıl enerji" mənbələrinin zəngin olması burada bərpaolunan enerji mənbələrinin texniki potensialı quruda 135 qiqavat, dənizdə 157 qiqavat qiymətləndirilir. Odur ki, bərpaolunan enerji potensialından səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə mühüm addımlar atılır. 2030-cu ilədək planlaşdırılan 10 QVt "yaşıl enerji" güclərinin ilkin mərhələdə 5 QVt-nın Qara dəniz və Türkiyə üzərindən "yaşıl dəhliz"lərlə Avropaya ixracı həmçinin Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əməkdaşlığın "yaşıl keçid"inə də [2] töhfə verəcəkdir.

Prezident İlham Əliyev işğaldan azad olunmuş ərazilərimizi "yaşıl enerji" zonası elan etməsi [11] gələcəkdə burada da iri loqistika mərkəzinin yaradılması və müxtəlif cəhətlərə istiqamətlənmiş yeni nəqliyyat-loqistika marşrutları yaranacaqdır. Bütün bu inkişaf proseslərinin fonunda Azərbaycanın təkcə Cənubi Qafqazın deyil, bütövlükdə regionun önəmli Loqistika Mərkəzi olması reallıqdır. Bu isə yenicə öz ərazi bütövlüyünü, suverenliyini tam bərpa etmiş müstəqil ölkəmizin qloballaşan dünyanın siyasi və iqtisadi camisində önəmli söz sahibi kimi nüfuzunu daha da artıracaqdır.

Açar sözlər: “Yaşıl dəhliz”, “orta dəhliz”, “yaşıl enerji”, nəqliyyat-logistika sistemi, lojistika mərkəzi, nəqliyyat-logistika sisteminin inkişaf istiqamətləri, nəqliyyat-logistika sisteminin xüsusiyyətləri, tranzit yükdaşımlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan beynəlxalq yaşıl enerji mərkəzinə çevrilir, Azərbaycan qəzeti, 01 Fevral 2024.
3. Azərbaycan – Avrasiyanın nəqliyyat qovşağı. Böyük İpək Yolunun bərpası. <https://www.chamber.az/static/transport>
4. Bakıda Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclasının materialları. 01 mart 2024, <https://president.az/>
5. Beynəlxalq nəqliyyat-logistika dəhlizi: Zəngilandan inkişaf impulsları mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. 16 noyabr 2023-cü il Zəngilan şəhəri, <https://azertag.az/>
5. Hüseynova M.S Azərbaycanın nəqliyyat-logistika sisteminin inkişaf etdirilməsi problemlərinə yanaşmalar və onların xüsusiyyətləri. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2019 (noyabr-dekabr) Region və sahə iqtisadiyyatı səh. 61-68.
6. Qeyri-neft ixracatçılarının respublika müşavirəsinin materialları.Yevlax, 17 aprel 2017 <http://yevlax-ih.gov.az/>
7. Nəqliyyat-logistika sahəsində görülən işlər Azərbaycanı əhəmiyyətli tranzit ölkəyə çevirib 18 iyul 2022-ci il. <https://azertag.az/>
8. Nəqliyyat sahəsində islahatlar, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, [https://apa.az/01 fevral 2024.](https://apa.az/01-fevral-2024)
9. Саркисов С.В., Международные логистические системы в условиях глобализации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук., Москва 2008 г.
10. <https://ereforms.gov.az/>
11. www.stat.gov.az

TRANSPORT LOGISTICS SYSTEM IN AZERBAIJAN: CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES

In this article, the current level of development of the transport-logistics system of Azerbaijan is studied. During the study, the theoretical and practical aspects of the fact that Azerbaijan as a place at the intersection of transportation hubs for the region has great potential opportunities for the transport and logistics system were interpreted. In this context, the role of the transport-logistics system in the development of the economy was investigated and its future prospects were shown. Various aspects of the role of the economic policy identified and successfully implemented by the country's president in the creation of the current transport-logistics system and having great prospective opportunities were analyzed. The article shows the specific aspects of the role of economic reforms in the country in increasing the efficiency of the transport and logistics system. Based on the comparative analysis of statistical data of the years between 2018-2022, the development trend of the transport and logistics system was studied and an attempt was made to reveal the shortcomings. In the future, the directions of turning the

production and transport potential of the liberated territories into an important component of the country's unified logistics system were indicated.

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA FİLİZ FAYDALI QAZINTILARINDAN İSTİFADƏ ZAMANI ƏTRAF MÜHİTƏ DƏYƏN EKOLOJİ ZƏRƏRLƏR

Elvina Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

elyakerimli1@gmail.com

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə fəal iştirak edən dövlətlər sırasındadır. Ölkəmizdə istər daxili, istərsə də xarici terrorizmə qarşı güclü mübarizə siyasəti yürüdülmür. Hər hansı bir dövlətdə ekoloji tarazlığın pozulmasına yönəldilən terror aktları ekosidin tərkib hissəsi olub, ekoloji problemlərin yaradılması məqsədini güdür. Ekoloji terrorizmin qarşısının alınmasında əsas məqsəd əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ətraf mühitin qorunması və canlıların tələfatına yol verməməkdir.

Hər hansı bir ölkə və yaxud şəxslər tərəfindən bilərəkdən digər ölkənin təbiətinə, flora və faunasına zərər yetirməklə, təbii sərvətlərini məhv etməklə vurulan ziyan ekoloji terror hesab edilir. 1988-ci ildən başlayaraq ermənilərin və onlara havadarlıq edən qüvvələr tərəfindən Azərbaycana qarşı başlanan müharibə, torpaqlarımızın 30 ilə yaxın işğal altında qalması ilə nəticələnən, şəhər və kəndlərin dağıdılmasına, dinc əhalinin genosidinə və eyni zamanda, bitki və heyvanlar aləminin məhv edilməsinə səbəb olub. Hərbi münaqişə və müharibə yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində aparıldığından atmosfer, su mənbələri və torpaqlarımız bioloji, kimyəvi və fiziki çirklənməyə məruz qalıb. Qarabağda qanunsuz fəaliyyət göstərən erməni silahlı hərbi birləşmələri və Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən yaşayış məntəqələrində və dövlət obyektlərində maddi sərvətlər, mədəniyyət abidələri talanıb, dağıdılıb, azərbaycanlı əsir və girovlara dəhşətli işgəncələr verilib, beynəlxalq humanitar hüquqla mühafizə olunan mülki və digər şəxslərə amansız rəftar göstərilib, azərbaycanlıları məhv etmək məqsədilə soyqırım, deportasiya, işgəncələr edilib. Tarix boyu ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, habelə təxribat, terrorizm və başqa ağır cinayətlər törədilib. Kiçik Qafqazın strateji əhəmiyyətli mineral yataqları, qızıl yataqları xarici şirkətlərlə birgə istismar edilib, Azərbaycanın milli sərvəti talan olunub: “Qarabağ ərazisində Yer qabığının geoloji - tektonik quruluşu son dərəcə mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi burada geniş spektrdə faydalı qazıntıların yayılmasına səbəb olub. İşğaldan əvvəl sənaye əhəmiyyətli yataqların proqnoz resursları qiymətləndirilib, çoxsaylı filiz və qeyri-filiz mineral xammal təzahürləri müəyyən edilib. Metal faydalı qazıntılar xrom, mis, polimetal, qızıl, civə və sürmə yataqları ilə təmsil edilir. Filizlərin tərkibində əsas metallarla yanaşı, həmçinin gümüş, molibden, nikel, vismut, tellur, selen, kadmium və s. qiymətli metallar müşahidə edilir. Həmin filiz yığımlarından ən çox əhəmiyyət kəsb edən qızıl yataqlarıdır. Söyüdlü (Zod), Ağdüzdağ, Ağzabir-Qızıltən, Qızılbulaq və Vejnəli yataqları işğal dövründə xarici şirkətlərlə birlikdə ermənilər tərəfindən qanunsuz olaraq istismar edilib, bununla da iqtisadi və ekoloji baxımdan ölkəmizə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vurulub. Ümumiyyətlə, Qarabağın bütün faydalı qazıntı yataqları yenidən işlənməli və həmin yataqlarda kompleks tədqiqatlar aparılmalıdır. Ehtiyatları təsdiq edilmiş qeyri-metal faydalı qazıntı yataqları, işğal edilmiş Qarabağ ərazisində dağ-kimyəvi, kükürd kolçedanı, soda xammalı və zinət daşları, həmçinin ümumi ehtiyatları on milyon kubmetrlərlə ölçülən mişar, üzlük və inşaat daşları, sement

xammalı, mineral boyalar, inşaat kərpicü üçün xammal, beton doldurucuları və yol-tikinti xammalı kimi inşaat materialları ilə təmsil edilir. Şahbulaq əhəngdaşı yatağı, Əsgəran mergel yatağı, Ağçay, Harov, Zərinbax, Yemişcan və Gülablı mərmərləşmiş əhəngdaşı yataqları, Çıldıran tuf yatağı, Çiləbürt gəc yataqları və s. intensiv olaraq ermənilər tərəfindən istismar edilib, alınan məhsulların əksəriyyəti isə regiondan kənara çıxarılıb”. Qarabağ faydalı qazıntıları ilə və mineral sularla çox zəngindir. Burada 160-dan çox faydalı qazıntı yataqlarına, o cümlədən qızıl, gümüş, mis, əlvan metallar, dəmir, sink, qranit, mərmər, qiymətli daşlar, odadavamlı gil və s. rast gəlinir. Bu yataqlar işğal dövründə ermənilər tərəfindən talan edilsə də indi həmin təbii resurslar Azərbaycan dövləti tərəfindən istismar ediləcək. Heç şübhəsiz ki, işğal edilmiş ərazilərdə vaxtı ilə davam etməkdə olan kütləvi talançılıq həm Dağlıq Qarabağdakı erməni separatçıların, həm də Ermənistanın əsas gəlir qaynaqlarından birinə çevrilmişdir.

90-cı illərin sonlarına qədər ermənilər işğal edilmiş ərazilərdə azərbaycanlı əhaliyə aid mülkiyyəti, evləri, digər maddi sərvətləri talan edib satmaqla dolanırdılar. 90-cı illərin sonlarına doğru bu ehtiyatlar tükənəndə talançılığın digər istiqaməti - təbii sərvətlərin qəddarlıqla talanib daşınması vüsət almağa başlamışdı. Azərbaycanın Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, işğal edilmiş ərazilərdə 155 adda müxtəlif növ faydalı qazıntı yataqları mövcud olub. Ermənilər bu ehtiyatlardan daha çox qızılı talan etməyə girişiblər. Kəlbəcərin Ermənistanla sərhəd bölgələrindəki zəngin qızıl yataqlarında qanunsuz istismar başlayıb və bu proses indi də davam edir. Sonradan Ağdərə və Zəngilanda da qızıl yataqlarının talan edilməsi başlamışdı.

Tanınmamış Dağlıq Qarabağ “hökuməti” də dağ filiz sənayesini ən çox gəlir gətirən perspektivli sahə hesab edir. 2002-ci ilin avqust ayında yaradılmış “Base Metals” MMC şirkəti artıq 2 ildir ki, Ağdərə) rayonunun Qızılbulaq (Drmbon) kəndindəki mis-qızıl mədənlərini işlədir. Məlumatla görə, Qızılbulaq yatağında qızıl ehtiyatı 13,5 ton təşkil edir. Mədəndə hər ay 12 min ton filiz çıxarılır və “Dağfilizsaflaşdırma” kombinatında emal edilirdi. Konsentrat Ermənistanla aparılır, orada təkrar emal olunduqdan sonra tərkibində qızıl olan mis Avropa bazarına çıxarırdılar. 1997-ci ilin sentyabr ayında Kəlbəcərdə filizçıxarma işlərinin aparılması üçün Ermənistanın Sənaye və Ticarət Nazirliyi ilə Kanadanın “First Dynasty Mines” (“FDM”) şirkəti arasında müqavilə imzalanmışdı.

Ədəbiyyat

1. Aygün Babayeva. Kiçik qafqazın şimal-qərb yamacı torpaqlarının ekoloji-iqtisadi qiymətləndirilməsi və monitorinqi. Bakı-Elm-2010, 21-16s.
2. Aygün Şabandayeva. Kiçik qafqazın şimal və şimal-şərq hissəsində eroziya prosesinin ekoloji duruma, ekosistemlərə təsiri və ona qarşı kompleks mübarizə tədbirlərinin tətbiqinin zərurəti. Elm və Təhsil Bakı-2011, 24-25s.
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu. Coğrafi informasiya sistemləri əsasında interaktiv elektron torpaq və torpaqaların ekoloji qiymət xəritələrinin tətbiqinə dair metodik göstəriş. Bakı-Elm-2018, 30-33s.
4. Bəxtiyar Hüseynov. Qarabağın təbiəti və ekologiyası. Elm və Təhsil Bakı-2022, 32s.
5. <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid>
6. <https://mod.gov.az/az/pre/24525.html>
7. Q.Ş. Məmmədov. Azərbaycanın ekoetik problemləri; elmi, hüquqi, mənəvi aspektlər. Bakı-Elm, 2004, 17-19s.

ENVIRONMENTAL DAMAGE DURING USE OF ORE MINING IN KARABAGH ECONOMIC DISTRICT

For nearly 30 years, Armenia has caused a huge amount of irreparable damage to the natural resources and natural environment of the occupied territories. As a result of the patronage of the occupying state, the natural resources of the occupied territories were illegally exploited and looted by various companies. The damage to the natural environment of those areas has caused the ecological balance in the region to be disturbed. Our occupied settlements were looted by Armenian armed forces, houses were destroyed and water, electricity, gas and other communication lines were completely disabled. Important railway lines of the republic were dismantled and rendered unusable. In general, the territories of Azerbaijan, which were subjected to environmental terrorism by Armenia, have become regional ecological disaster zones.

MÜASİR DÖVRDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA QLOBAL VƏ REGIONAL AKTORLARIN MARAQLARI

Günəl Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

m.gunel00@mail.ru

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Cənubi Qafqaz yeni geosiyasi reallıqlar yaradan strateji coğrafi mövqeyə malikdir. Tarixən böyük dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur. 1) Şərq-Qərb, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşməsi; 2) Avrasiyanın Balkanları (Zb. Bjezinski - "Böyük Şahmat Taxtası) hesab olunması; 3) Heartlandın bir hissəsi olması (H.Makinder – " Tarixin coğrafi oxu" 4) Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik Xəzər dənizinə birbaşa bitişik olması Cənubi Qafqazda super güclərin maraqlarının toqquşması ilə nəticələnmişdir Müasir dövrdə də Cənubi Qafqaz global geosiyasi güclərin rəqabət meydanıdır

Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin olunmaması yalnız region dövlətlərinin deyil, böyük dövlətlərin öz mənəfətlərinin təmininə xidmət edən təhlükəsizlik mexanizmləri

qurmalarına təşəbbüs göstərmələrinin nəticəsidir. ABŞ, Rusiya və Avropa İttifaqı maraqlarına uyğun təhükəsizlik sistemi qurmağa çalışırlar.

Rusiya Federasiyası. RF-sı özünü SSRİ-nin siyasi və hüquqi varisi hesab etməsindən irəli gələrək Cənubi Qafqazda nüfuzunun qorunması və davam etdirilməsində israrlıdır. İsrarı doğuran səbəblər mövcud çoxillik maraqlar və yeni reallıqların yaratdığı fürsətlərdir. Bölgədə Rusiya Federasiyasının maraqlarını şərtləndirən amillər sırasına aşağıdakılar daxildir: 1) Cənubi Qafqaz dövlətlərinin digər böyük güclərin təsir dairəsinə düşməsinin qarşısının alınması; 2) Xüsusilə, Azərbaycan Respublikası RF-nın maraq dairəsində əsas yerdədir. Bu səbəbdən ikitərəfli münasibətlərə xüsusi önəm verməkdədir. 1. Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması; 2. Azərbaycan Respublikası olmadan Cənubi Qafqazda böyük layihələri reallaşdırma bilməməsi (Çünki, Qafqazda heç bir layihə Azərbaycanın iştirakı olmadan keçirilmir) əlverişli coğrafi mövqeyi göstərdiyi önəmin səbəbləridir. II Qarabağ müharibəsindən sonra bölgədə sülhməramlı hərbi kontingentini yerləşdirərək Qərbin təklif etdiyi danışıqlar masasında məsələnin yekun həllinə mane olmaqdadır. Ukrayna ilə müharibə nəticəsində zəifləməsi alətlərinin effektivliyini azaltmışdır. Lakin Rusiya Cənubi Qafqazda var olmaqda qərarlıdır.

ABŞ. ABŞ-ın qlobal liderlik konsepsiyasının bir istiqaməti kimi Cənubi Qafqaz strategiyasının mahiyyətini qlobal mübarizədə platforma kimi region dövlətlərindən istifadə təşkil edir. ABŞ-ın Cənubi Qafqazda xarici siyasət prioritetlərinə aşağıdakılar daxildir: 1) Rusiyanın siyasi cilovlanması; 2) Regionda İranın təsirlərinin gücləndirilməsinin qarşısının alınması; 3) Zəngin enerji ehtiyatları və nəqliyyat dəhlizləri üzərində nəzarəti ələ keçirtmək. 4) “Böyük Orta Şərq” layihəsində Cənubi Qafqazın yeri və rolu; 5) Antiterror təşkilatlarında Cənubi Qafqazın, xüsusilə Azərbaycan Respublikasının ABŞ-a dəstəyinin vacib olması. Cənubi Qafqazın ABŞ üçün önəminin bariz göstəricilərindən biri də ABŞ Konqresinin Cənubi Qafqazı ABŞ-ın həyati əhəmiyyətli zonasına (1997) daxil etməsindədir

Zbiqnev Bjezinski ABŞ-ın qlobal geostrategiyasında Avrasiyanın əsas yer tutduğunu, Avrasiya da isə 5 mərkəzin – Azərbaycan, Türkiyə, İran, Ukrayna və Cənubi Koreyanın əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. Qeyd olunan 5 mərkəzin 3-nün Qafqaz regionuna birbaşa aidiyyəti vardır. Qərb Rusiyanın Cənubi Qafqazdan çıxarılmasında, regionun Avro-Atlantik məkana inteqrasiyasında maraqlıdır. Gürcüstan bu istiqamətdə müəyyən addımlar atmışdır. Lakin, hələlik Aİ və NATO-ya üzvlükdən uzaqdır. Ermənistan da Paşinyan hakimiyyətə gələndən sonra Qərbə doğru istiqamətlənməyə can atmaqdadır. Lakin sələflərinin rusiyayönlü siyasəti İrəvanı KTMT, Aİİ kimi Moskva meqalayihələrinin bir parçasına çevirmişdir [4]. Ermənistanda Rusiyanın hərbi bazası da vardır. Qərb hələlik, sadəcə Aİ müşahidə missiyası simasında Ermənistana gəlib çıxıb. Azərbaycan Respublikası isə uzun illər balanslaşdırılmış siyasət yürüdü. Azərbaycan Qoşulmama Hərəkatının ən aktiv üzvlərindəndir. Azərbaycan nə Qərbə inteqrasiya xəttində, nə də Rusiyanın geopolitik layihələrində iştirak məsələsində öhdəlik doğuracaq addımlar atmayıb [4]. Doğrudur, Şərq Tərəfdaşlığı, NATO ilə sülhməramlı missiyalarda əməkdaşlıq, eləcə də Müstəqil Dövlətlər Birliyinin fəaliyyətində iştirak edilməsi kimi faktlar var, amma Bakı nə Gürcüstan qədər Qərbə, nə də Ermənistan qədər Rusiyaya yaxınlaşmayıb [4]. Rusiya Federasiyası və ABŞ-ın rəqabət zonaları Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsidir. Regionda ABŞ demokratiya, insan haqları və terrorla mübarizə adı altında, Rusiya isə köhnə üsullardan – etnik münaqişələrdən istifadə ilə mübarizə aparmaqdadır.

İran İslam Respublikası. İranın Cənubi Qafqaz siyasəti ekspansiya və möhkəmlənmək üzərində qurulmuşdur. Regiondakı strateji maraqlarına aşağıdakılar aiddir: 1) Bölgədə qeyri-region dövlətlərinin mövcudluğunun qarşısını almaq; 2) Regionda sabitliyi dəstəkləmək, islam inkişaf modelini yayaraq şimal sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək; 3) Ermənistanın

dəstəklənməsi, Azərbaycanla zahirən enişli-çuxışlı, lakin reallıqda daha çox "enişli" münasibətlər, Gürcüstanın isə Qara dənizə (Avropaya) çuxış limanı kimi qəbul edilməsi Tehranın yürütdüyü kursun cəhətləridir. İran etnik-dini və tarixi-mədəni təsir vasitələrinə malikdir. Lakin daha çox hədə və diktə ritorikasından istifadə etməkdədir. Buna görə də onların təsirini xeyli dərəcədə itiribdir.

Çin Xalq Respublikası. Çinin qlobal “Bir Kəmər Bir yol” layihəsi ilə qitədə nüfuzunu möhkəmləndirməyə çalışır. “Kəmər və Yol” Təşəbbüsünün əsas güzərgahı Azərbaycandan keçir. Azərbaycan “Bir kəmər, bir yol” layihəsinə Qafqaz regionunda dəstək verən ilk ölkədir. Buna görə də “Bir kəmər, bir yol” strategiyasının reallaşdırılmasında Azərbaycan logistika mərkəzi, qovşaq və körpü rolunu oynayır. Avropa ilə Çin arasında ən qısa dəmir yolu əlaqəsini təmin edən Bakı-Tbilisi-Qars xətti, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kimi önəmli infrastruktur layihələri “Bir kəmər, bir yol” təşəbbüsü və ümumilikdə regional əməkdaşlıq üçün böyük əhəmiyyət daşıyır [3]. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası və Çin Xalq Respublikası arasında “İpək Yolu İqtisadi Kəməri”nin yaradılmasının birgə təşviqinə dair Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.

Avropa İttifaqı. Aİ Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə əməkdaşlıqda maraqlıdır. Avropa Qonşuluq siyasəti (2004), Şərq Tərəfdaşlığı (2009) əməkdaşlığın genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminində Cənubi Qafqaz mühim rol oynamaqdadır. Tərəflərin əlaqələrində dominant yerdə enerji amilidir. Aİ bu məqsədlə bir sıra proqramları hazırlamışdır. TACİS, TRACECA və İnnogent. Aİ Gürcüstan ilə viza rejimini (2016) ləğv etdi. Ermənistan isə Aİ ilə əlaqələri davam etdirəcəyini bildirdi. Lakin Rusiyanın təzyiqləri nəticəsində Avrasiya İttifaqına üzv oldu. Azərbaycan isə balanslaşdırılmış siyasət kursunu davam etdirdi və Avropa İttifaqı ilə əlaqələrini inkişaf etdirmək niyyətində olduğunu bəyan etdi. Avropa İttifaqı Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycana xüsusi önəm verməkdədir. Azərbaycan Qafqazın bir sıra layihələrində əsas iştirakçı olmuşdur: “Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xətti”, “Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti”, “Bakı-Supsa neft kəməri” layihələri. Trans-Anadolu Boru Kəməri, Trans-Adriatik Boru Kəməri Avropaya əsas qaz ixrac layihələridir. Avropa İttifaqı dövlətlərinin enerji daşıyıcılarına artan tələbatı Cənubi Qafqaz uğrunda mübarizədə Aİ-nin əsas iştirakçılarından biri olaraq qalacağına göstəricisidir.

Türkiyə Cümhuriyyəti. Türkiyənin Cənubi Qafqazda geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji maraqları cəmləşib. Regionda Türkiyənin maraqlarını şərtlədirən amillər: 1) Qədim orta q tarixi bağlara, etnik, din, dil əlaqələrinə malik olması; 2) Bölgənin tranzit mövqeyi; 3) Mərkəzi Asiyaya Türkiyənin açılan qapısı hesab olunması; 4) Cənubi Qafqazda sülh və sabitliyin təmininin Türkiyənin təhlükəsizliyindəki əhəmiyyəti. Türkiyə yeganə dövlətdir ki, Cənubi Qafqaz dövlətlərinin üçü ilə (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) birbaşa sərhədlərə malikdir. Tərəflərin qarşılıq asılıqlarının komponentləri, milli təhlükəsizliklərinə müsbət və mənfi xarici şərait bu əsasda qurulur.

Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazın aparıcı dövləti kimi. Azərbaycan Şərq ilə Qərbin sivilizasiyalararası, siyasi tərəfdaşlıq və iqtisadi əməkdaşlıq maraqlarını bölgədə cəmləyir. Regionun inkişaf tempinin sürətlənməsi Azərbaycanın coxvektorlu xarici siyasətinin mühim tərkib hissəsidir. II Qarabağ müharibəsindən sonra bölgədə yeni düzən formalaşmaqdadır. Cənubi Qafqazda sülhün təmin olunması ilkin mərhələdə Azərbaycan-Gürcüstan-Ermənistan (üçlü formatda) vahid müzakirə platformasının yaradılmasına şərait yaradır. Bu zaman enerji, kommunikasiya və qarşılıqlı maraq doğuran digər məsələlər ön plana çıxır. “Cənubi Qafqaz evi” platforması mərhələli şəkildə reallığa doğru addımlayır. Bu ölkəmizin qonşuları üçün də yaratdığı böyük imkandır Regional əməkdaşlıqlar yeni mərhələdə qlobal

inkişaf konsepsiyasının aparıcı coğrafi indeksi kimi müəyyənləşə bilər. Həmçinin, bu fakt qarşılıqlı inteqrasiyanı gücləndirən amilə çevrilmək imkanına malikdir.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Türkiyə, İran, təhlükəsizlik, geosiyasət.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. Müasir dövrdə Cənubi Qafqazda geosiyasi konfigurasiya: Politoloji təhlil. İctimai-siyasi, elmi-populyar jurnalı, 2023 noyabr-dekabr, №6 (78), s.18-24.
2. Şahinova A. Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik problemləri: Qlobal və regional aktorların geosiyasi maraqları (Avtoreferat), Bakı Dövlət Universiteti, Bakı-2021, s.196.
3. Bir kəmə, bir yol regionu üçün böyük yük daşıyan layihədir <https://azertag.az/xeber/bir-kemer-bir-yol-region-uchun-boyuk-ehemiyet-dasiyan-layi-hedir-1266512>
4. Cənubi Qafqaz və Qarabağ: Qlobal və regional güclər nəyə çalışır. <https://modern.az/analitika/430344/cenubi-qafqaz-ve-qarabagh-qlobal-ve-regional-gucler-neye-chalishir-tehlil/>
5. Cənubi Qafqaz regionunun yeni geosiyasi reallıqları <https://old.xalqqazeti.com/az/news/analytics/47556>

INTERESTS OF GLOBAL AND REGIONAL ACTORS IN THE SOUTH CAUCASUS IN MODERN TIMES

The South Caucasus is an intersection of the interests of regional and global powers and one of the most important geopolitical center of Eurasia. The aim of the thesis is to determine the interests of major powers in the South Caucasus and their impact on the security of the region. Also, new geopolitical political realities have been noted in the South Caucasus in modern times.

CƏNUBİ QAFQAZIN DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN DİASPORUNUN ROLU

Pərvanə Məmmədova

Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

parvana.mammadova@gdu.edu.az, mammadovaparvane@gmail.com

Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları Qarabağın dağlıq hissəsi ilə bağlı son otuz ildən çox davam edən və ötən ilin payızında 44 günlük müharibə nəticəsində başa çatan münaqişəyə səbəb olmuşdur. Bu iddialar hələ XIX əsrin əvvəllərində Gülistan və Türkmənçay müqavilələri əsasında özünə birləşdirdiyi Şimali Azərbaycana çar Rusiyasının İran və Osmanlı imperiyası ərazilərindən yüz mindən çox erməni köçürməsindən sonra başlamışdır. XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyasının süqutu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və əsasən, İrəvan xanlığının torpaqlarında Ermənistan Respublikası yarandığı zaman ermənilər Qarabağın dağlıq hissəsinə də ərazi iddiaları irəli sürdülər və bu da hərbi toqquşma ilə nəticələndi [1, s.9].

Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsi SSRİ-nin və Ermənistan Respublikasının məqsədyönlü siyasəti nəticəsində yarandığı üçün subyektiv xarakterli qarşılıqlı əsaslanan münaqişədir. Münaqişə ilk illərdə asimmetrik xarakter daşıyırdı. Belə ki, o, Azərbaycan və Ermənistanın hələ Sovet İttifaqının müttəfiq respublikaları olduğu zaman yaranmışdı və heç bir kənar qüvvə - digər dövlət, yaxud təşkilat onunla məşğul olmurdu. Çünki bu dünyanın iki fəvqəl

dövlətindən və qüvvələr balansını tənzimləyən iki qütbədən biri olan SSRİ-nin daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirilə bilərdi. Həmin səbəbdəndir ki, ilk vaxtlar Rusiyanın Ermənistanı hərbi cəhətdən dəstəklədiyini üçün Azərbaycan tək qalmışdı və qüvvələr balansını Rusiyanın köməyindən bəhrələnən Ermənistanın xeyrinə idi [5, s.19].

Qüvvələr balansına təsir edən amillərdən danışarkən birinci növbədə, diaspor anlayışına müraciət etməliyik. Diasporu müxtəlif səbəblərdən öz doğma vətənlərindən digər ölkələrə mühacirət edən milli azlıqlar formalaşdırır. Həmin diasporlar daim öz vətənlərinə bağlılıqlarını nümayiş etdirirlər və zaman keçdikcə öz lobbilərini təşkil edərək vətənləri ilə bağlı mühüm qərarların qəbul edilməsinə təsir göstərə bilirlər. Azərbaycan dövlətinin də xaricdə məskunlaşmış diasporu vətənin əlamətdar günlərində və vacib anlarda öz müxtəlif tədbirlərlə öz dəstəklərini göstərirlər. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar dövlətinin mənəvi sərvəti hesab olunurlar.

Müasir Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də «Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların potensialından səmərəli istifadə etmək»dir. Hələ XX əsrin əvvəllərində Əlimərdan bəy Topçubaşov ölkənin beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyası və onun maraqlarının daha səmərəli müdafiəsi üçün xaricdə Azərbaycan lobbisinin yaradılmasını mühüm şərt hesab edirdi [5, s.23].

Məlum olduğu kimi Vətən, torpaq anlayışlarının heç bir mənəvi dəyər kəsb etmədiyi pərakəndə ermənilər firavan həyat naminə dünyanın dörd bir yanına səpələnmiş və çoxsaylı diaspor və etiraf edək ki, güclü lobbilər formalaşdırmışlar. Torpaqlarımızın 30 il əvvəl işğal olunmasında erməni lobbisi və diasporunun həmçinin, bu lobbinin təsirinə məruz qalan bir çox dövlətlər Ermənistanı dəstək vermişlər. Belə bir dəstək İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı da özünü aydın büruzə verirdi. 2020-ci il noyabrın 10-da Rusiya Federasiyası, Azərbaycan və Ermənistan arasında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda müharibənin dayandırılması ilə bağlı imzalanmış üçtərəfli bəyanatdan bir qədər sonra noyabrın 25-də Fransa Senatı qondarma qurumu və separatçı rejimi tanıyan qətnamə qəbul etdi. Sənəddə göstərilirdi ki, «Fransa Avropada «erməni soyqırımı»nı tanıyan ilk ölkə oldu, indi də Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət olmalıdır». Lakin bütün bu ikili standartlara və qərəzli mövqelərə baxmayaraq, Azərbaycan dünyanın əksər ölkələrinin, beynəlxalq hüquqa hörmət edən, dövlətlərin ərazi bütövlüyünü, sərhədlərin toxunulmazlığını müdafiə edən, terrorizm və separatizmi pisləyən dövlətlərin dəstəyini qazandı [2, s.85].

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün göstərdiyi xidmətlərin çəkisi və əhəmiyyəti ölçüyəgəlməz dərəcədə çoxdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş soydaşlarımızın bir amal – Azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birləşməsi vacib əmil kimi önə çəkildi. 2001-ci ilin noyabrında Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayını keçirməklə, soydaşlarımızın həmrəyliyinə təmin etməklə Azərbaycan həqiqətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında əsas əmil olan diasporunun təşkilatlanması üçün hüquqi bazanın əsası qoyuldu, görülməli işlərin bir mərkəzdən idarə olunması üçün müvafiq dövlət komitəsi yaradıldı. Bu gün böyük fəxr və inam hissi ilə qeyd edirik ki, dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş soydaşlarımız Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsinə, çiçəklənməsinə öz töhfələrini verir, yaşadıkları ölkələrdə həqiqətlərimizin təbliği istiqamətində bir-birindən əhəmiyyətli uğurlara imza atırlar. Erməni yalanlarının ifşa olunmasında, Qarabağ həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında birgə səylərin göstərilməsi mütləqdir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayında səsləndirdiyi bu fikri bir daha qeyd etmək istərdik: «Güclü, qüdrətli Azərbaycan hər birimizin qürur mənbəyidir [3, s.83].

Müharibə dövründə Komitənin koordinasiyası ilə 50-dən çox ölkədə fəaliyyət göstərən 300-ə yaxın diaspor təşkilatı, beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycandakı icmalar müxtəlif ölkələrin

dövlət və hökumət rəhbərlərinə, parlament üzvlərinə, BMT, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası və digər beynəlxalq qurumlara 23 dildə 500-dən artıq müraciət göndərilib. Avropa Parlamentinin üzvlərinə 775 bəyanat çatdırılıb, müxtəlif ölkələrin 641 nəfər parlament üzvünə isə bəyanat və müraciətlər birbaşa təqdim olunub. Təkcə “Azərbaycan Diaspor Qadınları Şəbəkəsi”nin erməni əsgər analarına müraciəti elektron poçt vasitəsilə 58 dövlət başçısına, 44 beynəlxalq təşkilata və 5 minə yaxın vəzifəli şəxsə göndərilib.

Məhz diasporumuzun iştirakı ilə 36 xarici ölkədə 198 tədbir keçirilib, onların 111-i aksiya, yürüş, avtoyürüş olub. Bu tədbirlərdə Türkiyə, İsrail, Pakistan, Ukrayna və Azərbaycanda dost digər ölkələrin diaspor nümayəndələri də iştirak edib. Həmin günlərdə Komitənin rəhbər şəxslərinin, eləcə də Azərbaycan diaspor təşkilatları üzvlərinin xarici media orqanlarına çıxışları intensivləşib, diaspor nümayəndələri xarici TV-lərdə 98 dəfə canlı yayıma qatılıb. Dünyanın 60 ölkəsindən minlərlə həmvətənimizin qatıldığı 300-dən çox videokonfrans təşkil olunub, diaspor təşkilatları və üzvləri 60 ölkədə 32 dildə 535 məqalə dərc etdirib.

27 Sentyabr – Anım Günü və 8 Noyabr – Zəfər Günü ilə əlaqədar olaraq ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan soydaşlarımız, həmvətənlərimiz, diaspor təşkilatları, Azərbaycanlıların Koordinasiya Şuraları və Azərbaycan Evləri tərəfindən müxtəlif formatda tədbirlər təşkil olunub” [4].

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, diaspor siyasəti, Azərbaycan diasporu.

Ədəbiyyat

1. “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanı Zəfərə aparan yol” (2021). Bakı “Qanun” 232 s.
2. Hüseynova İ.M. (2021). “İlham Əliyev və zəfər tariximizin şanlı səhifələri” Bakı“Füyuzat” 224 s.
3. Novruzov. S. (2019). Qurtuluşdan başlayan tərəqqi. Bakı “Elm və təhsil” 232 səh.
4. Ruintən K.F. (2008). Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü və Dünya Siyasəti, Bakı Adiloğlu, 260s.

THE ROLE OF THE AZERBAIJAN DIASPORA IN THE KARABAKH CONFLICT OF THE SOUTH CAUCASUS

The Nagorno-Karabakh conflict, which is considered a direct threat to peace, security and development in the South Caucasus, ended with the victory of Azerbaijan. During the Patriotic War - for 44 days, Azerbaijan won a brilliant victory both on the military field and in politics, diplomacy and information warfare. With this, Azerbaijan contributed to the creation of an environment of cooperation and security in the South Caucasus region. During the Nagorno-Karabakh conflict, the Azerbaijani diaspora provided comprehensive support to the Azerbaijani state. Our diaspora in different countries has taken important measures in this field. The Nagorno-Karabakh conflict, which is considered a direct threat to peace, security and development in the South Caucasus, ended with the victory of Azerbaijan. During the Patriotic War - for 44 days, Azerbaijan won a brilliant victory both on the military field and in politics, diplomacy and information warfare. With this, Azerbaijan contributed to the creation of an environment of cooperation and security in the South Caucasus region. During the Nagorno-Karabakh conflict, the Azerbaijani diaspora provided comprehensive support to the Azerbaijani state. Our diaspora in different countries has taken important measures in this field.

CƏNUBİ QAFQAZ ÖLKƏLƏRİNİN TRANZİT POTENSİALI

Nuranə Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universitet, Bakı, Azərbaycan

cavadovanurane1993@gmail.com

Son bir neçə onillikdə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri dünya iqtisadiyyatında geniş yayılmış və inkişaf etmişdir. Əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarətinin inkişafı, ölkələrin qlobal dəyər zəncirlərinə daxil edilməsi, əlaqəli xidmətlərin göstərilməsi üçün əsas və tranzit ölkələr üçün mühüm gəlir mənbəyinə çevrilmişdir.

Qlobal nəqliyyat infrastrukturunu inkişaf etdikcə, konteyner terminallarının yaranması və müxtəlif nəqliyyat növlərini (multimodal və intermodal nəqliyyat) əhatə edən daha mürəkkəb nəqliyyat xidmətləri zəncirlərinin formalaşması ilə əlaqədar nəqliyyat dəhlizləri konsepsiyası bir qədər dəyişdirildi.

Azərbaycanın tranzit potensialı daha çox onun şimalda Rusiya, cənubda İran və qərbdə Türkiyə kimi ölkələrə yaxınlığı ilə müəyyən edilir. Gürcüstanla qonşuluq Azərbaycanın Türkiyəyə, eləcə də Qara dəniz vasitəsilə Avropa İttifaqı ölkələrinə daha geniş çıxışını təmin edir. Azərbaycanın Xəzəryanı mövqeyi ona Mərkəzi və Cənub-Qərbi Asiya ölkələri ilə əlaqələri inkişaf etdirməyə imkan verir.

Bu arada Azərbaycan uzun müddət tranzit xidmətlərinin xalis idxalçısı olaraq qalmışdır. Lakin sonradan ixrac həcmələrinin bir qədər azalması və idxalın yenidən artması 2017-ci ildə nəqliyyat xidmətləri ticarətində az da olsa mənfə saldonun formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Şimalda Rusiya, şərqdə Azərbaycan, cənub-şərqdə Ermənistan və cənub-qərbdə Türkiyə ilə həmsərhəd olan Gürcüstan ən bariz tranzit potensialına malikdir. Gürcüstan ərazisi Xəzərin karbohidrogenlərinin Türkiyə və Aİ-yə, o cümlədən Rusiya qazının Ermənistana tranzitini həyata keçirir. 2013-2017-ci illərdə nəqliyyat xidmətlərinin ixracının dəyər həcmi sabit qalıb (920-970 milyon dollar səviyyəsində). Gürcüstanın nəqliyyat xidmətlərinin idxalı isə əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 889 milyondan 1,1 milyard dollara çatıb ki, bu da son dövrlərdə mənfə saldonun formalaşmasına səbəb olub.

Azərbaycan və Gürcüstanda nəqliyyat xidmətlərinin ixracının zəif və ya qeyri-sabit dinamikası, əsasən, 2006-2007-ci illərdə bu ölkələrin ərazisindən keçən magistral neft və qaz kəmərlərinin işə salınması ilə bağlı əvvəlki təsirlərin tükənməsinin nəticəsi idi. Bu ölkələrdə nəqliyyat xidmətlərinin ixracında davamlı müsbət artım templərinin bərpası 2019-2024-cü illərdə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun işə salınması nəticəsində baş verə bilər.

Ermənistanın tranzit potensialının inkişafına regional etnosiyasi münaqişələr mane olur. Onu Rusiyadan faktiki olaraq dondurulmuş münaqişə vəziyyətində olduğu Azərbaycan və Cənubi Osetiya və Abxaziya məsələsində Rusiya ilə münasibətləri gərginləşdiyi üçün diplomatik əlaqələri olmayan Gürcüstan ayırır. Ermənistanın digər qonşusu Türkiyə Azərbaycanın strateji tərəfdaşdır və Ermənistanın nəqliyyat blokadasında iştirak edir. Tehran İrəvana qarşı dostluq siyasəti aparır, lakin son vaxtlara qədər Qərbin sanksiyaları altındadır və bu, onların qarşılıqlı əməkdaşlığına müəyyən məhdudiyətlər qoyur. İran da ölkədə böyük Azərbaycan diasporunun olmasını nəzərə almağa məcburdur. Eyni zamanda, Ermənistan Qərbi Asiya regionunda (BMT-nin tərifinə əsasən, Yaxın Şərq və Zaqafqaziya ölkələri daxildir) yeganə ölkədir ki, böyük su ərazisinə çıxışı yoxdur.

Cənubi Qafqaz ölkələri arasında nəqliyyat xidmətlərinin ixracı iqtisadiyyat üçün ənənəvi olaraq Gürcüstanda (ÜDM-in 6-7%-i), ən az isə Ermənistanda (ÜDM-in 1,5-2%-i) özəlliklərinə

görə ən böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan üçün nəqliyyat xidmətlərinin ixracının əhəmiyyəti son illərdə çox dəyişib və ÜDM-in 1,1-3,0%-ni təşkil edir ki, bu da onun qeyri-bərabər dinamikası və Azərbaycan iqtisadiyyatının həcmnin (dollarla) əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə əlaqədardır [1].

Qeyd edək ki, Azərbaycan və Gürcüstanın tranzit potensialı bir-birinə bağlıdır və onun Qərbi-Şərqi istiqamətində inkişafı nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı üzrə fəaliyyətlərin sıx əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Tranzit potensialından daha geniş istifadə etmək üçün region ölkələri müxtəlif malların, o cümlədən yüksək emal olunmuş malların daşınması üçün nəqliyyat və logistika infrastrukturunu inkişaf etdirməlidir. Bu, Çin-Aİ istiqamətində malların tranzitinin təmin edilməsi kontekstində xüsusilə vacibdir.

Cənubi Qafqaz ölkələrinin tranzit potensialı, əsasən, göstərilən nəqliyyat və logistika xidmətlərinin keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Bu göstəricinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ən uyğun olanı logistika səmərəliliyi indeksidir (Logistics Performans İndeks - LPI), Dünya Bankı tərəfindən hesablanır [2].

Logistika səmərəliliyi baxımından Ermənistan və Gürcüstan 2022-ci ildə dünyanın 160 ölkəsi arasında yalnız 92-ci və 119-cu yerləri tutmuşlar ki, bu göstəricidə nəinki dünya liderlərindən (Almaniya, İsveç, Belçika), həm də qonşu ölkələrdən (Türkiyə, İran, Qazaxıstan, Rusiya) xeyli aşağıdırlar. Bu ölkələrdə logistika sahəsində ən böyük problemlər malların keçidinin izlənilməsi, logistika xidmətlərinin keyfiyyəti və səriştəsi, habelə beynəlxalq daşımaların təşkili və vaxtında çatdırılma ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Tranzit, logistika, potensial, məhsul, nəqliyyat.

Ədəbiyyat

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-koridory-yuzhtranzitnyy-potentsial>
2. <https://www.trend.az/business/economy/2988146.html>

TRANSIT POTENTIAL OF SOUTH CAUCASUS COUNTRIES

It is known that in a situation where the global economy is continuously developing and economic dependence between countries is increasing, the burden of transport and communication means is becoming more and more a reality. As a result of the development of commodity circulation, the importance of existing trade routes is increasing and there is a need to create new ones. This reality is typical for the geography covered by the South Caucasus. The article examines the transit potential of South Caucasus countries.

AZƏRBAYCANIN HƏYATA KEÇİRDİYİ REGIONAL SİYASƏTİ NƏTİCƏSİNDƏ MEYDANA GƏLƏN YENİ REALLIQLAR VƏ QONŞULARLA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Rübabə Mikayılova

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

mikayılova.rubaba@mail.ru

Müasir dövrdə dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlərə təsir edən əhəmiyyətli amillərdən biri də regional əməkdaşlıqdır. Məlumdur ki, sosial, iqtisadi, mədəni, humanitar və digər sahələri əhatə edən tərəfdaşlıq münasibətləri həm regional təhlükəsizlik, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq baxımından böyük önəm kəsb edir. Təbii ki, səmərəli və perspektivli əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması üçün önəmli nəticələrin əldə olunması, qarşılıqlı etimad mühitinin qurulması üçün vacib şərtlərdən biridir.

Müstəqilliyini qazandıqdan sonra Azərbaycan apardığı daxili və xarici siyasət sayəsində bölgədə əməkdaşlıq və təhlükəsizlik mühitinin formalaşmasında çox önəmli rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Avrasiyanın geostrateji məntəqələrindən biri olan Cənubi Qafqazın lider dövlətidir. Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider dövləti kimi çıxış edərək öz çoxşaxəli və planlaşdırılmış xarici siyasət kursu ilə birlikdə regional və təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət ayırır. Hal-hazırda ölkəmiz regionda sabitləşdirici aktor kimi özünü əks etdirir. Ölkəmizin regionda sabitləşdirici aktor olması, həmçinin çoxşaxəli və balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu ilə beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması istiqaməti çərçivəsində də mühüm addımlar atmışdır. Xüsusilə ölkəmizin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi və uğurla sədrlik etməsini xüsusi qeyd etmək olar.

Dövlətimizin başçısı əlavə edərək bildirib ki, “Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafiya ölkəmizin regionda oynadığı rolu bir növ əvvəlcədən müəyyən edir və biz mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqa töhfəmizi veririk”. Ölkəmizin xarici siyasət təşəbbüsü ilə regional əməkdaşlıqda xüsusilə sülh, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq və inkişafa töhvələr verilməsi istiqamətində strateji rol oynamasına ayrıca toxunmaq lazımdır. Baxmayaraq ki, Ermənistan tərəfindən ölkəmizə qarşı havadarları ilə birlikdə, münasibətləri yenidən gərginləşdirməyə yönəlmiş aqressiv xarici siyasət kursu izlənməkdədir. Lakin digər qonşu dövlətlər ilə qarşılıqlı hörmət, bərabər hüquqlu və faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan münasibətlər yaradılmışdır. Məhz elə bu məqsəd ilə Azərbaycan İran-Rusiya, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə platformaları çərçivəsində həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əlaqələr qurmuşdur. Bu əlaqələrin inkişafı ölkəmizin tərəfdaş ölkələrlə yeni istiqamətlərdə iş birliyinin qurulmasında xüsusi rol oynamışdır. Ötən il avqustun 8-də Bakıda Azərbaycan Respublikasının, İran İslam Respublikasının və Rusiya Federasiyasının iştirakı ilə keçirilən Zirvə görüşünün əsas məqsədi eyni coğrafiyanı bölüşən üç ölkə arasında yeni əməkdaşlıq formatının yaranmasının vacibliyini göstərmək olmuşdur. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev martın 13-də Fransa Şirkətlər Hərəkatının (MEDEF) biznes şurasının üzvləri ilə görüşü zamanı vacib məqamları da iclas iştirakçılarının diqqətinə çatdırmışdır. Cənab Prezident qeyd etmişdir ki, Şimal, Cənub, Qərb və Xəzər dənizindən o yana Şərqi qonşularımız ilə regionun sabitliyi xüsusilə nəzərə alınaraq, həmçinin siyasi və iqtisadi əlaqələr qurulmaqda davam edir. Əsasən, sabitlik çərçivəsində daxildə inkişaf və sərhədlərimizdən kənarında proqnozlaşdırıla bilən vəziyyəti davam edir və irəli sürdüyümüz siyasət nəticəsi olaraq buda regionda yeni reallıqların və əməkdaşlıqların əlaqələrinin qurulmasına zəmin yaradır.

Öncədən qeyd etdiyimiz kimi bu əməkdaşlıq münasibətləri həm təktərəfli, həm də çoxtərəfli həyata keçirilir. Bununla yanaşı həm də Cənub Qaz Dəhlizi formatında əməkdaşlıq münasibətləri həyata keçirilmişdir. Bu əməkdaşlıqda iştirak edən ölkələrə Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Avropa İttifaqı üzvləri Yunanıstan, İtaliya, Bolqarıstan və həmçinin Albaniyanı göstərə bilərik. Hər il yeddi ölkə yeni enerji dəhlizinin təhlükəsizliyi və inkişafı, eləcə də digər sahələrdə əməkdaşlığı gücləndirmək məqsədilə Bakıda toplaşır. Məhz bu istiqamətdə əməkdaşlıq platformasının həyata keçirilməsi Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən, əlverişli coğrafi mövqeyə malik Azərbaycan nəqliyyat xidmətlərinin inkişaf etməsində, müasir infrastrukturların qurulmasında, daşımaların idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsində və beynəlxalq nəqliyyat sisteminin inteqrasiyanın genişləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyev V Qlobal Bakı Forumunun rəsmi açılış mərasimində çıxışı zamanı diqqətə çatdırıb ki, xarici siyasət sahəsində Azərbaycan regionda və dünyada güclü mövqeyə malikdir: “Beynəlxalq ictimaiyyət bizə hörmətlə yanaşır. Çünki biz müstəqil siyasət aparırıq və hər zaman vədlərimizə sadıq. Yəni biz etibarlı tərəfdaşlıq və bütün qonşular ilə yaxşı, eyni zamanda, pragmatik əlaqələr qura bilmişik. Bu əlaqələr tarix, dostluq, qarşılıqlı maraq, qarşılıqlı hörmət, habelə bir-birinin işlərinə müdaxilə etməmək prinsiplərinə söykənir”. Hətta Azərbaycan regional ziddiyyətlərin, qarşıdurmaların aradan qaldırılması məqsədi ilə barışdırıcı missiyalar da həyata keçirmişdir. Xüsusilə ölkəmiz Rusiya ilə Türkiyə arasında gərginliyin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayıb. Bununla yanaşı Azərbaycanın həm NATO, həm də KTMT-nin regionda maraqlarının uzlaşmasına dəstək verməsi ayrıca vurğulanmalıdır. Son olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanın Regionda həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində təhlükəsizlik və əməkdaşlığın təmin olunmasına strateji töhfələr verməsi yeni reallıqların mövcud olmasına və qonşuluq münasibətlərinin yaranmasına təkan vermişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, etibarlı tərəfdaş, regional əməkdaşlıq, təhlükəsizlik.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR SİYASƏTİ

Rəna Mirzəzadə

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

mirrena54@yahoo.com

Cənubi Qafqaz geostrateji region olaraq həm də multikultural dəyərləri ilə bəşər sivilizasiyasının unikal bölgəsidir.

Multikultural həyat tərzini və etnik tərkibin müxtəlifliyi tarixən də Cənubi Qafqazda maraq və mənafeləri toqquşduran faktordur. Çünki Cənubi Qafqaz dövlətləri Avropa ilə Asiya arasında nəinki geoiqtisadi, həm də mədəni müxtəlifliyi birləşdirən körpü rolunu oynayır. Bu baxımdan Qərb və Şərqi mədəni dəyərlərinin inteqrasiyasında, müasir dünyanın yeni çağırışlarına uyğun inkişaf Cənubi Qafqaz dövlətlərini geosiyasi qarşılıqlı münasibətlərində önəmli əhəmiyyətə malikdir.

- Cənubi Qafqaz dövləti olaraq müstəqil Azərbaycanda multikultural həyat tərzini dövlət siyasətidir. Multikultural həyat tərzini Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə sivil münasibətlər kimi formalaşmışdır.

- Heydər Əliyevin multikultural dəyərlərin ölkələrarası əlaqələrin yaranmasında daim diqqət mərkəzində saxladığı amil olmuşdur. Etnik, dil və mədəniyyət baxımından bir-biri ilə həm fərqli, həm də bağlı olan Cənubi Qafqazda Heydər Əliyev regional lider olmuşdur.

- İnkaredilməz bir reallıq da odur ki, Cənubi Qafqazda etnik münaqişələrin miqyası aspektindən də fərqli bölgədir. Məhz belə bir regionda sülhün və təhlükəsizliyin qarantı kimi Heydər Əliyevin yeri və rolu da danılmazdır.

- Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyi bərqərar etmədən Qərb-Şərq, eləcə də region dövlətlərinin qarşılıqlı iqtisadi, mədəni inteqrasiyası mümkün ola bilməz.

- Azərbaycanda, o cümlədən Qafqaz bölgəsində və dünyada da təhlükəsizliyin və etnik münasibətlərin, multikultural dəyərlərin təminatçısı da Ulu Öndər “Qafqazda Sülh” çağırışlı model konsepsiyası olmuşdur.

- Ulu Öndər: Qafqaz xalqları “Ümumqafqaz evinin ağsaqqalı” adlandırmış və bu adı da məhz multikultural dəyərlərə verdiyi qiymətə görə qazanmışdır.

- Ulu Öndərin “Dini-mədəni dəyərlərdən səmərəli istifadə olunması hər bir ölkə, hər bir xalq, hər bir din üçün əhəmiyyətlidir” tezisi bu gündə Cənubi Qafqaz dövlətlərinin qarşılıqlı əməkdaşlıq və münasibətlərində aparıcı əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada da Heydər Əliyevin multikultural dəyərlərin və milli-mənəvi inkişafın himnə olunması, qorunub saxlanması və nəsillərə ötürülməsindəki xidmətləri günümüzün aktual ibrət dərsləridir.

- Vətən müharibəsində Azərbaycanın işğal olunan torpaqlarını azad etməsi Cənubi Qafqazda dəyişikliklərə rəvac verdi. Müharibə həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin regional güclərini yüksəltdi.

Burada: **birincisi**, Türkiyə Azərbaycanla müttəfiqdir və ərazi bütövlüyü probleminin həllini dəstəkləyərək, Cənubi Qafqazda geosiyasi nüfuzunu yüksəltdi. **İkincisi**, dünya birliyi ölkələri Vətən müharibəsində Türkiyənin yüksək texnologiyalı müdafiə-hərbi sənayesi məhsullarının keyfiyyətliliyinə şahid oldu. **Üçüncüsü**, Azərbaycanla Türkiyənin qarşılıqlı hərbi əməkdaşlığı yüksək səviyyədədir və “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilə imzalanmışdır. **Dördüncüsü**, Azərbaycan Türkiyədən 122 mm çaplı “T-122 Sakarya” reaktiv atəş sistemli artilleriya sistemlərində tətbiq olunan TR-122 raketini, Roketsan şirkətinin istehsalı olan TR-107 artırılmış mənzilli raketləri almışdı. Eləcə də, Türkiyənin “Bayraktar Makina” şirkətinin “Bayraktar TB2” aparatı Vətən müharibəsində işğalçı Ermənistanın Qarabağ torpaqlarında saldığı hərbi obyektlər, tikdiyi beton səngərlərin zirehli texnikalar, RƏM sistemləri və canlı qüvvənin darmadağın olunmasında əsas güc olmuşdur. **Beşincisi**, 2020-ci il noyabrın 10-da Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan arasında hərbi əməliyyatların dayandırılması haqda bəyanat imzalanmasından sonra 2020-ci il noyabrın 11-də Türkiyə və Rusiya müdafiə nazirləri də memorandum imzaladı. Qarabağda atəşkəsə nəzarət etmə üzrə hər iki ölkə Rusiya və Türkiyənin Birgə Monitoring Müşahidə Mərkəzinin yaradılması qərarına alındı. Bu Mərkəz Azərbaycanın Ağdam ərazisində yerləşir. Birgə mərkəzin təşkilatı strukturunda rusiyalı və türkiyəli şəxsi heyət bərabər sayda təmsil olunur. **Altıncısı**, Azərbaycanın Vətən müharibəsində Zəfərindən sonra imzalanan 10 Noyabr Bəyannaməsinin diqqət çəkən maddələrindən biri, Azərbaycanı Naxçıvanla birləşdirəcək dəhlizin yaradılması haqda olan müddəadır. Naxçıvan dəhlizinin açılması ilə həm türk geosiyasi, həm də dünya geoiqtisadi məkanında yeni bir reallıq başlaya bilər. Bu dəhliz vasitəsilə Türkiyə, Gürcüstan, İran, Rusiya, Azərbaycan və s. region ölkələri, eləcə də Ermənistan arasında olan yol bir-birinə bağlanmaqla bölgədə yeni marşrut yolu olacaqdır. Naxçıvan marşrutu da həmçinin alternativ bir yol kimi Türkiyənin türk respublikaları ilə əlaqəsində vacib nəqliyyat yolu rolunu daşıyacaq, dəhlizin açılması ilə hər iki dövlətə həm də böyük mənfəət gətirəcəkdir. **Yeddincisi**, Azərbaycan və

Türkiyə erməni işğalından azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarına yenidən həyat vermək, bərpa barədə planlar, konkret layihələrin reallaşması həyata keçiriləcək. Bakıda Azərbaycan və Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan, Azərbaycan və Rusiya bir sıra yeni qarşılıqlı əməkdaşlıq sənədləri imzalamışdır. Azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarında infrastruktur layihələrinin icra edilməsi, yol, işıq, su çəkilməsi işində Türkiyə şirkətləri də aktiv iştirakçısıdır. **Səkkizincisi**, nəzərə yetirək ki, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında vizaların ləğv edilməsinin zəruriliyi də reallaşdırıldı. Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Türkiyə Respublikası hökuməti arasında qarşılıqlı olaraq vizadan azad etmə haqqında 2020-ci il fevralın 25-də imzalanmış sazişə dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Türkiyə Respublikası hökuməti arasında 1 sayılı protokol imzalandı. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan və Türkiyə vətəndaşları qarşılıqlı olaraq iki ölkəyə sadəcə şəxsiyyət vəsiqəsi ilə səyahət edə biləcəklər.

Qeyd olunanlar onu göstərir ki, Vətən müharibəsindən sonra Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi xəritəsinin yenidən cızılması zəruriləşmişdir. Qeyd edək ki, ən əsası, **doqquzuncu** məqam **Türkiyənin əsas geostrateji oxu Şərqi oxudur**. Bu ox Türkiyənin Azərbaycan və Cənubi Qafqaz üzərindən Türkünə, (Orta Asiya) Asiyaya genişlənməsinə imkan verir, Türkiyəni Türkünə coğrafiyası ilə birləşdirir. Şərqi coğrafi-strateji oxu eyni zamanda Türkiyəyə Cənubi Qafqaz və Orta Asiyada Çin ilə “Bir kəmə, bir yol” layihəsində də uzlaşma yaradır. Beləliklə də **Şərqi geostrateji oxu** global güc mübarizəsinə çevrilir. Bu da Azərbaycanın dəyişən geosiyasi mühitdə yeni dünya nizamı sahəsində getdikcə əhəmiyyət qazanmasına səbəb olur.

Azərbaycan geoiqtisadi məkanda getdikcə möhkəmlənir, qüdrətlənir. Ölkənin sosial-iqtisadi yüksəlişi ilk növbədə insanların həyatında özünü büruzə verir. Azərbaycan Prezidentinin yürütdüyü balanslı siyasətin məqsədyönlü, ardıcılığı, obyektiv gerçəkliyə adekvatlığı bu xəttin ölkənin milli mənafeələrini əks etdirməsi respublikanın perspektivdəki uğurlara hədəflənib. Zəfər və bu nailiyyətlər Azərbaycan xalqının gələcəyə inamını artırır, xalqı Ulu Öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyaları ətrafında daha sıx birləşdirir.

Prezident İlham Əliyevin 21 yanvar 2013-cü il tarixli “Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında” sərəncamında vurğuladığı kimi, “Dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsində, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur. Məhz Heydər Əliyev fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan özünün geostrateji, iqtisadi və mədəni potensialından istifadə edərək Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir”.

Açar sözlər: Heydər Əliyev siyasəti, multikultural dəyərlər, Cənubi Qafqaz reallığı, Qərb və Şərqi mədəni inteqrasiyası.

Ədəbiyyat

1. AzərTac. 2013. 22 yanvar.
2. Rəna Mirzəzadə. Multikulturalizm siyasəti din və gender dialoqunda.

HAYDER ALIYEV AND THE POLICY OF MULTICULTURAL VALUES IN THE SOUTH CAUCASUS

The Southern Caucasus is one of mankind's oldest settlements and is a place of distinction from geography, ethnicity, ethnicity, ethnicity and religious backgrounds.

The Southern Caucasus geostrategic region is also a unique region of human civilization with multicultural values. Multicultural lifestyles and ethnic diversity have historically been a factor in conflicting interests and interests in the Southern Caucasus. Because the Southern Caucasus states are not only geo-economic but also cultural intertial between Europe and Asia.

AVROPA İTTİFAQININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZIN YERİ VƏ ROLU: AZƏRBAYCAN TİMSALINDA

Barat Mirzəzadə

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

baratmirzezade24@gmail.com

SSRİ-nin dağılmasından sonra Cənubi Qafqazla sıx münasibətlərin qurulması, xüsusilə yeni zamanlarda Avropa İttifaqı üçün mübahisəli məsələ olmuşdur. Cənubi Qafqaz ölkələrinin bəziləri uzun müddət Rusiyanın təsiri altında olmuş və bir çox problemlərlə yanaşı ciddi təhlükəsizlik problemlərinin yaşandığı bir bölgədə olmuşlar. Bu səbəbdən Avropa İttifaqı ilə regionla əlaqələrin qurulması cəhətdən biganə yanaşılma var idi. Üzv dövlətlər Cənubi Qafqaz regionu ilə əlaqələr qurmaqdan çəkinmələrinə baxmaraq, Avropa İttifaqı yavaş addımlarla düzgün hesablanmış siyasətlə üç Cənubi Qafqaz ölkəsi Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan ilə daha yaxın siyasi və iqtisadi əlaqələr qurmaqla bölgə ilə olan əlaqələrini artırdı. Xəzər dənizində mövcud enerji resursları və regionun geosiyasi yeri Avropa İttifaqının regionla əlaqələrini yaxşılaşdırmaq üçün önəmli faktor olmuşdur [7]. Avropa İttifaqının Cənubi Qafqazla bağlı siyasəti ilk növbədə layihələr və proqramlar vasitəsilə maddi, texniki və humanitar yardımlar şəklində olmuşdur. 1990 – cu il Roma sammitindən sonra qəbul edilən TACIS proqramı ilə Avropa Birliyi və Güney Qafqaz dövlətləri arasında münasibətlər yeni müstəviyə keçdi. 1992-ci ildə TACIS proqram çərçivəsində TRACECA (Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi) və INOGATE (Neft və Təbii Qazın Avropaya Dövlətlərarası Nəqliyyatı) layihələrinin icrasına başlanılıb. Bu layihələrlə yanaşı, Avropa İttifaqının Universitet Araşdırmaları üzrə Mobillik Proqramı (TEMPUS), Qida Təhlükəsizliyi Proqramı, Münaqişə Zonalarının Bərpası Proqramı, həmçinin, Müstəsna Maliyyə Yardımı Proqramı kimi müxtəlif yardım proqramları da həyata keçirir. Bu proqramların reallaşdırılmasında əsas məqsəd Sovet İttifaqının dağılmasından sonra yenidən müstəqillik qazanmış, çox çətin dövr yaşayan Cənubi Qafqaz dövlətlərinə demokratik idarəetmə və bazar iqtisadiyyatına keçidə köməklik göstərmək olmuşdur.

Bu proqramlarla Aİ Xəzər regionunun enerji resurslarına olan marağını açıq aydın göstərirdi. TRACECA proqramının ən mühüm aspektləri, məqsədləri proqramı əhatə edən ölkələrin infrastrukturunu, ümumi standartlarını və icra prosesini inkişaf etdirmək və ölkələr arasında nəqliyyat, enerji və telekommunikasiya sahələrini yaratmaq və inkişafını təmin etməkdir. Əslində bölgənin enerji və təbii resurs potensialını inkişaf etdirmək və istifadə etmək məqsədi ilə yaranan TRACECA ilə daha əvvəl və bu gün yeni layihələrlə canlandırılmağa çalışılan və əsasən şimal-cənub oxu üzərində tikilən və ya inşa edilən bilən boru kəməri layihələrini şərq-qərb oxu üzrə dönmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buna nail olmaq üçün TRACECA Proqramı çərçivəsində

Cənubi Qafqaz regionunda Xəzər sahilində mühüm liman olan Bakı ilə Qara dəniz limanları arasında əsas dəhlizdə yerləşən dəmir yolları, avtomobil yolları və boru kəmərlərinin, eləcə də hava limanlarının yenidən qurulması üzərində işlər reallaşdırılır. Eyni zamanda İNOGATE proqramının əsas məqsədi isə yenidən müstəqillik qazanmış keçmiş Sovet ölkələrində regional qaz və neft məhsullarının nəqliyyat və nəql sistemlərini yenidən işlənməsi və daşınmanın səmərəliliyinin artırılması və modernləşdirilməsidir. Yəni, Xəzər Dənizindən və Mərkəzi Asiya ölkələrindən neft və qazın nəqli üçün alternativ yolların müəyyən edilməsidir. 2004-cü ildə Avropa Şurası Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanı Avropa Qonşuluq Siyasətinə daxil etmək qərarına gəlmişdir [5].

Cənubi Qafqaz Avropa İttifaqının enerjisi təhlükəsizliyi baxımından, həm enerji resurslarının mövcudluğu, həm də Avropa İttifaqının ehtiyacı olan enerjinin nəqli baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Xarici Əlaqələr Şurasının verdiyi məlumata əsasən Azərbaycan Avropa İttifaqının Rusiyadan enerji asılılığının azaldılması prosesində ən yaxşı yerləşdiyi ölkə hesab edilir. Azərbaycanın Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının inkişafı burada hasil edilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan xam neft boru kəməri ilə ixracı və Şahdəniz yatağının qazını istifadə etməklə, Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz boru kəməri və ixrac layihələrində qərb şirkətləri ilə əməkdaşlıq nümunələrini bu müsbət “mövqələşdirmənin” əsası kimi qiymətləndirmək olar [3].

Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında 2006-cı ildə Enerji Sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Saziş Memorandumu imzalanmışdır. Bunun nəticəsində enerji sahəsində münasibətlərin inkişafı sürətləndi [2].

2011-ci ildə Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında Cənub Qaz Dəhlizi Bəyannaməsinin imzalanmasından sonra bu mərhələdə Cənub Dəhlizinin yeganə qaz təchizatçısı və buranın açılması üçün əlaqə nöqtəsi olması səbəbi ilə Azərbaycanın rolu kifayət qədər artmış və bu mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bununla belə, ölkə qaz dəyər zəncirində nəqliyyat infrastrukturunu işinin qabaqcıllarından sayılır. Son dövrlər ərzində nəinki ölkəmizdə, regionda, Avropa qitəsində enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı olan məsələlər arasında ən böyük layihələr imzalanmış və reallaşdırılmağa başlanmışdır. Bura “Şahdəniz-2”, TANAP və TAP layihələrini daxil etmək olar [4]. Qeyd etmək lazımdır ki, “Şahdəniz-2” layihəsi enerji təhlükəsizliyi layihəsi kimi qəbul edilir. Enerji təhlükəsizliyinin ən mühüm elementlərindən biri də təbii qazdır. Bu səbəbdən enerji təhlükəsizliyi və enerjinin diversifikasiyası Azərbaycan kimi istehsalçı ölkə üçün və həmçinin, tranzit və istehlakçı ölkələr üçün eyni dərəcədə vacibdir. Bu layihə çərçivəsində il ərzində hasil ediləcək 16 milyard kubmetr qaz Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya ərazisindən və Adriatik dənizinin dibindən keçməklə İtaliyaya qədər 3500 kilometrədən artıq uzanan boru kəmərləri vasitəsilə həyata keçiriləcək. Buradan da görüldüyü kimi Azərbaycan hasil etdiyi təbii qaz həcmələrini Avropanın getdikcə artmaqda olan enerji tələbatının təminatına yönəltməyə, bu məqsədlə nəqliyyat marşrutlarının diversifikasiyasının tərəfdarıdır. Cənub Qaz Dəhlizinin reallaşmasında qabaqcıl və önəmli layihələrdən biri də TANAP layihəsidir. Bir çox mütəxəssislər bu layihəni Azərbaycanın ən mühüm enerji layihəsi kimi hesab edirlər [6]. Vurğulamaq lazımdır ki, TANAP Azərbaycanın Avropanın Enerji bazarlarına inteqrasiyası üçün, o cümlədən də təhlükəsiz tranzit dövlət kimi öz mövqeyini möhkəmləndirməsi üçün ən böyük imkandır. Belə ki, uzunmüddətli dövrdə layihə ölkənin təbii qaz ixracını ildə 8.1 milyard kubmetrdən təqribən 24 milyard kubmetrə kimi artıracaq. TANAP layihəsinin köməyi ilə Türkiyə illik 5% istehlak həcminə malik olan zəif qaz ehtiyatı problemini həll etməyə bir addım da yaxınlaşacaq, bu göstərici Avropa ölkələrində 20-30%-ə bərabərdir [1].

Qeyd olunan bütün bu məsələlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyində mühüm rolu vardır və müasir dünyamızda bu rol artmaqda davam edir.

Açar Sözlər: Enerji təhlükəsizliyi, Avropa İttifaqı, Azərbaycan, Şahdəniz – 2, Cənub Qaz Dəhlizi, TANAP, TAP.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış inkişaf konsepsiyası.
2. Aydın, Ü. (2014). Avropa Birliqinin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 10, Sayı 40, 188 s.
3. Commission Of The European Communities COM. (2017). An Energy Policy For Europe. Final, Brüksel, s.3-5. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0001&from=EN>
4. Hava, H.T., Azer, Ö. A. (2010, 2021). Avropa Birliqi'nin Enerji Güvenliqi Arayışı: INOGATE Projesi. Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalıřmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı. Beykent Üniversitesi BUSAM Yayınları, İstanbul.
5. İbrahimov, R. (2008). Avropa Birliqi Güney Kafkasya Devletleri İliřkileri, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İliřkiler Anabil Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 92 s.
6. Keskin, M.H. (2006). Stratejik Açidan Avropa Birliqi Enerji Politikası Ve Uluslararası Güvenlik sistemine Etkisi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avropa Birliqi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
7. Paul, A. (2013, 2019). AB ve Güney Kafkasya: Ne Derece Uzak ve Derin?, Hazar Raporu, Sayı 3, Hazar Strateji Enstitüsü, 7 s.

THE PLACE AND ROLE OF THE SOUTH CAUCASUS IN THE ENERGY SECURITY OF THE EUROPEAN UNION: ON THE REPRESENTATION OF AZERBAIJAN

Establishing close relations with South Caucasus countries has been a controversial issue for the European Union in recent times. Thus, some of the countries of the South Caucasus were under the influence of Russia for a long time and these countries were located in a region where serious security problems were experienced. For this reason, the establishment of relations between the European Union and the region was developing poorly. Later, the European Union accelerated these relations by establishing closer political and economic relations with the three South Caucasus countries Azerbaijan, Georgia and Armenia with a well-calculated policy. A number of programs and projects of the European Union related to the South Caucasus began to be implemented and this process began to accelerate. Azerbaijan has a special role in the energy security of the European Union among the South Caucasus states. Big projects such as "Shahdeniz-2", TANAP and TAP once again prove that Azerbaijan plays a special role in the energy security of the European Union, all of which have been analyzed and evaluated in the research work.

УЗБЕКИСТАН И ЮЖНЫЙ КАВКАЗ: ОТНОШЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Саходат Муртазова, Бекзод Маматкулов, Раъно Асадова
Экономический и Педагогический Университет, Карши, Узбекистан
sahodat@mail.ru

Отношения между Узбекистаном и странами Южного Кавказа определяются длительными историческими периодами. Южный Кавказ считается географическим регионом и расположен на границе континентов Европы и Азии. С точки зрения географического положения, регион омывается Черным морем с запада, а Каспийским - с востока. На территории Южного Кавказа в горном массиве Малый Кавказ расположено несколько независимых государств, в основном страны Армения, Азербайджан и Грузия. В ходе исторического становления отношений страны Узбекистан, Армения, Азербайджан и Грузия также были частью одного государства во времена бывшего Союза [1, с.23].

Рассматривая историю взаимоотношений между странами и сотрудничества, отметим, что история отношений Узбекистана со странами Южного Кавказа, как отмечалось выше, насчитывает много веков. В частности, узбекский и азербайджанский народы объединяют общие национальные обычаи и традиции, общая языковая группа, культура и религия. На протяжении многих лет оба государства были союзными республиками Советского государства. Во время массовых репрессий 30-х годов прошлого века тысячи азербайджанцев нашли убежище на узбекской земле. Сегодня в Узбекистане более 40 тысяч азербайджанцев активно задействованы в социальной, экономической и других сферах нашего государства. Азербайджанский народ принял активное участие в восстановлении Ташкента после катастрофического землетрясения в апреле 1966 года [2, с.14]

Кроме того, отношения были теплыми, потому что у нас были общие тюркский язык, обычаи, традиции и ценности. Даже в первые годы независимости Узбекистана между Узбекистаном и странами, расположенными на территории Южного Кавказа, установились хорошие отношения. В частности, был проведен ряд работ по налаживанию отношений сотрудничества с государствами Армения, Грузия и Азербайджан.

В частности, хотя дипломатические отношения между государствами Узбекистан и Азербайджан были установлены в 1995 году, сотрудничество развивалось быстрыми темпами. Посольство Азербайджана было открыто в Узбекистане в 1996 году, а посольство Узбекистана - в 1998 году. После визита нашего первого президента Ислама Каримова в Азербайджан в 1996 году несколько раз совершались визиты на высоком уровне между двумя странами, что, в свою очередь, сыграло позитивную роль в социальной и экономической жизни стран.

Азербайджан - единственное тюркоязычное государство в Кавказском регионе. Регион, который может безопасно соединить Центральную Азию и Турцию, - это, безусловно, Кавказ. Возможно, это возможно через Иран, но Иран - это государство, которое часто попадает в геополитические передряги. Поэтому отношения с Азербайджаном имеют большое стратегическое значение [3, с.45].

Двусторонние политические отношения - дипломатические отношения между Азербайджаном и Узбекистаном были установлены 2 октября 1995 года. В середине 1996

года открылось посольство Азербайджанской Республики в Республике Узбекистан, а в мае 1998 года - посольство Республики Узбекистан в Азербайджанской Республике [4, с.67].

21-22 октября 1996 года президент Азербайджана Гейдар Алиев посетил Ташкент для участия в IV форуме лидеров тюркоязычных государств и юбилейной церемонии, посвященной 660-летию со дня рождения выдающегося государственного деятеля Амира Темура. В ходе визита Гейдар Алиев выступил на форуме глав государств. Регулярные встречи лидеров тюркоязычных государств служили развитию сотрудничества между этими государствами, расширению культурных и духовных связей, укреплению их независимости. Глава Азербайджанского государства также принял участие в совместной пресс-конференции глав государств, выступил на приеме в их честь и ответил на вопросы корреспондента телевидения Узбекистана [5, с.73].

Официальный визит президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Узбекистан 18-19 июня 1997 года можно охарактеризовать как новый этап в развитии отношений. Как и в Баку, в Ташкенте было подписано 19 документов. Среди этих документов важное значение имело соглашение о дальнейшем развитии сотрудничества между Азербайджаном и Узбекистаном, укреплении дружбы и двусторонних отношений. Эти документы заложили прочную фундаментальную правовую базу для успешного сотрудничества между двумя странами. Выступая на церемонии подписания, президент Азербайджана Гейдар Алиев сказал: "Мы хотим иметь надежные отношения сотрудничества с Узбекистаном в Азербайджане, и мы сделаем все, чтобы эти связи развивались и укреплялись". Президент Узбекистана отметил, что отношения между двумя странами характеризуются стратегическим сотрудничеством. Президенты обеих стран обсудили вопросы, представляющие интерес для сторон, а также обсудили перспективы взаимного сотрудничества.

9 августа 1998 года президент Азербайджана Гейдар Алиев в Ялте встретился с президентом Украины в рамках мероприятий, посвященных 60-летию Л.Кучмы, он вновь встретился с президентом Узбекистана. На встрече обсуждались вопросы, представляющие двусторонний интерес.

В целом, встречи президентов Азербайджана и Узбекистана на саммитах НАТО, СНГ, ГУАМ способствовали дальнейшему развитию отношений между двумя государствами.

Политика нынешнего президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева обеспечивает дальнейшее расширение связей между двумя странами.

23-24 марта 2004 года Президент Азербайджана Ильхам Алиев совершил государственный визит в Республику Узбекистан. В ходе визита состоялась встреча глав двух государств один на один. В ходе встречи в атмосфере дружбы и взаимного доверия состоялся широкий обмен мнениями о перспективах развития двусторонних отношений между Азербайджаном и Узбекистаном, вопросах безопасности на Южном Кавказе и в Центральной Азии, региональных и международных проблемах, а также ряде других вопросов, представляющих интерес для наших стран. Стороны уделили большое внимание вопросам развития экономического сотрудничества, включая повышение эффективности торговли, транспортные и энергетические вопросы, расширение гуманитарных и культурных связей. В рамках визита с участием президентов Азербайджана и Узбекистана в Ташкенте состоялось открытие памятника великому азербайджанскому поэту Низами Гянджеви.

11-12 сентября 2008 года в рамках официального визита первого президента Узбекистана Ислама Каримова в Азербайджан, после встречи президентов ека один на один

и в расширенном составе, состоялась церемония подписания документов между государствами, в ходе которой в основном были подписаны меры по дальнейшему углублению сотрудничества в области в сфере охраны окружающей среды, информационно-коммуникационных технологий, железнодорожного транспорта и на встречах было отмечено успешное развитие родственных и дружественных отношений между нашими странами. Также в ходе визита в столице Азербайджана состоялась церемония открытия памятника великому узбекскому поэту Алишеру Навои.

Если ориентироваться на экономические аспекты сотрудничества, то экономика Узбекистана и Азербайджана характеризуется положительными показателями на фоне негативных тенденций и процессов, захлестнувших мировую экономику в результате глобального кризиса. Это, в свою очередь, подтверждает жизнеспособность и эффективность моделей развития, выбранных обеими странами. Эти модели отражают принципы формирования новой, социально ориентированной экономики. Деятельность межправительственной совместной комиссии по двустороннему сотрудничеству между Республикой Узбекистан и Азербайджанской Республикой вносит значительный вклад в развитие торгово-экономического сотрудничества между нашими странами. На сегодняшний день проведено восемь заседаний комиссии, при этом последнее заседание состоялось 8-9 сентября прошлого года.

При этом объем товарооборота между Узбекистаном и Азербайджаном в прошлом году составил 25,9 миллиона долларов США, тогда как за первые шесть месяцев текущего года - более 23,5 миллиона долларов США.

Азербайджан является основным партнером Узбекистана в регионе Южного Кавказа, который приобретает все большее значение в геополитическом и геоэкономическом плане. Позиции обеих стран совпадают по многим вопросам регионального и международного значения.

В рамках форума руководителей международных организаций, включая ООН, ИСТ, ОЭСР, СНГ и тюркоязычных стран, между двумя странами установились тесные отношения сотрудничества. Узбекистан всегда поддерживал мирное, политическое урегулирование Нагорно-Карабахского конфликта.

Итак, президент нашей страны Шавкат Мирзиёев встретился с президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым. В последующие годы налаживание международных связей посредством торговли, привлечения иностранных инвестиций, миграции, коммуникаций и совместного использования транспортной инфраструктуры становится очень важным для экономического развития Узбекистана и стран Южного Кавказа.

Ключевые слова: Политика, экономика, двухсторонние отношения, Южная Кавказ, Азербайджан, визит, государство, традиция, обычаи, социальная жизнь, история.

Литература

1. Турсунмухамедов И.Г. Совместные предприятия и проблемы их развития. *Общественные науки в Узбекистане*. 1993. № 11-12. с. 22-26.
2. Тюриков В., Шагулямов Р. *Независимая Республика Узбекистан. Памятные события и даты (1991 – 1996)*. Т.: Узбекистан, 1997. 335 с.
3. *Узбекистан и страны Востока*. Т.: Фан, 1975. 91 с.
4. *Центральная Азия: по пути в мировое сообщество*. М.: Междунар. отношения, 199, 178 с.

5. Рузиметов Б. Туризм – доходная отрасль национальной экономики. Экономика и статистика. 1997. № 6. с. 38-39.
6. Расулев А., Бедринцев А., Акилов А. Узбекистан внешнеэко-номическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. Т.: Узбекистан, 1996. 107 с.
7. Расулев А. Экспортная стратегия национальной эконо-мики. Т.: Фан, 1996. 108 с.
8. www.uza.uz
9. www.lex.uz

RUSİYA VƏ ERMƏNİSTAN ARASINDA HUMANİTAR ƏMƏKDAŞLIQ

Günel Musayeva

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

alieva.gun@gmail.com

90-cı illərdə Rusiya və Ermənistan arasında yaranan siyasi münasibətlər digər sahələrin də inkişafına təsir göstərdi. Belə ki, siyasi münasibətlər çərçivəsində sosial sahədə - iqtisadi, hərbi, elmi-texniki və təbii ki, humanitar sahədə integrasiyasının əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə və dərinləşməsinə xüsusi diqqət ayrılırdı. Məlumdur ki, mədəni və humanitar əlaqələr istənilən dövlətin “yumşaq güc”ünün əsasını təşkil edir. Kimlik və mədəniyyət kimi amillər xarici siyasətin qərarvermə mexanizmlərində mühüm rol oynadığından iki ölkə arasında sosial və mədəni əlaqələrin, humanitar münasibətlərin inkişafı və bu sahələrdə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə xüsusi önəm verilirdi.

Bütün bunlar Rusiya və Ermənistan arasında humanitar əlaqələrin öyrənilməsinə, problemlərin araşdırılmasını aktual edir. Digər tərəfdən mövzunun kifayət qədər araşdırılmaması öyrənilməsinə daha zəruri edir.

Son illərdə iki dövlət arasında yaşanan gərginlik bu sahələrə də öz təsirini göstərmişdi. Təkcə Ermənistan hakimiyyətində deyil, eyni zamanda cəmiyyət arasında da yeni anti-rus dalğası başladı. Yaranan ziddiyyətlərin səbəbi, təsviri və ikitərəfli münasibətlərə təsiri elmi işdə araşdırılır.

Araşdırmanın obyektini Rusiya və Ermənistan arasında olan iqtisadi və humanitar münasibətlər, predmetini isə ticari, elm-təhsil, mədəni və ictimai əlaqələr təşkil edir.

Məlumdur ki, mədəni və humanitar əlaqələr istənilən dövlətin “yumşaq güc”ünün əsasını təşkil edir. “Yumşaq güc” anlayışı ilk dəfə ABŞ Müdafiə nazirinin müavini Cozef Nay tərəfindən işlənilib. Belə ki, o, 2004-cü ildə nəşr olunan “Soft power” kitabında ilk dəfə olaraq “yumşaq güc” anlayışının açıqlamasını verir. *«Bir ölkə dünya siyasətində istədiyi nəticələrə ona görə nail ola bilər ki, digər dövlətlər – onun dəyərlərinə heyran olub, ondan nümunə götürərək, onun rifah və açıqlıq səviyyəsinə can ataraq – ona əməl etmək istəyirlər»* [1].

Rusiya Federasiyasının xaricdəki humanitar siyasəti Rusiya Federasiyasının xarici siyasətinin tərkib hissəsidir. Rusiya Federasiyasının xarici humanitar siyasət konsepsiyasına əsasən, mədəniyyət dövlətlər arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və birləşdirici beynəlxalq gündəliyin formalaşdırılması üçün effektiv vasitə kimi humanitar sahədə xüsusi rol oynayır [2].

Humanitar sahədə əməkdaşlıq 20-dən çox sənəddən ibarət geniş hüquqi-müqavilə əsasında qurulub. Onların arasında Rusiya-Ermənistan hökumətlərarası 11 yanvar 1993-cü il tarixli elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında sazişləri, ali təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında (Moskva, 11

yanvar 1993-cü il), elmi və elmi-yüksək ixtisaslı professor-müəllim heyətinin attestasiyası haqqında (Moskva, 27 iyun 1995-ci il), mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində (İrəvan, 13 noyabr 1995-ci il; bu sənəd əsasında hökumətlərarasında üçillik mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində Mübadilə Proqramları imzalanmışdır), Ermənistan Respublikası ərazisində Rusiya Federasiyası Müdafiə Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin yaradılması haqqında (Moskva, 26 yanvar 1996-cı il), Rusiya Federasiyası Müdafiə Nazirliyinin ümumtəhsil məktəblərinin Ermənistan Respublikası ərazisində yaradılması haqqında Ermənistan Respublikası (Moskva, 26 yanvar 1996-cı il), Rusiya teleradio yayım şirkətlərinin 1 iyul 1997-ci il tarixdən Ermənistan Respublikası ərazisində proqramlarının qəbulu və yayımı qaydası və şərtləri və bir sıra digərləri.

Lakin bu müqavilələrin imzalanmasına baxmayaraq əksəriyyətinin həyata keçirilməsi baş tutmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, iki dövlət arasında humanitar sahədə olan əməkdaşlığın pik nöqtəsi Ermənistan Prezidenti Robert Koçaryanın dövründə baş tutmuşdur. Belə ki, 2002-ci ildən mühüm hökumətlərarası və idarələrarası sazişlər bağlanmışdır: Mədəniyyət nazirlikləri arasında Əməkdaşlıq Proqramı, Ermənistanda Rusiya Kino Günlərinin və Rusiya Mədəniyyəti Günlərinin keçirilməsinə dair Mədəni Əməkdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamə. Ermənistan prezidentinin 2003-cü ilin yanvarında Rusiyaya rəsmi səfərindən sonra mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında birgə Bəyannamə imzalanıb. 2005-ci ildə MDB dövlət başçılarının avqust sammitində Ermənistan Respublikasının Prezidenti Rusiyanın MDB-də humanitar əməkdaşlıq haqqında Sazişin imzalanması təşəbbüsünü dəstəklədi.

Qeyd etmək olar ki, Ermənistan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq onu göstərir ki, iki dövlət arasında son illərdə yaşanan siyasi gərginlik mədəniyyət sahəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, ənənəvi keçirilən mədəniyyət günlərinin sayı azalıb və ya ümumiyyətlə ləğv olunub. Əsas problem isə hakimiyyət tərəfindən rus dilinin, rus mədəniyyətinin Ermənistanda təbliğ olunmasının qarşısının alınmasıdır. Rusiya tərəfinin isə xarici konsepsiyasına uyğun olaraq, mədəniyyət dövlətlər arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və birləşdirici beynəlxalq gündəliyin formalaşdırılması üçün effektiv vasitədir.

Araşdırmalar onu göstərir ki, son illərdə Ermənistanda təhsil sahəsində rus dili xarici dil kimi öyrənilir və 1993-cü ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən dil hüquqlarının ciddi şəkildə məhdudlaşdırılması vətəndaşları rus dilində təhsil almaq imkanından məhrum edir və əhalinin narazılığına baxmayaraq, hələ də qüvvədədir.

Müasir dünyada rus dilinin rolunun, əhəmiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi Rusiya xarici konsepsiyasının əsas vəzifələrindən biridir. Belə olan halda, rus dilinə Ermənistanda hələ də rəsmi status verilməməsi Rusiyanın Ermənistana qarşı “yumşaq güc” siyasətinin tam da həyata keçirə bilmədiyini göstərir. Ermənistanda təhsil sahəsində rus dilinin geniş yayılmamasının səbəbi də bir çox narazılıqlara səbəb olur.

Məlumdur ki, rus dili Ermənistan əhalisi üçün sadəcə xarici dil deyil. Bu amili nəzərə alan Rusiya tərəfi iki ölkə arasında xüsusi əlaqələri nəzərə alaraq bu məsələni həll etməyə hazır olduğunu açıqlayıb. Amma indiyədək Ermənistan tərəfi məsələnin həlli üçün heç bir tədbir görməyib.

Bu məhdudiyyətlər təkcə elm və təhsil sahəsi ilə kifayətlənmir. Belə ki, informasiya sahəsində də rus dili ilə mübarizə aparılır. 2020-ci ildə Ermənistan Parlamenti “Audiovizual media haqqında” qanun qəbul etdi və avqustun 5-dən bu qanun qüvvəyə mindi. Qəbul edilən qanuna əsasən, Rusiya telekanalları artıq hökumətlərarası müqavilə əsasında yayımlanmağa başladı. Lakin 2023-cü ilin sentyabr ayında Ermənistan hakimiyyəti Rusiya telekanallarının bağlanması müzakirəsini yenidən gündəmə gətirdi. Bütün aparılan tədbirlər Ermənistan hökumətinin ruslaşdırma siyasətinin, rus dilinin yayılmasının qarşısını almaq məqsədini güdür.

“Dil təhlükəsizliyi”nin xüsusi müddəa kimi qeyd olunduğu yeni qanunda rus dilinin tamamilə sıxışdırılması nəzərdə tutulur, çünki Ermənistanda digər xarici telekanallarla maraqlananların sayı azdır. Qanun layihəsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, Rusiya kanalları bir sıra məsələlərdə Ermənistanın informasiya siyasəti ilə üst-üstə düşməyən fikirlər səsləndirir və müvafiq olaraq ictimai ziyan vurur.

Araşdırmalar onu göstərir ki, Ermənistanda “Məxməri inqilab”dan sonra hakimiyyətə gələn rejim Rusiya ilə münasibətlərdə ehtiyatla davranmağı qərara alıb və bütün sahələrdə atılan addımlar bunu göstərir. Belə ki, araşdırmalardan məlum olur ki, media sahəsində Rusiya ilə münasibətlər son illərdə daha da soyuqlaşmış.

İki dövlət arasında humanitar sahədə olan əməkdaşlıqda diaspor amili də yer tutur. Belə ki, diasporanın əsas fəaliyyətindən biri də erməni dəyərlərini və mədəniyyətini təbliğ etməkdir. Lakin Rusiyada yaşayan ermənilərin bircə səyləri nəticəsində yaranmış Rusiya Erməniləri İttifaqının və digər icma, təşkilatların əsas fəaliyyəti erməni yalanlarını və xülyalarını təbliğ etməkdir.

Məlum olur ki, Rusiyada böyük erməni icması ilk növbədə iqtisadi miqrasiyanın nəticəsidir. Onların bir çoxunun diaspor strukturlarına qoşulmamağa üstünlük vermələrinə baxmayaraq, müəyyən hissəsi hələ də Ermənistanın daxili və xarici siyasətində fəal iştirak edirlər. Bundan əlavə, diaspor erməniləri öz maraqlarını təbliğ etmək üçün Rusiya hökumətinin nümayəndələrinə də sponsorluq edirlər. Lakin İkinci Qarabağ müharibəsi onu göstərdi ki, Rusiyadakı erməni diasporası Ermənistanın daxili siyasətinə növbəti müdaxilə cəhdləri və vəziyyətə təsir etməkdə müvəffəq olmadılar. Diaspora erməniləri başa düşməlidirlər ki, onların fəaliyyəti ilk növbədə hələ də təcrid olunmuş Ermənistanın özünə mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, Rusiya və Ermənistan arasında humanitar əməkdaşlıq bilavasitə iki dövlət arasında siyasi münasibətlərin gedişatı əsasında formalaşır. Baxmayaraq ki, müstəqillik əldə olunandan sonra humanitar əməkdaşlıq sahəsində müqavilə-hüquq bazası yaradıldı, imzalanan müqavilələrin yalnız müəyyən hissəsi icra olunub. Son illərdə iki dövlət arasında yaranan gərginlik humanitar sahəyə də öz təsirini göstərir. Belə ki, rus dilinin rəsmi status almaq məsələsi, Ermənistanda rus dili və mədəniyyətinin təbliğinə qarşı aparılan tədbirlər hələ də davam edir. Bu da öz növbəsində hərbi-siyasi müttəfiqliyin əsasını təşkil edən qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı etimadı sarsıldı.

Açar sözlər: Rusiya, Ermənistan, “yumşaq” güc, humanitar əməkdaşlıq, siyasət.

Ədəbiyyat

1. Joseph S. Nye, Jr. Soft Power/ Public Affairs New York, p.76.
2. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1829856/

HUMANITARIAN COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND ARMENIA

The political relations between Russia and Armenia in the 1990s influenced the development of other areas as well. So, within the framework of political relations, special attention was paid to the significant expansion and deepening of integration in the social sphere - economic, military, scientific-technical and of course, in the humanitarian sphere. It is known that cultural and humanitarian relations are the basis of "soft power" of any state. All this makes the study of humanitarian relations between Russia and Armenia and the investigation of problems relevant.

GENDER İDENTİKLİYİNƏ YENİ BAXIŞ – QLOBAL ÇAĞIRIŞ KİMİ: CƏNUBİ QAFQAZ MEDIA DİSKURSUNDA MƏSƏLƏYƏ MÜNASİBƏT

Mələk Muxtarova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

malakabbf@gmail.com

Gender identikliyi ilə bağlı son araşdırmalar, eləcə də siyasi korrektlik doktrinin əsas senzura yönləndiricisi kimi qəbul edilməsi, habelə, ümumi təhsil-məlumatlandırma səviyyəsində inkişaf, mədəni-siyasi əlaqələrin intensivləşməsi – bütün bu sadalanan amillərin gender probleminə daha obyektiv, daha tolerant baxışın formalaşmasına yol açmışdır. Hətta ənənəvi gender stereotipləşmələri ilə seçilən coğrafi bölgələrdən sayılan Cənubi Qafqazda qeyd olunan proseslərin təsir izləri hiss olunmaqdadır ki, bunun ən bariz nümunəsi kimi, cəmiyyət dəyişimlərini ən operativ şəkildə inikas etdirən media diskursunu nümunə göstərə bilərik. Azərbaycanın, ümumilikdə Cənubi Qafqazın global Dünya reallığının tərkib hissəsi olması XXI yüzillikdə baş verən dinamik dəyişikliklərin, global çağırışların, sivilizasyon kataklizm və yenilənmələrin ölkəmizdə və bütövlükdə bölgəmizdə inikasını qaçınılmaz etmişdir. Belə ki, dünya ölkələri ailəsində öz layiqli yerini tutan ölkəmizdə aparılan balanslaşdırılmış daxili və xarici siyasət həm milli-mədəni dəyərlər sisteminə, dövlətçilik maraqlarına uyğun addımların atılmasını, həm də dünyada cərəyan edən global proseslərlə səsleşən yeniliklərə imza atılmasını mümkün edir. Lakin həmin balanslaşdırılmış siyasətin ən başlıca məramı, irəlidə də izləyəcəyimiz kimi, global dünya çağırışlara Azərbaycan etno-mental reallıqlarına adekvat şəkildə, milli kimliyə autentik tərzdə qarşılıq verilməsi ilə bağlıdır. Konkret olaraq, bu sırada həm Azərbaycan, həm də bütövlükdə Cənubi Qafqaz regionu üçün yetərincə aktual və bir sıra aspektlərdən problematik, həm bəzi məqamlarda ağırlıq olan gender identikliyinə dəyişən münasibət məsələsini qeyd etmək olar. Belə ki, özünün müasir formatında gender problemi XX əsrin 60-cı illərindən etibarən xüsusilə aktual olan feminizm probleminin sərhədlərini aşaraq, XXI əsrin başlanğıcından etibarən, həm də kvir ideologiyasının, fərqli gender identikliyinə malik olan şəxslərə qarşı tolerant münasibət tendensiyasının aktuallaşması ilə səciyyələndirilir. Bu mənada gender identikliyinə münasibətdə yeni formatlı global çağırışların istər Azərbaycan, istərsə də Cənubi Qafqaz mühitinə bu və ya digər səviyyəli təsiri məsələsi və bu təsirin təhlil və dəyərləndirməsi mühüm aktualıq kəsb etməyə bilməz.

Ümumilikdə, Cənubi Qafqaz regionunda gender probleminin vəziyyəti ilə bağlı qeyd edək ki, təhlilçilər Azərbaycanda qadın-kəşi bərabərliyi məsələsində problemlərin tam şəkildə həll qazanmadığına diqqət çəksələr də, məhz, global çağırış zəminində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın bu yöndə müəyyən addımlar atılmasına kömək etdiyini də qeyd edirlər [1, s.4-6]. Analoji vəziyyətin Gürcüstanda da yer aldığı vurğulayan müşahidəçilər burada da beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə müvafiq hüquqi, qanun quruculuğu, sosial və s. sahələrlə bağlı tədbirlərin həyata keçirildiyinə diqqət çəkirlər [2, s.2-4]. Bununla belə, beynəlxalq müşahidəçilər bu məsələdə istər Azərbaycanda, istərsə də Gürcüstanda əsaslı irəliləyişlərin olduğunu da vurğulayırlar [6, s.9]. Avropa Şurasının Gender Bərabərliyi Strategiyasının müəyyənləşdirmiş olduğu “Mediada gender stereotipləri və seksizmlə mübarizə” konsepsiyası çərçivəsində ayrı-ayrı dövlətlərin, xüsusilə Avropa ailəsinə nisbətən yaxın keçmişdə addım atmış Cənubi Qafqaz ölkələrinin mediasında gender bərabərliyi məsələlərinin düzgün tənzimlənməsi məsələsinə həssaslıq nümayiş etdirilməkdədir. Bu əsnada Azərbaycan xəbər istehsalçıları üçün tərtib olunmuş

tövsiyyə-rəhbərlikdə gender bərabərliyinin izlənməsi, media kimi güclü təyziq vasitəsinin, cəmiyyətinin idarə olunması alətinin doğru məcrada, müasir dünya çağırışlarının ortaya qoyduğu tolerantlıq prizmasından yönləndirilməsi israrlı şəkildə təşviq edilir [4].

Apardığımız monitorinq Azərbaycan və Gürcüstan media diskursunda (*Azerbaijan Today*, *AzerNews*, *Azerbaijan International*, *Georgia Today*, *Georgian Times*, *Financial*) gender probleminin fəqli aspektləri ilə bağlı aşağıdakı orta qəhətlərin müəyyənləşdirilməsinə imkan vermişdir:

1) Gender problemi insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində nəzərdən keçirilir və bu səbəbdən də, “Hüquq və azadlıqlar”, “Gender bərabərliyi”, “Gender asimetriyası”, “Siyasi islahatlar”, “Demokratiya” və s. konseptlərlə əlaqəli zəmində reallaşma sahəsinə malikdir. Məsələn: *“Continued progress towards gender equality is essential for Georgia’s democracy, development and EU integration”* [7];

2) Əksər hallarda media diskursunda gender problemi qadının cəmiyyətin müstəqil fərdi kimi fəaliyyətinin təmin olunması prizmasından şərh edilir ki, bu da əlaqəli şəkildə “Qadın haqları”, “Feminizm”, “Gender bərabərliyi/bərabərsizliyi”, “Müstəqillik”, “Maddi təminat”, “Özünü-təsdiq” və s. bu kimi konseptlər çərçivəsində reallaşmanı mümkün edir. *“Gender Gap in Home Cooking Grows. The patterns in global home-cooking trends have evolved over the years. The persistent gender disparity in cooking remains notable, with women universally taking on more of the cooking responsibility”* [5]; *“Independent and liberated women stand in a totally different and not least stronger position towards their violent spouses than those who are economically and in others ways dependent on their spouse. They can leave”* [9];

3) Bunun davamı olaraq, qadın problemlərinin tərkib hissəsi kimi təhsil və karyera sahələrindəki yetərisizliklə əlaqədə nəzərdən keçirilən gender problematikasını “Təhsil”, “Karyera”, “İnkişaf/Təkamül” və s. konseptlərlə müştərək şəkildə ifadə tapır. *“In many regions of Azerbaijan, girls drop out of school and prepare for family life after a certain age”* [10, s.4];

4) Davranış patternlərinin, milli stereotiplərin, habelə dini doqmaların təsiri kontekstindən şərh edilən gender problem “Din”, “Postsovet varisliyi”, “Tabular/Öngörüşlər” və s. konseptlərlə orta qəhətlə sahədə reallaşır. *“But over time, the attitude of the women of this region could play an important role, especially if outsiders who believe in gender equality and freedom support them despite what might appear to some to be their pro-Soviet attitudes”* [3].

Onu da qeyd etmək istərdik ki, qlobal çağırış kimi dəyişən dünya reallıqlarında gender probleminə yenilənən münasibət Cənubi Qafqaz regionu ölkələrindən Azərbaycan və Gürcüstanın ingilisdilli mediasının materialına istinadən aparılan təhlil və monitorinq belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, hər iki dövlətin media diskursunda qadın – kişi bərabərliyi problem daha geniş şəkildə müzakirə edildiyi halda, fərqli gender identikliyinə malik şəxslərin sosial, hüquqi, psixoloji və s. xarakterli problemləri daha az müzakirə edilir. Bu isə ilk növbədə hər iki ölkənin ənənəvi patriarxal dəyərlərə malik olması ilə, habelə tarixən mövcud olan əxlaq-etik tabular səbəbiylə gender identikliyi fərqli olan insanlara daha fərqli münasibətlə, hətta belə demək olarsa, bir qisim hallarda qeyri-tolerant münasibətlə şərtləndirilir (analoji xarakterli faktlar daha çox sosial mediada izlənilir, bu haqda daha ətraflı bax: [8, s.7-8]). Maraqlıdır ki, Azərbaycan müəllifləri ölkədən kənar nəşr edilən KİV-lərdə bu problemləri daha açıq şəkildə dilə gətirdikləri halda [10], milli mentallığın stereotipləri səbəbiylə, hətta bəzi hallarda fərqli gender identikliyinə malik şəxslərin cəmiyyətdən təcrid edilməsi ilə qarşılaşması, cəmiyyət qınağı ilə üzləşməsi səbəbiylə yerli mətbuatda bu kimi məsələlər geniş şəkildə işıqlandırılmır. Təsadüfi deyil ki, hər iki ölkə mediasında gender identikliyi fərqli insanlara qarşı diskriminasiya halları etiraf

edilir. Lakin onu da qeyd edək ki, bu kimi hallar özlüyündə qlobal xarakter kəsb edir və digər dünya ölkələrində də, o cümlədən, aparıcı Avropa ölkələrində, ABŞ-da da yer alır. Mediadakı bəzi müzakirələrin homofob mahiyyəti kəsb etdiyi və ənənəvi dəyərlərə sadiqlik fonunda gender identikliyi fərqli olan şəxslərin tənqidə məruz qaldığı bildirilir. Habelə o da vurğulanır ki [11], Cənubi Qafqazda feminizmin daha inklyuziv olmadığı təqdirdə, yəni kvir (dəyişimli) identikliyə malik şəxslərin də hüquqlarının müdafiəsini ehtiva etmədiyi təqdirdə onun (Cənubi Qafqaz feminizm hərəkatının) müvəffəqiyyətli nəticələr əldə edə biləcəyi mümkünsüzdür.

Açar sözlər: Gender identikliyi, Cənubi Qafqaz, qloballaşma, feminizm, media diskursu.

Ədəbiyyat

1. Aliyeva-Gureyeva, Y. (2010). Policy Attitudes towards Women in Azerbaijan: Is Equality Part of the Agenda? *Caucasus. Analytical Digest No. 21: Gender Politics in the South Caucasus*, 30 November 2010, pp.4-6 <https://laender-analysen.de/cad/pdf/CaucasusAnalyticalDigest21.pdf>
2. Chkheidze, K. (2010). Gender Politics in Georgia. *Caucasus. Analytical Digest No. 21: Gender Politics in the South Caucasus*, 30 November, pp.2-4 <https://laender-analysen.de/cad/pdf/CaucasusAnalyticalDigest21.pdf>
3. Could Central Asian Women Become 'Surrogate Democrats'? (2008). Azerbaijan International. http://azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2008/goble_1208/goble_1211_women.html
4. Ələsgərli, M., Surcilija Milojevic, Y. (2019). Media və gender bərabərliyi Azərbaycanda xəbər istehsalçıları üçün Bələdçi. *Avropa Şurası*, 30 s. <https://rm.coe.int/guide-on-gender-equality-and-the-media-for-news-producers-in-azerbaija/1680953ebc>
5. Gender Gap in Home Cooking Grows (2023) *Financial*, <https://finchannel.com/gender-gap-in-home-cooking-grows/117585/america/2023/11/>
6. Gender Statistics in the Southern Caucasus and Central and West Asia A Situational Analysis (2012). *GENDER AND DEVELOPMENT / Caucasus, Central and West Asia / 2012*, 90, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30048/gender-statistics-southern-caucasus-central-west-asia.pdf>
7. Political Forum on Gender Equality Highlights the Need for Equal and Inclusive Political Processes in Georgia. (2023). *Georgian Today*. <https://georgiatoday.ge/political-forum-on-gender-equality-highlights-the-need-for-equal-and-inclusive-political-processes-in-georgia/>
8. Universal Periodic Review – Azerbaijan-Fourth Cycle. (6-17 November 2023) Geneva, Switzerland, https://www.upr-info.org/sites/default/files/country-document/2023-11/JS14_UPR44_AZE_E_Main.pdf
9. Women Tend to Have Different Perspectives, other Issues, and other Ways of Working than Men. (2021). *Azerbaijan Today*. <https://www.azerbajantoday.az/2021/02/18/women-tend-to-have-different-perspectives-other-issues-and-other-ways-of-working-than-men/>
10. Zamanov, R. (2011). Feminism in the South Caucasus cannot succeed without queer rights, 11 February, 2011. <https://oc-media.org/opinions/opinion-feminism-in-the-south-caucasus-cannot-succeed-without-queer-rights/>

A NEW LOOK AT GENDER IDENTITY AS A GLOBAL CHALLENGE: ATTITUDE TO THE PROBLEM IN THE MEDIA DISCOURSE OF THE SOUTH CAUCASUS

The report analyzes the renewed attitude towards the gender problem in the changing world realities as a global challenge. In particular, the report analyzes the problem of gender identity and the problem of gender equality. The main material of the study is articles from the English-language media of the countries of the South Caucasus region, in particular the English-language media of Azerbaijan and Georgia. Analysis and monitoring (conducted as part of a sociolinguistic study) indicate that, despite the fact that the problem of gender equality is discussed quite thoroughly in the media discourse of both countries, the social, legal and psychological problems of people of a different gender and identity attract much less interest. This is due, first of all, to the fact that in both countries there are traditional patriarchal values, as well as different attitudes towards people with different gender identities due to historically existing moral and ethical taboos, and even in some cases intolerant attitudes. It is interesting that Azerbaijani authors in the media published outside the country more openly express these problems. Perhaps this is primarily due to the fact that the stereotypes of the national mentality towards people from the LGBT community differ from the attitude of many European countries. Since the mentality of both Kafkasian countries does not welcome the presence of this kind of people, even in some cases because of this, people with a different gender identity face isolation from society. This kind of problem is not so often discussed in the local press of both South Caucasian countries. However, the media in both countries are discussing some blatant cases of discrimination against people of different gender identities. However, we also note that such cases are global in nature and occur in other countries of the world, including the leading countries of Europe and the USA.

1919-CU İL 23 NOYABR AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN SAZIŞI VƏ ZƏNGƏZUR

Səkinə Nadirova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

sekine.nadirova@mail.ru

Cənubi Qafqazda müstəqil respublikalar yarandıqdan sonra qarşıda ərəzi-sərhəd məsələlərinin həll edilməsi dururdu. Tarixə “Tiflis müqaviləsi” kimi düşən 1919-cu il 23 noyabr müqaviləsi həmçinin Azərbaycan Ermənistan arasındakı da ilk müqavilə olaraq da qeyd edilir. Ermənistan istər Azərbaycan, istərsə də Gürcüsana olan ərəzi iddialarını etnik-təmizləmə və təcavüzkarlıq siyasəti ilə həyata keçirirdi. Müqavilənin imzalanmasında ABŞ və İngiltərənin xüsusi rolu olmuşdur. ABŞ və İngiltərənin Qafqazdakı nümayəndələri bölgədəki vəziyyətin Paris sülh konfransının fəaliyyətinə maneçilik göstərəcəkləri barədə narahatlıqlarını Azərbaycan və Ermənistan hökumət başçılarına bildirmişdilər. Professor Cəmil Həsənli isə kitabında sazişin imzalanmasını bu cür təsvir edirdi: “Noyabrın 16-da Britaniya Ali Komissarı O. Uordrop Azərbaycan və Ermənistan hökumətlərinə bu məqsədlə teleqram göndərmişdir. Lakin son anda amerikalılar vasitəçilik etdilər. Sazişdə tərəflər təsbit edirdilər ki, hazırda cərəyan edən toqquşmanı dayandırmağa və yenidən silaha əl atmamağa çalışsınlar” [2].

ABŞ nümayəndəsi C. Rey tərəflər arasında mövcud mübahisəli məsələni dinc yollar ilə həll etmək məqsədi ilə Tiflisdə konfransın keçirilməsini təklif etdi. Noyabrın 21-22-də Azərbaycan tərəfdən ictimai-siyasi xadim Nəsim bəy Yusifbəyli, Ermənistan tərəfdən isə Aleksandr Xatisyanın

başçılığı ilə nümayəndə heyətlərinin görüşləri keçirildi. Noyabrın 23-də ABŞ tərəfdən nümayəndə C. Rey, və Gürcüstan xarici işlər naziri Y. Gegeçkori iştirakı ilə tərəflər arasında saziş imzalandı. Müqavilə beş maddədən ibarət idi.

- “Ermənistan və Azərbaycan hökumətləri baş verən toqquşmaları dayandırmağı və yenidən silah gücünə əl atmamağı öhdələrinə götürürüdürlər.

- Tərəflər Zəngəzura gələn yolların düzəldilməsi və açılması, bu yollarda hərəkətin təhlükəsizliyi üçün təsirli tədbirlər görülməsinə razılaşırdılar.

- Tərəflər sərhədlər haqqında məsələlər də daxil olmaqla, bütün məsələləri dinc yolla həll etməyi öhdələrinə götürürüdürlər. Dinc yolla razılıq əldə etmək mümkün olmadıqda isə, hər iki tərəf Amerika polkovniki Reyi münsiflər məhkəməsi sifəti ilə bitərəf şəxs kimi qəbul edir və onun qərarlarını məcburi yerinə yetirməyə razılaşırdılar.

- Noyabrın 26-da Bakıda Azərbaycan-Ermənistan konfransının keçirilməsi qərara alındı.

- Saziş imzalandığı gündən qüvvəyə minirdi. Parlamentlərin təsdiqindən sonra isə hüquqi qüvvəyə minirdi [1].

Müqavilənin əsasında duran Zəngəzur məsələsinə əsasən Azərbaycan və Ermənistan tərəfləri razılığa gəldilər ki, dinc əhəlinin hərəkəti üçün Zəngəzurdan keçən yol açılmalıdır. Sazişin dördüncü bəndinə əsasən tərəflər mübahisəli məsələlərin müzakirəsi üçün yubanmadan Batum və Tiflis konfransına nümayəndələr göndərməli idi. ABŞ elə düşünürdü ki, bu müqavilə Qafqaz respublikaları arasında həmrəyliyi gücləndirəcək və Denikin təhlükəsinə qarşı müqavimətlərini artıracaq. Paris sülh konfransının rəhbərliyinə göndərilən teleqramda Haskel tərəflər arasında baş tutmuş müqaviləni yüksək qiymətləndirirdi. Bu müqavilənin Denikin təhlükəsinə qarşı da əhəmiyyətli addım hesab edirdi. Fransa tərəfindən 24 noyabrda Parisə göndərilən teleqramda da o müqaviləyə müsbət rəyini bildirirdi. Lakin tərəflər arasında sakitlik uzun sürmədi. ABŞ Qafqazdan çıxdıqdan sonra, yenə Ermənistanın üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməməsi səbəbi ilə Azərbaycan-Ermənistan konfransı 26 noyabrda keçiriləcəyi halda yalnız dekabrın 4-21 tarixində keçirildi. Konfransın təşkili də Ermənistanın öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nail ola bilmədi. 1920-ci ilin aprelində Cənubi Qafqaz dövlətlərinin Tiflis konfransında aparılan müzakirələri də müsbət nəticə verməmiş olmağı.

Keçirilən konfransın müzakirələri bir neçə iclas əsasında aparılmış oldu. İlk olaraq müqavilənin şərtlərinə görə ərazi-sərhəd məsələlərinin həlli ilə bağlı idi. Lakin Ermənistan tərəfi lazımi şəraitin və vaxtın yetişmədiyini bəhanəsini gətirirdi. F. Xoyski artıq bu məsələdə yenilik əldə edə bilməyəcəkləri qənaətinə gəldi və 2 noyabr aktını “Status qou” götürərək ərazi-sərhəd məsələlərinin qəti həllini yubatmamağı lazım bildi. İkinci məsələ olaraq ərazi sərhəd məsələsinin həlli istiqamətində Azərbaycan və Ermənistan tərəflərinin nümayəndələri öz fikirlərini irəli sürdülər. Azərbaycan tərəfi bu məsələ ilə bağlı bütün məqamların diqqətə alınması hətta bu mövzuda məruzəçilərin təyin olunması, erməni tərəfi isə hazır olmadığını əsas götürərək məsələnin təxirə salınmasını istəyirdi.

Ermənistan tarix boyu etdiyi fitnə fəsadlığı davam etdirdi. Yenə də dünya sözümdən dönən Ermənistanı gördü. Bəli, gördü amma həmişəki kimi göz yumdu, səssiz qaldı. Sazişin bağlanması az sonra erməni hərbi birləşmələri Zəngəzura hücum edib, bir neçə kəndini dağıtdılar. Dərələyəzdə 300 nəfərin ölümü ilə nəticələnən qanlı hadisələr baş verdi. Azərbaycanın xarici işlər naziri M.Y. Cəfərov kəskin nota göndərdi. Lakin yenə və yenə Ermənistan öz yalanları ilə hadisələrə bəzək verdi. Erməni tərəfi cavab olaraq bildirdi ki, “bu əməliyyatlar Dərələyəzdən Zəngəzur istiqamətinə hərəkət edən türk zabiti Xəlil bəyin başçılığı altında olan hücumun qarşısını almağa yönəlmişdir və notada göstərilən ölüm hallarından onların məlumatı yoxdur” [2]. Erməni tərəfi hətta qətiyyətlə vurğulayırdı ki, biz müqavilənin şərtlərinə əməl edirik.

Baş verən hadisələrdən sonra Azərbaycan Baş naziri N. Yusubbəyli Haskelə teleqram vuraraq bildirdi ki, “Tiflisdə tərəflər arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən Azərbaycan tərəfi Zəngəzurdan bütün əsgərlərini geri çəkmişdir. İndi Zəngəzurdə bir dənə də olsun azərbaycanlı əsgər yoxdur. Lakin bu vəziyyətdən isifadə edərək top və pulemyotlarla silahlanmış erməni hərbi birləşmələri müsəlman əhaliyə qarşı qətləiyam törədir və onların malını əmlakını talayır. Sizdən xahiş edirəm ki, erməni hərbi birləşmələrinin silah-sursatını müsadirə etmək məqsədi ilə Zəngəzura beş gün ərzində Amerika zabitlərindən ibarət komissiya göndərilsin. Cəfərov yazırdı ki, bu tədbir həyata keçməsə, Azərbaycan hökuməti günahsız insanların qanının tökülməsinə və öz vətəndaşlarının üzleşdiyi arası kəsilməyən vəhşiliklərə seyrçi qala bilməz” [4]. Haskel isə cavab teleqramında bildirdi ki, sizin teleqramınızı aldım və Ermənistanə xəbərdarlıq məktubunu göndərdim. Haskel Ermənistanə göndərdiyi məktubda onu da vurğulayırdı ki, Azərbaycanın iddiaları təsdiqlənersə bu Ermənistanın gələcəyinə böyük zərbə vurmuş olar.

Əsas maraqlı məqam ondan ibarət idi ki, Amerika Ali Komissarı Haskel Qafqaza göndərilədiyi zaman başda prezident Vilson olmaqla, ABŞ rəsmiləri tərəfindən ermənilərə kömək göstərilməsi tapşırılmışdı. Haskelin gördükləri ona hər şeyi başa salmışdı. O, hətta etiraf edirdi ki, ermənilər heç də qərb mətbuatının təqdim etdiyi qədər “əzabkeş xalq” deyillər. Onun Topçubaşov və Məhərrəmov ilə söhbətində qeyd edirdi ki, “indiyədək amerikalılar yalnız ermənilər haqqında danışırdılar, çünki amerikalı ermənilər və ümumiyyətlə, hamı onları Qafqazın yeganə “əzabkeş xalqı” sayırdılar. Bizim missiyanın Türkiyəyə və Qafqaza göndərilməsi və oraya səyahət bir çox amerikalılar üçün çox faydalı oldu. İndi biz inandıq ki, heç də bütün ermənilər biz düşündüyümüz qədər yaxşı deyillər, eyni ilə necə ki, bütün türklər pis deyillər” [2].

1919-cu il 23 noyabr sazişi həmçinin bizə Azərbaycan və Ermənistan arasında imzalanmış 2020-ci il 10 noyabr bəyanatını xatırladır. 1919-cu il müqaviləsində ABŞ in vasitəçiliyi ilə imzalana müqavilə, 2020-ci il noyabrında isə Rusiyanın vasitəçiliyi ilə imzalanmışdı. Müqavilələrin ortaq şərtlərinə əsasən tərəflər silahı yerə qoyub sülh imzalamışdı. 10 noyabr müqaviləsinin doqquzuncu bəndinə əsasən “bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verməsi [3], 23 noyabr sazişinin ikinci bəndini xatırladırdı. Mövcud sakitliyi yenə də pozan Ermənistan tərəfi olmuş və dinc əhaliyə qarşı təğribatlar törətmiş oldular. Birinci müqavilənin üçüncü bəndində öz əksini tapmış Amerika polkovniki Reyi münsiflər məhkəməsi isə 10 noyabr bəyanatında bizə rus sülhməramlılarını xatırladır. Nə təsadüf ki, hər iki müqavilə noyabr ayında imzalanmışdı.

1919-cu il 23 noyabr müqaviləsi mövcud vəziyyət barədə demək olar ki, heç bir əsaslı dəyişiklik olmadı və mübahisəli əraziləri də həll etmədi. Əslində bu müqavilə “status qou” demək idi. Müqavilə yalnız mövcud vəziyyəti qanuniləşdirir, hərbi əməliyyatların qarşılıqlı şəkildə dayandırılması və yarana biləcək mürəkkəblikləri isə danışıqlar yolu ilə həllini zəruri edirdi.

Tarix təkərrürdən ibarətdir. Yenə də dünya ölkələri yalançı və həyasız bir millətin əməllərinə şahid olsalar da onlara qarşı heç bir əsaslı tədbir görülməmişdi. 1919-cu il 23 noyabr sazişində isə baş verənlər ondan sonra imzalanan digər Azərbaycan-Ermənistan müqavilələrində təkrarlanmaqdadır. Yenə də bağlanan sazişləri, yaranan sakitçilik və sülhü pozan, təğribat törədən, günahsız xalqa silah çəkən və sonra da hadisələrdən xəbərsiz olduğunu da israrla vurğulayan Ermənistandır. Düşmənin də mərdi gərəkdir.

Açar sözlər: Müqavilə, Azərbaycan, Ermənistan, silah, saziş, Tiflis, Zəngəzur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. İki cildə. Təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri. II cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2014, 472 s.
2. C. Həsənlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti, Bakı, GARISMA MMC, 2009, 576 s.
3. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-54878139>
4. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика, с.452

AGREEMENT OF AZERBAIJAN-ARMENIA AND THE BELL OF NOVEMBER 23, 1919

In the thesis "Tbilisi Treaty" signed between Armenia and Azerbaijan on November 23, 1919, with the mediation of the United States and England is being discussed. The main goal of the agreement was to establish calm and peace in the South Caucasus. According to the terms of the agreement, the governments of Armenia and Azerbaijan were obliged to stop the ongoing clashes, stabilize the current situation in Zangazur and not to take up armed forces again. The similarities between the agreement concluded on November 23, 1919 and the declaration of November 10, 2020 were also included in the investigation of the topic.

BÖYÜK GÜCLƏRİN CƏNUBİ QAFQAZDA POST-NEOKOLONİAL SİYASƏTİ

Nərgiz Nağıyeva

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

nargiz_nagiyeva@mail.ru

Dekolonizasiya anlayışı müstəmləkə ölkələrinin müstəqillik əldə etməsi prosesini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Dekolonizasiya prosesi iki mərhələdə baş vermişdi. Birinci mərhələ 1945-54-cü illər arasında Asiya ölkələrinin müstəqillik proseslərini, ikinci mərhələ isə 1955-56-cı illər arasında Afrika ölkələrinin müstəqillik proseslərini əhatə etmişdir. Lakin müstəmləkəçiliyin tamamilə aradan qaldırılmasından söhbət gedə bilməz. Dekolonizasiya prosesi “mütləq” müstəqillik deyil, yeni şəraitə uyğun fərqli bir “asılılıq” növü gətirdi. Yeni qaydalarla birlikdə istifadə edilən iqtisadi və digər üsullarla gözə görünməyən nəhəng yeni bir müstəmləkə imperiyasının qurulması mümkün oldu. Yeni qaydalar iqtisadi və digər üsullarla “gözə görünməyən nəhəng yeni müstəmləkə imperiyası” yaratmağa imkan verdi.

Beləliklə, neokolonializm klassik müstəmləkəçiliyin yeni formasıdır [2]. Bir çox keçmiş koloniyaların müstəmləkəçi ölkələrdən asılılığı aradan qalxmayıb. Bu asılılıq münasibətinin qorunub saxlanması ilk növbədə müstəmləkə ölkələrinin öz texnologiyalarının, təhsil proqramlarının, mədəni siyasətlərinin, iqtisadi anlayışın olmaması ilə bağlıdır.

Müstəmləkəçilər öz keçmiş koloniyalarının tam müstəqil olmasına heç vaxt icazə vermək istəmirlər. Məsələn, Ukrayna və Rusiya. Aİ və NATO-ya meyillilik Rusiya tərəfindən narahatlıqla qarşılandı və Rusiya daha sonra Krımı işğal edib ilhaq etməyə əl atdı. Bundan əlavə, ölkənin şərqində ona yaxın olan müxalif rusları təxribata çəkərək, Şərqi Ukraynada muxtar vilayət yaradıb. Başqa sözlə, beynəlxalq neokolonializm siyasətindən kənara çıxaraq müstəqil siyasət yeritməyə çalışmağın bədəli var və Ukrayna bunu təcrübədən keçirdi.

Post-neokolonializmdən əvvəlki neokolonializm təcrübəsindən prinsipial fərq ondan ibarətdir ki, onun çərçivəsində himayədar dövlət nəinki özündən asılı olan ölkənin resurslarından istifadə edə bilər, həm də ondan beynəlxalq aləmdə öz problemlərini həm regional, həm də qlobal səviyyədə, həll etmək üçün istifadə edə bilər. Nəzarət olunan subyekt başqa dövlətin siyasətinin alətinə çevrilir.

“Təsir altında olan” ölkələrin tətbiq dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə dövlətlərdən funksional ixtisasdan asılı olaraq hərbi, hərbi-siyasi, siyasi və ticarət-iqtisadi müstəvilərdə istifadə oluna bilər.

Bu təcrübə bir çox problemləri həll etmək üçün, xüsusilə də, rəqiblərə güclü təzyiq və təsir üçün istifadə olunur. Eləcə də, regional və ya qlobal əhəmiyyətini genişləndirmək istəyən böyük güclərin qarşısını almaq asılı, təsir altında olan dövlətlərin gücündən istifadə edilir. Nəhayət, dünyanın müəyyən bölgələrində öz hərbi siyasəti problemlərini həll etmək üçün istifadə edilir. Belə ki, “təsir altında olan” ölkənin hərbi-siyasi istifadəsi həm onun yerləşdiyi regionda, həm də onun hüdudlarından xeyli kənarda mümkündür.

1991-ci ildən Soyuq Müharibə başa çatdıqdan və Sovet İttifaqının dağılmasından sonra aparıcı Avro-Atlantik ölkələrin keçmiş müstəmləkələri, nəzarətində olan və asılı olan ölkələrlə bağlı siyasəti transformasiya və uyğunlaşma dövrünə qədəm qoydu. Beynəlxalq siyasətdə ciddi dəyişikliklər öz təsirini göstərirdi. Yeni müstəmləkəçiliyin xarici siyasət təcrübələri yeni forma və məzmun qazanmağa başladı. Yeni müstəmləkə siyasətinin yenilənmiş modeli şərti olaraq post-neokolonializm kimi təyin oluna bilər.

Müasir dövrdə böyük güclərin post-neokolonial siyasətinin həyata keçirilməsinin forma və üsulları hansılardır? Müasir dövrdə asılı subyektlərin formaları və tətbiq sahələri genişlənməmişdir. İndi onlar təkcə Qərbi dövlətləri üçün resurs və bazar mənbələri kimi deyil, həm də regional və qlobal səviyyədə öz siyasi kurslarının aparıcıları kimi çıxış edirlər. Belə ölkələrdən birbaşa və ya dolayısı ilə Avroatlantik dövlətlərin hərbi, siyasi, ticarət və iqtisadi müstəvilərdə məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə olunur. Əslində, onların vasitəsilə ABŞ, İngiltərə və Qərbi dövlətləri özlərinin xarici, müdafiə və iqtisadi siyasətləri üçün yeni alətlər əldə etdilər.

Post-neokolonial praktikada hərbişmə səviyyəsi yüksəldi. Tədqiqatçılar tərəfindən neokolonializm əsasən keçmiş müstəmləkələrin və “zəif” ölkələrin iqtisadi istifadəsi modeli kimi qiymətləndirilmişdir. Ticarət və iqtisadi əlaqələr “zəif” ölkələrin Avro-Atlantik dövlətlərdən asılılığının əsas kanalı idi. Post-neokolonializm isə müharibə məkanı ilə möhkəm şəkildə bağlıdır. Yeni asılı subyektlərin əksəriyyəti regional müharibələr, daxili silahlı münaqişələr və böhranlar nəticəsində yaranıb. Belə vəziyyət onların istifadə formalarını əvvəlcədən müəyyənləşdirdi. Onların arasında əsas rol təkcə muzdluların və silahların tədarükü deyil, həm də dünyanın müəyyən regionlarında müharibələrin saxlanması oynayır. ABŞ neokolonializmdə əsas oyunçudur. Vaşinqton 1945-ci ildən sonra müstəmləkə sisteminin dağılmasından maksimum yararlanaraq dünyada öz təsirini xeyli genişləndirdi. 1991-ci ildən ABŞ nəzarəti altında olan ölkələrlə manipulyasiyanın yeni təcrübəsində liderdir. Rusiya tərəfindən Krımın ilhaqı nəticəsində soyuq müharibədən sonrakı Avropa təhlükəsizlik sisteminin dağılması, beynəlxalq enerji bazarlarında dəyişikliklər, Yaxın Şərqi regionunun Cənubi Qafqaza sabitliyi pozan təsiri, Avropa İttifaqının daxili problemləri ABŞ-ı Cənubi Qafqaz siyasətinə yenidən baxmağa məcbur etdi.

Bu gün Cənubi Qafqazda ABŞ, İran, Rusiya, Fransa öz nüfuz dairələrini yaratmağa çalışırlar. Onların malik olduğu biliklər vasitəsilə bölgə xalqları arasında qarşılıqlı elementlərdən istifadə edərək mənfəət əldə etməyə çalışırlar. Cənubi Qafqazda etnik və ya dini bölünmələrin arxasında bu qüvvələrdən birinin dayandığı açıq-aydın görünür. Digər tərəfdən, Rusiya postsovet məkanında təsirini itirmək istəmirdi. O, zaman-zaman zorakılığa da əl ataraq

bütün gücündən istifadə edir. Rusiya Abxaziya və Osetiyanı Gürcüstandan ayırmaqla Qafqazın Avropa ilə əlaqəsini kəsərək bu ölkənin şimal sərhədində sözün əsl mənasında sədd qoydu. Bütün bunlar rusların bölgədəki təsirlərini itirməməkdə nə dərəcədə qərarlı olduqlarını göstərir. Rusiya Qərblə mübarizə aparmaq üçün həm strateji, həm də hərbi əməkdaşlığı Asiyada görür.

Neokolonializmi hələ də davam etdirən, müstəmləkə siyasəti çərçivəsində insan haqlarına heç bir önəm verməyən, bu gün özünü yalandan insan haqlarının və beynəlxalq hüququn müdafiəçisi kimi qələmə verən ölkələrdən biri də Fransadır. Fransa Afrika ilə yanaşı digər bölgələrdə, hətta Cənubi Qafqazda Ermənistanı müstəmləkəyə çevirmə siyasəti aparır.

Azərbaycan torpaqlarının 30 illik işğalından sonra, bütün ərazisində suverenliyini tam bərpa etdikdən sonra regionda sülhün və sabitliyin bərqərar olması üçün bütün səylərini əsirgəmədiyi bir vaxtda, bir sıra dövlətlər və təşkilatlar buna cəhd göstərmədilər. Münaqişədən sonrakı dövrü dəstəkləmək və yekun sülh sazişinə mane olmaq üçün bu və ya digər şəkildə Fransa fəal şəkildə təxribatçı fəaliyyətlər həyata keçirir, bunun qarşısını almağa və bölgədə yenidən gərginliyi təhrik etməyə hər cür cəhd edir.

Bakıya nəyisə diqtə etmək cəhdləri ilə bağlı mütəmadi olaraq əsassız ittihamlar, bəzi sənədlər, petisiyalar, antiazərbaycan bəyanatlar Fransa siyasi dairəsinin nümayəndələri üçün adi davranış xəttinə çevrilib. Amma əvvəllər bunu hansısa yolla ört-basdır etməyə çalışdırlarsa, bu yaxınlarda Fransanın genetik kodunu təşkil edən islamofobiya, irqçilik, müstəmləkəçiliyə azərbaycanofobiyayı da əlavə edən Emmanuel Makron başda olmaqla Fransa dövləti faktiki olaraq Azərbaycana qarşı açıq hücumu keçib.

30 ilə yaxın müddətdə fəaliyyət göstərməyən ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri olan Fransa keçmişdə qalan münaqişənin həlli üçün heç bir ciddi təşəbbüs göstərməmiş, əksinə, münaqişənin və "status-kvo"-nun qorunub saxlanması üçün əlindən gələni etmişdir. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğalı faktlarına məhəl qoymayaraq, Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi etnik təmizləmə, soyqırımı və kütləvi qırğınlar, qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş 1 milyona yaxın azərbaycanlının hüquqlarının kobud şəkildə pozulması, dağıdılması və Azərbaycanın şəhər və kəndlərinin talan edilməsi, azərbaycanlılara məxsus mədəni sərvətlərin və tarixi abidələrin dağıdılması, habelə Ermənistanın hərbi təcavüzündən sonra Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən hərbi-siyasi təxribatların dayandırılmaması 2020-ci il müharibəsi Parisin bu məsələyə qərəzli yanaşmasına misaldır.

Fransanı hər cür yolla Cənubi Qafqazda liderlik iddiasındadır. Necə olur ki, Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərində Rusiya və ABŞ iştirak edir, amma Fransa yoxdur? Əbədi rəqibi Böyük Britaniyanın ittifaqdan çıxmasından sonra Aİ-nin qeyri-rəsmi lideri rolunu üzərinə götürən Makronun başçılıq etdiyi Fransa qərara gəldi ki, Avropada lider ölkəyə çevrilsin. O, hesab edirdi ki, bu məqsədlərə çatmaqda onun üçün ən "uğurlu" seçim erməni faktoru olub. Ermənistanın baş naziri N. Paşinyan isə asanlıqla öz ölkəsinin suverenliyini böyük dövlətlər arasında sövdələşmə predmetinə çevirməyə razılaşdı.

Beləliklə, biz görürük ki, öz məqsədlərinə çatmaq, o cümlədən Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək üçün Fransa açıq-aşkar yalan və saxtakarlıqlardan tutmuş Ermənistanı hərbi dəstək verməyə qədər heç bir çirkin metoddan çəkinmir. Çox təəssüflər olsun ki, Ermənistan Fransanın Cənubi Qafqazda neokolonializm siyasəti yeritməsi üçün bir vasitə olub. Başqa bir ölkənin təsir dairəsindən çıxmağa çalışaraq Fransanın təsiri altına düşüb.

20 oktyabr 2023-cü il tarixində "Neokolonializm: İnsan Hüquqlarının Pozulması və Ədalətsizlik" mövzusunda Bakı şəhərində beynəlxalq konfrans keçirilmişdir [3]. Konfransda keçmiş müstəmləkələrdən Seneqal və Əlcəzairin nümayəndələri və təxminən on beş başqa ölkədən iştirakçılar aidiyyəti ölkələrdə müstəmləkə sisteminin hələ də davam etdiyini bir daha təsdiqləmək,

eləcə də azadlıq və demokratiya dəyərlərini uca səslə iddia edən və əsas hüquqları pozan Fransa dövlətinin siyasətini pisləmək üçün bir araya gəliblər.

Bu gün Fransa öz müstəmləkə keçmişinə, qanlı müstəmləkə cinayətlərinə və soyqırım aktlarına görə məsuliyyət daşımaq və tarixdən ibrət götürmək əvəzinə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində erməni separatizminə, Ermənistanın təcavüzünə və əsassız ərazi iddialarına dəstək verməklə, Cənubi Qafqaz regionunda neokolonial siyasəti tətbiq etməyə çalışır.

Açar sözlər: Postkolonilaizm, neokolonializm, müstəmləkə, Qərb, Avropa, Cənubi Qafqaz.

Ədəbiyyat

1. Nkrumah K. Neo-Colonialism, the Last Stage of Imperialism. London: Thomas Nelson & Sons, 1965, p.204.
<http://www.marxists.org/subject/africa/nkrumah/neocolonialism/introduction.htm>
2. <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism>
3. <https://president.az/az/articles/view/61823>

POST-NEOCOLONIAL POLICY OF THE GREAT POWERS IN THE SOUTH CAUCASUS

Neocolonialism is a new form of classical colonialism. Many former colonies have not lost their dependence on the colonial countries. The maintenance of this dependent relationship is primarily due to the lack of the colonial countries' own technologies, educational programs, cultural policies and economic understanding.

France is one of the countries that still continues neocolonialism, with no emphasis on human rights within the framework of colonial politics and who today falsely pretends to be a champion of human rights and international law.

Today, instead of taking responsibility for its colonial past, bloody colonial crimes and acts of genocide and learning from history, France is trying to implement neo-colonial policy in the South Caucasus region by supporting Armenian separatism in the Karabakh region of Azerbaijan, aggression of Armenia and groundless territorial claims.

AN ANALYSIS OF RUSSIAN MEDIA'S COVERAGE OF TURKIYE TARGETING ANTI-US AND ANTI-WESTERN DISCOURSE ACCORDING TO RAND CORPORATION THINK TANK

Nuri Sonay Teker

Ege University, İzmir, Türkiye

92210002702@ogrenci.ege.edu.tr

Abstract - International media organizations create the meaning they intend in news in the framework of their ideological interests. The article "Russia's Use of Media and Information Operations in Turkey" published by the US-based RAND Corporation think tank in 2018 argued that the Russian news media is increasing the anti-US and anti-Western discourse in Türkiye. Does the Russian news media aim to increase the anti-US and anti-Western discourse in Türkiye? This study aims to analyze the consistency of the argument in the aforementioned article. A sample of the columns published on the Moscow-based Sputnik Türkiye website in the last year was selected.

The sample was analyzed through qualitative frame analysis. It was noted that these columns consistently included the views of a few Russian experts. It was determined that Sputnik Türkiye aims to create a certain understanding in the reader with the expert opinions and the statements emphasized by the topic discussed. The articles in Sputnik Türkiye emphasize the realities that can create opposition in US-Türkiye relations, while the realities that can create closeness in US-Türkiye relations are not neglected, but left behind.

Keywords: Rand Corporation, US-Türkiye Relations, International Media, Sputnik Türkiye.

МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА ОБОРОНЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ТРАНСПОРТНОГО МАРШРУТА В СССР ЧЕРЕЗ ИРАН В 1943 ГОДУ

Околотин В.С.

Ивановский Государственный Университет, Иваново, Россия

В годы Великой Отечественной войны для транспортировки грузов по ленд-лизу использовались три основных морских маршрута. В частности, на Владивосток, в Персидский залив и в северные порты СССР. В связи с большими потерями судов в конвоях на «Север России» в середине 1942 г. последовало их прекращение [1, с.130]. В сложившейся ситуации союзники обратили основное внимание на порты Дальнего Востока и Персидского залива. С октября 1942 г. началась транспортировка грузов в СССР через Иран. Несмотря на большую протяженность этого маршрута, он был более безопасным и позволял доставлять грузы в южные порты Ирана на Каспийском побережье, а оттуда морем - в Баку, Тавриз, Джульфу, Астару и Махачкалу. О том, какие меры были предприняты Государственным комитетом обороны (ГКО) для усиления потоков грузов по данному маршруту и посвящена данная статья.

Итак, 16 июня 1943 г. ГКО принял постановление № 3591 сс «О мероприятиях по обеспечению перевозок импортных грузов, следующих через Иран в СССР». Оно было принято в целях обеспечения перевозок импортных грузов, следующих через Иран в СССР с сентября 1943 г. до уровня 180 тыс. тонн в месяц и сокращения остатков импортных грузов в портах Персидского залива. Для этого ГКО обязал советское транспортное управление в Иране (г. Королева) выполнить к 1 октября 1943 г. работы по усилению пропускной способности северных участков Трансиранской железной дороги и ремонтные работы на железной дороге Таврид-Джульфа на сумму 45 млн риалов. Для этого предполагалось капитально отремонтировать шоссейные дороги Казвин-Пехлеви и Тавриз-Джульфа и организовать ремонт дорог: Шахруд-Кучан-Баджигиран, Пехлеви-Астара и Казвин-Тавриз. Одновременно решено договориться с иранцами о проведении ими текущего ремонта остальных дорог на севере Ирана собственными средствами, а также о создании в Тавризе, Миане, Зенджане, Казвине, Пехлеви, Новшахре и Кучане пунктов для ремонта автомашин, занятых перевозкой советских грузов и одновременно расширить в Тегеране мастерскую для производства ремонта импортных машин. На дорогах северной зоны Ирана надлежало оборудовать 13 заправокных пунктов с пропускной способностью до 100 машин в час а также 10 пунктов для ночлега и питания личного состава батальонов.

Пункт 2 постановления уже предусматривал мероприятия по приему 100 тыс. тонн грузов в портах Каспийского моря. Так, для выполнения этой задачи ГКО обязал Наркомречфлот (т. Ширшова) и начальника советского транспортного управления в Иране (т. Королева) установить в Бендер-шахе в районе существующего пирса остов сгоревшего судна «Танкист» и использовать его в качестве причала для погрузки боеприпасов и химикатов, а также произвести дноуглубительные работы для подхода судов. Такие же работы надлежало произвести в портах Пехлеви и Новшахре и поддерживать в них глубины для подхода судов с осадкой 12 футов (в Новшахре с осадкой 14-15 футов). Одновременно решено закрепить под перевозку импортных грузов на Каспийском море 45 тыс. морского сухогрузного тоннажа. Кроме того, предстояло закрепить в советских портах Каспийского моря для размещения импортных грузов крытые склады емкостью 21 тыс. тонн и грузовые площадки емкостью 48 тыс. тонн, дополнительно построить к 1 октября 1943 г. 2,5 тыс. кв. метров навесов. Предстояло также перевезти из Красноводска в Баку 4 неиспользуемых порталных электрокрана и установить их на пирсе бакинского порта, из них два крана к 1 августа 1943 г. и два крана к 1 сентября 1943 года. Работы в иранских портах Каспийского моря было решено производить без утвержденных проектов и смет.

Пункт 4 постановления предусматривал указание НКПС выделить Советскому транспортному управлению в Иране и отправить в Иран до 1 июля 1943 г. материалы и оборудование. Также было поручено обеспечить приемку импортных грузов в Ашхабаде, Красноводске, Кизил-Арвате, Баку, Махачкале, Тавризе, Джульфе и Астаре с проверкой их веса и с отправлением вагонов за пломбами железной дороги. Для большей эффективности решено организовать вывоз импортных грузов по железной дороге из Астары в Кишлы вертушками [2, Д.180. Л.101-104].

10 августа 1943 г. ГКО принял новое постановление, касающееся доставки грузов через Иран. Это №3903 сс «О транзитных перевозках грузов для СССР через Иран». В нем был уточнен маршрут следования грузов. Они из портов Персидского залива доставлялись американскими и английскими военными машинами в Казвин. Из него грузы подлежали отправке южные порты Каспийского моря Пехлеви, Астара и Тавриз. Для их транспортировки ГКО обязал Управление тыла Красной армии А.В. Хрулева сформировать один автополк в составе 1000 импортных машин, тем самым «доведа общее количество советских автомашин, работавших на транзитных перевозках в Иране, в составе автополка и батальонов к 15 сентября 1943 г. до 2500 штук.

Для принятия срочных мер на месте по улучшению транзитных перевозок грузов в СССР через Иран ГКО принял решение командировать в него члена коллегии Наркомвнешторга С.А. Борисова в качестве уполномоченного Государственного комитета обороны. Его распоряжения по обеспечению выполнения данного ему поручения являлись обязательными для всех советских организаций в Иране, связанных с транзитными операциями (СТУ, организации НКМФ, организации НКВТ). Постановление обязало С.А. Борисова два раза в месяц представлять в ГКО отчеты о проведенной работе и о ее результатах [2, Д.203. Л.177].

15 сентября 1943 г. ГКО принял постановление №4134 с, получившее название «О командировании в Иран группы советских работников для принятия мер по ускорению вывоза транзитных грузов для СССР». В нее вошли: А.Д. Крутиков, А.Ф. Дубровин, Ф.А. Матюшев, М.П. Миловский и в помощь им направлялись 15 человек по прилагаемому списку. Распоряжение руководителя группы по обеспечению выполнения данного задания

указывалось считать обязательным для всех советских работников в Иране, связанных с транзитными операциями [2, Д.214. Л.154-155].

17 октября 1943 г. ГКО принял постановление №4356 с «Об обеспечении вывоза импортных грузов с Закавказской и Орджоникидзевской железной дорог» [2. Д.231. Л.161-165]. Его принятию предшествовала записка А.И. Микояна В.М. Молотову и Л.М. Кагановичу от 15 октября 1943 года. В ней утверждалось, что остатки импортных грузов в Баку, Тавризе, Джульфе, Астаре и Махачкале по состоянию на 10 октября 1943 г. составляли около 70 тыс. тонн. До конца месяца в эти пункты должно было поступить из Ирана дополнительно 65 тыс. тонн импортных грузов. Вместе с тем, говорилось в записке, план подачи вагонов для отгрузки импорта, вследствие слабого поступления порожних маршрутов на Закавказскую и Орджоникидзевскую железные дороги не выполнялся. За 12 дней октября 1943 г. Закавказская железная дорога не додала под погрузку импорта, против установленного плана 1100 вагонов. Поданные за это время 1300 вагонов были отгружены не по назначению, а главным образом на перевалочные базы и склады в пределах Закавказской ж/дороги. В силу этих причин Наркомвнешторг СССР не имел возможности исполнить решений правительства и обеспечить своевременную отгрузку важнейших импортных грузов по назначению [2. Д.231. Л.165]. К записке А.И. Микоян приложил проект постановления.

ГКО рассмотрев обращение А.И. Микояна и своим постановлением обязало наркома путей сообщения Л.М. Кагановича погрузить в октябре 8215 вагонов импортных грузов. Из них 6200 вагонов на Закавказской железной дороге и 2015 вагонов на Орджоникидзевской железной дороге. Пунктами погрузки по Закавказской железной дороге были названы: Баку 3100 вагонов в месяц и 100 вагонов в сутки; Тавриз – 1550 вагонов и 50 вагонов в сутки; Джульфа – 775 вагонов и 25 вагонов в сутки и Астара -775 вагонов в месяц и 25 вагонов в сутки. На Орджоникидзевской железной дороге таким пунктом погрузки стала Махачкала с объемом погрузки 2015 вагонов в месяц и 65 вагонов в сутки. В целях разгрузки Тавриза и Бакинского порта от импортных грузов и подготовки этих пунктов к приему новых поступлений импорта ГКО потребовал обеспечить преимущественную подачу порожняка в течение всего октября 1943 г. в Тавриз и Бакинский порт. ГКО также обязал начальников Закавказской и Орджоникидзевской железной дорог Г.С. Кикнадзе и Х.Т. Восканова соответственно обеспечить регулярную и преимущественно перед другими грузами (кроме оперативных воинских) подачу порожняка под погрузку импортных грузов. Оно также обязало начальника Бакинского порта Ю.В. Савинова и начальника порта Махачкала обеспечить своевременную погрузку подаваемых вагонов и платформ импортными грузами, не допуская их простоя. Оно также обязало секретаря ЦК КП(б) Азербайджана М.Д. Багирова и Дагестанского обкома КП(б) А.М. Алиева осуществлять неослабное наблюдение за ходом погрузки импортных грузов и оказывать всемерную помощь Бакинскому и Махачкалинскому портам [2. Д.231. Л.161-165].

12 ноября 1943 г. ГКО вновь вернулся к данному вопросу и принял постановление «Об обеспечении вывоза импортных грузов с Закавказской и Орджоникидзевской железных дорог», которым обязал Л.М. Кагановича обеспечить выполнение следующих действий. Погрузить в ноябре- декабре 1943 г. 16470 вагонов импортных грузов, из них 12200 вагонов на Закавказской железной дороге и 4270 вагонов на Орджоникидзевской дороге. С пунктов погрузки: Баку в сутки 90 вагонов, в ноябре 2700 и в декабре 5490 вагонов; Астара – 30, 900 и 1839 вагонов, Тавриз – 50, 1500, 8000; Джульфа – 30, 900, 1830. По Орджоникидзевской ж/дороге – 57 в сутки, 1700 в ноябре и декабре 3407; Беслан – 18,

400, 813 [2. Д.243. Л.31-32]. Данное постановление подписал председатель ГКО И.В. Сталин.

Таким образом, после прекращения поставок импортных грузов по ленд-лизу северными конвоями, ГКО обратил усиленное внимание на освоение южного маршрута через Иран. С этой целью были приняты меры по развитию автотранспортных, морских и железнодорожных коммуникаций, что позволило значительно увеличить их пропускную способность. Изгнание немецких оккупантов из южных районов страны обеспечило его безопасность и увеличило роль в общих поставках импортных грузов, автомашин и бронетехники из США и Великобритании.

Ключевые слова: Персидский залив, импортные грузы, южный маршрут, Государственный комитет обороны, постановления.

Литература

1. Быстрова И.В. Ленд-лиз для СССР. Экономика, техника, люди (1941-1945). М.: Издательство Кучково поле, 2019. 480 с.; 32 л. ил.
2. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф-644. Оп.2.

RISING TRILEMMAS IN SOUTH CAUCASIA: TÜRKİYE-AZERBAIJAN-PAKISTAN VERSUS INDIA-ARMENIA-IRAN

Osman Tekin

MGIMO University, Moscow, Russia

In the post-Soviet era, regional powers such as Russia, Türkiye, and Iran have stood out in the South Caucasus region due to their historical, cultural, and geographical ties. However, despite not having any direct connection with the region, India has emerged as a new actor in the region due to significant shifts in power dynamics, particularly after the 2020 Nagorno-Karabakh War and the beginning of a military operation initiated by Russia in Ukraine in 2022. There are two main reasons why these changing dynamics have brought India to the forefront as a new actor in the region:

- Pakistan's explicit support for Azerbaijan during the 2020 Nagorno-Karabakh War, aiming to increase its influence in the region along with Türkiye.
- Russia's prioritization of its military needs in Ukraine and the strained relations with Armenia due to Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan's pro-Western policy, which led to India emerging as a prominent supplier of arms to Armenia after Russia.

Pakistan and Türkiye are traditional allies under the concept of "brotherly countries." During the 2020 Nagorno-Karabakh War, when Türkiye actively supported Azerbaijan, Pakistan also openly expressed its support for Azerbaijan. After the victory of Azerbaijan, the three countries conducted a joint military exercise called "Three Brothers" and signed a Trilateral Declaration in Islamabad in 2021, emphasizing solidarity among the three countries [1]. Azerbaijan also supports Pakistan in the chronic Kashmir issue between India and Pakistan. However, for India, rather than Azerbaijan's stance on the Kashmir issue, Pakistan's expansion of influence in the South Caucasus cannot be ignored. In this context, while Türkiye, Azerbaijan, and Pakistan have formed a trilateral alliance, India has adopted a strategy to establish a counter-alliance between Iran, Armenia and

India [2]. Iran, uncomfortable with the shifting power dynamics in favor of Türkiye and Azerbaijan in the region, looks favorably upon this strategy.

After suffering a heavy defeat in the 2020 Nagorno-Karabakh War and failing to receive the expected support from Russia, Armenia has continued to prioritize improving relations with the West. Additionally, seeking alternatives to purchasing military products from Russia, Armenia has entered into numerous arms procurement contracts with India since 2022 [3]. At last, Armenia has signed an agreement with India for the purchase of anti-drone systems and according to Indian experts, after these agreements worth approximately 2 billion dollars, Armenia is progressing towards becoming a strategic ally of India [4].

From Russian perspective, India's formation of a counter-alliance with Iran to balance Türkiye and Pakistan in the South Caucasus might be viewed as a positive development. Historical sanctions from the West, ongoing conflicts in Ukraine, intense military resources allocated to Ukraine and the efforts of the Pashinyan government in Armenia to distance itself from Russia with pro-Western policies have led Russia to adopt relatively passive policies in the region in recent developments. However, Russia still stands as a leading power in the region. Furthermore, Türkiye and Azerbaijan are increasingly emerging as significant partners for Russia. In this equation, India's actions seeking balance in the region align with Russia's interests. Moreover, India's substantial arms sales to Armenia may not necessarily contradict Russian interests in the short term due to the reasons mentioned above. However, Armenia holds a significant place in Russia's Near Abroad policy, akin to Georgia. Although the United States and the EU emerge as rival actors in Armenia as external players, India's potential aspirations to emerge as an alternative partner to Russia in Armenia cannot be overlooked. Therefore, Russia will closely monitor the development of relations between India and Armenia. In summary, Russia may see India's actions in the region as parallel to its interests, but it will carefully observe the evolution of relations between India and Armenia, considering the potential implications for its own interests [5].

Keywords: South Caucasus, Trilemma, Azerbaijan, Russia, Türkiye.

References

1. Aliyev, Jeyhun (2021). Three Brothers - 2021: Turkey, Azerbaijan, Pakistan start joint military exercises. <https://www.aa.com.tr/en/turkey/three-brothers-2021-turkey-azerbaijan-pakistan-start-joint-military-exercises/2362892#:~:text=Joint%20military%20drills%20between%20Turkey,with%20a%20solemn%20opening%20ceremony>.
2. MP: Armenia expands arms procurement beyond India, France. Caliber.Az. (2024). <https://caliber.az/en/post/222493/>
3. Russia – India Relations in Broader Geopolitical Context: Report No. 92, 2024, A. Kortunov, T. Simon, edited by E. Karpinskaya, K. Trotskaya, S. Gavrilova et al.; Russian International Affairs Council (RIAC). Moscow, NP RSMD, 2024.
4. Wahlang, J., Melkonian S. (2024). India in the South Caucasus: Implications for Russia, Iran and Turkey. https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/india-in-the-south-caucasus-implications-for-russia-iran-and-turkey/?sphrase_id=131928686
5. Рекорд индийского оборонного экспорта. (2023) Bmpd — LiveJournal. <https://bmpd.livejournal.com/4786745.html>

ALBAN MEMARLIĞININ TUĞ QOLU

Rizvan Qarabağlı

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Tuğ kəndi Xocavənd rayonunun inzibati ərazisinə daxildir və o rayon mərkəzdən 53 kilometr cənub-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəklikdə yerləşir. Kənd bütün tərəflərdən sıldırım qayalı dağlarla əhatə olunub. Bu da yadellilərdən müdafiə olunmaq üçün təbii bir vasitə olub. Tuğ kəndi hündürlükdə yerləşsə də salındığı ərazi coğrafi baxımdan mürəkkəbdir. Ətraf dağlardan süzülüb gələn İşxan çayı kəndin yanından keçir. Çayətərafı ərazilər çoxsaylı bulaqlar və meyvəli meşəliklə müşahidə olunur. Çayın sağ tərəfində Çıraquz Düdükçü, Edilli, Axullu, Ağbulaq, Xırmancıq, Cənub-Qərbində isə Məmməddərə və onun önündə Ağdam kəndi yerləşir. Tuğ adlanan vadi qərbdən Ziyarət, şimaldan Kirs dağ silsiləsi ilə həmsərhəddir. Vadinin Şərqində Qarabağ dağ silsiləsi və onun ətəyindən düzən ərazilər başlayır.

Azərbaycan tarixi üzrə elmi qaynaqlarda Tuğun adı V-VIII əsrlərdən məlum olduğu qeyd olunur və “Tuğ” sözünün etimologiyası ilə bağlı bir neçə versiya var: bəzi mənbələr bu ad “zirvə” və “bayraq” kimi qeyd edir [4]. Digər mənada “Tuğ” sözü, ucunda at və ya çöl öküzü quyruğu bağlanmış nizədir. Başqa bir versiyada isə “Tuğ” Qıpçaq köklü bir soyun adıdır. Qafqazda, o cümlədən Gürcüstanda bir çox yaşayış məntəqələrinin adları bu tayfanın adı ilə bağlıdır [1, s.4].

Azərbaycanda üç Tuğ kəndi, Tuğ çayı, Tuğ dağı və Tuğ yurdu var. Şimali Qafqazda da Tuq, Tuk, Tok, Tukdaq, Tukovo və s. kəndlər var. Qərbi Azərbaycanda (İndiki Ermənistan) XIX əsrə aid olan xəritələrdə Tuğlu, Tuğun, Tuqut Türk kəndlərinin adları öz əksini tapmışdır. Qarabağ xanlığı dövründə Dizaq mahalının mərkəzi Tuğ idi. Bu zamanlar kənddə 1500 ev və milli tərkibi əsasən qədim Türk tayfalarından olan 10 min nəfər əhali yaşamışdı.

Tarix göstərir ki, Tuğda maariflənmə işi erkən başlamışdı. Belə ki, burada 135 il öncə orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, muzey fəaliyyət göstərmişdi. Bununla yanaşı, Tuğda Albaniya dövrünə məxsus 4 məbədin olması bir daha onu göstərir ki, burada hələ xristianlıq dövründə maarif və mədəniyyət yüksək səviyyədə olmuşdur. Məbədlərdən üçü birnefli kilsə tipli olsa da, digəri üçnefli monastır statusunda özünü göstərir. Belə ki, bu kompleks böyük giriş qapısı olan qala divarları ilə əhatə olunub və ətrafında bir neçə yardımçı binalar mövcuddur. Düzbucaqlı plana malik olan monastırın eni və uzunluğu 21,7x12,9 metrdir. O şərq tərəfə açılan giriş qapısına və tavan hündürlüyü 1,5 metrə çatan zirzəmiyə malikdir. Mənbələrdə monastırın ilkin tikilmə tarixi IX-X əsrlər göstərilir. Düşünürük ki, bu tarix kökündən səhvdir. Məsələn ondadır ki, məbəd Qafqaz Albaniyası dövrü memarlığına uyğun şəkildə olsa da onun eksteryer və interyerində xristian dininə məxsus olan simvollar və zəng qülləsi yoxdur. Digər tərəfdən xristian kilsələr bir qayda olaraq Şərq-Qərb istiqamətində inşa edilir və onun altar hissəsi məhz Şərq tərəfdə olur. Ona görə də monastır və kilsələrin girişi ya yan tərəfdən, ya da qərb tərəfdən olur. Burada isə giriş Şərq tərəfdəndi. Bu da onu göstərir ki, məbədin ilk inşası xristianlıqdan öncəki dövrə aiddir. Ola bilər ki, bu tarix monastırın bərpa tarixidir. Yeri gəlmişkən qeyd edək Gədəbəydə də belə bir məbəd mövcuddur. Qarabağın digər monastır və kilsələrində olduğu kimi bu monastır kompleksinin də hörgülərində yerli kobud pud daşlardan, yapışdırıcı məhlul kimi isə əhəngdən istifadə edilib. Onun divar küncələrində, tağlarında, qapı və pəncərə yanlarında yaxşı yonulmuş və cilalanmış daşlardan istifadə olunub.

Araşdırmalar göstərir ki, ermənilər adəti üzrə, Tuğun da işğal zamanı (Tuğ kəndi 1991-ci il oktyabrın 31-dən 2020-ci il noyabrın 9-na kimi Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin işğal altında

olub) sözügedən monastır kompleksində rekonstruksiya işləri aparmışdı. Belə ki, onlar, kompleksin divarlarına müxtəlif ölçülü və bədii görünüşə malik olan xaçlar qoyub, ətrafına müasir görkəmə malik olan qəbir daşları düzmüş və onu əzəli görkəmindən məhrum etmişlər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Tuğun tarixi tikililəri arasında digər məbədlər də var. Onlar kəndin şimal tərəfindəki yamacda yerləşir. Sadə düzbucaqlı zala malik olan bu məbədlər erməni işğalı zamanı tövlə və hərbi məqsədlər üçün istifadə edilmişdi. Ona görə onlar tamamilə yarıyuçuq vəziyyətdə zəmanəmizə qədər gəlib çatmışı.

Tuğun nadir abidələrindən biri də Ktiş qalasıdır. Qala Tuğ dağın zirvəsində yerləşir. O şimaldan əlçatmaz qayalarla, şərq tərəfdən müdafiə divarları, cənub və qərb tərəfdən isə sıldırım qayalarla əhatə olunmuşdu. Ora yalnız qayaların arası ilə çox dar bir yol ilə getmək mümkündür. Bu barədə Ərəb salnaməçisi Məsudi belə yazır: "Ktiş qalası doğrudan da əlçatmaz qala idi. Onun təpəsi buludlar içində idi, dağın sərt və sıldırım yamaqları meşə ilə örtülmüşdü. Qalaya çətin keçilən dar bir cığır gedirdi" [1, s.2].

Xatırladaq ki, Ktiş qalasına gedən yolun yeganə olması xüsusi qeyd olunsa da onun digər tərəfindən yeraltı gizli yolu olması da vurğulanır [6]. Bu hal Qarabağın əksər qalalarında, o cümlədən Çiləbört, Aterk, Çapar, Laçınqaya, Löh və s. müşahidə olunub [5].

Qalanın müdafiə xarakterini nəzərə alan Dizaq qəzasının varlı əyyanları X əsrdən başlayaraq tədricən burada məskunlaşmış, möhtəşəm iqamətgahlar və su anbarı inşa etdirmişlər. Sıldırım qayalarla əhatə olunmuş dağın zirvəsində, qədim və möhtəşəm qalanın eləcədə iqamətgahların xarabalıqları indi də durur. Yerli sakinlərin dediyinə görə, işğal zamanı erməni "arxeoloqları" burada qazıntı işləri aparmış və əldə etdikləri kitabələri və küllü miqdarda maddi mədəniyyət nümunələrini Ermənistanına aparmışlar. Ona görə də qalanın tarixini dəqiq təyin etmək üçün burada mütləq Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən qazıntı işləri aparmalıdır. Qeyd olunduğu kimi, qalada yazılı qaynaqlar olmadığı üçün onun inşa tarixini dəqiq demək çətindir. Lakin onun haqqında ərəb mənbələrində bəsit də olsa qeyd olunur. Bu da ərəblərin Azərbaycanı fəth etdikləri dövrdən sonrakı zaman kəsiyinə təsadüf edir. Bu zamanlara qədər qala Alban knyazı Yesai əbu Musanın iqamətgahı olmuşdur. Tarixi mənbələrdə Əbu Musa Beyləqan hakimi kimi xatırlanır və Kalankatuklul onun Qafqaz albanlarının soyundan olduğunu yazır [4].

Qalanın yaxınlığında möhtəşəm görünüşə malik olan Ktiş məbədi yerləşir. Məbəd kompleks şəkilli memarlıq ansamblıdır. Kompleksin mərkəzində günbəzli kilsə, ətrafında isə köməkçi binalar yerləşir. Kompleksin əsas kilsəsi, həm də bütün kompleksin dominantı kimi görünür. Ona görə ətrafdakı tikililər memarlıq baxımdan əsas kilsəyə tabe edilmişdi. Planda düzbucaqlı biçimə malik olan kilsənin eksteryer ölçüləri 10x7,5 metrə bərabərdir. İnteryeri günbəzli örtüyə malikdir. Onun şərq tərəfində yarım dairəvi və tağbənd örtüklü altar yerləşir. Altarın yan tərəflərində tavana dirək olan sütunlar qoyulub. Bu sütunların konstruksiya və bədii memarlıq üslubunu yan divarlardakı pilyastrlarda saxlayır. İnteryerin günbəzaltı hissəsinə qalxmaq üçün altarın yan tərəfindən ensiz daş pilləkənlər düzülüb.

Tuğ dağının şimal-şərq yamacında, sıx meşələr qoynunda yerləşən kompleksin, əzəmətli günbəzi uzaqdan aydın görünür. Tarixi mənbələrə görə, Ktiş məbədi qədim zamanlardan Qarabağın şərq bölgəsinin siyasi və mənəvi mərkəzi olmuşdur. Öncə Alban iyerarxiyasının mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən məbəd VIII əsrdən başlayaraq Dizak rəhbərlərinin himayəsində olmuşdur. Bu zamanlar məbəd kompleksində iri miqyaslı rekonstruksiya işləri həyata keçirilmişdi. Belə işlər XIII əsrin ortalarında davam etmişdir və nəticədə Ktiş məbədi genişləndirilərək Qarabağın məşhur monastır kompleksinə çevrilmişdi. Bütün bunlara qısqançlıqla yanaşan ermənilər, Qarabağın digər monastır və kilsələrində olduğu kimi Alban dövr memarlığının maraqlı nümunəsi olan Ktiş məbədidən də yan keçmədi. Belə ki, onlar, işğal dövründə məbədin XIII əsrə

aid kitabələrinin bəzilərini silmiş, bəzilərini erməni yazıları ilə əvəz edərək tikimə tarixini 1241-48-ci il göstərirlər. Abidənin həqiqi daş kitabələrini divardan çıxararaq İrəvandakı Matenadaran muzeyinə aparılıblar. Hazırda həmin daş yazılar muzeydə 7822, 7823 inventar nömrələri ilə saxlanılır. Sözsüz ki, bütün bunlara baxmayaraq, göstərilən tarixin nə qədər doğru olduğu burada aparılacaq memarlıq və arxeoloji tədqiqatlardan sonra məlum olacaq. Lakin onu da xatırladaq ki, memarlıq baxımından Ktış kompleksi Gəncəsər, Arzuxatun, Xudavəng və s. Qarabağ monastirlərinin memarlıq özəlliyini saxlayır. Monastirin əsas binası, bütün kompleksdə dominant rolunu oynayır. Kompleksin əsas binasında olduğu kimi, ətrafdakı köməkçi binalar da yerli sarımtıl daş bloklarla tikilmişdi. Ona görə də bütün kompleks bütöv orqanizm kimi baxılır. Fasadların yüksək səviyyədə cilalanmış hamar səthi, daş sütunlar üstündəki tağlardan yüksələn əzəmətli günbəzi, eksteryer və interyerlərdəki çatma tağlı nişalar, pəncərələr və onları əhatə edən oyma həndəsi naxışlar, Alban memarlarının yüksək zövqündən və peşəkarlığından xəbər verir. Hətta burada işlənmiş bəzi ornamentlər konkret olaraq Amaras və Gəncəsər monastirdakılarla ilə bir oxşarlıq təşkil edir. Bu da bütün monastirlərdə eyni memarların çalışmasına bir işarədir.

Memarlıq və arxeoloji baxımından dünya əhəmiyyətli Azıx və Tağlar mağaraları da Tuğa yaxın ərazidə yerləşir.

Araşdırmalar göstərir ki, ümumilikdə, Tuğda və onun ətraf ərazilərində 100-dən çox tarix və mədəniyyət abidəsi mövcud olmuşdur. Təəssüf ki, onların yalnız bir neçəsi dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Ona görə də Tuğda geniş miqyaslı tədqiqat işləri aparılmasına ciddi ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: Tuğ abidələri, memarlıq, rekonstruksiya, erməni vandalizmi.

Ədəbiyyat

1. Z. Bünyadov - Azərbaycan VII–IX əsrlərdə, Bakı, 2007.
2. S. Əliyərli -Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar, Bakı, 2005.
3. Mehterin Tarihi. 23 Ocak 2012 tarixində kaynağından arşivlendi. Erişin tarixi. 23 ocak 2012.
4. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Mxitar Qoş Alban salnaməsi Akademik Z. Bünyatovun tərcüməsi. Bakı: Elm, 1993, 235 s.
5. R. Qarabağlı. Qarabağın memarlıq irsi. Bakı, Bilgi nəşriyyatı, 2021. 352 səh.
6. T. Ter-Qriqoryan - IX əsrdə ərəb işğalçılarına qarşı Artsakın mübarizəsi, s. 15
7. Макаp Бархударянц Арцах, Баку в 1895 г.
8. İ. Cəfərsöylü. Türk dillərində teonim və etnonimlər (Ön Asiyanın ölü dillərinin onomoloji leksikası əsasında). Bakı, 2010, 365 s.

İQTİSADİ İNTEQRASIYA VƏ İNKİŞAF CƏNUBİ QAFQAZDA SABİTLİYİN KATALİZATORU KİMİ

Aydan Qarayeva

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

Bakı, Azərbaycan

aqarayeva53@gmail.com

Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan ərazilərinin işğalı nəticəsində şəhərlər, kəndlər, bütün infrastruktur dağıdılıb. Kritik nəqliyyat infrastrukturunun müxtəlif hissələri - avtomobil yolları və dəmir yolları bir-birindən kəsilib. Ermənistanın Azərbaycan və Türkiyə ilə sərhədləri çoxdan bağlanıb və nəticədə regional əməkdaşlıq və iqtisadi inteqrasiya pozulub.

2020-ci il noyabrın 10-da Rusiya Federasiyası, Azərbaycan və Ermənistan tərəfindən imzalanmış və münaqişə zonasında bütün hərbi əməliyyatlara son qoyan Üçtərəfli Bəyannamə regionda bütün nəqliyyat dəhlizlərinin yenidən açılmasında qazan-qazan əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açdı. Üçtərəfli Bəyannamənin 9-cu bəndinə əsasən, “Regiondakı bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri blokdan çıxarılmalıdır. Ermənistan Respublikası insanların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətini təşkil etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqələrinin təhlükəsizliyinə təminat verir”.

Bu o deməkdir ki, Azərbaycan öz Naxçıvan Muxtar Respublikasını Sünük vilayəti (azərbaycanca “Zəngəzur”) vasitəsilə materik Azərbaycanla birləşdirən infrastrukturunu bərpa edəcək. Zəngəzur dəhlizi bütün regional dövlətlər üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Çünki o, regionda həm dəmir yolu, həm də avtomobil yolu infrastrukturunu blokdan çıxaracaq. Naxçıvan bölgəsində illərlə davam edən blokadanın aradan qaldırılması üçün Zəngəzur dəhlizinin bərpası Bakı üçün çox vacibdir.

Ermənistan həmçinin Azərbaycan üzərindən Rusiyaya dəmir yolu və magistral yolları əldə edəcək və Ermənistan dəmir yolları da İranın dəmir yolu sistemi ilə birləşdirilə bilər. Bu amillər Ermənistana iqtisadi artımı stimullaşdırmağa kömək edəcək.

Hazırda çox aydındır ki, bütün kommunikasiya və nəqliyyat əlaqələrinin bağlanması iqtisadi inkişafa və inteqrasiyaya, bu isə öz növbəsində sülh prosesinə dəstək verəcək. Ermənistan və Azərbaycan Zəngəzur dəhlizinin blokunu açmaqla ikitərəfli münasibətlərdə yeni səhifə açə bilər. Çünki hər iki ölkə regional iqtisadi inteqrasiyadan faydalanacaq. Bununla belə, münaqişədən sonrakı dövrdə Ermənistan cəmiyyətində Zəngəzur dəhlizinin açılmasının əleyhinə olan qruplar hələ də var. Bu insanlar nəqliyyat əlaqələrinin yenidən açılmasını siyasi məğlubiyyət kimi qiymətləndirir və revanşist ideologiyanı dəstəkləyirlər. Ancaq Ermənistan baş naziri Nikol Paşinyan regionda nəqliyyat kanallarının yenidən açılması ilə bağlı müsbət bəyanat verib.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) dövlət başçılarının iclasında çıxış edən Ermənistanın baş naziri vurğulayıb ki, “Biz yaxın gələcəkdə konkret nəticələr əldə edəcəyimizə ümid edirik. Bu o deməkdir ki, Ermənistan Azərbaycan ərazisindən Rusiya və İrənlə, Azərbaycan isə Ermənistan ərazisindən keçməklə Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə dəmir yolu və avtomobil rabitəsi alacaq” [1]. Nikol Paşinyan həmçinin vurğulayıb ki, İrəvan və Ankara arasında normallaşma Ermənistan və Azərbaycan arasında nizamlanmanı sürətləndirə bilər.

Azərbaycan da tam fəaliyyət göstərən dəhlizi dəstəkləyir və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi “Biz Bakıda maşına minib Naxçıvana, Türkiyəyə rahat gedə bilməliyik”

[2]. Bütün bu hadisələr onu göstərir ki, Üçtərəfli Bəyannamə bütün iştirakçı tərəflərin strateji maraqlarından irəli gəlir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bütün zəruri infrastrukturun yenidən qurulmasına və yenidən qurulmasına başlayıb. Türkiyə, İtaliya, İsrail kimi müxtəlif ölkələrin beynəlxalq şirkətləri işğaldan azad edilmiş Azərbaycan rayonlarının yenidən qurulması və inkişafında fəal iştirak edirlər. Bakı işğaldan azad edilmiş Qarabağda “ağıllı şəhərlər” qurmaq və regionun enerji tələbatını ödəmək üçün bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Bakı magistral yolları və şəhərləri yenidən tikməklə Füzuli, Zəngilan və Laçın rayonlarında yeni beynəlxalq hava limanları açmaqla Qarabağ bölgəsini iqtisadi və turizm mərkəzinə çevirmək istəyir .

Azərbaycan artıq Qarabağın sürətlə bərpasına başlayıb və bununla da ölkə regional iqtisadi inteqrasiya prosesinə öz töhfəsini verməkdədir. Beynəlxalq hava limanlarının tikintisi bir neçə səbəbə görə Bakı üçün son dərəcə vacibdir. Birincisi, hava limanları Qarabağ bölgəsinə yük və sərnişin daşımalarını gücləndirəcək. Məsələn, Zəngilan hava limanı Zəngəzur dəhlizinin bir hissəsi olacaq və beləliklə, materik Azərbaycandan Naxçıvan bölgəsinə, oradan da Türkiyəyə yük daşımaları daha sərfəli olacaq. İkincisi, Qarabağ bölgəsinin, xüsusilə Kəlbəcər, Laçın və Şuşanın turizm potensialı çox yüksəkdir. Ona görə də hava limanları turizm sektorunu dəstəkləyəcək və insanların bu şəhərlərə rahat və qısa müddətdə səyahət etmələrini təmin edəcək.

Sonda vurğulanmalıdır ki, Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində uzun sürən Qarabağ müharibəsindən erməni və Azərbaycan xalqı kifayət qədər əziyyət çəkib. Qanlı müharibə bitdi və artıq regional iqtisadi reinteqrasiya zamanıdır. Avropaya inteqrasiya II Dünya müharibəsindən sonra başlanmış iqtisadi layihələrdən, yəni polad və kömürdə, iştirak edən ölkələrin ərazi bütövlüyü və suverenliyinə qarşılıqlı hörmət əsasında başlamışdır. Çin atalar sözündə deyildiyi kimi, “Sülh və əmin-amanlıq min qızıldır” deyən Azərbaycan və Ermənistan xalqını bu yol gözləyir.

Açar sözlər: İnteqrasiya, bərpa, regional, inkişaf, kommunikasiya.

Ədəbiyyat

1. <https://aircenter.az/en/post/economic-integration-and-development-as-a-catalyst-for-stability-in-the-south-caucasus-822>
2. <https://gfsis.org.ge/media/download/211007/Fond-Rus.pdf>

ECONOMIC INTEGRATION AND DEVELOPMENT AS A CATALYST FOR STABILITY IN THE SOUTH CAUCASUS

The geostrategic importance of the South Caucasus, located at the intersection of Western Asia and Eastern Europe, makes the region a valuable geostrategic meeting point, especially due to the rich hydrocarbon resources in the Caspian Sea. The end of the 44-day war between Azerbaijan and Armenia created a new geopolitical landscape that created new opportunities for economic development and regional integration in the region. While there are many challenges to realizing such integration, from Armenia's domestic political opposition to influential lobby networks in the West, if such challenges can be overcome, there will be significant economic gains for the entire Caucasus region.

MÜASİR DÖVRDƏ DANİŞIQLARIN APARILMASINA DAİR YANAŞMALAR (AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN NÜMUNƏSİNDƏ)

Fatma Qasımzadə

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

gasimzade.fatmaa@hotmail.com

Çağdaş dövrdə Azərbaycan və Qərbi elmində beynəlxalq danışıqların növlərinin təhlili aşağıdakı əsas müddəaları və nəticələrini formalaşdırmağa imkan verir:

1. Beynəlxalq danışıqlar sistemi iştirakçıların milli-dövlət fərqlərinin təsirini və beynəlxalq münasibətlər sisteminin fəaliyyət xüsusiyyətlərini əks etdirən müstəqil tədqiqat obyektidir.

Beynəlxalq danışıqlar sisteminə təsir edən beynəlxalq münasibətlərin əsas xüsusiyyətləri arasında beynəlxalq sistemdə milli-dövlət suverenliklərinin çoxluğu önə çəkilir; fərqli geostrateji maraqlar; beynəlxalq və milli hüquqi tənzimləmənin çoxsəviyyəli sistemi; müstəqil milli təsisatlara (o cümlədən, suveren ərazidə ordu, valyuta, hökumət aparatı) malik olan danışıqlarda iştirak edən dövlətlərin müstəqillik elementlərinin məcmusu və onların qarşılıqlı asılılığı (o cümlədən iqtisadi, siyasi, humanitar və s.); xarici siyasət qərarları qəbul edərəkən yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik və məsuliyyət; xarici siyasət qərarlarının nəticələrinin zəifliyi və xüsusən də kütləvi qırğın silahlardan istifadə təhlükəsi; əhəmiyyətli mədəni fərqlər (o cümlədən müxtəlif dillər, normalar, ənənələr, dəyərlər).

Danışıqlar fəaliyyətinin mürəkkəbliyini müəyyən edən beynəlxalq münasibətlərin yeni xüsusiyyətləri də müəyyən edilir, xüsusən: beynəlxalq münasibətlərə qeyri-dövlət iştirakçılarının (TMŞ, media, ictimai təşkilatlar, ayrı-ayrı vətəndaşlar) cəlb edilməsi onları təsir subyektinə və iştirakçılara çevirmişdir. beynəlxalq danışıqlar; çoxlu maraqlı tərəflər (BMT, Təhlükəsizlik Şurası, NATO, ÜTT, MDB və s.) iştirakçıların fəaliyyəti üçün müəyyən edilmiş qaydalar və prosedurlarla [3].

2. Beynəlxalq danışıqların tədqiqində üç yanaşma müəyyən edilir: struktur-funksional, konfliktoloji və qarşılıqlı fəaliyyət, beynəlxalq danışıqların ümumi və xüsusi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Struktur-funksional yanaşma bir-birindən asılı olan beynəlxalq münasibətlər sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərən danışıqlar iştirakçılarının məqsədlərinin və tərkibinin spesifikliyini araşdırır və beynəlxalq vəziyyətin konteksti ilə qarşılıqlı əlaqəni və sistemdəki güc münasibətlərinin xarakterini təhlil etməyə imkan verir.

Konfliktoloji yanaşma iştirakçıların hərəkətlərinin müstəqilliyini və suverenliyini vurğulamağa və danışıqların nəticələrinin faydalılığı və məqbul olmasına dair qiymətləndirmələrini nəzərə almağa imkan verir [5, s.120].

Qarşılıqlı yanaşma qarşılıqlı təsir amilinin təsirini, şifahi və şifahi olmayan ünsiyyəti, "yumşaq" parametrlərin təzyiqini, o cümlədən dəyərləri, gözləntiləri, iştirakçıların qavrayış xüsusiyyətlərini və s.

Beynəlxalq danışıqların tipologiyasını hazırlamaq üçün danışıqların ən ümumi və fərqləndirici xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir və ilk növbədə, danışıqların strukturu və funksiyalarına təsir edən ətraflı öyrənilir; ikincisi, danışıqlar prosesi və dinamikası haqqında; üçüncüsü, beynəlxalq münasibətlər sisteminin vəziyyəti haqqında. Bu təhlil elmi inkişafı müxtəlif nəzəri yanaşmalar çərçivəsində nəzərə almağa və beynəlxalq danışıqların təsnifatının ən ümumi əsaslarını müəyyən etməyə imkan verdi.

3. Struktur-funksional təhlil çərçivəsində tipologiyanın aşağıdakı bir-biri ilə əlaqəli əsasları müəyyən edilir: mövzu sahəsi, subyektlərin xarakteri, beynəlxalq danışıqların məqsədləri, strategiyaları və nəticələri [1, s.35].

Beynəlxalq danışıqların predmeti beynəlxalq münasibətlər sisteminin subyektlərini həm birləşdirən, həm də bölən, həlli onların birgə iştirakını tələb edən problem və ya müzakirə mövzusuudur. Danışıqların predmeti iştirakçıların bu və ya digər maraqlarının toqquşmasını əks etdirir və danışıqların gündəliyində ifadə olunur, məsələn, sülhməramlı qüvvələrin rolu və yeri, silahların azaldılmasının həcmi və vaxtı, kreditlərin verilməsi şərtləri, ekoloji standartlar, xammal yataqlarının işlənməsi, birgə müəssisələrin yaradılması, ərazi iddiaları, ticarət şərtləri və s.

Danışıqların subyektləri danışıqlarda maraqların nümayəndələri və daşıyıcıları ola bilər və müvafiq olaraq danışıqların birbaşa və ya dolay iştirakçıları ola bilərlər. Danışıqların bilavasitə iştirakçıları (maraqları ifadə edənlər) arasında yerinə yetirilən funksiyalara əsasən müəllif aşağıdakı subyektləri müəyyən edir: danışıqların birbaşa iştirakçısı (danışiqçı); vasitəçi; ekspert. Müəllif danışıqların dolay iştirakçıları arasında əsas maraqların daşıyıcılarını (baxılan problemin bilavasitə təsir etdiyi, danışıqlarda iştirak və ya razılığın əldə olunması üçün danışıqların aparılması üçün zəruri olan sosial qruplar) və ikinci dərəcəli maraqların daşıyıcılarını (digər) müəyyən edir. Danışıqların subyektləri yerinə yetirilən funksiyalardan əlavə xarakter və statuslarına görə fərqlənə bilər. Bu meyara uyğun olaraq, beynəlxalq danışıqların iştirakçıları ənənəvi olanlara - xüsusən də dövlətlərə və yeni olanlara bölünə bilər [3].

Danışıqların məqsədləri danışıqların gözlənilən və ya arzu olunan nəticələri şəklində iştirakçıların maraqlarını ifadə edir. Danışıqların əsas məqsədlərinə problemin həlli yollarının tapılması daxildir (konkret məqsədlər fərqli ola bilər və onlara nizamlanma, nəzarət, koordinasiya və s. daxildir); qarşılıqlı əlaqə və ya iştirakçılar arasında qarşılıqlı əlaqə (informasiya və ünsiyyət tapşırıqları, əlaqə yaratmaq, əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, tərəflərin mövqelərinin müəyyən edilməsi, təbliğət, diqqəti digər problemlərdən yayındırmaq və s.). Hər hansı bir danışıqlarda iştirakçıların məqsədləri həm problemin həlli, həm də qarşılıqlı əlaqə olduğundan, danışıqların xüsusiyyətləri onların qarşılıqlı əlaqəsi və iştirakçıların hər biri üçün prioritet - danışıqlarda onların hədəf istiqaməti ilə müəyyən edilir və bu, danışıqların effektivliyinin qiymətləndirilməsinə təsir göstərir.

Hücum strategiyası həm qüvvələr balansında üstünlüyə, həm də bəyan edilmiş mövqeyi müdafiə edərkən sərtlik və qətiyyət nümayiş etdirmək istəyinə əsaslanma bilər. Tərəflərin resurs potensialının nisbəti danışıqlar aparən tərəflərin strateji təcavüz ehtimalına təsir göstərir. Strateji mübadilə imkanları iştirakçılar arasında qarşılıqlı asılılığın olması, tərəflərin ilkin və ikinci dərəcəli ehtiyaclarının nisbəti və resursların və ya əmtəələrin strateji mübadiləsi zamanı onların ödənilməsi imkanları ilə müəyyən edilir. Strateji əməkdaşlığın şərtlərinə uzunmüddətli maraqların oxşarlığı, ortaq düşmənin olması, bir-birinə ciddi zərər vurmaq qabiliyyəti, uyğunsuzluğa görə orta dərəcədə cəza nəzərdə tutulur.

Danışıqların sonuncu əsas struktur komponenti danışıqların nəticəsidir. İştirakçı nöqtəyindən nəzərdən danışıqların nəticələri aşağıdakılara bölünməlidir: 1) obyektiv mümkün, 2) subyektiv olaraq gözlənilən, 3) arzu olunan. Qarşılıqlı fəaliyyət xətti üzrə danışıqların nəticələri iştirakçıların strateji davranışından asılıdır və bunlara aid edilə bilər: münasibətlərdə statusların bölüşdürülməsi; münasibətləri qorumaq; yeni əlaqələr yaratmaq [4].

Beynəlxalq danışıqların tipologiyası üçün əlavə struktur əsaslar danışıqlar vəziyyətinin xarakteri, beynəlxalq sistemin vəziyyəti və maraqların dərk edilməsinə, məqsədlərin formalaşdırılmasına və danışıqlar aparən tərəflərin strategiyalarının formalaşmasına təsir edən daxili siyasi dəstəyin dərəcəsidir [2, s.43].

Bugünlərdə nəinki Cənubi Qafqaz bölgəsinin, hətta dünyanın gözü Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin gələcək nizamlanması məsələsidir. Regionun gələcək təhlükəsizliyi, müharibədən uzaq, sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamanın əsas qarantı da məhz Azərbaycanla Ermənistan arasında imzalanacaq sülh müqaviləsidir.

Bütün müqavilələr kimi Azərbaycan-Ermənistan sülh müqaviləsi də uzunmüddətli danışıqların təzahürü kimi görünür. Belə ki, regionda maraqları olan böyük və qonşu dövlətlər danışıqlarda əsas açar rola sahib olmağı qarşılıqlı məqsəd qoymuşlar. Baxmayaraq ki, son üç ildə Azərbaycan müxtəlif formatlarda Ermənistanda müxtəlif görüşlər keçirmişdir, yekun müqavilə hələ də Ermənistan tərəfindən müsbət qarşılanmamışdır.

ABŞ-ın və Avropa İttifaqının Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh danışıqları təşkil etmək cəhdləri hazırda, faktiki olaraq, uğursuzluq zolağındadır. Bunun fonunda Bakı İrəvana birbaşa təmaslara keçməyi təklif edib.

Azərbaycan vasitəçilər formatından uzaq dayanmağa üstünlük verir. Onu vurğulamaq lazımdır ki, hazırda ən başlıca məsələ Ermənistanın Azərbaycanın “tet-a-tet” danışıqlar təklifinə hansı reaksiyanı verməsidir.

Hazırda Ermənistan danışıqlar üzrə əvvəl səsləndirdiyi üç prinsipi yenidən gündəmə gətirir. Bunlar heç bir qeyri-müəyyənlik olmadan ölkələrin bir-birinin ərazi bütövlüyünü qarşılıqlı şəkildə tanımaları və ona hörmətlə yanaşmaları, 1991-ci ilin Alma-Ata Bəyannaməsi və ən son qanuni sovet xəritələri əsasında növbəti demakrasiyanın həyata keçirilməsi, dövlətlərin suverenliyinə və yurisdiksiyasına, bərabərlik və qarşılıqlılıq prinsiplərinə tam hörmət əsasında regionda infrastrukturun açılmasıdır.

Əlbəttə, Azərbaycan yuxarıdakı üç prinsipi heç vaxt inkar etməyib, sadəcə öz mövqeyini irəli sürüb. Mövqe isə eyni zamanda, Ermənistanın öhdəliklərinə əməl etməsinin vacibliyinə əsaslanır. Digər tərəfdən, Ermənistan Qərb danışıqlar formatında yuxarıdakı prinsiplərə yeni çalarlar qazandırmaq məntiqini irəli sürür. ABŞ və Aİ-nin davranışları göstərir ki, onlar İrəvanın avantürist niyyətlərini əsas götürürlər. Ancaq “tet-a-tet” danışıqlarda belə bir manipulyasiya cəhdinə yer olmayacaq. Azərbaycan öz mövqeyində qətidir və danışıqlar masasında hər hansı anti-Azərbaycan meyilli dövlətlərin iştirakına imkan verməyəcək.

Açar sözlər: Danışıqlar, Azərbaycan-Ermənistan, Cənubi Qafqazda sülh, danışıqların aparılması texnologiyası, müasir mərhələdə danışıqlar.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov V. 2016. Danışıqların aparılması texnologiyası. Elm. 207 s.
2. Powell M. 2012. International Negotiations. Cambridge University press. 115 s.
3. Downie C. International Negotiations.
<https://press-files.anu.edu.au/downloads/press/n2304/pdf/ch19.pdf>
4. Charney J. Technology and international Negotiations. <https://www.jstor.org/stable/2200976>
5. Lebedeva M. 2022. Zinovieva S. International Negotiations in the Digital Age. Aspect press. 242 s.

APPROACHES TO CONDUCTING NEGOTIATIONS IN THE MODERN PERIOD (BASED ON THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN-ARMENIA)

In modern times, most of the political issues are resolved in the negotiation process. Thus, the end of wars, the resolution of conflicts, the beginning of bilateral relations, the solution of global problems, the making of decisions in multilateral international organizations and other issues are covered by negotiations. In this regard, the technology and methods of conducting negotiations are more common in modern literature. In modern times, the formation of permanent peace in the South Caucasus depends on Azerbaijan-Armenia relations. Thus, the signing of the peace treaty between Azerbaijan and Armenia and the normalization of future relations between the two states depend on the negotiations. International interests are in favor of signing this agreement.

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN AÇILMASI MƏSƏLƏSİ VƏ DÖVLƏTLƏRARASI ZİDDİYYƏTLƏR

Növrəstə Quliyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
quliyevanovi@gmail.com

44 gün davam edən İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində 30 ilə yaxın erməni işğalı altında olan torpaqlar azad edildikdən sonra Respublikada həmin ərazilərdə geniş bərpa-quruculuq işləri başlamış və hal-hazırda uğurla davam etdirilməkdədir. Buna görə minalanmış ərazilər təmizlənir, yol-nəqliyyat infrastrukturu, su-enerji təminatı yenidən bərpa edilir, yeni yaşayış binaları inşa olunur. Bu sahədə qarşıya qoyulmuş prioritet məsələlərdən biri də Orta dəhlizin-Zəngəzur dəhlizinin açılması məsələsidir. Dəhlizin açılması təkcə Azərbaycan üçün deyil, türk dünyası, həmçinin Avropa dövlətləri və Çin üçün yeni ticarət imkanları yaradacaq. Ümumilikdə Zəngəzur dəhlizinin açılması reallaşacağı təqdirdə beynəlxalq aləmdə Cənubi Qafqazın əhəmiyyətini daha da artıracaq. Buna baxmayaraq dəhlizin açılmasına münasibət heçdə birmənalı deyil, bu sahədə dərin ziddiyyətlər mövcuddur. Dəhlizin açılmasını Azərbaycanla yanaşı Türkiyə, Çin, Böyük Britaniya kimi ölkələr arzulayır. Regionda Azərbaycan və Türkiyənin yaxınlaşmasını və güclənməsini istəməyən Fransa, İran, ABŞ kimi ölkələr ikili siyasət yürüdü. Həmçinin ABŞ regionda Rusiyanın mövqelərini zəiflətməyə çalışır. Bu kimi amillər dəhlizin açılma prosesini gecikdirir.

Çin tərəfindən hələ otuz il əvvəl irəli sürdüyü “Bir kəmə, bir yol” layihəsinə əsasən mal və məhsulların Çindən Avropaya, oradan da okeanın o tayına və əks istiqamətdə daşınmasını təmin etmək məqsədilə “Şimal”, “Cənub”, “Orta” dəhlizlərin fəaliyyət göstərməsi ideyası irəli sürülüb və hal-hazırda bu sahədə ciddi səylər ortaya qoyulub. Lakin “Şimal dəhliz”i Rusiya-Ukrayna müharibəsi, “Cənub dəhliz”i Suriya və İraqda mövcud olan münaqişəyə əsasən hal-hazırda və yaxın gələcəkdə həyata keçirilməsi mümkün görünmür. Bu halda “Orta dəhliz”, yəni Zəngəzur dəhlizinin açılması zərurəti yaranır, bu da təbii ki, əgər reallaşarsa Orta Asiya və Azərbaycandan keçərək hazırda Ermənistan ərazisində yerləşən Zəngəzur dəhlizi üzərindən Türkiyəni, Şərqi və Qərbi Avropanı birləşdirəcəkdir [1].

Zəngəzur dəhlizinin açılması həmdə regionda geosiyasi vəziyyəti dəyişəcək. Belə ki, vaxtilə Zəngəzurun işğalı ilə Azərbaycanın Türkiyə və Naxçıvanla kəsilən quru yol əlaqəsi yenidən bərpa olunacaqdır.

“Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında” imzalanmış Şuşa bəyannaməsinə əsasən iki ölkə arasında hərbi, siyasi, sosial, mədəni, birgə ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq, təhsil, siyasi və iqtisadi əlaqələrin inkişafı məsələlərinə toxunulur, enerji təhlükəsizliyinin, xüsusilə, Azərbaycan və Türkiyəni birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin açılması məsələsi xüsusi vurğulanır [2]. Zəngəzur dəhlizinin açılması Türkiyə ilə yanaşı, türk dünyası ilə də əlaqələrin yeni müstəvidə inkişafına şərait yaradacaq.

Zəngəzur dəhlizinin açılmasında mühüm addım 2021-ci ilin oktyabrın 26-da Zəngəzur dəhlizinin -Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun təməli qoyulması, daha sonra isə 2022-ci ilin oktyabrın 20-də Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi oldu. Açılış mərasimində hər iki ölkənin dövlət başçıları iştirak edirdi.

Zəngəzur dəhlizi 44 günlük Vətən müharibəsini başa çatdıqdan sonra 10 noyabr 2020-ci ildə Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan dövlət başçıları arasında imzalanmış və üçtərəfli Bəyanata əsasən açılmalıdır. Bəyanatın 9-cu maddəsində bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilməsi, Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verilməsi nəzərdə tutulur. Həmçinin nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirməsi, tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin edilməsi önə sürülür. 2021-ci ilin 11 yanvarında və sonra keçirilən görüşlərdə dəhlizin açılması məsələsinə toxunulsa da Ermənistan bu məsələni hələdə öz suverenliyinin pozulması kimi dəyərləndirir [4].

Ermənistanın Zəngəzur dəhlizinin açılmasının suveren dövlət hüququna qəsd kimi dəyərləndirməsi, həmçinin Qərb dövlətlərinin və ABŞ-ın ikili siyasət yürütməsi bu məsələnin reallaşmasını gecikdirir. Azərbaycan və Rusiya dəfələrlə birlikdə çıxış edərək Ermənistanın suverenliyinə hər hansı qəsd olmayacağını bildirsələrdə onlar öz üzərlərinə götürdükəri öhdəlikdən bu bəhanə ilə qaçır.

Ümumilikdə ABŞ Zəngəzur dəhlizinin açılmasını dəstəkləməsinə baxmayaraq onun mövqeyi fərqlidir və üçtərəfli bəyanatın müddəalarına tamamilə ziddir. ABŞ dövlət katibinin Avropa və Avrasiya məsələləri üzrə köməkçisi Ceyms Obrayen öz çıxışlarında bildirib ki, dəhlizin açılması zamanı Ermənistana hər hansı güc tətbiq olunarsa ABŞ bunu qəbul etməyəcək. ABŞ-ın burada əsas məqsədi regionun geosiyasi vəziyyətinə ciddi təsir edəcək yeni dəhlizin istifadəsində Rusiya və İranın kənarında qalmasını təmin etməkdir [5].

Zəngəzur dəhlizinin açılmasında maraqlı, eyni zamanda narahat olan ölkələrdən biri regionda güclər balansının tənzimlənməsində mühüm rol oynayan İrandır. Bu narahatlıq İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir, İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun (SEPAH) quru qoşunları tez-tez sərhədə toplanılır, təlimlər keçilir. Çünki Azərbaycanla Naxçıvan arasında yol İrandan keçir, bu isə rəsmi Bakının İrandan asılılığını təmin edir.

Hal-hazırda İran birbaşa olmasada müxtəlif yollarla Zəngəzur dəhlizinin açılmasına etirazını davam etdirir. Bunu müxtəlif amillərlə izah etmək olar. Belə ki, dəhlizin açılması ilə İran Azərbaycan ərazisi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında əlaqələrin qurulmasında körpü

rolunu, həmçinin Türkiyə ilə Mərkəzi Asiya arasında birləşdirici funksiyasını, Avrasiya İqtisadi Birliyi (AİB) ilə birləşmə nöqtəsini təmin etməyi itirməkdən qorxur [6].

Açar sözlər: Zəngəzur dəhlizi, Şuşa Bəyannaməsi, Üçtərəfli Bəyanat, Beynəlxalq ziddiyyətlər.

Ədəbiyyat

1. <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/127071-boyuk-maraqlarin-toqqusdugu-mekan-zengezur-dehlizi>
2. <https://adekvat.az/gundem/6432-zengezur-dehlizi-realliqlar-perspektivler.html>
3. <https://www.qht.az/details/az/25824>
4. <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/129580-boyuk-maraqlarin-kesisdiyi-noqte-zengezur-dehlizi>
5. https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e93970_az.html
6. <https://ordu.az/az/news/236464/iranin-zengezur-dehlizi-isteriyasi-neden-qaynaqlanir-%E2%80%93analiz->

THE ISSUE OF OPENING THE ZANGAZUR CORRIDOR AND INTERSTATE CONTROVERSY

The opening of the Zangezur Corridor will create a connection not only for Azerbaijan, but also between many directions of the world, starting with China. The corridor will increase the potential of the Middle Corridor, which will affect the entire region from the Black Sea through the Caucasus and Central Asia to India, China and other countries in East and South Asia. Although there are interstate conflicts on this issue, the opening of the corridor also reflects the economic interests of the great powers. Therefore, it is important to open the corridor.

CƏNUBİ QAFQAZ REĞIONUNDA AZƏRBAYCAN - GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİ

Aybəniz Quliyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

aybenizkuliyeva@mail.ru

Sovetlər dövründə SSRİ-nin tərkibinə 15 respublika daxil idi. Bu respublikalardan üçü Cənubi Qafqazda yerləşən Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan Sovet Sosialist Respublikaları idi. 1985-ci ildə M.S. Qorbaçov SSRİ Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi vəzifəsinə təyin edildi. Həmin vaxt Sovet İttifaqı çox ağır günlərini yaşayırdı. Belə ki, bir tərəfdən neftin qiymətinin düşməsi, digər tərəfdən dünya sosialist sisteminin dağılması və nəhayət bu hadisələrin fonunda iqtisadi və sənaye istehsalının böhranı prosesi baş verirdi. Mərkəz müttəfiq respublikalar üzərində nəzarəti getdikcə itirirdi, onun apardığı siyasətin nəticəsi olaraq SSRİ tərkibində bir sıra respublikalarda milli-azadlıq mübarizəsi başladı.

1991-ci il oktyabrın 18-də “Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiyaya aktı qəbul edildi. Həmin il dekabrın 8-də Minsk yaxınlığında Belovejskdə RSFSR, Ukrayna və Belarusiya rəhbərliyi SSRİ-ni ləğv etmək haqqında müqavilə imzaladılar və Müstəqil Dövlətlər Birliyini (MDB) yaratdılar. SSRİ-nin ləğv edilməsi bütün respublikalarda olduğu kimi

Azərbaycanın da iqtisadi vəziyyətinə çox mənfi təsir etdi. 1991-ci il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında referendum keçirildi və biz müstəqillik əldə etdik.

Cənubi Qafqazda yerləşən Ermənistan Respublikası 21 sentyabr 1991-ci ildə, Gürcüstan Respublikası isə 9 aprel 1991-ci ildə müstəqillik haqqında qanun qəbul etdilər. Müstəqillik əldə etmiş respublikalar arasında yeni münasibətlərin formalaşmasına ehtiyac var idi. Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası arasında olan münasibətlər mənfi istiqamətdə inkişaf edirdi. Ermənistan Respublikası Azərbaycan dövlətinin torpaqlarına ərazi iddialarında idi və nəticədə torpaqlarımızın bir hissəsi onlar tərəfindən işğal edildi. Cənubi Qafqazda yerləşən digər iki dövlət - Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan Respublikası arasında diplomatik əlaqələrin əsası 1992-ci il noyabrın 18-də qoyuldu. 1995-ci ilin fevral ayında Bakıda Gürcüstan səfirliyi, 1996-cı ilin mart ayında isə Tbilisidə Azərbaycan səfirliyi açıldı. Bu səfirliklərin açılışı iki dövlət arasında əlaqələrin inkişafına əlavə stimül verdi.

Azərbaycan və Gürcüstan arasında müstəqillikdən sonra yaranan münasibətləri iki mərhələyə bölmək olar:

- 1991-1993-cü illəri əhatə edən birinci mərhələ;
- 1993- cü ildən sonrakı ikinci mərhələ.

Birinci mərhələdə Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan Respublikası arasında yaranan münasibətlər ürəkaçan deyildi. Bir tərəfdən Gürcüstanda Abxaziya və Osetiya, Azərbaycanda isə Qarabağ problemi yaranmışdı. Digər tərəfdən Gürcüstan Respublikasının birinci Prezidenti olan Zviad Qamsaxurdiya (14 aprel 1991 - 6 yanvar 1992) Gürcüstan Respublikasında yaranan gürcü millətçiliyinin qarşısını ala bilmirdi və bu millətçilik hissi yerli azərbaycanlılara qarşı çevrilirdi. Gürcü millətçiliyi Qafqazda Azərbaycanın milli mənafeyinə təhlükə törədirdi. Həmin dövrdə minlərlə azərbaycanlı öz torpaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ayaz Mütəllibov Tbilisiyə səfər etdi, iki dövlət arasında “Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasında dostluq və mehriban qonşuluq haqqında” adlı müqavilə imzalandı. Lakin bu müqavilənin imzalanmasına baxmayaraq Gürcüstanda azərbaycanlı əhalinin sıxışdırılması yenə də davam etdi.

1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyev, Gürcüstan Respublikasında isə Eduard Şevardnadze hakimiyyətə gəldi. Bu iki şəxsin prezident seçilməsi Cənubi Qafqazda iki dövlət, iki xalq arasında ziddiyyətlərin aradan qalxmasının bünövrəsini qoydu. Gürcüstanda hakimiyyətə qayıdan E. Şevardnadze azərbaycanlı əhalinin diskriminasiyasına təcridən son qoydu. H. Əliyevin də xarici siyasət sahəsindəki ilk addımlarından biri məhz iki regional qonşu dövlət arasında mövcud olan münasibətlərin inkişafını normalaşdırmaqdan ibarət oldu. Həmin dövrdə Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20%-i işğal edilmişdi. Cənubi Qafqazda yerləşən Gürcüstan Respublikası ilə münasibətlərin normalaşdırılması Azərbaycan Respublikası üçün çox önəmli idi. Hər iki ölkədə baş verən proseslər, daxili və xarici vəziyyətin oxşarlığı, geosiyasi maraqların üst-üstə düşməsi iki ölkə arasında dostluq münasibətlərinin yaranmasına gətirib çıxardı. Digər tərəfdən hər iki respublikada hakimiyyətə gəlmiş şəxslərin kifayət qədər siyasi təcrübəyə malik olması faktı da öz sözünü demiş oldu.

Həmin dövr üçün Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan Respublikasını aşağıdakı siyasi xətlər birləşdirirdi:

- Müstəqil dövlətin möhkəmlənməsi və beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi
- Qafqazda nisbi siyasi sabitliyin yaranması
- Transqafqaz və Transxəzər magistralının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi
- Demokratik cəmiyyətin, hüquqi dövlətin qurulması.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının daxilində sabitlik əsasən bərqərar olundu. Bundan sonra H. Əliyevin fəaliyyətində əsas diqqət Azərbaycanın Milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün Avroatlantik məkana inteqrasiya oldu. 1996-cı il 8 -10 mart tarixində H. Əliyev Tbilisiyə rəsmi səfər etdi. Bu səfərdən sonra Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları arasında ikitərəfli münasibətlər daha da inkişaf etməyə başladı. Həmin səfər zamanı iki ölkənin müxtəlif sahələrini əhatə edən 15 sənəd imzalandı. Bu səfər zamanı Tbilisi deklorasiyasının imzalanması H. Əliyevin Avroatlantik məkana inteqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynadı. Bu deklorasiyada iri kommunikasiya layihələrinin çəkilişi, çəkilmiş iri kommunikasiyaların təhlükəsizliyinin təmin olunması, beynəlxalq investisiyaların regiona cəlb olunması, regional təşkilatların yaradılması, regionda stabilliyin təmin olunması, əhalinin demokratiyanın inkişafından bəhrələnməsi nəzərdə tutulurdu.

1994-cü ilin sentyabr ayında Bakıda Azərbaycanın Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının istifadə edilməsi barədə “Əsrin müqaviləsi” adlanan müqavilə imzalandı. 1997-1998-ci ildə Bakı-Supsa qərb ixrac boru neft kəmərinin tikintisi başlandı. Bu boru kəməri vasitəsilə Xəzərin Azərbaycan sektorunda hasil edilən neftin Gürcüstanın Supsa terminalında tankerlərə yükləyərək Bosfor boğazından keçməklə Avropa bazarlarına yola salınması planlaşdırılırdı. 1999-cu il aprelin 17-də boru kəməri istifadəyə verildi. Həmin il noyabr ayının 18-də İstanbul sammitində Azərbaycan Respublikası Prezidenti H. Əliyev, Gürcüstan Prezidenti E. Şevardnadze və Türkiyə Prezidenti S. Dəmirəlin iştirakı ilə Azərbaycan neftinin ixracı üçün Bak-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin inşası haqqında qərar qəbul edildi. 2002-ci ildə Bak-Tbilisi-Ceyhan ixrac boru kəmərinin təmali qoyuldu.

2001-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinin inşası haqqında müqavilə bağlandı. Bu qaz boru kəməri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” yatağından çıxarılan qazın Gürcüstan və Türkiyəyə nəqli üçün inşa edilirdi. 2003-cü ildə bu boru kəmərinin inşasına başlandı.

Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında saziş, Azərbaycanın TASİS və TRASEKA proqramı çərçivəsində Avropa İqtisadi Komissiyası ilə əməkdaşlığı və nəhayət Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin çəkilməsi Avroatlantik məkana inteqrasiya siyasətində həyata keçirilmiş tədbirlərdir. Sözsüz ki, bütün bu layihələrdə iştirak edən Gürcüstan Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqlərindən birinə çevrildi. Gürcüstanla Azərbaycanı global enerji, nəqliyyat-kommunikasiya layihələri birləşdirir. Bundan əlavə hər iki respublika GUAM, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər təşkilatlar daxilində əməkdaşlıq etməklə ikitərəfli strateji əlaqələri daha da möhkəmləndirirlər.

H. Əliyevin apardığı bu siyasət Azərbaycanda stabilliyin və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün kifayət qədər maraqlı tərəflər yaratdı. Bu tərəflərdən biri də bizimlə qonşu olan Gürcüstan dövlətidir. Artıq 2000-ci ildən başlayaraq qəti şəkildə demək olar ki, Azərbaycan təhlükəsizliyin təmin olunmasında tək deyil.

Bu dövr ərzində dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında dövlət və hökumət başçılarının qarşılıqlı səfərləri mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. 1997-ci ilin fevralında Gürcüstan Respublikasının Prezidenti Eduard Şevardnadze Bakıya səfər etdi, iki ölkə arasında strateji əməkdaşlığın inkişafına dair yeni bir sənəd imzalandı. 2000-ci ilin martında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H. Əliyevin Gürcüstana, 2001-ci ilin sentyabrında Gürcüstan Respublikasının Prezidenti E. Şevardnadzenin Azərbaycana, 2002-ci ilin yanvarında Gürcüstan parlamentinin sədri N. Burcanadzenin Azərbaycana rəsmi səfərlərini də qeyd etmək lazımdır.

H. Əliyevdən sonra 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən İlham Əliyev Gürcüstan Respublikası ilə yaranmış dostluq, əməkdaşlıq münasibətlərini davam etdirdi. Gürcüstan Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqlərindən biridir. 4 mart 2004-cü il tarixində Gürcüstan Prezidenti M. Saakaşvili Bakıya rəsmi səfər etdi. İki dövlət arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasında Birgə Bəyannamə” əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynadı. Bunun ardınca 2004-cü ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin Gürcüstana səfəri oldu. Səfər zamanı ikitərəfli münasibətlər və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq məsələləri müzakirə olundu.

2005-ci il mayın 24–25-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac kəmərinin Azərbaycan, oktyabrın 12-də isə Gürcüstan hissəsinin istifadəyə verilməsi mərasimi keçirildi. Bu kəmərin 2026-cı il 13 iyul tarixində işə salındı. Açıılış mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili, Türkiyə Prezidenti Əhməd Necdet Sezər iştirak etdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 noyabr 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə Gürcüstanın Batumi şəhərində Azərbaycan Respublikasının Baş Konsulluğu təsis edildi və 3 dekabr 2010-cu il tarixdən Baş Konsulluq rəsmi fəaliyyətə başladı. Gəncə şəhərində Gürcüstanın Baş konsulluğu açıldı və 12 dekabr 2013-cü il tarixində rəsmi fəaliyyətə başladı.

Azərbaycan Respublikasının enerji resurslarının Avropa bazarlarına çatdırılmasında, Şərqdən Qərbə gedən yüklərin daşınmasında Gürcüstan mühüm tranzit rol oynayır. Gürcüstan büdcəsinə ən çox vergi ödəyən şirkət Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətidir. İki ölkə arasında iqtisadi, aqrar-sənaye, mədəni, elmi, humanitar, informasiya əlaqələri inkişaf etməkdədir. 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanı bir sıra dövlətlər dəstəklədi və dəstəkləyən dövlətlərdən biri də məhz Gürcüstan oldu. Yəqin ki, bunu uzun illər aparılan düzgün xarici siyasətin və iqtisadi əməkdaşlığın nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar.

16 mart 2024-cü il tarixində İ. Əliyevin Gürcüstan Respublikasının Baş naziri İrakli Kobaxidze ilə görüşü keçirildi. Mətbuat qarşısında bəyanatla çıxış edən İ. Əliyev iki respublika arasında mehriban qonşuluq münasibətlərinin olması, həyata keçirilmiş infrastruktur layihələrinin bir çox ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməsi və bundan sonra da bu istiqamətdə əlavə addımların atılacağını qeyd etdi. İ. Əliyev öz çıxışında dedi: “Təbii ki, biz yeni layihələr üzərində də işləyirik. Onlardan biri yaşıl enerji layihəsidir. Burada da Gürcüstan və Azərbaycan digər ölkələrlə bərabər çox böyük və genişmiqyaslı layihənin icrasına başlamışdır. Hesab edirəm ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Cənub Qaz Dəhlizi, Bakı-Tbilisi-Qars kimi uğur gətirən layihələr yaşıl enerji layihəsi üçün örnək olacaq və yaşıl enerji layihəsi eyni müvəffəqiyyətlə icra ediləcəkdir”.

Bu gün Azərbaycan və Gürcüstan arasında regional əməkdaşlıq, strateji tərəfdaşlıq münasibətləri davam etməkdədir. İki dövlət Xəzər-Qara dəniz, Şərq və Qərbi əhatə edən ərazilərdə global layihələri gerçəkləşdirməklə Cənubi Qafqaz bölgəsində təhlükəsizliyin, sabitliyin, stabilliyin möhkəmlənməsində əllərindən gələni edirlər.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası, prezident, regional sabillik, iqtisadi əməkdaşlıq, strateji tərəfdaşlıq.

Ədəbiyyat

1. Tofiq Mustafazadə. Ümumi tarix, 4 cildə. IV cild. (1918-1997-ci illər). Bakı: Elm, 1998, 416 səh.
2. Верт. Н. История Советского государства. 1990-1991. Пер. с фр.2-е изд. М.: ИНФРА-М, Издательство Весь Мир, 1998, 544с.
3. Akademiya az. Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan Respublikası arasında diplomatik

əlaqələr,

1992.

https://www.academia.edu/6746744/Az%C9%99rbaycan_Respublikas%C4%B1_il%C9%99_G%C3%BCrc%C3%BCstan_Respublikas%C4%B1_aras%C4%B1nda_diplomatik_%C9%99laq%C9%99l%C9%99r_1992

4. Azərbaycan xarici işlər nazirliyi, rəsmi internet səhifəsi, xarici əlaqələr - Gürcüstan <https://mfa.gov.az/az/category/avropa/gurcistan>
5. Milli kitabxana. Bakı-Tbilisi-Ceyhan: <https://www.millikitabxana.az/>.
<http://www.anl.az/down/meqale/ses/2010/iyul/127300.htm>
6. <https://president.az/az/articles/view/65371>

AZERBAIJAN-GEORGIAN RELATIONS IN THE SOUTH CAUCASUS REGION

In 1991, the Republics of Azerbaijan, Armenia and Georgia in the South Caucasus adopted a law on independence. In December of the same year, the USSR was dissolved and the CIS was established. The foundation of new relations was laid between the Republics of Azerbaijan and Georgia, when both countries gained independence. Both republics were faced difficulties. Difficulties and negative processes in both countries led to the establishment of friendly relations between the two countries. This thesis provides information on the implementation of the policy of integration into the Euro-Atlantic space by the President of the Republic of Azerbaijan H. Aliyev, the establishment of friendly relations with the Republic of Georgia and the construction of large communication projects. The information about president of the Republic of Azerbaijan I. Aliyev's continuation of friendship, regional cooperation and strategic partnership relations with the Republic of Georgia in the South Caucasus region is reflected in the thesis.

CƏNUBİ QAFQAZ RESPUBLİKALARININ AVROPA TƏHSİL SİSTEMİNƏ İNTEQRASIYASI (AZƏRBAYCAN VƏ GÜRCÜSTAN NÜMUNƏSİNDƏ)

Nüşabə Quliyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Nushaba.Guliyeva@au.edu.az

Hazırda qloballaşma prosesi istisnasız olaraq insan həyatının bütün sahələrində dəyişiklikləri (bəzən strateji xarakter daşıyan) müəyyən edir. Qloballaşma dünya iqtisadiyyatının, siyasətinin, ekologiyasının, səhiyyəsinin, təhsilinin, mədəniyyətinin inkişaf meyillərini müəyyən edir. Qloballaşmanın xronoloji başlanğıc nöqtəsi kapitalist iqtisadi dünya nizamının formalaşması ilə üst-üstə düşən Böyük Coğrafi Kəşflər dövrü hesab edilməlidir. Qloballaşma dünya birliyinin iqtisadi və həyatının bütün digər sahələrində qarşılıqlı əlaqədə olan proseslərin və meyillərin məcmusudur.

Qloballaşmanın indiki mərhələsi həm də çoxölçümlü qloballaşma mərhələsidir ki, o, Yer kürəsinin bütün guşələrinə və müasir həyatın bütün sahələrinə təsir göstərməsi, müasir dünyanın bütün parametrlərinin inkişafını şərtləndirən amilə çevrilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu parametrlərə görə belə bir proses başa çatana qədər hələ də xeyli məsafə qət edilməlidir [5].

Çoxölçümlü qloballaşma mərhələsində iqtisadi və sosial tərəqqi arasında aydın uçurum yaranıb ki, onun aradan qaldırılması indiyədək insanın özünün xeyrinə olmayıb. Sənaye dövrünün

yaratdığı sosiallıq formaları artıq şəxsi inkişafın ehtiyaclarını ödəyə bilmir, buna görə də fərdin sosiallaşması həm cəmiyyətin, həm də insanın özünün maraqları baxımından ciddi yenilənməyə ehtiyac duyur [4, s.28]. Beləliklə, xüsusilə də XXI əsrlərin sonunda fərdi sosiallaşma problemi daha çox aktuallaşdı.

Bu şəraitdə təhsil ən yaxın diqqət mərkəzinə çevrilmiş, istisnasız olaraq bütün dünya ölkələrinin təhsil sistemləri islahat və modernləşmə obyektinə çevrilmişdir. Dünyada baş verən global dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq istər obyektiv, istərsə də məqsədyönlü şəkildə aparılan islahatların gedişində həm keyfiyyət (məqsəd, məzmun, prosedür), həm də kəmiyyət (təhsil müəssisələrinin sayı, bir təhsilə alan düşən vaxt və vəsait) müasir təhsilin xüsusiyyətlərini dəyişir.

Hazırda təhsil sahəsi prioritet istiqamətə çevrilir və təhsilin məzmunu cəmiyyətin iqtisadi və sosial tərəqqisinin amillərindən biridir. Təhsil fərdin öz müqəddəratını təyin etməsinin təmin edilməsinə, onun özünü həyata keçirməsinə şərait yaradılmasına yönəldilməlidir. Müasir dövrdə təhsil hər bir fərdi şəxs üçün adekvat ümumi və peşə mədəniyyətinin, şəxsiyyətin zehni inkişafının, onun peşəkar keyfiyyətlərinin və dünya birliyinə adekvat peşə səriştəsinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Təhsilin mərkəzi ideyası insanın fəaliyyət subyekti kimi davamlı inkişafı ideyasıdır. İnkişafın davamlı bir proses kimi başa düşülməsi inkişaf təhsili prinsipi ilə birləşdirilməlidir, təhsil fəaliyyətinin təkə dünyanı bilməyə deyil, həm də çevrilməsinə yönəldilməlidir. Bu, açıq təhsil sisteminə keçidi şərtləndirir. Rusiyada müasir peşə təhsili sisteminin fəaliyyətinin yeni şərti kimi açıqlıq onun cəmiyyətlə geniş qarşılıqlı əlaqəsini, müştərilərin (işəgötürənlərin) təlim üçün prioritetinin tanınması ilə bazar münasibətlərinə üzvi cəlb olunmasını nəzərdə tutur.

Davamlı inkişafda olan cəmiyyət təhsil vasitəsilə insan qarşısında yeni XXI əsrin meyilləri və ziddiyyətləri ilə bağlı yeni tələblər irəli sürür və onun vasitəsilə həyata keçirir. Əsas olanlara aşağıdakılar daxildir:

- Öyrənmə qabiliyyəti, yəni insanın bilik səviyyəsini daim təkmilləşdirmək, yeni fəaliyyət növlərini, o cümlədən peşəkar fəaliyyətləri mənimsəmək bacarığı;
- İntellektual və fiziki inkişaf, yeni texnologiyaların mənimsənilməsində uğurun təmin edilməsi və sağlamlığın qorunması;
- Yaradıcılıq, yəni təkə təhsil prosesində deyil, həm də gələcək peşə fəaliyyətində yaradıcı düşünmək və hərəkət etmək bacarığı;
- Mənəviyyət, vətənpərvərlik, insanpərvərlik və toleranlıq.

Müasir təhsil siyasətinin əsas subyekti dövlətdir. Milli təhsil sistemlərində islahatların subyekti də məhz dövlətdir. Dövlətin subyektivliyi ondadır ki, məhz dövlət təhsil prosesinin sosial-mədəni və mental əsaslarını təmin edir, təhsil siyasətinin əsas imperativlərini, prioritetlərini, prinsiplərini və onların həyata keçirilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Dövlət təhsil fəaliyyətinin ardıcıl sistemini yaradır, bu fəaliyyətin tənzimlənməsinin hüquqi normalarını və mexanizmlərini müəyyən edir, professor-müəllim heyətinin hazırlanması və yenidən hazırlanması prosesini formalaşdırır, istənilən ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlığında minimum tələb olunan bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi müəyyən edir.

Qafqaz xalqlarının tarixi bir-biri ilə sıx və ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Xüsusilə, iki qonşu ölkə var ki, onlar arasında tarixi bağlılıq olduqca böyükdür. Bu iki dövlət Azərbaycan və Gürcüstandır. Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında əlaqələr əslində uzaq keçmişə dayanır. İki dost qonşu ölkə bir sıra ortaq dəyərləri bölüşür. Yaxın və uzaq tariximizə qısa ekskursiya etsək görürük ki, Zaqafqaziya Seyminin süqutundan sonra 1918-ci ildə Azərbaycan Respublikası ilk dəfə Gürcüstanın paytaxtı Tbilisidə öz müstəqilliyini elan edib. Çünki o vaxt Bakı və bütövlükdə Azərbaycan tərpedən

dırnağa Ermənistan-Rusiya silahlı birləşmələri tərəfindən işğal edilmişdi. Ona görə də İstiqlal Bəyannaməmizin qəbulu üçün gürcü qardaşlarımız bizə yer verdilər və qəbul etdilər.

Bundan sonrakı dövrdə hər iki dövlət demək olar ki, eyni taleyi yaşamağa məcbur olur. Qısa sürən müstəqilliklər, Rusiyanın əsarətindən qurtulmaq üçün anti-bolşevik təşkilatların yaradılması, fəaliyyəti heç bir fayda vermədi. Nəticədə Azərbaycan və Gürcüstan SSRİ-nin tərkibinə daxil oldular. Buna baxmayaraq, hər iki ölkə arasındakı tarixi bağlılıq birgə əməkdaşlıqda da öz sözünü dedi. Azərbaycanla Gürcüstan arasındakı müxtəlif sahələrdə olan münasibətlər yenə də davam etdirildi. Növbəti mərhələdə hər iki ölkə yenidən öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Bundan sonrakı dövrdə də Azərbaycan və Gürcüstan dostluğu fəal şəkildə, yüksələn istiqamətdə inkişaf etdirildi.

Bu gün hər iki ölkə hər sahədə olduğu kimi strateji əhəmiyyətə malik olan təhsil sahəsində də ciddi dəyişikliklərə nail olaraq, öz cəmiyyətinin təhsil səviyyəsini yüksəltmək üçün qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edir, Avropa təhsil standartlarını tətbiq edir, müxtəlif dövlət proqramları qəbul edir.

Azərbaycanda təhsilin inkişafı qanunvericiliklə stimullaşdırılır. Təhsil hüququ vətəndaşların əsas konstitusiyaya hüquqlarından biridir. Təhsil sisteminin qarşısında duran vəzifələr Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktına, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, “Təhsil haqqında” qanuna və müvafiq beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həyata keçirilir. “Təhsil haqqında” qanun respublikanın təhsil sisteminin ümumi əsaslarını müəyyən edir. 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Təhsil haqqında qanun” Azərbaycan vətəndaşlarının “ irqindən, milli və dini mənsubiyyətindən, dilindən, cinsindən, yaşından, sağlamlıq vəziyyətindən, sosial və maddi vəziyyətindən, fəaliyyət sahəsindən, sosial mənşəyindən, yaşayış yeri, dinə münasibəti, siyasi əqidəsi, habelə cinayət tərkibinin olması”ndan asılı olmayaraq təhsil hüququ verir [2].

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində aparılan işlər təhsil islahatlarında da öz əksini tapmışdır. 1998-ci il martın 30-da Prezidentin Sərəncamı ilə Təhsil İslahatı üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmış, 1999-cu il iyunun 15-də isə “Azərbaycan Respublikasının təhsil islahatları Proqramı” hazırlanaraq təsdiq edilmişdir. Təhsilin gələcək inkişafı strategiyasını müəyyən edən proqramda təhsil sisteminin strukturunda, idarə edilməsində, məzmununda, maddi-texniki bazasında, iqtisadiyyatında, kadr hazırlığında və təminatında köklü dəyişikliklər nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2000-ci il 13 iyun tarixli, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli, “Azərbaycan əlifbasının yaradılması və Təhsilimizin dünya standartları səviyyəsinə yüksəldilməsində 9 avqust 2001-ci ildə Azərbaycan dili günü, 2003-cü il yanvarın 2-də “Dövlət dili haqqında” qanunun tətbiqi haqqında” qərarların böyük rolu olmuşdur. “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 4 oktyabr 2002-ci il tarixli, “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təchiz edilməsi proqramının (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” Respublika” 2003-cü il 17 fevral tarixli qərarları ümumtəhsil məktəblərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün etibarlı zəmin yaratmış və mövcud problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addımlar olmuşdur [1, s.436].

Azərbaycanda ali təhsilin Avropa təhsil məkanına uğurlu inteqrasiyası yeni paradigmalardan, konsepsiyalardan, innovasiyalardan, dövlət standartlarının və alternativ kurikulumların meydana çıxmasına, pedaqoji sistemin yenilənməsinə, pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasına, təhsilin

keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar proqramı” (1999), “Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı Konsepsiyası və strategiyası” (2007), “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil Konsepsiyası” (Milli kurikulum) (2006), “Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlanması üzrə çərçivə kurikulumu” (2008), “Təhsil sahəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu” (2009), “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” (2013) və digər normativ sənədlər zəruri peşə kompetensiyalarına malik müəllimlərin hazırlanması üçün nəzəri metodoloji əsas olmaqla, eyni zamanda, bu prosesi sürətləndirmişdir.

Eyni proses Cənubi Qafqazın digər dövləti Gürcüstanda da yüksələn inkişafı irəliləyir. Müstəqil respublikanın ilk günlərindən təhsil Gürcüstanın milli prioritetləri sırasına daxil edilib. Keçid dövründə hökumət məktəb təhsilinin milli məqsədlərini nəzərdən keçirir və sovet təhsilindən uzaqlaşdığını açıq şəkildə göstərir. Bu, böyük təhsil islahatının başlanğıcı oldu. 1990-cı illərdə milli təhsil sisteminin köklü transformasiyası onu ölkənin inkişaf tendensiyalarına uyğunlaşdırmalı, təhsil sistemini çevik və keyfiyyətli təhsil nəticələrinə yönəltməli idi. Təhsil sistemindəki transformasiyanın sürəti adekvat tədbirlərin görülməsini və təhsil qanunvericilik bazasının operativ şəkildə təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. Lakin 1990-cı illərin əvvəllərində Gürcüstanın bütün dəyişiklik istəyinə baxmayaraq, ittifaq qanunvericiliyinin təsiri hələ də güclü idi. S.V. İvanova görə, “bu, 70 ildən artıq mövcud olmuş və inkişaf etmiş sərt iyerarxik və yaxşı qurulmuş sistemin olması ilə izah olunur”du [3, s.160].

Konstitusiyaya əlavə olaraq, 1997-ci ilin iyununda Gürcüstan hökuməti milli təhsil sistemi üçün keyfiyyətə yeni səviyyəyə nail olmaq, institusional potensialı gücləndirmək, dövlət və özəl resursları səfərbər etmək məqsədi daşıyan “Təhsil haqqında” Qanunu imzaladı. Sənəddə təhsilin yeni məqsədləri, təhsilin məzmunu, tədris metodları öz əksini tapıb, təhsil prosesinin subyektlərinin səlahiyyətləri müəyyən edilib.

2005-ci ildə Gürcüstanda akkreditasiyadan keçmiş 117 universitet fəaliyyət göstərirdi. Hazırda optimallaşdırmanın inteqrasiyası və universitetlərin akkreditasiyasının üçüncü mərhələsinin həyata keçirilməsi nəticəsində ali təhsil müəssisələrinin sayı 43-ə endirilib (32 universitet, bu yaxınlarda 7 universitet lisenziya alıb, 4-ü isə şərti akkreditasiya alıb). Onların arasında 15 dövlət ali təhsil müəssisəsi, 28 özəl ali təhsil müəssisəsi var [6].

Bu gün Azərbaycanda olduğu kimi, qonşu Gürcüstanda da dövlət təhsil siyasəti uğurla həyata keçirilir. Gürcüstan hökumətinin son illərdə milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi istiqamətində atdığı addımları təhsil sahəsində müəyyən edilmiş konvensiyalarla müəyyən edilmiş və sosial-iqtisadi, tarixi və milli şəraitlə bağlı səylərin əlaqələndirilməsinin növbəti mərhələsi hesab etmək olar. Azərbaycanda isə Prezident İlham Əliyevin gündəlik qayğısı sayəsində təhsilin müxtəlif sahələri üzrə elmi təhlilə əsaslanan inkişaf proqramları təsdiq edilərək həyata keçirilib, təhsilin davamlı inkişafı üçün əsaslı tədbirlər həyata keçirilib, genişmiqyaslı islahatlar prosesi dönməz xarakter alıb.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, təhsil, inteqrasiya, Azərbaycan, Gürcüstan.

Ədəbiyyat

1. Qurbanov S. (2022), Zamana sığmayan lider: Heydər Əliyevin idarəçilik və varislik fəlsəfəsi. Nəşriyyat: İzə. Bakı, 436.
2. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 oktyabr 1992-ci il). Siyasi sistemin əsaslarına dair sənədlər (qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar), 457.

3. Маркова О.В. (2023), Особенности развития грузинского законодательства об общем образовании. Современные наукоемкие технологии, No.2, 159-163.
4. Солдаткин В.И. (2000), Государственная образовательная политика: императивы и приоритеты. Москва: МЭСИ, 205 с. С.28.
5. Чумаков А.Н. (2005), Глобализация. Контуры целостного мира. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 432 с. С. 369.
6. İslahatların təhlili Gürcüstanın 2005 və 2007-ci illərdə Boloniya prosesinin katibliyinə verilmiş milli hesabatlarının məlumatları əsasında aparılır. http://www.bolognabergen2005.no/EN/national_impl/New/041230_Georgia.pdf

INTEGRATION OF THE SOUTH CAUCASUS REPUBLICS INTO THE EUROPEAN EDUCATION SYSTEM (EXAMPLE OF AZERBAIJAN AND GEORGIA)

The article analyzes the current state of the education system in Azerbaijan and Georgia. The problems of education that require solutions in the future are characterized. Measures of an organizational and economic nature are proposed to improve the regulation of the education system. The article also analyzes the reforms carried out in the field of education in both countries and the adopted government programs. This, in turn, helps determine the strategy for the development of education in these countries.

ERMƏNİ MİLLƏTÇİLİYİNİN YERLİ XALQLARA QARŞI DÜŞMƏNÇİLİYİ (KARİBİNİN “QIRMIZI KİTAB”I ƏSASINDA)

Səidə Quliyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Saida.Guliyeva@au.edu.az

Qafqaz regionu burada yaşayan xalqların mədəni və dini müxtəlifliyi, onların yaratdığı siyasi və mədəni mühit, regionda baş verən proseslər, regionun təbii sərvətləri və digər xüsusiyyətləri ilə dünya dövlətlərinin maraqlarını cəlb etmişdir. XIX əsrdə Rusiyanın Qafqazı işğalı ilə əlaqədar bura məqsədli köçürülən ermənilər regionda Rusiyanın maraqlarının icraçısı olmuş və məhz bu siyasətə uyğun olaraq türk-müsəlman əhalisinin sayını azaltmaq, millətlərarası münaqişələr yaratmaq və digər göstərişləri icra etmişdilər. XX əsrin əvvəllərində erməni millətçilərinin fəaliyyəti genişlənmiş, I dünya müharibəsinin gedişində Qafqazda, Şərqi Anadoluda və Cənubi Azərbaycanda etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti həyata keçirmişlər. Mənbələrin təhlili sübut edir ki, erməni xalqının vahid təşkilatın üzvü kimi iştirak etdiyi soyqırım və etnik təmizləmə əvvəlcə “Daşnaksütyun” partiyasının, 1918-1920-ci illərdə Ermənistanın dövlət siyasəti olmuş, daha sonra erməni kommunistləri tərəfindən davam etdirilmişdir.

Tədqiqat böyük dövlətlərin Qafqaz siyasətlərində ermənilərdən yerli xalqlara və dövlətlərə qarşı istifadə etdiklərini tarixi faktlarla sübut etdiyi üçün aktualıq kəsb edir. Bütün bu proseslər dövrün mənbələrində əks olunmuşdur. Gürcüstan Demokratik Respublikası dövründə Əkinçilik nazirinin müavini olmuş Pyotr Qoleşvilinin (Karibi) “Qırmızı kitab” adlı əsəri erməni millətçiliyinin bütün Qafqaz xalqları üçün qanlı tarixə, günahsız insanların qətlinə səbəb olduğunu faktlarla sübut edən mənbələrdən biridir.

Əsər erməni millətçilərinin siyasətinin Qafqazda yaşayan bütün xalqlara qarşı yönəldiyini, nifrət və şovinizmin son 200 illik tarixin qanlı hadisələrinin səbəbi olduğunu, I Dünya müharibəsi dövründə və ondan sonra ermənilərin regionda sülhün pozulmasında iştiraklarını sübut edir. Əsərindəki ən vacib məqamlardan biri milli zəmində hərbi qırğınların və terrorun daşnakların Cənubi Qafqaza gəlməsi ilə başladığını, o vaxta qədər burada belə hadisələrin heç vaxt olmadığını bildirməsidir. Karibi belə düşünür ki, erməni liderləri on illərlə öz xalqına, tatarlara və kürdlərə qarşı nifrət təlqin etmişdilər [4, s.40-42, 148].

Əsərin təhlili zamanı erməni millətçiliyinin region dövlətlərinə (Azərbaycan, Gürcüstan, Osmanlı) və yerli xalqlarına (türk, gürcü, kürd və rus) qarşı düşmənçiliyini göstərən faktlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmış, sistemli təhlil edilmiş və proseslər ardıcıl izlənilmişdir:

- Qafqazda sülhün və sabitliyin Rusiyanın iştirakı ilə pozulması, bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün ermənilərdən istifadə edilməsi, hər zaman ermənilər və azərbaycanlılar arasında qırğın yaratdığı, lakin gürcüləri bu dəhşətli işə qoşa bilmədiyi faktlarla izah edilir [4, s.16, 134];

- Mövzuların əsas hissəsini Gürcüstana aid məsələlər təşkil edir. Ermənilər 1918-ci ildə dövlət qurduqları ilk gündən Gürcüstan haqqında iftiralara başlamış və xarici dövlətlər qarşısında gürcü xalqını alçaltmağa çalışmış, öz problemlərində Gürcüstanı günahkar hesab etmiş, gürcülərin erməni qaçqınlarına bilərəkdən əziyyət verdiyi və ərazi iddiaları ilə çıxış etmişdilər. Müəllif ermənilərin bu fikirlərinin yanlış olduğunu, ermənilərin iddialarında əks olunan hadisələrdə Gürcüstan hökumətinin deyil, məhz erməni liderlərinin cavabdeh olduğunu faktlarla əsaslandırmışdır [4, s.130-139, 140-182].

- Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşmən münasibətinin əsasları obyektiv şəkildə əks olunur. Erməni basqınlarına müsəlmanlar da cavab verincə toqquşmalar yaranırdı. “Daşnaksütyun” partiyası Qafqaza gələcək erməni dövlətində ancaq ermənilərin yaşayacağı barədə fikirlərlə gəlmişdi və digər xalqlara qarşı nifrət hisləri yaradırdı. Müəllif Voronsov-Daşkovun erməni-müsəlman toqquşmaları barədə məlumatına əsasən 1905-ci ildə baş verən kiçik toqquşmaların Naxçıvan və İrəvan qəzalarında ermənilər tərəfindən başladığı, daha sonra Yelizavetpol quberniyasına yayıldığı, Şuşa və Bakıda davam etdiyi göstərir [4, s.42-43].

- 1917-ci il inqilabından sonra Qafqazda baş verən hadisələri şərh edən Karibi bolşeviklərin getdikcə fəallaşmasını və Stepan Şaumyanın yara kimi peyda olmasını narazılıqla qələmə almışdır. Ermənilər cəbhədən qayıdan əsgərləri öz siyasətlərinə cəlb etməyə, onların köməyi ilə ərazilər ələ keçirtməyə çalışmışdılar. Lakin onlar getdikdən sonra erməni dəstələri Osmanlı ordusu ilə döyüşdən qaçmışdılar [4, s.103-105, 143-154].

- Əsərlə tanışlıq ermənilərin Osmanlıda dövlət əleyhinə fəaliyyətlərini və mülki insanlara qarşı soyqırımları bir daha təsdiq edir. Əsərdə ermənilərin orada əmin-amanlıq şəraitində yaşadıkları, Avropa dövlətlərinin Rusiya və Osmanlına qarşı-qarşıya qoymaq üçün ermənilərdən istifadə etdikləri, onları təşkilatlandırması, silahlandırması və yaşadıkları dövlətə qarşı çıxmaları üçün köməyi ətraflı şərh edilmiş, həmin dövrdə baş verən hadisələr təhlil edilmiş, həmçinin münasibət bildirilmişdi. Erməni terror təşkilatları da bu dövrdə yaranmışdır. Karibi əsərdə Osmanlı imperiyasının erməni silahlılarına qarşı siyasətini tamamilə doğru hesab edir və imperiyanın belə mövqeyini Rusiya, Almaniya və İngiltərə ilə müqayisə edir, “rus erməniləri”nin Osmanlıdakı inqilabi hərəkətdə yerli ermənilərdən daha fəal olduqları və hərəkətdə rəhbərlik etdiklərini bildirir [4, s.20-21, 23-60].

- I dünya müharibəsində Qafqaz cəbhəsində ermənilər ilk qırğınları kürdlər yaşayan kəndlərdə həyata keçirmişdilər. Ermənilərin qətl və qarətləri Rusiya hərbiçilərini dəhşətə gətirmiş, Rusiya komandanlığının mülki insanları qarətlərdən və qətlərdən qoruması ermənilər tərəfindən qəzəblə qarşılanmışdır [4, s.61-65]. Buna baxmayaraq, kürd kəndlərinə geri dönməyə qadın, qoca və

uşaqları qətl edir və əraziləri gələcək dövlətləri üçün boşaltmağa çalışırdılar. Qafqaz cəbhəsindəki hərbi əməliyyatlarda ermənilər özlərini söz sahibi, regionun hakimi kimi aparır, Rusiya dövlətinin zabitlərinin qərarları ilə razılaşırdılar.

- Əsərdə 1918-ci ildə Rusiya ordusunun Qafqaz cəbhəsindən çəkilməsi ilə eyni zamanda rus əhalisinin müdafiəsiz qaldığını görən ermənilərin onları sıxışdırmağa başladıkları, onların torpaqlarını və mal-heyvanını öz aralarında böldükləri, qarətlərlə və təhdidlərlə rusları əllərində olanları dəyər-dəyməzə satmağa məcbur etdikləri, Ermənistan hökumətinin ruslara qarşı özbaşınalığı, nəticədə rus kəndlilərinin başqa ölkələrə üz tutduqları faktlarla geniş təsvir edilir [4, s.88-90]. Ermənistandan başqa ölkələrə qaçan rusların bir hissəsi Qacarlar dövlətinə üz tuturdu. Karibi yazır ki, rusların din, mədəniyyət, siyasi baxımdan heç bir ümumi tərəfi olmayan ölkəyə getmələrinə səbəb müsəlman dövlətdə xristian Ermənistandan daha yaxşı yaşamaları idi [4, s.91]. Müəllif təqdim edilən sənədlərin bir hissəsini şərh etmədən fakt kimi təqdim edir və oxucunun nəticə çıxartmasını istəyir. Sənədlər Rusiya məmurlarının da ermənilərin özbaşınalıqlarını və dövlətin daxilində öz hakimiyyətlərini qurduqlarını, yaranan vəziyyətin dövlətin əleyhinə olduğunu gördüklərini sübut edir [4, s.83-93].

Maraqlıdır ki, müəllif hələ 1919-cu ildə qısa müddətdə Ermənistanın mono etnik dövlət olacağını görürdü.

Yekunda belə qərara gəlmək olur ki, elmi ictimaiyyətə çox da bəlli olmayan bu kimi tarixi mənbələrin dövrüyyəyə daxil edilməsi ilə, xüsusilə xaricdə dərc edilən elmi materiallarda belə əsərlərə üstünlük verməklə:

- əsərdə erməni millətçilərinin Qafqaz xalqlarına düşmənçiliyi, müsəlman əhaliyə - türklərə və kürdlərə qarşı soyqırımı həyata keçirdikləri bir daha sübut olunur;

- Bu materialların geniş ictimaiyyətə çatdırılması təkcə erməni faşizmini ifşa etmir, eyni zamanda bu ideologiyanın Qafqaza yad olmasını sübut edir, Qafqazın yerli xalqlarına qarşı düşmən münasibət ermənilərin regiona gəlmə olduğunu sübut edir;

- Bu kimi əsərlər ermənilərin Osmanlıda və Qafqazdakı soyqırımı və terror siyasətinin arxasında Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya kimi dövlətlərin olduğunu sübut edir. Tarix boyu güclü dövlətlərdən asılı olan, başqa dövlətlərin maraqlarına xidmət edən ermənilər qonşu xalqlara qarşı düşmənçilik siyasətləri ilə öz xalqlarına qarşı ən böyük zərbə vurmuşlar.

Açar sözlər: Erməni millətçiliyi, Qafqaz xalqları, Karibi, "Qırmızı kitab".

Ədəbiyyat

1. Baykara, H. (1992). Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Azərnəşr, Bakı.
2. Kop, Y. (2016). Tarihi Seyir ve Eğitimsel Bazda 1915 Ermeni Olaylarına İlişkin Literatür Üzerine Genel Bir Analiz. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(15), 121-134. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/369215>
3. Perinçek M. İki Gürcü Siyasetçinin Ermeniler ve Taşnaklara Bakışı. Türkler ve Ermeniler. <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/iki-gurcu-siyasetcinin-ermeniler-ve-tasnaklara-bakisi/>
4. Кариби (2013). Красная Книга. Азернешр, Баку.
5. Ягубов Я. (2014). Отношения между властью и политическими партиями, к организациям в Республике Армении на фоне внутривластных процессов. Этносоциум, Т1 (67), 151-160. http://www.etnosocium.ru/sites/default/files/etnosocium_mag/201401-mag.01.pdf

HOSTILITY OF ARMENIAN NATIONALISM AGAINST INDIGENOUS PEOPLES (BASED ON THE “RED BOOK” OF THE CARIBIE)

The study analyzes the work of the “Red Book” written by a public figure of the Democratic Republic of Georgia, Karibi as a historical source. In order to study the events that took place in the early twentieth century, the work is included in the history of the country in full scientific circulation. The work, written by the non-Turkish-Muslim author in Tbilisi (Georgia) in 1920, which witnessed the events, reveals a different point of view on many issues and is considered valuable for proving the hostility of Armenians to the peoples of the Caucasus. The work proves that Armenian nationalism has a bloody history for all the peoples of the Caucasus, the murder of innocent people.

This work is important for exposing Armenian falsifiers. Thus, along with Turkish-Muslim authors, the works of Russian, Georgian and Armenian authors, who witnessed the events, also attract special attention.

CƏNUBİ QAFQAZDA DAİMİ SÜLHÜN TƏSİSİ CƏHDLƏRİ VƏ İ. KANTIN “ƏBƏDİ SÜLH HAQQINDA” TRAKTATI

Paşa Quluzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Pasha.quluzade@adpu.edu.az

Qafqaz coğrafiyası, Qara dənizlə Xəzər dənizi arasındakı dağlıq bölgəni əhatə edir. Qafqaz dağ silsiləsi bölgəni iki yerə ayırır: Şimali Qafqaz və Zaqafqaziya. Şimali Qafqaz tamamilə Rusiyanın tabeliyində olduğu halda, Cənubi Qafqazda Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan dövlətləri yerləşir. Ümumi olaraq Qafqazın coğrafi mövqeyi qiymətləndirildikdə; Avropa, Asiya və Afrika qitələrinin qovuşduğu yerdə yerləşir və bu xüsusiyyəti ilə üç qitəni birləşdirən nəqliyyat xətlərinə nəzarət edir [1, s.2]. Türkiyədən Mərkəzi Asiyaya, Rusiyadan Şərqi Aralıq dənizinə, Yaxın Şərqə və Fars körfəzinə keçid marşrutları bu bölgədən keçir [3, s.11].

Qafqaz Avropa ilə Asiyanın sərhəddində yerləşən geosiyasi regiondur. Cənubu zəngin enerji ehtiyatlarına malik olan region Xəzər neftinin və təbii qazın nəqli üçün strateji mövqeyə malikdir. Digər tərəfdən, Cənubi Qafqaz Sovet İttifaqının dağılması ilə ortaya çıxan təhlükəsizlik qeyri-sabitliyi, düşmənçilik və həll olunmamış münaqişələr, eləcə də etnik, dini, dil, mədəni, sosial-siyasi və iqtisadi problemlərin təsiri altındadır. Bu kontekstdə Cənubi Qafqaz bu gün daha çox sülh və sabitlik mühitinə maneəçilik törədən qırılmağa hazır olan həssas xətləri ilə ön plana çıxır. Region “dondurulmuş münaqişə zonaları” kimi təsvir edilsə də, 2008-ci ilin avqustunda Gürcüstan və Rusiya arasında Cənubi Osetiya uğrunda “beş günlük” müharibə, Azərbaycanla Ermənistan arasında “beş günlük” müharibə və ardından 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağda 44 günlük müharibə, regiondakı kövrəkliyin asanlıqla münaqişəyə çevrilə biləcəyinin göstəricisidir. Ona görə də regionda təhlükəsizlik mühitinin, sülh və sabitliyin təmin edilməsi üçün çalışmaq son dərəcə vacibdir.

Cənubi Qafqaz regionu indiki siyasi-sistem baxımından barut çəlləyinə bənzədilə bilər. Region dövlətləri bir-biri ilə qarşılaşdıqları tarixi, etnik, dini, siyasi və sosial-mədəni problemlərlə yanaşı (xüsusən də Azərbaycan-Ermənistan, Gürcüstan-Cənubi Osetiya, Gürcüstan-Abxaziya), beynəlxalq sistemin strukturunu da qorumağa çalışırlar. Avrasiyada regiona müdaxilə məqsədi

daşıyan qlobal, kontinental və regional aktyorların (region ölkələri, trans-regional ölkələr, qlobal təşkilatlar və beynəlxalq şirkətlər) mübarizəsi də burada daimi sülhün vacibliyini bir daha əhəmiyyətli edir [4].

Münaqişələrə açıq hala gəlmiş regiondakı tərəflər özünün haqlı olduğu iddiası ilə beynəlxalq arenada çıxış etməyə meyl göstərir. Belə olan halda obyektiv dəyərləndirmənin çətinliyi beynəlxalq təşkilatlara tərəfləri fərqli şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir. Təbii ki, tərəflərə fərqli münasibətin olmasının altında yatan tarixi, iqtisadi, milli, mədəni, sosial və siyasi bir sıra faktorların mövcudluğunu qəbul etmək lazımdır. Lakin regionun daimi sülhə olan ehtiyacı bəzi münasibətlərdə fərqli addımlar atmağa imkan verə bilər. Belə ki, müəyyən prinsiplərin nəzərə alınması regiona əbədi sülhə yaxınlaşmaq imkanı formalaşdırmaq potensialına sahibdir. Bunun üçün alman mütəfəkkiri İmmanuel Kantın “Əbədi Sülh haqqında” traktatının bəzi maddələrini ilkin addım olaraq istifadə etmək mümkündür.

“Yeni müharibə vasitələrini ehtiva edən heç bir müqavilə sülh müqaviləsi sayıla bilməz...” [2, s.9]. Qısaca müqavilədə yalan, gizlilik olmamalıdır. Çünki məxfiliyin özündə potensial müharibə və ya istək var. Kanta görə, müqavilədə gələcəkdə yeni müharibələrə səbəb ola biləcək heç bir ilkin şərt ola bilməz və əgər varsa, onu əbədi sülh müqaviləsi hesab etmək olmaz.

“Heç bir dövlət başqa bir dövlətin əsas təşkilatına və ya hökumətinə zorla müdaxilə etməməlidir...” [2, s.12]. Öz daxili problemləri ilə mübarizə aparan bir xalqın işlərinə müdaxilə olmamalıdır. Əks halda həmin müstəqil dövlətin hüquqlarını pozulmuş olar. Bu, suverenliyə ziddir və müharibənin səbəblərindən biridir. Lakin mütəfəkkir ümumi nizamın pozula biləcəyi halda öz daxilində parçalanma təhlükəsi olan dövlətlərə başqalarının müdaxiləsini normal hesab edir. Burada məqsəd ayrılmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş dövlətin ərazi bütövlüyünü tərəflərdən birini dəstəkləməklə təmin etməkdən başqa bir şey deyil. Ayrılıq meyillərinə reaksiyasız qalmaq digər dövlətlərə nümunə ola bilər və bu problemin böyüməsinə səbəb ola bilər. Bu vəziyyətə müdaxilə müdaxilə edən dövlətin bütövlüyünü təmin etmək baxımından müəyyən mənada düzgün hesab edilməlidir.

“Heç bir dövlət müharibə zamanı gələcəkdə sülh əldə ediləcək zaman dövlətlərin bir-birinə qarşılıqlı etimadını qeyri-mümkün hala salacaq üsullara əl atmamalıdır; Bu yollara misal olaraq: Düşmən ölkəsində qatillərdən və zəhərləyicilərdən istifadə etmək, kapitulyasiyalara zidd hərəkət etmək, düşmən xalqını öz dövlətinə qarşı xəyanətə sövq etmək və s...” [2, s.13]. Kant iddia edir ki, tərəflər hətta müharibə zamanı da bir-birinə qarşı dürüst olmalıdırlar. Mütəfəkkirin fikrincə, müharibə zəruri vasitədir, lakin o, yalnız təbii halda keçərlidir. Bəzi hallarda qərar verəcək məhkəmə olmadığı üçün dövlətlər öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün güc tətbiq edə bilərlər. Ədalətli hüquq sistemi olsa, müharibəyə ehtiyac qalmayacaq. Cəsusluq, sui-qəsd, zəhərləmə, snayperlik və yalan xəbərlərin yayılmasının qarşısını almaq gələcəkdə sülhün bərqərar olması üçün mütləq zərurətdir. O, cəza müharibəsinin, məhvetmə müharibəsinin və tabeçilik müharibəsinin yolverilməzliyini vurğulayır. Düşməni tamamilə məhv etmək məqsədi daşıyan müharibə qəbul edilməzdir.

Bu maddələrdən yola çıxaraq Azərbaycan tərəfinin regionda sülhü bərqərar etmək niyyətinin olduğunu dəfələrlə ortaya qoyduğunu söyləmək mümkündür. Bunun üçün ilk növbədə ikitərəfli görüşlərin əhəmiyyətinə vurğu edilir və digər dövlətlərin müdaxiləsinin minimuma endirilməsi təklifi verilir. Digər dövlətlərin öz maraqlarını qorumaq istəyi regionda sülh şəraitinin formalaşmasına mənfi təsir edir. Çünki regionda baş verən hadisələr ilk olaraq orada yaşayan mülki əhaliyə təsir edir. Belə olan halda regiondakı ölkələrin qərarlı addımları arzu olunan sülhün formalaşmasına şərait yarada bilər. Başqa dövlətlərin öz maraqlarını təmin etməyə çalışması

regionda ziddiyyətlərin ortaya çıxmağına imkan verir ki, bunun nəticəsində də münaqişə vəziyyəti yaranır.

Böyük güclərin regionda maraqlarının olması istər-istəməz onların da sülhü təmin etməyə olan istəklərini artırır. Dövlət rəsmilərinin bəyanatları da məhz regionda sülhün təmin edilməsinə dair niyyətlərini açıq-aşkar ortaya qoyur. Lakin açıqlamalardakı ifadə edilən niyyətlər praktikada öz əksini tapa bilmir və bu da sülhün təmininə mənfi təsir göstərir. Belə halların mövcudluğunun təbiiliyini də nəzərə alaraq ilkin başlanğıc olaraq mütəfəkkirlərin düşüncələrindən istifadəni nəzərdən keçirməyə imkan verir. İmmanuel Kant və digər mütəfəkkirlərin əbədi sülhlün təmini ilə bağlı ortaya qoyduğu görüşlərin bu yolda ilk addımın atılmasına kömək edəcəyini söyləmək mümkündür.

Açar sözlər: Daimi sülh, region, münaqişə, tərəf, zərurət.

Ədəbiyyat

1. Aydın, M. (2002), *Güvenlik Boyutunda Kafkasya'nın Geleceği ve Türkiye Semineri*. SAREM Başkanlığı Yayınları, Ankara.
2. Hirsch Ernst, E. (1946), *Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.3, S.1, s. 3-31.
3. Tavkul, U. (2002), *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
4. Tüysüzöglü, G. (02 aprel 2013). Sistemsel bir kırılma noktası: Kafkasya. <http://newtimes.az/tr/relations/1511>.

RUSİYANIN GÜRCÜSTANA DAİR “AQRƏSSİV” XARİCİ SİYASƏTİ

Şahnaz Rəhimova

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

sahnaz-30@mail.ru

SSRİ-nin süqutu prosesi Qafqazda üç respublikanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ilə nəticələndi.

Xüsusilə də hələ çar Rusiyası dövründən “toxumu səpilmiş” seperatizm meyilləri münaqişələrin meydana çıxmasına səbəb oldu. Güc mərkəzlərinin məqsədi region dövlətlərini təzyiq və nəzarət altında saxlamaq idi. Həmin dövrdə millətlərarası qarşıdurmaların, siyasi qüvvələr arasında güc çəkişmələrinin, silahlı mübarizələrin yaşandığı ölkələrdən biri Gürcüstan idi. Gürcüstanın Abxaziya, Tsxinvali, Samtsxe-Cavaxeti və Acarıstan kimi regionlarında mərkəzdənqaçma meyilləri güclənmişdi. Bu meyillər Rusiyanın yeni qurulan dövlətə münasibəti fonunda daha da alovlanmışdı. Gürcüstanın müstəqilliyin ilk illərindən bəri apardığı Qərbyönümlü siyasət Rusiyanın ona qarşı “aqrəssiv” mövqe sərgiləməsinə səbəb olmuş, ölkədə baş qaldıran seperatist qüvvələr Rusiya tərəfindən dəstəklənmişdir. Nəticə olaraq, mərkəzdənqaçma meyilləri gürcü və osetin xalqları arasında münaqişəyə çevrilmişdi. 1989-cu ildə başlayan gürcü-osetin münaqişəsi 1992-ci ilə qədər davam etmişdi. 1992-ci ilin 24 iyun tarixində Rusiya və Gürcüstan arasında Gürcüstan-Cənubi Osetiya münaqişəsinin həll prinsiplərinə dair müqavilə imzalanmışdı.

SSRİ-nin süqutu ərəfəsində Gürcüstan üçün ən böyük problemlərdən digəri gürcü-abxaz qarşıdurması olmuşdu. Gürcü qoşunları 1992-ci il avqustun 14-də Abxaziyaya daxil olmuşdular. Bu da gürcü-abxaz münaqişəsinin alovlanmasına səbəb olmuşdu. Bu qarşıdurma 1992–1994-cü illərdə Gürcüstanın mərkəzi hökuməti ilə Abxaziyadakı separatçı qüvvələr arasında müharibə ilə nəticələndi. 1994-cü ildə Rusiya qoşunları sülhməramlılar adı altında bölgəyə yeridildi. Bundan

sonra münaqişə donduruldu. Münaqişənin həllinə gətirib çıxarmayan uzunmüddətli danışıqlar aparıldı [1, s.28].

2008-ci il 8 avqustda isə gürcü qoşunları öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün separatçı Cənubi Osetiyanın paytaxtı Tsxivali şəhərinə hücum etmişdi. Tsxivali şəhərini ələ keçirən gürcü ordusu tezliklə kapitulyasiya haqqında müqavilə imzalamaq istəmişdi. Rusiya tərəfi isə Gürcüstanı işğalçılıqda günahlandıraraq tezliklə Tsxivali şəhərini tərk etməsi haqqında ultimatum göndərmişdi. Bunun ardınca Rusiya öz vətəndaşlarını qorumaq adı ilə Gürcüstana hücum edəcəyini bildirmişdi. Gürcüstan Rusiyanın xəbərdarlıqlarına məhəl qoymayaraq Tsxivali şəhərini tərk etməyəcəyini bəyan etmişdi. Rusiya ordusu Gürcüstan qoşunları ilə Cənubi Osetiya separatçıları arasında silahlı toqquşmalara müdaxilə etmək üçün Gürcüstan ərazisinə daxil olmuşdular. Tezliklə Tsxivali şəhərini işğal edən ruslar Gürcüstanın dərinliklərinə doğru irəliləmişdilər. İşğal zamanı Rusiya tərəfdən 150 tank və zirehli texnika iştirak etmişdi. Gürcüstan ərazilərini bombalamaq üçün Pskov şəhərinin diviziyası cəlb edilmişdir [4]. Daha sonra Rus Osetin qoşunları hücumu davam etdirərək Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi şəhərinin 40 kilometrliyində yerləşən Gürcüstanın Qori şəhərini işğal etmişdilər. Qori şəhərinin işğal edilməsilə ilə Gürcüstan faktiki olaraq iki hissəyə bölünmüş oldu. Belə olduqda, işğal altında olan Gürcüstanın şimal hissəsi Gürcüstan dövlətinin nəzarəti altından çıxdı. Rus dəniz qüvvələri də işğalı davam etdirərək Gürcüstanın Poti limanını və Kadori ərazilərini ələ keçirmiş oldu.

Baş vermiş Rusiya-Gürcüstan müharibəsi 5 gün davam etmiş nəticədə yüzlərlə insan həlak olmuşdur. Rusiya aviasiyası Gürcüstanın müxtəlif şəhərlərində yerləşən hərbi baza və hava limanlarına hücum etmişdilər [5]. Rusiya tərəfi 2008-ci il 12 avqust tarixində işğalı dayandırmış və danışıqlara başlamışdı. Uzun diplomatik danışıqlardan sonra Gürcüstanın həmin dövrdəki Prezidenti Mixail Saakaşvili 2008-ci ildə 15 avqust tarixində atəşkəs müqaviləsini imzalamağa qərar vermişdi. Atəşkəs razılaşmasına baxmayaraq, Rusiya Federasiyası işğal olunmuş rayonlarda qeyri-qanuni nəzarətini genişləndirərək vəziyyəti çətinləşdirmişdi. Baxmayaraq ki, Rusiya-Gürcüstan müharibəsi iki tərəf arasında baş vermişdir, amma onun nəticələri istər müharibə zamanı, istərsə də müharibədən sonrakı dövrdə də bütün Cənubi Qafqaz bölgəsinə təsir etmişdir. Rusiyanın hərbi müdaxiləsi nəticəsində Gürcüstanın 228 mülki vətəndaşı, 170 hərbiçisi və 14 polisi həlak olmuşdu. 150.000 insan evlərini tərk etmişdi. Köçkünlər Tbilisi Beynəlxalq Hava Limanı yaxınlığındakı sığınacaqda yerləşdirilmişdi.

Qeyd edək ki, müharibə nəticəsində zərbə alan Gürcüstan Cənubi Osetiyada öz ərazi bütövlüyünü bərpa edə bilmədi, eyni zamanda öz əraziləri də müvəqqəti olsa da, rus qoşunlarının nəzarətinə keçdi. Müharibə zamanı Gürcüstan silahlı qüvvələrinə məxsus hərbi texnika rus qoşunları tərəfindən ya müsadirə olundu, ya da ki, qənimət olaraq götürüldü. Atəşkəs imzalandıqdan sonra Rusiya rəsmi şəkildə Cənubi Osetiyanın və Abxaziyanın müstəqilliyini tanıdı və bu subyektlərə hər cür yardım göstərəcəyini bəyan etdi. Bununla da Gürcüstan və Rusiya arasında diplomatik-siyasi münasibətlər kəsildi.

Abxaziya və Cənubi Osetiyanı müstəqil dövlət kimi tanıdıqdan sonra Rusiya hərbi bazalarını Gürcüstanın hər iki bölgəsində yerləşdirmişdir. Ümumiyyətlə, Rusiyanın Cənubi Qafqazda mövcud olan üç hərbi bazasından ikisi Abxaziya və Cənubi Osetiyadadır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, hər iki ayrılmış regionun hərbi qüvvələri 2018 – ci ilə kimi əhəmiyyətli dərəcədə Rusiya ordusuna inteqrasiya edilmişdi. Hələ bir neçə il əvvəl verilən məlumata görə Rusiyanın Cənubi Osetiyada 3500 nəfərlik, Abxaziyada isə 5000 min nəfərlik hərbi qüvvəsi var. Abxaziyada mövcud olan rus hərbi bazasında əsgərlərin 3500 nəfəri orduya, 1500 nəfəri isə Federal Təhlükəsizlik Xidmətinə və Federal Sərhəd Xidmətinə aiddir.

Saakaşvilinin hakimiyyəti dövründə Gürcüstan-Rusiya münasibətləri olduqca gərgin olsa da, hakimiyyətə gələn “Gürcü arzusu partiyası”nın iqtidarı dövründə münasibətlərdə yumşalma sezilmişdir. Yeni hökumətin nümayəndələri ölkənin xarici siyasətində Rusiya Federasiyası ilə münasibətləri normallaşdırmağı başlıca prioritet olaraq bəyan etmişdi, lakin diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsi nəzərdən keçirilməmişdi.

2013-cü ildən sonra, gürcü məhsullarının rus bazarlarına idxalına icazə verilməsi ilə iki ölkə arasında ticarət əlaqələri xeyli genişləndi [3]. İqtisadi sahələr üzrə ticarət əlaqələrinin qurulması zamanı əsas perspektivli sahələr kimi istehsal sənayesi (nəqliyyat, kənd təsərrüfatı texnikaları), kimya sənayesi (sürtkü materialları, mineral yanacaqlar) müəyyən edilmişdir [2].

Müasir dövrdə Rusiya Gürcüstanla olan münasibətlərinə “yaşıl işıq” yandırmaqla digər global gücləri bölgədən uzaq tutmağa çalışır. Belə ki, Rusiya XİN bildirmişdi ki, “Biz diplomatik münasibətləri pozmamışıq, bu, ABŞ-ın təşviqi ilə öz vətəndaşlarına, osetinlərə əl qaldıran, sülhməramlılara əl qaldıran və layiqli cavab alan Saakaşvili rejiminin təşəbbüsü idi. O, siyasi və hərbi uğursuzluğunu anti-Rusiya hərəkətləri ilə kompensasiya etməyə başladı. Bizim gürcü xalqına qarşı heç vaxt mənfi münasibətimiz olmayıb, biz gürcü xalqını həqiqətən sevirik və onların Rusiya və Sovet İttifaqının tarixində, incəsənətimiz, mədəniyyətimiz və elmimiz tarixində xüsusi yeri var”.

Rusiya rəsmisi əlavə etmişdir ki, "Tbilisidə mövcud hakimiyyət münasibətlərin normallaşmasında maraqlıdır. Həmçinin ölkələrimizə turist kimi səfər etmək, bizneslə məşğul olmaq istəyən sadə insanların maraqları üçün bunu istəyəndə, cənab Qaribaşvili hökuməti ilə uçuşları bərpa etmək və viza rejimini ləğv etmək qərarına gəlmişlər. Çünki Rusiya vətəndaşları üçün vizasız rejim uzun müddətdir mövcud idi və bir çox vətəndaş bundan istifadə etmişdi. Amma indi qarşılıqlı olaraq Gürcüstan vətəndaşları üçün vizasız rejimin tətbiqi uçuşların sayının artması, birbaşa ticarət dövryyəsinin çoxalmasına səbəb olmuşdur [6]. Rusiya həmçinin Gürcüstan vətəndaşları üçün viza rejimini ləğv etmiş və Gürcüstanla birbaşa aviareysləri bərpa etmişdir ki, bu da Gürcüstan-Rusiya münasibətlərini xeyli rahatlaşdırır.

Açar sözlər: Gürcüstan, Rusiya, SSRİ, münaqişə.

Ədəbiyyat

1. Güner F., gürcü-abhaz çatışması və Türkiyə'ye yönelik yansımaları yüksek lisans tezi Türkiyə, Balıkesir – 2010.
2. Heydərov. Ə., Beynəlxalq münasibətlər, Müasir dövrdə Rusiya-Gürcüstan əlaqələri, https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_205.pdf
3. Məmmədli M., Gürcüstan və Ermənistanın nümunəsində, <https://aircenter.az/uploads/files/Metin%20Memmedli.pdf>
4. Məmmədov A., Gürcü-Osetin etnik münaqişəsinin beynəlxalq həllinin mövcud durumu, <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2014%20%20%202/29%20%20%20ADİş%20MaMMaDov.pdf>
5. Rusiya-Gürcüstan müharibəsindən 10 il keçir, 08.08.2018. <https://www.bbc.com/azeri/region-45114808>
6. Rusiya ilə Gürcüstan arasında diplomatik münasibətlər bərpa oluna bilər?, 28.09.2023. <https://interpress.ge/read/48735>

XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİNDƏ VƏ XXI ƏSRİN İLK ONİLLİKLƏRİNDƏ AHISQA (MESXETİ) TÜRKLERİNİN GÜRCÜSTANA QAYIDIŞ MƏSƏLƏSİ

Əlvida Rəhimov

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
elvidarehimov1234@gmail.com

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, xüsusən 1992-ci ildən sonra Gürcüstanın müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, beynəlxalq müqavilələr imzalaması və Qərbe inteqrasiya etmək istəyi bir çox məsələlərlə yanaşı Ahısqa türkləri məsələsinin də gündəmə gəlməsinə səbəb oldu. Digər tərəfdən, bu məsələ Gürcüstan üçün demokratikləşmə və insan haqlarının təşviqi prosesində mühüm sınaq oldu.

1992-ci ildə millətçi siyasətləri ilə ölkəni qeyri-sabitliyə sürükləyən Qamsaxurdiyadan sonra Şevardnadze hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkədə böhran mühiti yüngülləşərək Ahısqa türklərinin geri qayıtması məsələsinin gündəməgəlməsinə şərait yaratdı. Şevardnadze Sovet dövrünün xarici işlər naziri kimi Ahısqa türklərinin geri qayıtmasını dəstəkləməsə də, onun dağılıqdan sonra beynəlxalq birliyə daxil olmaq istəyi Ahısqa türklərinin geri qayıtması ilə bağlı mənfi fikirlərə hərtərəfli yenidən baxılmasını tələb edirdi. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) 1996-cı ilin mayında Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan ölkələrdə məcburi köçkünlərin problemlərinin müzakirə olunduğu toplantıda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (UNHCR), Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (IOM) və Açıq Cəmiyyət İnstitutunun (ATE) təşkilatçılığı ilə keçirilən konfransda Ahısqa türklərinin vəziyyəti ilk dəfə olaraq beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırıldı [7, s.37-38].

Ahısqa türklərinin geri qaytarılması məsələsinin siyasi gündəmə ciddi şəkildə daxil edilməsi zərurəti nəticəsində, 1993-1999-cu illər arasında Gürcüstanda bu istiqamətdə ilk addımlar atıldı, sürgün yaralarının sağaldılmasına, Sovet dövrünün ədalətsizliklərinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş prezident fərmanları verildi, qayıdışın planlaşdırılmasına yönəlmiş layihələrə start verildi. Lakin bu layihələrin heç biri icra oluna bilmədi və fərmanlar həyata keçirilə bilmədi [2, s.6].

1996-cı il dekabrın 9-da Gürcüstanda dərc edilmiş 802 sayılı Prezident Fərmanı Gürcüstandan sürgün edilən "mesxetiyalılar"ın geri qaytarılması ilə bağlı hüquqi və sosial problemlərin həlli üçün dövlət proqramını izah edirdi. Şevardnadzenin imzaladığı bu fərmanda mövzu ilə bağlı dövlət komissiyasının yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bundan əlavə, müvafiq dövlət komissiyasının daimi işçi qrupunun yaradılması və onun öz işini bütün aidiyyəti nazirlik və qurumlarla əlaqə saxlayaraq həyata keçirəcəyi gözlənilirdi. Bundan əlavə, Acarıstan, Abxaziya və Tsinvalidə müxtəlif komissiyaların fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulurdu [5, s.287-288]. Lakin bu fərmandan dərhal sonra fərmanla bağlı tənqidlər Gürcüstanın gündəmini zəbt etdi və xüsusilə Dövlət Miqrasiya Komitəsinin sədri Quram Şaradze açıq şəkildə bildirdi ki, Gürcüstan Ahısqa türklərinin qaytarılmasını təşkil etməyə və qəbul etməyə hələ hazır deyil. Bundan əlavə, Şaradze, Gürcüstanın 300 minə yaxın köçkün problemi ilə məşğul olduğu bir vaxtda yeni problem yaradacaq Ahısqa türklərinin geri qaytarılmasını təşviq edən Prezident Fərmanını dəstəkləmədi [6, s.19].

Gürcüstanın Avropa Şurasına üzv olması Gürcüstan üçün dönüş nöqtəsi oldu. Lakin Gürcüstanın Avropa Şurasına üzvlüyü şərti üzvlükdür və şərtlərə Ahısqa türklərinin geri qayıtmasının təmin edilməsi daxildir. 27.01.1999-cu il tarixli 209 sayılı rəyinin 10.2.e maddəsi çərçivəsində qeyd edildiyi kimi, Gürcüstan Ahısqa türklərinin geri qayıtmasını, o cümlədən

vətəndaşlıq məsələsinin həlli də daxil olmaqla, hüquqi tənzimləmələri təmin edəcək. Gürcüstan üzvlükdən sonrakı iki il ərzində onların inteqrasiyasını təmin etməli, bu qanunu qəbul etməzdən əvvəl Avropa Şurasının rəyini almalı, üzvlükdən sonra iki il ərzində qayıtma və inteqrasiya təşəbbüsü etməli və üzvlükdən sonra 12 il ərzində başa çatdırılmalıdır. Başqa sözlə, Avropa Şurasının qəbul etdiyi qərarlar çərçivəsində qayıtma prosesinin iki il ərzində (2001) başlaması və 12 il ərzində, yəni ən gec 2011-ci ildə başa çatdırılması gözlənilirdi. Gürcüstan Avropa Şurasının şərtlərini qəbul etdi və Ahısqa türklərinin Gürcüstana qayıtmasını tənzimləyən qanunu hazırlayıb həyata keçirməyi öhdəsinə götürdü [3].

“Qızılgül” inqilabından sonra qərbyönlü Mixail Saakaşvili 2003-cü ilin noyabrında prezident oldu və bu, Gürcüstanın qərb ölkələri və institutları ilə əlaqələrinin inkişafına imkan verdi. 2004-cü ilin yanvarında Avropa Parlamentinin dərc etdiyi 1363 sayılı “Gürcüstanda demokratik təsisatların fəaliyyət göstərməsi haqqında” qərar “Qızılgül” inqilabının yaratdığı fəvqəladə şərtlərlə əlaqədar Gürcüstanın yerinə yetirməli olduğu öhdəliklər cədvəlinin Gürcüstanın tələbi ilə Parlament Assambleyası tərəfindən yenidən qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Qərarın 6-cı maddəsində deyilirdi ki, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Gürcüstandakı siyasi problemlər səbəbiylə Gürcüstanın öhdəlikləri ilə bağlı yeni tənzimləməsi 9-cu maddədə izah edilmişdir. Belə ki, o, Gürcüstanın öhdəlikləri ilə bağlı yeni danışıqların, uzadılmaların və tarixlərin dəyişdirilməsinin mümkün olmayacağını və müəyyən edilmiş tarixlərə əməl edilməli olduğunu açıq şəkildə bildirmişdir [4, s.76].

Gürcüstandakı siyasi, sosial və iqtisadi qeyri-sabitlik Ahısqa türklərinin geri qayıtma prosesinə çox mənfi təsir göstərdi və əslində bu prosesin ləngiməsini heç vaxt tam şəkildə istəməyən Gürcüstan hökumətinə izah etmək üçün qanuni əsas yaratdı. Nəticədə, Avropa Şurasının müəyyən etdiyi və Gürcüstan hökumətinin əməl edəcəyinə söz verdiyi 2011-ci ildə geri qayıtma prosesi başa çatdırıla bilmədi. 2011-ci ilin martında qəbul etdiyi qərarla Gürcüstan hökuməti sürgündə olan Ahısqa türklərinin geri qaytarılması ilə bağlı qurumlararası əlaqəni təmin etmək üçün hökumət şurası yaratdı. Avropa Şurası Parlament Assambleyası da məsələni izləsə də, təsirli sanksiyalar tətbiq etməkdən uzaqdır [1, s.2673].

Gürcüstanın Ahısqa türklərinin geri qaytarılması ilə bağlı qaydalara və təcrübələrə nəzarət və monitorinqindən məsul orqan Avropa Şurası Parlament Assambleyasıdır. Avropa Şurası Parlament Assambleyası Ahısqa türkləri ilə bağlı dörd mühüm qərar qəbul edib. Bunlar 1415 (24 yanvar 2005-ci il), 1428 (18 mart 2005-ci il), 1477 (24 yanvar 2006-cı il) və 1603 (5 yanvar 2008-ci il) nömrəli qərarlardır.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının bilavasitə Ahısqa türkləri ilə bağlı qəbul etdiyi qərar, 18 mart 2005-ci il tarixli 1428 sayılı qərardır. “Deportasiya Edilmiş Mesxeti (Ahısqa) Əhalisinin Vəziyyəti” başlıqlı bu qərar, ilk növbədə, Sovet rejiminin etnik siyasəti nəticəsində deportasiya edilən Ahısqa türklərinin, xüsusilə, 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə bölgəsində törədilən hücumlar nəticəsində Sovet İttifaqının 7 müxtəlif respublikasında yaşamalı olduqları, bu gün isə Türkiyə də daxil olmaqla səkkiz fərqli ölkədə yaşadıklarını bildirir. Rusiya Federasiyasının Krasnodar vilayətində yaşayan insanların ciddi problemlərlə üzləşdikləri, onların vətəndaşlıq almadıqları və 1991-ci ildə Rusiya Federasiyasının vətəndaşlıq qanununun pozulduğu bildirilir. Bu qərar Gürcüstana Ahısqa türklərinin geri qayıtması istiqamətində dönüş nöqtəsidir. Əslində, 1944-cü ildə sürgündən sonra Avropa Şurasına üzvlük nəticəsində bu istiqamətdə ilk konkret imkan yarandı. Başqa sözlə, Avropa Şurasının təzyiqi və Gürcüstan hakimiyyətinin Avropaya inteqrasiya istəyi Gürcüstandan demokratikləşmə istiqamətində addımlar atmağı tələb edirdi. Bu kontekstdə qeyd olunan 14 mart 1999-cu il tarixli, Prezident Eduard Şevardnadze tərəfindən ölkədəki siyasi və iqtisadi vəziyyətə görə öz məqsədlərinə nail ola bilməyən Ahısqa türklərinin

hüquqlarının bərpası və geri qayıtması üçün yaradılmış komissiyanın əvəzinə 2004-cü ildə Saakaşvili hakimiyyətə gəldikdən sonra yeni komissiya yaradıldı. 2004-cü ilin fevralında münafiqşələrin həlli üzrə dövlət naziri təyin olunan George Haindrava 2005-ci ilin martından 2006-cı ilin sentyabrına qədər yeni yaradılmış dövlət komissiyasına sədrlik etmiş, öz işini gücləndirmiş və qayıdış qanunu üzərində iş aparmışdır. Nazir Haindrava qatıldığı bir çox görüşlərdə Ahısqa türkləri problemini həll etmədən Gürcüstanın müasir ölkələr arasında yerini tuta bilməyəcəyini bildirmişdir [4, s.76, 78].

Minlərlə müraciətin araşdırılması bu gün də davam edir və Gürcüstanda yaşayan Ahısqa türklərinin sayı bir neçə min keçir. Azlıqların Problemləri üzrə Avropa Mərkəzinin Tbilisi ofisindən verilən məlumata görə, 2012-ci ilə qədər təxminən 9 min müraciət edilib, lakin həmin ilin birinci yarısında qəbul edilən müraciətlərin sayı hətta 350-yə çatmayıb. Bu rəqəmin artacağı gözlənilsə də, danılmaz faktdır ki, Gürcüstan Ahısqa türklərinə “geri dönmə” statusunun verilməsində son dərəcə tərəddüdü, ehtiyatlı davranır və prosesi ləngitməyə meyillidir [1, s.2673].

Əlbəttə, unutmamaq olmaz ki, Ahısqa türklərinin qayıdışı Gürcüstan üçün son dərəcə həssas məsələdir. İqtisadi problemlərlə yanaşı, mühüm sosial və siyasi maneələr də var. Məlumdur ki, ictimai rəy Ahısqa türklərinin geri qayıtması ilə bağlı istəksiz və hətta reaktivdir. Gürcüstan rəsmiləri hər fürsətdə bildirlər ki, Ahısqa türklərinin Gürcüstana qayıtmasının əleyhinə olanların sayı kifayət qədərdir. Gürcüstan hakimiyyəti bölgədə erməni əhalisinin sıxlığını qeyd edir və müxtəlif təxribatların mümkün ola biləcəyini bildirir. Lakin daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, bu mövzuda hərtərəfli araşdırmaların olmaması bu görüşün tutarlı məlumatlara əsaslandığını söyləməyə imkan vermir [4, s.82].

Açar sözlər: Ahısqa türkləri, Gürcüstan, Avropa Şurası, “Qızılgül” inqilabı, Haindrava, Azlıqların Problemləri Üzrə Avropa Mərkəzi.

Ədəbiyyat

1. Aydınğün, Ayşegül (2013). Ahıska Türklerinin Dünü, Bugünü ve Yarını. Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II. No. 54, s. 2665-2674.
2. Aydınğün, Ayşegül (2008). Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Dönüşü. ASAM Bakış, Rapor No. 6, Ankara.
3. Aydınğün, Ayşegül (2006). Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Dönüşünde Son Durum. Stratejik Analiz. C. 7, No. 77, s. 53-58.
4. Ayşegül Aydınğün, İsmail Aydınğün (2014). Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler, Ankara.
5. Baydar-Aydınğün, Ayşegül (2001). Rethinking Ethnic Identity Formation: The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks in Turkey and Kazakhstan, Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. Laczko, Frank (1998). Deported Peoples of the Former Soviet Union: The Case of Meskhetians. Geneva: IOM.
7. Trier, T. Tarkhan-Mouravi, George ve Kilimnik, Forrest (2011). Meskhetians: Homeward Bound. Georgia: European Center for Minority Issues (ECMI) Cezanne.

THE ISSUE OF THE RETURN OF AHISQA (MESKHETI) TURKS TO GEORGIA IN THE 90S OF THE 20TH CENTURY AND THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY

The issue of the return of Ahiska Turks to Georgia is a concrete problem that began in the Soviet period and continues to this day, gained international scope after the collapse of the Soviet Union, but has not yet been resolved. This article deals with the return of Ahisga (Meskheta) Turks to Georgia during the first decades of the 21st century, beginning with the collapse of the Soviet Union. Although some of the Ahisga Turks tried to return to their villages in Georgia from time to time, they encountered obstacles from the Georgian authorities and were unable to do so. Although their attempts to return to their exiled villages were unsuccessful, the Turks of Ahisga continued to express their demands through various protests and official petitions and as a result, the Moscow authorities made some attempts to correct this injustice. On the other hand, Georgian intellectuals also supported the demands of Ahisga Turks to return to Georgia.

TÜRKMƏNÇAY MÜQAVİLƏSİ – AZƏRBAYCANIN TARİXİ ƏRAZI PROBLEMLƏRİN ƏSASININ QOYULMASI

Nicat Rzayev

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

rzayev.nicat1985@bk.ru

Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycan tarixində iki xalqı ayıran, xalqların tarixində yeni səhifə açan sülh müqaviləsi kimi daxil olmuşdur. Rusiya-İran müharibəsində Rusiyanın - Qacarlar dövlətini məğlub etməsi, xristian xalqların xüsusi ilə Ermənilərin Rusiyaya sadıq qalmaları müqavilində müxtəlif imtiyazlar almasına səbəb oldu. Bununla belə, millətçi ambisiyalarla süslənən əsatir yaşarı oldu. Və sonradan erməni milli xarakterinin formalaşmasında və ermənilərin özünə həm də qonşu xalqlara bəlalar gətirən faciəli hadisələrin baş verməsində az rol oynamadı və bu günədək də oynamaqdadır [2, s.16]. Rus-İran müharibələrində ermənilər satqınlıq edir, daxili məlumatları Rusiyaya ötürür, hətta xanlıqların daxili ərazisində pozuculuq fəaliyyəti ilə belə məşğul olurdular. Ermənilərin ilk xəyanəti 1804-ci ildə Rusların Azərbaycanlıların qədim şəhərlərindən olan Gəncəyə hücumu zamanı olmuşdur. Ermənilər müharibədə olan Gəncənin daxili su ehtiyatlarını zəhərləyir, müdafiədə çətinliklər yaradaraq hər vəchilə şəhərin Ruslar tərəfindən tutulmasında mühüm rolü oldu. Gəncə hadisələrindən sonra Qarabağ xanlığında fəallaşan ermənilər, ərazi iddialarını yenidən dilə gətirərək hətta Qarabağ xanı İbrahim Xəlil xanın öldürülməsinə və Qarabağ bölgəsində də Ruslar tərəfindən qırğınların törədilməsində vəsilə oldular. Lisaneviç və Corayev quldur dəstə ilə İbrahim Xəlil xana və onun yanında olan silahsız adamlara divan tutdular. 100 nəfərlik silahlı dəstə İbrahim Xəlil xanı, arvadını, qızını və 30 nəfər yaxın adamlarını, ümumiyyətlə 35 nəfər adamı vəhşicəsinə güllələdilər.

Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra İran və Türk ərazilərində kütləvi şəkildə bu torpaqlara köçürülən ermənilər 6 il müddətində bütün vergi mükəfiyyətlərdən azad idilər. Köçürülən xalq olmasına baxmayaraq ən yaxşı torpaqlarla təmin olunan bu xalq, Azərbaycan torpaqlarında ən zəngin yerlərdə Qarabağ, Naxçıvan, İrəvan və Borçalı kimi ərazilərdə yaşamağa üstünlük verirdilər. Ermənilərin kütləvi şəkildə bu torpaqlara köçürülməsi gələcəkdə bir çox

qırğınların 1905-1906-cı il erməni müsəlman qırğını, 1918-ci ilin mart soyqırımı, 1992-ci il Xocalı Faciəsi və s. faciələrinin törədilməsinə səbəb oldu. "Qeyd etdiyimiz kimi mart soyqırımı təkcə Bakı şəhəri ilə məhdudlaşmadı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və Salyanda da böyük qırğınlar törədildi. Ən çox zərər çəkən Şamaxı qəzası oldu. Burada ermənilər 72 kəndi tamam yandırdılar, 8 minə qədər azərbaycanlı öldürüldü, əhalisini isə qırdılar" [4, s.341]. Bu xalq XX əsrdə Azərbaycanda bir sıra qırğınların və deportasiyaların olmasında mühüm rolu oldu. XX əsr Rus tarixçisi Şavrovun məlumatına görə Cənubi Qafqazda yaşayan bir milyon 300 min ermənidən bir milyondan çoxu bu torpağa biz tərəfdən, yəni Çar Rusiyası tərəfindən köçürülmüşdür. Mart soyqırımı nəticəsində ermənilər 50 mindən çox insanı qətlə yetirərək böyük bir faciəyə səbəb oldular. Bu soyqırım 1918-ci il mart ayının 31-dən başlamış sentyabrın ortalarına qədər davam etmişdir. Soyqırım Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və Kürdəmir daxil olmaqla, Azərbaycanın bir çox ərazilərini əhatə etmişdir. Bakı şəhərində bu dövrdə olmuş xarici dövlətlərin nümayəndələri də sübut edir ki, bu şəhərdə 12 mindən çox insan qətlə yetirilmişdir. Ermənilər Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək siyasətlərini indi də davam etdirir. Hal-hazırda mövcud olan Ermənistan dövləti vaxtı ilə Azərbaycana məxsus olan əzəli topaqlarda yaranmışdır. İrəvan şəhəri 1918-ci il may ayında ermənilərə verilənə qədər Azərbaycanın qədim elm və təhsil mərkəzlərindən olmuşdur. Məktəb və mədrəsələrin özlərinin ənənəvi dərş proqramları var idi, müsəlman məktəblərinə təhsil ərəb və fars dillərində verilirdi. Mədrəsələrdə həm dini, həm də dünyəvi elmlər tədris olunurdu [3, s.421]. Əhalisi, əsasən, türklərdən təşkil olunan bu şəhər sonrakı dövrlərdə ermənilərin gəlməsi nəticəsində say dinamikası dəyişərək şəhərdə ermənilər üstün təşkil etməsinə səbəb olmuşdur. Xocalı faciəsi XX əsrin sonrasında törədilən 613 nəfərin ölümünə səbəb olan bir cinayətdir. Bu cinayət tarixi sənədlərlə sübut edilsə də hələ də cinayətkarların cəzalandırılmasında dünya səviyyəli təşkilatlar müəyyən işlər görməmişdir. 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayan 2-ci Qarabağ müharibəsində

Açar sözlər: Türkmənçay müqaviləsi, Rus - İran müharibəsi, Qarabağ xanlığı, mart soyqırımı, ermənilərin köçürülməsi.

Ədəbiyyat

1. İsmayıl Məmmədov, Azərbaycan Tarixi, Adiloğlu Nəşriyyatı, 2005. 486 səh.
2. Bəxtiyar Nəcəfov, Düşmənin iç üzü, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyə və Cənubi Qafqazda erməni terrorizminin tarixi, 1 hissə, Çəşioğlu 2007. 440 səh.
3. Elçin Qarayev. Azərbaycan İrəvan Bölgəsinin Tarixindən (XVIII yüzilliyin sonu - XIX yüzilliyin ortalarında) Bakı - Mürtəcim - 2016. 544 səh.
4. Yunis Hüseynov. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin tarixi, Bakı, 2019. 208 səh.

DIGITAL CURRENCIES AND CENTRAL BANK INITIATIVES: A COMPARATIVE ANALYSIS IN THE SOUTH CAUCASUS REGION WITHIN THE GLOBAL ECONOMIC LANDSCAPE

Arzu Safarli, Solmaz Alakbarova, Lala Huseynzada, Narmin Suleymanova

Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan

arzu.safarli@aztu.edu.az

Abstract. This scientific article provides a comprehensive comparative analysis of digital currencies and central bank initiatives within the South Caucasus region against the backdrop of the evolving global economic landscape. The study explores the adoption, regulatory frameworks and economic implications of digital currencies implemented by central banks in Armenia, Azerbaijan and Georgia. By drawing comparisons with global trends and initiatives, the article aims to elucidate the unique challenges and opportunities that these countries face in navigating the digital currency space.

Introduction. The introduction of this article offers a comprehensive perspective on the escalating significance of digital currencies on a global scale. Emphasizing the transformative nature of digital financial technologies, it sets the stage for a focused exploration within the unique context of the South Caucasus region. By introducing the specific regional backdrop, the opening section aims to contextualize the study's objectives, emphasizing the pivotal role of central bank initiatives in shaping the economic landscape. The narrative underscores the relevance of understanding how digital currencies intersect with the broader financial and regulatory dynamics, particularly in the context of the South Caucasus. This introductory framework aims to capture the reader's attention, laying the groundwork for a comparative analysis that delves into the implications, challenges, and opportunities arising from digital currency adoption within the region and its alignment with global economic trends.

Literature Review. This section reviews existing literature on digital currencies, central bank initiatives and comparative analyses, offering insights into the theoretical foundations of the study. Notable references include [1] on the concept of Bitcoin and [2] discussing the role of central banks in the digital era.

Methodology. The methodology section serves as the architectural blueprint for this study, elucidating the research design, data collection methodologies, and analytical tools employed in the comparative analysis. In crafting this section, inspiration is drawn from established methodologies utilized in analogous studies, notably [3]. The reference to Smith et al. [3] methodology provides a robust foundation, ensuring methodological rigor and aligning the current study with established practices. The adaptation of these methodologies to the distinct nuances of the South Caucasus region is a crucial step, acknowledging the need for a tailored approach that considers regional idiosyncrasies. By leveraging the insights gained from previous studies, the methodology section establishes a methodical framework that enhances the reliability and validity of the research. This strategic approach not only facilitates a seamless integration of existing methodologies but also underscores the conscientious effort to apply them judiciously to the unique socio-economic landscape of the South Caucasus.

Digital Currency Landscape in the South Caucasus. This section intricately explores the contemporary landscape of digital currencies within the South Caucasus region, focusing specifically on Armenia, Azerbaijan and Georgia. Through a meticulous examination, the study

delves into the multifaceted aspects of digital currency adoption, encompassing central bank initiatives, regulatory frameworks and the extent of public adoption. The inclusion of noteworthy references, such as [10] and [4], serves as a cornerstone for unveiling valuable insights into the nuanced regional developments. These authoritative sources provide a comprehensive understanding of the policies and strategies implemented by the respective central banks, offering a lens through which to analyze the dynamics of digital currency evolution in the South Caucasus. By grounding the discussion in these references, the section aims to present a well-informed and substantiated narrative, guiding readers through the intricate landscape of digital currencies in the region.

Comparative Analysis. In the section dedicated to comparative analysis, a meticulous examination unfolds as the digital currency landscape of the South Caucasus region is intricately juxtaposed against global trends. This analytical endeavor aims to uncover both parallels and distinctions, fostering a nuanced understanding of the region's position within the broader digital financial context. To fortify this comparative exploration, the study relies on authoritative references, notably [7], providing comprehensive insights into global digital currency trends. Furthermore, [8] serves as a pivotal reference, offering valuable perspectives on the broader economic implications associated with the adoption and integration of digital currencies. Through this comparative lens, the section endeavors to contribute to a comprehensive discourse, illuminating the regional dynamics and their intricate interconnectedness with the overarching global economic landscape.

Challenges and Opportunities. In this crucial section, an in-depth exploration of challenges and opportunities emerges as South Caucasus countries navigate the adoption of digital currencies. Employing authoritative references like [5], the study delves into the distinctive challenges faced by emerging economies in the digital financial landscape. Through the lens of World Bank insights, the section provides a thorough understanding of the multifaceted obstacles that South Caucasus nations encounter in their pursuit of digital currency adoption. Concurrently, it scrutinizes the transformative potential, elucidating the opportunities that arise from embracing digital currencies. The strategic incorporation of external references enhances the discourse, offering a well-rounded perspective on the intricate dynamics shaping the region's digital financial landscape. This exploration significantly contributes to a comprehensive comprehension of the intricate interplay between challenges and opportunities within the context of digital currency adoption in the South Caucasus.

Policy Implications. Concluding the article, this section delineates policy implications for South Caucasus countries derived from the comprehensive comparative analysis. It proposes strategic recommendations for central banks to adeptly navigate the evolving digital currency landscape, drawing inspiration from the approaches of established institutions like the [9] and [6]. By synthesizing insights from these references, the conclusion aims to offer pragmatic and informed guidance, contributing to the formulation of effective policies that align with global best practices in the dynamic realm of digital currencies.

Keywords: Digital currencies, central bank initiatives, South Caucasus region, comparative analysis, global economic landscape.

References

1. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
2. Rogoff, K. (2016). The Curse of Cash.
3. Smith, J. et al. (2020). Methodologies in Comparative Analysis: A Practical Guide.

4. National Bank of Georgia. (2022). Annual Report on Digital Currency Initiatives.
5. World Bank. (2019). Challenges of Digital Transformation in Emerging Economies.
6. Bank of Japan. (2022). Central Bank Digital Currency: Challenges and Opportunities.
7. Bank for International Settlements (BIS). (2023). Annual Global Digital Currency Trends Report.
8. International Monetary Fund (IMF). (2020). Digital Currencies and the Future of the Monetary System.
9. European Central Bank. (2021). Digital Euro: Toward a Digital Financial Ecosystem.
10. Central Bank of Armenia. (2021). Digital Currency Report 2021.

BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND FINANCIAL INCLUSION: A CASE STUDY OF CRYPTOCURRENCIES IN THE SOUTH CAUCASUS REGION

Arzu Safarli, Ali Adigozalov, Faig Jafarov
Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan
arzu.safarli@aztu.edu.az

Abstract. This scientific article delves into the transformative potential of blockchain technology in promoting financial inclusion, focusing on a case study of cryptocurrency adoption within the South Caucasus region. The study meticulously examines the repercussions of decentralized financial systems, specifically in Armenia, Azerbaijan and Georgia, with a keen emphasis on enhancing accessibility. Through a detailed analysis of cryptocurrency implementation, regulatory frameworks and their impact on conventional banking structures, the article seeks to offer valuable insights. By elucidating the intricate dynamics at play in the South Caucasus, the research contributes to a broader understanding of how blockchain technology can effectively address financial inclusion challenges within emerging economies. The study's comprehensive approach aims to shed light on the potential of decentralized financial systems to empower individuals and communities, thereby fostering inclusive economic participation in the region.

Introduction. The introduction of this scholarly work offers a comprehensive overview of the vital importance of financial inclusion and establishes the case study context within the South Caucasus. Delving into the societal and economic relevance of inclusive financial practices, the introduction sets the stage for an in-depth exploration of blockchain technology's transformative potential in the region. By framing the objectives of the study, the introduction underscores the scholarly pursuit of understanding how blockchain can play a pivotal role in fostering financial inclusion. Emphasizing the transformative potential of blockchain technology, the introduction aims to captivate readers' attention and convey the study's commitment to unraveling innovative solutions that address financial inclusion challenges in the specific socio-economic landscape of the South Caucasus.

Literature Review. This section reviews existing literature on blockchain technology, financial inclusion and cryptocurrency adoption. References include [10] for blockchain technology fundamentals and [11] for insights into financial inclusion challenges.

Methodology. In the methodology section, the research design, data collection methods and analytical tools are systematically outlined. Drawing inspiration from established methodologies

utilized in comparable studies, such as [12], the approach is adapted meticulously to suit the distinctive context of the South Caucasus. By building upon proven methodologies, this section ensures methodological rigor and relevance, aligning the study's investigative framework with the specific socio-economic intricacies of the South Caucasus region. The adaptation underscores the conscientious effort to tailor the research design to the unique circumstances of the study, enhancing the reliability and applicability of the findings.

Blockchain Technology in the South Caucasus. This section scrutinizes the implementation of blockchain technology and cryptocurrencies in the South Caucasus, providing a detailed examination of regional developments. Key references, such as [13] and [1] serve as authoritative sources, offering valuable insights into the adoption and regulatory frameworks. These references contribute essential context, enriching the discussion and ensuring a well-informed exploration of the specific dynamics surrounding blockchain technology in the South Caucasus region.

Financial Inclusion Impact. The article critically assesses the influence of blockchain technology on financial inclusion in the region, scrutinizing aspects of accessibility and inclusivity. Drawing insights from [2], the study focuses on blockchain's potential to reshape financial services. By referencing Swan's work, the research engages with established perspectives, offering a foundation for understanding the profound implications of blockchain in enhancing accessibility and inclusivity within the realm of financial services in the specified region.

Regulatory Frameworks. In scrutinizing cryptocurrency regulatory frameworks, this section relies on [3] and [4] to evaluate pertinent regulatory considerations within the South Caucasus. These references contribute authoritative perspectives essential for assessing the evolving regulatory landscape shaping the region's approach to digital currencies.

Challenges and Opportunities. In this section, challenges and opportunities associated with cryptocurrency adoption are discerned, drawing insights from [5]. The study also references [6] to explore opportunities arising from blockchain applications. By synthesizing these reputable sources, the article comprehensively addresses the multifaceted landscape of challenges and opportunities within the realm of blockchain technology and cryptocurrency adoption.

Case Studies. This section spotlights concrete case studies from the South Caucasus, referencing [7] and [8]. These references serve to illustrate real-world examples showcasing the tangible impact of blockchain technology on advancing financial inclusion in the region.

Future Prospects. Concluding the article, the discussion turns to the future prospects of blockchain technology in advancing financial inclusion, drawing insights from [9] to provide a global perspective on the future of financial technology. This forward-looking analysis serves to illuminate the potential trajectory of blockchain's role in shaping inclusive financial landscapes on a broader scale.

Keywords: Blockchain technology, financial inclusion, cryptocurrency adoption, south Caucasus region, regulatory frameworks.

References

1. National Bank of Georgia. (2022). Annual Report on Blockchain Technology and Financial Inclusion.
2. Swan, M. (2015). Blockchain: Blueprint for a New Economy.
3. Financial Action Task Force. (2019). Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers.

4. European Parliament. (2020). Regulation of Cryptocurrencies and Blockchain Technology in the European Union.
5. Raskin, M., Yermack, D. (2016). Digital Currencies, Decentralized Ledgers, and the Future of Central Banking.
6. Iansiti, M., Lakhani, K.R. (2017). The Truth about Blockchain.
7. Blockchain Association of Georgia. (2021). Case Studies on Blockchain Impact in Georgia.
8. Armenian Blockchain Association. (2023). Advancing Financial Inclusion through Blockchain: Case Studies from Armenia.
9. World Bank. (2021). Fintech for Financial Inclusion: A Framework for Digital Financial Transformation.
10. Narayanan, A. et al. (2016). Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction.
11. Narula, U. (2018). Financial Inclusion: A Review of Contemporary Research.
12. Maurer, B. (2012). Mobile Money: Communication, Consumption and Change in the Payments Space.
13. Central Bank of Armenia. (2021). Report on Cryptocurrency Implementation Strategies.

PERSPECTIVES AND CHALLENGES: RESEARCHING THE POTENTIAL OF ECONOMIC INTEGRATION IN THE SOUTH CAUCASUS REGION

Arzu Safarli

Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan

arzu.safarli@aztu.edu.az

Abstract. This scientific article critically assesses the prospects and challenges surrounding the investigation of economic integration potential in the South Caucasus region. Emphasizing critical factors like economic dynamics, regional cooperation and impediments to integration, the paper synthesizes insights from diverse scholarly viewpoints. The objective is to offer a holistic understanding of the subject, addressing the complexities inherent in the South Caucasus context. By drawing on multidisciplinary perspectives, including economics, political science, and international relations, the article seeks to provide a nuanced analysis. Through this comprehensive approach, the paper aims to contribute valuable insights to the scholarly discourse on the economic future of the South Caucasus, facilitating a more informed dialogue among researchers, policymakers and stakeholders involved in the region's economic development.

Introduction. The South Caucasus, comprising Armenia, Azerbaijan and Georgia, holds escalating economic importance and geopolitical significance. This paper seeks to delve into the region's economic integration potential, addressing diverse perspectives and challenges that contribute to shaping the discourse [5]. With each nation possessing unique attributes, from Armenia's historical richness to Azerbaijan's resource abundance and Georgia's strategic location, the collective potential for economic collaboration is immense.

The analysis spans critical dimensions such as economic dynamics, regional cooperation and obstacles to integration. Understanding these factors is paramount in navigating the intricate landscape of the South Caucasus. Economic integration has the potential to unlock synergies, fostering sustainable growth, and bolstering the region's position in the global economy.

This paper anchors its exploration in existing scholarly work, providing a foundation for a comprehensive investigation. As the South Caucasus region continues to evolve in economic terms, this study aims to contribute valuable insights that can inform policies, strategies and international collaborations, driving the region towards a more integrated and prosperous future [5].

Economic Potentials in the South Caucasus. A pivotal aspect of the research entails a comprehensive examination of the inherent economic potentials within the South Caucasus. The region boasts abundant natural resources, a strategically advantageous geographical location and a skilled workforce, creating favorable conditions for economic growth and collaborative initiatives. By delving into these factors, the study seeks to uncover latent opportunities, offering insights that can inform strategic decisions and policies aimed at maximizing the region's economic potential and fostering sustainable development.

Regional Dynamics and Cooperation. The paper extensively explores the evolving regional dynamics and cooperative endeavors within the South Caucasus. Notably, initiatives like the South Caucasus Economic Union undergo scrutiny to comprehend their influence on economic integration. Through a detailed analysis, the study aims to unravel the intricacies of these regional dynamics, shedding light on the effectiveness and challenges associated with collaborative frameworks. By scrutinizing such initiatives, the research contributes valuable insights to the broader discourse on economic integration in the South Caucasus, aiding policymakers and stakeholders in making informed decisions for the region's sustainable development [1].

Obstacles and Challenges. A comprehensive study necessitates the identification and analysis of obstacles to economic integration in the South Caucasus. Political conflicts, territorial disputes, and divergent economic structures emerge as formidable challenges that require nuanced examination. Understanding the intricacies of these impediments is crucial for developing effective strategies and policies that can pave the way for successful economic integration in the region. By delving into these complexities, the research aims to contribute valuable insights that can inform decision-makers and stakeholders, fostering a deeper understanding of the hurdles that must be overcome to achieve sustained economic collaboration in the South Caucasus [4].

Case Studies. Gleaning insights from successful economic integration models in other regions holds paramount importance for formulating effective strategies in the South Caucasus context. Examining proven frameworks and best practices can provide valuable lessons and guide policymakers toward solutions tailored to the region's specific challenges and opportunities. By leveraging the experiences of other successful integration efforts, the study aims to contribute practical knowledge that facilitates informed decision-making, ultimately fostering a more robust and sustainable economic integration in the South Caucasus [3]. Case studies from Europe and Asia offer valuable lessons that can significantly inform policies and initiatives in the South Caucasus region. Drawing upon the experiences and outcomes of successful economic integration in these diverse contexts provides practical insights for crafting effective strategies. These lessons contribute to a more nuanced understanding of the challenges and opportunities unique to the South Caucasus, guiding decision-makers in the development and implementation of policies conducive to successful economic collaboration [2].

Recommendations for Future Action. In light of the research findings, this section offers strategic recommendations for policymakers, businesses and other stakeholders. These recommendations are informed by the complexities and opportunities identified in the study, aiming to guide future actions towards successful economic integration [6].

Conclusion. The South Caucasus region holds significant promise for economic integration, but the journey is fraught with challenges. A nuanced and interdisciplinary approach, incorporating insights from economics, political science and international relations, is essential for navigating the complexities and unlocking the full potential of regional economic collaboration

Keywords: Economic dynamics, integration potential, sustainable growth, regional collaboration, economic challenges.

References

1. Brown, A. (2019). Regional Economic Cooperation in the South Caucasus. *Journal of Regional Studies*, 25(2), 123-145.
2. Gupta, S., Lee, M. (2019). Comparative Analysis of Economic Integration Models: Lessons for the South Caucasus. *International Journal of Economic Integration*, 12(3), 201-218.
3. Johnson, R. (2016). Economic Integration in a Changing Global Landscape. *Journal of International Economics*, 30(4), 567-589.
4. Miller, J. et al. (2017). Political Challenges to Economic Integration in the South Caucasus. *Journal of Political Economy*, 40(1), 56-78.
5. Smith, P. (2018). Economic Prospects in the South Caucasus: A Comprehensive Review. *International Journal of Economics and Development Studies*, 15(2), 87-105.
6. Wang, Q., Garcia, E. (2021). Strategic Pathways for Economic Integration: Lessons from Global Models. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 18(1), 45-63.

REGIONAL PEACE AND MAGNETIC POINTS IN ARMENIA'S FOREIGN POLICY AFTER 2021 WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTIPOLARITY

Berrin Sari

Ege University, Izmir, Turkey
92200002432@ogrenci.ege.edu.tr

Introduction - Following the 2020 Second Nagorno-Karabakh War which Armenia had been not supported by Russia [2], Armenian Prime Minister Pashinyan avoided Armenia from Russia in the post-2020 period, he began to emphasize regional peace and a vision change [3]. The transforming of world order towards multipolarity through interregional integration projects such as *BRI*, *IMEC* and *UN Sustainable Development Goals* [6; 7; 9] have been boosting Armenia's leaving from Russia. In recent years, Armenia has been prioritizing multipolarism in its foreign policy and has been purposing to normalize relations with Azerbaijan and Turkey for the establishment of regional peace [13].

Objective - The study aims to assess the conflict-resolving function of interregional projects and multipolarity initiatives through Armenia's foreign policy post-2020. The research focuses on the following questions: How can Multipolarity initiatives be effective in ending Armenian-Turkish conflicts in South Caucasus? What are the motivations behind the changes in Armenia's foreign policy post-2020 on global scale? What is Armenia's position within the framework of Multipolarity efforts?

Method - News, articles, reports, statistics, and institutional websites related to the subject were reviewed based on the research questions. The reviewed sources were subjected to "Content Analysis" and the findings were written considering the integrity of the subject.

Findings - Armenia is an underdeveloped country as economically on a global scale. Therefore, it needs regional and interregional collaborations. Armenia views the BRI Project as an opportunity for development in every aspect [14]. The BRI Project is seen as a key to also regional peace by Armenia [9]. However, Armenia has a lower potential for economic cooperation with China than Azerbaijan and Georgia [1]. While trying to enhance its relations with China in Asia, Armenia also does not neglect Europe [8]. The bringing to the agenda of EU membership by Armenia [10] is one of the most recent developments related to this dimension. Additionally, the EU Green Deal [11] can help reduce Armenia's energy dependency on Russia [5]. Moreover Armenia does not support the Russian invasion of Ukraine, allows US military exercises, buys weapons from France and India [4]. Furthermore, various projects are being carried out in Armenia under the UN Sustainable Development Goals [12]. In January 2024, Armenian President Khachaturyan called on world leaders to cooperate for a sustainable future [6]. If the efforts of interregional integration are combined with Armenia's efforts of global integration, the regional conflicts in the South Caucasus can be permanently resolved.

Conclusion - To generate lasting peace solutions, interpreting post-2020 Armenia's foreign policy and intensified interregional initiatives since 2014 within a definite logic can be a starting point for efficient ideas in conflict resolution. Understanding the functions of interregional integration in resolving regional conflicts is a prerequisite for implementing this in a world order moving towards "Multipolarity".

Keywords: Armenia Foreign Policy, multipolarity, BRI Project, Conflict Resolution, South Caucasus, Armenian-Turkish Relations, EU Membership, UN Sustainable Development Goals

References

1. Bergmann, S. (2019, Dec 16). Armenia in the Belt and Road Initiative. Evn Report: <https://evnreport.com/economy/armenia-in-the-belt-and-road-initiative/>
2. Euronews. (2020, 10.07). Rusya: Ermenistan'ı savunma yükümlülüğümüz Dağlık Karabağ'ı kapsamıyor. <https://tr.euronews.com/2020/10/07/rusya-ermenistan-savunma-yukumlulugumuz-dagl-k-karabag-kapsam-yor>
3. Euronews. (2024, 02.02). Paşinyan: Ermenistan, askeri ve savunma ihtiyaçları için artık Rusya'ya güvenemez. <https://tr.euronews.com/2024/02/02/pasinyan-ermenistan-askeri-ve-savunma-ihtiyaclari-icin-artik-rusyaya-guvenemez>
4. Gavin, G. (2024, March 14). Armenia's EU dream faces a big obstacle: The Russian army. Politico: <https://www.politico.eu/article/armenia-eu-dream-membership-russia-army-obstacle/>
5. International Energy Agency. Armenia energy profile. <https://www.iea.org/reports/armenia-energy-profile/overview>
6. Khachaturyan, V. (2024, Jan 14). Crossroads of Peace: Armenia's call for global cooperation in an evolving world. World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2024/01/armenia-crossroads-of-peace-global-cooperation/>
7. Khan, A.M. (2023, December 12). The India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC): Too Little, Too Late? Carnegie Endowment For International Peace: <https://carnegieendowment.org/sada/91214>

8. Laxmi, B. (2024, Mar 1). Armenia Stays in Eurasian Economic Union, Eyes Strengthened EU Ties: Antalya Diplomacy Forum 2024. BNN: <https://bnnbreaking.com/world/eurasia/armenia-stays-in-eurasian-economic-union-eyes-strengthened-eu-ties-antalya-diplomacy-forum-2024>
9. Mandaria, T. (2023, October 27). Armenia unveils Crossroads of Peace initiative as Silk Road forum kicks off in Georgia. BTE Intellinews: <https://www.intellinews.com/armenia-unveils-crossroads-of-peace-initiative-as-silk-road-forum-kicks-off-in-georgia-298777/>
10. Reuters. (2024, March 9). Armenia is considering seeking EU membership, foreign minister says. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenia-is-considering-seeking-eu-membership-foreign-minister-says-2024-03-09/>
11. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024 , 03.12). Avrupa Yeşil Mutabakatı. https://www.ab.gov.tr/avrupa-yesil-mutabakati_53729.html
12. United Nations Armenia. Our Work on the Sustainable Development Goals in Armenia. 03 11, 2024 tarihinde <https://armenia.un.org/en/sdgs>
13. Voa News. (2024, March 02). Armenia Says It's Ready for Peace Deal If Azerbaijan Shows Political Will. <https://www.voanews.com/a/7511258.html>
14. Wright, C. (2017, Eyl 26). Making sense of Belt and Road – The Belt and Road country: Armenia. Euromoney: <https://www.euromoney.com/article/b14t180fwf28pm/making-sense-of-belt-and-road-the-belt-and-road-country-armenia>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ İSRAİL DÖVLƏTİNİN STRATEJİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN ƏSASLARI

Ceyhun Səidov

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ceyhun.k-n@mail.ru

Sovet İttifaqının süqutundan çox keçməmiş 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövləti arasında diplomatik əlaqələrin təmali qoyulmuş, 1993-cü ildə Bakıda İsrail Dövlətinin səfirliyi açılmışdır. İsrail Dövlətinin səfirliyinin açılmasına baxmayaraq Azərbaycan uzun müddət – 2023-cü ilədək İsraildə öz səfirliyini təsis etməmişdir. Buna baxmayaraq dövlətlər arasında daim sıx təmaslar saxlanılmış və hətta iki dövlətin münasibətlərinin strateji əməkdaşlıqadək yüksəlməsi baş vermişdir. Azərbaycan Respublikasının İsraildə səfirliyinin açılması ilə bu əlaqələrin genişlənməsi üçün yeni imkanlar yaranmışdır.

Keçmiş SSRİ-nin tərkibinə daxil olan respublikaların müstəqillik qazanması ilə İsrail Dövləti postsovet məkanına aktiv maraq göstərməyə başlamış, bu regionda təsirini artırmağa çalışmışdır. İsrail Dövlətinin bu istiqamətdə xarici siyasət kursunun formalaşmasında yəhudi diasporunun böyük əməyi olmuşdur. Beləki yəhudi diasporunun bir çox nümayəndəsi vaxti ilə postsovet ölkələrində siyasi idarəetmədə, biznes fəaliyyətində, texniki və humanitar sahələrdə mütəbər vəzifələrdə təmsil edilirdilər. İsrailə köçdükcən sonra isə onlar İsrail dövlətində müxtəlif cəmiyyətlər, birliklər yaratmış, bu təşkilatlanma isə öz növbəsində ölkənin xarici və daxili siyasətinə birbaşa təsir edə bilən mexanizmlərə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə İsrail Dövləti arasındakı əlaqələrin tarixi əsaslarından bəhs edildikdə ilk növbədə azərbaycanlılar və yəhudilər arasında qədim zamanlardan bu günədək mövcud olan münasibətlərə diqqət yetirmək lazımdır. Bu iki ölkə arasındakı əlaqələrə

Azərbaycanda əhalinin böyük əksəriyyətinin şiə müsəlman olduğu nəzərə alınaraq baxıldıqda münasibələrin spesifik və təəccübləndirici olduğu aydınlaşır. Yəhudilərin hazırki Azərbaycan Respublikası ərazisindəki torpaqlara ilk köçlərindən günümüzədək yerli əhali ilə uzun illər birgəyaşayış fonunda sülh və əmin-amanlıq, dostluq içində olmaları bu xalqlar arasında isti münasibətlərin göstəricisidir. Qeyd etmək lazımdır ki, yəhidilərin bu ərazilərə köçdüyü dövrdən indiyədək burdakı yerli xalqlarla aralarında hər hansı münacişələrin baş verməsinə dair heç bir tarixi fakt mövcud deyil. Məlumdur ki, yəhudi icmalarının bəzi nümayəndələri onlara qarşı diskriminasiyadan özlərini qorumaq üçün tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycana üz tutmuş, burada etnik ayrı-seçkilik olmadan yaşaya biləcəkləri ev tapmışlar. Çoxəsrlik dostluq yəhudilərə Azərbaycanda təkcə yurd salmağa deyil həmçinin onların burada tam layiqli həyat sürməsinə şərait yaratmışdır.

Hazırda Azərbaycanda əsas 3 yəhudi icması məskunlaşmışdır: Quba rayonu və Bakıda yaşayan dağ yəhudiləri, Bakıda yaşayan Aşkenazi yəhudiləri və Gürcüstanla həmsərhəd ərazilərdə yaşayan Gürcüstan (Ebrael) yəhudiləri. Dağ yəhudiləri Azərbaycanda daha qədim dövrlərdən məskunlaşmış, aşkenazi – Avropa yəhudiləri və Gürcüstan yəhudiləri isə 18-19-cu əsrlərdən Azərbaycan köçməyə başlamışlar. Dağ yəhudilərinin Azərbaycana ilk gəlişləri 6-cı əsrə təsadüf edir. Onlar Sasani İmperiyasından ayrılmaq cəhdlərinə görə orta əsrlərdə öz doğma tarixi yurdları – Mesopotomiyadan buraya (Azərbaycana və Dağıstanının cənubuna) sürgün olunan yəhudilərdir. Bakıda neft sənayesinin inkişaf etməsi ilə Rusiyada yaşayan yəhudi intelgensiyası – həkimlər, mühəndislər, hüquqşünas və müəllimlər Bakıya köç etməyə başlamışdır. 2-ci Dünya Müharibəsi zamanı və daha sonrakı dövrdə də Moldova, Belarus, Baltıqyanı ölkələr və Rusiyadan yəhudilərin Azərbaycana axını davam etmişdir.

Göründüyü kimi müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycana fərqli yəhudi icmalarının gəlməsinə, buraları yurd etmələrinə baxmayaraq onlarla yerli əhali daim sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamış və tarixi köklərə malik bu birgəyaşayış, dostluq müstəqillik dövründə də iki dövlət arasında strateji əməkdaşlığın qurulmasının əsaslarını təşkil etmişdir.

Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə beynəlxalq mühitdə baş verən dəyişiklikləri nəzərə alaraq İsrail Dövləti yeni müttəfiqlər tapmalı, regionda öz təhlükəsizliyini təkmilləşdirərək global siyasətdə yeni rol almaq zərurətində idi. İsrail Dövləti Cənubi Qafqaz və Orta Asiyada özünün düşməni - İrandakı rejimə qarşı yeni müttəfiqlər axtarışında Azərbaycan və Qazaxıstan respublikaları ilə çox ciddi və əməkdaşlıq qurmağa müvəffəq oldu. Bu qeyd edilən strateji hədəflərinə nail olmaqda İsrail Dövlətinin maraqları bir çox hallarda ABŞ-nin maraqları üst-üstə düşmüş (radikal islamın yayılmasının qarşısının alınması, nüvə-radiasiya təhlükəsizliyinin, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s.) və post sovet məkanın yeni azadlıq əldə etmiş müsəlman dövlətləri ilə əməkdaşlıqda ciddi uğurlar qazanılmışdır.

Azərbaycan müsəlman dövlətləri arasında ən böyük yəhudi icmasına (təqribən 15000-30000) və illərin sınağından çıxmış dini tolerant mühitə malikdir. İsraildə yaşayan təqribi sayları 50000-70000 arasında olan azərbaycanlı icması da iki ölkə arasındakı qırılmaz körpünün yaradılmasında vacib rol oynayır. Azərbaycan Respublikası müasir dövrdə İsrail Dövlətinin ən sıx əlaqədə olduğu müsəlman dövlətidir və 30 il müstəqillikdən sonra ölkələr arasında münasibətlərin ən pik zirvədə olduğu qiymətləndirilə bilər. İllər ərzində İsrail Dövləti və Azərbaycan Respublikası arasındakı əlaqələrin əsas komponentlərini neft idxalı (İsrail Dövlətinin ümumi neft idxalının 40 faizi), silah ixracı və kəşfiyyat, xüsusi xidmət orqanları sahəsində əməkdaşlıq təşkil etmişdir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra bura işğaldan azad edilən ərazilərdə ağıllı yaşayış məntəqələrinin inşası, kənd təsərrüfatında, “yaşıl” enerjinin istehsalında əməkdaşlıq, İsrail şirkətlərinin Xəzər dənizinin suyunun şirinləşdirilməsi üzrə layihələrdə iştirakları və bu kimi

onlarla projətlər əlavə edilmişdir. Göstərilənlərlə yanaşı Covid-19 pandemiyası başlamazdan öncə hər il təqribən 50000 yaxın İsrail vətəndaşının turist kimi Azərbaycana səfər etməsi turizm sahəsində əməkdaşlığın da yüksək səviyyədə olmasının nişanəsidir.

2020-ci ildə Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövləti arasında karbohidrogen ticarəti istisna edilməklə mülki ticarət dövriyyəsi 200 milyon dollara yaxın olmuşdur. Rəsmi Bakı bu ticarət dövriyyəsini artırmaq, həmçinin səfirlik açılması üçün hazırlıq işlərinin aparılması məqsədilə 2021-ci ildə İsraildə ticarət nümayəndəliyi açmış və bununla ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində maraqlı olduğunu bir daha nümayiş etdirmiş, 2023-cü ildə səfirlik açmış, əlaqələri bir üst səviyyəyə yüksəltmişdir.

Azərbaycan və İsrail Dövləti arasında münasibətlər İsrail-Türkiyə əlaqələri baxımından da çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. İllər ərzində ABŞ bu 3 dövləti əməkdaşlığa təşviq etmiş, əməkdaşlığın nəticəsi olaraq da Azərbaycan neftinin Türkiyə ərazisi ilə İsrailə idxalı baş tutmuşdur. Hamıya məlumdur ki, rəsmi Ankara və Tel-Əviv Bakının mühüm müttəfiqləridir və İkinci Qarabağ savaşındakı Azərbaycanın qələbəsində bu iki ölkənin dəstəyi danılmazdır. Azərbaycan Respublikasının hər iki dövlət üçün strateji tərəfdaş olması son illər ərzində Türkiyə və İsrail arasında əlaqələrin istiləşməsinə töhfə vermişdir. İsrail Dövləti və Türkiyə arasında son 10 il ərzində münasibətlərin gərgin olması İsrail Dövləti ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrə hər hansı mənfi təsir etməmiş, əksinə münasibətlər daha da dərinləşmişdir. İsrail-Türkiyə-Azərbaycan üçbucağı özündə əməkdaşlıqla yanaşı bir iqtisadi rəqabət mühitini də birləşdirir. Belə ki, İsrail Dövləti və Türkiyənin müdafiə sənayesi Azərbaycan bazarı uğrunda bir biri ilə rəqabət aparır, bu isə hər iki ölkənin müdafiə sənayesinin texnoloji imkanlarının yüksəlməsini şərtləndirir.

İsraildə partiyaların hansının iqtidarda olmasından asılı olmayaraq İsrail Dövləti ilə Azərbaycan arasında əlaqələr daim yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. İsrail Dövlətinin baş naziri B.Netanyahu 1997 və 2016-cı illərdə Azərbaycanda səfərdə olmuşdur. Onun 2016-cı ildəki səfəri xüsusilə yaddaqalan olmuş və səfərdən sonra prezident İ. Əliyev Azərbaycanın İsraildən 5 milyard dollar dəyərində hərbi silah sistemləri alacağını qeyd etmişdir. Bu səfər ərəfəsində - müsəlman dünyasında, xüsusilə də ərəb dövlətlərində dəyişikliklərin yaşandığı bir zamanda B.Netanyahu belə bir fikir ifadə etmişdir: “Əgər onlar gələcəkdə nə ola biləcəyini görmək istəyirlərsə, o zaman Azərbaycana gəlsinlər və Azərbaycan ilə İsrail Dövləti arasındakı dostluq və əməkdaşlığı görsünlər”. Qeyd edilən bu fikirlər İsrail Dövləti ilə ərəb dövlətləri arasında “İbrahim razılaşmaları”ndan gözlənilənlərə bir işarə olaraq da dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövləti arasındakı strateji tərəfdaşlıq

İsrail Dövlətinin Azərbaycan Respublikası ilə strateji əməkdaşlığının prioritetləri özündə aşağıdakıları əhatə edir:

- İqtisadi münasibətləri və diplomatik əlaqələri daha da inkişaf etdirmək, dərinləşdirmək;
- İranın təsirinin Cənubi Qafqazda artmasının qarşısının alınması və bu istiqamətdə profilaktik addımların atılması;
- Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı genişləndirmək;
- Azərbaycan və İsrail Dövləti arasında siyasi və iqtisadi sahədə uzunmüddətli dostluq və əməkdaşlığın müsəlman və yəhudilərin sülh şəraitində birgə yaşayışının nümunəsi kimi qiymətləndirilməsi;
- İsrailə neft və qaz ixracı ilə əlaqəli enerji layihələrində iştirak etmək;
- Azərbaycanın zəngin enerji resursları və geocoğrafi mövqeyi, Qərblə-Şərqi birləşdirən yolların kəsişməsində, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının tranzitində açar mövqedə Mərkəzi Asiyaya gedən yolların üzərində yerləşməsindən faydalanmaq.

Azərbaycan Respublikasının isə bu strateji əməkdaşlıqda əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

- Cənubi Qafqazdakı müxtəlif layihələrdə ortaq İran təhlükəsini neytrallaşdırmaq;
- İsrail Dövlətinin istehsalı olan müasir və yüksək texnoloji silahlarına çıxış imkanları əldə etmə;
- Yəhudi lobbisi vasitəsilə dünyadakı və xüsusilə ABŞ-dəki erməni diasporunun qarşısının alınması.

1948-ci ildə İsrail Dövlətinin yaradılması elan edildikdən bu günədək təbii qaz və neft mənbələrinə çıxış imkanı əldə olunması İsrail üçün sabitliyin təmin edilməsində ən ciddi təhdiddir. Əsas neft, qaz ixracatçısı olan ərəb dövlətlərin İsrailə olan münasibətləri nəzərə alındıqda ölkənin enerji təhlükəsizliyinin sığortalanmasının İsrail üçün nə qədər vacib olduğu aydın olur. Azərbaycan Respublikasının İsrail Dövləti üçün etibarlı enerji təchizatçısı olması iki ölkə arasındakı münasibətlərdə çox vacib faktordur. Sırr deyil ki, İsrail Dövləti və yəhudi icması Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin reallaşmasında çox böyük rol oynamışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri vasitəsilə Azərbaycan nefti Avropaya, Yaxın Şərqi regionuna çıxış əldə etdi, İsrail isə etibarlı neft təminatına nail oldu. Hazırda İsrail Dövləti İtaliyadan sonra Azərbaycan neftinin əsas və ən böyük idxalçısıdır.

Cənubi Qafqazda illərlə formalaşmış olan İran-Ermənistan-Rusiya üçbucağına qarşı bu təhdidin neytrallaşdırılması məqsədilə Azərbaycan öz gələcək planlarını inşa edir. Bu məqsədlə Türkiyə-İsrail münasibətlərinin yaxşılaşmasına nail olmaqla rəsmi Bakı Azərbaycan-Türkiyə-İsrail üçtərəfli blokun yaranmasına çalışır, Türkiyə və İsrail arasında ziddiyyətlərin yumşaldılmasında vasitəçilik edir. Belə güclü bir blokun təsis edilməsi halında Azərbaycan öz enerji ehtiyatlarının və onların nəqlinin uzun müddət təhlükəsizliyini təmin etmiş olacaq. Rəsmi Bakı İranın Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Ermənistanı dəstəkləməsindən və habelə İranın Azərbaycana qarşı yönəlmiş - faktiki olaraq Azərbaycanın suverenliyinə, müstəqilliyinə qarşı yönələn təsir və ambisiyaların mövcudluğundan ciddi narhatlıq hiss edir. Azərbaycanın yalnız şəkildə İrana qarşı əks addımlar atması mümkünsüz və imkansızdır, lakin İsrail Dövləti və Türkiyə ilə ittifaq halında İranın Azərbaycana yönəlmiş aqressiyası məhdudlaşdırıla bilər. Bu əməkdaşlığın yaranmasında Bakının İran və Türkiyə arasındakı tarixi rəqabət, mübarizə amilindən istifadə və həmçinin İsrail Dövlətinə qarşı İranın qeyri-dost münasibətindən ağıllı şəkildə faydalanması mühüm rol oynayır. Qeyd edilən kombinasiya gələcəkdə Türkiyə Respublikası – İsrail Dövləti – Azərbaycan Respublikası arasında xüsusi əməkdaşlıq formasının, alyansın qurulmasına təkan verir (hazırda buna ən böyük maneə Fələstin amilidir). Bu ideya Azərbaycan cəmiyyəti arasında xəşgörülür qarşılır və Azərbaycandakı əksər müxalif partiyalar tərəfindən də müsbət qarşılır.

Bütün bu yuxarıda qeyd edilənlərin arxa fonunda yuxarıdakı formada bir əməkdaşlıqda ABŞ və Avropa Birliyinin də müəyyən fəaliyyətləri sezilir. Çünki onlar Xəzərin ehtiyatlarının qərbə nəqlində və hər kəs üçün əlçatan olmasında maraqlıdır. Bununla da Avropa Birliyi özünü enerji ilə təminatını sığortalayır, ABŞ isə Rusiyanın regionda və bütün dünyada təsirini zəiflədir. İsrail Dövləti və ABŞ-dəki yəhudi lobbisinin Cənubi və Şimali Azərbaycanın birləşməsi planlarını güclü şəkildə dəstəkləməsi, İranı zəif və parçalanmış vəziyyətdə görməyi arzu etməsi də nəzərə alındıqda Azərbaycan Respublikası-İsrail Dövləti strateji münasibətlərinin bir çox məqamda böyük güclər üçün də vacib olduğu meydana çıxır. Yuxarıda göstərilənlər ümumiləşdirdikdə Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövlətinin ölkələr arasında dərinləşən və inkişaf edən bütün sahələri əhatə edən əməkdaşlıqdan gələcəkdə də böyük fayda qazanacağı və əlaqələrin daha da intensivləşəcəyi aşkardır.

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, strateji tərəfdaşlıq, siyasi maraqlar.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Shahin, Azerbaijan Mum about Israeli Spy Plane, Satellite Project, Eurasianet.org, 17 August 2009; http://www.eurasianet.org/departments/ins_ightb/articles/eav081709a.shtml
2. Adeebfar Tamine, Azerbaijan's Geopolitical Challenge: Improving Relations with Iran, Middle East Economic Survey, Vol. 49, No. 49. 04 December 2006; <http://www.mees.com/postedarticles/oped/v49n49-5OD01.htm>
3. Anna Geifman, Dima Course, Israel and Azerbaijan: Geopolitical Reasons for Stronger Ties, BESA Center Perspectives Paper No. 208, July 15, 2013.
4. Aghayeva Arzu, The Biggest Synagoge of Baku, Azerbaijan, 25 February 2005; <http://www.skyscrapercity.com/archive/index.php/t-184541.html>
5. Akiner Shirin, The Caspian: Politics, Energy and Security, Oxford, Routledge Curzon, 2004.
6. Brenda Shaffer, Israel's Role in the Second Armenia-Azerbaijan War and Its Implications for the Future, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Joint Center, September 9, 2022.
7. Gallia Lindenstrauss, Opening Azerbaijan's Embassy in Israel: The Right Way to Strengthen Ties, No. 1665, November 30, 2022.
8. Maxime Gauin, Alexander Murinson, Baku to the Future: Azerbaijan, not Armenia is Israel's True Ally, Haaretz, October 29, 2014.
9. Yair Oron, Israel Must Not Sell Arms to the Azeris, Haaretz, October 26, 2014.
10. WikiLeaks, <https://wikileaks.org/cable/2009/01/09BAKU20.html>
11. Azərbaycan-İsrail iqtisadi əməkdaşlığı müzakirə edilib, Ministry of Economy, Republic of Azerbaijan, April 29, 2021. Accessed at: <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-i-srail-iqtisadi-emekdashligi-muzakire-edilib/31644>
12. Azerbaijan seeks to expand bilateral trade with Israel, Israel Hayom reprinted in JNS April 22, 2021. Accessed at: <https://www.jns.org/azerbaijan-seeks-to-expand-bilateral-trade-with-israel/>

BASIS OF STRATEGIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATE OF ISRAEL

This article is about political and strategic relations between Azerbaijan and Israel. Azerbaijan is home of several Jewish communities and these communities play an important role in building and developing relationships between Israel and Azerbaijan. With the gaining independence Azerbaijan has put great efforts to create the bilateral relations with the leading world countries for strengthening of its independence. Azerbaijan situated in a strategic region in the South Caucasus: it is the east- west passageway to the land-locked Caspian and its resources, important link to the central Asia. Israel is strategic partner of Azerbaijan and one of the priorities in the foreign policy of Azerbaijan. Official Baku developed its relationship with Israel in all contexts (economic, cultural, military, security and etc.). Both countries have benefits from this partnership. Israel has ensured its own energy security with obtaining reliable supplies of oil products from Azerbaijan, Muslim ally on Iran's border. Azerbaijan has gained access to modern and high-tech Israeli weapons, support of Jewish lobby and etc.

POST-KONFLİKT DÖVRÜNDƏ “QALİBİYYƏT” ANLAYIŞI: ONUN FƏLSƏFİ VƏ SİYASİ ASPEKTLƏRİ

Rauf Səmədov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Rauf.Samadov@au.edu.az

Azərbaycanın apardığı II Qarabağ müharibəsindən sonra ölkədə müxtəlif sahələrdə cərəyan edən proseslər yenidən bu müharibə və onunla bağlı problemlər mövzusunun aktuallaşdırır. Müxtəlif səpkili praktiki və nəzəri məsələlər onları təhlil edib həll olunmasını tələb edir. Post-konflikt dövründə ayrı-ayrı humanitar və sosial problemlərin gündəmə gəlməsi onların müxtəlif rakursda tədqiq edilməsini zəruriyyət müstəvisinə qaldırır. Bu sarıda filosof və politoloqların əməli fəaliyyətinə böyük ehtiyac duyulur. Bu səpkidə bir sıra anlayışların təhlili fikrimizcə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə anlayışlar sırasında “qalibiyət” termini xüsusilə diqqəti cəlb edir. Fəlsəfi metodologiya vasitəsilə “qalibiyət” anlayışının fəlsəfi və siyasi aspektlərini araşdırmaq zənnimizcə həm elmi nöqtəyi-nəzərdən vacibdir, həm də təqdim edilən bu araşdırma vasitəsilə xalqımızın zəfər çalmasına kiçik olsa belə töhfə vermək məqsədi güdülür.

Tədqiq edilən mövzunun fəlsəfi təhlilində germeneytika prinsipi tətbiq edilir. Həmin prinsipə görə, germeneytika – təfsir (şərh) nəzəriyyəsi və metodikası olaraq, dini və fəlsəfi mətn və anlayışların, müdrik ədəbiyyatların şərh edilməsidir.

Azərbaycan xalqının qələbəsi ilə bir çox şeylərə son qoyuldu. 30 ildən artıq bundan qabaq amansız düşmən tərəfindən saçan ölüm, zülm, istismar bitti. Xalqımıza qarşı törədilən və dünyanın insanpərvər qüvvələri tərəfindən soyqırım və etnik təmizləmə şəklində qiymətləndirilən siyasət müasir tarixin utanc verən səhifələrində humanitar fəlakət kimi yaddaşlarda qaldı. Bunların fəlsəfi təhlili göstərir ki, nə qədər insan (daha doğrusu insana ancaq zahirən bənzəyən məxluq) sağlam düşüncəyə sığmayan, məntiqsiz əməllər sahibi olsa belə, onun mütləq acı sonluğu olmalı və əvəzində gerçəkləşdirdiyimiz nailiyyətlər timsalında qalibiyətlə tamamlanmalıdır.

Hərbi-siyasi, mənəvi, sosial, psixoloji sahədə azərbaycan xalqı tərəfindən haqq və ədalətin bərpa etdirilməsi post-konflikt dövründə yeni səciyyə daşıyır: uzun illər ərzində sürən çətinliklər, təziqlər və sarsıntılara məruz qalmağına baxmayaraq say etibarilə kiçik bir xalq təkbaşına 44 gün ərzində həm qaynar, həm də informasiya-diplomatik və mənəvi-psixoloji müharibədə qələbə çaldı.

Post-konflikt dövründə “qalibiyət” anlayışının fəlsəfi-siyasi təhlili hən də onu göstərir ki, bu hadisə davam edən prosesin bir mərhələsi kimi anlaşılmalıdır. Yəni hal-hazırda əldə olunan nailiyyətləri mökəmləndirmək və davam etdirmək məqsədilə üstünlük qazanmış azərbaycan xalqının qarşısında yeni vəzifələr durur ki, bunların da yerinə yetirilməsi həyatı mənə kəsb edir. Belə ki, qələbəmizin davam etdirilməsi hal-hazırkı bərpa-quruculuq (o cümlədən torpaqların minalardan təmizlənməsi) işlərində, yeni qayıdış, əzəli torpaqlarımıza dönmək və bu sırada digər vacib və əhəmiyyətli istiqamətlər üzrə siyasətin gerçəkləşməsində əks olunur.

Azərbaycan xalqının “qalibiyəti” onun mənəvi və psixoloji dirçəlməsi ilə də assosiasiya edilməlidir. Həqiqətən də insanın fəaliyyət və hərəkətləri onun psixoloji cəhətdən sabit və komfortlu halətindən asılıdır. XX əsrin 90-cı illərin əvvəllərində hərbi uğursuzluq, sosial-siyasi və iqtisadi tənəzzül vətəndaşlarımızda psixoloji komplekslərin yaranmasına, ümitsizlik və mənəvi apatiyanın yaşanmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də II-ci Qarabağ savaşında qazanılan zəfərimiz eyni zamanda mənəvi-psixoloji məhrumiyyət və yaşanan çətinliklər üzərində əldə olunan qalibiyət kimi qiymətləndirilməlidir.

“Qalibiyət” anlayışının təhlili intellekt, məhsuldar düşüncə, düzgün istiqamətin müəyyənləşdirilməsi, effektiv üsul, qayda və vasitələrin seçilməsi kimi amillərin aktuallaşmasına səbəb olur. Ali Baş komandan başda olmaqla bizim hərbi rəhbərliyimizin həmin amillərdən ustalıq və bacarıqla faydalanması qələbəmizi gerçəkləşdirdi. Məhz buna görə də, sərkərdələrimiz və şanlı ordumuz tərəfindən tətbiq edilən yeni və görünməmiş strategiya və taktika hər b sənətində əvvəlki yanaşma və nəzəriyyə üzərində əldə olunmuş qalibiyət kimi dəyərləndirilməlidir.

“Qalibiyət” anlayışının təhlili göstərir ki, xalqımızın düşmən üzərində qələbə çalması təkcə qaynar müharibədə üstün olmaq deyil. Biz, eyni zamanda, informasiya və təbliğat sahəsində də qələbə çalmışıq. Qərəzli mövqedən çıxış edən qərb dünyasının KİV-ni üstələmək, müəyyən istisnalarla dünya ictimaiyyətinin bizim ümumxalq mübarizəmizə laqeyd münasibətini ifşa etmək, bədxahlarımızı yerinə oturtmaq – ideoloji müharibədə apardığımız mücadilənin əsas konturları idi. Nəticədə, hadisələrin gedişatı və sonu göstərdi ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ. Əliyevin rəhbərliyi altında informasiya cəbhəsində də xalqımız qalibiyətə imza atdı.

“Qalibiyət” anlayışının mahiyyətinin təfsiri siyasət fəlsəfəsinə dair fikir söyləməyə də əsas verir. Siyasət aləmində baş verən yaxud baş verə biləcək hadisələri qabaqcadan düzgün proqnozlaşdırmaq olduqca çətinidir. Bu – müxtəlif amillər və siyasi proses iştirakçılarına aid fərqli maraq və cəhətlər ilə bağlıdır. Lakin apardığımız müharibə və halallıqla qazandığımız qələbə bu məsələdə çox aydın şəkildə tanıtım rolunu oynadı. İstər hərbi əməliyyatlar aparıldığı zaman, istərsə də müharibədən sonra, yəni post-konflikt dövründə, azərbaycan xalqı həm ona dost, yoldaş və həmrəy olanı, həm də - açıq yaxud riyakar düşməni, bədxahını, “hülqumsuz” və prinsipsiz olanların da mahiyyətini tam şəkildə tanıdı.

II Qarabağ müharibəsində qazanılan qalibiyət göstərdi ki, Azərbaycan Respublikası öz nüfuzunu nəinki regional və həmçinin dünya çapında nüfuzu və imicini bərpa etdi. Ölkəmiz hətta yeni strateji əhəmiyyət daşıyan mövqelər də qazandı ki, bu da, onun global müstəvidə böyük qalibiyətinin rəmzi kimi yozulmalıdır.

“Qalibiyət” anlayışı eyni zamanda böyük mənəvi və əxlaqi məzmun daşıyan termindir. Sayına görə kiçik, lakin ruhən və mənən çox böyük azərbaycan xalqı düşmən və haqq-ədalətə meydan oxuyanlar üzərində çaldığı qələbə minlərlə müsəlman oğullarının şəhidlik zirvəsinə ucalması nəticəsində baş verdi. Süurlu və ixtiyarı şəkildə öz canını torpaq, Vətən və xalqının istiqrarı uğrunda qurban verən həmvətənlilərimiz igidlik və qəhrəmanlıqları ilə bu dünyanın mənfilikləri və eybəcərliklərinə meydan oxuyub bunlara qalib gəlmişlər. Onlar insanlara nümunə, böyüməkdə olan nəsillərə tərbiyəçi və daima faydalı əmək və fəaliyyət göstərmək üçün bir stimül rolunu oynayır. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin, qazilərimizə sağ və salamat həyat bəxş etsin.

Açar sözlər: Qalibiyət, Azərbaycan xalqı, II Qarabağ müharibəsi, post-konflikt dövr, fəlsəfi və siyasi aspektlər.

THE CONCEPT OF "VICTORY" IN THE POST-CONFLICT PERIOD: ITS PHILOSOPHICAL AND POLITICAL ASPECTS

This article confirms the possibility of interpreting philosophical texts through the application of hermeneutics methodology. A detailed analysis of the essence of the concept of “victory” was carried out. Using factual material from the Second Karabakh War, the main philosophical and political factors of the complete victory of the Azerbaijani people over the Armenian aggressor and their misanthropic policies are revealed. Through a detailed evidence base, the fact is argued that Azerbaijan’s victory over Armenia was achieved not only on the

battlefield, but also in the field of politics, information and intellectual activity of human psychology, morality and ethics.

CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ GEOSİYASI REALLIQLAR VƏ AZƏRBAYCANIN LİDERLİYİ

Yaqub Səmədov

ADPU-nun Ağcabədi filialı, Ağcabədi, Azərbaycan
yaqub.semedov63@mail.ru

Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə geosiyasi şərait fasiləsiz olaraq dəyişir. Bu proses həm global, həm də regional səviyyədə özünü göstərir. Yeni reallıqlar həm də, geosiyasətə ciddi təsir edə bilən regional dövlətlərin də müəyyən edilməsini mühüm məsələ kimi qarşıya qoyur. Belə regionlardan olan Cənubi Qafqaz da geosiyasi maraqların kəsişdiyi mühüm mərkəzlərdəndir. Mütəxəssislər bunu müxtəlif səbəblərlə izah edirlər. Göstərilən səbəblər sırasında ilk növbədə, Cənubi Qafqazın son 300 ildə dünya siyasəti üçün daha əhəmiyyətli region olması fikri daha çox üstünlük təşkil edir. Bu region əvvəlcə Rusiya imperiyasının, sonra Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olmuş, XX əsrin 90-cı illərindən isə yenidən Rusiya Federasiyasının nüfuz dairəsindədir. Məlumdur ki, bu üç mərhələdə Rusiya faktoru aparıcı və həlledici rol oynasa da, lakin sovetlərin zəifləməsi və süqutu nəticəsində bu regionda böhranlı vəziyyət yarandı [1].

Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycanla Ermənistan arasında 2020-ci il sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək davam edən 44 günlük savaşa Cənubi Qafqazda mövcud vəziyyəti köklü şəkildə dəyişdi. Müharibədə əldə olunan qələbə sayəsində Azərbaycan yalnız hərbi meydanında deyil, siyasət, informasiya və s. sahələrdə də böyük nailiyyətlərə imza atdı. Bu nailiyyətlərin əldə olunmasında Prezident İlham Əliyevin də əvəzsiz xidmətlərini xüsusi qeyd lazımdır. Məhz onun diplomatik bacarığı sayəsində məğlubiyyətə düşərək olan Ermənistan kapitulyasiya aktını imzalamağa məcbur edildi və bu işğalçı dövlətin ölkəmizə qarşı həyata keçirdiyi 30 illik [2] işğalçılıq siyasətinin aradan qaldırılması istiqamətində böyük irəliləyişlərə nail olundu.

II Qarabağ müharibəsi Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıq yaratdı. Bu geosiyasi reallığın siyasi-diplomatik rəmzi "3+3" ("5+1") formuludur ki, bunun da təşəbbüskarı İlham Əliyevdir. Bu formulun reallaşması üçün konkret təkliflər irəli sürən dövlət başçısı onların bir qismini zamanında belə dəyərləndirdi: "İndi bölgədə nəqliyyat-kommunikasiya sahəsində böyük layihələr müzakirə edilir. Burada əlbəttə ki, Horadiz-Zəngilan dəmir yolu, ondan sonra Zəngilan-Naxçıvan dəmir yolu, Naxçıvan-Türkiyə dəmir yolu layihələri prioritet təşkil edir və digər layihələr də, həmçinin. Çünki hesab edirəm ki, müharibədən sonra yaranmış vəziyyət bölgə ölkələri üçün yeni imkanlar açır. Azərbaycan bu sahədə əməkdaşlığa hazırdır və bu işə öz töhfəsini verməkdədir. Mənim tərəfimdən göstəriş verildi ki, Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun layihələndirilməsi başlasın. Artıq start verildi və digər layihələr də, həmçinin. Burada ən müasir texnologiyalar tətbiq edilməlidir ki, Azərbaycan bu sahədə də daim liderliyi öz əlində saxlaya bilsin" [6].

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas tarixi hadisələrin və transmilli maraqların təməlinə dayanır. Azərbaycan Gürcüstanla birlikdə Xəzər və Qara dəniz arasındakı mühüm əhəmiyyətli kontinental geosiyasi məkanın, Türkmənistan və Qazaxıstanla birlikdə Avropa-Cənub-Şərqi Asiyanın, Rusiya və İranla birlikdə Şimal-Cənub dəhlizinin, Şərqlə-Qərb arasındakı əksər transmilli nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin, NATO və KTMT kimi

hərbi-strateji blokların təmas xəttində yerləşərək, həm Avropanın, həm Asiyanın, həm də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional maraqlar mübarizəsində önəmli vəsilə kimi çıxış edir [4]. Bütün bunlar Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də onun xarici ölkələrlə münasibətlərinə də müsbət təsir göstərir. Belə ki,

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqələrini;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasətini;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resurslarını,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin aradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasəti və tutduğu düzgün mövqeyini;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyin təmin etməsini, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutmasını;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının bölgənin geosiyasi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edilməsi [5].

Ümumiyyətlə, hal-hazırkı mərhələdə Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda bütün regional problemlərin müzakirəsi və həllində əsas güc mərkəzi hesab olunur. Dövlətimizin bu həlledici mövqeyi və rolu bölgəmizdə onun nüfuzunun daha da artmasına gətirib çıxarır. Həmçinin, ölkəmiz, coğrafi cəhətdən əlverişli və siyasi baxımdan vacib olan bu geosiyasi ərazidə sülhün, təhlükəsizliyin bərqərar olması üçün ən perspektivli tərəfdaş hesab olunur. Bu gün Azərbaycan artıq praktik olaraq bütün regional məsələlərin əsas iştirakçısıdır. Regionda strateji əhəmiyyətli bütün layihələr onun razılığı və iştirakı olmadan reallaşdırıla bilməz. Ona görə də Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda aparıcı mövqe tutan dövlət kimi, çətin və hətta mürəkkəb geosiyasi şəraitdə də tərəfsiz, müstəqil siyasəti [3] ilə diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, müasir dövrdə Cənubi Qafqaz yeni geosiyasi mərhələyə qədəm qoymuşdur. Xüsusilə də, Cənubi Qafqazın əsas regional güc mərkəzinə çevrilən Azərbaycanın qəti və prinsiplial mövqeyi nəticəsində bu coğrafi məkanda sabitlik və barışa doğru mühüm addımlar atılır. Əsrlərlə davam edən münaqişələrdən sonra inanırıq ki, Cənubi Qafqaz dayanıqlı sabitliyə və uzunmüddətli əməkdaşlığa söykənən çiçəklənən diyara çevriləcəkdir.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, region, geosiyasi, mövqeyi.

Ədəbiyyat

1. Adıgözəlov K. Cənubi Qafqaz: Yeni geosiyasi konfigurasiya və Azərbaycanın liderliyi. Xalq qəzeti, 14 mart 2021-ci il.
2. Adıgözəlov K. Cənubi Qafqaz: yeni geosiyasi konfigurasiya və Azərbaycanın liderliyi. https://yeniazerbaycan.com/SonXeber_e80457_az.html. 13.03.2021.
3. Azərbaycanın qətiyyətli mövqeyini, milli maraqlarını özündə əks etdirən siyasət uğurla davam etdirilir. <http://neftchala-ih.gov.az/az/news/450.html> 10 iyun. 2020.04.06.
4. Nəsənov Ə. Müstəqilliyimizin memarı. Kaspi qəzeti, 7 may 2015-ci il.
5. Həsənov Ə. Azərbaycan Respublikasının müasir dünyadakı vəziyyəti və geosiyasi mövqeyi. Xalq qəzeti. 2015. 9 may.- S.2-3.
6. Mirzəyev Ə. Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi konfigurasiya və Azərbaycanın regionda təsir gücü. <https://tehsil.biz/news/az/6562/Cnubi-Qafqazda-yeni-geosiyasi-konfigurasiya-v-Azrbaycann-regionda-tsir-gc2.03.2021>.

NEW GEOSICAL REALITIES IN THE SOUTH CAUCASUS AND LEADERSHIP OF AZERBAIJAN

In modern times, important changes are taking place in the geopolitical direction. These processes are reflected at both the global and regional levels. The new realities also suggest the identification and identification of regional states, which influence geopolitics, as the main task. From this point of view, the South Caucasus is also considered one of the centers of geopolitical interests. Especially, as a result of the decisive and principled position of Azerbaijan, which has become the main regional power center in the South Caucasus, important steps are being taken towards stability and peace in this geographical area. Thus, in the article, an attempt was made to objectively study all these issues based on the materials included in the periodical, according to the nature of the topic.

GEOECONOMIC AND GEOPOLITICAL INTERESTS OF SOUTH CAUCASUS COUNTRIES AND OPPORTUNITIES FOR INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION

Temur Shengelia, Khatuna Berishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Abstract. Russia's military aggression against sovereign Ukraine and a full-scale war on the European continent after 77 years have significantly changed the security architecture on the continent and questioned the European stability model. Europe turned out to be completely unprepared against the largest country on the continent, in the face of Russian military aggression. Thus, the only real guarantor of European security remains the North Atlantic Alliance.

In parallel with the ongoing war in Ukraine, the price of energy trains is consistently increasing in Europe. Russia's blocking of ships loaded with Ukrainian wheat in the Black Sea threatens the world's food security and is one of the causes of the humanitarian crisis. Europe is facing new challenges, it has become necessary to maintain the unprecedented unity caused by the war and to overcome the difficulties that have arisen.

The EU's response to Russia's aggression was quite straightforward and unambiguous from the beginning. Currently, another package of sanctions against Russia is being considered, which involves imposing an upper limit on the fees of Russian energy carriers, thus significantly reducing the dependence of European countries on Russian gas, and increasing the country's economic losses.

Along with the war in Ukraine, Russia's geo-economic policy in the South Caucasus countries is unclear. On the one hand, he tries to play the role of a peacemaker in this region, on the other hand, he contributes to their economic and political destabilization, which is manifested in the encouragement of local conflicts and the seizure of territories.

At the beginning of the 21st century, the political and economic processes taking place in the countries of the South Caucasus are characterized by special activity. The South Caucasus is the most important region due to its geopolitical location. It is located between the Caspian Sea and the Black Sea and includes the territories of Georgia, Azerbaijan and Armenia.

After Russia's military intervention in Ukraine, the E. year Granting EU candidate status to the associated trio (Georgia, Ukraine, Moldova) has led to Russia's activation in the South Caucasus. Today it is already clear that the concept of the Eastern Partnership requires reorganization and the differences of the associated trio will become even more visible in the future.

Starting from the 90s of the 20th century, Georgia was the most distinctly pro-Western country in the South Caucasus. Getting as close as possible to the European and Euro-Atlantic structures and eventually joining both organizations is the only choice and desire of not only the government, but also the Georgian people. From the mentioned point of view, Georgia has always had a special place within the "Associated Trio", since until February 24, 2022 (Russia's military attack on Ukraine), the absolute majority of the population of Georgia (83-85% in the case of the EU and 73-76% in the case of NATO) supports joining the European Union and NATO. Georgia has always openly stated its support for pro-Western values and values, was the initiator and participant of the new regional formats that contribute to Europe's energy diversification and contributed to the improvement of Europe's energy security. All the most important gas and oil pipelines from the Caspian Sea to Europe pass through Georgia (South Caucasus gas pipeline; Baku-Tbilisi-Ceyhan; Baku-Sufsa and others). Even today, Georgia is ready to become the main stronghold of the West in the South Caucasus, in order to finally free itself from the status of the former Soviet Union country and take a worthy place in the Western civilization.

The increased attention of the European Union to the South Caucasus opens up important opportunities for Georgia, which, unfortunately, is the least prepared for the changes that have begun in Europe. Over the last few years, Georgia has consistently lost its status as an advanced country and after 2012, as a result of the non-provocation policy of Russia chosen

The increased interest of the European Union in the South Caucasus states is explained by the enlargement policy, which currently also includes the countries of the Black Sea region. The members of the European Union consider the South Caucasus not only as a strategically important energy market, but also as a geographically, economically favorable transport route, as well as a kind of springboard that provides direct access to the resources of the Caspian Sea, Iran, Central Asia and China. Therefore, in the context of stability and security in Europe, the importance of Transcaucasia is increasing.

The accession of the South Caucasus states to the European neighborhood policy creates an opportunity to diversify the foreign policy. At the same time, the South Caucasus region lags significantly behind European standards both in terms of the level of democracy and civil society development, as well as in terms of economic development.

In the framework of the "European Neighborhood Policy" adopted in 2006, the three countries of the South Caucasus defined an action plan that touched on a number of areas, including the protection of human rights. The Wider Europe project adopted by the European Union describes the positive aspects of joining this union: the free movement of goods, capital, services and labor. At the same time, these programs make a basic demand to the countries of the South Caucasus: to respect the norms and standards of European institutions and order.

The European Union is interested in the legal formalization of Georgia's integration process. It is also clear that without the support of the European Union, the United States and NATO, Georgia cannot ensure rapid economic development and restoration of territorial integrity. In the future, the military-political influence of the European Union on Georgia will increase significantly and with its help, an option for the reintegration of the territories occupied by Russia will be found, which implies the regulation of relations with Russia with the participation of the

European Union and intensive involvement of the European Union in solving this problem. It is known that Georgia insists on changing the peace format in the occupied territories. First of all, we are talking about the forces of the European Gendarmerie Corps. However, the position of the EU in this matter is less active, which is explained by the lack of convincing arguments in the Western European community in favor of deploying military contingents of the EU countries in the occupied territories and the weak coordination of the EU's foreign and security policy. At the same time, the Russia-Ukraine war introduces significant adjustments to the European security architecture.

From a geo-economic point of view, Georgia plays an important role in trade and communications between Central Asia and Europe. Diversification of energy supply amid the current war in Europe is one of the main goals of the European Union, and Georgia, due to its geographical location, can help achieve this goal. Most of the transit routes passing through the country can provide Europe with direct access to the resources of Central Asia and the Caspian Sea. Based on this goal, Georgia becomes a transit country, thereby independently from Russia it solves its energy problems and receives additional profits. The European Union is one of Georgia's main trade partners and a source of investment capital. After gaining independence, the TACIS program contributed to the country's transition to a market economy, and Georgia's accession to the WTO can be considered positive. On June 27, 2014, the Association Agreement between Georgia and the European Union was signed in Brussels. The last one is the action plan for Georgia's rapprochement with the European Union, which covers almost all areas of the country's political, social and economic life. Within this agreement, a component of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) was defined. According to the regulation adopted on March 8, 2017, Georgia was added to the list of countries with visa-free access to the European Union. It is obvious that the European Union's interest in Georgia as a transit country and investment space is growing.

The European Union remains the most important humanitarian donor for Georgia. However, the high level of elite corruption and the weakness of the legal framework limit the positive impact of EU aid on Georgian society. EU rehabilitation programs in the occupied territories aim not only to restore infrastructure, but also to restore trust between people. Russia, which cannot compete with the EU in the humanitarian and financial spheres, tries to maintain military-political pressure on the South Caucasus region, thus failing to respond to the humanitarian and socio-economic traditions of this region.

The Georgia-EU relationship is a form of dependence on the foreign model, both in the field of politics and economy. Strengthening its penetration in Georgia, the EU is trying to strengthen its mission in the South Caucasus. The political and economic interests of the European Union and Georgia lead to the inclusion of Tbilisi in the orbit of the European Union, which strengthens the country's economic and political attitude, which fully corresponds to the geopolitical interests of Georgia. In addition, the economic interaction of the parties with different potential also contributes to the consistent development of the country's weak economy. In this process, Russia's position is weak and meaningless and its aggressive policy does not correspond to Georgia's geopolitical and geo-economic interests. Therefore, Russia should reconsider the imperialist policy of the 19th century as a negative form of relations with the civilized world.

The European Union is significantly interested in economic cooperation with Azerbaijan, which is a supplier of energy resources and an important transit country. Against the backdrop of the Russia-Ukraine war, the European Union is actively looking for alternative sources of Russian oil and gas and it considers Azerbaijan as one of these partners. The visit of the President of the

European Union Commission to Baku and the signing of a memorandum of understanding with the President of Azerbaijan served to increase the volume of natural gas supply from Azerbaijan. According to this agreement, Azerbaijan undertook to increase the supply of natural gas from the Caspian Sea to Europe from the current 8 to 20 billion cubic meters until 2027, which will be 12 percent of the total consumption. It is true that Europe, along with other oil-producing countries such as the United States of America, Norway, Qatar, Senegal, Algeria, Angola and Congo, is actively continuing negotiations on the purchase of natural gas, but it is clear that the negotiations with Azerbaijan are particularly important for Europe to present the growing importance of the South Caucasus region more clearly.

The recent increase in the EU's attention towards Azerbaijan is also related to the changed balance of power in the region and the new geo-political reality. Azerbaijan not only regained the territories lost in the early 1990s and Nagorno-Karabakh itself, but also, with the support of Turkey, established itself as a military force to be reckoned with in the region. Through the initiation of new economic and energy projects, all the countries of the region, including Armenia, will have new geo-economic opportunities. This significantly changes the attitude of the European Union towards the region, which since the 90s was only minimally involved in the settlement of the Nagorno-Karabakh problem and was not particularly enthusiastic about this issue. After the sudden military victory of Azerbaijan in 2020 and a drastic change in the existing reality, the EU was forced to devote more attention (and resources) to the Nagorno-Karabakh conflict and show more interest in the rapidly changing processes in the region.

In the case of reaching a compromise result acceptable to all in the South Caucasus, the influence of the European Union on the South Caucasus will increase, which will make corrections to Russia's current policy in the region.

Despite the existing problems related to the protection of human rights and the freedom of the press, as a result of the restoration of the country's territorial integrity, taking into account the sharply increased support of the President of Azerbaijan, Europe is well aware that Azerbaijan is a unique case among the member countries of the Eastern Partnership initiative and it will be necessary to define a new format of cooperation with it in the future.

Russia's unmotivated aggression against Ukraine in February 2022 and the feeling of its inevitable defeat deepens the vacuum of Russian influence in the South Caucasus, which Turkey is actively trying to fill, including by providing security guarantees to Azerbaijan. This is well understood in Europe as well, where the energy crisis is intensifying day by day and the existence of alternative energy routes is gaining vital importance. At the same time, in order to integrate into the European Union, Azerbaijan needs to pursue a policy that will bring the country's society and political system closer to European standards. In the framework of the European Neighborhood Policy, Europe-Azerbaijan cooperation, in addition to political dialogue, also includes economic, social, internal and legal issues. The action plan of the European Union and Azerbaijan is built on common values and principles of democracy, protection of human rights, market economy and solutions to problems caused by terrorism, protection of international law. The priorities of Azerbaijan's action plan are political and institutional reforms aimed at ensuring the rule of law, effective governance and sustainable development, the plan also envisages regular dialogue, including the gradual opening of the European market in the field of socio-economic development and trade. The European Union is becoming an important source of promising regional projects and investments for this country. The European Union pays special attention to bilateral relations in the field of transportation of energy resources from the Caspian Sea region to Europe. It is also clear that whoever controls energy resources and their delivery routes shapes geopolitics.

The European direction is one of the most important in Armenia's foreign policy. After the political failure in Karabakh, Armenia is increasingly trying to overcome its isolation from Europe. The partnership program within the framework of the European Neighborhood Policy, which provides for the transition from cooperation to integration with the European Union, is important for Armenia. The European Union has a strategic interest in the successful implementation of the transition to democracy and market economy in Armenia. Armenia is taking certain steps to increase the level of military-political cooperation with European countries. In addition, in order to achieve the goal of integration into European structures, Armenia strives for closer institutional compatibility with the European Union. The European Neighborhood Policy is important for Armenia not only from the point of view of economic and military security interests, but also conceptually, as it involves the use of integration processes for stable regional development and establishment of an atmosphere of mutual trust in the South Caucasus. According to Armenia's action plan, it is proposed to establish intensive political, economic and cultural relations with the European Union. The implementation process of the action plan envisages Armenia's entry into the EU market and participation in EU programs. This will contribute to reforms in Armenia in order to consolidate the elements of the rule of law and market economy and stabilize the situation in the state.

The Government of Armenia, in cooperation with the European Union, focuses on issues such as the fight against corruption, reduction of poverty and social inequality, stable economic growth and international trade. It is expected that as a result of fulfilling the necessary requirements, Armenia's social, political and economic systems will be closer to European standards. This will lead to intensive political dialogue, increased trade, social and public relations and mutual security conditions. It can be assumed that Armenia will increase its efforts to at least formally comply with the political standards of the European Union.

After the accession of two new states of the Black Sea region - Romania and Bulgaria, and the start of negotiations with Turkey, the South Caucasus is no longer an abstract and distant region for the European Union.

Due to its own geopolitical interests, the EU is also fighting for the rapid normalization of Armenian-Turkish relations. If the European mediators succeed in normalizing Armenian-Turkish and Armenian-Azerbaijani relations, the prospect of the three South Caucasus states entering the enlarged Europe may become a reality.

It should be noted that all major economic projects in the South Caucasus are implemented bypassing Armenia. Accordingly, Armenia is taking steps to get closer to the European Union, so as not to be isolated, the main obstacle for the European Union is the strategic partnership between Armenia and Russia.

Thus, the cooperation process of the countries of the South Caucasus within the framework of the European neighborhood policy implies political and economic reforms, cooperation in the field of rule of law and protection of human rights. The partnership program envisages reforms in the fields of politics, economy, justice, market relations, production, energy and transport.

Conclusion. The European Union considers Russia and the countries of the South Caucasus as different directions of its foreign policy. In particular, the European Union is looking for new participants of the European Neighborhood Policy in the South Caucasus. There is a fundamental difference between European and Russian geopolitics and geoeconomics in the attempt to democratize the countries that Russia considers its spheres of influence. For the European Union, which implements the long-term programs TACIS, TRACECA, INOGATE, one of the main goals is to raise the level of democratization in the Caucasus and the economic development of the

region. Within this strategic goal, economic, energy and transport independence of the region is considered as one of the main tasks. The EU is trying to secure direct access to Caspian oil in the region. Russia, unlike the European Union, does not offer the South Caucasus to participate in global geopolitical projects, which should be considered a source of stability and prosperity of these countries. It should be taken into account that the different strategic interests of the leading global players - Russia and the European Union - on the one hand, create conditions for accelerated economic and political development of the countries of the South Caucasus, and on the other hand, the already wide conflict potential of the region increases. Therefore, Russia and the EU should be more interested not in geopolitical rivalry, but in the coordination and coherence of their policies in the Caucasus region.

The European Union considers Russia and the countries of the South Caucasus as different directions of its foreign policy. In particular, the European Union is looking for new participants of the European Neighborhood Policy in the South Caucasus. While trying to democratize the countries that Russia considers its spheres of influence, with European consistency.

Thus, against the backdrop of the current war in Europe, Russia should adequately assess the new geo-economic and geo-political reality of the South Caucasus, minimize its negative impact, by pursuing a course of rapprochement with the states of the Caucasus region, by actively cooperating with the European Union in the context of regional policy. The development of a clear and unambiguous foreign policy strategy will allow Russia to promote the economic and political development of this region in the countries of the South Caucasus, which will have a positive impact on the modern, civilized perception of Russia's neighborhood policy.

Keywords: South Caucasus, European Union, geopolitics, geoeconomics, changes.

References

1. Aliyeva Aytan, (2022), The European Union Policy in the South Caucasus, 20 August https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4192555
2. Borell Josep, (2021), We need more EU engagement in the South Caucasus, EEAS, blog, 2 July, https://www.eeas.europa.eu/eeas/why-we-need-more-eu-engagement-south-caucasus_en
3. Krysovaty Andriy, Shengelia Temur (2021). Visegrad Group: A form of establishment and development of European integration. Publishing House Universal, Tbilisi.
4. Muradov Murad (2022), A new chapter in EU Azerbaijani relations against the backdrop of the Russian invasion of Ukraine, New Eastern Europe, 29 July, <https://neweasterneurope.eu/2022/07/29/a-new-chapter-in-eu-azerbaijani-relations-against-the-backdrop-of-the-russian-invasion-of-ukraine/>
5. Shengelia Temur, Berishvili Khatuna (2014). Evaluation of the global position of Georgia and its role in the development of business. Georgian International Journal of Science, Technology and Medicine 6(1), 49.
6. Shengelia Temur (2017). The role of state regulation of investment in the Georgia business development. International business in the world economic system.
7. Shengelia, Teimuraz, Kozak, Yury, Kirkitadze, Zurab (2020). FDI motivation effects on Host countries. World economy and international economic relations. Vol. 3, pp.15-20.
8. Kozak Yury, Shengelia Temur, Gribincea Aleksandru (2020). The current state of the world economy, international economic relations and the paradigm of global issues. World economy and international economic relations 3, 5-11.

9. Shengelia Temur, Berishvili Khatuna, Jganjgava Kristina (2022) Improving the Methodology of Measuring Social Capital in International Companies. Sciences of Europe. Global Science Center LP. Issue 97. pp. 15-18.
10. Shengelia Temur, Gelashvili Madona (2020) Export potential of Georgia. World economy and international economic relations 3, 29-33.
11. EEAS (2022). EU monitoring capacity to Armenia, European Union External Service, 20 October, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-monitoring-capacity-armenia_en
12. Zolyan Mikael (2022). How the West managed to Sideline Russia in Mediating the Nagorno-Karabakh Conflict, Carnegie, 9 November, <https://carnegieendowment.org/politika/88347>

REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK KOMPLEKSİ NƏZƏRİYYƏSİ KONTEKSTİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA AZƏRBAYCANIN LİDERLİYİ

Müseyyib Şirəliyev

Ankara Hacı Bayram Vəli Universiteti, Ankara, Türkiyə

shiraliyev.museyib@hbv.edu.tr

Azərbaycan strateji mövqeyi, enerji resursları və regional təhlükəsizlik siyasəti ilə Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik dinamikasında mərkəzi aktordur. Ermənistanla Qarabağ məsələsi ətrafında olan münaqişə Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bu münaqişə regional və hətta global güclərin diqqətini cəlb edərək regional təhlükəsizlik kompleksi çərçivəsində qarşılıqlı əlaqələri dərinləşdirmişdir.

Regional Təhlükəsizlik Kompleksi Nəzəriyyəsi (RTKN) Barri Buzan və Ole Vever tərəfindən hazırlanmış və regional dinamika vasitəsilə beynəlxalq münasibətlər sahəsində təhlükəsizlik məsələlərinin coğrafi və siyasi yaxınlıq əsasında necə qurulduğunu izah edən bir çərçivədir. Bu nəzəriyyəyə görə, coğrafi yaxınlıq səbəbi ilə dövlətlər arasında təhlükəsizlik əlaqələri regional səviyyədə daha sıx hala gəlir. Regional təhlükəsizlik kompleksləri bir-biri ilə təhlükəsizlik əlaqələri olan və təhlükəsizlik dinamikasının qarşılıqlı surətdə bir-birini formalaşdırdığı dövlətlər qruplarıdır [1]. Bu kontekstdə Cənubi Qafqaz regional təhlükəsizlik kompleksi daxilində Azərbaycanın liderliyi mühüm rol oynayır.

Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı liderliyini RKTN kontekstində aşağıdakı elementlər vasitəsilə qiymətləndirmək olar:

1. Strateji mövqeyi (dəhlizlər) və Enerji siyasəti: Azərbaycan zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olduğu və bu enerji resurslarını Qərb bazarlarına daşıyan mühüm boru kəmərlərinin üzərində yerləşdiyi üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. Enerji təhlükəsizliyi xüsusilə Avropa üçün həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu vəziyyət Azərbaycanı regional və beynəlxalq aləmdə vacib aktora çevirərək Qərbin enerji diplomatiyasında ölkəmizin söz sahibi olmasına gətirib çıxarır [2].

2. Qarabağ məsələsi: Bu münaqişə, Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən amil olmuşdur. Azərbaycanın bu problemlə bağlı siyasəti və hərbi əməliyyatları regional təhlükəsizlik dinamikasına birbaşa təsir göstərir. 2020-ci ildə Azərbaycanın BMT Nizamnaməsindən irəli gələn legitim özünümüdafiə hüququndan istifadə edərək Vətən müharibəsində Ermənistanı döyüş meydanında məğlubiyyətə uğratması və 2023-cü il sentyabrın 19-20-də keçirilmiş antiterror əməliyyatı nəticəsində Qarabağdakı qanunsuz separatçı rejimin mövcudluğuna son qoyulması və beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərimiz üzərində

suverenliyimizin tam bərpa edilməsi regional güc balansını və təhlükəsizliklə bağlı təsəvvürləri dəyişmişdir. Azərbaycanın hərbi və diplomatik tədbirləri onun regional liderliyə iddiasını gücləndirən mühüm elementlərdir [3].

3. Regional və Qlobal Alyanslar: Azərbaycan Türkiyə və Rusiya ilə sıx əlaqələr quraraq, Qərb ölkələri ilə strateji tərəfdaşlıq imkanlarını gücləndirərək xarici siyasətini şaxələndirir. Bu çətinləşən xarici siyasət regional təhlükəsizlik kompleksində Azərbaycanın mövqeyini möhkəmləndirir, eyni zamanda Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik strukturunun formalaşmasında ona daha geniş manevr imkanları verir.

4. Milli təhlükəsizlik və Müdafiə qabiliyyəti: Azərbaycan son illərdə hərbi potensialını və müdafiə xərclərini artıraraq regional hərbi güc kimi öz nüfuzunu yüksəldib. Bu inkişaf xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi kontekstində regional təhlükəsizlik balanslarına təsir edən faktor olmuşdur.

RKTN kontekstində Azərbaycanın liderliyi həm regional təhlükəsizlik problemlərini idarə etmə qabiliyyəti, həm də regional və beynəlxalq aktorlarla əlaqələr baxımından qiymətləndirilə bilər. Azərbaycan bu üsullərdən istifadə edərək effektiv aktor olaraq qalmaq üçün regional təhlükəsizlik siyasətini təkmilləşdirə və öz təhlükəsizlik maraqlarını qorumaq üçün strateji müttəfiqlərlə əməkdaşlığı təşviq edə bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, Regional Təhlükəsizlik Kompleksi Nəzəriyyəsi, əməkdaşlıq.

Ədəbiyyat

1. Buzan, B., Wæver, O. (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.
2. Shiraliyev, M. (2023). Security Factor in the South Caucasian Policy of the United States in the South Caucasus under Obama and Trump. *Kafkasya Çalışmaları*, 8(14), 1-24.
3. Shiraliyev, M. (2023). The European Union's Conflict Resolution Policy in the South Caucasus. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan Özel Sayısı), 83-98.

AZERBAIJAN'S LEADERSHIP IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY COMPLEX THEORY

Azerbaijan plays a significant leadership role in South Caucasus within the framework of the Regional Security Complex Theory. Its strategic location, energy resources, regional relations, military capability and the Karabakh issue shape the security dynamics of the region. Azerbaijan's leadership entails responsibilities such as promoting regional stability, fostering economic cooperation and enhancing regional security. This leadership role is crucial for the stability and prosperity of the South Caucasus.

CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNUN TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ İNFORMASIYA AMİLİ

Elvin Talışinski¹, Babək Məhərrəmov²

¹Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

²Bartın Universiteti, Bartın, Türkiyə

Elvin.Talishinsky@au.edu.az maherremovbabek@gmail.com

Cənubi Qafqaz qərbdən Qara Dəniz, şərqdən isə Xəzər dənizi ilə həmsərhəddir. Dünyada məşhur Qafqaz sıradağlarıyla əhatə olunmuşdur. Region, önəmli geosiyasi bir mövqeydə olduğu üçün tarixən müxtəlif münaqişələrin mərkəzinə çevrilmişdir [1, s.27-32].

Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin əsas problemlərindən biri həll olunmamış münaqişələrin, xüsusilə də Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mövcudluğudur. İnformasiya müharibəsi və təbliğat hər iki tərəfin də beynəlxalq dəstək qazanmaq və hərbi hərəkətlərə haqq qazandırmaq üçün istifadə etdiyi mühüm alətlər olmuşdur. Yanlış məlumat, dezinformasiya və təbliğat gərginliyi artırmış, münaqişələrin həlli səylərinə mane olmuş və cəmiyyətlər arasında düşmənçiliyi davam etdirmişdir. Bundan əlavə, saxta xəbərlərin yayılması regionda qeyri-sabitliyə və ciddi təhlükələrə rəvac verir. Texnologiyada sürətli irəliləyişlər və sosial mediadan geniş istifadə dezinformasiyanın yayılmasını asanlaşdırıb və zorakılığı alovlandırır, etnik gərginliyi artırır və qərəzsiz məlumat verən qurumlara qarşı insanlardakı inamı sarsıdır. Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün qanunvericilik bazaları, media savadlılığı təşəbbüsləri və beynəlxalq əməkdaşlıq daxil olmaqla hərtərəfli yanaşma qəbul edilməlidir. Əks təqdirdə televizya və sosial media vasitəsi ilə yayılan dezinformasiyalar cəmiyyətdə ciddi problemlərə gətirib çıxara bilər.

27 Sentyabr 2020-ci ildə başlayan və 44 gün davam edən İkinci Qarabağ Müharibəsində Azərbaycana qarşı Ermənistan tərəfindən ciddi dezinformasiya axını başlamışdır. Ermənistan tərəfi yalan xəbərlərlə və fərqli propaqanda¹ [4, s.17] metotlarından istifadə edərək manipulyasiya etməyə çalışmışdır. Yayılan dezinformasiyaların və istifadə edilən propaqandaların qarşısını almaq məqsədi ilə Azərbaycan tərəfi də qarşı hücumla başlamışdır. Bu ərəfədə hər iki tərəfdə propaqanda metotlarından istifadə etsədə, burada mühüm olan tərəflərin hansı propaqanda metotlarına müraciət etdikləridir. Bu minvalda, Ermənistan tərəfi həm müharibədən əvvəl, həm də müharibə ərəfəsində qara propaqanda² [5, s.38] aktiv şəkildə istifadə etmişdir. Bunun nəticəsində Ermənistan, həm öz əhalisini, həm də Azərbaycan xalqını manipulyasiya etməyə çalışmışdır.

İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistan Azərbaycanda yaşayan etnik qrupların döyüşmək istəməməsi ilə bağlı təbliğat apararaq onların ordunu tərk etdiyi barədə dezinformasiya yaymışdır. Ermənilər bütün sosial platformalarda Azərbaycanda yaşayan talış və ləzgilərin ordunu tərk etmək istədiklərini, Ermənistanla döyüşmək istəmədiklərini geniş şəkildə yaydılar [3]. Lakin Azərbaycan tərəfi dərhal vəziyyətə müdaxilə edərək, bu məlumatın dezinformasiya olduğunu bəyan etmiş və bu məlumatların qarşısını almağa çalışmışdır. Ermənistan istifadə etdiyi propaqanda metotları vasitəsi ilə bu kimi çox saylı yalan xəbərlər yaymış və hər iki tərəfdə ictimai rəyi öz maraqlarına çərpivəsində formalaşdırmağa çalışmışdır. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı

¹ Jean M. Domenachın nəzəriyyəsinə görə, propaqanda insanların sosial sferadakı baxış və davranışlarına təsir göstərmək, onları müəyyən baxış və davranış tərzinə sövq etmək cəhdidir (Domenach, J.M. 2003: 17).

² Nevzad Tarhana görə qara propaqanda, “Bu, faktları dəyişdirmək, inancları sarsıtmaq və ictimai rəyi çəşdırmaq məqsədi daşıyır. Onun mənbəyi başa düşüləndə heç bir təsiri olmur və əks nəticə verir. Bu, düşmənçilik hisslərinin artmasına səbəb olur” (Tarhan, N. 1996: 38).

boz³ [5, s.37] və qara propaqanda metotlarından istifadə edərək həm öz xalqını, həm də qarşı tərəfi manipulyasiya etməyə çalışan Ermənistan məqsədinə nail ola bilməmişdir. 2020-ci il noyabrın 10-da müharibəni rəsmən uduzduqdan sonra Ermənistan xalqı baş nazir Nikol Paşinyanı sərt şəkildə tənqid etməyə başlamış və ondan istefa verməsini tələb etmişdir. Ermənilər hətta Paşinyanı satqın kimi qələmə vermişdir.

Ermənistan tərəfi Birinci Qarabağ Müharibəsindən başlayaraq, İkinci Qarabağ Müharibəsinə qədər boz və qara propaqandadan aktiv bir şəkildə istifadə etmişdir. Ermənilər Birinci Qarabağ Müharibəsində qalib olmalarını informasiya savaşında ciddi bir üstünlük olaraq qələmə vermiş və həm öz xalqını, həm də Azərbaycan xalqını propaqandalarla, dezinformasiyalarla manipulyasiya etməyə çalışmışdır. Ancaq Azərbaycan tərəfi cəld hərəkət edərək dezinformasiyaların qarşısını almış və düzgün məlumatları hər iki tərəfin xalqına və digər dünya dövlətlərinə çatdırmışdır. İkinci Qarabağ Müharibəsi ərəfəsində Azərbaycanın üstünlük əldə etməsi və yayılan dezinformasiyaların operativ olaraq qarşısını alması, Ermənistanda Paşinyan hakimiyyətinə qarşı ictimai rəy formalaşdırmışdır. 44 gün davam edən İkinci Qarabağ Müharibəsində Azərbaycanın qalib gəlməsində ordunun olduğu qədər, informasiya təhlükəsizliyinin təmini də böyük rol oynamışdır.

İkinci Dağlıq Qarabağ Müharibəsi müasir müharibənin inkişaf edən təbiətini və hərbi əməliyyatlarda informasiya təhlükəsizliyinin oynadığı mühüm rolu bir daha ortaya qoymaqladır. Münaqişələr getdikcə daha çox rəqəmsal texnologiyalar və informasiya müharibəsi taktikalarını əhatə etdikcə, həssas məlumatların və kritik infrastrukturun qorunmasının əhəmiyyəti həmişəkindən daha böyük və önəmli olmaqladır.

Nəticədə, İkinci Dağlıq Qarabağ Müharibəsi zamanı informasiya təhlükəsizliyi yalnız məlumatların və təbliğatın idarə edilməsi, mühüm infrastrukturun qorunması və kibertəhlükələrdən müdafiə kimi müxtəlif aspektləri əhatə edir. Həm Ermənistan, həm də Azərbaycan müasir münaqişələrdə informasiya müharibəsinin vacibliyini nümayiş etdirərək ictimai rəyi formalaşdırmaq üçün strategiyalardan istifadə ediblər. Ancaq burada bir amilə diqqət edilməlidir ki, o da tərəflərin istifadə etdiyi strategiyaların etikliyidir. Müharibə ərəfəsində Azərbaycan ağ propaqanda metotlarından, Ermənistan isə boz və qara propaqanda metotlarından istifadə etmişdir. Bu da Azərbaycan tərəfinin informasiya savaşında hərbi etikaya uyğun davrandığını göstərməkdədir. Hər nə qədər Azərbaycan tərəfi hərbi etikaya uyğun davransa da, qarşı tərəfin qeyri etik strategiyalarından qorunmaq üçün informasiya təhlükəsizliyinə ciddi diqqət yetirməli və bu barədə özünü daha da inkişaf etdirməlidir. Gələcəkdə informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi səyləri müasir müharibənin çağırışlarına cavab vermək üçün həyati əhəmiyyət kəsb edəcək.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, informasiya təhlükəsizliyi, propaqanda, manipulyasiya, İkinci Qarabağ Müharibəsi.

Ədəbiyyat

1. Bekirova, B. (2023). Güney Kafkasya'nın Tarihi ve Jeopolitik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. Black Sea Journal of Public and Social Science, 6(1), 27-32. <https://doi.org/10.52704/bssocialscience.1208720>

³ Boz propaqandanın məqsədi qüsur, natamam və qeyri-müəyyən bir şeyi tam və kifayət qədər təqdim etmək ola bilər. Yaxud, məqsəd tam, adekvat və aydın olan bir şeyi şübhəli göstərməklə kölgə salmaq və dəyərsizləşdirməkdir. Bu üsuldə hər cür ziddiyyətlərdən məharətlə istifadə olunur. Heç bir ziddiyyət olmasa belə, varmış kimi rəftar edilir. Beləliklə, zehinlərdə arzu olunan sual işarəsi yaranır (Tarhan, N. 1996: 37).

2. <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>.
3. https://musavat.com/news/ermenilerin-iflasi-ugrayan-texribati-talis-zonasinin-ziyalilarindan-ve-lezgi-deputatdan-sert-reaksiya_750593.html.
4. J. Marie Domenach, Politika ve Propaganda. İstanbul: Varlık Yayınları., 2003.
5. Nevzad Tarhan, Psikolojik Savaş. İstanbul: Timaş Yayınları., 1996.

THE INFORMATION FACTOR IN THE SECURITY OF THE SOUTH CAUCASUS REGION

The South Caucasus region, which includes countries such as Azerbaijan, Armenia, and Georgia, has historically been characterized by geopolitical complexities and security problems. Located at the crossroads of Europe and Asia, this region is of significant strategic importance due to its energy reserves, transportation routes, and unresolved conflicts. In recent years, external powers with vested interests in the South Caucasus region have actively utilized information strategies to secure their own interests. The interests of Russia, Turkey, Iran, and Western states in the region often lead to the exploitation of different manipulation and propaganda methods to gain advantages. Nevertheless, the states existing in the region frequently resort to manipulation and propaganda methods to protect their own interests. The best example of this is the information warfare between Azerbaijan and Armenia during the Second Nagorno-Karabakh War. This thesis examines information security in the South Caucasus region through the lens of the Second Nagorno-Karabakh War. The research provides general information about the information war between Azerbaijan and Armenia during the Second Nagorno-Karabakh War and the different propaganda methods used by both sides.

СОБЫТИЯ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVIII В. В СВЕДЕНИЯХ ТУРЕЦКОГО АВТОРА БЕДРЕДДИНЗАДЕ АЛИ-БЕЯ

Захид Халаев

Институт Истории, Археологии И Этнографии
Дагестанского федерального исследовательского
центра РАН, Махачкала, Россия
za120778@mail.ru

Аннотация. В статье описываются события на Южном Кавказе в первой трети XVIII в. в описаниях Бедреддинзаде Али-бея. Его сочинение «Каиме» – это сведения о Персидском государстве, подготовленные по поручению Высшего совета Османской империи. Благодаря сведениям Бедреддинзаде Али-бея и множеству других источников мы имеем возможность анализировать и раскрывать сущности событий на Южном Кавказе в первой трети XVIII века.

В турецкой литературе не мало работ, посвящённых истории Южного Кавказа. В среди этих работ важное место занимает сочинение Бедреддинзаде Али-бея-чиновника высокого ранга административной единицы Зарушад Карской провинции Османской империи. Бедреддинзаде Али-бей по поручению Высшего совета Османской империи на протяжении многих лет находился в Сефевидском государстве, собирал важные сведения

об этой стране. Благодаря его сведениям мы имеем возможность обозначить важные исторические события в XVIII в. на Южном Кавказе которые характеризуется народными восстаниями, набегами, междоусобными войнами в условиях борьбы трёх держав – Османской империи, шахской Персии и Российского государства. Эти события получили широкое освещение в сочинении «Каиме» Бедреддинзаде Али-бея. «Каиме», в переводе с турецкого языка «повествование», было написано по заданию османского правительства. Все его сведения даны в сочинении «Каиме». Рукопись сочинения хранится в фонде турецких рукописей библиотеки Стамбульского университета, она была переведена Г.М. Мамедовым [1].

Автор «Каиме» описывая события с социально-экономической обстановкой в Персидском государстве, отмечает, что в то время, когда шах был беспомощен, горцы из разных деревень западной части Аджемской страны не раз совершали походы на Тифлис и Гянджу. Они сжигали дома местных жителей, уводили их имущество и детей [2]. Бедреддинзаде Али-бей обстоятельно характеризует отношения между закавказскими правителями. В частности, отмечает, что грузинский царь Вахтанг поняв, что долго им не устоять перед горцами, обсудили этот вопрос и попросили пощады. Горцы пощадили их, и вплоть до 1722 г. между ними воцарились спокойствие, безопасность. Каждый год грузины приглашали к себе их владетелей, оказывали им почести, «дарили ткани и товары, драгоценные изделия, много красивых одежд» [2]. Офицер царской армии А.А. Неверовский по этому поводу писал: «Пользуясь удобным выходом на плодородные равнины через землю своих единоплеменников, джарцев, горцы производили набеги и вселили к себе такой страх и уважение, что соседи вынуждены были их нанимать для защиты границ от покушений их же соотечественников, а грузины, прославившиеся стрелками и отважными воинами, не устояли перед их силой» [3, с.32-36]. Эти же события автор «Джар салнамеси» описывает кратко, в общих чертах, хотя и подтверждая слова Бедреддинзаде Али-бея. В частности, он отмечает: «Вахтанг VI, услышав о походе русских войск, возрадовался, что настал час спасения христиан» [4, с.12].

Автор «Джар салнамеси» более подробно останавливается на событиях, а точнее – антииранских восстаниях, начала XVIII в. в Закавказье. Он считает, что восстание широко развернулось после похода кахетинского царя: «Царь Кахетии Давид (он же Имам Кулихан) совершал рейд против Джара и Талы и был перебит с помощью Бога. После неудачного похода Имама Кули-хана джаро-белоканцы подняли восстание, к которому примкнули жители соседних Шеки, Ширвана и даже самой Гянджи» [4, с.13-14].

Бедреддинзаде Али-бей также подробно освещает политические планы Российского государства в отношении к Северо-Восточного Кавказа и провинций Закавказья. В этом плане первое, что привлекает в описаниях Персидского похода Петра I в 1722 г. Он отмечает, что он прибыл в крепость Хешдархан, оттуда к порту Демиркапу (Дарубанд) [2].

Он рассказывает и о взаимоотношениях закавказских христианских правителей с Петром I. Говоря о продвижении Петра I в сторону Дербента, автор «Каиме», пишет, что ему (Петру I), пришлось преодолеть сопротивление султана Махмуда и уцмья Каракайтага Ахмад хана, которые противостояли этому походу. Далее он отмечает, что Тарковский шамхал Адиль Гирей отправился к берегу Хазарского моря для встречи и вступления в сражение с русскими войсками. Однако общеизвестно, и об этом писалось не раз, что Адиль Гирей в период похода Петра I был с ним в союзе и дружбе. Примечательно, А.А. Неверовский, описывая встречу Петра I с шамхалом Тарковским, отмечает: «Потомок Сухрай-Мирзы. Подтвердил свою покорность России. Он прислал подводы (арбы) для

поднятия тяжестей, скота для продовольствия войск и три персидских лошади, из коих одна была оседлана окованным в серебро седлом. Император не отверг услугу Адиль Гирея и подтвердил все его права и имущество» [3]. По мнению Бедреддинзаде Али-бея, у Петра I имеются некоторые претензии к землям Дагестана и Ширвану. Люди царя неоднократно имели дело с горцами, начинали войну, и даже отрубили руку дагестанскому бею, упомянутому Сурхай Мустафа бею.

Бедреддинзаде Али-бей также подробно освещает политические планы Российского государства в отношении к Северо-Восточного Кавказа и провинций Закавказья. В этом плане первое, что привлекает в описаниях Персидского похода Петра I в 1722 г. Он отмечает, что он прибыл в крепость Хешдархан, оттуда к порту Демиркапу (Дарубанд) [2]. По мнению автора «Каиме», на пути к Дербенту Петру I пришлось преодолеть сопротивление султана Махмуда и уцмия Каракайтага Ахмад-хана. Последний, собрав до 16 тысяч человек, решился противостоять походу Петра Великого. Бедреддинзаде Али-бей разъясняет и причину Прикаспийского похода царя Он отмечает, что поводом к выступлению на западный берег Прикаспия послужили действия Казикумухского хана Сурхая и Хаджи Давуда и убийство русских купцов в Шемахе: «В 1132 г., в пятнадцатый день месяца Раджаб [1720 г], повстанцы зашли в город Шемаху и арестовали правителя области Гусейн-хана, убили его родственников, ограбили постоялые дворы, караван-сарай, базары, дома, дворцы, имущество торговцев» [2]. Привлекает внимание и описание Бедреддинзаде Али-беем местностей Закавказья и расстояния между ними. Он подчёркивает, что, «если не будет каких-либо препятствий, из Хашдархана [Астрахань] до Ширвана, на судне можно будет прибыть за тринадцать дней, отсюда до города Шемахи-за тридцать часов, а из Шемахи в Гянджу - минуя шесть мерхеле⁴, а из Гянджи в Тифлис-минуя пять мензил⁵. А из крепости Терек в Черкесию прибывают за одиннадцать дней» [2].

В «Каиме» наиболее ценными являются сведения о политической жизни в Джаре, Тала, Цахуре и Ширване, восстании горцев и взятии ими Шемахи. В этом плане сочинение представляет значительную ценность для общей характеристики политического состояния и социально-экономического развития населения Восточного Закавказья, Дагестана, Персии и других сопредельных мест.

Таким образом, анализируемый источник представляют интерес во многих отношениях: он написан автором-современником и является продуктом своей эпохи и как таковой не только дает информацию об исторических фактах, но и сам является историческим фактом. Оценивая сведения Бедреддинзаде Али-бея, отметим, что они содержат интересные сведения, которые при проведении историко-сравнительного анализа отчасти совпадают со сведениями грузинских и русскоязычных авторов.

Ключевые слова: Южный Кавказ, XVIII век, сведения, Бедреддинзаде Али-бей, Персия, Османская империя, события.

Литература

1. Каиме Бедреддинзаде Али-бея: в 2 ч. пер. Г.М. Мамедов Известия Академии наук Азербайджанской ССР. Сер.: История, философия и право. 1988. № 3.

⁴Имеются в виду земли, находящиеся между привальными пунктами.

⁵ Привальный пункт.

2. Бедреддинзаде Али бей «Каиме». Режим доступа: vostlit.info. www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/17001720/Bedreddin_zade_ali_bey/text2.phtml?id
3. Краткий исторический взгляд на северный и средний Дагестан до уничтожения влияния лезгинов на Закавказье. Отрывок из рукописи подполковника А. Неверовского. СПб., 1848. С. 33.
4. Молла Мəһəммəd əл-Чари. Чар Сəлнамəsi тəрчүмə, кириш, гејд, С.А. Сулејмнованындыр. Малла Мухаммад ал Джари. Джарская летопись перевод, введение, примечания С. Сулеймановой. Баку. 1997. На азерб. яз.

EVENTS IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE FIRST THIRD OF THE 18TH CENTURY ACCORDING TO THE TURKISH AUTHOR BEDREDDINZADE ALI-BEY

The article describes the events in the South Caucasus in the first third of the 18th century. in the descriptions of Bedreddinzade Ali Bey. Bedreddinzade Ali Bey was the highest-ranking official in the Zarushad administrative unit of the Ottoman Empire. His essay “Kaime” is information about the Persian state, prepared on behalf of the Supreme Council of the Ottoman Empire. Thanks to the information of Bedreddinzade Ali Bey and many other sources, we are able to analyze and reveal the essence of events in the South Caucasus in the first third of the 18th century.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

Gülzar Xəlqova

Şabran rayon Heydər Əliyev Mərkəzi, Şabran, Azərbaycan

Azərbaycanın müasir tarixində Heydər Əliyevin adı təkcə liderin adı deyil, həm də ölkənin transformasiya və inkişafında mühüm rol oynayan bir şəxsiyyətdir. Lakin Əliyevin təsiri təkcə siyasi sahədə deyil, həm də Azərbaycan sivilizasiyasının köklərinə qədər uzanır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqillik dövründə həm daxili siyasət, həm də xarici əlaqələr sahəsində həlledici rol oynamışdır. Onun istər XX əsrin 60-80-ci illərdə birinci katib olduğu dövr istərsədə 1993-cü ildə prezident seçilməsi ölkədə sabitliyi bərpa etmək və modernləşmə prosesinə başlamaq imkanı verdi. Xüsusilə, Əliyevin rəhbərliyi altında enerji sektorunda aparılan islahatlar və xarici investisiyalar Azərbaycanın iqtisadi inkişafını sürətləndirmiş, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə əhəmiyyətini artırmışdır. Amma Əliyevin irsi təkcə siyasi və ya iqtisadi deyil. O, Azərbaycanın mədəni və intellektual həyatına da mühüm töhfələr verib. Azərbaycan köklü sivilizasiyanın varisidir. Orta Asiyanın zəngin tarixinə və mədəni müxtəlifliyinə ev sahibliyi edən bu torpaqlar tarix boyu bir çox sivilizasiyaların təsiri altında olmuşdur. Xüsusilə İpək Yolunun marşrutları üzərində yerləşən Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirinin şahidi olub və onları özünəməxsus kimliyi ilə birləşdirib.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə “Kitabi-Dədə-Qorqud” qədim yazılı abidəsinin, Füzuli, Nəsimi kimi korifey sənətkarların dünya miqyasında yubileylərinin keçirilməsi, M. P. Vaqifin, H. Cavidin məqbərələrinin inşa edilməsi, İmadəddin Nəsiminin, N. Nərimanovun heykəllərinin ucaldılması, şəhidlərin xatirə kompleksinin və digər monumental sənət əsərlərinin yaradılması, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimlərimizin ev muzeylərinin yaradılması, “Gülüstən” sarayı, “Opera” studiyası “Xoreoqrafiya” məktəbi memarlıq abidələri

əlamətdar hadisələr idi. Bütün bunlar, Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin misli görünməmiş yüksəlişinin təzahürləri idi. Xalqımızın həyatında baş verən misilsiz yeniliklərin təşkilatçısı və himayədarı Heydər Əliyev idi. Köhnə libasını dəyişən, qədim milli mədəniyyətimizin kökləri üstündə çiçəkləyən yeni Azərbaycan mədəniyyəti Heydər Əliyev dühasının bəhrəsi idi. Ümummilli lider hər zaman çıxışlarında qeyd edirdi ki, “Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq, hər zaman irəli gedəcək, yaşayacaq, inkişaf edəcəkdir”!

Mədəniyyətdə milli və beynəlmiləl xüsusiyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi problemlərini bütün təbliğat vasitəsi ilə geniş izah etmək çox vacibdir. Göstərmək lazımdır ki, millilik anlayışının özü dəyişir və zənginləşir, cəmiyyətlə birlikdə inkişaf edir. Buna görə də bu gün bütün milli həyatın inqilabi qaydada yenidən qurulmuş olduğunu nəzərə almadan milliliyi yalnız qədim əlamətlərdə görmək nəinki düzgün deyildir, hətta milli mədəniyyətlərin inkişafında və qarşılıqlı surətdə zənginləşməsində sosialist praktikası üçün zərərliyə. Buna görə də milli spesifikasiya sənətkarın yaradıcılığında son məqsəd ola bilməz (Az. KPMK plenumunda H. Əliyevin məruzəsindən 15 may 1972-ci il).

Azərbaycanın zəngin tarixi vardır. Biz Nizami, Nəsimi, Xəqani, Vaqif kimi təfəkkür nəhənglərinin, ədəbiyyat korifeylərinin adlarını iftixarla çəkirik. Onlar bəşər mədəniyyətinin inkişafına çox böyük töhfə vermişlər. Biz keçən əsrdə Zaqafqaziyanın (Cənubi Qafqaz-red) tərəqqipərvər mütəfəkkirlərindən biri, xalqlar dostluğunun çarçısı olan Mirzə Fətəli Axundovu yüksək iftixar hissi ilə xatırlayırıq. Bu gün biz Azərbaycan mədəniyyətinin bir çox başqa görkəmli nümayəndələri-ağır orta əsr, istibdad və cəhalətpərəstlik dövrlərində, sonra isə çar mütləqiyyətinin sosial və milli zülmü dövründə xalq kütlələrini azadlığa və demokratiyaya səsləmiş, Azərbaycan xalqının mütərəqqi inkişafında çox böyük rol oynamış simalar haqqında da çox böyük məmnuniyyətlə danışırıq (H. Əliyevin nitqindən 20 noyabr 1979- cu il).

Heydər Əliyev xalqın tarixi və mənəvi həyatı, onun keçmişini həmişə müxtəlif maddi-mədəniyyət nümunələrində, o cümlədən rəngkarlıqda əks olunduğunu söylüyürdü. Düzdü, bu gün biz rəngkralıq irsimizin çox da zəngin olduğunu tam söylüyə bilmirik. Amma, indiki və gələcək nəsillər üçün sərvət layiqli yaratmaq olar. Bizim sözün əsl mənasında qədim mədəniyyətimiz vardır. Lakin təəsüfki, biz bəzi başqa xalqlardan fərqli olaraq professional rəngkarlığ əslində Sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra yarandı. Odur ki, Azərbaycan rəssamlarının bu sahədə yaradıcılıq fəaliyyəti üçün geniş meydan vardır, tarixi mövzular olduqca çoxdur. Bəli, xalqımızın zəngin keçmişini, onun qəhrəmanlıq tarixini təsviri sənətdə əks etdirməkdən ötrü rəssamın qarşısında geniş fəaliyyət meydanı açılır. İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Müstəqillik Azərbaycan üçün böyük tarixi bir hadisədir, taleyin xalqımıza verdiyi böyük bir fürsətdir. Biz bununla fəxr etməliyik. Eyni zamanda bu tarixi nəaliyyəti qiymətləndirməliyik, əlimizdə möhkəm saxlamalıyıq. Bu müstəqillik dünyada, xüsusən 70-80- ci illərdən başlayaraq gedən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsidir. Biz müstəqilliyi silahla, dava ilə, üsyanla əldə etməmişik. Bu müstəqillik tarixi prosesdir, onu ictimai-siyasi proseslər əsasında əldə etmişik. Qoy heç kəs deməsin ki, kimsə bir qəhrəman kimi bu müstəqilliyin sərkərdəsidir, yaxud müstəqilliyi əldə edən bir siyasi xadimdir. Müstəqillik xalqa məxsusdur. Bu, tarixin, taleyin xalqa bəxş etdiyi böyük bir nemətdir. Biz bunu qiymətləndirməliyik. Bizim mədəniyyətimizin, elmimizin öz çıxışlarında çox zəngin olduğunu söylüyən Heydər Əliyev, Füzulinin, Nizaminin təkcə şair kimi deyil, böyük filosof kimi, dünyaya, dünya mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermiş mütəfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq. Biz Füzulini təkcə “Leyli və Məcnun”poemasının müəllifi kimi yox, dünya miqyaslı filosof kimi, böyük alim kimi dünyaya tanıtmalıyıq. Bu sahədə bütün elm xadimlərimiz işləməlidirlər. Nəsimi kimi nadir bir şəxsiyyəti dünya ictimaiyyətinə, elminə, mədəniyyətinə tanımaq məhz elə, xalqımızın hörmətini qaldırmaq deməkdir.

Hal-hazırda dünyanın ən zəngin muzeylərində Azərbaycan xalq sənətkarlığının bir çox nümunələri ilə rastlaşmaq olur. Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Vaşinqtonun Metropoliten, Vyananın, Romanın, Berlinin, İstanbulun, Tehranın zəngin muzey kolleksiyalarına baxarkən orada Təbriz, Quba, Qazax, Bakı, Şəki və qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görmək olar. Azərbaycan ərazisində qazıntılar zamanı tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri göstərir ki, hələ eramızdan əvvəl II minillikdə tuncdan zərif formalı qablar, xəncərlər, kəmərlər miskərlik və zərgərlik kimi sənət növlərinin qədimliyindən xəbər verir. Zəngin mədəni irsə malik olan Azərbaycan xalqının Vətəni Odlar yurdu, eyni zamanda sehrkar musiqi diyarı kimi də məşhurdur. Dünya musiqi mədəniyyəti xəzinəsini öz nadir inciləri ilə zənginləşdirən Azərbaycan musiqisinin çoxəsrlik ənənələri vardır. Bu ənənələr nəsil-dən-nəslə yaşadılır. 2003-cü ildə BMT-nin ixtisaslaşmış olan təşkilatı YUNESCO Azərbaycan muğamını bəşəriyyətin mədəni irs siyahısına daxil etmişdir.

Heydər Əliyevin gördüyü hər bir iş, həm keçmişimizi yaşadır, həm də bu günümüzü işıqlandırır, gələcəyimizi sağlam addımlamağa yol açır. Mədəni irsimizin bu günki səviyyəsinə və dünya xalqları tərəfindən tanınaraq sevilməsinə görə Heydər Əliyevə minnətdar olmalıyıq. Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyini, bəşəriyyətini bütün dünyaya sübut etdi. Ümummillə lider hər zaman mədəniyyət anlayışını geniş şəkildə öz çıxışlarında təbliğ edirdi. "Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərin ən böyüyü, ən yüksək mərhələsi mədəniyyətdir. Azərbaycan mədəniyyətində bunların hamısı cəmlənib. Bizim mədəniyyətimizin nə qədər dərinliyi var. Biz həqiqətən də zənginik"!

Heydər Əliyev Azərbaycan dili məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşırdı. Ulu öndər bizim dilimizi çox gözəl şəkildə təbliğ edirdi. Hətta, o, çıxışlarının birində çox gözəl ifadə edərək demişdir: "Hər hansı bir xalqın mədəniyyətini məhv etmək üçün, həmin xalqın birinci növbədə dili sıradan çıxmalıdır. Dilimiz çox zəngin və ahəngdar bir dildir. Dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım fəxr edirəm". Heydər Əliyevin zəngin təcrübəsi, yüksək intellekti, milli mədəniyyətimizə və mənəviyyətimizə dərinləndirən bələd olması sayəsində ardıcıl milli dil siyasəti hazırlamış və bütün çətinliklərə sinə gərərək onu dönmədən həyata keçirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin yüksəlişi üçün ən müxtəlif yollar arayıb-axtaran, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri ilə müxtəlif münasibətlərlə tez-tez görüşən, öz iş üslubuna görə əsaslı şəkildə fərqlənən dahi şəxsiyyət olub. O, öz işinə özünəməxsus novatorluqla yanaşı, el bir peşəkarlıq, səriştə və inamla başlamışdı ki, ona müqavimət göstərmək tamamilə səmərəsiz idi. O, xalq dilinin zənginliyini daha dərinləndirən hiss edir, onun ilıq nəfəsini, hərərətini duyurdu.

Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi, demokratizmi özünün ən yüksək səviyyədə dövlət dilinin adı ilə bağlı demək olar ki, şəxsi təcrübəsi ilə keçirdiyi müzakirələrdə bir daha göstərdi. Həmin müzakirələrin fikir müxtəlifliyi, peşəkar mütəxəssislərin iştirakı əsasında keçirilməsi təmin olunmaqla yanaşı, mətbuatda, televiziya obyektiv əksi də təmin edildi. Ulu öndər vurğulayırdı ki, keçmiş tariximiz sübut edir ki, Azərbaycan xalqı həmişə mədəniyyəti və elmi ilə tanınmışdır. Ümumiyyətlə, "Azərbaycan xalqı öz köklərinə görə zehni inkişaf etmiş xalqdır və daim bilik yolu ilə inkişaf yolunu seçmişdir". Ulu öndər mədəniyyəti və elmi dövlətçilikdə o dərəcədə yüksək qiymətləndirirdi ki, hətta dövlət başçılarının, milli liderlərin və siyasi xadimlərin fəaliyyətini, onların dövlət əhəmiyyətli məsələləri həll etməsini, elmi axtarış və tapıntı kimi qiymətləndirirdi. Beləliklə, Heydər Əliyev müasir tarixi mərhələdə Azərbaycan dövlətçilik şüurunu bütövlükdə milli şüurun tərkib hissəsi kimi görürdü və onu mədəniyyət və elmi əsaslı hesab edirdi. Bu da

Azərbaycan dövlətçiliyində, mədəniyyət faktorunun həmişə təməl, bünövrə rolunu oynadığını göstərir.

Hazırkı tarixi mərhələdə dövlətçilik şüurunun mədəniyyət və elmi əsaslı olması, intellektə dayanaraq inkişaf etməsi, toplumun milli ilə ümumbəşərinin qarşılıqlı əlaqəsində inkişafını şərtləndirir. Həmin məqam Ulu öndər Heydər Əliyevin müasir mərhələdə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə verdiyi çox qiymətli töhfələr sırasında ayrıca yer tutmaqdadır. XXI əsrdə müstəqil və milli dövlət quruculuğunu uğurlu aparmaq üçün dövlətçilik şüurunun məzmunca daim yeniləşməsi və bütövlükdə ümummilli strateji məqsədlərə xidmət etməsi həyat kəsb edir. Bu yolu getmək üçün isə Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin irsini fəlsəfi aspektdə dərinləndirərək dərk etmək zəruridir.

44 günlük Zəfər savaşı göstərdi ki, Azərbaycan dövlət və cəmiyyət olaraq məhz Ulu öndərin müəyyən etdiyi inkişaf kursu üzrə hərəkət edir. Prezident İlham Əliyev XXI əsrin tələblərinə uyğun müstəqil demokratik və güclü dövlət quruculuğu prosesini inkişaf etdirir. Azərbaycan cəmiyyəti faktiki olaraq dövlətçilik şüurunda yeni mərhələyə yüksəlmişdir. Bu proses davam edəcəkdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, elm, mədəniyyət, incəsənət, dil, dövlətçilik.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və mədəniyyət, cild I. Bakı, 2008.
2. Nizami Xudiyev. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı, 1997.
3. Heydər Əliyevin siyasi irsi və Azərbaycançılıq. Bakı, 2023, 408 s.

HAYDER ALIYEV AND CULTURE OF AZERBAIJAN

Azerbaijan is the heir of a deep-rooted civilization. These lands, which have hosted the rich history and cultural diversity of Central Asia, have been under the influence of many civilizations throughout history. Azerbaijani civilization has a rich heritage in many areas such as literature, music, architecture, traditional handicrafts and gastronomy. While poets and writers such as Nizami Ganjavi, Fuzuli and Nasimi are among the important names of world literature, Azerbaijani music is also known for its rich instrumental and vocal tradition. Additionally, Azerbaijan's architectural heritage is also notable.

Heydar Aliyev also took important steps for the protection and development of Azerbaijani civilization. Restoring cultural heritage, promoting art and literature, strengthening national identity and supporting cultural events were among the important priorities of the Aliyev period.

In conclusion, Heydar Aliyev's leadership and the deep-rooted history of Azerbaijani civilization emphasize the importance of the country both politically and culturally. This unity will form the basis of Azerbaijan's future success.

CƏNUBİ QAFQAZ QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİK KONTEKSTİNDƏ

Vəfa Xanoğlu

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Bu gün Azərbaycan regionda və dünyada dinamik inkişafın lideri kimi tanınır. İnkişaf templərinə görə beynəlxalq reyting agentliklərinin diqqət mərkəzində olan Azərbaycana bu maraq Prezident İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müasir dövlətin inkişafının ən mühüm göstəricisi kimi rəqabətə davamlılığa görə Azərbaycan MDB-nin bütün dövlətlərindən irəlidedir. Bu, dövlət başçısının bütün istiqamətlərdə dərin elmi əsaslar üzərində qurulan siyasətinin bəhrəsidir.

Şərq ilə Qərb arasında körpü olan Azərbaycan tək-cə sivilizasiyaların qovşağı deyil, həm də mühüm geosiyasi və geoiqtisadi məkandır. Bütün bunlar istər regionda, istərsə də onun hüdudlarından kənar da bizə olan münasibəti müəyyənləşdirir. Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün davam etməsinə baxmayaraq, artıq ölkə Cənubi Qafqazın iqtisadi lideridir.

Zaman-zaman Qərb dövlətlərinin Cənubi Qafqaz regionuna marağı həmişə gündəmdə olub. Çağımızda bu ölkələr regiondakı digər ölkələrlə tarixi-iqtisadi və mədəni əlaqələr qurur. Son illərdə elm və təhsil kimi sahələrdə Çin də yeni əlaqələr qurmağa çalışır. Uzun illər Rusiya Qarabağ problemi ilə əlaqədar bu regionda tarixi müqavilələri əsas tutaraq bu gün də öz mövqeyini Qərb dövlətlərinə güzəştə getməmək prinsipində ısrarlı olduğunu bildirir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Ukrayna ilə üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq Rusiya Qarabağda qalmaqdadır. Qərb dövlətləri isə Rusiyanı Cənubi Qafqazdan çıxarılmasına hər vaxtla mane olmağa çalışır. Ermənistan hakimiyyəti isə öz siyasətini Qərb dövlətlərinə yönləndiriblər. Beləliklə, hazırda Cənubi Qafqazda kifayət qədər mürəkkəb geosiyasi dinamika və hələlik tam mənzərəsi konkretləşməmiş geosiyasi konfigurasiya formalaşmışdır. Bu mərhələdə də Azərbaycan proseslərin mərkəzindədir. Müasir şəraitdə geopolitikanın məzmunu bir qədər dəyişmişdir, əvvəllər də ərazilər və ölkələr hissə-hissə tutulurdu, indi onların hamısı birdəfəlik tutulur. Vaxtilə geopolitika zorakılıq yolu ilə, indi isə dinc yolla gedir. Hazırkı geopolitikada nəinki dövlətlər, həm də transmilli korporasiyalar, şirkətlər, sənaye mərkəzləri iştirak edirlər [1].

Türkiyənin Cənubi Qafqazla bağları olduqca güclü və dərinidir. Qardaş ölkəni Rusiya və İrandan fərqləndirən əsas cəhət Cənubi Qafqazdakı xalqlarla tarixi münasibətlərə malik olmasıdır. Qarabağ məsələsi kontekstində regional güclər – Rusiya məsələnin həllini uzatmağa çalışır, İran isə Azərbaycanın güclənəcəyinin əleyhinədir.

Cənubi Qafqaz ölkələrinin milli təhlükəsizliyinə global və geosiyasi proseslər müstəvisində nəzər salsaq ziddiyyətli məqamlar görə bilərik. Onların kökündə milli təhlükəsizliyin şərtlərinin öncə güclü dövlətlər tərəfindən gözlənilmədiyi dayanır. Bu gün Ermənistan xaricdən verilən əməllərlə hərəkət edir, müstəqil daxili və xarici siyasət yeridə bilmir. Regionda vəziyyəti getdikcə gərginləşdirir. Cənubi Qafqazdakı durumun geosiyasi özəlliyi ondan ibarətdir ki, Ermənistanla qarşı müharibə təhlükəsinin mövcudluğu onun özünün qonşu ölkələrin ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə təhlükə yaratmadığından qaynaqlanır. Cənubi Qafqazda təhlükə mənbəyi bu gün də mövcuddur. Ermənistan təhlükəsizliyin heç bir şərtini təmin edə bilmir. Ermənistanla havadarlıq edən böyük dövlətlər onu silahlandırır və gərginliyi daha da artırır. Təbii ki, belə bir vəziyyət də Cənubi Qafqazda təhlükə yaradır. Ermənistan sərhədə hərbi texnika yığıqla yenə müharibə təhlükəsi yaradır. Beləliklə də sülhün imzalanmasına mane olur. Türkiyə Azərbaycanın ərazi

bütövlüyünün təmin olunmasının, sülhün məhz Azərbaycanın maraqlarına uyğun reallaşması üçün əlindən gələni edir [2].

Quranda deyilir: “Allah sizin dilinizi, dərinizin rəngini fərqli yaratdı ki, bir-birinizi dərk edərək yaşayasınız. Ona görə xeyir əməllər etməkdə bir-birinizlə yarışın”.

Beləliklə, Azərbaycanın tarixi qələbəsindən sonra regional miqyasda irəli sürdüyü təşəbbüslər və həyata keçirdiyi əməkdaşlıq proqramları öz bəhrəsini verir. Cənubi Qafqaz tədricən sabitləşəcək və Azərbaycanın Zəfər Yolu davam edəcək.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, geosiyasi proseslər, milli təhlükəsizlik, beynəlxalq siyasi əlaqələr.

Ədəbiyyat

1. Tağıyev Əlikram, İnsan və millət fəlsəfəsi (ideyalar və reallıqlar) Bakı, 2018, s.108.
2. Modern təhlil və araşdırma qrupu - modern.az

POSTMÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR

Günel Yusibova

Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

gunel.yusibova@gdu.edu.az

Heç kəsə sirr deyildir ki, Cənubi Qafqaz regionu Avrasiya məkanının geosiyasi, geoiqtisadi əhəmiyyətinə görə ən vacib bölgələrindən biridir. Bu regionun zəngin təbii resurslara, enerji ehtiyatlarına malik olması, coğrafi mövqeyi, tarixi keçmişi və digər xüsusiyyətləri Cənubi Qafqazı müasir geosiyasi proseslərin vacib elementlərindən birinə çevirmişdir. İkinci Qarabağ Müharibəsinin nəticələri Cənubi Qafqazın geosiyasi arxitekturasında köklü dəyişikliklərə səbəb olmasa da, yeni geosiyasi reallıqların yaranmasına təkan vermişdir. Eyni zamanda, 2022 – ci ilin fevralında başlayan və bu gün də tam şiddəti ilə davam edən Rusiya – Ukrayna müharibəsi də bölgədə yeni geosiyasi proseslərin getməsinə sürətləndirmişdir. Ötən ilin sentyabrında isə erməni separatçılarına qarşı Azərbaycanın apardığı 24 saatlıq lokal xarakterli anti-terror əməliyyatı nəticəsində torpaqlarımız erməni hərbiçilərində tamamilə təmizləndi. Beləliklə, deyə bilərik ki, qeyd etdiyimiz bu faktorlar Cənubi Qafqazda mövcud geosiyasi mühitin formalaşmasına səbəb olan üç əsas amil kimi çıxış edir. Xüsusilə, burada, İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Ermənistanın post – münaqişə problemlərinə yanaşmada nümayiş etdirdiyi ziddiyyətli mövqeyi, Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından hələ də tam imtina etməməsi, revanşist meyillərə əsaslanan hərbi gücünü artırmaq siyasəti hər kəsə məlumdur. Onu da əlavə edək ki, Ermənistan hərbi gücünü artırmaq məqsədi ilə son illərdə İran, Hindistan, Fransa kimi dövlətlərlə yaxından əməkdaşlıq edir və bu kontekstdə, qeyd edilən dövlətlərin Ermənistanla hərbi sahədə əməkdaşlığı bölgədə yeni toqquşmaların, münaqişələrin baş verməsinə rəvac verir.

Cənubi Qafqazda strateji maraqları olan güc mərkəzlərindən biri Türkiyə Cümhuriyyətidir. Hətta Cənubi Qafqazı Türkiyənin milli təhlükəsizliyinə birbaşa təsir edən regionlardan da hesab etmək olar. Ankaranın regionda maraqlarını əsasən belə xarakterizə etmək olar : geosiyasi, geoiqtisadi, enerji, təhlükəsizlik. Ankaranın regionda əsas önəm verdiyi dövlət Azərbaycandır. İki qardaş ölkəni həm geosiyasi mövqe birliyi, həm də tarixi soykök, dil, mədəniyyət birliyi

yaxınlaşdırır. Azərbaycan, Türkiyənin Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya geostrategiyasında mühim yer tutur. Türkiyə Azərbaycan vasitəsilə Qafqaz və Orta Asiya ilə əlaqələr saxlayır. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Orta Asiyanın Türk respublikaları ilə körpü rolunu oynayır. Eyni zamanda, Azərbaycan Türkiyənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm mövqeyə malikdir. Xüsusilə də son illərdə “Cənub Qaz Dəhlizi” - nin tam gücü ilə işə düşməsindən sonra Azərbaycanın qardaş ölkənin enerji təhlükəsizliyində rolu xeyli artıb. Bəllidir ki, Türkiyə geosiyasetinin mənfəət amili neft - qaz ehtiyatının çatışmazlığıdır. Məhz bu baxımdan neft - qaz amilinin iki qardaş ölkənin münasibətlərinin inkişafında xüsusi payı var. [3]

Postmüharibə dövrünün əsas hadisələrindən biri Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanmış Şuşa Bəyannaməsidir, hansı ki iki ölkə arasında münasibətlərdə inqilabi gerçəklikdir. İki qardaş ölkə arasında imzalanan bu bəyannamə eyni zamanda Cənubi Qafqaz regionu üçün xüsusilə əhəmiyyətli olacaq vacib bir addım oldu. 15 iyun 2021-ci il tarixindən başlayaraq Bakı və Ankara hərbi-siyasi, iqtisadi sahələrdə müttəfiqliklərini rəsmi şəkildə elan etdi. Bəyannamədə diqqəti çəkən ən vacib məqamlardan biri hərbi sahədə əməkdaşlıq və müttəfiqliklə bağlıdır. Burada qeyd edilir ki, iki dövlətin ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, bir-birini qoruyacaqlar. Bu müddəanın Bəyannamədə qeydə alınması bu gün Ermənistandakı revanşist qüvvələrdən tutmuş, ayrı-ayrı qonşu və qeyri-regional dövlətlər üçün çox mühüm ismarıcdır. Şuşa Bəyannaməsi ilə Türkiyə açıq şəkildə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması, dövlət sərhədlərinə təhdid kimi halların baş verməsi halında, ordu ilə ölkəmizin yanında yer alacağını beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırır. Təbii ki, öncə söhbət bölgədə əsrlərdir erməni məsələsi adı altında öz dövlət maraqlarını reallaşdıran aktorlardan və dövlətlərdən gedir. Bundan sonra bütün qonşu dövlətlər və dünya ictimaiyyəti bilməlidir ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyini təhdid etmək fikrinə düşənlər yeni regional hərbi-siyasi blokla qarşılaşacaqlar. Son bir ildə keçmiş sovetlər coğrafiyasında baş verən hadisələr Şuşa bəyannaməsinin vaxtında imzalandığını göstərir və əhəmiyyətini artırır.

Bu sənəd türk dövlətlərinin bir-birinə yaxınlaşması üçün də vacib addımların atılmasını şərtləndirir. Ukraynada baş verən hadisələr Azərbaycan və Türkiyə müttəfiqliyinin beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında vacib rollardan birinin oynadığını təsdiqlədi. Şuşa bəyannaməsində tərəflər regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən, təbii qaz mənbə və marşrut saxələndirilməsini təmin edən strateji Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsində Türkiyə və Azərbaycanın qabaqcıl rolunu vurğulanıb.

Hazırda Qafqaz regionunda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpası, eləcə də region dövlətləri arasında münasibətlərin normallaşdırılması və uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycan və Türkiyənin birgə təşəbbüsləri bu sahədə söylərin artırılmasının zəruriliyini göstərən ən gözəl nümunədir. Müqavilədə digər vacib məqamlardan biri iqtisadi-nəqliyyat məsələləri ilə bağlıdır. Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanan Bəyannamədə xüsusilə tarixi türk torpağı Zəngəzur dəhlizinin adının hallanması tarixi gerçəkliyi və hədəfləri göstərən mühüm amildir. Bəyannamədə milli iqtisadiyyatların və ixracın saxələndirilməsi üzrə söylərin artırılması, malların sərbəst hərəkətinin təşkili mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsi, Cənub Qaz Dəhlizinin səmərəli şəkildə istifadə olunmasına və daha da inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş söylərin əlaqələndirilmiş şəkildə davam etdirilməsi, intellektual nəqliyyat sistemləri texnologiyalarından istifadə etməklə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin Azərbaycan-Türkiyə hissələrində tranzit-nəqliyyat potensialının daha da inkişafı, Azərbaycan və Türkiyəni birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin açılması, regionda nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin bərpası, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafının təşviqi kimi aktual məsələləri yer alır [1, s. 270]. Sənəddə

xüsusilə vurğulanır ki, Türkiyə ilə Azərbaycanı və Azərbaycanın qərbdəki bölgələriylə Naxçıvan Muxtar Respublikasını birləşdirən dəhlizin (Zəngəzur dəhlizi) açılması və onun davamı olaraq Naxçıvan-Qars dəmir yolunun inşası iki ölkə arasında nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin intensivləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edəcək [4].

İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticəsi Qafqazın yeni geosiyasi vəziyyətinin formalaşmasında mühüm mərhələ oldu. Nəticədə, Qafqazın keçmişi ilə gələcəyi arasında köklü dəyişiklik baş verdi. Regional güc dəyişikliyi və Qafqazda yeni geosiyasi reallıq, qlobal və regional güclər tərəfindən qəbul edilib. Bəzi təşkilatların fəaliyyətinin əhəmiyyətsiz olduğunu anlayan böyük güclər bu məsələyə bu və ya digər şəkildə reaksiya verməyə çalışır. Ancaq dünya dövlətləri də, region dövlətləri də yaxşı başa düşür ki, artıq regionun gələcək nicatı bölgədə yaranacaq daimi sabitlikdən asılıdır. [2]

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ölkəmizin hərbi zəfərini beynəlxalq müstəvidə də möhkəmləndirən İlham Əliyevin düşünülmüş diplomatik gedişləri, qətiyyətli xarici siyasəti nəticəsində bölgədə gündəliyi müəyyən edən yenə də Azərbaycan oldu. Onu da birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, bu gün regionda cərəyan edən proseslər, bütövlükdə, ölkəmizin milli maraqlarına tam uyğun istiqamətdədir. İlham Əliyev Münxendən bütün dünyaya Azərbaycanın Cənubi Qafqazda şəriksiz geosiyasi iradə sahibi olduğunu açıq mesajını verdi. Bu, Azərbaycanın müstəqil, inamla apardığı və uğurla həyata keçirdiyi xarici siyasətidir.

Vətən savaşında qələbənin əldə olunmasının siyasi-iqtisadi-hərbi və geosiyasi əsaslarını Azərbaycan 30 ilə yaxın bir müddətdə çətin və gərgin şərtlər altında geostrateji manevr etməklə və təmkin göstərməklə yaratmışdır. Bütün bu görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq qardaş Türkiyə dövləti Cənubi Qafqazda geosiyasi proseslərdə aktiv rol ala bildi. Məhz bu reallıqlar müstəvisində Azərbaycanın siyasi iradəsi və şanlı ordusu yeni tarix yazdı. BMT –nin qəbul etdiyi qətnamələrin 30 ilə yaxın bir müddətdə icrasını həyata keçirə bilməyən dövlətlərin işini Azərbaycan ordusu təkbəşinə görmüş oldu.

Beləliklə, yuxarıda vurğulanan məqamlar bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıq yaradıb. Bu yeni mənzərənin iki özəlliyi vardır: birincisi, regional əməkdaşlıqla beynəlxalq miqyasda əməkdaşlıq arasında daha uyğun şərait meydana gəlib; ikincisi, Azərbaycan bundan sonra da regionun lideri olaraq qalacaqdır.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, yeni geosiyasi reallıqlar, II Qarabağ müharibəsi, Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri.

Ədəbiyyat

1. Ağalarlı, M. Güney Qafqaz bölgəsində sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsində Şuşa Bəyannaməsinin rolu. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 2023. № 10(2), s. 258-274.
2. Əliyev, M. Vətən müharibəsinin regionda yaratdığı yeni geosiyasi reallıqlar, 1 dekabr 2021 <https://mod.gov.az/az/pre/38565.html>
3. Məmmədli, M. Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə çoxaspektli baxış, avqust 2023 <https://aircenter.az/uploads/qHG7u0WoPvyY.pdf>
4. Quliyev, C. Şuşa Bəyannaməsi təkcə iki ölkənin deyil, ümumilikdə regionun inkişafı baxımından önəmlidir, 17 iyun 2021, <https://tv.ikisahil.az/post/227522-cebi-quliyev-shusha-beyannamesi-tekce-iki-olkenin-deyil-umumilikde-regionun-inkishafi-baximdan-onemlidi>

NEW GEOGEOLOGICAL REALITIES IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE POST-WAR PERIOD

It is no secret that the South Caucasus region is one of the most important regions of the Eurasian space due to its geopolitical and economic importance. The fact that this region has rich natural resources, energy reserves, geographical location, historical past and other features has made the South Caucasus one of the important elements of modern geopolitical processes. Although the results of the Second Karabakh War did not lead to radical changes in the geopolitical architecture of the South Caucasus, they gave impetus to the creation of new geopolitical realities. At the same time, the Russia-Ukraine war, which started in February 2022 and continues today with full intensity, has accelerated the development of new geopolitical processes in the region. Thus, these factors that we have mentioned act as two main factors that lead to the formation of the current geopolitical environment in the South Caucasus. In particular, here, after the Second Karabakh War, Armenia's contradictory position in approaching post-conflict problems, not yet fully renouncing its territorial claims against Azerbaijan and the policy of increasing its military power based on revanchist tendencies are known to everyone. Let us also add that Armenia has been closely cooperating with countries such as Iran, India and France in recent years with the aim of increasing its military power and in this context, the military cooperation of the mentioned countries with Armenia facilitates the occurrence of new clashes and conflicts in the region.

“BÖYÜK İPƏK YOLU”NUN BƏRPASININ AZƏRBAYCANIN SOSIAL İNKİŞAFI ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

Kəmalə Yusifova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
yusifovakemale38@gmail.com

Hər bir ölkədə həyata keçirilən siyasətin, rəsmi və qeyri-rəsmi orqanların fəaliyyətinin son nəticəsi, bir tərəfdən, dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, digər tərəfdən isə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət etməlidir. Bu məqamlar Azərbaycan Respublikası üçün də səciyyəvidir.

“Böyük İpək Yolu”nun bərpası sahəsində Azərbaycanda görülən tədbirlər, həyata keçirilən layihələr həyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi, sosial həyatın inkişafına da müsbət təsir göstərən amillər sırasındadır.

Azərbaycan Respublikasının yeni sosial siyasəti əhalinin sosial rifahının davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, gəirlərinin artırılması, işsizliyin səviyyəsinin minimuma endirilməsi, yoxsulluğun aradan qaldırılması, maddi təminatı aşağı səviyyədə olan insanlara yardım göstərilməsi, sosial sferaya aid olan sahələrin və sosial infrastrukturun inkişafı və s. əhatə edir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında sosial müdafiə sisteminin yaradılması ilə bağlı məsələlərə də yer verilmişdir. Konsepsiyada “ölkədə əhalinin keyfiyyətli səhiyyə və təhsil xidmətləri ilə təmin edilməsi və bu xidmətlərin müxtəlif sosial qruplar, o cümlədən, aztəminatlı ailələr və yoxsul vətəndaşlar üçün əlçatanlığı əsas strateji xətt olaraq” müəyyənləşdirilmişdir. Bundan başqa, sığorta-pensiya sistemini, uşaqlı ailələrə verilən müavinət sistemini, sosial infrastrukturunu təkmilləşdirmək, minimum əməkhaqqı məbləğini tədricən orta

aylıq əməkhaqqının 60 faizi məbləğinə çatdırmaq, əməyin mühafizəsi və əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq, sosial xidmət göstərən dövlət müəssisələrinin maddi-texniki bazasını gücləndirmək, ehtiyac meyarının minimum yaşayış standartlarına uyğunlaşdırmaq, əlil şəxslərin cəmiyyətdən təcrid olunmasının qarşısını almaq, məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitini yaxşılaşdırmaq, gender bərabərliyini təmin etmək, gənclərin sağlam həyat tərzini və cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək və sosial həyatın digər sahələrində müxtəlif proqram və layihələri həyata keçirmək nəzərdə tutulmuşdur [1].

Azərbaycanda əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdığını göstərən amillərdən biri hər nəfərə düşən gəlirin davamlı olaraq artması ilə bağlıdır. Dünya Bankı adambaşına milli gəlirin həcminə görə, Azərbaycanı 2004-cü ildə yoxsul ölkələr qrupuna aid etmişdisə, 2005-ci ildə aşağı-orta gəlirli ölkələr, 2009-cu ildən isə yuxarı-orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil etmişdir.

Əhalinin məşğulluğunun təmin olunması, iş yerlərinin yaradılması sosial siyasətin əsas elementlərindən biridir. Azərbaycanın “Böyük İpək Yolu”nun bərpası layihəsinə qoşulması və bu sahədə görülən işlər yeni-yeni iş yerlərinin yaradılması ilə müşayət olunur.

2004-cü ildən 2014-cü ilədək olan dövrdə Azərbaycanda 1,3 milyondan çox yeni iş yeri açılmışdı. Bu iş yerlərinin 77,1%-i daimi iş yerləri olmuşdur. Yeni iş yerlərinin yaradılması əhalinin gəlirlərinin artması ilə müşayət olunurdu. Qeyd olunan illər ərzində Azərbaycanda adambaşına düşən real gəlirlər 2,6 dəfə artmışdır. 2008-ci ildə 150 dollara yaxınlaşan neft qiymətlərinin 2016-cı ildə 30 dollardan da aşağı düşməsi özünün mənfi təsirini sosial sahədə də göstərmişdir. 2015-ci ildə ixracın həcminin və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin azalması işsizliyin səviyyəsinin 2% artmasına səbəb olmuş, milli valyuta iki dəfə devalvasiyaya uğramışdır. Manatın dəyər itirməsi, öz növbəsində, əhalinin real gəlirlərinin azalması, kredit borclarının artması ilə nəticələnmişdir.

Əhalinin sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi yoxsulluğun aşağı səviyyədə olması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan hökuməti bu sahəni daim diqqətdə saxlayır və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində real addımlar atır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində bir milyon nəfər azərbaycanlının öz doğma yurdlarını tərk etməsi, məcburi köçkün və qaçqın vəziyyətinə düşməsi respublikada yoxsulluğun mövcudluğunu şərtləndirən əsas amillərdəndir. Bu kateqoriyadan olan insanların sosial rifahını yaxşılaşdırmaq məqsədilə hökumət onlar üçün müvəqqəti qəsəbələr salır, bu insanların məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə onlara torpaq sahələri ayrılır və s. tədbirlər həyata keçirilir.

2003-cü il fevralın 20-də ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edildi. Bu proqramda müəyyənləşdirilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində 225-dən çox tədbir həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər əhalinin istehsal resurlarından istifadə etməsi, onların işlə təmin olunması, təhsil və səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmələri üçün şərait yaradılması, kommunal xidmətlərə olan ehtiyaclarının ödənilməsi və s. məsələləri əhatə edirdi. Görülən tədbirlərin müsbət nəticəsi yoxsulluğun səviyyəsinin ildən-ilə azalmasında özünü göstərirdi.

“Böyü İpək Yolu”nun bərpası prosesi, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin tərəqqisinə, o cümlədən, bu sahələrdə sosial işin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bu mənada, inkişafın təkcə siyasi və iqtisadi deyil, sosial tərəflərinin də diqqət mərkəzində saxlanıldığı sahələr sırasında nəqliyyat sektoru xüsusi yer tutur.

2003-cü il oktyabrın 1-dən 2006-cı il yanvarın 1-dək nəqliyyat-yol kompleksinə daxil olan qurumlarda 4855 iş yeri açılmışdır. 2004-cü ildə Bakıda dəmir yolu işçiləri üçün 60 mənzilli yaşayış binasının tikintisi başa çatdırılmışdır.

İnkişafına “Böyük İpək Yolu” layihəsinin əhəmiyyətli təsir göstərdiyi neft-qaz sənayesində geniş miqyaslı sosial siyasət həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda işçi qüvvəsi potensialının böyüklüyünə görə, SOCAR birincilər sırasındadır.

Sosial məsələlər Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşası zamanı da xüsusi aktualıq kəsb etmişdir, çünki kəmərin keçdiyi ərazilərin bir hissəsi insanların məskunlaşdığı, onların iqtisadi fəaliyyət sferasına daxil olan, kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilən torpaqlar idi. Satın alınan və ya icarəyə götürülən torpaqların əvəzində, ədalətli kompensasiyanın təmin olunması layihədə əsas yerlərdən birini tuturdu.

Neft kəmərinin tikintisi istər Azərbaycanda, istər Gürcüstanda, istərsə də, Türkiyədə minlərlə təsərrüfatı əhatə edirdi. Azərbaycanda, təxminən, 4100 ev təsərrüfatı marşrutunun keçdiyi ərazilərə düşürdü. Layihə şərtlərinə əsasən, bu təsərrüfatlara aid torpaqlardan kəmərin tikintisi üçün istifadə edilməsi qaydaları tərəflər arasında qarşılıqlı razılaşma yolu ilə müəyyənləşdirilməli idi. Bu zaman torpaq sahibinə ödənilən kompensasiya onun üzləşdiyi iqtisadi itkinin həcminə uyğun olmalı idi. Bundan başqa, sahibkara tikinti ərazisinə düşən torpaqdan əldə olunan məhsulun üçillik həcmi dəyərində haqq ödənilirdi, çünki kəmərin keçdiyi ərazilərdə torpaq istifadəçilərinin iqtisadi fəaliyyəti yalnız tikinti işləri başa çatdıqdan üç il sonra bərpa edilə bilərdi.

Həmin torpaqlardan istifadə ilə bağlı müəyyən məhdudyyətlər də mövcuddur. Belə ki, kəmərin torpağa basdırıldığı dar zolağın 8 metr enində olan hissəsində ağacların əkilməsi və dərin köklü bitkilərin becərilməsi qadağandır. Binaların tikintisi üçün qadağa zonasının eni isə, 58 metrə bərabərdir. Neft kəmərinin keçdiyi ərazilərdə mal-qara otarılması və əkinçilik üçün məhdudyyət yoxdur. Tikinti işləri ilə bağlı olaraq, insanları yaşayış yerlərindən köçürmək zərurəti yarandığı halda bir çox məsələlərə, köçürülənin yaşına, cinsinə, etnik və dini mənsubiyyətinə belə, diqqət yetirilirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin icracıları torpaq məsələlərində ədalətin və şəffaflığın təmin olunmasına nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə ölkə daxilində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarını bu işə cəlb edirdilər [3].

Müasir reallıqlarda informasiya cəmiyyətinin formalaşması, əhaliyə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması “Elektron hökumət” layihəsinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. “Elektron hökumət”, bir tərəfdən, fiziki və hüquqi şəxslərin müraciətlərinə daha operativ baxılmasını təmin edir, digər tərəfdən isə, müraciətlərə baxılması zamanı neqativ halların, korrupsiyanın aradan qaldırılmasına şərait yaradır.

Azərbaycanda elektron xidmətlərin tətbiqi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Cənubi Qafqazda informasiya cəmiyyətinə keçid strategiyasını qəbul edən yeganə ölkə məhz Azərbaycandır.

Hazırda “Elektron hökumət” portalında 89 qurumun 427 növ xidməti aktivdir. Bu qurumlardan 41-i dövlət təşkilatlarıdır. Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş 458 xidmətin 332-si artıq portala inteqrasiya edilmişdir. 2015-ci ildə “Elektron hökumət” portalının “İOS”, 2016-cı ildə isə “Android” əməliyyat sistemləri üçün mobil versiyaları istifadəyə verilmişdir [3].

Bütün qeyd olunanlara əsasən, bildirmək olar ki, “Böyük İpək Yolu” nəqliyyat dəhlizinin bərpa olunması prosesində Azərbaycanın iştirakı respublikada sosial vəziyyətin yaxşılaşması üçün əlavə imkanlar yaratmışdır. Azərbaycanda həyata keçirilən sosial siyasətin əsasını əhalinin sosial rifahının yüsəldilməsi, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması, əhalinin təhsil, mədəniyyət, səhiyyə xidmətlərinə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına çıxışının təmin olunması təşkil edir və bu siyasətin reallaşdırılması prosesində kifayət qədər müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Bu, öz əksini iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, xüsusilə də, “Böyük İpək Yolu”nun bərpası layihəsi ilə bağlı olan nəqliyyat sistemində və neft-qaz sferasında yeni iş yerlərinin açılmasında, işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində tapmışdır. Müasir dövrdə əhalinin sosial rifahının

yüksəldilməsi informasiya texnologiyalarına çıxışın təmin olunması ilə bilavasitə bağlıdır. “Böyük İpək Yolu” dəhlizi boyu yerləşən ölkələr arasında iqtisadi inteqrasiya prosesləri onlar arasında informasiya mübadiləsinin aparılmasını, informasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsini tələb edir. Bu tələbat, öz növbəsində, Azərbaycanda da rabitə sistemlərinin inkişaf etdirilməsi ilə nəticələnmişdir. Respublikada tətbiq edilən və vətəndaş-məmur təmaslarını minimuma endirən “elektron hökumət” layihəsi əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır.

Açar sözlər: Layihə, nəqliyyat dəhlizi, sosial inkişaf, bərpa, inteqrasiya.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. İpək Yolu yenə Azərbaycandan keçir. Tarixi yol üzərində turizm əməkdaşlığı Bakıda müzakirə olundu Mədəniyyət qəz., Bakı, 2013, 24 aprel.
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. <https://azertag.az/>
3. SOCAR - Davamlı inkişaf üzrə hesabat 2015. <http://www.socar.az/>

THE RESTORATION OF THE "GREAT SILK ROAD" OF AZERBAIJAN IMPORTANCE FOR SOCIAL DEVELOPMENT

The final result of the policy implemented in each country, the activity of official and unofficial bodies, on the one hand, should serve to ensure the independence, sovereignty and security of the state and on the other hand, to raise the standard of living of the population. These points are also typical for the Republic of Azerbaijan. The measures and projects implemented in Azerbaijan in the field of "Great Silk Road" restoration are among the factors that have a positive impact on the development of social life as well as in various spheres of life.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ İLƏ BAĞLI GÜRCÜSTANIN MÜXTƏLİF DAİRƏLƏRİNİN MÖVQEYİ

Aysel Zeynalova

AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
alis100a@gmail.com

İkinci Qarabağ müharibəsinə münasibətdə region dövlətlərinin, xüsusilə də Gürcüstanın mövqeyi olduqca əhəmiyyətli olmuşdur. Gürcüstanın hər iki ölkə ilə həmsərhəd olması, habelə etnik azərbaycanlıların və etnik ermənilərin etnik gürcülərdən sonra ölkə əhalisinin müvafiq olaraq sayca ən böyük iki etnik qrupu olması müharibə dövründə bu dövlətin mövqeyini daha aktual etmişdir.

Gürcüstan dövlətinin ikinci Qarabağ müharibəsi ilə bağlı mövqeyi ənənəvi olaraq Qarabağ münaqişəsinin digər mərhələlərində olduğu kimi – bitərəf, təmkinli və dinc xarakter daşımıdır. Gürcüstan Xarici İşlər Nazirliyi sentyabrın 27-də toqquşmalardan dərhal sonra rəsmi bəyanat yayaraq tərəfləri gərginliyi azaltmağa, danışıqlara getməyə və daha genişmiqyaslı müharibədən qaçmağa çağırmışdır [2].

Eyni dövrdə Gürcüstanın iki ən böyük siyasi partiyası olan “Gürcü Arzusu” və “Milli Hərəkət” partiyalarının etnik azərbaycanlı millət vəkilləri Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın

ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən bəyanatlarla çıxış etmişdilər [5]. Bu münasibət Ermənistanın Gürcüstandakı səfiri tərəfindən pisləmişdir [6].

Rəsmi dairələrlə yanaşı, Gürcüstanın ictimai-siyasi dairələri də müzakirələrdən kənar qalmamış, münafişənin tərəflərini dəstəkləyən bəyanatlar səsləndirmişdilər.

Gürcüstan parlamentinin üzvü, etnik erməni Enzel Mkoyan, “Vətənpərvərlər Alyansı” partiyasının üzvü, deputatlığa namizəd Samvel Petrosyan və “Milli Hərəkət” partiyasından deputatlığa namizəd Melik Raisyan, Azərbaycana əleyhinə, qondarma “Qarabağ Respublikası” nı dəstəkləyən bəyanatlar vermişdilər [7]. Habelə, etnik ermənilər Gürcüstanın keçmiş Prezidenti Mixail Saakaşvilinin Qarabağ münafişəsi ilə bağlı bəyanatına [8] etiraz aksiyası keçirmişdilər [1].

Bu prosədə Gürcüstan vətəndaşları olan etnik ermənilər xüsusi canfəşanlıq sərgiləmişdilər. Müharibə başlayan kimi, hələ sentyabrın 28-də könüllü dəstələr toplamağa başlamış, Qarabağa göndərmək üçün bəzi əşyalar yığmış, lakin Gürcüstan-Ermənistan sərhədində gürcü sərhədçiləri tərəfindən saxlanılmışdılar. Bu, kəskin narazılığın səbəb olmuşdu. Bunun ardınca Cavaxetiya Gürcüstanı Türkiyə ilə birləşdirən yol yerli sakinlər tərəfindən bağlanmışdır [3]. Etirazlarla yanaşı, internet vasitəsilə, Gürcüstandan keçməklə Türkiyədən Azərbaycan istiqamətində silah-sursat daşınmasına dair dezinformasiyaların yayılması da müşahidə olunmuşdur. Gürcüstan hökuməti bu məsələ ilə bağlı açıqlama etməyə məcbur olmuşdur. Gürcüstan parlamentinin Müdafiə və Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri İrakli Sesiaşvili bildirmişdir ki, Gürcüstan Qarabağ münafişəsi zamanı heç bir tərəfə hərbi yük daşımağa niyyətində deyil.⁶

Müxtəlif siyasətçilərin reaksiyaları və ictimai etirazlara paralel olaraq, Gürcüstan hökuməti rəsmi bitərəf mövqeyinə sadıq qaldığını təkrarlamışdır. Sentyabrın 30-da Gürcüstanın baş naziri Giorgi Qaxaria münafişə tərəfləri üçün Tbilisidə görüş təklif etmişdir. Oktyabrın 3-də Gürcüstanın Milli Təhlükəsizlik Şurası münafişə başlayandan Gürcüstan ərazisindən Ermənistan və Azərbaycan istiqamətində quru və hava yolları ilə hərbi yüklərin daşınmasının məhdudlaşdırıldığını açıqlamış, və bu barədə hər iki ölkənin məlumatlandırıldığını qeyd etmişdir. Gürcüstan yalnız mülki yüklərin daşınması ilə bağlı beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirirdi [9]. Azərbaycan Gürcüstanın bu mövqeyini məmnunluqla qarşılamışdır. Düzdür, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ermənistanla mülki təyyarələrlə silah daşınmasına dair şübhələrin olduğunu bildirsədə, lakin o, bu məsələdə Gürcüstanı ittiham etməmişdir. Əksinə, o, Gürcüstan-Azərbaycan münasibətlərini “əla” adlandırmış və Gürcüstanın bəzi kəndlərində erməni və azərbaycanlı icmalarının dinc yanaşı yaşamalarını Qarabağ üçün nümunə kimi səciyyələndirmişdir [10].

Gürcüstan müharibə bitdikdən sonra da hər iki tərəflə sülhün möhkəmlənməsinə yardım etməyə hazır olduğunu bildirmişdir [11]. Gürcüstan Xarici İşlər Nazirliyi münafişə tərəflərinin razılığını alqışlamışdır və gürcü tərəfinin uzunmüddətli sülh prosesinə töhfə vermək istəyini ifadə etmişdir [12].

Beləliklə, araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, Gürcüstan iki qarşıdurma dövləti arasında neytrallığı qoruyub saxlaya bilmiş və münafişədən irəli gələn hərbi və ya siyasi təhlükələrdən yayınmışdır [14]. Təəssüflər olsun ki, bəzən müxtəlif partiyalardan, o cümlədən iqtidar partiyasından olan erməni siyasətçiləri münafişə ilə bağlı spekulasiyalar edərək səs qazanmağa çalışmışdılar.

İkinci Qarabağ müharibəsinin siyasi, sosial və iqtisadi təsirlərinin və nəticələrinin global qiymətləndirilməsi olduqca çətin, dərin tədqiq və təhlil tələb edir. Bununla belə, demək

⁶<https://jamnews.net/ge/sakartvelo-ar-miscems-romelime-kvekanas-sakutari-teritoriis-samxedro-tranzitistvis-gamokenebis-uflebas/>

mümkündür ki, Gürcüstanda yaşayan etnik qrupların həm müharibə zamanı, həm də ondan sonrakı həyatı müəyyən qədər dəyişmişdir.

Müharibənin Gürcüstanda yaşayan erməni və azərbaycanlı icmalarına təsirlərini qiymətləndirdikdə, bu nəticəyə gəlmək mümkündür:

- Gürcüstanın azərbaycanlı icmasına müharibənin təsirlərindən danışarkən:

1. daha çox Azərbaycanın dövlət mediasının yaydığı məlumatları bölüşmüş, azərbaycanpərəstliyi ilə seçilmiş, Azərbaycana mənəvi dayaq olmuşdur;

2. Gürcüstan dövlətinin neytral mövqeyini müsbət qiymətləndirmiş, bu neytrallığın əslində Azərbaycan dövlətinə dəstək olduğunu hesab etmişdir;

3. Azərbaycan dövlətinin İkinci Qarabağ müharibəsində qələbə çalması onların özlərinə inamını və etnik qürurunu xeyli artırmışdır.

- Gürcüstanın erməni icmasına təsirlərindən danışarkən:

1. Daha çox Ermənistan dövlət mediasının rəvayətlərini bölüşmüş, ermənipərəst mövqeləri ilə seçilmiş, Ermənistana maddi və mənəvi yardım etmişdir; (maliyyə köçürmələri, mitinqlər, nümayişlər və s.);

2. Gürcüstan dövlətinin neytral mövqeyini qismən müsbət qiymətləndirmişdir, baxmayaraq ki, onlar hesab edirdilər ki, bu neytrallıq əslində Ermənistanı tək buraxmaq deməkdir.

Açar sözlər: Gürcüstan, Azərbaycan, İkinci Qarabağ müharibəsi.

Ədəbiyyat

1. Армяне Тбилиси проводят акцию протеста.
https://jnews.ge/?p=58965&fbclid=IwAR3wRf1TPAavv1fb1X98Ca7kTvxMpvI44ExhAde5pTscM4RrW5PFH_aYOj0
2. <https://civil.ge/ka/archives/370885>
3. <https://sknews.ge/ka/old/29535>
4. <https://civil.ge/ka/archives/371312>
5. <https://civil.ge/ka/archives/371312>
6. <https://www.facebook.com/ArmEmbGeorgia/posts/1834139136728687>
7. <https://netgazeti.ge/news/485562/>
8. <https://www.interpressnews.ge/ka/article/620553-mixeil-saakashvili-mtiani-qarabagi-carmoadgens-azerbaijanis-suverenul-teritorias-da-amas-araperi-shecvlis/>
9. <https://civil.ge/ka/archives/372916>
10. <https://civil.ge/ka/archives/377297>
11. <https://civil.ge/ka/archives/381934>
12. <https://netgazeti.ge/news/497284/>
13. <https://netgazeti.ge/news/565613/>
14. <https://bit.ly/3BOZZWH>